HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3-4

1957

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3–4

1957

ÚJ FOLYAM BUDAPEST IV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Szerkesztik:
Balázs József, Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós,
Kornis Pál, Liptai Ervin, Molnár Pál,
Mucs Sándor.
Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós.
A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764.
Felelős kiadó: a Zrínyi Honvéd Kiadó, Budapest, VI., Népköztársaság útja 2.
Telefon: 112—064.
Megjelenik negyedévenként.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára fél évre 16 Ft, egész évre 32 Ft.
Csekszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850, és a kiadónál.

5931/2 — Zrínyi Nyomda. Budapest. — Felelős: Bolgár Imre igazgató.

V. I. Lenin arcképe 1920 májusában

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 40. ÉVFORDULÓJÁRA

A nagy Lenin által vezetett bolsevik párt Oroszország munkásosztályának és szegényparasztságának aktív támogatásával 1917. november 7-én elsöpörte a kapitalisták és földbirtokosok uralmát Oroszországban. A földesúri-burzsoá uralom helyén létrejött a dolgozók állama, s ez a tény nemcsak Oroszország, de az egész világ népei számára új korszak kezdetét jelentette. Az orosz munkások és parasztok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban példát mutattak az egész világ proletariátusának, hogyan kell határozott támadással elsöpörni a kapitalistákat, és megmutatták az utat, amelyen haladva a proletariátus elérheti szabadságát. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom végrehajtásával Szovjet-Oroszország munkásosztálya az emberi haladásért folytatott harc élcsapatává vált. Az Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a szovjethatalom első dekrétumai a földről és a békéről hatalmas aktivitást váltottak ki a világ dolgozóiból, akik helyeselve a fiatal szovjethatalom eme első lépéseit, szerte a világon harcra keltek az imperialista háború gyors befejezéséért, a béke megkötéséért.

*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítése és győzelmes végrehajtása többek között arról is tanúskodik, hogy a Lenin vezette bolsevik párt nemcsak politikailag, de a szó legközvetlenebb értelmében katonailag is kiválóan előkészítette a forradalmat. Lenin a gyakorlatban igazolta be Marx azon tételét, hogy a fegyveres felkelés, mint a háború is, művészet. Lenin és a bolsevik párt munkája a forradalom előkészítésében és végrehajtásában, majd a proletariátus hatalmának megvédéséért folytatott harc idején — a fehérgárdisták és a külföldi intervenciósok ellen — örök példáját adja a proletariátus felszabadításáért folytatott fegyveres harc művészi megszervezésének és vezetésének. Frunze a leninizmust joggal nevezte a proletariátus stratégiájának és taktikájának. „A leninizmus — mondotta Frunze — a munkásosztály stratégiája és taktikája, tanítás a munkásosztály harcának vezetéséről, tanítás arról,

hogyan kell a munkásosztálynak tevékenykedni, hogy biztosítsa saját győzelmét."[1]

Ha Leninnek a forradalom előkészítése és végrehajtása időszakában írott munkáit tanulmányozzuk, azt látjuk, hogy a proletariátus nagy vezére példamutatóan óvta a munkásosztály pártját attól, nehogy a helyzet legalaposabb elemzése nélkül határozza el a fegyveres felkelés megkezdését. „Marxizmus és felkelés" c. cikkében — amelyet 1917 szeptemberében írt — Lenin arra a kérdésre adott választ, hogy melyik helyzet legalkalmasabb a forradalom végrehajtására. „A felkelésnek, hogy sikere legyen — írta Lenin —, nem összeesküvésre, nem a pártra, hanem az élenjáró osztályra kell támaszkodnia. Ez az első szabály. A felkelésnek a nép forradalmi lendületére kell támaszkodnia. Ez a második. A felkelésnek az érlelődő forradalom történetében beállt olyan *fordulópontra* kell támaszkodnia, amikor a nép élenjáró soraiban aktivitása a legnagyobb, amikor az *ingadozás* az ellenség soraiban és a *forradalom gyenge, felemás, határozatlan barátainak soraiban* a legerősebb."[2] De Lenin nemcsak arra tanította a pártot, hogy támadni csak akkor szabad, ha az összes feltételek adva vannak, hanem arra is, hogy az adott helyzetet csak úgy lehet teljes egészében kiaknázni, ha „nagy túlerőt összpontosítunk a döntő helyen és a döntő pillanatban".[3] Lenin továbbá arra tanította a pártot, hogy ha viszont mindezek a feltételek adva vannak és az előkészületek megtörténtek, a legnagyobb határozottsággal kell cselekedni. 1917. október 21-én írt, „Egy kívülálló tanácsai" című cikkében Lenin konkrétan meghatározta azokat a fontos objektumokat, amelyeket az első pillanatokban el kell foglalni a proletariátus rohamosztagainak. „Úgy kombinálni a három főerőt: a hajóhadat, a munkásokat és a katonai csapatokat, hogy feltétlenül megszálljuk és *bármilyen* veszteség árán is megtartsuk: a) a telefont, b) a távirót, c) a pályaudvarokat, d) és főképpen a hidakat."[4]

Ezek és az ehhez hasonló lenini tanítások ragyogó példáit adják a bolsevik párt stratégiájának és taktikájának a szocialista forradalom előkészítésének időszakában. A párt ezeknek a tanításoknak az alapján készítette fel az egész munkásosztályt a földbirtokosok és kapitalisták elleni döntő harcra. És ezt a harcot 1917. november 7-én siker koronázta.

*

A bolsevikok pártja azonban tisztában volt azzal, hogy sem a hatalomból kitaszított úri osztály, sem a világkapitalizmus nem fog beletörődni a vereségébe és mindent el fognak követni, hogy megsemmisítsék a fiatal munkás-paraszt államot. A szocialista forradalom győzelme után tehát a pártnak a forradalom által kivívott eredmények megvédésére

[1] M. V. Frunze. Válogatott művei. 322. old. oroszul.
[2] Lenin Válogatott Művei. II. köt. 130. old. Szikra, 149.
[3] Uo.
[4] Uo.

kellett mozgósítani a munkásosztályt és a szegényparasztságot. A Lenin vezette bolsevik párt hatalmas energiával fogott hozzá ehhez a munkához. Lenin rámutatott arra, hogy a forradalmi háború győzelmes vezetéséhez mindenek előtt a hátországot kell megszilárdítani. „A gyakorlat talaján" c. cikkében Lenin erről a következőket írta 1918. március 1-én: „A komoly hadviseléshez szilárdan megszervezett hátország szükséges. A legjobb hadsereget, a forradalom legodaadóbb híveit is azonnal elpusztítja az ellenség, ha nincsenek eléggé felfegyverezve, ellátva élelmiszerrel és kiképezve. Ez annyira világos, hogy nem szorul magyarázatra."[5] Ugyanebben a cikkében Lenin a hátország feladatát újból aláhúzva ezt írta: „Számba kell venni minden fegyvert és lőszert, azonnal újból hozzá kell látni a fegyverek és lőszer gyártásához. A vasútról el kell távolítani a batyuzókat és a garázda elemeket. Mindenütt helyre kell állítani a legszigorúbb forradalmi fegyelmet. Csakis akkor beszélhetünk majd *komolyan* a háborúról, ha mindezeknek a feltételeknek eleget tettünk."[6]

A hátország háborúra való felkészítése mellett Lenin és a bolsevik párt minden erejével azon volt, hogy létrehozza a proletárdiktatúra szilárd védelmezőjét, a proletariátus hadseregét. A cári hadsereget és különösen annak vezetői karát nem lehetett a proletárdiktatúra megvédésére felhasználni. Lenin így jellemezte ezt a helyzetet: „... hadseregünk nincs és kénytelenek vagyunk továbbra is az álig felfegyverzett rabló szomszédságában élni, aki egyelőre megmaradt és megmarad rablónak és akire természetesen az annexió és a hadisarc nélküli agitációval nem lehetett hatni."[7] Az ütőképes, nagy létszámú proletárhadsereg megteremtéséhez pedig idő kellett. Ezért a fiatal szovjet állam az álig felfegyverzett rablónak, az imperialista Németországnak békeajánlatot tett, hogy „bármi áron" is, de legyen ideje felkészülni a várható támadás elhárítására. „Mi tudtuk — mondotta Lenin —, hogy az imperializmussal a hadsereg állapota miatt kötünk békét."[8] Voltak, akik nem értettek egyet Leninnek e javaslatával, azonban Lenin a párt VII. kongresszusán szenvedélyes hangú beszédben mutatott rá, hogy „... az ilyen pillanatban, amikor az a helyzet, hogy a hadsereg beteg, amikor minden alkalmat, bármi áron is, kihasználunk arra, hogy akár csak egy napi lélegzetvételnyi időhöz is jussunk, azt mondjuk, hogy minden komoly forradalmárnak, aki kapcsolatban van a tömegekkel, aki tudja, mi az a háború, mi az a tömeg — fegyelmeznie kell a tömegeket, gyógyítani kell őket, törekednie kell arra, hogy új háborúra mozgósítsa őket — minden ilyen forradalmár igazolni fog bennünket, minden megalázó békét helyesnek fog tartani, mert ez a proletárforradalom és Oroszország újjászületése érdekében történik ..."[9]

[5] Uo. 326. old.
[6] Uo. 327. old.
[7] Uo. 341. old.
[8] Uo. 349. old.
[9] Uo. 354. old.

A bolsevikok pártja és a fiatal szovjet állam, megfogadva Lenin tanácsát, megkötötte a breszti békét. A breszti béke úgy vonult be a történelembe, mint ragyogó példája a kommunista párt politikai és katonai stratégiájának. Ennek a stratégiának lényege az időnyerés volt: időt kellett nyerni ahhoz, hogy a fiatal szovjet állam létrehozza azokat a feltételeket, amelyek elengedhetetlenek a háború sikeres megvívásához, az imperialista agresszorok és a belső ellenforradalmárok ellen.

A fehérgárdisták és a külföldi intervenciósok fölötti győzelem elérésének egyik döntő feltétele tehát a szovjet állam fegyveres erejének létrehozása volt, hogy képes legyen megvédeni a szocialista forradalom által kivívott eredményeket és a szovjet állam függetlenségét. A szovjet állam fegyveres erejének létrehozását a bonyolult helyzeten kívül még az is nehezítette, hogy még a szervezési elvek sem voltak kidolgozva; ez a kérdés a kommunista párt számára teljesen új kérdés volt. Erre Lenin is rámutatott a párt VIII. kongresszusán tartott beszámolójában, amikor azt mondotta, hogy „a Vörös Hadsereg építésének kérdése teljesen új kérdés volt, ezt a kérdést eddig még elméletben sem vetették fel". Lenin támogatásával a kommunista párt és a szovjet kormány arra törekedett, hogy a Vörös Hadsereg már létrejöttének időszakában is erős osztályhadsereg legyen.

A Vörös Hadsereg létrehozásáról szóló dekrétumban, amelyet 1918. január 15-én adtak ki, a következőket olvashatjuk: „A régi hadsereg a burzsoázia kezében a dolgozók elnyomására szolgált. Azzal, hogy a hatalom a dolgozók, az elnyomottak kezébe ment át, elkerülhetetlenül új hadsereget kell létrehozni, amely a szovjethatalom támasza lesz... Ezért a Népbiztosok Tanácsa elhatározza: új hadsereg szervezését ‚Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg' elnevezés alatt, a következő elvek alapján:

1. A Vörös Hadsereget a munkásosztály legöntudatosabb és szervezett elemeiből kell létrehozni.

2. A Vörös Hadsereg sorai nyitva vannak az Orosz Köztársaság minden polgára előtt, aki 18 évnél nem fiatalabb. A Vörös Hadsereg soraiba léphet mindenki, aki kész odaadni erejét és életét az Októberi Forradalom eredményeinek védelméért, a szovjethatalomért, a szocializmusért..."

A fenti elvek alapján létrejött Vörös Hadsereg mint újtípusú fegyveres erő, gyökerében különbözött a burzsoá országok hadseregétől. A Vörös Hadsereg a felszabadult munkások és parasztok hadserege, a népek közötti barátság hadserege lett, amely létrehozásának első pillanatától az internacionalizmus szellemében nevelődött.

Az események további menete igazolta Lenin és a bolsevik párt előrelátását. A fehérgárdisták és a külföldi kapitalisták pusztító háborút zúdítottak a fiatal szovjet államra. A bolsevikok pártja és a szovjet állam azonban helyesen használva fel a breszti béke megkötése után létrejött lélegzetvételnyi szünetet, olyan hadsereget szervezett, amely

ércfalként fogta fel a fehérgárdisták és a külföldi intervenciósok csapásait. A kommunista párt és a szovjet állam intézkedéseit a Vörös Hadsereg létrehozására a dolgozó osztályok a legnagyobb odaadással támogatták, s e támogatás eredményeképpen a Vörös Hadsereg létszáma 1918. április 20-án már 195 838 önkéntest számlált. Ez a szám aztán a polgárháború és a külföldi intervenció éveiben milliókkal szaporodott. A Vörös Hadsereg, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom szülötte volt, a nehéz harcokban méltónak bizonyult e forradalom vívmányaihoz és azok leghűségesebb védelmezője lett.

*

A szocialista forradalom eredményeinek megvédéséért folytatott harc szervezője és irányítója a bolsevik párt és Lenin volt. A Népbiztosok Tanácsának „Veszélyben a szocialista haza" című felhívásában, melyet 1918. február 21-én adtak ki, Lenin a következőkben határozta meg a szovjet nép és fegyveres erőinek stratégiáját ebben az időszakban: „1. Az ország minden ereje és eszköze teljesen a forradalmi honvédelem szolgálatába állítandó. 2. Minden szovjetnek és forradalmi szervezetnek kötelességévé tétetik, hogy az utolsó csepp vérig védelmezzenek minden állást. 3. A vasúti szervezetek és a velük kapcsolatos tanácsok minden erejükkel kötelesek meggátolni az ellenséget a közlekedési eszközök felhasználásában; visszavonulás esetén meg kell semmisíteni az utakat, fel kell robbantani és gyújtani a vasúti épületeket; az egész gördülő állományt — vasúti kocsikat és mozdonyokat — haladéktalanul kelet felé, az ország belsejébe kell irányítani. 4. Az összes gabona- és általában élelmiszerkészleteket, valamint minden értékes vagyontárgyat, amit az a veszély fenyeget, hogy az ellenség kezére juthat, feltétlenül meg kell semmisíteni; ennek ellenőrzése az elnök személyes felelőssége mellett a helyi szovjetekre hárul. 5. Petrográd, Kiev és a front mentén lévő minden város, község, falu és helység munkásai és parasztjai lövészárok ásása céljából katonai szakértők vezetése alatt mozgósítsanak zászlóaljakat."[10]

Ezekben az intézkedésekben a szovjet állam és a párt a gyakorlati tevékenység programját adta, de ugyanakkor feltárta a honvédő, össznépi háború jellegét is, és meghatározta a háború vezetésének formáját olyan körülmények között, amikor az imperialisták időlegesen erőfölényben voltak a szovjet állammal szemben.

A szovjet államnak és a pártnak ezek az utasításai ugyanakkor azt is világosan mutatják, hogy 1918 első felében a szovjet stratégia védelmi célokat tűzött maga elé, amely a szovjet állam akkori helyzetéből adódott.

A szovjethatalom erősödésével és a Vörös Hadsereg további fejlődésével a bolsevik párt és a szovjet kormány stratégiája is alapvetően megváltozott. A védelmi stratégiát a támadó stratégia váltotta fel.

[10] Uo. 317—318. old.

Lenin, mint a Munkás-Paraszt Védelmi Tanács elnöke, közvetlenül vezetve a Vörös Hadsereg harcát, arra tanította a Vörös Hadsereget, hogy a védelmi harc esetenként szükségszerű ugyan, de az ellenséget legyőzni, megsemmisíteni csak támadással lehet. A támadó tevékenység — írta Lenin — legyen aktív. Ki kell harcolni az első sikert, aztán sikert siker után kell elérni, nem szüneteltetve az ellenség elleni támadást. 1919. április 24-én a Nyugati Front parancsnokságának küldött táviratában Lenin követelte a támadás lendületének maximális növelését, hogy az ellenségnek ne legyen lehetősége összevonni erőit és ne legyen ideje megkapaszkodni. Hasonló értelemben, de még nagyobb határozottsággal írt Lenin a támadó harc fontosságáról 1919 őszén a pétervári munkásoknak írott üdvözletében. „Feszítsétek meg minden erőtöket! — írta Lenin — Bármi történjék is, üldözzétek a visszavonuló csapatokat, ne adjatok nekik egy óra pihenőt sem!" A harcban — olvashatjuk egy másik cikkében — „... nem szétverni kell az ellenséget, hanem megsemmisíteni".

Ezek a nagyszerű lenini tanítások szolgáltak alapul a Vörös Hadsereg egész tevékenységéhez; ezeket a tanításokat a Vörös Hadsereg parancsnoki káderei a harcok közben ültették át a gyakorlatba.

Ugyancsak példamutató módon oldotta meg a Lenin vezette bolsevik párt a háború egyik igen fontos és bonyolult problémáját, az ellenségre mérendő főcsapás irányának kiválasztását is. Amikor 1918 nyarán Kolcsak támadása nehéz helyzetbe hozta a Szovjet Köztársaságot, a párt Központi Bizottsága határozatában kijelentette: „... a forradalom léte a Volga mellett és az Uralban dől el." Lenin 1918. augusztus 10-i levelében a Keleti Front megerősítését sürgette a többi frontok rovására is. Kolcsak szétverése után a fiatal szovjet államot délről Gyenyikin serege fenyegette. A párt felismerve a helyzetet, 1918. október 22-én kelt határozatában leszögezte: „... A Déli Front megerősítésére szükséges fordítani a legnagyobb figyelmet."[11] A pártszervezeteknek küldött levelében a párt Központi Bizottsága 1919 júliusában a déli fronttal kapcsolatban a következőket írta: „A munkások és parasztok minden erejét, a Szovjetköztársaság minden erejét meg kell feszíteni, hogy visszaverjük Gyenyikin támadását és legyőzzük őt anélkül, hogy a Vörös Hadsereg győzelmes támadását az Uralban és Szibériában megállítanók."[12] Lenin „A pétervári munkások példája" c. cikke és a párt Központi Bizottságának tézisei „A lengyel front és feladataink" címmel mind arról tanúskodnak, hogy a bolsevik párt Lenin vezetésével helyesen oldotta meg a háború vezetésének egyik igen fontos problémáját, a főcsapás irányának kiválasztását és az erők és eszközök csoportosítását a főcsapás végrehajtásához.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeinek megvédéséért folytatott harcokban tehát Lenin és harcostársai a Vörös Hadsereg

[11] Lenin. 28. köt. 122. old.
[12] Lenin Válogatott Művei. II. köt. 591. old.

létrehozásával egyidőben kidolgozták a hadsereg harceljárását is, amelynek gyakorlati alkalmazásával a fiatal szovjet állam hadserege győzelmesen fejezte be a belső ellenforradalmárok és a velük szövetkezett külföldi intervenciósok ellen viselt háborút.

*

Ma, negyven év távlatából már nem nehéz megérteni a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi jelentőségét. Ma már világos mindenki előtt, hogy bár ez a forradalom elsősorban Oroszország népei számára hozta meg a felszabadulást a kapitalisták és földbirtokosok uralma alól, jelentősége mégis túlnőtt Oroszország határain. Az Októberi Szocialista Forradalom eredményeképpen létrejött szovjet állam fennmaradása és fokozatos erősödése letagadhatatlanul bizonyította azt a tényt, hogy az ország ügyeinek intézéséhez nincs szükség kapitalistákra és földbirtokosokra, hogy az embernek ember által való kizsákmányolása nem törvényszerű. Ezzel olthatatlan vágyat ébresztett a világ elnyomott népeiben a felszabadulásuk után. Ez a vágy negyven év óta történelmi hatóerő, s különös erővel jut érvényre napjainkban is a gyarmati és függő országok népeinek mozgalmaiban, amelyek mindenek előtt az imperialista elnyomás ellen irányulnak.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányaihoz tartozik az is, hogy létrehozta a munkások és parasztok Vörös Hadseregét, a proletariátus diktatúrájának egyik fő védelmezőjét az imperialista agresszorokkal szemben. Ez a hadsereg, amelyet a kommunista párt szerető gondoskodása nevelt, négy évtized alatt félelmetes erővé nőtt az imperialista hatalmak szemében. Ez a hadsereg négy évtized alatt nem egyszer példát mutatott arra, hogyan kell a leghatározottabban visszaverni minden olyan kísérletet, amely a szocialista haza ellen irányul.

Mi magyarok is az Októberi Szocialista Forradalomnak köszönhetjük szabadságunkat. 1917 októbere nélkül nem lehetett volna 1945. április 4-ike sem. Ez a két dátum éppen ezért szorosan összefonódik népünk történetében. 1956 októberében kirobbantott ellenforradalom idején az ellenforradalmárok mindent elkövettek, hogy bemocskolják azt a barátságot, amelyet vérrel pecsételtek meg magyar és orosz munkások 1919-ben és 1945-ben is.

Tervük nem sikerült. Nem sikerülhetett, mert a magyar nép és a szovjet nép barátsága erősebb alapokon nyugszik, mint valaha, mert közös cél forraszt bennünket össze: a szocializmus, a kommunizmus felépítésének nagy célja.

LENIN ÉS A SZOVJET HADITUDOMÁNY

A. Sztrokov ezredes

A nagy Leninnek, a kommunista párt megalapítójának, a világ első szocialista állama és annak fegyveres erői létrehozójának történelmi érdeme az új, szocialista katonai elmélet alapjainak kidolgozása.

V. I. Lenin, Marx és Engels tanítását az új viszonyok között alkotó módon továbbfejlesztve, feltárta a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit az imperializmus korszakában. Meghatározva az imperializmust, mint a kapitalizmus utolsó fázisát, és bebizonyítva pusztulásának elkerülhetetlenségét, Lenin arra a következtetésre jutott, hogy a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének törvénye következtében a szocializmus nem győzhet egyszerre minden országban, s hogy a szocializmus győzelme lehetséges először néhány, sőt egyetlen egy országban is. A szocializmus egy országban való győzelmének lehetőségéről szóló elmélet megkövetelte a szocialista állam fegyveres védelme szükségességének és védelmi képessége megszilárdításának tudományos megalapozását.

V. I. Lenin fényesen oldotta meg ezt a feladatot. Lenin sokoldalúan kidolgozta a világ első szocialista államának védelmi kérdéseit a kapitalista agresszorok ellen, az új típusú fegyveres erők létrehozásának kérdéseit, lefektette a szovjet haditudomány alapjait. Ezeket a lenini tanításokat fejlesztették tovább Lenin harcostársai és a párt határozatai.

Lenin, a proletárforradalom nagy stratégája közvetlenül vezette az októberi fegyveres felkelést Petrográdon és a szocialista haza védelmét a külföldi katonai intervenció és a polgárháború időszakában.

A polgárháború és a külföldi katonai intervenció nehéz éveiben elért győzelmek csak azért váltak lehetővé, mert ezt a harcot a kommunista párt vezette, az a párt, amely mély kapcsolatot tartott a dolgozók széles tömegeivel, odaadással szolgálta az ország és a nép érdekeit, s mert a honvédelmi munkát vezető Munkás-Paraszt Védelmi Tanács élén a proletariátus nagy vezére, Lenin állott. Lenin hagyatéka a hadügy szervezésének területén hatalmas. Mint ahogy M. I. Kalinin megjegyezte: A dolgozó tömegek háborúinak történetében, amelyet felszabadulásukért vívtak az elnyomás ellen, Lenin volt a legnagyobb hadvezér.

I.

A szovjet haditudomány együtt született és korszerűsödött a szocialista állam és fegyveres erőinek megalakulásával és fejlődésével. A Szovjet Hadsereg nem vehette át mechanikusan a régi burzsoá haditudományt. Ki kellett dolgozni az új, szovjet haditudományt, hogy a marxizmus—leninizmus tanítása alapján megmutassa az imperialista hódítók elleni igazságos, felszabadító háború győzelmes vezetésének útjait. A proletariátus vezérei és teoretikusai, Marx és Engels abból a célból, hogy kidolgozzák a proletariátus fegyveres harcának stratégiáját és taktikáját, a fegyveres felkelésre való felkészülés módszerét és annak vezetését, általánosították a forradalmi események tapasztalatait, foglalkoztak katonai elméleti kérdésekkel. Azonban Marx, és főleg Engels — aki sokat foglalkozott katonai kérdésekkel — katonai elméleti hagyatékának jelentőségéről szólva nem szabad elfelejteni, hogy ők abból indultak ki, hogy a szocialista forradalom vagy minden országban egyszerre, vagy a civilizált országok többségében fog győzni és ezért nem dolgozták ki a győztes szocialista ország védelmének konkrét kérdéseit az imperialista agresszorokkal szemben.

A szocialista állam fegyveres erői építésének kérdése teljesen új volt. „Nem emlékszem — mondotta Lenin —, hogy a szocializmus korábbi tanítómesterei, akik igen sokat előreláttak a közelgő szocialista forradalomból és sok mindenre rámutattak ezzel a forradalommal kapcsolatban — nem emlékszem, hogy nyilatkoztak volna ebben a kérdésben, mert csak akkor merült fel, amikor hozzáfogtunk a Vörös Hadsereg építéséhez."[1]

V. I. Lenin kidolgozta a szocialista forradalomban született és kapitalista környezetben levő szovjet állam fegyveres erőinek felépítési elveit. Alkotóan alkalmazva a marxizmust a katonai ügyek területére, általánosítva a kommunista párt és a szovjet állam fegyveres erőinek katonai-harci tapasztalatait, kritikailag átdolgozva és felhasználva a legjobbakat mindabból, amit a régi hadművészet adott, V. I. Lenin és az ő tanítványai és harcostársai megalkották a szovjet haditudományt — amely elméleti alapja a szocialista haza védelmében folytatott háborúra való felkészülésnek és a háború vezetésének.

A szovjet haditudomány elszakíthatatlan kapcsolatban van a marxizmus—leninizmus tanításával a háborúról és a fegyveres erőkről, azzal a tanítással, amely a háborúk és a hadseregek osztályjellegével és lényegével, ezek keletkezésének és fejlődésének törvényszerűségeivel foglalkozik. Ez a tanítás a haditudomány szilárd elméleti alapja. Ez a tanítás azonban nem helyettesíti a haditudományt, amely a

[1] Lenin művei 29. köt. 147. old.

háborúnak, mint a fegyveres harcnak törvényeit, vagyis a háború vezetésének törvényeit tanulmányozza. A haditudomány törvényszerűségeinek helyes megismerése azonban csak a marxizmus—leninizmus elméletének alapján lehetséges.

V. I. Lenin kidolgozta a háború és a gazdaság kapcsolatának és a gazdaságnak a háború vezetésére gyakorolt hatásának alapvető tételeit az imperializmus korszakában. Az imperializmus korában a háború és a gazdaság közötti kapcsolat igen közvetlenné és mindent átfogóvá vált. „A modern háborúban... a gazdasági szervezetnek döntő jelentősége van"[2] — írta Lenin 1917-ben a „Fenyegető katasztrófa és hogyan kell ellene harcolni" című munkájában. A keleti népek kommunista szervezeteinek második összoroszországi kongresszusán tartott előadásában (1919. nov. 22.) Lenin a polgárháború tapasztalatairól beszélve rámutatott arra, hogy „A háború minden nemzet összes gazdasági és szervezeti erőinek a próbája."[3]

A győzelem a háborúban nemcsak a harcokban és az ütközetekben, hanem a hátországban is kovácsolódik. Ezért nagy figyelmet kell „fordítani... a hátország megerősítésére"[4] — mutatott rá Lenin. A győzelem eléréséhez az egész nép erőfeszítésére szükség van, mozgósítani kell az ország összes gazdasági tartalékait. „A komoly hadviseléshez szilárdan megszervezett hátország szükséges. A legjobb hadsereget, a forradalom legodaadóbb híveit is azonnal elpusztítja az ellenség, ha nincsenek eléggé felfegyverezve, ellátva élelemmel és kiképezve."[5]

Az imperializmus korában növekedett a hadsereg és az egész hadszervezett függősége a gazdasági viszonyoktól. Még 1905-ben Lenin azt mondotta, hogy „az ország katonai szervezete és egész gazdasági és kulturális rendje között sohasem volt még oly szoros a kapcsolat, mint napjainkban".[6]

A korszerű háborúban több milliós hadseregek vesznek részt, amelyek bonyolult harci technikával vannak felfegyverezve. A hadseregek harci lehetőségei függenek a gazdasági feltételektől. A katonai terveket gazdaságilag is biztosítani kell. A történelmi tapasztalat meggyőzően mutatja, hogy ha a haditervek elszakadnak a reális gazdasági lehetőségektől, úgy ezek elkerülhetetlenül kalandorsághoz vezetnek.

A háború vezetésének művészete a társadalmi-gazdasági rendszertől, a termelőerők fejlődésétől, a katonai technikától van függőségben. A hadművészet és a termelési mód összhangjának törvényét már Marx és Engels megfogalmazta, Lenin pedig az imperializmus korszakára alkalmazta.

[2] Lenin művei 25. köt. 388. old.
[3] Lenin művei 30. köt. 141. old.
[4] Lenin katonai levelei, 1917—1920, 83. old. oroszul.
[5] Lenin művei 27. köt. 62. old.
[6] Lenin művei 8. köt. 39. old.

V. I. Lenin nem egy esetben rámutatott arra, hogy a szüntelenül fejlődő katonai technika milyen nagy hatással van a hadművészetre. 1905-ben „A védelemből támadásba" című cikkében V. I. Lenin az imperializmus korszakában lezajlott háborúk egyik jellemző sajátosságaként említi „A nagyerejű robbanóanyagok széleskörű felhasználását", mely már az orosz-japán háborúban „újdonságot eredményezett a tüzérségnél". Egy másik, „A moszkvai felkelés tanulságai" c. cikkében, amelyet 1906-ban írt, V. I. Lenin még egy igen fontos sajátosságra mutat rá — az automata fegyverek elterjedésére és annak a tételnek a helyességére, hogy „a katonai taktika a katonai technika színvonalától függ". A nagy gondolkodó arra hívta fel a figyelmet, hogy sohasem szabad elfeledkezni a katonai technika új eredményéről.

A háború menetében és kimenetelében rendkívül nagy jelentőségűek az ország morális lehetőségei. Az összes előző háborúkban is a hadsereg morális ereje mindig hatalmas jelentőségű volt. „Minden háborúban — mutatott rá Lenin — a győzelem végeredményben azoknak a tömegeknek morális állapotától függ, amelyek a harcmezőn vérüket ontják."[7] A modern háborúkban, amikor nemcsak a hadsereg, hanem az egész nép harcol, amikor a harci tevékenység igen hosszúra nyúlik, amikor a harc legújabb eszközeit alkalmazzák, a nép és a hadsereg erkölcsi szelleme, a hősiesség (megnyilvánulásai) a fronton és a hátországban, különös jelentőséggel bír a győzelem elérésében. A nép és a hadsereg erkölcsi állapotának szilárdsága a társadalom osztályjellegétől, az ország társadalmi gazdasági rendjétől, a vívott háború jellegétől függ. „... A háború céljai és okai a tömegek tudatára hatalmas befolyással bírnak és biztosítják a győzelmet."[8] — mondja Lenin.

Azoknak a háborúknak az igazságos jellege, amelyeket a szovjet állam kénytelen viselni, a Szovjet Hadsereg morális erejének hatalmas forrása. „Sohasem fogják legyőzni azt a népet — írta Lenin —, amelynek munkásai és parasztjai nagy többségükben felismerték, megérezték és tisztába jöttek vele, hogy saját hatalmukat a szovjethatalmat — a dolgozók hatalmát védelmezik..."[9]

Lenin sok munkájában beszél arról, hogy milyen befolyással van a háború jellege és a hadsereg harci szelleme a háború vezetésének módjaira és formáira — a hadművészetre. Lenin érdeme a háború osztályozása, felosztása két jellegűre: igazságosra és igazságtalanra. A háború jellegét helyesen megérteni — tanította Lenin — azt jelenti, hogy felismerni ennek vagy annak a háborúnak az okát, a mozgató erőit, felismerni az erőviszonyokat és a háború fejlődésének perspektiváit.

[7] Lenin művei 31. köt. 155. old. oroszul.
[8] *Uo.*
[9] Lenin művei 29. köt. 322. old.

Az igazságos háborúk haladó szerepet játszanak. Ezekben a háborúkban születik meg a nép és a hadsereg magasfokú hazafisága és ezzel együtt hatást gyakorolnak a hadművészet fejlődésére.

II.

A haditudomány kidolgozása számára igen nagy jelentőségű volt, hogy Lenin feltárta és megalapozta azt az általános törvényt, mely a háború vezetésének alapja az imperializmus korában. Még 1905 januárjában a „Port-Artur eleste" című cikkében Lenin megírta: „Visszavonhatatlanul elmúltak azok az idők, mikor a háborút zsoldosok vagy a néptől félig-meddig elszakadt kaszt képviselőivel viselték. A háborúkat ma a népek viselik..."[10]

Következésképpen az imperializmus korszakának háborúi különböznek az előző korszakok háborúitól: ezeket a népek folytatják, hatalmas hadseregek és embermilliók vesznek részt benne, melyek táplálják a frontot haditechnikával és élelemmel; a háború folyamán és kimenetelében tehát döntő jelentőséggel bírnak a néptömegek és a néptömegeknek győzniakarása.

A háború „kiváló emberanyagot",[11] állóképes hadsereget, és olyan fegyverzetet követel, amely meg kell hogy feleljen „az illető kor technikai színvonalának".[12] A háborúban az győz, aki kiváló minőségű, jól felfegyverzett és számbelileg megfelelő hadsereggel rendelkezik.

A néptömegek — ahogy Lenin tanítja — a történelmi fejlődés és a háborúvezetés döntő erői. Azonban a néptömegek elismerése fő alkotó erőként minden társadalomban és főerőként a háborúban nem jelentheti a személyiség és a hadvezér szerepének tagadását vagy kisebbítését a történelemben. A háború vezetésében igen nagy szerepet játszanak a szubjektív tényezők, az embertömegek alkotó tevékenysége és a hadvezér.

V. I. Lenin követelte, hogy a kiemelkedő személyiségek tevékenységét a néptömegek tevékenységével és az osztályharccal kapcsolatban vizsgálják. A személyi kultusz, mely a történelmet a hősök, a királyok és a hadvezérek tevékenységére vezeti vissza és ignorálja a tömegek, az osztályok, a pártok szerepét, káros a népnek. Lenin határozottan harcolt a személyiségek történelmi szerepe tudományos marxista értelmezésének elferdítése és a személyi kultusz kialakítása ellen.

Ismeretes, hogy a Szovjetunióban az utóbbi években az irodalomban, különösen a katonai és hadtörténelmi irodalomban durva hibá-

[10] Lenin művei 8. köt. 37. old.
[11] Uo. 38. old.
[12] Lenin művei 29. köt. 490. old.

kat követtek el a néptömegek, osztályok, pártok és hadvezérek háborúban való szerepének értelmezésében. A polgárháború és a Nagy Honvédő Háború hadművészete történelmének tárgyalásánál nem elég szélesen mutatták meg a néptömegeknek és a kommunista pártnak, mint győzelmeink vezetőjének, szervezőjének a szerepét — és ugyanakkor túlértékelték J. V. Sztálin szerepét és minden győzelmet az ő hadvezéri tevékenysége eredményeként mutattak be. Ugyanakkor nem írtak Lenin katonai tevékenységéről, arról, hogy ő hozta létre és ő fejlesztette ki a szovjet állam katonai védelmének elvi alapjait. A Nagy Honvédő Háború legfontosabb hadműveleteinek tárgyalásánál még csak meg sem emlékeztek a kiemelkedő szovjet hadvezérekről, akik a csapatokat irányították ezekben a hadműveletekben.

A leninizmus azt tanítja, hogy a szovjet emberek, a Szovjet Hadsereg és a katonai parancsnokok alkotó tevékenysége a háború folyamán a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek és a fegyveres harc törvényszerűségeinek felhasználására támaszkodik. A hadsereg és a hadvezérek tevékenysége történelmileg meghatározott. Tevékenységüknek objektív alapja a társadalmi élet anyagi feltételeinek fejlődése és az anyagi javak termelési módjainak változása. „... a történelmi szükségszerűség gondolata — írta Lenin — egyáltalán nem csökkenti a legkevésbé sem a személy szerepét a történelemben..."[13]

A háború kimenetelének záloga az objektív feltételekben van, de ezek a feltételek magukban nem elégségesek a győzelemhez. A győzelem az objektív és szubjektív tényezők együttes hatásának az eredménye. Az a hadvezér, aki a történelmi szükségszerűségnek megfelelően cselekszik, győzelmet arat. Az a hadvezér, aki kihasználja és támaszkodik a törvényszerűségekre, előre viszi a hadművészetet. „A történelmi érdemeket — amint Lenin aláhúzta — nem aszerint ítélik meg, hogy mit nem adtak a történelmi személyiségek a korabeli követelményekhez viszonyítva, hanem aszerint, hogy milyen újat adtak az elődeikhez viszonyítva."

A katonai kérdésekkel kapcsolatos alapvető lenini tételek — a modern háború jellegéről, a néptömegek szerepéről, anyagi és morális erejükről a győzelem elérésében, és más tényezőkről, melyek eldöntik a háború sorsát — kulcsát képezik a háború perspektívája és a Szovjetuniónak az agresszorok felett való elkerülhetetlen győzelme megértésének. Ezek a tanítások megmutatják a fegyveres harc törvényszerűségeinek függő viszonyát a társadalmi és az államrendtől.

Lenin érdeme, hogy megalapozta azt a törvényt, amely a győzelmes háború vezetésének alapja, vagyis a háborúban az győz, aki fölénnyel rendelkezik a gazdasági, morális és katonai tényezők terén.

[13] Lenin művei 1. köt. 158. old.

III.

V. I. Lenin, miközben a proletariátus fegyveres harcát vezette a kizsákmányolók és a fiatal Szovjet Köztársaság külső és belső ellenségei ellen, kifejlesztette és konkretizálta az új viszonyokra vonatkoztatva Marx és Engels tételét a fegyveres harcról, mint művészetről.

Az októberi fegyveres felkelés előkészítésének és lefolyásának periódusában Lenin sokoldalúan kidolgozta a proletariátus harcának módszereit és formáit. Egy kívülálló tanácsai című munkájában Lenin megadja a fegyveres felkelés klasszikus meghatározását, amely mint a politikai harc egy különleges formája, külön törvényeknek van alárendelve és aláhúzza, hogy „a felkelés, mint a háború is, művészet".

A polgárháború és a katonai intervenció éveiben írott műveiben és széleskörű katonai levelezéseiben Lenin a fegyveres harc művészetének sok kérdését eldöntötte. V. I. Lenin bebizonyította a reguláris Vörös Hadsereg létrehozásának szükségességét, rámutatva arra, hogy a reguláris hadsereg „minden osztály megszilárdult hatalmának, s így a proletariátus megszilárdult hatalmának is jellemző sajátossága".[14] Lenin kidolgozta a legmagasabb katonai tanácsról szóló tételét és meghatározta annak feladatait.

Lenin, miközben vezette a Munkás-Paraszt Védelmi Tanácsot, közvetlenül foglalkozott a Vörös Hadsereg és flotta megerősítésével, a kiképzés, nevelés és fegyelem, a parancsnoki káderek kiválasztásának és előkészítésének kérdéseivel, a legfelső katonai szervek szervezésével, vezette munkájukat és előkészítette a haditevékenységet, az erők átcsoportosítását és összevonását, megválasztotta a főcsapás irányát és idejét, koordinálta a frontok tevékenységét, a csapatok átdobását egyik frontról a másikra, mozgósította a szállító eszközöket a hadsereg mozgékonyságának fokozására stb. Lenin leveleiben találkozunk pl. a repülőgépek, páncélvonatok, hadihajók harci felhasználásával kapcsolatos kérdésekkel. Lenin sok időt és erőt áldozott, hogy biztosítsa a hadsereg ellátását fegyverekkel és élelemmel.

V. I. Lenin megadta az alapvető eszmei útmutatásokat a háború vezetésének formáiról és módjairól, a stratégia és politika kölcsönhatásáról, a haditevékenység döntő jellegéről. Minden új társadalmi és gazdasági formának megvan a maga hadserege és hadművészete. „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" című munkájában, melyet 1918-ban írt, Lenin rámutatott arra, hogy az új társadalmi osztály mely a hatalom felé tör, nem tudta soha és jelenleg sem tudja kivívni és megerősíteni a hatalmat, csak úgy, ha teljesen felbomlasztja a régi hadsereget és fokozatosan, nehéz polgárháborúban, létrehozza az új hadsereget, az új fegyelmet, az új osztály új harci szervezetét.[15]

[14] Lenin művei 29. köt. 295. old.
[15] Lenin művei 28. köt. 291. old.

A polgárháború folyamán létrejöttek a haditevékenység és a háború vezetésének új formái és módszerei. Az új hadművészet és a háború vezetésének új módszerei sajátos törvényeknek vannak alárendelve. Ismeretes, hogy az általános törvények mellett minden új gazdasági forma elkerülhetetlenül létrehoz külön törvényeket, „... amelyek valamely adott társadalmi szervezet keletkezését, fennállását, fejlődését, halálát, s egy másik, magasabb rendű szervezettel való felváltását szabályozzák".[16] Ezek a különleges törvények meghatározzák a fegyveres harc új törvényszerűségeinek megjelenését is, melyek kifejezik a háború, a harci tevékenység vezetésének természetét és lényegét, ezekre a módszerekre jellemző belső, szükségszerű kapcsolatokat, különböző jelenségek kölcsönös függőségét és hatását.

„A partizánháború" című cikkében Lenin rámutatott arra, hogy a marxizmus nem korlátozza a mozgalmat a harc valamilyen egy meghatározott formájára. Elismeri a harc legkülönbözőbb formáit és „nem kigondolja" őket, hanem csak általánosítja, szervezi és tudatosságot ad a harc olyan formáinak, melyek a mozgalomban jönnek létre. A marxizmus, hangsúlyozza Lenin, nem korlátozza magát a harc lehetséges és már létező formáira, hanem elismeri a harc új formáinak elkerülhetetlenségét, melyek az adott társadalmi konjunktúra megváltozásával jelentkeznek. A marxizmus feltétlen megköveteli a harc formáinak történelmi vizsgálatát.

A szovjet hadművészetet minden történelmi szakaszban, amikor a szovjet államot az imperialista hatalmak részéről fegyveres támadás éri, nem önkényesen alakítják ki, hanem elszakíthatatlan kapcsolatban a konkrét körülményekkel, amelyek okozatilag meghatározzák a harc konkrét, s nem pedig akármilyen formáit és módszereit.

Lenin géniusza meghatározta, hogy az imperializmus szülte világháborúk és ezeknek a háborúknak a jellege lényegesen bonyolultabbá tették a stratégiát, a politikai és a stratégia közötti kölcsönös kapcsolatot. A világháborúkat a fegyveres harc átfogó lendülete jellemzi, sokmilliós hadseregeket és hatalmas területeket vesznek igénybe. A fegyveres erők előkészítése és felhasználása az ilyen háborúkban és ezeknek a vezetése, ami éppen a katonai stratégia területe, hatalmas erőfeszítéseket és a harc új formáit követelik meg.

A katonai stratégia a háború sorsát eldöntő gazdasági és morális tényezők helyes és mindent átfogó felhasználásán alapszik. A politikának, mely vezeti a stratégiát, a stratégia elé ereje szerinti feladatokat kell állítania és a háború folyamán figyelembe kell vennie a stratégiai eredményeket. A politika és a stratégia helyes kölcsönhatása a győzelem egyik döntő feltétele. A polgárháború éveiben, amikor Lenin a Munkás-Paraszt Védelmi Tanácsot vezette, ragyogó példáit adta a politikai és stratégiai vezetésnek.

[16] Lenin művei 1. köt. 167. old.

A stratégiát — tanítja Lenin — át kell, hogy hassa a legnagyobb határozottság és rá kell irányítani „az ellenség kíméletlen kiirtására". Amikor harcolnak, „az ellenséget nem ütni kell, hanem megsemmisíteni".[17]

Ezek a ragyogó tanítások a szovjet katonai stratégia alapjai. A támadó tevékenységet, húzza alá Lenin, rendkívül aktívan kell vezetni, ki kell harcolni az első sikert és sikerről sikerre menni szüntelen támadással, ki kell használni az ellenség fejvesztettségét. A csapások legyenek gyorsak és határozottak. Az erőket a csapásokra összpontosítani kell és a támadások irányuljanak „az ellenség fő erőforrásaira". Lenin elítélte a háborúk úgynevezett kabinetvezetését és fentről, az objektív feltételeknek ellentmondó, kitalált harci formák erőszakolását.

Lenin több munkájában beszél a fegyveres harc két formájáról: a támadásról és védelemről. Lenin figyelmeztet arra, hogy szükséges a rendelkezésre álló erők helyes felhasználása a támadásban és a támadás pillanatának helyes megválasztása, és rámutat arra, hogy a támadás előkészítésének megkésése mindent felboríthat. A támadó csapatoknak biztosítani kell az elfoglalt területet. A helyzettől függően — mondja Lenin — a győztes fél néha kénytelen megállítani a támadást, hogy összeszedje erőit, feltöltse a hadianyag tartalékot, kijavítsa és megerősítse a közlekedési vonalakat, új raktárakat építsen és új tartalékot vonjon előre stb. A győztes fél támadásának ilyen fajta megállítása ilyen körülmények között szükséges ahhoz, hogy az ellenségtől elhódítsa a megmaradt területeket, vagyis az ilyen tevékenység szükséges a teljes győzelem érdekében. Ami a védelmet illeti, Lenin rámutat arra, hogy az legyen hozzáférhetetlen.

Nagy jelentőséget tulajdonít Lenin az ütközet előkészítésének. „... minden ütközet — mondotta — magában foglalja a vereség absztrakt lehetőségét, és ez a lehetőség csakis az ütközet szervezett előkészítésével csökkenthető."[18] Az összes csapatok aktívan kell hogy részt vegyenek az ütközetben. Nem szabad hasonlítani arra a hadvezérre, amelyik olyan ügyetlenül helyezte el csapatait, hogy nagyobb részük nem vett részt aktívan az ütközetben.[19]

Lenin gyakorlati katonai tevékenysége során azon igyekezett, hogy az ellenségre gyors és váratlan csapásokat mérjenek. Egyúttal Lenin figyelmeztetett, hogy az ellenség részéről nem kell megengedni ilyen váratlan csapásokat. Lenin megkövetelte a szovjet csapatoktól az éberséget. A katonai éberséget a legmagasabb fokra kell kifejleszteni — mondta Lenin. — Elveszíteni a fejünket vagy elaludni, ez azt jelenti, hogy mindent elveszítettünk.[20]

[17] Lenin katonai levelei. 77. old. oroszul.
[18] Lenin művei 5. köt. 497. old.
[19] Lenin művei 11. köt. 162. old.
[20] Lenin művei 29. köt. 456. old.

V. I. Lenin felhívta a szovjet parancsnoki káderek figyelmét az ellenség helyes értékelésének szükségességére is. Az imperialista államok nagy, jól felszerelt és előkészített hadseregekkel rendelkeznek. Az ellenség erőinek leértékelése hatalmas károkat okozhat. Amikor harcolunk, nem a könnyű győzelemre kell irányt venni, hanem a legnagyobb erőfeszítésre, kihasználva a legkisebb lehetőséget is, hogy csapást mérjünk az ellenségre. Nem szabad elkapatni magunkat, hanem tanulmányozni kell az ellenséget. „Oktalanság, sőt bűn az olyan hadsereg magatartása, amely nem készül fel arra, hogy bánni tudjon mindazokkal a fegyverfajtákkal, harci eszközökkel és harci módszerekkel, amelyekkel az ellenség rendelkezik vagy rendelkezhet.[21] Az ellenség erős és gyenge oldalainak helyes értékelése egyike a döntő feltételeknek a győzelem kivívásához.

A kommunista párt, Lenin hagyatékához hűen, a Nagy Honvédő Háború éveiben fényes példáját mutatta az ország gazdasági, morális és katonai lehetőségei mozgósításának az ellenség fölötti győzelem eléréséhez. Lenin tanítása a győzelem elérésének feltételeiről ma is alapja a kommunista párt tevékenységének az ország védelmi képességének erősítésében, a Szovjet Fegyveres Erők harci erejének növelésében.

Lenin tanítása a gazdasági feltételek döntő és egyre növekvő befolyásáról a katonai szervezetekre, az a tanítás, hogy a korszerű háborút a népek viselik, hogy a háború minden nép egész gazdasági és morális erejének próbája, a front és a hátország egységéről szóló tanítás — ezek határozzák meg a szovjet haditudomány összességét. A haditudományt azonban nem szabad azonosítani a hadművészettel. A haditudomány szélesebb, átfogóbb fogalom, mint a hadművészet. A haditudomány, a hadművészet kérdésein kívül figyelembe veszi az ország gazdasági és morális lehetőségeit is.[22]

A szovjet haditudomány az új társadalmi rend viszonyai között, a kommunista párt politikájának és ideológiájának alapján, a társadalmi fejlődés objektív törvényei helyes megértésének és felhasználásának alapján lett kidolgozva. Ez lehetőséget ad a szovjet haditudománynak nemcsak arra, hogy helyesen értékelje a hadügy jelenlegi helyzetét, hanem arra is, hogy előre lássa annak további fejlődését. Lenin úgy vélte, hogy a haditudomány, a katonai ismeretek egyik fegyvere, amelyet a néptömegek és az osztályok felhasználnak a nagy történelmi összecsapások eldöntésében. Lenin ostorozta a talmudizmust és a dogmatizmust. „... ne alacsonyítsátok le — mondotta Lenin — a mi forradalmi tudományunkat a merőben könyvdogma szintjére ...”[23]

Az élenjáró alkotó tudomány nem tűr egyszer s mindenkorra megállapított szabályt és dogmát. A hadművészet is állandóan új tapaszta-

[21] Lenin művei 31. köt. 87. old.
[22] Bulganyin: 30 éves a Szovjet Fegyveres Erő. 1948. 12. old. oroszul.
[23] Lenin művei 8. köt. 213. old.

latokkal gazdagodik, és annak jelenségei változásokon mennek keresztül, a megváltozott feltételeknek megfelelően. Lenin azt tanította, hogy határozottan el kell vetni az elavult harci formákat és újakkal kell felváltani őket. Észre kell venni az új jelenségeket, és nem szabad korlátozni magunkat a régen ismert igazságok ismétlésére. Minden oldalról meg kell vizsgálni a hadművészetnek ezt, vagy azt a jelenségét. Minden kérdést csak úgy lehet komolyan és biztonsággal tárgyalni — írta Lenin —, ha történeti áttekintést nyerünk fejlődéséről egészében, „ne feledkezzünk meg az alapvető történelmi összefüggésekről, s minden kérdést abból a szempontból vizsgáljunk, hogyan jött létre a szóbanforgó jelenség a történelem folyamán, milyen főbb szakaszokon ment át a fejlődés során, s ennek a fejlődésnek szempontjából vizsgáljuk meg, hogy mivé lett most."[24]

Lenin művei alapvető elvi útmutatásokat tartalmaznak az imperializmus korszakának háborúira vonatkozóan. Ezek a lenini útmutatások felfegyverzik a szovjet katonai káderekat az imperializmus és a proletárforradalmak korszaka fegyveres harcai törvényszerűségeinek ismereteivel.

V. I. Lenin kiemelkedő katonai szervező és vezető volt, s hatalmas teoretikusa a háború, a hadsereg és a katonai elmélet kérdéseinek.

*

A nagy Lenin hagyatékát megvalósítva a kommunista párt, Lenin tanítványai és harcostársai a szovjet haditudományt soha nem látott magasságra emelték, létrehozták a fejlődéséhez szükséges legjobb feltételeket.

A kommunista párt iránymutatásával és vezetésével a szovjet katonai vezetők sikeresen oldják meg az eléjük tűzött feladatokat, amelyek a szovjet állam katonai erejének és harci készenlétének fejlesztésére irányulnak.

A Szovjetunió életében kiemelkedő esemény volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa. A XX. kongresszus lenini eszméktől áthatott határozatainak hatalmas jelentősége van a Szovjet Fegyveres Erők további korszerűsítésére és a szovjet haditudomány kidolgozása számára. Ezek a határozatok megtanítanak a marxizmus—leninizmus elméleteinek alkotó felhasználására a hadügyben. Végrehajtva Lenin követelését, szükséges tovább erősíteni az egyszemélyi vezetést a Fegyveres Erőkben, emelni a katonai fegyelmet, kifejleszteni a kezdeményezést, és kiválóan elsajátítani a korszerű haditechnikát. A Szovjetunió erős védelmi képességének, a Szovjet Fegyveres Erők legyőzhetetlenségének forrása a szovjet társadalmi és államrendben, a lenini úton haladó kommunista párt helyes vezetésében, a párt, a kormány és az egész szovjet nép megbonthatatlan egységében van.

[24] Lenin művei 29. köt. 484. old.

ADALÉKOK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN ÉS A SZOVJETUNIÓ POLGÁRHÁBORÚJÁBAN RÉSZT VETT MAGYAR INTERNACIONALISTÁK TÖRTÉNETÉHEZ

(1917—1922)

Györkei Jenő és *Józsa Antal* főhadnagyok

A nemzetközi proletariátus felszabadító harcának egyik legszebb szakasza az első világháború idején orosz hadifogságba került különböző nemzetiségű hadifoglyok és az orosz munkások, parasztok együttes küzdelme az első proletárforradalom győzelmes kivívásáért, majd a fiatal szovjet államra törő külső és belső ellenforradalom leveréséért.

A szovjet történelemírás már közvetlenül a polgárháború befejezése után hozzáfogott a több kötetre tervezett „Polgárháború története" című mű kutató munkájához, a huszas évek végén pedig Makszim Gorkij vezetésével az anyaggyűjtéshez. Ehhez a nagyjelentőségű munkához hozzájárult a Sarló és Kalapács[1] című magyarnyelvű folyóirat is, amely közölte azoknak a visszaemlékezéseknek egy részét, amelyek a Szovjetunióban élő magyar internacionalisták Bajtársi Köreiben a huszas évek végén és a harmincas évek első felében hangzottak el. A tervezett nagy történelmi munka jelentős helyet biztosított a különböző nemzetiségű internacionalisták harcainak is.

A harmincas évek közepén a Bajtársi Köröket feloszlatták. A Bajtársi Körök összegyűjtött anyaga levéltárba került, de azok feldolgozásához azóta sem fogott hozzá senki.

Varga Gyula altábornagy, mint a Szovjet Hadsereg múzeumának munkatársa, az internacionalista ezredek egyik volt szervezője, a Bajtársi Körök működése idején számos, a magyar internacionalistákra vonatkozó levéltári anyagot tárt fel, de feldolgozására és publikálására azonban nem nyílt lehetőség.

[1] Sarló és Kalapács (1929. december — 1937. március) a Szovjetunióban élő magyarajkú dolgozók és a Vörös Hadsereg volt magyar internacionalistáinak folyóirata. Megjelent 1929 decembere és 1934 februárjáig havonta egyszer, 1934. március 1-től 1937. március 15-ig havonta kétszer.

Magyarországon egy-két beszédben elhangzott célzáson kívül a legutóbbi időkig alig találkozunk a magyar internacionalistáknak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, majd a polgárháborúban vívott hősi harcával, a magyar internacionalisták neveivel. Még a széles körben ismert „Magyar nép története"[2] című munka is csak — amely a középiskolai és huzamosabb ideig az egyetemi történelmi oktatás alapjául szolgált —, alig egy negyed mondatban tesz említést a magyar nép, a nemzetközi munkásmozgalom e dicső korszakáról.

A közel 100.000 volt magyar hadifogolynak fegyveres részvétele az orosz proletárforradalomban, ha tisztán a számszerűséget nézzük is, nagyjelentőségű, és kitűnő példája a magyar munkások és parasztok hagyományos internacionalizmusának. A magyar internacionalisták igaz történetének feltárását nemcsak a történelemtudomány, hanem az ifjúság helyes tájékoztatása és nevelése is megköveteli. E témakörben úttörő munkaként említhető Milei Györgynek „A hadifogoly magyarok kommunista szervezeteinek kialakulása és tevékenysége Szovjet-Oroszországban 1917—1918"[3] című tanulmánya, amely kísérletet tesz a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulása egyes körülményeinek tisztázására.

Ezzel a marxista jellegű feldolgozások ki is merülnek.

A polgári történetírásnak a 20—30-as években kedvelt témája volt az oroszországi hadifoglyok története. Több könyv is megjelent. A legjelentősebb ezek közül a kétkötetes „Hadifogoly magyarok története"[4] című munka. A mű második kötete kizárólag az oroszországi hadifoglyokkal foglalkozik. Az idézett munka inkább népszerű, mint tudományos feldolgozás. Naplószerűen tárgyalja a hadifoglyok életét érintő eseményeket. A kötet fejezeteinek írói forrásként főleg a volt hadifogoly tisztek naplóit, visszaemlékezéseit, a dán, a svéd vöröskeresztes megbízottak jelentéseit használták fel, de kismértékben támaszkodtak a hazai levéltárak és a korabeli sajtó anyagára is. A mű szerzői a szovjet írók munkáit figyelmen kívül hagyva — a nagyszámban emigrált fehérgárdisták tollából megjelent kiadványok alapján írják le az oroszországi eseményeket.

A „Hadifogoly magyarok története" az uralkodó osztályok szemszögéből, azok érdekét figyelembe véve tárgyalja a hadifogoly mozgalmakat is. Előszeretettel emeli ki a magyar ellenforradalmi érzelmű hadifoglyok által Kalmikovnak, Oszipovnak, a fehér finneknek, a buharai emírnek, az angoloknak stb. nyújtott támogatást, ugyanakkor elítéli a magyar munkás és paraszt hadifogoly tömegeknek a szovjethatalom

[2] A Magyar Nép Története. Rövid áttekintés. Irták: Heckenast Gusztáv Karácsonyi Béla, Lukács Lajos, Spira György. Megjelent több kiadásban 1950—1955 között. Lásd: 1951. kiadás. 405. old.

[3] Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Művelt Nép, Budapest, 1956. 315—406. old.

[4] Hadifogoly magyarok története. II. kötet. Szerk. Baja Benedek, dr. Lukinich Imre Pilch Jenő, Zilahy Lajos. Athenaeum, Budapest, 1930—1931.

iránti szimpátiáját. A magyar hadifoglyok Vörös Hadseregbe történő tömeges belépésének és harcának történetét egyszerűen meghamisítja, vagy legjobb esetben elhallgatja. Kénytelen azonban — több helyen is — beismerni, hogy a hadifoglyokat, beleértve a kizsákmányoló osztályokhoz tartozó tiszteket is, a Vörös Hadsereg mentette meg a biztos pusztulástól, a fehér csapatok kegyetlen terrorjától.

Az elmondottak alapján a könyv távolról sem nyújt teljes és hiteles képet a magyar hadifoglyok történetéről.

A témának sokoldalú forrásanyagra támaszkodó tudományos marxista feldolgozásával egyelőre még adós a történelemtudomány.

*

Az első világháború hatalmas tömegeket mozgatott meg, sodort el a szeretett otthontól és juttatott a tömegsírba, vagy legjobb esetben hadifogságba. A háború folyamán 73,515.000 embert mozgósítottak a hadviselő államok kormányai, ebből az antant országaira 48,355.000, a központi hatalmakra (ide tartozott Ausztria-Magyarország) 25,160.000 esett. Nem lehet ilyen méretek mellett — a háború gépesítése következtében — csodálkozni azon, hogy az elesettek, a sebesültek és a hadifoglyok millióiról kell beszélni. Orosz hadifogságba körülbelül két és félmillió német és osztrák-magyar katona került.

A Vöröskereszt hivatalos, de nem teljes adatai alapján orosz hadifogságba esett:

Németországi tisztek és tisztjelöltek	22.082
Németországi katonák	165.000
Osztrák-Magyar hadsereg tisztjei	54.146
Osztrák-Magyar hadsereg katonái	2,050.000
A török hadsereg tisztjei	950
A török hadsereg katonái	50.000
A bolgár hadsereg tisztjei és katonái	200
Összesen:	2,342.378

ember.[5]

Magyarországon a háború befejezése után a hadifoglyok számára vonatkozó adatokat erősen retusálták. Az 1930-ban kiadott „Hadifogoly magyarok története" 1,479.289 főre becsüli és egyben közli a Belügyminisztérium valószínűleg teljesebb 1,693.000-es adatát is.[6]

A magyar férfi lakosság katonaköteles korosztályainak tekintélyes százaléka került orosz fogságba. A monarchiából származó hadifoglyok közül a magyarok körülbelül 5—600.000-et tettek ki

A hadifoglyokat 400 táborban helyezték el, ebből 300 európai, 100 pedig ázsiai Oroszországban volt. A cári hatóságok a német és magyar hadifoglyokat megbízhatatlanoknak tartották, ezért főleg az

[5] Lásd: Rabinovits József: A forradalmi hadifogoly pártszervezetek működéséről. Sarló és Kalapács, 7. sz. 31—39. old.

[6] Hadifogoly magyarok története. I. kötet. Szerk. Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilahy Lajos. Athenaeum, 1930. 73—74. old.

1904—5-ös japán—orosz háború előtt és után Kelet-Szibériában és Távol-Keleten épített nagybefogadóképességű katonavárosokban helyezték el őket. A szokatlan klíma, a rossz élelmezés, a hiányos ruházkodás, az elégtelen egészségügyi ellátottság következtében 1915-ben Szeretyenszkben 14.000 emberből 11.000, a Vlagyivosztok melletti Stokovóban az 1914—1915-ös évek telén 9000-ből 7000 pusztult el.[7]

1915-ben negyven, 1916-ban huszonöt, 1917-ben harminchárom fogolytáborban lépett fel tömeges járványos megbetegedés. 1914 és 1917 között a Vöröskereszt hivatalos jelentése szerint 471.398 hadifogoly pusztult el a táborokban vagy a nehéz és egészségre ártalmas munkák végzése közben. Ez a szám 158.817 fővel haladta meg az osztrák-magyar hadsereg össz halott veszteségét a keleti fronton 1914 és 1918 között.[8]

1915 folyamán a tömeges mozgósítások következtében az orosz gazdasági életben munkaerőhiány lépett fel. A munkaerőszükségletet a hadifoglyok munkába állításával igyekeztek biztosítani. Egy már 1915-ben az urali bányákban a bányászok 18 százaléka, a Donyec-medencében 11 százaléka, — helyenként 60 százaléka is — hadifogoly volt. Egy német statisztikus szerint európai Oroszországban 838, ázsiai Oroszországban pedig 918 helyen dolgoztak hadifoglyok.

1916-ban a hadifoglyok szerepe a termelésben még jobban megnőtt. Az év végén csak az európai Oroszország mezőgazdaságában 545.000 hadifogoly dolgozik, erdőirtáson 160.000, bányákban 294.000, cukorgyárakban 60.000, vasútvonalak építésén és csatornázási munkáknál 168.000, egyéb építési munkákon 103.000.[9]

A háború első és második évében szigorúan megtiltották a hadifoglyok elhelyezését és alkalmazását a két főváros, Pétervár és Moszkva környékén. 1916-ban azonban a szakmunkáshiány arra kényszerítette a cári hatóságokat, hogy munkaerőket toborozzanak a hadifogoly táborokban. Előszeretettel alkalmaztak német, cseh és magyar hadifogoly munkásokat, mert szaktudásuk messze meghaladta a háborús időkben beállított, sokszor a katonai szolgálat elől menekülő helyi betanított munkásokét.

Az üzemekbe került hadifoglyok nagy része hamar felismerte az orosz munkásosztály követeléseinek jogosságát és gyakran részt vettek a gyárban tartott gyűléseken. A közös munka és a közös sors tudata kifejlesztette az internacionalista szolidaritás érzéseit. A bolsevikok tudatosították az orosz és a hadifogoly munkás összefogásának a gondolatát a közös ellenség, a cári önkény és a kapitalista kizsákmányolás elleni harcban.

Az 1917-es februári polgári demokratikus forradalom utáni hóna-

[7] Párttörténeti Intézet Archivuma. B. IV. 195. 3. 1. lap.
[8] Lásd: Varga Gyula: Hadifoglyok a cárizmus és a Kerenszki-uralom idején. Sarló és Kalapács. 1933. 6. sz. 41—42. old.
[9] Uo.

pokban a munkára irányított hadifoglyok száma tovább növekedett. Létszámuk meghaladta a másfél milliót. P. I. Ljascsenko szovjet akadémikus szerint ebben az időben — 1915. január 1-re vonatkozóan — az oroszországi ipari munkásság 2,5 millió[10] főt számlált. Túlzás volna azonban állítani, hogy a másfél millió hadifogoly munkás mind ipari üzemekben dolgozott, mivel túlnyomó részt parasztok voltak, és így főleg a mezőgazdaságban, vasútépítésnél, bányákban alkalmazták őket.

A munkahelyeken uralkodó embertelen bánásmód, az orosz munkásokkal való közvetlen érintkezés rövid idő alatt forradalmasította a hadifoglyokat, akik különösen kitűntek antimilitarista propagandájukkal. A hadifoglyok a frontra induló oroszországi dolgozóknak elmesélték fogságbajutásuk körülményeit és rábeszélték őket, hogy ne harcoljanak, „szüntessék meg a háborút" és adják meg magukat. Fogságbajutásuk esetére még hazai címekkel is ellátták őket. Az agitáció méreteire és hatására jellemző a verhnye-ugyinszki hadifogoly tábor parancsnokának jelentése, amelyben azt írja, hogy „... a hadifoglyok többet ártanak nekünk a mi katonáinkkal való beszélgetésben itt a fogságban, mint amennyit a fronton árthatnak."[11]

1915 és 1916 folyamán a hadifoglyok forradalmi szervezeteket alakítottak és kapcsolatot teremtettek az illegális bolsevik szervezetekkel. Jelentősebb csoportok alakultak Tomszk, Omszk, Ivanovo-Voznyeszenszk, Kurszk, Kijev, Moszkva, Pétervár, Orenburg, Szarátov és más városok közelében elhelyezett táborokban. A mozgalom élén régi szervezett munkások és forradalmi értelmiségiek állottak. 1916 nyarán került a tomszki táborba Kun Béla, a Magyar Szociáldemokrata Párt kolozsvári titkára, a baloldali ellenzék egyik jelentős alakja, aki még ugyanebben az évben tagja lett a helyi bolsevik pártszervezetnek. Tomszk a magyar hadifogoly mozgalom egyik legjelentősebb központja lett. Kun Béla és a körülötte tömörülő Münnich Ferenc, Rabinovits József, Jaross Béla, Szilágyi Imre, Seidler Ernő, Reiner Károly, Gardi Gyula, Lipschitz Ernő alkották a kibontakozó mozgalom vezető gárdáját.

Számos hadifogolytábor forradalmi szervezete kapcsolatot teremtett az orosz forradalmárokkal és mozgósította az orosz munkásosztály harcával együttérző tagjait az 1917. januári és februári sztrájkokra és tüntetésekre. A februári polgári demokratikus forradalom győzelme után változás állott be a hadifoglyok helyzetében is. Szabadságot kaptak. Ez azonban múló jelenségnek bizonyult, mert a júliusi fordulat után a hadifoglyok mozgását erősen korlátozták. A májusi és júliusi tüntetések részvevőit bebörtönözték, a munkán lévő hadifoglyokat sárga VP (vojennoplennij = hadifogoly) jelzéssel látták el és a soviniszta pogromok célpontjaivá tették. Számos tábor forradalmi érzelmű őrségét

[10] P. I. Ljascsenko: A Szovjetunió népgazdaságának története. Állami Politikai Kiadó, Moszkva, 1952. II. kötet. 633. old. (oroszul)

[11] Idézi Varga Gyula: Hadifoglyok a cárizmus és a Kerenszki-uralom idején. Sarló és Kalapács. 1933. 6. sz. 41—42. old.

az Ideiglenes Kormány számára megbízható kozákokkal vagy erősen soviniszta beállítottságú egységekkel váltották fel.

A hadifoglyoknak a februári forradalommal szemben táplált pacifista illuziói júliusban szertefoszlottak, s ahhoz a meggyőződéshez vezetett, hogy a számukra szabadulást és hazajutást jelentő békét, nem az orosz burzsoázia és a kispolgárság pártjainak segítségével, hanem csakis a bolsevikok vezetésével lehet kiharcolni.

A proletárszolidaritás, az internacionalizmus lenini értelmezése egyre inkább mindennapi harci feladattá vált. Az orosz munkásosztály fellépett az Ideiglenes Kormányban helyet foglaló pártok azon vádja ellen, hogy a központi hatalmak a hadifoglyok segítségével akarják elfoglalni a szibériai vasútvonalat. Ez és az ehhez hasonló vádak ürügyül szolgáltak a békéért harcoló munkás-, katona- és parasztmegek, valamint a velük együtt harcoló forradalmi érzelmű hadifoglyok elleni üldöző hadjárat megindítására. Az Ideiglenes Kormány a német és osztrák-magyar hadifogságba került oroszországi hadifoglyok helyzetére hivatkozva szüntette meg a hadifoglyoknak azokat a jogait, amelyeket az orosz munkásosztály a februári—márciusi napokban vívott ki számukra. A bolsevikok határozottan felléptek a kormány ilyen irányú mesterkedéseivel szemben. A hadifoglyok csatlakoztak ehhez a harchoz. A dolgozók nemzetközi szolidaritásának elvéhez híven, Tomszk városában és környékén a hadifoglyok tiltakozó gyűléseket rendeztek a német és osztrák-magyar hadifogságban sínylődő oroszországi hadifoglyokkal szembeni rossz bánásmód ellen. A többezer hadifoglyot megmozgató gyűlések határozatát közli a Tomszki Munkás-Katona Szovjet Znamja Revoljucii (A Forradalom Zászlaja) című lapjának 1917. június 4-i száma. A határozat így hangzik:

„Mi, az osztrák-magyar és német hadseregek hadifoglyai, akik L. A. Michelson és a kincstár anzseri bányáiban dolgozunk, forró üdvözletünket küldjük szocialista elvtársainknak Stockholmba és kérjük, hogy adják át kormányainknak hatalmas tiltakozásunkat, az osztrák—német és török hadifogságban lévő orosz elvtársainkkal szembeni kegyetlen bánásmódjukért. Az orosz munkás elvtársak, akik jobb életfeltételekért harcolnak, kategórikusan ugyanazon viszonyokat követelik nekünk, hadifoglyok számára is. Ezért mi is energikusan követeljük, hogy orosz hadifogoly elvtársainkkal nálunk, hazánkban is úgy bánjanak, mint ahogy itt az orosz elvtársak bennünket kezelnek.

Éljen az Internacionále!

Az osztrák—német hadsereg 1400 hadifoglya."[12]

[12] Znamja Revoljucii. Tomszk. 1917. június, 4. sz. 4. old. L. A. Michelson szudzsonkai bányája és a szomszédos anzseri kincstári bánya hadifogoly munkásai 1917 május 28-án hozták az itt idézett tiltakozó határozatot, amelyet a stockholmi nemzetközi szocialista kongresszusra továbbítottak. A stockholmi nemzetközi szocialista kongresszus jellegéről és valódi kezdeményezőiről a hadifoglyok keveset tudtak. A kongresszus összehívását a német és osztrák—magyar imperialisták sugalmazták. Mesterkedésüket Lenin számos beszédben és cikkben leleplezte.

Frontbarátkozás a Tatárka alján 1917.

A fenti határozatot közlő cikk hírt ad arról, hogy a hadifoglyok keresetük bizonyos százalékát felajánlották az Oroszországból származó és a német birodalom, valamint a monarchia területén hadifogságban szenvedő munkás- és parasztttestvéreik megsegítésére. Az összegyűlt összeget a Pétervári Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjén keresztül továbbították rendeltetési helyére. A cikk leleplezi az orosz földesúri és burzsoá sajtó hadifogoly ellenes uszításait, amelynek az volt a célja, hogy az Oroszországban élő többmillió hadifoglyot szembeállítsa az orosz munkás és paraszt tömegekkel, és így megfossza az elkövetkező sorsdöntő harcokban az utóbbiakat a politikailag és katonailag nem lebecsülendő szövetségesüktől. Az orosz burzsoá-földesúri kormánynak nem volt módjában arra gondolni, hogy a hadifoglyokat megnyerje az orosz munkás és paraszt tömegek elleni harcra. Ezért legalább semlegesíteni akarta őket, azzal, hogy a központi hatalmak fogságában lévő, Oroszországból származó hadifoglyokkal való rossz bánásmód kiszínezésével a védtelen hadifoglyok ellen hangolja a közvéleményt. Ez a kísérlete azonban a bolsevikok és a hadifogoly forradalmi szervezetek ellentámadásával meghiúsult. Az Oroszországban lévő német és osztrák-magyar hadifoglyok önzetlen nemzetközi szolidaritásának megnyilvánulásai leleplezték ezt a kísérletet.

„Ebben a tényben — olvassuk a Znamja Revoljucii már említett számában, amely hírt ad a hadifoglyok tiltakozó gyűléseiről, — világosan megmutatkozik a munkások nemzetközi szolidaritása. Itt láthatjuk a hadviselő államok néptömegei igazi törekvéseinek világos bizonyítékát...

Oroszország proletariátusa és forradalmi parasztsága ezen tény alapján saját szemével meggyőződhet, hogy kik a nép igazi ellenségei és kik a mostani véres öldöklés védelmezői."[13]

A februári forradalom után Kun Béla, mint a tomszki kormányzósági pártbizottság tagja, jelentős elméleti és szervező munkát fejtett ki. A forradalmi hadifogoly sajtó — bár kezdetben még csak kézírásos újságfordítások vagy litografált újságok és röplapok képviselték — már az októberi forradalom előtt kilépett a hadifogoly táborok falai közül. Kun Béla munkatársa lett a Znamja Revoljucii című lapnak és a Szibirszkij Rabocsij[14] című folyóiratnak.

A tomszki hadifogoly forradalmi központ mellett még más központok is létesültek, amelyek részt vettek a bolsevik párt vezetésével a szocialista forradalom érdekében indított fegyveres felkelés előkészítésében. Ilyen központok alakultak Tomszkon kívül Omszkban, Kurszkban, Szarátovban, a Donyec-medence, az Ural-vidék bányáiban és még

[13] Znamja Revoljucii. Uo.

[14] Szibirszkij Rabocsij. (Szibériai Munkás) 1917. I. évf. 1. számában jelent meg nyomtatásban első cikke Oroszországban. „Lehetséges-e Németországban a forradalom?" címmel. 19—21. old.

számos más helyen. A nagy távolságok, a hadifoglyok mozgásának korlátozása még nem tették lehetővé, hogy egy egységes központi irányító szervet hozzanak létre.

Internacionalisták az októberi fegyveres felkelésben

Az augusztusi és szeptemberi napokban, amikor a Pétervár és más városok munkásai meghiúsították Kornyilov ellenforradalmi kísérletét, erőteljesebbé vált a Vörös Gárdák szervezése. A munkások, akik között aránylag kevés volt járatos a fegyverforgatásban (a katonai ismeretekkel rendelkezők többségükben a fronton voltak), szívesen vették a háborút járt hadifoglyok önkéntes jelentkezését. Jóval az októberi fordulat előtt Ivanovo-Voznyeszenszkben, ahol a hatalom már a szovjetek kezében volt, a hadifoglyokból lett vörösgárdisták őrizték a tábort, az állomást és a fontosabb állami és városi intézményeket. Kurszkban, ahol a gyárakban dolgozók 50 százaléka hadifogoly volt, szintén ebben az időben alakultak a Vörös Gárdák, amelyekből nem hiányoztak a hadifoglyok sem.

A bakui Vörös Gárda szervezésében részt vett Hodinger vezetésével Nargu szigetén számos magyar hadifogoly is.[15]

A Moszkva-környéki fogolytáborok forradalmár hadifoglyai vörösgárdista csapatokat alakítottak, melyek később a vasutas csapatokkal egyesültek. Péterváron és környékén, bár itt aránylag kevesebb hadifogoly tartózkodott, jelentkezésükkel szintén hozzájárultak az októberi felkeléshez szükséges fegyveres erő létrehozásához.[16]

Az orosz burzsoá és földesúri pártok nem adták ki könnyen kezükből a hatalmat, görcsösen ragaszkodtak hozzá, s mindent elkövettek annak megőrzésére. Bár számos városban viszonylag békésen, jelentősebb fegyveres összeütközés nélkül ment át a hatalom a szovjetek kezébe, sok városban azonban, így Péterváron, Moszkvában, Kolugában, Penzában, Kazányban, Harkovban, Kijevben, Rosztovban, Voronyezsben, Szerpuhovban és más városokban a Vörös Gárda és a forradalmi katonaság fegyveres erejével kellett megtörni a burzsoázia makacs ellenállását. Varga Gyula altábornagy kutatásai szerint 16 városban vettek részt magyar hadifoglyok az októberi—novemberi forradalmi harcokban.

A pétervári felkelés előtti napokban hadifoglyok keresték fel a Szmolnijt, a bolsevikok főhadiszállását, a külvárosokban a kerületi és a gyári pártbizottságokat, vagy közvetlenül az egyes vörösgárdista századok, illetve zászlóaljak parancsnokait és felajánlották szolgálataikat. A munkás és paraszt hadifoglyokon kívül a békét támogató magyar

[15] A Vörös Hadsereg Központi Archivuma. (a továbbiakban VHKA) 28261. fond, 3. opisz, 343. ő. e. 15. lap. Hodinger felszólalása a Bajtársi Kör 1929. szeptember 25-i ülésén (oroszul).

[16] Lásd: Varga Gyula: Idézett cikk. 41—42. old.

tisztek közül is többen beléptek a Vörös Gárdába, annak reményében, hogy így hamarabb szabadulnak a hosszú fogságból.

Szökevény katonákkal és hadifoglyokkal tele volt egész Oroszország. A szökevények, akikre halál vagy legjobb esetben büntetőtábor leselkedett, a Lenin vezette forradalomtól remélték rettegésük, bújdosásuk végét.

Magyarországon, már alig a forradalom győzelme után, ismertté vált, hogy a pétervári fölkelésben magyar hadifoglyok is részt vettek. A cenzúrázott sajtóban erről a tényről közlemények is jelentek meg, főleg a vidéki, központilag kevésbé ellenőrizhető lapokban. Ilyen közlemény jelent meg például a Kolozsvári Hírlap 1918. január 2-i számában is, amely nevet nem említ és bizonyos kritikával kezelendő.

„... Ismét alkalmunk volt egy Kolozsvárra visszatért honvéd tüzértiszttel beszélni — hangzik többek között a tudósítás —, aki azonban már aktív szereplője volt a Lenin-féle bolseviki forradalomnak. Ez a tiszt éppen Péterváron volt a maximalisták forradalma alatt. Mindenki tudta, hogy a Kerenszki-uralom elsöprésére szervezett bolseviki mozgalom elsősorban a háborús párt ellen tűzte ki a vörös zászlót. A békevágy annyira elhatalmasodott az emberek lelkében, hogy a foglyokat nem tekintették ellenségnek. Szabadon járhattak Pétervár utcáin. »A béke forradalmának forró sikere megcsapta a mi lelkünket — idézi a tudósítás a tüzértisztet —, és mi is részt akartunk venni a háborús szellem elsöprésében. Több tiszt társammal jelentkeztünk a bolsevikiek bizottsága előtt, s felajánlottuk szolgálatainkat. Az ajánlatot elfogadták, s így történt meg, hogy a Téli Palota lövetésénél a forradalmi csapatok egyik ütegének én voltam a parancsnoka. Mikor a bolsevikiek kormányra jutottak, én is bejelentettem önként vállalt feladatomat, kértem a további szolgálat alól való felmentésemet s hazautazásom megkönnyítését, amit rögtön teljesítettek is.«"[17]

Míg Péterváron a munkások és a forradalmi katonák felkelése viszonylag gyorsan győzött, addig a moszkvai forradalmi katonai bizottság ingadozó magatartása és hibás katonai intézkedései miatt sokkal hosszabb és véresebb harc után kerekedtek felül a vörösgárdisták és az őket támogató katonai egységek a fehérek szívós ellenállásán. A forradalmi katonai bizottság tárgyalásba bocsájtkozott a moszkvai polgármesterrel, Rudnyevvel és a moszkvai hadkerület parancsnokával, Rjabecevvel. A hadapródok és fehérgárdisták ezeket a tárgyalásokat felhasználva, október 27-én (november 9-én) általános támadást intéztek a forradalmi csapatok és a Vörös Gárda ellen. Csellel elfoglalták a Kremlt,[18] és az őrség nagy részét kegyetlenül lekaszabolták. A forradalmi csapatok igen súlyos helyzetbe kerültek. A fehérek Duhonyin vezérkari főnök útján a frontról várták a segítséget, amit ő többször meg is

[17] Kolozsvári Hírlap. XIX. évf. 2. sz. 1918. január 28-i szám. 3. old.

[18] Októberi Forradalom Központi Archivuma. (a továbbiakban OFKA) 1. fond, 154/154. u. i. 38. lap (oroszul).

ígért. Duhonyin október 27-én Rjabecevhez intézett táviratában azonnali segítségként egy gárdahadosztály küldését helyezte kilátásba, amelynek Moszkvába érkezése számítása szerint október 30-ra (november 12-re) volt várható.[19] A fehérek a segítség megérkezéséig időt akartak nyerni.

A Kreml őrségének legyilkolása nagy felháborodást keltett a munkások és parasztok körében, ami egyben leleplezte a fehérgárdisták igazi arculatát. A sebtében összehívott izzó hangulatú gyűléseken a gyárak és a környékbeli munkások és parasztok biztosították támogatásukról a moszkvai városi szovjetet, vörösgárdista csapataikat a veszélyeztetett pontokra irányították. A Moszkva-környéki városokban ekkorra már a szovjetek kezébe ment át a hatalom, a helyi Vörös Gárdák, valamint a forradalmat támogató csapatok megakadályozták, hogy a moszkvai ellenforradalmárok segítséget kapjanak, ugyanakkor munkáscsapatokkal megrakott szerelvényeket indítottak a harcoló moszkvai proletárok megsegítésére. A moszkvai városi szovjet hivatalos közlönyének első száma hírt adott arról, hogy Tulából, Vlagyimirből és Ivanovo-Voznyeszenszkből a forradalmi csapatok érkezése október 29-re (november 11-re) várható.[20] A Moszkva-környéki hadifogoly táboroknak a proletár internacionalizmushoz hű lakói aránylag nagy számban csatlakoztak a Moszkvába induló harccsokhoz.

A moszkvai forradalmi harcokban jelentős szerepük volt a Karikás Frigyes vezette Guzson-gyári hadifoglyoknak, akik részt vettek az Alekszandrov kadétiskoláért és a Kremlért vívott harcokban.[21] A Moszkvához közeleső Szerpuhovból Holländer huszárszázlós vezetésével sietett egy magyar hadifogoly csoport a moszkvai munkások segítségére. Részt vettek a kurszki pályaudvar és a Kreml elfoglalásában.[22]

A moszkvai fegyveres felkelés november 2-án (15-én) véglegesen győzött, az ellenforradalmárok letették a fegyvert. A harcokban számos hadifogoly, köztük magyarok is, életüket vesztették és mint névtelen hősök pihennek együtt az orosz vörösgárdistákkal és forradalmi katonákkal a Kreml falai előtt ásott közös sírban.

Tudunk arról, hogy Penzában Varga Gyula, Ljubimban Garasin Rudolf,[23] Taskentben Gábor József festőmunkás,[24] Engel Sándor asztalos

[19] A polgárháború évei a Szovjetunióban 1917—1922. Idegennyelvű kiadó. Moszkva, 1947. 2. kötet. 385. old.

[20] A városi kerületi munkás szovjet forradalmi katonai bizottságának közlönye. M. 1. sz. 1917. október 30. (oroszul)

[21] Karikás Frigyes: Moszkvai lapok. Először megjelent Moszkvábana Sarló és Kalapács 1930. október—novemberi számában. Magyarországon a Népszabadság 1957. október 6-i számának 10—11. oldalán.

[22] Forradalmi Múzeum. Moszkva. Speciális magyar fond. Holländer előadásai.

[23] Lásd: Györkei—Józsa: Magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban c. kötetben Garasin Rudolf visszaemlékezését. Részt vettem a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. 182—190. old.

[24] A polgárháború internacionalistái turkesztáni fronton részt vett magyar csoportjának visszaemlékező estjén készült jegyzőkönyv. 1929. VHKA, 28.361. fond, 30. opisz, 335. ü. i. Gábor József felszólalása. 10. old.

és Szabados Sándor famunkás vezetésével vettek részt a hadifoglyok az októberi harcokban.

Szibériában, ahol a magyar hadifoglyok legnagyobb tömegei éltek, a szovjethatalom viszonylag békésen győzött. Krasznojarszkban október 29-én, Jenyiszejszkben november 17-én, Irkutszkban november 19-én, Omszkban november 30-án, Tomszkban december 6-án, Novonyikolajevszkben december 13-án, Szemipalatinszkban 1918. január 21-én, Verhnye-Ugyinszkban január 23-án és végül Csitában február 3-án. Távol-Keleten szintén hasonló volt a helyzet. Vlagyivosztokban 1917. november 8-án, Habarovszkban december 12-én, Blagovescsenszkben 1918. január 19-én ment át a hatalom a szovjetek kezébe.

Internacionalista egységek szervezése a győzelmes október után

Az Októberi Forradalom győzelmét a hadifoglyok kitörő örömmel fogadták, különösen a békéről szóló dekrétumot, amely reális reményeket keltett bennük a mielőbbi hazatérésre. Örömüket és a szovjet hatalmat támogató szándékukat viharos táborgyűléseken és tüntetéseken nyilvánították ki. A központi hatalmakkal 1917. december 5-én megkötött fegyverszünet alkalmából a moszkvai és Moszkva-környéki hadifoglyok nagyarányú tüntetésen fejezték ki örömüket. Felhívással fordultak a nemzetközi proletariátushoz, hogy támogassa a szocialista forradalmat és Szovjet-Oroszország dolgozóinak a békéért és a népek barátságáért vívott harcát![25]

Péterváron 1917. december 17-én a béke és a népek barátságát hangoztató jelszavak alatt hatalmas tüntetés zajlott le. A tüntetők melegen éljenezték a nemzetközi proletariátus felvonuló képviselőit, a hadifoglyokat, akik kifejezték szilárd elhatározásukat, hogy a szociálsoviniszták által működésképtelenné tett II. Internacionálé helyett az eljövendő forradalmi harcok vezetésére létrehozzák a nemzetközi forradalmi munkásság új vezérkarát, a III. Internacionálét.[26] A tüntetést megelőző szervezésről az alábbi tudósítást olvashatjuk a Pravda december 16-i számában: „... A messzi idegenbe »ellenségként« vetődött osztrák, lengyel, cseh és más elvtársaink, akik valahányan minden ország imperialistái bűnös, véres háborújának áldozatai, egybegyűlnek az orosz munkásokkal és katonákkal, mint barátok, mint az összes dolgozók egy nagy családjába tartozó testvérek.

Összegyűlnek, hogy újrakössék közöss ellenségük, a burzsoázia által eltépett kötelékeket és megmutassák, nem szavakban, hanem a gyakorlatban osztályérdekeik azonosságát, a mielőbbi békéért és a szocializmusért folytatott harcuk közös voltát."[27]

[25] Lásd: Izvesztyija Moszkovszkovo Szovje'a Rabocsih i Szoldatszkih Gyeputátov. (A Moszkvai Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsa küldötteinek közlönye) 222. szám, 1917. december 5. 3—4. old.

[26] Pravda. 217. szám. 1917. december 30. (17).

[27] Pravda. 216. szám. 1917. december 16. 3. old.

Az Októberi Forradalom a hadifoglyok életében gyökeres változást jelentett. A szovjethatalom véget vetett az erőszak és kizsákmányolás rendszerének. Megszüntette a hadifogoly táborok börtön jellegét. A munkán lévő hadifoglyok ezentúl ugyanolyan fizetést kaptak, mint az orosz munkások. Megszűnt a látástól-vakulásig tartó munka és mindenütt valósággá lett a februári forradalomban kivívott, de még gyakorlatilag nem minden helyen érvényesített 8 órás munkaidő. A munkáshatalom mindent elkövetett, hogy a hadifoglyok ne csak papíron, hanem a gyakorlatban is élvezzék a forradalom adta jogaikat.

A forradalom politikai jogokat is biztosított a hadifoglyok számára. Az októberi fordulatig nyíltan csak néhány cseh, délszláv, román nacionalista szervezet működhetett, amelyek fő feladata az önkéntesekből álló druzsinákba[28] történő verbuválás volt, és ezért a cári, majd az ideiglenes kormányok sokoldalú támogatását élvezték. Legálisan kezdenek dolgozni a leninizmushoz egyre inkább közeledő forradalmi szervezetek, amelyek még nem tisztázták ugyan teljesen viszonyukat a nyugati szociáldemokráciához, de többségükben határozottan támogatták az orosz bolsevikokat. A határozott szervezeti és ideológiai tisztázódás főleg az OK(b)P VII. kongresszusa után történik meg, amikor a bolsevikok formálisan is szakítanak a szociáldemokrata elnevezéssel és pártjuk nevében a kommunista jelzőt használják.

A leninista, a leninizmushoz közeledő áramlatokon kívül más politikai irányzatok is színre léptek. Az osztrák-magyar és német hadseregek hadifoglyainak összetétele tükrözte a német birodalom és a monarchia társadalmi és politikai tagozódását. Az említett burzsoá nacionalista mozgalmakon kívül, amelyek a főleg szláv anyanyelvű hadifoglyok között már előzőleg is szabadon működtek, megjelentek más burzsoá áramlatok is, mint a német és magyar soviniszta tiszti szervezetek, a cionista mozgalom, anarchista és anarcho-szindikalista csoportosulások.

Annak ellenére, hogy a hadifoglyok politikai nézeteit otthoni társadalmi helyzetük és élményeik határozták meg, komoly befolyást gyakoroltak az oroszországi pártviszonyok is. Helytelen lenne tagadni a magyarországi szakszervezeti és szociáldemokrata pártmozgalomban részt vett hadifoglyokra gyakorolt mensevik hatásnak a jelentőségét, vagy az anarchista és eszer befolyást, akkor, amikor Szibériában, Turkesztánban és európai Oroszország területén is több helyen részt vettek a szovjetekben a munkáshatalmat ha fenntartásokkal is, de mindenesetre végig vagy csak ideiglenesen támogató mensevikek, eszerek és anarchisták. Ezen áramlatok, mondhatni valamennyien pályáztak a hadifogoly mozgalom vezetésére. A gyors iramban kibontakozó mozgalom egyre inkább követelte a leninista és a leninizmushoz közel-

[28] druzsina = század

álló áramlatok ideológiai és szervezeti megerősítését. Szükség volt a hadifoglyok mozgalmának leninista vezetésére nemcsak a szovjethatalom létéért folytatott küzdelemben, amikor a milliós hadifogoly tömegek állásfoglalása komolyan befolyásolta a forradalom és ellemforradalom között dúló váltakozó sikerű harc végső kimenetelét, hanem a hazatérő hadifoglyok forradalmi nevelése szempontjából is. A szovjethatalom számára létkérdés volt a nyugati proletariátus támogatása és az érlelődő németországi és ausztria-magyarországi forradalmak mielőbbi kibontakozása. Nem volt mindegy, hogy ezen forradalmak vezetése opportunista szociáldemokraták, vagy a leninizmussal többékevésbé megismerkedett forradalmárok kezébe kerül-e. Ezért a párt minden támogatást megadott a leninista és internacionalista hadifogoly mozgalom számára. A munkásmozgalmi tapasztalattal rendelkező magyarországi hadifoglyok igyekeztek biztosítani a bolsevik párt támogatásával a hadifogolymozgalom pártirányítását.

1917 decemberében alakult meg a moszkvai katonai kerületben az internacionalista szociáldemokrata hadifoglyok szervezete.[29] Kun Béla 1917 végén Pétervárra érkezett és itt megismerkedett Leninnel, valamint a forradalom több vezető egyéniségével. Mint a Pravda állandó munkatársa nemzetközi és magyar kérdésekkel foglalkozó cikkeket írt.

A hadifogoly mozgalom számára oly szükséges marxista—leninista sajtót minél hamarabb létre kellett hozni. A Külügyi Népbiztosság Nemzetközi Propagandaosztálya segítségével előkészítették a hadifoglyok első magyar nyelvű forradalmi szellemű újságjának, a Nemzetközi Szocialistának megjelenését. A Nemzetközi Szocialistát nemcsak a hadifoglyok között terjesztették, hanem számos hadifogolyból lett kommunista agitátor útján az osztrák-magyar hadsereg magyar nemzetiségű, Ukrajnában és Galíciában állomásozó alakulatai körében is. 1918 elején Ligeti Károly szerkesztésében megindult az omszki Forradalom című lap. Ebben az időben kezdett megjelenni a penzai Világszabadság és a tomszki Népszava is.

A forradalmi hadifoglyok szervezésének kérdéseivel 1917 végétől kezdve J. M. Szverdlov, a Tanácsok Végrehajtó Bizottságának elnöke foglalkozott. Lenin szintén nagy figyelemmel kísérte a hadifogoly mozgalmat. Erről tanúskodik az a tény is, hogy 1918. március 14-én részt vett és felszólalt Németország, Ausztria-Magyarország, Lengyelország, Csehország és más országok internacionalista szociáldemokratáinak Moszkvában tartott konferenciáján, amely egyben előkészítette a III. Internacionálé megalakítását is. A konferencia elhatározta, hogy ezentúl a forradalmi propagandát és szervező munkát a hadifoglyok között az OK(b)P különböző nemzetiségű csoportjai fogják végezni. 1918. március

[29] Izvesztyija Moszkovszkovo Szovjeta Rabocsih i Szoldatszkih Gyeputátov 1917. december 23-i száma.

24-én e határozat értelmében a magyar kommunisták csoportja megalakította az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága mellett működő magyar csoportot. A magyar csoporttal egyidőben vagy valamivel később alakultak meg az OK(b)P román, német, jugoszláv, csehszlovák, finn és bolgár csoportjai is. A magyar csoport április 3-tól lapot adott ki Szocialista Forradalom címmel, amelyet az első kommunista magyar lapnak tekinthetünk.[30] A lap nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar csoportnak a fővárosban (amely ebben az időben már Moszkva volt) és vidéken számos szerve alakuljon meg. A magyar csoport, számbeli súlyát tekintve is, a külföldi kommunista szekciók közül az egyik legerősebb csoportnak bizonyult.

A magyar csoport volt egyik kezdeményezője és szervezője a március és április folyamán megtartott forradalmi hadifoglyok és politikai emigránsok kongresszusának. A kongresszus április 13-án kezdte meg munkáját. A tanácskozásokon mintegy 400 küldött vett részt, de csak 201-nek volt meghatalmazása. A megbízólevéllel rendelkezők 520.426[31] szervezett hadifoglyot képviseltek, amely világosan tükrözte a hadifoglyok forradalmi mozgalmának növekedését és az alig megalakult kommunista csoportok növekvő széles befolyását. A kongresszuson a Közép-Kelet-Szibéria és Távol-Kelet hadifoglyai nem képviseltették magukat. Külön tartottak egy kongresszust a moszkvai kongresszussal egyidőben április 15-én Irkutszkban.

Mind a moszkvai, mind az irkutszki hadifogoly kongresszusok melegen üdvözölték az októberi forradalmat és a legmesszebbmenő támogatásukról biztosították a szovjet kormányt. A küldöttek számos kérdést tárgyaltak, így az osztrák-magyar és német kormányok mesterkedéseit, amelyek a forradalmi hadifogoly mozgalom meggátlására irányultak; a hazai forradalom érdekében a hazatérők között végzett felvilágosító munkát stb. Az elfogadott napirendi pontok között jelentős helyet foglalt el a hadifoglyok Vörös Hadseregbe történő bevonásának kérdése. A kongresszus az internacionalista egység szervezésére és vezetésére külön bizottságot hozott létre. Az internacionalista csapatok feladatát egyrészt abban látták, hogy védelmezze az Orosz Szovjetköztársaságot minden külső és belső ellenforradalmi támadással szemben, másrészt, hogy segítséget nyújtson saját munkás- és paraszt testvéreiknek otthoni forradalmi harcukban.

[30] A Nemzetközi Szocialista a breszt-litovszki béke értelmében, amely megtiltotta a propagandát a hadifoglyok között, kénytelen volt beszüntetni működését. Az 1918. április 1-i rendelet értelmében, amely lehetővé tette, hogy a hadifoglyok felvegyék az orosz állampolgárságot, mint szabad orosz állampolgárok, a magyar kommunisták formálisan is jogot nyertek arra, hogy forradalmi propagandát fejtsenek ki, anélkül, hogy ezzel megsértenék a békeszerződés erre vonatkozó rendelkezéseit.

[31] Lásd: Forradalom. Omszk. 1918. május 21. Proletár foglyok országos kongresszusa.

A kongresszuson megalakult a Külföldi Nemzetközi Szocialista Munkások és Parasztok Forradalmi Egyesülete. Az egyesület tömegszerv jellegű volt és nagyban hozzájárult a hadifoglyok forradalmi felvilágosításához, valamint az internacionalista vörös alakulatok szervezéséhez.

Mivel a táborokban és a táborokon kívül élő hadifoglyok nemzetiségi szempontból a legtarkább képet mutatták, az OK(b)P külföldi csoportjainak együttműködése megkívánta az egységes vezetést. 1918 májusában létrejött a különböző nyelvcsoportokat egyesítő szerv, az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja.[32] A Föderáció elnökévé Kun Bélát választották. Az internacionalista csapatok szervezése fokozatosan a Külföldi Nemzetközi Szocialista Munkások és Parasztok Forradalmi Egyesülete 1918 szeptemberében megszűnt, teljesen át is vették ezt a munkát. Ezzel kiküszöbölődött az az ösztönösség, és esetszerűség, amely eddig uralkodott, míg az internacionalista alakulatok egy egységes központ útján történő szervezése és politikai irányítása nem összpontosult teljesen a párt kezében.

Az internacionalisták a német és az osztrák-magyar betolakodók, az oroszországi ellenforradalmárok ellen

Az októberi fegyveres harcokban részt vett hadifoglyok nagy számban szolgáltak tovább a Vörös Gárdában. Európai Oroszországban már 1918 elején megindult az önálló internacionalista alakulatok szervezése. Különösen megélénkült az internacionalista alakulatok szervezése a német és osztrák-magyar csapatoknak február 10-én a fegyverszünet megszegésével indított támadása alkalmával. A támadás elodázta a békét, a hazatérést. Ez nagy felháborodást váltott ki a hadifoglyok között. Pétervárott február 17-én és 20-án hadifogoly gyűlések zajlottak le, amelyeken több ezren vettek részt. A hadifoglyok a német és osztrák-magyar imperialisták támadását mélyen elítélték és felhívták otthoni munkás- és paraszt testvéreiket, hogy szabadítsák fel magukat Vilmos és Károly császárok tábornokainak és kapitalistáinak igája alól. A 17-i gyűlés határozatát a Pravda és az Izvesztyija is közölte. Felhívták a vidéki lapokat, hogy a határozat szövegét terjesszék a hadifoglyok között. A 20-i gyűlésen a hadifoglyok állást foglaltak a szovjet köztársaság mellett és kifejezték készségüket, hogy a forradalom, az egész világ proletariátusa ügyének megvédelmezése érdekében, ha kell, fegyvert is fognak.[33] A pétervári forradalmi hadifoglyok egy különleges internacionalista osztagot alakítottak[34] és azonnal a frontra indultak. Az osztaggal tartott Kun Béla is, aki részt vett a Narva körüli harcokban.[35]

[32] Vaszmoj Szjezd RKP(b). Moszkva. 1933. 435. old. (oroszul)
[33] Pravda. 54. szám. 1918. február 21.
[34] Petrográdszkaja Pravda. 1918. (március 22.) április 4.
[35] Kun Béla. Emlékezés Szamuely Tiborra. Szamuely Tibor. Riadó. Kossuth Könyvkiadó. 1957.

Moszkvában a hadifoglyok szociáldemokrata internacionalista bizottsága nagygyűléseket szervezett a Vörös Gárda és az alakuló Vörös Hadsereg megsegítése érdekében. Hamarosan néhány internacionalista osztagot irányítottak a frontra. Moszkvában már 1917 decemberének a végén alakult egy vörösgárdista internacionalista osztag, amely nagyrészt magyarokból lettekből, németekből és kínaiakból állott, amely a Kremlben teljesített őrszolgálatot. Az osztag parancsnoka 1918. febrcár végétől Wienermann Jenő bádogossegéd, régi szakszervezeti tag volt.

Szamarában Kujbisev támogatásával március folyamán megalakult az „Első Szamarai Kommunár" csapat. Szarátovban Kellner Sándor, Asztrahányban Pados István, Dömök József, Gavró Lajos, Sugár Jenő, Szabó Sándor, a kazányi katonai kerületben Varga Gyula szervezte az első internacionalista csapatokat. Jaroszlavl városában, valamint a jaroszlavli kormányzóság területén január és május között három internacionalista zászlóalj alakult, melyek magvát az októberi felkelést megelőző időkben a Vörös Gárdába belépett hadifoglyok képezték. Az első zászlóalj parancsnoka Garasin Rudolf volt. A zászlóalj négy századból állott, közvetlenül a kormányzósági VCSK (Összoroszországi Rendkívüli Bizottság) alá volt rendelve és belső karhatalmi feladatokat oldott meg Ljubim, Danyilov, Rosztov-Jaroszlavszkij és Kitájev városokban. A II. zászlóalj a cseh származású Kudelka parancsnoksága alatt Jaroszlavlban teljesített szolgálatot szintén a VCSK-nak közvetlenül alárendelve. A zászlóalj három lövészszázadból és egy lovas eszkadronból állott. A legénység 80 százaléka magyar volt. A III. zászlóalj Székely parancsnoksága alatt a kormányzósági szovjet Végrehajtó Bizottsága mellett teljesített szolgálatot. Három lövészszázadból, egy lovas eszkadronból és egy ágyús ütegből (4 löveg) állott.[36]

A hazatérőben levő hadifoglyokból, valamint a volt hadifogoly vörösgárdistákból számos, még általunk nem ismert internacionalista osztag alakult Ukrajnában, amelyek részt vettek az előnyomuló intervenciós seregek feltartóztatásában. A Pravda február 22-i száma arról ad hírt, hogy Ukrajnában megalakult az internacionalista hadifoglyok osztagainak főparancsnoksága.[37]

Az 1918. március 3-án aláírt breszti rabló béke megtiltott minden agitációt és propagandát a hadifoglyok között. A német és osztrák-magyar kormányok követelték, hogy a hadifoglyokat azonnal fegyverezzék le. Az internacionalisták annak érdekében, hogy tovább is harcolhassanak a proletárforradalom ügyéért, felvették az orosz állampolgárságot, amit lehetővé tett a sokezer hadifogoly kérése alapján[38] a

[36] Marxizmus—Leninizmus Intézetének Archivuma (a továbbiakban MLIA). 5. fond, 2. opisz, 7. csomó, 35. ü. i. 1—4. lap. (A polgárháborúban részt vett magyar internacionalisták ukrajnai csoportjának első ülése. 1929. december 2.)

[37] Pravda. 32. szám. 1918. február 22.

[38] Lásd: Központi Hadtörténelmi Archivum. Moszkva (későbbiekben KHTA) 13554/e. fond, 2. opisz, 323. ü. i. 164 lap.) (A Központi Hadifogoly és Menekültügyi Hivatal információs osztályának jelentése a hazájukba visszatérni nem kívánó osztrák-magyar foglyokról.)

Központi Végrehajtó Bizottság 1918. április 1-i ülésén elfogadott dekrétuma. A dekrétum idevonatkozó pontja kimondja: „... minden külföldi, aki az Orosz Szövetségi Szovjet Köztársaság határain belül él, elnyerheti az oroszországi állampolgárságot.[39]

A békekötés hírére a hadifoglyok százezrei árasztották el a vasutakat, mindenki hazafelé igyekezett. Ezek az emberek azonban már nem voltak azok a katonák, akik 2—3 évvel azelőtt fogságba estek. Még a fegyverszünet alkalmával barátkozó orosz tisztek kijelentették a magyar törzstiszteknek, hogy az Oroszországból hazatérő hadifoglyok részéről „némi meglepetésben" lesz részük.[40] A kizsákmányoló osztályok a forradalomtól való félelmükben hermetikusan lezárták a breszti békében megállapított határvonalat. A hazatérő hadifogolytömegek tekintélyes részét visszakergették, akit viszont befogadtak, azt a „járványos betegségek" terjedésének megakadályozása céljából felállított, ténylegesen politikai szűrőtáborokba zárták. A táborból történt szabadulásuk után rövid szabadságot kaptak és azonnal az olasz frontra irányították őket, nem felejtkezve meg további politikai megfigyelésükről sem. Akiről kiderült, hogy részt vett a forradalomban, azt Kőrösmezőre szállították, ahonnan igen ritkán volt már visszatérés. Az omszki Forradalom című lap közli Hanska (Halasi) Gusztáv (1. honv. gy. e. Budapest) levelét, amelyben beszámol hazatérésének meghiúsulásáról és a tiszteknek a hazatérni szándékozó hadifoglyokkal szembeni kegyetlenkedéséről.

„Nádesdinszki Zarodból elszöktem öcsém és Farkas Imre barátommal — írja Halasi — azzal a szándékkal, hogy hazajutunk. Eltekintve a kellemetlenségektől, hét nap alatt el is értük az orosz állásokat, azon minden fennakadás nélkül keresztül mentünk, s éjjel körülbelül 12 órakor a mi állásaink felé vettük útunkat. Alig mehettünk félórahosszat, mikor egy érces, rideg hang németül felszólít. Állj! Hátra arc! A hang irányába nézve, meglepetve látjuk, hogy német tiszti járőrrel állunk szemben... Örömmel kiáltunk: ne lőjjetek, mi vagyunk. Hadifogságból jövünk vissza. De ugyanaz a rideg hang megismétli könyörtelenül a felszólítást: hátra arc! Indulj! Mi meglepetésünkben szólni sem tudtunk... Hogyan? hát ez az a haza, kiért 13 hosszú, kínos hónapig küzdöttem a harctéren, kiért háromszor hullattam vérem, most ez a haza kilök, kiközösít magából? Mert ennek a hazának nem kellek! Miért? de miért?... S most itt állok a kapunál, és nem engednek haza a családomhoz, a feleségemhez, a gyermekeimhez!... egyszerre elindultunk. Nem hallgattunk a harmadszori felhívásra, hanem mentünk előre. Tüzelj! És körülbelül 15 puskacső vetett lángot az éjszakában, 15 golyót küldtek nekünk, kik haza akartunk menni. Öcsém és barátom elesett. Én visszamenekültem, s most beálltam közétek, a Vörös Hadseregbe,

[39] VPKA. 1. fond, 1. opisz, 191. ü. i. 23—24. lap.
[40] Hadtörténelmi Intézet Levéltára. A Hadügyminisztérium 1918. január 27-én kelt körirata. I. világháború anyaga. 3632. cs.

hogy menjek... minél előbb a határra s fegyverrel a kézben vegyem vissza azt a hazát, amely nem volt a mienk, amelynek rabló urai kihasználtak minket, s mikor már kifacsartak, elpusztítottak bennünket."[41]

A Vörös Hadseregbe be nem lépett és még haza nem tért hadifogoly tömegeknek nagymértékben felnyitotta a szemét a hazai kizsákmányoló osztályok nyílt és leplezetlen osztálypolitikája. A „hazafiasságra" épített kártyavár összeomlott, nem jelentett tovább olyan erkölcsi erőt, amivel még a háború első napjaiban rendelkezett. Az így keletkezett űrt elfoglalta a nemzetközi proletár szolidaritásának érzése és az orosz forradalom jogosságával való azonosulás. A soviniszta magyar tiszti szervezetek befolyása a minimumra csökkent. Omszkban például kiderült, hogy a német és osztrák-magyar hadifogoly tisztek egy része még jóval a szovjethatalom győzelme előtt összeköttetésben állott a helyi ellenforradalmárokkal és besúgta a forradalmi mozgalomban részvevő hadifoglyokat. A forradalmi hadifoglyok a hatalom átvétele után megalakították a „láger kollégiumot", amelynek alárendelték a tábor-internacionalistákból álló vörösgárdista őrséget.[42] Ligeti Károly kezdeményezésére az omszki táborokban a vörösgárdisták rendet teremtettek, megszüntették a különböző visszaéléseket, a spekulációt, az élelmiszeruzsorát stb. A tiszti táborban véget vetettek a tiszti privilégiumok élvezésének[43] és komolyan megszigorították a kimenőket.[44]

Omszk a magyar hadifogoly mozgalom egyik legjelentősebb központja lett, amely összekötötte Kelet-Szibériát, Távol-Keletet, Közép-Ázsiát a központtal. Gyakran volt kénytelen önállóan is működni, amikor a különböző ellenforradalmi lázadások ideig-óráig elvágták Moszkvától. Az omszki szovjet utalta ki a forradalmi hadifoglyok szervezetének a 104. tüzér laktanyát. Ez az épület vált az internacionalista csapatok megalakulásának helyi bázisává. Az internacionalista vörösgárdisták részt vettek az omszki püspök szervezte 1918. február 19-i[45] ellenforradalmi próbálkozásának és a dutovista kozákok április 4-i váratlan támadásának a visszaverésében. A kozákok elleni harc napjaiban alakult meg kezdetben 700 harcosból az „Emigráns kommunisták légiója", amelyhez csatlakoztak még más kisebb alakulatok is. Ez a légió részt vett az orenburgi harcokban. A csehszlovák hadtest lázadása után

41 Forradalom. Omszk. 1918. március 10. I. évf. 5. szám. 4. old.

42 Forradalom. Omszk. I. évf. 5. szám. 1918. március 10. 1. old.

43 A hadifogoly tiszteket a cári kormány 50—75 rubelig terjedő járandóságban és külön ellátásban részesítette. Megtartották tisztiszolgájukat. Az elhelyezésük sokkal egészségesebb és kényelmesebb volt, mint a legénységé. Az árak emelkedésével drágasági pótlékot is kaptak, s a kezükhöz jutott a Vöröskereszten keresztül küldött otthoni támogatás legjava. Ez csak élezte az otthonról hozott osztálygyűlöletet a dolgozó néprétegekből kikerült hadifoglyok részéről.

44 Forradalom. Omszk. I. évf. 14. sz. 1918. május 18. 3. old.

45 Forradalom. Omszk. I. évf. 1918. február 24. 4. old.

Közép-Ázsiába vonult vissza, ahol az alakuló internacionalista csapatok magvát képezte.[46]

Februárban híre érkezett Szemjonov és Gamov atamánok csitai és blagovescsenszki támadásának. Ligeti Károly az omszki internacionalistákból több csapatot állított össze és azokat a Bajkálon túli frontra irányította. Az első kb. 500 önként jelentkezett magyar és román proletárból álló zászlóaljat március 19-én kísérte az állomásra egy oroszokból álló század és egy német internacionalista zászlóalj.[47] Hamarosan követte őket egy újabb egység, melyet második omszki internacionalista ezrednek neveztek el. Március végén Tomszkból Irkutszkba érkezett egy 250—300 főnyi, főleg magyarokból álló csapat, amelynek létszámát Csitában 800 főre emelték. Az erősítés megérkezéséig a Vörös Hadsereg születőfélben levő alakulataiban számos magyar és más nemzetiségű hadifogoly harcolt az időleges túlerővel rendelkező Szemjonov féle bandák ellen. Március 25-én a csitai Atamán téren többszáz hadifogoly és orosz dolgozó búcsúztatta a hősi halált halt internacionalistákat, akik életük feláldozásával tettek bizonyságot az orosz forradalommal való együttérzésükről.[48]

Április 5-én Szemjonov atamán Mandzsúriából 300 főnyi seregével, 15 lövegével Csita ellen vonult és elfoglalta Borzja és Olovjannaja helységeket. A kis létszámú Vörös Gárda kénytelen volt visszavonulni, felrobbantva az Onon folyó hídját. Olovjannája birtokbavétele Szemjonov számára nagy előnyt jelentett. Erről a területről csapatai kiválóan uralták az Olovina tótól nyugatra fekvő területeket, ezenkívül a környező kozák településekről állandóan kiegészíthette csapatát. A Bajkálon túli terület szovjetje felhívással fordult a környező területek munkásaihoz, hogy nyújtsanak segítséget a veszélyeztetett Csita védelmére. Egymás után érkeztek a csitai, vhiloki vasútállomás munkásainak, a csernovszki és arbajarszki bányamunkások vörösgárdistái. Hozzájuk csatlakoztak az internacionalisták is, melyeknek létszáma a környező fogolytáborokban végzett felvilágosító munka eredményeként többezer harcosra növekedett.

A nyugatról érkező vörösgárdistákat az ellenforradalmárokkal együttműködő dán konzul és a mellette dolgozó magyar ellenforradalmár tisztek a táborokban agitációt folytattak a Vörös Hadseregbe való belépés ellen és vasúti szerencsétlenséget idéztek elő Irkutszk és Csita közötti szakaszon.[49]

[46] A polgárháború internacionalista részvevői magyar csoportjának visszaemlékező estjén készült jegyzőkönyv. Turkesztáni front. Lukács Pál felszólalása. 2831. fond, 3. opisz, 334. ö. e. 1—5. lap.

[47] A nemzetközi proletársereg. Forradalom. Omszk. I. évf. 1918 március 24. 2. old.

[48] Vlászty Truda (A Munka Hatalma). Csita. II. évf. 69. sz. 1918. április 17.

[49] Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. 174. old. Körösi Sándor: Partizán harcok Távol-Keleten.

Az újabb orosz és internacionalista csapatok beérkezése után Szergej Lázó, a Bajkálon túli szovjet csapatok főparancsnoka támadási tervet dolgozott ki. A terv arra irányult, hogy elfoglalva Olovjannaját teljesen megsemmisítse az Onon folyón átkelt ellenséget. Az általános támadás kezdetét 1918. május 15. hajnalára tűzte ki. A támadás végrehajtásában jelentős szerepük volt a magyar internacionalistáknak is.

Május 15-re virradó hajnalban a vörös elővédek kivetették Szemjonov embereit Burjatszkájában levő állásaikból és Mogujtuje irányában folytatták előnyomulásukat. Kétórás harc után a támadók betörtek az ellenség mogujtujei állásaiba. Szemjonov, hogy a kezdeményezést magához ragadja, ellentámadást indított Agánál, de a vörösgárdisták ezt meghiúsították. Nem sikerült Szemjonovnak Olovjannajában megvetni a lábát. Így kénytelen volt visszavonulni az Onon folyó keleti partjára. Elfoglalta a környező magaslatokat és itt kísérelt meg ellenállást kifejteni. A vörösök május 27-én támadást intéztek a vasúti híd irányába, az internacionalista lovas különítmények és géppuskások pedig a vasúti hídtól északra, az Onon folyón átkelve Szemjonov hátába kerültek. Az atamán a bekerítésből kivont csapataival a mandzsu határ felé vonult vissza. Megszállta a határmenti hegyeket, s nagyobb vörös csapat támadása esetén a határ mögé húzódott vissza. Szemjonov bandájának végleges felszámolására Lázó, az argunszki ezred és a Nemzetközi Vörös Gárda legkipróbáltabb harcosaiból egy néhányszáz főnyi különítményt állított össze. A különítmény harcosai július 27-re virradó éjszaka átszivárogtak az ellenforradalmárok támpontszerű védelmi vonalán és rajtaütésszerűen megtámadták Szemjonov sátrait. Szuronnyal és puskatussal a banda nagy részét megsemmisítették. Az életben maradottak fegyvereiket és felszerelésüket eldobálva hanyatt-homlok menekültek a mandzsu területre. Maga az atamán, rangjelzéseit leszaggatva elsőnek ért át a határon.

Moszkvában 1918 telén és tavaszán az ellenforradalom az anarchistákat akarta felhasználni a szovjethatalom megdöntésére. Előre átgondolt terv alapján az anarchisták fontos stratégiai pontokat szálltak meg és a legkülönbözőbb közönséges bűntényeket követtek el. Többségükben börtönökből kiszabadult bűnözők voltak, de szép számmal akadt köztük tudatos ellenforradalmár is.[50]

A moszkvai Vörös Gárda parancsot adott ki, hogy 1918. április 11-én 12 óráig a városban szolgáltassák be az összes fegyvereket. Az anarchisták nem teljesítették a parancsot, hanem támadásba kezdtek. 12-én a Vörös Gárda Dzerzsinszkij vezetésével előre elkészített tervek alapján a fővárost teljesen megtisztította az anarchista bandáktól. Több helyen véres harc alakult ki a Vörös Gárda és az anarchisták között, melyek-

[50] Lásd: F. E. Dzerzsinszkij: Válogatott művei. Moszkva. 1957. I. köt. 262—264. old. (oroszul)

ben számos magyar internacionalista is részt vett. Az anarchista lázadás leverésére kirendelt internacionalisták egyik 200 főnyi csapatát Jancsik Ferenc vezette.[51]

Internacionalisták a csehszlovák és eszer ellenforradalmi lázadások ellen

A szovjet kormány a breszti béke megkötése után gyors ütemben hozzálátott a Vörös Hadsereg központi szerveinek a létrehozásához, amelyek biztosítani tudják majd az ország átgondolt, központilag tervszerűen irányított védelmét. 1918. április 19-én a Felső Katonai Tanács tervbe vette 30 elsővonalbeli és 30 másodvonalbeli, összesen 60 hadosztály felállítását, melyeket 10 tábori hadseregbe soroltak be. A hadosztályok azonban igen rendszertelenül és lassan alakultak, mert a jelentkezés önkéntes volt. 1918 májusában a Vörös Hadsereg 263.780, július 1-én pedig 362.435 harcost számlált. Hozzá kell még ehhez számolni a 37.950 vörösgárdistát, az 53.929 önkéntest a partizán- és párt osztagokban, a több mint 25.000 harcost az élelmiszerosztagokban. Összesen a Vörös Hadsereg kb. több mint 450.000 harcossal rendelkezett. A régi hadsereg teljesen szétesett, a paraszti katonatömegek siettek haza elfoglalni a földesúri földeket és elvégezni a tavaszi munkákat. A forradalmi harcokban megritkult munkásosztagokon kívül igen kevés volt a katonai kiképzésben részesült harcos. Az említett 450 ezerből csak 49.068 rendelkezett katonai ismeretekkel. Így a csehszlovák hadtest május végén kirobbant lázadása alkalmával mindössze 17.039[52] embert tudtak csak azonnal a frontra irányítani. Ezért annak a sokezer volt hadifogolynak a harcba vetése, akik között a többi nemzetiségűekhez viszonyítva a magyarok voltak többségben, nagyjelentőségű volt a szovjethatalom léte szempontjából, különösen a csehszlovák hadtest és a hozzája csatlakozó ellenforradalmi tiszti zászlóaljak és ezredek, valamint kozák eszkadronok váratlan támadásának lefékezésében, megállításában és a szeptemberi ellentámadás megindításában.

1918 nyarán és az ősz első felében a Keleti Front volt a Szovjet Köztársaság számára a legfontosabb. 1918. május 25-én Penzában, majd az egész szibériai vasút mentén fellázadt csehszlovák hadtest szorosan együttműködött a szovjethatalom ellen felkelt kuláksággal. A középparasztság tekintélyes része támogatta a kulákságot. A fehér csehek fedezete alatt megalakult fehérgárdista egységeknek rövid idő leforgása alatt sikerült elfoglalni Szibéria, az Ural és a Volga-vidék jelentős részét. Az ellenség, az antant terveinek megfelelően, teljes egészében meg akarta kaparintani a Volga-vidéket, hogy azt fő felvonulási

[51] Balogh János: Hadifoglyok az oroszországi októberi forradalomban. Sarló és Kalapács. 1932. 10—11. zs. 100—102. old.

[52] VHKA. 3. fond, 6. opisz, 15. ü. i. 137—139. lapok; 4. fond, 2. opisz, 34. ü. i., 141, 143. lapok. Idézi: N. I. Satágin: a Szovjet Hadsereg szervezése és építése 1918—1920-as években. Katonai Kiadó, Moszkva, 1954. 62. old. (oroszul)

területté változtatva, megkezdhesse támadását Moszkva ellen. A számbeli fölényben levő és jól szervezett és felszerelt fehér ellenforradalmár csehek május 30-án elfoglalták Szizrányt, június 8-án Szamarát. A szovjet kormány, hogy a Vörös Hadseregnek a fehér csehek ellen harcoló kisszámú egységeit megsegítse, mozgósította az urali munkásokat, a Volga menti parasztságot és az internacionalista szervezőkön keresztül a szovjethatalmat fegyverrel is támogatni kész volt hadifoglyokat. Az erőegyensúly azonban még túlságosan az ellenforradalmárok oldalára billentette a mérleg serpenyőjét. Július 5-én elesett Ufa, 22-én Szimbirszk, augusztus 6-án pedig Kazány.[53] Ezzel a fehérgárdista csapatoknak lehetőségük nyílott, hogy Vjatka felé haladva egyesüljenek az északon harcoló intervenciósokkal. Lényegében Nyizsnyij-Novgorod irányában megnyílt előttük a Moszkvába vezető út. A Keleti Fronton a helyzet fenyegetővé vált.

A csehszlovák hadtest támadásával összhangban a „baloldali" eszerek számos városban és községben felkelést robbantottak ki, s a szegényparaszt bizottságokkal szemben álló kulákokra támaszkodva helyenként ideiglenesen a hatalmat is kezükbe kaparintották. Moszkvában az eszerek, hogy háborút robbantsanak ki Németország és Szovjet-Oroszország között, megölték a német követet, Mirbachot. A július 4-én összeült V. Összoroszországi Szovjetkongresszuson a „baloldali" eszerek felléptek a szegényparaszt bizottságok és az élelmezési osztagok létrehozása ellen. Július 6-án Moszkvában felkelést robbantottak ki és számos stratégiailag fontos pontot vettek birtokukba. Elfoglalták többek között a főposta épületét, ahonnan az egész ország területére azt a jelentést adták le, hogy a bolsevikok hatalma megdőlt és győzött az eszer felkelés. Ez a jelentés ösztönzőleg hatott más városok és községek ellenforradalmi elemeire. A szovjethatalom léte forgott kockán. A szovjet kormány, mihelyt a főposta elfoglalásáról értesült, megbízta Kun Bélát és Szamuely Tibort, hogy a Kremlben működő magyar agitátortanfolyam hallgatóival és az OK(b)P magyar csoportjának ott tartózkodó tagjaival, összesen 150 magyar kommunistával, valamint egy lett szakasszal foglalja vissza a főpostát.

Az épület előtt páncélautó állott, amely a bejáratot biztosította. Az épületben pedig géppuskákkal felfegyverzett ellenforradalmárok tartózkodtak. Rövid tanácskozás után elhatározták, hogy a bejáratot biztosító páncélautót ártalmatlanná teszik. Úgy is történt. Az éj leple alatt észrevétlenül megközelítették a páncélautót, rajtaütöttek a személyzeten és foglyulejtették. A páncélautó gépfegyverének védelme alatt felrohantak a lépcsőn és az előtérben tartózkodó ellenforradalmárok Szamuely erélyes felszólítására, belátva a további ellenállás hiábavalóságát, letették a fegyvert. Az osztag megtisztította az épületet az ott rejtőzködő eszé-

[53] Kazányt egy magyar zászlóalj védte, amely súlyos veszteségeket okozva a támadónak, utolsónak hagyta el a várost. Lásd: Pető Sándor: Kazáni október. Sarló és Kalapács. 1931. 2. sz. 41—44. old.

rektől. Néhány nap múlva jelenthették a vidéknek, hogy a lázadást teljesen leverték.[54]

A moszkvai felkeléssel egyidőben az eszerek más városokban is kísérletet tettek a hatalom megragadására. Az ellenforradalmár eszereknek július 6—8-án Jaroszlavban sikerült néhány napig a hatalmat megszerezni. A kormányzósági Végrehajtó Bizottság mellett helyőrségi szolgálatot teljesítő 3. internacionalista zászlóalj 3. századát, amely a lázadás alkalmával őrségben volt, lekaszabolták. A többit lefegyverezték és volgai uszályokba zárták. A kínzások és a hosszú éheztetés következtében sok harcos elpusztult. Az életben maradottakat 16 nap múlva szabadították ki a felmentő csapatok. A városban tartózkodó 2. nemzetközi zászlóaljat a város központjából a vasútállomáshoz szorították és csak segítségére siető orosz és Garasin Rudolf nemzetközi zászlóaljainak segítségével kerülte el a megsemmisítést.[55]

Hasonló, bár jóval kisebb méretű ellenforradalmi próbálkozásokra került sor Szimbirszkben, Ribinszkben és Muromban. Ezeket aránylag gyorsan felszámolták.

A szovjet kormány a lettek mellett előszeretettel alkalmazta a magyarokat nemcsak az ellenforradalmi lázadások leverésében, hanem az állami gabonamonopóliumról szóló rendelet érvényrejuttatásában és a városi munkásság élelmiszerrel való ellátását biztosító élelmezési osztagokban is. Az ellenforradalmi elemek körében, beleértve a kulákságot is, a magyarok nem örvendtek valami nagy szeretetnek, s ha az előbbiek módot találtak az elfogásukra, kegyetlenül legyilkolták őket. A Szociális Forradalom a „Magyarok és latisok" című cikkében megemlékezik arról, hogy az orosz munkások mellett milyen forradalmi érdemeket szereztek a lett és magyar vöröskatonák. „... amikor felragyogott a forradalom vörös napja, amely előbb a cár, utóbb a burzsoázia hatalmát is leperzselte Oroszországban, a latisok és a magyarok lettek az első, a legjobb katonái a forradalomnak. A szőke, szálas, karcsú, leányos latisok, akik az orosz forradalomtól várták Latvia felszabadulását is, meg a magyarok, akiket a forradalmi hév sodort, ragadott: egy esztendőnél tovább erős részt tettek ki abban a gerincben, amely köré lassan felizmosodott a Vörös Hadsereg teste..."[56] Ha a cikkíró tolla egy kevéssé el is túlozta ezt a szerepet, az elmondottak mégis sok igazságot tartalmaznak. Bizonyítják ezt maguk az ellenforradalmárok is. Az eszer agitátorok egyik vezérszónoka, Szpiridonova Mária nem egy-

[54] Hadtörténelmi Intézet visszaemlékezés-gyűjteménye. Gisztl Pál visszaemlékezése. Lásd ezenkívül: Magyarországi levél c. cikk bevezető sorait. Pravda. 285. sz. 1918. december 29. 2 old.

[55] MLIA. 5. fond. 2. opisz. 7. cs., 35. ü. i. 1—7. old. (A polgárháborúban részt vett magyar internacionalisták ukrajnai csoportjának első ülése. 1929. december 9.)

[56] Szociális Forradalom. I. évf. 68. sz. 1918. december 25. 2. old.

szer vádolta meg a bolsevikokat, hogy „magyar, kínai és lett szuronyokra" támaszkodnak.[57]

Az eszer lázadások leverése után a Keleti Fronton a helyzet továbbra is igen súlyos maradt. Annak ellenére, hogy az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1918. május 29-én elfogadta a dolgozók mozgósításáról szóló dekrétumot, amely végleg szakít a hadsereg önkéntesek útján való feltöltésének elvével, a keleti fronton harcoló hadseregek személyi állománya huzamosabb ideig még mindig igen alacsony maradt. Az augusztus 1-re vonatkozó értesülések szerint az első hadsereg 12.851, a harmadik 24.681, a negyedik 24.270, az ötödik 8918 emberrel rendelkezett. A második hadsereg adatai nem ismeretesek, de létszáma szintén jelentéktelen volt.[58]

Az internacionalista egységek szervezése, az orosz egységekhez hasonlítva viszonylag gyorsabban ment. A hadifogoly táborokban az emberek együtt voltak, katonai kiképzésben már részesültek, sőt huzamosabb ideig a harcban is részt vettek. A Legfelsőbb Katonai Tanács 1918. április 24-én elkészítette az internacionalista alakulatokra vonatkozó általános szabályzatot,[59] amely később alapját képezte a nemzetközi egységek szervezésének. A születő Vörös Hadsereg szervezésében még 1919 elején is igen erős a Vörös Gárda szervezési elveinek a hatása.[60]

Kezdetben zászlóaljnál magasabb internacionalista egységet nem szerveztek. Később is főleg rohamszázadokként és zászlóaljakként osztották be a nemzetközieket egy-egy orosz vagy ukrán zászlóaljba, ezredbe vagy hadosztályba.[61]

Az internacionalista egység legelterjedtebb szervezési formája a zászlóalj volt. Az internacionalista gyalogsági keretzászlóalj szervezésére külön utasítást adtak ki, amely így hangzik:

„Egy zászlóalj áll:

I. zászlóalj parancsnok, politikai megbízott, segédparancsnok (adjutáns), orvos vagy orvostanhallgató, két írnok és a századok számának megfelelő küldönc.

[57] Levél Magyarországról. (Azok, akik gyűlöletesek az „internacionalista" Szpiridonovának.) Pravda. 285. sz. 1918. december 29. 2. old.

[58] VHKA. 3. fond, 6. opisz, 24. ü. i. 1. rész. 63. lap. Idézi N. I. Sátaáin: A Szoviet Hadsereg szervezése és építése az 1918—1920-as években. Katonai Kiadó. Moszkva, 1954. 84. old. (oroszul)

[59] VHKA. 2. fond, 1. opisz. 8. ü. i. 212. lap.

[60] Lásd: Pétervár városa Munkás Vörös Gárdájának Szolgálati Szabályzata (elfogadta a Vörös Gárda október 22-i városi konferenciája). Hadtörténelmi Közlemények, jelen szám. 300—303. old.

[61] Zalka Máté erre vonatkozóan a következőket mondta el az internacionalisták Bajtársi Körének 1931. június 3-án tartott visszaemlékező estjén: „Minden magát csak valamire is becsülő orosz alakulat kellett, hogy rendelkezzen valami internacionalista csoporttal vagy lettekből, vagy magyarokból, vagy kínaiakból, vagy románokból és i. t., mert az volt a rohamcsapat ebben vagy abban az ezredben, zászlóaljban ..." (VHKA. fond. 3. opisz. 336. ö. e. 3. lap (oroszul).

II. 3 század, mindegyikében 3 szakasz, 3—3 rajjal.
Gépfegyverosztag 3 szakasszal, mindegyik szakasz két gépfegyverrel, telefonosztag és
adott mennyiségű munkásszázad.

III. A század állománya: századparancsnok, 3 szakaszparancsnok, 4 sebesültvivő, szolgálatvezető (ugyanő az írnok), két szakács, bevásárló (artelscsik), kürtösök és mások a harcoló állományba számítandók.

IV. Az állomány egy része mint utász tanul és el kell látni a megfelelő szerszámokkal.

V. A gépfegyverosztaghoz az osztag állományának 50 százalékát a századoktól kell vezényelni a gépfegyverkezelés megtanulása céljából. Ha ezek a tanfolyam elvégzése után századaikba visszatérnek, újakkal helyettesítendők, úgy, hogy bizonyos nap után az egész állomány tudja kezelni a gépfegyvert."[62]

A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Nemzetközi Csoportjai Megalakítására Szervezett Bizottság, amely közvetlenül a hadifoglyok és politikai emigránsok I. Összoroszországi kongresszusa után jött létre, egységes vezetést biztosított az internacionalista egységek szervezésében és megalakításában. A Bizottság külön jelenségekben számolt be az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnökének, Jakov Mihajlovics Szverdlovnak, aki haláláig legközvetlenebbül foglalkozott a hadifogoly mozgalom mondhatni minden fontosabb kérdésével.

Az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja gyakran foglalkozott internacionalista egységek szervezésének kérdéseivel. Július 12-i ülésén ezzel kapcsolatban határozatot hozott internacionalista kommunista osztag szervezéséről, ugyanakkor elvetette a nemzetközi csapatok nemzetiségi elv szerinti szervezését.[63] Ez utóbbi, vagyis a nemzetiségi tekintetben egynemű alakulatok szervezése a gyakorlatban nem vált be, mert egyes, különösen szláv alakulatok a burzsoá nacionalisták agitációjának hatására nem egyszer álltak át a fehérek oldalára.

Az internacionalisták közül a magyar nemzetköziek elsőknek vették fel a harcot az ellenforradalmi cseh csapatok ellen Penzában,[64] Orenburgban, Omszkban, Krasznojarszkban, Irkutszkban, a Bajkál tó környékén, majd Ufában, Szimbirszkben, Kazányban és más városokban. A csehek fellépése váratlanul érte a helyi szovjeteket. A fehér csehek közeledésének hírére az omszki szovjet védelemre határozta el magát, és 1000 puskát bocsátott a hadifoglyok rendelkezésére. „Ezt az ezer darab puskát — hangzik az OK(b)P magyar csoportjának felhívása — fel kell használnunk, ha meg akarjuk menteni magunkat, ha ezzel együtt meg

[62] Forradalmi Múzeum. Moszkva. Speciális magyor fond, év, szám nélkül. Litografálva.
[63] MLIA. 17. fond, 9. opisz, a Külf. Csop. Föderációja, 8. ö. e. 1. lap. (Jelentés az OK(b)P Központi Bizottságához 1918. július 15-én. Aláírták Kun Béla elnök, T. Pescariu titkár.)
[64] Gavrilovics: Az internacionalisták harca Penzánál. Sarló és Kalapács. 1931. 12. sz. 48—49. old.

akarjuk menteni az orosz forradalmat, amely a mi szövetségesünk, — a mi eljövendő forradalmunk támasza."[65] Az 1000 internacionalistával azonban hiába próbálta Ligeti Károly megvédeni a várost, — nem sikerült. Omszk városa az ellenforradalmárok kezébe került. Az egyenlőtlen harcban sok internacionalista áldozta életét a forradalom ügyéért. Maga Ligeti súlyosan sebesülve, eszméletlen állapotban került az ellenforradalmárok fogságába. 1919. június 2-án, nem sokkal a város felszabadulása előtt, Omszkban kivégezték.

Említésre méltó hősiességgel küzdöttek az internacionalisták az Irkutszkért és Csitáért folyó véres védelmi harcokban. Irkutszkot a túlerő nyomása következtében kénytelenek voltak kiüríteni és a Bajkál tó partján fekvő Kultuk és Szoljanka városok közötti terepen védelemre berendezkedni. Az ellenség első támadását az internacionalisták verték vissza, majd megérkeztek az orosz vörösgárdisták is, de úgy számbeli leg, mint technikailag a fehér csehek így is jóval meghaladták a védők erejét. A szovjet csapatok 4, a csehek 30 ágyúval rendelkeztek. A Csitából érkezett, főleg hadifoglyokból toborzott utánpótlás sem tudta ellensúlyozni az ellenség fölényét,[66] annak ellenére, hogy az tekintélyes vérveszteségeket szenvedett. Augusztus végén a frontot nem lehetett tovább tartani, a megmaradt internacionalisták a hegyekbe és a tajgába vonultak vissza és beálltak az akkor szerveződő partizáncsapatokba. Körülbelül 350—400 internacionalista a tomszki szovjet tagjaival Reiner Károly és dr. Münnich Ferenc parancsnoksága alatt északi irányban vonult vissza az Ob folyón. A visszavonulás fedezésére Tajga állomásra küldték Szilágyi Imrét, a tomszki hadifogoly mozgalom egyik vezetőjét, aki maroknyi csapatával a csehekkel folytatott egyenlőtlen harcban életét vesztette. A tomszki nemzetköziek elérve Tobolszkot, csatlakoztak a Vörös Hadsereghez.

Internacionalisták a keleti, kaukázusi és a cáricini frontokon

A csehszlovák hadtest és a hozzája csatlakozó ellenforradalmi erők ellen csak a Volga vidékén bontakozott ki sikeres harc. A párt az ellentámadásra mozgósított minden erőt. Ebben az időben a Keleti Front majdnem minden hadseregében megindult a zászlóaljnál magasabb internacionalista egységek, ezredek és brigádok szervezése. Az első moszkvai internacionalista zászlóalj parancsnokát, Wienermann Jenőt a 25. hadosztály (1. hadsereg) keretén belül 1918 szeptemberében kinevezték az Alexandrov-Gáj-i frontcsoport parancsnokává, ahol nagy számban harcoltak internacionalisták. Varga Gyula a 24. szimbirszki Vashadosztály (4. hadsereg) keretén belül a 216-os internacionalista ezred pa-

[65] Forradalom. Omszk. I. évf. 15. sz. 1918. május 26. 16. sz. 1. old.
[66] Müller Armond: A Bajkálon túli vörösgárdisták szerepe 1916-tól 1918 augusztusáig. Sarló és Kalapács. 1931. 8. sz. 47—49. old.

rancsnoka lett. A 216-os ezrednek jelentős szerep jutott a szeptember elején indított nagyarányú ellentámadásban, főleg Szimbirszk felszabadításában.

Szeptember 8-án az I. hadsereg parancsnokságától parancs érkezett: „birtokba venni Szimbirszket rövid, energikus csapással." Szeptember 9-én és 10-én hajnalban a hadosztály egységei két alkalommal lendültek támadásba. A Szimbirszkbe vezető úton fekvő Ohotnyicsja állomás környékén véres harc alakult ki, ahol Varga Gyula internacionalista ezrede különös hősiességgel harcolt. Teljesen szétverte a fehéreket és sok foglyot ejtett. A foglyok nagy része a fiatal korosztályokhoz tartozó csuvas és tatár paraszt volt, akiket a fehérek erőszakkal mozgósítottak. A fehérek, bár komolyan kiépített, drótakadályokkal ellátott állásokkal rendelkeztek, a Vashadosztály kiűzte őket fedezékeikből. A vörös csapatok, amelyekben nagy számban harcoltak magyarok is, a megerősített volgai flottilla segítségével 10-én elfoglalták Kazányt,[67] 12-én pedig Szimbirszket. Az ellenség súlyos veszteségeket szenvedett és megkezdte a visszavonulást a Volga vonaláról az Ural felé. Főstratégiai céljáról, Moszkva elfoglalásáról azonban nem mondott le és biztosítani akart magának egy hídfőt Szimbirszkben és környékén, amelyre támaszkodva újabb támadást intézhet majd. Ennek az érdekében Szimbirszk irányában ellentámadást indított. Szeptember 16-án és 17-én súlyos harcok árán visszafoglalta N. Csaszovnyát és az ott felállított ütegeivel megkezdte Szimbirszk lövetését. A hadseregparancsnokság, hogy egységeit kivonja az ellenség visszacsapása alól, az újabb támadás előkészítéséig a Volga balpartját kiürítette. A két partot összekötő stratégiai fontosságú híd védelmét a 216-os internacionalista ezredre bízta. „... a fehérek gyilkos géppuska tüzében az ezred rettenthetetlen parancsnoka, Varga elvtárs — írja könyvében G. Gáj, a Vashadosztály egykori parancsnoka — maroknyi vitézzel nemcsak megtartotta az átkelő helyet, hanem még több géppuskát is zsákmányolt a túlsó partról a fehérektől. A hősi csata alkalmával a hídon életét vesztette 17 internacionalista elvtárs, kiknek közös sírja ma is Uljanovszk-Venyec főparkját díszíti."[68]

24-én az ellenfél erős tűzérségi tűz alá vette a várost, meg akarta rongálni a pályaudvart, hogy megakadályozza az erősítések és az utánpótlás beérkezését. A várost csak a tüzérség és a hidat megszálló néhány száz internacionalista védte. A helyzetet súlyosbította egy ellenséges páncélvonat megjelenése, amely egyre közelebb nyomúlt és tűz alatt tartotta a híd nyugati részét. A városban a tüzérségi tűz tűzvészt

[67] Kazány visszafoglalásáért folyó több mint 3 napos harcban részt vett a Kazányban alakult önálló internacionalista zászlóalj is, amely az 5. hadsereg kötelékében harcolt. Pető Sándor: Kazáni október. Sarló és Kalapács. 1931. 2. sz. 41—44. old.

[68] Gája Gáj: Harc a csehszlovákokkal a Közép-Volgán. Moszkva. 1931. 46—47. old.

és pánikot okozott. A csehek a hídon keresztül többször megpróbáltak betörni a városba, de mindannyiszor véres fejjel voltak kénytelenek sok halottat hátrahagyva visszavonulni.[69]

Október elején a Vörös Hadsereg újabb erősítések beérkezése és a harcoló csapatok átcsoportosítása után ismét támadásba lendült. A szovjet csapatok 3—4-én elfoglalták Szizranyt, 7-én pedig Szamarát, és tovább folytatták előnyomulásukat Ufa irányába. A 4. hadsereg kötelékében harcolt a 25. szamarai vörös hadosztály. A hadosztályhoz osztották be az első internacionalista ezredet, amelyet általában „magyar ezrednek" neveztek. Az ezred a támadó csoportok szizranyi átkelésének biztosítását kapta feladatul. Az internacionalisták egy szarátovi ezreddel együtt elfoglalták Hvalinszk városától 15 kilométerre északkeleti irányban lévő Elzaszka nevű helységet és ezáltal a fehérek hátába kerültek. Az ellenforradalmi, úgynevezett „néphadsereg" be sem várta a vörösök támadását, hanem szeptember 17-én reggel megfutamodott Hvalinszkból. A támadás ennek ellenére vontatottan bontakozott ki. Ennek következtében az ellenség képes volt tartalékokat felvonultatni és mint már említettük, Szimbirszk irányában támadást kezdeni. Ezért a Keleti Front vezérkari törzse, a 4. hadsereg parancsnokának szeptember 24-én határozott parancsot adott a Szizrány és Szamara elleni döntő támadásra. Az internacionalisták azt a feladatot kapták, hogy vágják el Szamarától a szizrányi ellenforradalmi erőket és így segítsék elő azok teljes megsemmisítését. Az internacionalisták a felkelt munkásokkal együttműködve a vasútvonal két hídját felrobbantották, s ráadásul két csehszlovák szállítmánnyal Szamara felé robogó szerelvényt kisiklattak és megsemmisítettek. A Szizrányból gyalogszerrel menekülő cseheket az internacionalisták az ivastyenszki gyár felkelt munkásaival igyekeztek feltartóztatni, de a Szamarából kiküldött 1500 főnyi jól felszerelt ellenforradalmár cseh csapat és a szizrányból visszavonulók bekerítették őket. Az ellenség összereje meghaladta a 6000 főt. Az ezrednek csak harmad része tudta véres harc útján kivágni magát a bekerítésből. 1200 főnyi állományából 800 embert veszített. Hősiességük azonban nem bizonyult hiábavalónak. A Vörös Hadsereg hamarosan bevette Szamarát.[70]

A Vörös Hadsereg három hónap alatt (október—december) 150 000 négyzetkilométernyi területet szabadított fel az ellenforradalmárok megszállása alól. A Vashadosztály egyedül 70 000 négyzetkilométer területről verte ki az ellenséget (Szimbirszk, Szamarai és az Orenburgi kormányzóságok területéről) és több mint 800 kilométert[71] nyomult előre állandóan keményen harcolva a szívósan védekező, nem ritkán veszélyes ellentámadásokat indító fehérgárdistákkal szemben. Ufa de-

[69] Ugyanott. 48. old.

[70] Varga József: Az első nemzetközi ezred harcai. Sarló és Kalapács. 1932. 8—9. sz. 94—96. old.

[71] Lásd: Gaja Gáj: Harc a csehszlovákokkal a Közép-Volgán. Katonai Kiadó. Moszkva, 1931. 8. old. (oroszul)

cember 31-én, Orenburg pedig 1919. január 22-én szabadult fel. E harcokban kitűntek az internacionalisták is. Orenburg elfoglalásával létrejött az összeköttetés a Közép-Ázsiában harcoló Vörös Hadsereggel, amely a helyi szovjethatalom létszükséglete volt. A felszabadított területeken a hadifoglyok tömegesen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe, mert nem akartak tovább fegyvertelen áldozatai lenni az ellenforradalmárok terrorjának. Uľában például egy önálló internacionalista zászlóalj alakult, amelyet a környékbeli kulák lázadások leverésére vetettek be. Varga Gyulát ebben az időben előbb Szimbirszk, majd Szamara helyőrségének helyettes parancsnokává és végül Buzluk város parancsnokává nevezték ki. Később a 24. Vashadosztály harci csoportjának[72] a parancsnoka lett.

Jelentős szerepet játszottak az internacionalisták 1918 nyarán és őszén a cáricini frontszakaszon és Észak-Kaukázusban a fehér kozákokkal és az önkéntes tiszti ezredekkel folytatott harcokban. A Cáricin—Rosztov közötti frontszakaszon harcolt a II. tambovi nemzetközi ezred.[73] Az Asztrahányban alakult I. Internacionalista ezred zászlóaljai részt vettek az urali fehér kozákok és az észak-kaukázusi ellenforradalmi bandák elleni harcokban. Az internacionalisták nevéhez fűződik az augusztus 14-én kitört asztrahányi ellenforradalmi lázadás leverése is. Az ellenforradalmároknak ideiglenesen sikerült a hatalmat a kezükbe ragadni, de a forradalomhoz hű tengerészek és az internacionalisták együttes erőfeszítéssel visszaállították a szovjethatalmat. A város birtoklásáért folyó harcban nagy szerepe volt a várnak. A várba ellenforradalmárok vették be magukat. A tengerészek cselhez folyamodtak. Bementek az ellenforradalmárokhoz és felajánlották, hogy, ha a várban levő fehér csapatokat melléjük adják, akkor megmutatják a bolsevikok rejtekhelyét. Az ellenforradalmárok beleegyeztek, és elküldték csapataikat a bolsevikok „megsemmisítésére". Ezalatt Pados István vezetésével a nemzetköziek elfoglalták az őrség nélkül hagyott várat.[74] A kaukázusi, cáricini, kubáni és doni frontokon az internacionalista és orosz alakulatokban több mint 4000 magyar harcolt.[75]

1918 októberében a Külföldi Csoportok Föderációja az OK(b)P Központi Bizottságához intézett jelentésében foglalkozik az Orosz-Szovjet

[72] Meg kell jegyezni, hogy a Vörös Hadsereg akkori szervezési elvei szerint egy gyaloghadosztály három lövész brigádból, egy lovas ezredből, egy légi osztagból, egy könnyű önjáró, vagy hegyi tüzérosztályból állott. A lövész brigád két lövész ezredet foglalt magában. A Hadügyi Népbiztosság 1918. április 20-án kelt 294. számú parancsa szerint egy gyaloghadosztály teljes létszáma 26.972, az ezredé pedig 2866 fő. A polgárháború körülményei között azonban ritkán tartották be ezeket a szervezési elveket. Míg a Vörös Gárdában gyakran találkozunk felduzzasztott zászlóaljakkal, addig a Vörös Hadseregben gyakran csak ezred, brigád és hadosztály keretekkel.

[73] Derecskei Illés: A II. internacionalista ezred harcaiból. Sarló és Kalapács. 1932. 8—9. sz. 94—96. old.

[74] Dömök József: Egy internacionalista életéből. Sarló és Kalapács. 1931. 1. sz. 55—57. old.

[75] Pusztai János: Le a kalappal! Szociális Forradalom. I. évf. 63. sz. 1918. november 20. 2. old.

Köztársaság területén harcoló internacionalistákkal is. Megemlíti, hogy csak az első vonalban több mint 50 000 nemzetközi harcol, nem számítva ebbe bele a helyőrségi, VCSK alakulatokban szolgálókat, akiknek igen magas volt a számuk, valamint az élelmezési osztagokba beosztottakat. Ezek létszáma is csak tízezrekben fejezhető ki. A kép még így sem teljes. Szibériában több ezer volt vörösgárdista hadifogoly vonult az erdőbe, hogy partizánharcot folytasson a japán, amerikai, angol, cseh és kolcsakista ellenforradalmi túlerővel szemben. A táborokban ezenkívül több tízezer hadifogoly várta azt a pillanatot, amikor beléphet a Vörös Hadseregbe.

Varga Gyula altábornagy kutatásai és visszaemlékezése alapján 1918 októberében a Vörös Hadseregnek az alábbi nemzetközi zászlóaljai, ezredei, csapattestei állottak harcban:

„1. Gavró Lajos volt bányász első asztrahányi nemzetközi ezrede Kirov elvtárssal.

2. Cáricini Belvédelmi Zászlóalj.

3. Városparancsnoksági őrségi zászlóalj (Cáricinben).

4. Beketovki
5. Gumzjaki } nemzetközi osztagok.
6. Csernojári

7. Cáricini első munkásezred 2 nemzetközi zászlóalja Sipek parancsnokkal.

8. Dundics, Szerdics nemzetközi lovas századai (2—8) Vorosilov, Tulák, Rudnyev parancsnoksága alatt.

9. Kamisini internacionalista zászlóalj.

10. Első internacionalista ezred Voropájevo mellett.

11. Első tombovi internacionalista ezred Kikvidze hadosztályában.

12. IX. hadsereg Liszkinél harcoló Marx Károly nevét viselő internacionalista osztag.

13. Szarátovi internacionalista őrségi zászlóalj.

14. Volszki internacionalista őrségi század.

15. Volga menti engelsi „Októberi Szocialista Forradalom" nevét viselő internacionalista ezred.

16. Alexandrov—Gáj-i magyar internacionalista dandár, Wienermann, Görbe, 2 lövész és lovas ezred.

17. 22. hadosztály, Galane dandár nemzetközi egységei — támadásban Uralszk városa felé.

18. A Lenin elleni merénylet után a keleti főfronton a kiéheztetési zárlatot áttörő szovjet haderők első győzelmét kivívó csapattestek: a nemzetközi lövész ezred, géppuskás zászlóaljával Kazány, Szimbirszk, Szizrány, Szamára, Buzluk, Buguruszlán városok elfoglalása után támadásban... Ufa... Orenburg ellen.

19. Szizrányban Frunze elvtárs a Lenin nevét viselő magyar internacionalista ezred szervezését rendeli el.

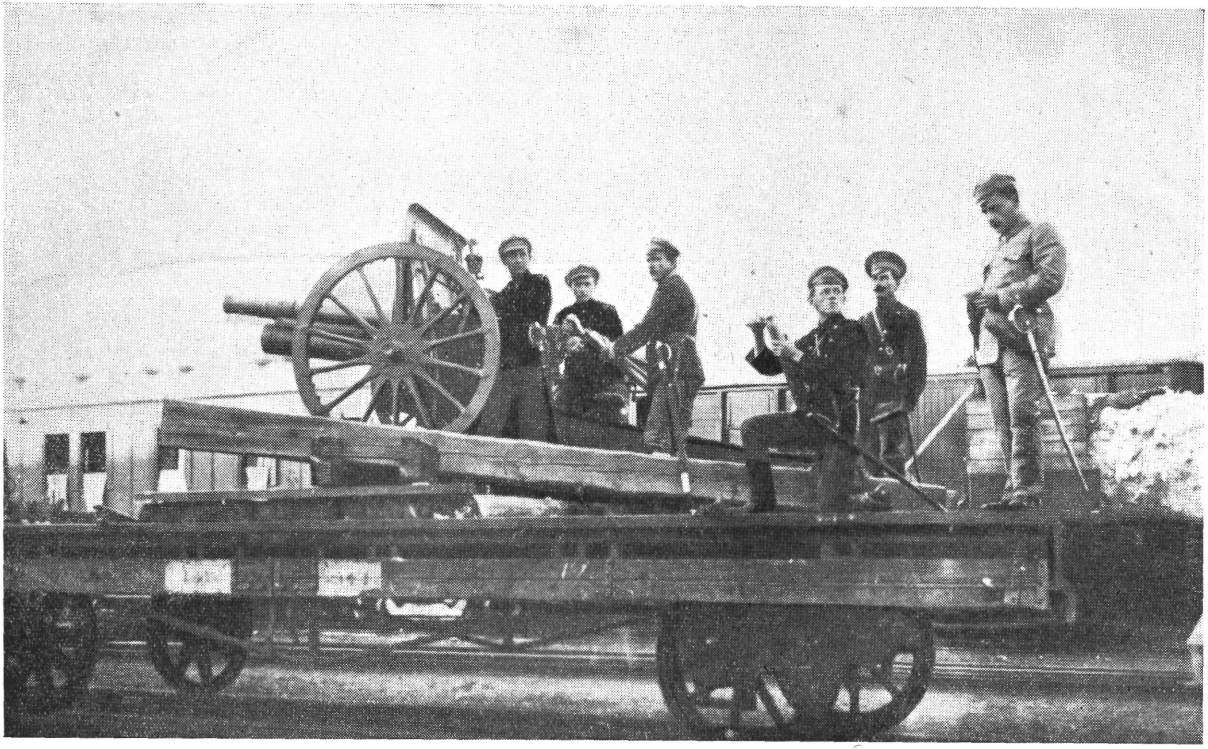

Orenburgi magyar internacionalista tüzérek 1918.

20. Szamárai nemzetközi őrségi ezred (Major Gábor, Iványi elvtársakkal).

21. Buzluki hadifoglyok haláltábora felszabadulása után egy hét alatt 2 magyar és vegyes (horvát, szerb, tót, cseh, román, osztrák, német) nemzetközi zászlóaljakat állít fel és a 24. Vashadosztály kötelékében frontra vettetett Szorocsinszk felé, az Orosz-Szovjet Köztársaságtól elvágott Közép-Ázsiában harcoló turkesztáni Vörös Hadsereggel való kapcsolat helyreállítása végett.

22. Közép-Ázsiában (az) orenburgi, szemirecsei, fergáni és az angolok ellen harcoló ashabadi frontokon több mint 10 000 nemzetközi harcol (Kuzsela, Székely, Lukács, Belovics internacionalista ezredei, Sziklai Sándor (a) magyar kommunárok osztagával és Papp József lovasdandárja 10 üteggel, Gábor József) — nem számítva a többi, külföldi származású, harcban álló kommunista létszámát, a harcoló nemzetköziek között 1400 a magyar kommunisták száma (a magyar nemzetközi ezredek létszámának 20 százaléka).

23. Észak-Kaukázusban:[76]

Gyerbenti, Szvjatoj-Kreszt-i internacionalista ezred. Az angol intervenciósok... előnyomulására Kirov, Ordzsonikidze, Mikojan és a XI. Vörös Hadsereg rádióparanccsal elrendelik egy 6000 főnyi internacionalistákból álló csapattest rögtöni bevetését Vlagyikavkáz—Groznij körzetében...

24. Ezenkívül internacionalista csapatok harcoltak Kizljár, Petrovszk mellett is.

[76] Kovács Imrének 1919. március 20-án kelt a Káspi-Kaukázusi Front Külföldi Katonai Tanácsa tagjának a front Forradalmi Katonai Tanácsához az internacionalista alakulatoknak Asztrahányban történő összpontosítása tárgyában intézett jelentése felsorolja a fronton akkor harcoló nemzetközi csapatokat.

„Kocsubinszki" lovas osztag.
A sztávropoli tüzérbrigád és osztály.
Az atanámi csapatok Szmirnov elvtárs parancsnoksága alatt.
A jaroszlavli osztag.
A sztavropoli zászlóalj, Arvamir, Alexandrovka, Szvjatoj-Kreszt, Neda elvtárs parancsnoksága alatt.
A vlagyikavkázi hadsereg Mozdok, Prohladnája, Armatov elvtárs parancsnoksága alatt.
Az Indiki—Asztrahány-i útvonalon:
Nemzetközi druzsina Mayer elvtárs parancsnoksága alatt.
Pjatyigorszki német osztag Steiner elvtárs parancsnoksága alatt.
Az atamanszki osztag Koch elvtárs parancsnoksága alatt.
I-sső Tüzér üteg Fadi elvtárs parancsnoksága alatt.
II-ik Tüzér üteg Léva(i) elvtárs parancsnoksága alatt.
I-sső internacionalista Műszaki osztag.
Vörös ezred Ivanov elvtárs parancsnoksága alatt.
Szorokszki ezred.
A mozdoki Internacionalista zászlóalj Sztyepánov elvtárs parancsnoksága alatt.
I-sső Eszker ezred Gácsenkó elvtárs parancsnoksága alatt..."
(VHKA. 51/108. fond, 1. opisz, 19. ö. e. 2. és V. lap.)

25. Gomel és Szmolenszk stb. városokban a nemzetköziek „Cseka" osztagai harcoltak a bel-ellenforradalmi összeesküvők ellen..."[77]

Ez a felsorolás persze távolról sem teljes. Az internacionalista alakulatok pontos jegyzékének az összeállítása további hosszú és alapos kutatást követel még.

Nemzetköziek az ukrán nép szabadságáért

A breszti béke és az Ukrán Radával kötött szerződés értelmében Ukrajnát német és osztrák-magyar csapatok szállták meg. A Központi hatalmak kimerülőfélben levő nyersanyag- és élelmiszertartalékaikat az ukrán nép kegyetlen kirablása útján szándékoztak pótolni. Az Ukrán Szovjet Köztársaság kormánya nem ismerte el a rabló békeegyezményt és megszervezte a fegyveres harcot a betolakodók ellen. A partizán csapatok már 1918 nyarára hadosztályokká szerveződtek és valóságos háborút folytattak a megszállók és a velük együttműködő burzsoá nacionalista ellenforradalmárok ellen. A moszkvai Kremlben működő magyar agitátor tanfolyamról számos hallgatót irányítottak az Ukrajnában elhelyezett osztrák-magyar csapatok között folytatandó politikai felvilágosító munkára. E munka megszervezésében jelentős szerep jutott Pór Ernőnek és Mészáros Gábornak. Ezek az egyszerű agitátorok százezer számra terjesztették a magyar nyelvű újságokat és röplapokat és az ukrán nép igazi képviselőinek a magyar katonákhoz intézett felhívásait. Elfogatásuk esetén hadbíróság és biztos halálos ítélet várt rájuk. Ők mégis vállalták ezt a proletárszolidaritás diktálta nemes feladatot. A Pravda 1918. július 13-i száma egy képet közölt a Jekatyerinoszlávban felakasztott magyar internacionalistákról. A képhez „Az osztrák—magyar imperializmus bestialitása" címmel Kún Béla írt cikket. „Ezt a képet Ukrajnából juttatták el hozzánk — hangzik a cikk. — Azt gondolhatnánk, hogy ukrán felkelő parasztok kivégzését ábrázolja. De a bitófákon nem ukrán, hanem volt hadifoglyok, internacionalista-forradalmárok, bolsevikok (vannak — *a szerk.*). A bitófák mellett tisztek állanak, körülvéve a kivégzetteket, akik a nemzetközi szocialista forradalom áldozataiként estek el, akik itt Oroszországban sajátították el a forradalmi kommunizmus tanítását és önfeláldozásukat ... De nemcsak Jekatyerinoszlávban állították a bitófákat. Nemcsak egyedül Ukrajnában állították fel őket. Állítják azokat Ausztriában és Magyarországon is..."[78] Hasonló kegyetlenséggel bántak el az internacionalista propagandistákkal a német és osztrák-magyar parancsnokságok Ogyesszában, Ivángorodon és más helyeken is. Ez a terror azonban már nem tudott gátat vetni a megszálló csapatok forradalmasodásának. A katonák, amikor az illegá-

[77] HIL. Internacionalista visszaemlékezés-gyűjtemény. Varga Gyula visszaemlékezése. 11—12. old.
[78] Pravda. 144. szám. 1918. július 13. 3. old.

lis forradalmi újságokban ezt a képet meglátták, kijelentették: „Mi megőrizzük nemcsak emlékezetünkben ezeket az elesett élharcosokat, hanem a bitófákat is, melyeken őket kivégezték, és ezekre a bitófákra fogjuk felhúzni azokat, akik ezt a vadállatiasságot elkövették."[79]

A megszálló csapatok között titkos forradalmi szervezetek alakultak, szaporodtak a parancsmegtagadások. Herszonban például egy egész hadosztály tagadta meg a parancsot. „A katonák egyre nagyobb érdeklődéssel kezdik olvasni a forradalmi irodalmat, amely nem tudni honnan, jelentős mennyiségben kerül kiadásra"[80] — írta a Pravda.

Súlyos csaták dúltak már 1918 nyarán az ukrán felkelők és a megszálló csapatok között. Ukrajna lángban állott. Az osztrák-magyar katonák már nemcsak megtagadták az engedelmességet, hanem egyenesen átálltak az ukrán parasztok oldalára. A podolai kormányzóságban az osztrák-magyar katonák, akiket a felkelő parasztok leverésére küldtek, átálltak az utóbbiak oldalára. „Ez volt az első eset — írta a Pravda —, amikor a külföldi csapatok átálltak az ‚idegen' nép oldalára, az imperialista rablók elleni felkelés zászlaja alá..."[81]

Ezt követő hetekben megkezdődött az osztrák-magyar megszálló hadsereg katonáinak tömeges átállása az ukrán nép oldalára. Szeptember közepén 2 osztrák-magyar ezred állt át a felkelőkhöz.[82]

A Rovnóban állomásozó osztrák-magyar katonaság körében lázadás tört ki. A hatalom a városban hosszú, véres harc után a felkelők kezébe ment át.[83] A lázadás átterjedt csaknem az egész rovnói kerületre. A rovnói lázadás különös jelentőségéről írva, a Szociális Forradalom megállapítja, hogy a lázadó katonák „most már nem dobják el fegyvereiket ..., hanem még erősebben tartják a kezükben, de nem testvéreik, hanem gyárosaik ellen".[84]

A központi hatalmak október folyamán az osztrák-magyar még fel nem lázadt csapatokat megbízhatóbb német egységekkel kezdték felcserélni. A leváltott egységeket a frontra akarták irányítani. A forradalmi gondolkozású katonák, midőn a parancsnokság ilyen tervéről tudomást szereztek, fegyveres ellenállást tanúsítottak a parancs végrehajtására kirendelt kormányhű csapatokkal szemben. Napirenden voltak az utcai fegyveres összeütközések. Melitopolban, Mariupolban és Jekaterinoszlávban a katonai parancsnokság a polgári lakosság kímélése

[79] Uo.

[80] Pravda. 171. szám. 1918. augusztus 14.

[81] Pravda. 180. szám. 1918. augusztus 24. 1. old.

[82] Az átállt csapatrészek egészen az őszi ausztriai, magyarországi és németországi polgári demokratikus forradalmakig együtt harcoltak az ukrán partizánokkal. Lásd: „Krasznaja Armija" (A Vörös Hadsereg) c. újság (a penazai kormányzósági katonai komiszariátus és a frontövezet orgánuma) 18. szám. 1918. szeptember 20. 4. old.

[83] Pravda. 202. szám. 1918. szeptember 20. 3. old.

[84] Rowno várát bevették a forradalmi osztrák-magyar csapatok. Szociális Forradalom. I. évf. 48. szám. 1918. szeptember 21.

érdekében elrendelte, hogy megállapított vészjel után a lakosság ne mutatkozzék az utcán.[85]

Október végén a frontszolgálat megtagadása már a német csapatok körében is egyre gyakoribbá vált. A megszálló katonák nagy része igazságosnak tartotta az ukrán népnek az idegen imperialisták megszállásával és saját kizsákmányolóival szemben folytatott harcát, melyet a bolsevikok vezettek. Nem hittek már tisztjeiknek a kommunistákról szóló rémmeséiben. Gyakran mondogatták: „A bolsevikok jó emberek, igazuk van, mink is úgy fogjuk intézni a dolgot, ha csak hazamehetünk..."[86]

A központi hatalmak elvesztették a háborút. A monarchiában októberben, Németországban november elején polgári demokratikus forradalmak zajlottak le. Megkötötték a fegyverszünetet. A Szovjetunió területén azonban még nem fejeződött be a háború. A fegyverszünet értelmében a német csapatoknak még egy ideig Ukrajnában kellett maradniuk, hogy megvédjék a népharagtól Skoropádszkij hetmant, majd az őt felváltó ellenforradalmi direktóriumot, amelynek egyik jellegzetes vezéralakja Petljura lett. A szovjet kormány figyelembe véve a nemzetközi helyzet változásait, 1918. november 13-án semmisnek mondta ki a breszt-litovszki békeszerződést. Ezt követően 15-ről 16-ra virradó éjszaka az angol és francia hajóhad benyomult a Fekete-tengerre. 23-án Novorosszijszkban, 27-én Szevasztopolban, december 1-én pedig Ogyesszában szálltak partra az intervenciós antant-csapatok. Ezzel megkezdődött az intervenciónak egy új szakasza, amikor Németország leverése után az angol—francia és amerikai koalíció minden erejét Szovjet-Oroszország ellen fordította.

Ukrajna újjáalakult Ideiglenes Munkás-Paraszt Kormánya 1918 november 20-án az ország felszabadítására általános támadást indított. A hadműveleteket az 1. ukrán hadosztály Kijev, a 2. Harkov irányában kezdte meg. Az előrenyomuló csapatokat a lakosság kitörő örömmel fogadta. Az ukrán munkások és parasztok nagy számban léptek be a Vörös Hadseregbe. A megszálló csapatok és a velük együttműködő hajdemákok és petljuristák szívós ellenállást tanúsítottak. Az osztrák-magyar és német megszálló csapatok forradalmasodása befejezett ténnyé vált. A felső parancsnokság hatalma a legénység felett megszűnt. A vasutakat ellepték a rendetlenül visszavonuló csapatmaradványok. A katonák, hogy könnyebben jussanak haza, átadták fegyvereiket az ukrán partizánoknak.[87] Csak egyes csapatrészek tanúsítottak az antant uta-

[85] Nyugtalanok a német csapatok. Szociális Forradalom. I. évf. 1918. október 9. 2. old.

[86] Züllik a hadsereg Ukrajnában. Szociális Forradalom. I. évf. 59. szám. 1918. október 30. 2. old.

[87] Megjegyzendő, hogy az 1919 folyamán Kijevben alakult I. internacionalista dandár nagy részét is még az osztrák-magyar hadsereg által otthagyott katonai anyaggal szerelték fel.

sítására jelentősebb ellenállást. A nyugati forradalmak hírére november 27-én a Vörös Hadsereg főparancsnoka elrendelte az internacionalista alakulatoknak az ukrán frontra való szállítását.[88]

Az OK(b)P Külföldi Csoportjának Föderációja ugyanakkor felhívást intézett a forradalom nemzetközi harcosaihoz:

„... Rátok, a sok és dicsőséges harcot kiállott, próbált vitézekre vár Ukrajna német igából nemzeti járomba döntött földje — hangzik a felhívás. — Ezen a földön, ahol ma még benn ülnek a német és osztrák—magyar imperialista rabló hadak töredékei, ahol még fészkei vannak a hajdemákoknak, ahol most ügyekszik újból erőre kapni az ukrajnai nemzeti rada, ezen a földön keresztül visz az utatok odáig, ahol azután a saját burzsoáziátok, saját árulóitok ellen vihetitek sok harcot és sok diadalt látott fegyvereiteket!"[89]

1918 decembere és 1919 januárja folyamán számos internacionalista egység érkezett az ukrán frontra. Az internacionalisták foglalták el Prohorovkát, majd az ukrajnai szovjet csapatokkal részt vettek a Harkov elfoglalására irányuló hadműveletekben.[90] Harkov alatt harcolt ebben az időben az internacionalista Vasdandár is.[91]

Az 1918-as ausztriai, magyarországi és németországi polgári demokratikus forradalmak döntő fordulatot hoztak nemcsak a Szovjet Köztársaság külpolitikai helyzetében, hanem a hadifogoly-mozgalmon belül is. A kommunista hadifoglyok többsége (bár már pártmunka végzésére eddig is számosan tértek haza) hazatért. 1918 novemberében Moszkvában a magyarországi kommunisták értekezletet tartottak. Az értekezleten előzetesen megállapodtak a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalapítására vonatkozóan és határozatot hoztak valamennyi kiváló agitátornak Magyarországra történő hazaküldéséről, kivéve azokat, akik a Vörös Hadseregben szolgáltak. November végéig összesen 80 magyar kommunista, a Magyar Csoport elnökségének mondhatni valamennyi tagja hazatért, hogy a baloldali szociáldemokratákkal és a forradalmi szocialistákkal megalakítsák a KMP-t, amely majd képes lesz az országban kibontakozó forradalmi fellendülésben vezetni a munkás- és parasztttömegeknek a proletárdiktatúráért folytatott harcát. A hazatértek között volt Kun Béla, Pór Ernő, Vántus Károly, Jancsik Ferenc, Rabinovits József, Kellner Sándor, Mészáros Gábor, Münnich Ferenc és sokan mások. Az említetteken kívül még ebben az időben tért haza a pártnak kb. 100—120 egyszerű sorkatonája is.[92]

88 Kommunista Forradalom vörös katonái. Szociális Forradalom. I. évf. 67. szám. 1918. december 18. 1. old.

89 Szociális Forradalom. I. évf. 64. szám. 1918. november 27. 2. old.

90 Szociális Forradalom. II. évf. 2. szám. 1919. január 8. 4. old.

91 Szociális Forradalom. II. évf. 7. szám. 1919. február 7. 4. old.

92 Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportjának beszámolója az OK(b)P Központi Bizottságához 1918 novemberi működéséről. MLIA. 17. fond, 4. opisz, általános rész, 35. ö. e. 1—2. lap.

A hadifoglyok tüntetéseken fejezték ki az orosz és a német forradalmak iránti szolidaritásukat.[93] A monarchia oroszországi külképviseletével megbízott tiszteket és diplomatákat elkergették. Az ügyek intézését a volt osztrák-magyar birodalombeli munkások és katonák Forradalmi Tanácsa vette át. A Forradalmi Tanácsot az akkori magyar kormány is kénytelen volt elismerni.[94]

1918 nyarán a forradalmi fertőzéstől való félelmében a monarchia kormánya a hazatérő hadifoglyok számát gyakorlatilag a minimumra csökkentette. A hadifoglyok maguk is nehezen szánták rá magukat a hazatérésre, amikor otthon az olasz, a balkáni, vagy éppenséggel a nyugati front pergőtüze várt rájuk. Most ezrével lepték el a vasutat és igyekeztek haza, de a burzsoá magyar kormány a legkülönfélébb akadályokat gördítette útjukba. Számos hadifogoly, akik eddig passzívan szemlélték az eseményeket, beálltak az Ukrajnában előrenyomuló Vörös Hadseregbe, hogy fegyverrel törjenek maguknak utat Magyarországra.

Internacionalisták Frunze ellentámadásában

A győztes antant-hatalmak 1919 elejére veszélyes támadást készítettek elő. A főszerepet Kolcsak tengernagy seregeinek szánták, aki a körülötte levő nagyszámú angol, francia és amerikai katonai szakértők tanácsára még 1918 novemberében „Oroszország főkormányzójának" nevezte ki magát és a szibériai ellenforradalmi erőket saját vezetése alá rendelte. A szakértőkkel együtt tervet dolgozott ki a szovjet hatalom megdöntésére. A terv szerint Kolcsak és a Murmanszk—Archangelszk környékét megszálló intervenciós antant-csapatok Kotlasz és Vjatka körzetében történő egyesülése után együttes erővel támadnak a Szovjetköztársaság fővárosára, Moszkvára.

Kolcsak szibériai hadseregével a front északi szárnyán támadást intézett a 3. hadsereg Perm előtti állásai ellen. A szibériai hadtest jól felszerelt és kiképzett 50 000 főnyi katonájával szemben a 3. hadseregnek 33 000 gyengén felszerelt, főleg parasztokból álló része védte a Permbe vezető utakat. A fehérek helyenként háromszoros túlerőre tettek szert. A vörös csapatok minden hősiessége ellenére, az árulás[95] és a rossz vezetés következtében, december 25-én Perm elesett. A harcokban az ellenfél is nagy veszteségeket szenvedett. A város elestét a polgárháború történetében „permi katasztrófának" nevezték. Káros következményeit csak a Központi Bizottság határozott beavatkozása számolta fel.

[93] Lásd: A hadifoglyok tüntetése. Pravda. 244. szám. 1918. november 12. 3. old.

[94] A moszkvai forradalmi tanács és a magyar kormány. Szociális Forradalom. I. évf. 66. szám. 1918. december 11. 3. old.

[95] Az árulás abban nyilvánult meg, hogy egyes ezredek a kulákok és más elemek befolyása következtében a fehérekhez pártoltak.

1919 tavaszán Kolcsak az egész front hosszában általános támadást indított. Csatlakozott hozzá délről Gyenyikin és Pétervár körzetében Jugyenyics. Gyenyikin Szarátov vonalában akart egyesülni Kolcsak seregeivel. A támadók körülbelül 550—600 000 embert vonultattak fel a Vörös Hadsereg ellen. A szovjet kormány a támadás megállítása és egy döntő ellentámadás megindítása céljából a 4. turkesztáni, az 1. és 2. hadseregekből Frunze vezetésével egy támadó csoportot különített ki. Frunze dolgozta ki az ellentámadás konkrét tervét, amely szerint oldalozó csapást mér a széthúzott fronttal rendelkező ellenforradalmi hadseregre, kettévágja az ellenség 3. és 6. hadtestét Buguruszlán irányában, hogy egyenként semmisítse meg azokat. A fő csapást délről a 31. és a 25. hadosztályok mérték. A jobbszárnyat a lovas brigád fedezte. Frunze mélyen át akarta törni a még számbeli fölénnyel rendelkező ellenséges arcvonalat. A 25. Csapajev-hadosztály a Buzluk térségében április 18-tól egészen június 9-ig, Ufa elfoglalásáig az egész front harcát jelentősen befolyásoló taktikai sikereket ért el. Az ellentámadás annyira megrendítette Kolcsak frontját, hogy az ezt követő hónapokban hadseregének 1920 tavaszán történt teljes szétveréséig a Vörös Hadsereg támadásai előtt már nem tudott megállni.

Az ellentámadásban számos internacionalista egység vett részt. A 25. Csapajev-hadosztályban például több mint 2000[96] magyar nemzetközi harcolt. (Nem érdektelen megjegyezni, hogy Jugyenyics ellen a petrográdi fronton 1918 szeptemberétől két, 80—90 százalékban magyar zászlóalj[97] harcolt.)

Nemzetközi partizánok Szibériában és Távol-Keleten

Kolcsak vereségét elősegítették a Szibériában fellángoló partizánharcok is. Sok volt hadifogoly magyar harcolt E. M. Mamontov, Scsetyinkin, Kravcsenko, Zsigálin, Lázó és mások vezette partizáncsapatokban. A szibériai és távol-keleti névtelen nemzetközi partizánok harcukkal a polgárháborúban részt vett internacionalisták történetének mondhatni legszebb lapjait írták meg.

1918. augusztus 18-án tartották a közép-szibériai és a Bajkálon túli bolsevik pártközpont, valamint a megmaradt Vörös Hadsereg utolsó értekezletét, amelyen elhatározták a szervezett frontális harc beszüntetését.

Az internacionalista csapatok értekezletén jelenlevő képviselői kijelentették, hogy fegyveresen kivonulnak a tajgába, ahol kivárják az események fejlődését tavaszig, míg a nép fel nem lép az intervenciós erők ellen. Kérték az értekezlettől, hogy a felesleges fegyvereket adják

[96] Gavró Lajos. id. cikk. 69—74. old.

[97] Garasin Rudolf felszólalása az internacionalisták ukrajnai csoportjának 1929. december 9-én tartott ülésén. MLIA. 5. fond, 2. opisz, 7. cs. 35. ü. i. 1—4. lap (oroszul).

át a nemzetközieknek, amit meg is kaptak. Körülbelül 500—600 főnyi, főleg magyar és ezenkívül pár száz osztrákból álló osztag[98] ágyúkkal, géppuskákkal felszerelve a csitai bank és a bányák aranykészletével a Közép-Szibériai Szovjet és a pártközpont vezetőségével Zeja városán keresztül Ohotszk irányába vonult az Olekminszk városától 1200 km-re levő elhagyott bányák vidékére, kijátszva az üldözésére küldött 3. japán hadosztályt.

A csapat tartózkodási helyét sokáig nem tudták megállapítani, mert gondosan rejtették azt, s harcot közelében soha sem vettek fel. A pénzéhes fehéreket és japánokat állandóan foglalkoztatta e csapat hollétének a kérdése, mert tudták, hogy az aranykészletet, a partizánmozgalom anyagi bázisát az internacionalista partizánok őrzik. A csapat 1919 áprilisára az egyenlőtlen harc vagy árulás folytán megsemmisült. Életét vesztette e csapatban a szibériai és Bajkálon túli külföldi kommunista csoportok Központi Bizottságának 87 tagja is,[99] akik közül 44 magyar volt. A többi 500 hősi halált halt nemzetközi nevét nem sikerült még megállapítani.

Szintén 1918 nyarán vonult vissza egy magyar osztag Weismann parancsnoksága alatt, amely előzőleg Szergej Lázó csapatában harcolt. Az osztag Tupiktól a Tingur folyón tutajok segítségével északkeleti irányban vagy 80 km-t haladt, de a zátonyok megakadályozták továbbhaladását. Azt a zátonyt, amelyen a csapat megállt, ma is „magyar zátonynak" nevezik. Az osztag létszáma kezdetben meghaladta a 700[100] harcost. 1919 elején Weismann a fehérek fogságába került és agyonlőtték. Lőszer és élelem hiányában a csapat nagy része elszéledt. A fehérek márciusban elfoglalták a tábort és az ottmaradottak közül sokat kivégeztek. Harcoltak ezenkívül még magyar partizánok a Silka, az Amur és az Uszuri mentén is.

A hadifogolytáborok forradalmi szervezetei kapcsolatban állottak az illegális bolsevik szervezetekkel és támogatták a környékbeli szovjet partizánok harcát. 1919. július 30-án Krasznojárszkban felkelés tört ki, amit a fehér csehek és a kolcsakisták hamarosan levertek. A 12. csehszlovák lövészezred hadbírósága főbelövette mint volt vörösgárdistákat és bolsevik párttagokat, akik összeköttetésben álltak a felkelés előkészítőivel: Pap János gyalogost, Pável György gyalogost, Gáspár Béla hadapródot, dr. Forgács Dezső zászlóst, Dukesz Artur hadapródot, dr. Molnár Alajos hadapródot, Kraszovszky Dezső tizedest, Ludwig Kálmán zászlóst és Skoff Béla hadapródot. Egy felkelő forradalmár elrejtéséért halálra ítélték: Zséder Sándor tizedest, Saj Jenő gyalogost, Szekér Károly

[98] Partizánmozgalom Szibériában című 1925-ben kiadott könyv több oldalon megemlékezik erről a partizáncsapatról.

[99] A blagovescsenszki „Amuri Igazság" szerkesztőségének „Vörös Kálvária" c. könyvének 4. oldalán tünteti fel a 87 nevet. Lásd az itt közölt fakszimilét.

[100] Csitai kerületi pártarchivum. 24. fond, 18. ü. i., 121. old.

СКОРБНЫЙ ЛИСТОК

Мартиролог борцов за свободу, за рабоче-крестьянское дело вписал в свои страницы много славных новых имен, погибших в борьбе за светлый идеал Социализма. Вот эти святые имена:

В Берлине: Роза Люксембург и Карл Либкнехт.

Казненные в Благовещенске иностранные коммунисты:

Андерсон.
Мочкош.
Орман.
Лихтенауер.
Лискай.
Вернер.
Шрейдер Эрик.
Фонбальдт Фриц.
Деке.
Сиарт.
Герю Людвиг.
Ковач Юзеф.
Краль Михаил.
Стопкач Михал.
Кура Петрио.
Асман Вальтер.
Сабу Имре.
Бингер Вилли.
Бако Бела.
Ракош Фердинанд.
Мартенс Карл.
Киш Януш.
Фаркош Януш.
Микоша Стефан.
Газда Михаил.
Кертес Александр.
Тодор Александр.
Пап Иштван.
Гуляш Франц.
Гудак Миклош.
Венега-Пауль.
Бута Леопольд.
Кнапп Леон.
Быстрай.
Предтеча Юзеф.
Вейс Марк.
Мольнар Стефан.
Сабо Януш.
Завалиша Карл.
Якоба Макс.
Конрад Юзеф.
Ринеша Карл.
Франц Юзеф.
Штинэ Иоаган.
Штрох Курт.
Курт Алфред.
Лахтингер Франц.
Юнаш Георгий.

A szocializmus ügyéért mártírhalált halt blagovescsenszki internacionalista vezetők névsora. (Vörös Golgota. Blagovescsenszk, 1923. 4—5. old.)

Бро Оскар.
Балот Людвиг.
Гамасевич Зигфрид.
Керт Юзеф.
Зингер.
Стыхок.
Дригич.
Вайнреп.
Панференц.
Нергич.
Царкопеллер.
Кремер.
Зонд.
Вальтер.
Завалина Эглант.
Статшко.
Сторж.
Пицле Леопольд
Сабо Михаель.
Мосай.
Биндер Людвиг.
Сафе Франц.
Мольпай Иштван.
Попович Арделяй
Кирш Гейнауер.
Штейн Бергер.
Вагнер.
Губер.
Шмидт.
Гампель.
Гринвальд
Бляшек.
Шиллер.
Галащевич.
Сунд.
Цимбула.
Коталло.
Суханек.
Омастер (самоубийство при аресте).

Казненные советские деятели и члены партий в разных городах Сибири:

Шадрин казак, товарищ пред. Амурского Исполкома.
Шимановский—инженер, деятель совета.
Черноморченко.
Фомин Агей.
Крупко Федор.
Перебоев Василий.
Холощенко Арсений.
Чайкун Арсений.
Светличенко Иван.
Непомнящий Максим.
Сюткин Ф.—комиссар продов. Амурской обл.
Карагаев—красноармеец.
Халтурин.
И. Сибиряков,—левый эс-эр.
І. Корытов (Совкрепепов)—большевик.

Убитые японцами 26-го марта 1919 года:

Яков Шафир—большевик.
Шумилов—максималист.
М. Хабаров—максималист.
Чумак—большевик.
Поспелов—левый эс-эр. (комиссар труда Амур. Исполк).
Воробьев—комиссар просвещения.
Зубок—советский деятель.
Шемякин—(член совнархоза).
Мельниченко—большевик.
Константинчук.
Семенчук.
Чесноков—инженер, большевик (председатель комитета Амурской жел. дор).
Попов—большевик (председатель Свободненского Исполкома).
Дрогашевский Генрих—совет. деятель.
Федор Мухин—большевик, (председатель Амурского Исполкома).

По делу подготовки восстания в Благовещенске:

П. Кузнецов.

zászlóst. Ezenkívül még 5 tisztet végeztek ki, akik a táborban a nacionalista „Magyar Szövetségnek" voltak a vezetői: dr. Pély Géza hadnagyot, Székely Lajos főhadnagyot, dr. Száva István hadnagyot, dr. Katona Gyula hadnagyot és Fekete Emil hadnagyot. A szövetség Magyarország háború előtti határainak a visszaállítását tűzte ki céljául.[101]

A fehér csehek és a kolcsakisták terrorja elől a hadifoglyok nagy számban menekültek a partizánokhoz. Zalka Máté, aki Krasznojárszkban a szerencsés véletlen folytán megmenekült, egy csoport magyar hadifogollyal a tajgába vonult és ott csatlakozott Scsetyinkin partizánjaihoz. Ez a csoport egész 1920 februárjáig, Krasznojarszk felszabadításáig a partizáncsapatban harcolt.[102]

Nemzetköziek a turkesztáni frontokon

Lenin a Keleti Front csapatainak még 1918 végén azt az utasítást adta, hogy foglalják el minél gyorsabban Orenburgot és teremtsék meg az összeköttetést a hónapok óta teljesen bekerített Turkesztáni Vörös Hadsereggel. A frontparancsnokság e feladat végrehajtásával a 4. hadsereget bízta meg. A 24. Vashadosztályt a hadsereg ideiglenes hadműveleti alárendeltségébe vezényelték (a harci csoport parancsnoka Varga Gyula). Az angol imperialisták, akik Közép-Ázsia teljes gyarmatosítására törekedtek, a Vörös Hadsereg közeledtének hírére, mivel más módon nem tudták tervüket végrehajtani, ügynökük, Oszipov ezredes segítségével ellenforradalmi felkelést robbantottak ki Taskentben. Így akarták megakadályozni Szovjet Turkesztán egyesülését a központtal. A felkelést támogatták az ellenforradalmi érzelmű magyar tisztek is.[103]

Oszipov a Turkesztáni Köztársaság hadügyi népbiztosa volt. Egyben ő volt az ellenforradalmi felkelés szervezője is. A felkelés kezdetén az internacionalisták nem láttak tisztán és Oszipov parancsait teljesítették. A városban a következő internacionalista alakulatok tartózkodtak: az internacionalista légió, egy gépfegyverosztag, 1 páncélvonat (amelynek géppuskásai internacionalisták voltak), 1 lovas alakulat. Az ellenforradalmárok főhadiszállása a 2. ezred kaszárnyája volt. A nemzetköziek azt gondolták, hogy harc folyik az eszerek és a kommunisták között, ezért a hadügyi népbiztost támogatták, csak később szereztek tudomást arról, hogy Oszipov ellenforradalmár, hogy kivégeztette a Központi Végrehajtó Bizottság elnökét, Votyincevet, a Népbiztosok Tanácsa elnökét, Figejszkijt és több más vezető szovjet- és pártfunkcionáriust. Az internacionalisták megtagadták a 2. ezred támogatását és átmentek a munkások oldalára. A légió, a páncélvonat és a lovasság átállása eldöntötte a fel-

[101] Közli: Hadifogoly magyarok története. II. kötet. 423. old.
[102] Lásd: J. Gordon: Zalka Máté. Szovjetszkij Piszátyel. Moszkva. 1956. 18. old.
[103] Lásd: György József hadifogoly tiszt följegyzését. Hadifogoly magyarok története. II. kötet 410. old.

kelés sorsát. Jelentős szerepük volt még a várban elszállásolt hadifoglyoknak, akik közül számosan ragadtak fegyvert, sőt egy géppuskás osztagot is alakítottak. Támogatták Bjelovot, a vár bolsevikok oldalára állott eszer parancsnokát, aki az ellenforradalmi lázadás után belépett a pártba. Oszipov, miután elvesztette az általa félrevezetett tömegek támogatását, a baszmacs bandákhoz menekült, ahol később megölték.[104]

A legtöbb internacionalista az orenburgi és ashabadi frontokon harcolt, de nem hiányoztak a ferganai és a szemirecsei (hét folyó — *a szerk.*) frontokról sem. 1918 végén és 1919 elején Orenburg és Ashabad irányában egy-egy nemzetközi légiót vetettek be, ugyanakkor Taskentben és Szamarkandban újabb légiót szerveztek.[105] Az internacionalista csapatok turkesztáni frontokon való súlyának szemléltetése céljából megemlíthető, hogy az ashabadi fronton harcoló 8000 vöröskatonából 1 kirgiz ezred kivételével mind nemzetközi volt.[106]

Turkesztánban a hadifoglyok 70 százalékát a magyarok tették ki.[107] Hasonló volt az arányszámuk a helyi Vörös Hadsereg internacionalista alakulataiban is.

Internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaság megsegítéséért

1919 elején a nemzetközi reakció, igyekezve gátat vetni a forradalmi mozgalom terjedésének, meggyilkoltatta a németországi munkásmozgalom két legkiválóbb vezetőjét, Liebknecht Károlyt és Luxemburg Rózát. Magyarországon provokációt szervezett, amelynek kapcsán börtönbe zárták a kommunista párt számos vezetőjét. Az antant-csapatok, hogy elfojtsák a forradalmi mozgalmat, egyre nagyobb területeket szálltak meg. Egy ideig úgy nézett ki a helyzet, hogy Magyarországon a forradalom békés fejlődésére nincs sok remény és a munkáshatalmat csak fegyveres harc árán lehet kivívni. Erre az eshetőségre számítva, már 1918 decembere folyamán a hazai felkelő munkásság és parasztság közvetlen fegyveres támogatására,[108] — a lehetőségekhez képest — több internacionalista alakulatot összpontosítottak az ukrán frontra. Az összpontosítás végrehajtását Szlavojár Csasztekre, a nemzetközi Vasdivízió parancsnokára bízták.[109]

Annak ellenére, hogy a magyar proletárhatalom kivívásához a körülmények kedvező alakulása következtében nem volt szükség fegy-

[104] VHKA. 2861. fond. 3. opisz. 334. ü. i. 13—14. lapok.

[105] A turkesztáni vörös internacionalisták. Szociális Forradalom. II. évf. 1. szám. 1919. január 1. 4. old.

[106] VHKA. 28. 361. fond, 3. opisz, 334. ö. e. 15. lap.

[107] Osztrák-Magyar munkások és katonák tanácsa. Szociális Forradalom. II. évf. 6. szám. 1919. február 5. 4. old.

[108] A Vörös Hadsereg nemzetközi jelentősége. Szociális Forradalom. II. évf. 8. szám. 1919. február 19. 2. old.

[109] A Nemzetközi Vörös Hadsereg újjászervezése. Szociális Forradalom. II. évf. 4. szám. 1919. január 22. 4. old.

veres felkelésre, a Magyar és a később megalakult Szlovák Tanácsköztársaságok további léte azonban megkövetelte a Vörös Hadseregben harcoló sokezer internacionalista közvetlen katonai segítségét az antant és az általa biztatott csehszlovák és román burzsoá csapatok ellen vívott élethalálharcban. A Magyar Tanácsköztársaságnak 1919. március 21-én történt kikiáltása újabb lendületet adott ennek a munkának. A forradalmi volt hadifoglyok, különösen a magyarok és a románok, nagy lelkesedéssel fogadták a magyarországi tanácshatalom győzelmét és kérték, hogy a lehetőségekhez képest a nyugati frontra irányítsák őket, hogy ott harcoljanak a nemzetközi imperializmus erői ellen.[110]

A kialakult nemzetközi és katonai helyzet figyelembevételével a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának 1919. április 17-én kelt 730. számú bizalmas parancsa intézkedett a nemzetközi csapatok átszervezéséről. Megszüntette a nemzetközi csapatok szervezésével és irányításával foglalkozó szervet és az ezzel a munkával összefüggő összes ügyek intézését a nemzetközi Vörös Hadsereg szervezésével foglalkozó parancsnokságnak adta át. Egyben megtiltotta, hogy ezen parancsnokság megkerülésével nemzetközi csapatrészeket alakítsanak. A parancsnokság vezetését a cseh származású forradalmárra, Szlavojár Csasztekre bízta. A nemzetközi csapatok szervezési helyéül Nyizsnyij Novgorodot jelölték ki. Ide vezényelték Moszkvából a tartalékban levő nemzetközi zászlóaljat és a nemzetközi Vörös Hadsereg szervezésével foglalkozó parancsnokságot is.[111] A parancsnokság élén a katonai parancsnok és az általános osztálynak a vezetője állott. Az általános osztály alá tartoztak: a kiképzési és ellenőrzési, a politikai, a gazdasági osztályok, a komendánsi, az ügyeletesi és az egészségügyi részlegek.[112]

A parancsnokság Nyizsnyij Novgorodban felmérte a hátországban[113]

[110] Lásd: Az I. asztrahányi inetrnacionalista kommunista ezred parancsnokának 1919. március 27-én kelt jelentése. VHKA. 194. fond, 1. opisz, 277. ü. i. 70. lap.

[111] Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Kossuth Kiadó. 1957. 110—111. old.

[112] VHKA. 803(c)19. fond, 1. opisz, 39. ü. i. 30. lap.

[113] Csasztek 1919 áprilisában összeállított egy nem teljes jegyzéket európai Oroszország területén a hátországban állomásozó internacionalista alakulatokról. A jegyzék a következőképp sorolja fel a nemzetközi helyőrségi szolgálatot teljesítő internacionalista csapatrészeket.

„Szamára városa — — — — — — internacionalista zászlóalj
Volszk városa — — — — — — — internacionalista őrszázad
Pokrovszk városa — — — — — — — német—magyar század
Kamisin városa — — — — — — — internacionalista őrzászlóalj
Szimbirszk városa — — — — — — — internacionalista osztag
Tula városa — — — — — — — — internacionalista század
Balasov városa — — — — — — — az 1-ső század a 6-ik szovjet ezredben
Voronyezs városa — — — — — —
Pétervár városa — — — — — — — Vaszilje Osztrovszk kat. pság. int. osztag
Jaroszlávl városa — — — — — — internacionalista század a jaroszlavli ezredben
Jaroszlávl városa — — — — — — ezred üteg a VCSK. mellett . . ."

VHKA. 803/10. fond, 1. opisz, 39. ü. i. 96. lap (oroszul).

és a fronton levő internacionalista csapatok helyzetét és hozzálátott a szervező munkához. Megalakította a III. internacionalista ezredet Június 2-től munkáját Kijevben folytatta. Ide tette át munkájának súlypontját az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja is. Kijevben jelent meg a Föderáció lapja is, a Vörös Újság. Az internacionalisták katonai és politikai erejének Ukrajna fővárosában való összpontosításáról tanúskodik az a tény is, hogy Kijevben tartózkodott ez időben az OK(b)P Magyar Csoportjának több mint 4000 tagja.[114]

A Kommunisták Magyarországi Pártjának Külföldi Irodája március 28-án felhívást intézett az Oroszországban élő magyarokhoz. A felhívás felszólította a magyar munkás és paraszt volt hadifoglyokat, hogy támogassák és védjék az Orosz Tanácsköztársaságot az ellenforradalmi és intervenciós erőkkel vívott harcában. „... a nemzetközi proletárforradalom ügye közös — hangzik a felhívás. — A mi Magyar Tanácsköztársaságunk együtt áll és bukik a többiekkel, és amikor felfogjuk az imperialisták rohamát az orosz tanácsfrontokon, akkor testünkkel, életünkkel, vérünkkel védjük a magyar proletárdiktatúrát."[115] Az internacionalisták a magyar proletárdiktatúráért folyó harc fő frontjának mindig az orosz Szovjetköztársaság fennállásáért vívott küzdelmet tartották, mert ettől függött a magyar munkásoknak és parasztoknak a kapitalisták és a földesurak kizsákmányolása alól történő felszabadulása is. Fontos feladatuknak tartották, hogy minél hamarabb, minél hatékonyabb segítséget nyújtsanak a nemzetközi imperializmus jelentős erejét magára vonó Magyar Tanácsköztársaságnak. Az antant, hogy megakadályozza a magyar és az oroszországi Vörös Hadseregek egyesülését, amely Európában számos ország forradalmi mozgalma szempontjából beláthatatlan politikai és katonai következménnyel járt volna, nagymértékben pénzelte és segítette a nyugat-ukrajnai kulák és burzsoá nacionalista lázadókat. Ennek következtében Ukrajnában csupán 1919. áprilisában 93 nagyobb kuláklázadás robbant ki. Ehhez járult még a 2. Dnyeperen túli hadosztály eszer parancsnokának, Grigorjev atamánnak[116] lázadása is, aki Nyugat-Ukrajnában számos községben és városban szétkergette a szovjeteket és a bolsevikok, valamint a velük együttérző szovjet vezetők közül sokat legyilkolt.

A Vörös Hadsereg már május elején a Dnyeszter partján állott. Lenin 1919. május 14-én Kun Bélához intézett táviratában örömmel közölte, hogy „az ukrán hadsereg legyőzve a románokat, átlépte a Dnyesztert..."[117] A reményt azonban Grigorjev és a vele együttműködő

[114] MLIA. 17. fond, 4. opisz, 32. ö. e. 8. lap (oroszul).

[115] Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Kossuth Kiadó. 1957. 109. old.

[116] Grigorjev a februári forradalom után az ellenforradalmi burzsoá ukrán Rada, majd Szkropádszkij és a Direktórium csapataiban szolgált. 1918 őszén átállt a szovjethatalom oldalára, ahol brigád-, majd a 2. Dnyeperentúli hadosztály paranesnokává nevezték ki.

[117] MLIA. 2. fond, 1. opisz, 9740. ö. e. 1. lap.

burzsoá nacionalisták szertefoszlatták. A Grigorjev-féle lázadás leverése után az újjászervezett petljurista csapatok akadályozták a magyar és szovjet Vörös Hadseregek egyesülését.

1919 nyarán Kijevben lázas szervező munka folyt. A nemzetközi Vörös Hadsereget szervező parancsnokságon dolgoztak Csaszteken kívül Varga Gyula (első titkár), Káplán Ferenc, Papp József, Nettich József, Garasin Rudolf, Szoki.., Iványi János és mások. A politikai szervezés terén jelentős munkát végzett még Baskovits József. A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága a Kijevben alakuló internacionalista csapatokat a délnyugati irányban harcoló XII. hadseregnek rendelte alá. A hadseregparancsnok 1919. június 14-én kelt 28. számú parancsa értelmében július 1-re Csaszteknek egy internacionalista brigádot (amely az 1., 2., 3. ezredekből áll), egy tartalék zászlóaljat, két lovas osztályt és egy könnyű tüzér osztályt kellett szerveznie.[118] Az újonnan szervezett és a huzamosabb ideje önállóan működő internacionalista ezredeken és zászlóaljakon kívül harcoltak még nemzetköziek más ukrán és orosz csapattestben, így a 2. és az 5. ukrán szovjet hadosztályokban is.

A nemzetköziek derekasan kivették részüket Petljura és Gyenyikin ellenforradalmi csapatai ellen vívott súlyos harcokból is. A nemzetközi brigád 3. internacionalista ezrede, miután a Vörös Hadsereg Kijevből augusztus folyamán visszavonult, az ellenséges front mögött tevékenykedett és biztosította az Ogyesszában rekedt vörös csapatok visszavonulását. Az ezred a Korosztyen környéki harcok folyamán visszaverte Gyenyikin makacs támadásait és ezzel hozzájárult a fehér lengyelek és az orosz fehérgárdista csapatok egyesülésének a megakadályozásához. Az ezred ezenkívül még sok bosszúságot okozott Gyenyikin tábornoknak. Amikor a tábornok csapatai Moszkvát fenyegették és az „egységes és oszthatatlan" birodalomról álmodozott, az ezred egyesülve a Vörös Zászló renddel kitüntetett 38. hadosztállyal, Gosztomely környékén áttörte a frontot és még Kijevbe is benyomult.

A Tulában dolgozó magyar volt hadifogoly munkások, midőn Skuró és Mamontov atamánok lovassága a szovjethatalom arzenáljául szolgáló várost fenyegette, két munkászászlóaljat alakítottak és azonnal kivonultak a frontra.[119]

Gyenyikin egész Moszkva alá tört. Sikerei azonban nem bizonyultak tartósaknak. A párt az ország minden erejét a szovjethatalom létét fenyegető veszedelem elhárítására mozgósította. A kommunisták és szakszervezeti tagok mozgósítása, valamint a katonai erők átcsoportosítása következtében október elejére már az erőviszonyok a szovjet csapatok javára változtak meg. Ez lehetővé tette, hogy a Vörös Hadsereg támadásba menjen át. Az október 11-én a vörös csapatok részéről megindított orlov—kromszki hadműveletben, amely kiragadta a kezdemé-

118 VHKA. 803/19. fond, 1. opisz, 3. ü. i. 68. lap.
119 MLIA. 17. fond, 1. opisz, 92. ö. e. 2. lap (oroszul).

nyezést az ellenfél kezéből, az orosz, ukrán és lett vöröskatonák mellett részt vettek a magyarok is. Mamontov és Skuró ellenforradalmi lovasságát az I. lovashadsereg verte szét. A hadseregben számos magyar eszkadron is harcolt. Bugyonnij, aki az I. lovas hadsereg szervezője és parancsnoka volt, mindig elismerően nyilatkozott a magyar huszárok hősiességéről és harci ügyességéről.

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után sok vöröskatona átszivárgott a burzsoá román és ukrán csapatok által megszállt területeken és csatlakozott a Kijev körül harcoló I. internacionalista brigádhoz. „... Az orosz Tanácsköztársaság Vörös Hadseregébe százhúsz főből álló magyar csapat tért vissza pár nap előtt — írta a moszkvai Vörös Újság 1919. szeptember 8-i száma. — Három hétig tartó kalandos és nehéz vándorlás után érkezett meg ez a maroknyi vörös katona Magyarországból Kiev alá törve utat magának. Kievnél az ott harcoló nemzetközi vörös csapathoz csatlakozzék ..."[120]

Az internacionalista egységek újjászervezése 1919 végén és 1920 elején

Az internacionalista egységek sorai a súlyos harcokban alaposan megritkultak. A nemzetközi brigádot november végén kivonták a frontról és Kazányban újjászervezték. Az internacionalista alakulatok szervezésének központja 1919 őszétől kezdve 1920 közepéig Kazány városa lett. Kijev kiürítése után a nemzetközi Vörös Hadsereget szervező parancsnokság gyakorlatilag megszűnt. Funkcióját augusztus 25-től fogva „Magyarország Forradalmi Bizottsága"[121] vette át, amely a Magyar Tanácsköztársaság bukása után alakult meg azzal a céllal, hogy az internacionalista erőket a magyar proletárhatalom visszaállítására mozgósítsa.

Szeptember 30. után viszont az ügyek intézését a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának utasítása alapján az OK(b)P Külföldi Csoportjának Katonai Bizottsága végezte,[122] amelyet 1920 júniusában megszüntettek[123] és helyette már a továbbiakban csak egy internacionalista szervező bizottság működött 1921 közepéig.

Az internacionalista csapatok szervezése kétségtelenül visszafejlődőben volt, részben azért, mert a hadifoglyok nagy része ekkorra hazautazott, másrészt amiatt a nagy vérveszteség miatt, amelyet az internacionalista alakulatok az állandó harcban elszenvedtek. A nemzetközi egységeket általában mint rohamcsapatokat alkalmazták. Ez viszont elkerülhetetlenül magával hozta a személyi állomány alapos csökkenését.

120 Vörös Ujság. Moszkva. I. évf. 2. szám. 1919. szeptember 8. 4. old.
121 VHKA. 803/19. fond, 1. opisz, 6. ü. i. 1. lap.
122 „Magyarország Forradalmi Bizottsága" megszűnésének körülményei még nem ismeretesek. Valószínű, hogy a Magyar Tanácsköztársaság közeli hónapokban tör'énő visszaállítására már nem volt remény.
123 MLIA. 17. fond, 7. opisz, ált. oszt., 92. ü. i. 59. lap.

Baskovits József az OK(b)P Magyar Csoportjának 1920. január 22-én tartott ülésén beszámolt a Vörös Hadseregben harcoló magyar vörösgárdisták helyzetéről. A beszámolójából kitűnik, hogy ez időben Ukrajnában csak egy önálló internacionalista ezred harcolt, a többi nemzetközieket, körülbelül 3—4000 harcost, képzett parancsnokok hiányában orosz ezredekbe osztották be. Kazányban körülbelül 2500 internacionalista volt tartalékban és átszervezés alatt (ebből 800 lovas, a többi gyalogos). Az ezredek feltöltését csak a Szibériában a Kolcsak-uralom alól felszabaduló, körülbelül 60 000 főnyi, többségükben magyar hadifoglyokból lehetett remélni.[124]

1920 elejére a Vörös Hadsereg felszabadította Szibériát és részben a távol-keleti területeket is. A hadifoglyok, akik átélték a cseh ellenforradalmárok és Kolcsak bandáinak kegyetlenkedéseit, tömegesen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe. Erről tanúskodik az a tény is, hogy az 5. hadsereg 1920. február 13-án kelt parancsa elrendelte a III. Internacionáléról elnevezett, volt hadifoglyokból álló nemzetközi hadosztály felállítását. A hadosztály első brigádját az Acsinszkban, Krasznojarszkban és Kanszkban szervezett nemzetközi zászlóaljak alkották. A brigád első ezredének parancsnokául Varga Istvánt, a másodiknak pedig Müller Armandot nevezték ki.[125] A hadosztálynak volt két eszkadronja és két ütege is. A III. Internacionáléról elnevezett hadosztályon kívül Petropavlovszkban 1920 februárjában és márciusában az Omszkból kiküldött Szabó Ferenc szervező kezdeményezésére megalakult egy nemzetközi lovas ezred is[126].

Krasznojarszk felszabadulása után a partizánharcokban részt vett Zalka Mátét az I. nemzetközi ezred zászlóaljparancsnokává nevezték ki. Maroknyi csapatával bravúros módon szerelte le és fogta el a Kolcsak hadseregében harcolt 6000 főnyi (5000 legénységi és 1000 tiszt) lengyel hadtestet.

Az I. nemzetközi ezredet bízták meg az ellenforradalmi csehektől elvett állami aranytartalék Kazányba történő szállításával is.[127] Lenin, röviddel az aranyvonat megérkezése után, magához kérette Zalka Mátét és javasolta, hogy a polgárháborúban tanúsított bátor és hősies magatartásáért aranynyelű tőrrel és karddal tüntessék ki. 1920 júliusában egy internacionalista ezred parancsnokává nevezték ki.

Kolcsak hadainak szétverése megnyitotta az utat Közép-Ázsiába is. A turkesztáni Vörös Hadsereg ezentúl közvetlen, állandó támogatást kaphatott a központtól. 1919. augusztus 18-tól a Turkesztáni Front

124 MLIA. 17. fond, 7. opisz, ált. oszt. 92. ö. e. 11. lap.

125 Forradalmi Múzeum. Moszkva. D. 111—20. E. O. sz. n. (oroszul)

126 Forradalmi Múzeum. Moszkva. Beszámoló az internacionalista ezred munkájáról 1920. február 29. — március 18. között. Speciális magyar fond. sz. n. 1—3. lap (oroszul).

127 Az aranyvonat kíséréséről számos legenda keletkezett. Zalka Máté volt az aranyvonat kísérő internacionalista zászlóalj parancsnoka. A vonat minden különösebb kaland nélkül érkezett meg Kazányba.

főparancsnoki teendőit a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának parancsa értelmében Frunze és Kujbisev látták el. A frontparancsnokság őrszázada magyarokból állt, létszáma 1919 végén 210 főt tett ki.[128]

A közép-ázsiai ellenforradalmi erőket a Vörös Hadsereg a basmah bandák kivételével 1920 elejére leverte. Ezzel egyidőben segítséget nyújtott feudális uraik ellen fegyveresen felkelt hivai és buharai kánságok dolgozóinak is. Az emirek és kánok hatalma megdőlt. Két népi szovjet köztársaság alakult, melyek azonnal szövetségre léptek az Orosz Szövetségi Szovjet Köztársasággal.

Internacionalisták Vrangel és a lengyel pánok ellen

A szovjet köztársaság az 1920 elején beállott néhány hónapos lélegzetvételnyi szünetet, amely Gyenyikin csapatainak szétverésétől a lengyel pánok támadásáig tartott, a népgazdaság és a közlekedés gyors helyreállítására fordította. A párt az orosz munkásokon kívül mozgósította a volt hadifogoly szakmunkásokat is. Márciusban több mint 1000 szakembert irányítottak Irkutszkból az Uralba a termelés fellendítésére.[129]

Az OK(b)P moszkvai magyar csoportja a lengyel burzsoá csapatok támadásának hírére 1920. május 17-ig tagságának több mint 20 százalékát mozgósította a frontra. A veszély növekedtével Kazányból újabb és újabb internacionalista egységek indultak a lengyel pánok ellen. 1920 márciusáig a Kazányban beszervezett 4000[130] nemzetközi katonának nagy részét is a nyugati frontra irányították. Zalka Máté visszaemlékezése szerint ebben az időben a frontokon 8 teljes internacionalista ezred harcolt, ezenkívül több nemzetközi zászlóalj, század és szakasz állomásozott Szibériában, Közép-Oroszországban és Turkesztánban.[131]

A lengyel fronton harcolt a különleges internacionalista hadosztály. A hadosztály alárendeltségében volt a híres 216-os internacionalista ezred is. Több internacionalistákból álló alegység harcolt az egyes orosz ezredekben és hadosztályokban is, így G. I. Kotovszkij híres lovas brigádjában 3 eszkadron, a 88. lovas ezredben pedig 300 magyar huszár. A 72. lovas ezreddel 1920. február 1-én 650 internacionalista indult Kazányból a frontra.[132]

A lengyel intervenciósok ellen vívott harcokban ismét kitűnt a 3. internacionalista ezred, egyrészt a védelmi harcokban, amikor a Vörös Hadsereg kénytelen volt ideiglenesen feladni Kijevet, másrészt az ellentámadás alkalmával, amikor megtisztították a betolakodóktól egész

[128] MLIA. 17. fond, 7. opisz, ált. rész, 81. ü. i. 113. lap.
[129] Lásd: Rozanov 1920. március 15-én kelt az OKP Központi Bizottságához intézett táviratát. Forradalmi Múzeum. Moszkva. D. 113—20. E. O. sz. n. (oroszul).
[130] MLIA. 17. fond, 1. opisz, 9. ü. i. 2—3. old.
[131] VHKA. 28.261. fond, 3. opisz, 336. ö. e. 6. lap.
[132] MLIA. 17. fond, 7. opisz, ált. oszt. 81., 92. ü. i. 113., 41. lap.

Világ proletárjai egyesüljetek!

A HAZATÉRÖKHÖZ!

A szabadság országának vörös határai mindig nyitva állnak előttetek. — A Kolcsák ellenforradalmi hordáit szétverő vörös csapatok felszabadították benneteket a rabságból s a proletárhadsereg győzelmes katonái a hadifogoly lágerek szomoru lakóihoz igy szóltak: „szabadok vagytok munkás testvéreink, menjetek, ahová akartok, ha a világ proletáriátusának felszabadításáért harcoló sorainkba állitok szeretettel fogadunk benneteket, ha haza akartok menni, nyitva áll előttetek az ut, menjetek — terjesszétek a forradalom eszméit, hirdessetek kimeletlen osztályharcot a mi, a ti kizsákmányolóink ellen, vagy maradjatok itt s dolgozzatok velünk vállvetve a dolgozók országának felépitésén"!

Az orosz Tanácsköztársaság szabadságot adott nektek. Nem kérdezte senki tőletek a munkások és földmüves szegények vörös országában, hogy kik vagytok, milyen nyelven beszéltek, testvéri kezet nyujtott nektek, kenyerét megosztotta veletek, jogokat adott nektek az orosz proletáriátus azért, mert ti is ugyanolyan elnyomott, kizsákmányolt és a burzsoázia által agyonkinzott munkások és parasztok vagytok. — A legfontosabb és leghatalmasabb jogot, melyért otthon a szociáldemokrata vezérek letértek a forradalom, a kiméletlen osztályharc utjáról, a választójogot is megadta nektek a proletárok állama. — Szavaztatok és beküldtétek a tanácsokba a ti husotokból és véretekből való munkás elvtársaitokat, akik igazi képviselői a munkásságnak és parasztságnak.

A nagy orosz forradalom felrázott minket közönyös nemtörödömségünkből, forradalmasitott, öntudatra ébresztette az eddig csak az osztrák-magyar burzsoázia játékszerét képező proletárokat.

Az orosz Tanácsköztársaság, átérezve a ti sóvárgó vágyaitokat az asszony, a gyerek, az öreg szülő után s tudva azt, hogy a nagy forradalom vörös lángjainál hevült proletár lelketek megértette az eszmét s ti tudni fogjátok teljesiteni történelmi hivatásotokat magatok s s a világ összes munkástestvéreitek iránti kötelességeiteket, nem nézve, hogy a sulyos és nehéz viszonyok között vörös Moszkva és Pétervár éhező munkásai részére kevesebb élelmiszert fog szállitani s igy a felszabadult vonatokon titeket küld az eszt határra. Orosz munkástestvéreink éhezni fognak — de benneteket hazaszállitanak! Az öntudatos pétervári munkás egy fél font kenyérrel is beéri, mert tudja, hogy a kenyeret hozó vonat a sokat szenvedett s szeretteitől az imperialisták gazsága következtében hat év óta elszakitott proletárokat szállit tul a vörös határon.

Az orosz cár kancsukás kozákjai és kegyetlen csendőrei halálra kinozták a hadifoglyok tizezreit. — A turkesztáni homoktemetőkben s a szibériai közös sirokban porladó agyonkorbácsolt magyar és más nyelven beszélő proletárok halála már régen meg van bosszulva s jeltelen sirjában rothad a legkegyetlenebb zsarnok Miklós volt orosz cár, akinek gyülölt nevét átkozva ajkukon pusztultak el proletár testvéreink, mielőtt még utóljára megláthatták volna a tiszamenti bogárhátu kis kunyhót.

A Kerenszki hazug szocialista kormánya benneteket még mindig az ellenséget látta s titkos aknamunkával ritkitotta a novonikolajevszki tifusz s a murmáni cinga, meg a turkesztáni malária által amugy is megtizedelt, fáradt soraitokat.

A Tanácsköztársaság forradalmi munkássága, Pétervár és Moszkva dolgozói, akik immár három év óta egyik kezükben a fegyverrel, a másikban a munkásszerszámmal örködnek és meghalnak a világforradalomért, éhezni fognak csak azért, hogy benneteket haza szállitsanak.

Oroszország munkássága eme nemes tettéért nem vár tőletek köszönetet. — Egy elvtársi kézszoritással bucsuzik el tőletek a határon abban a biztos tudatban, hogy ti otthon nem feledkeztek meg forradalmi kötelességeitekről.

Induljatok utnak s vigyétek magatokkal az orosz proletárforradalom minden tanulságát.

Menjetek haza s csak egy szikrát vigyetek magatokkal ebből a hatalmas, az egeken felül is felcsapó forradalmi tüzből.

Csak egy szikrát vigyetek magatokkal, de ezt őrizzétek meg, vigyázzatok rá s ez a szikra majd lángra lobban s be fogja világitani azt az utat, amelyre itt rálépni még nem mertetek — de amely ut egyetlen ut s a ti felszabadulásotokhoz vezet.

Ha a Balaton menti kis faluba haza tértek, az édes anyád helyett a szomszédod a kis falusi temetőben egy folyondárral belepett jeltelen sirt mutat;

ha serdülő fiad nem fogad a kapu félfánál szerető arccal, öreg népfelkelő és amikor keresed, azt mondja a jegyző ur, hogy az Isonzo partján van eltemetve;

Fölhívás a hazatérő hadifoglyokhoz 1920.

ha kis családod helyett csak a parányi kődmönt meg egy pár elkopott orru csizmát találsz majd s sápadt asszonyod panaszolja, hogy a nagy inségben elpusztult a gyerek:

ha a kispesti dohos munkáslakásba megtérve fiatal hites társadat nem találod a rig nem látott parányi szobában s az ismerősök a pesti Husztár utcai kifestett sárgyakhoz utasítanak, ahol megtalálod az asszonyt, akit az éhség, a nyomor vert ki a [illegible] munkáslakásból a tiszti banditák rablógyilkos karjaiba;

ha hallod, hogy testvérbátyádat, aki vörös katona volt, a tiszti hóhérok, a burzsoá bírák, Horthy véreblei felakasztották;

ha Szatmár vagy Kolozs-megyéből, abból a faluból, ahol te születtél s kora reggeltől késő estig izzadtál, dolgoztál, a román bojárok kizavarnak s az Írtistől a Hármas körös-ig megtelt nagy utadban elfáradva még csak pihenni sem engednek, hanem ismét rabszolga munkára fognak,

és ha mezitlábad éhesen megérkezel a Vág melletti ankáciombos kis faluba s az egykori kis sárfészkedet romjait és egy szétdúlt tűzhelyet találsz csak és senki nem tudja megmondani, hová tűntek el a szétdúlt fészek lakói,

s ha ismét bekényszeritenek abba a hadseregbe, amely csak munkásokat és parasztokat gyilkol s amelyben a tiszti ostor a katonák arcát is végig szántja s a tiszti csengő sarkantyuja nem csak a lő vékonyába vág, hanem a közkatona husát is felsebzi,

s ha a városok utcáin munka nélkül kóborogva elszédülsz az éhségtől s látod, hogy az aranygalléros banditák a fényes éttermekben kutyáknak ételik zsiros falatokkal s téged dohos szobában éhes sovány, sápadt asszony és sirdó gyerek vár:

Akkor emlékezzetek ti mind valamennyien magyar munkások és földmüves szegényeik az orosz forradalomra.

Égesse a lelketek a forradalmi szikra, amelyet magatokkal hoztatok a nagy tűztől s a szikránál is jobban égjen lelketekben a gyülölet az elnyomóitok ellen, a paloták a kastélyok zsarnok dologtalan lakói ellen.

A földbirtokosok, a magyar zsentrik, a gyárosok — Horthy vérebei az aranycsillagos rablók ők az okai a ti szenvedéseiteknek, ők üzték halálba öreg szülőiteket, ők gyilkolták le munkás testvéreiteket, azért lett az asszony utcai ringyó mert a tisztek akarták ezt, énekes volt a fiatal proletár nőtestre, ők küldték a másvilágra az ártatlan munkás gyermekeket s ők dúltak fel a sárfészket azalatt mig lakója az ő érdekeikért száz poklon és halálon keresztül vergődött!

Induljatok utnak gyülölettel a lelketekben!

Induljatok utnak ökölbe szorított kézzel, s ne nyugodjon lelketek addig, mig kezetekbe nem adják ők maguk a ti legádázabb ellenségeitek a magyar földbirtokosok, a magyar tisztek a fegyvert, a felszabaditó fegyvert, amelyet azután erős, izmos, kerges munkáskezetekbe biztosan tartva, ellenök forditotok ugyis Történelmi hivatásotok, az egész világ dolgozó és kizsákmányolt proletárjai felszabaditására kell, hogy megragadjátok a Tisza—Duna közén a fegyvert, s ne tegyetek le addig, amig egyetlen egy magyar fehérgárdista is él, és [illegible]

Induljatok utnak a legnagyobb örömmel, s ha megérte oda, ahonnan Ferenc József gyilkos parancsa 1914 ben kiragadott benneteket, nem találnak és nem is fogják megtalálni többé soha azt, akit ott hagytatok, akkor jusson eszetekbe az orosz proletárnak dicső példája, akkor ébredjetek fel végre makonyos közönyösségetekből, s lépjetek a forradalom utjára.

Induljatok utnak s vigyetek magatokkal egy parányi szikrát a nagy orosz forradalom hatalmas tüzéből s ezt az egyetlen szikrát majd lángra lobbantja a magas Tátráról a Karszt hegység felé vonuló őszi szellő.

Majd ha a gágogó vadlibák észak felé délre vonulnak, mi is megérkezünk hozzátok, segiteni nektek a ti harcotokban, mi nemzetközi vörös katonák, de előbb végezni fogunk az orosz proletárok utolsó ellenségeivel, a lengyel pánokkal.

Bizzatok bennünk, várjatok bennünket, mi is élő lesznek a nagy végső, döntő küzdelemben.

Induljatok utnak abban a biztos reményben, hogy a forradalmi harcaitokban nem hagyunk titeket elveszni s a magyar fehérgárdisták holttestei jából rakott magyaskon Tokajtol a Badacsonyig együttenekeljük az internacionálé győzelmes akkordjait.

Tanorgpress. Központ cosmos, Szer. № 2481

19149/1938.

Ukrajnát. Június 5-én a 12. hadsereg, amelynek a kötelékében a 3. ezred is harcolt, átkelt a Dnyeperen és elfoglalta Kijevet. A hadművelet végrehajtása folyamán bekerítették és megsemmisítették a poznańi hadosztályt, a lengyel hadsereg egyik legjobb egységét.

A lengyel betolakodók Varsóig szaladtak. A Vörös Hadsereg azonban a vezetés hibái folytán a lengyel főváros alatt időleges vereséget szenvedett, és ismét a visszavonulás taktikáját volt kénytelen választani. A front stabilizálása után, október 12-én megkötötték a szovjet—lengyel fegyverszünetet. Ezután csak Vrangel csapatainak megsemmisítése maradt még hátra.

Vrangel a Krim-félszigetet tartotta megszállva és onnan indította támadásait Szovjetoroszország fűtőanyag-bázisa, a Donyec-medence ellen. A terep, az időjárás neki kedvezett. Csapatait a francia és a más nemzetiségű tőkések a legkorszerűbb fegyverekkel látták el. A Krim-félsziget bejáratát elzáró perekopi erődítményeket az akkori katonai szakértők bevehetetlennek tartották. A hosszú háborúban elfáradt és meglehetősen elhasznált felszereléssel harcoló vöröskatonák ennek ellenére mégis elfoglalták. Ez a példátlan katonai siker nem a kitűnő haditechnikának, hanem a Vörös Hadsereg jó vezetésének és a harcosok magas morális fölényének volt köszönhető.

Szeptember végén a Déli Front főparancsnokául Frunzét nevezték ki. A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága a nemzetközi lovas dandárt a turkestáni arcvonalról a krími frontra rendelte. Ezenkívül még több internacionalista alakulatot, így Zalka Máté ezredét is ide összpontosították.

A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának 1920. október 1-én kelt 470. számú parancsa alapján az ausztriai internáló táborból nemrég szabadult Kun Bélát a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjává nevezték ki.[133]

A magyar internacionalisták részt vettek az általános támadást megelőző időben a kahovkai hídfő körül dúló véres és kemény harcokban. Az általános támadás megindulása alkalmával a Vörös Hadsereg más egységeivel együtt átkeltek az erős szél következtében leapadt Szivas-öblön és meglepetésszerűen hátba támadták a perekopi erődítményeket védő fehérgárdistákat. A nemvárt támadás megzavarta Vrangel hadseregének sorait és meggyorsította az erődítmények, valamint az egész félsziget teljes felszabadítását. Számos magyar vöröskatona kitűnt bátorságával és harci ügyességével. A 3. internacionalista lövészezred parancsnokhelyettese, Jánik Béla példát mutatva elsőnek ugrott ki az árokból és vezette az ezred rohamát Olevszk helység ellen. Ezzel nagyban hozzájárult az erős ellenállást kifejtő ellenség megsemmisítéséhez és a nevezett helység elfoglalásához.[134]

[133] VHKA. 4. fond, 10. opisz, 960. ü. i. 3203 lap (nyomtatva).
[134] VHKA. 3942. fond, 3. opisz, 5. ü. i. 333. lap.

Vrangel kiűzése után Kun Bélát a felszabadult Krim Forradalmi Katonai Tanácsa elnökének nevezték ki,[135] aki jelentős munkát végzett a helyreállítási munkák és a pártélet megszervezése területén.

*

Az internacionalista egységekben mutatkozó parancsnokhiányt vörös parancsnokképző iskolák útján igyekeztek pótolni. Kezdetben a magyar internacionalisták a felsőbb katonai képesítésre csak az orosz nyelvű katonai iskolákon tehettek szert. Ezért a moszkvai szovjet parancsnokképző tanfolyam 450 hallgatója (300 magyar, 150 délszláv) 1920 júniusában kérte, hogy az internacionalisták számára külön iskolát létesítsenek.[136] Az első magyar kommunista tiszti iskola 1921 január elsején nyílt meg Bakuban Kapitány Gyula vezetésével.[137] Az iskola első tanfolyamának 98 hallgatója volt, de a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa 1921. április 16-án kelt parancsában 300 főnyi hallgatói keretet engedélyezett.[138] Ezzel párhuzamosan Moszkvában is működött egy hasonló iskola. A szibériai internacionalista egységekben fellépett parancsnokhiány enyhítése céljából még 1920 februárjában indítottak Omszkban egy ideiglenes jellegű parancsnokképző iskolát.

1922-ben a magyar internacionalista parancsnokképzést a párt igyekezett Pétervárott összpontosítani. Ebben az évben nyílt meg a pétervári különleges katonai iskola. Az iskolán többszáz hallgató tanult. Az utolsó tanfolyam 194 hallgatója 1922. október 5-én végzett.[139] Ezután az iskola beszüntette működését.

A magyar internacionalisták Vrangel szétzúzása után részt vettek az 1921. március 1-én kitört kronstadti ellenforradalmi lázadás leverésében és Mahno anarchista bandáinak felszámolásában is. A polgárháborút követő években a békés építőmunkára való áttérés nagy nehézségekbe ütközött. Ezeket a bajokat növelték az elszaporodott kulák és más rablóbandák garázdálkodásai. E bandák elleni harc még komoly erőfeszítéseket kívánt a Vörös Hadseregtől. Az ezzel összefüggő katonai feladatok megoldásában ott találjuk az internacionalistákat is. Varga Gyula, mint a Don és az Ural vidékén Popov és Szerov bandái ellen harcoló vörös csapatok parancsnoka, sikeresen oldotta meg a rábízott fontos feladatot. 1921 végére a bandákat sikeresen felszámolták.

Több magyar internacionalista harcolt a Vörös Hadseregnek azon egységeiben, melyek 1921-ben segítséget nyújtottak a mongol népnek az intervenciósok és a feudális urak ellen vívott felszabadító harcában. Miután a vörös csapatok 1922-ben Távol-Keleten Volocsajevszk és

[135] A Déli Front 1920. november 16-án kelt 215/51. számú parancsa. VHKA. 101. fond, 1. opisz, 8. ü. i. 55. lap.

[136] MLIA. 62. fond, 1. opisz, 155. ü. i. 46. lap.

[137] VHKA. 564. c/24.914. fond, 1. opisz, 2. ü. i. 7. lap.

[138] VHKA. A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa parancsainak gyűjteménye. 1921. 272. ü. i. 345. lap.

[139] VHKA. 564. c/24.914. fond, 1. opisz, 51. ü. i. 15—16. lap.

Szpászk alatt szétzúzták a fehér hadsereg maradványait és az őket támogató japán megszálló csapatokat, október 25-én bevonultak Vlagyivosztokba. Ezzel a szovjet nép győzelmével lezárult az 5 évig tartó polgárháború és kezdetét vehette a békés építőmunka.

Az internacionalista alakulatok leszerelése már 1920 végén megindult és 1922—1923-ra befejezést nyert. A nemzetközi vöröskatonák közül sokan hazatértek az ellenforradalmi Magyarországra, hogy itthon végezzenek illegális munkát népük felszabadítása érdekében, más részük vagy tovább szolgált mint parancsnok a Vörös Hadseregben, vagy pedig a Szovjetunióban bekapcsolódva a békés termelőmunkába, részt vett az új, szocialista társadalom építésében.

*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom barikádjain megvalósult a különböző nemzetek forradalmárjainak igazi, harcos vérrel áztatott szövetsége.

„Az elvtársaknak — mondta V. I. Lenin 1918. augusztus 2-án a Varsói Forradalmi Ezred gyűlésén — az a nagy tisztesség jutott osztályrészül, hogy fegyverrel a kezükben védjék a szent eszméket, és hogy együtt harcolva azokkal, akik tegnap a fronton ellenfeleik voltak — németekkel, osztrákokkal, magyarokkal —, gyakorlatilag valósítsák meg a népek nemzetközi testvériségét."[140]

Az oroszországi szovjethatalom oldalán harcoló internacionalisták nem voltak emberfeletti hősök. Igaz emberek voltak, akik az Oroszországban dúló osztályharcban az orosz munkásosztály és pártja, a bolsevik párt mellé állottak. Többségükben nem voltak marxisták, de felismerték, hogy a dolgozók igazságáért egyedül a kommunisták harcolnak a legkövetkezetesebben.

Nagy részük nem volt párttag, de sorsuk a kommunista sorsa lett; harc, és ha a munkásosztály ügye úgy követelte — mártírhalál.

[140] V. I. Lenin: Művei. 4. kiadás. 28. kötet, 25. old.

ADATOK A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETÉHEZ

Balázs József százados

1848/49-ben a magyar nép fegyvert fogott, hogy kivívja függetlenségét és megteremtse polgári fejlődésének előfeltételét, az önálló Magyarországot. A szabadságharc elbukott. Az országra az önkényuralom sötét felhője nehezedett; hazafiak százai haltak vértanúhalált, hazafiak ezrei sínylődtek börtönökben, számosan pedig külföldre menekültek a Habsburg abszolutizmus fenyegető réme elől. A hazában az osztrák rendőri és hivatalnoki apparátus elfojtott minden megmozdulást, hosszú ideig még a magyar szót is. A szabadságharc leverését követő években azok a hazájuktól távol élő hősök emelték magasba a függetlenség zászlaját, akik vállalták az emigránsok nehéz életét, és kívülről, a nemzetközi politika kedvező alakulásától várták azt az időt, amely ismét lehetővé teszi az 1849-ben sárba tiport nemzeti függetlenség kivívását.

A Kossuth-emigráció történetének megírására, főleg a felszabadulást megelőző időszakban, sokan vállalkoztak; a legnagyobb munkát maga Kossuth, a magyar függetlenség tántoríthatatlan és soha nem alkuvó apostola végezte el „Irataim az emigrációból" című munkájával. Rajta kívül sokan — köztük emigránsok is — tollat ragadtak, hogy megörökítsék a magyar emigránsok héroszi, bár tévedésektől és egyenetlenkedésektől nem mentes küzdelmeit,[1] az emigráció történetének feltárását és megírását azonban nem tarthatjuk befejezettnek. Különösen adós ezzel a felszabadulás utáni történetírás. A marxista történészekre vár az a feladat, hogy megismertessék a magyar néppel a Kossuth vezette emigránsok reményekkel és csalódásokkal teli tevékenységét.

Ez a szerény munka nem kívánja megoldani az előbb vázolt feladatot, csupán segítséget kíván nyújtani azoknak, akik majd vállalják e feladat megoldását; s elsősorban azáltal kíván segítséget nyújtani, hogy felhívja a történészek figyelmét arra a nem nagy mennyiségű, de a magyar történetírás számára igen értékes iratanyagra, amely 1957 folyamán került a Hadtörténelmi Intézet levéltárának kezelésébe.

[1] Jelentősebb művek: Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. Bp. Magyar Történelmi Társulat, 1927.; Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—1852. Bp. Magyar Történelmi Társulat, 1940. 1—2. kötet; Koltay—Kastner Jenő: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859. Szeged. Egyetem, 1949.

Ezen túlmenően csupán jelezni kívánja az iratanyag Kossuth-leveleiből vett részletek kiemelésével s történeti körülményeik ismertetésével azokat a problémákat, amelyekre az emigráció történetének a kutatója bőséges anyagot találhat az újonnan feltárt iratgyűjteményben. E szerény célkitűzésnek megfelelően e tanulmány nem is terjed ki a gazdag emigrációs irodalom s a még gazdagabb kiadott és kiadatlan forrásanyag, valamint az ismertetésre kerülő iratgyűjtemény összehangolására, összefüggéseik feltárására; e fáradságos, de sok tanulságot ígérő munka elvégzése a további kutatás feladata lesz.

1957 folyamán a Nemeskéri Kiss család volt alsógödi kúriáján, amelyben most termelőszövetkezeti parasztok laknak, nagymennyiségű iratanyagra bukkantak. A tsz. könyvelőjének értesítésére a Hadtörténelmi Intézet munkatársai összegyűjtötték a pusztulásra ítélt iratanyagot, amelynek egy része történészek körében nagy érdeklődésre tarthat számot.

A gazdasági jellegű iratok mellett körülbelül 700 levél a Kossuth-emigráció történetének jelentős dokumentuma.

A Nemeskéri Kiss család egyik tagja, Kiss Miklós, a magyar emigrációs mozgalmak fontos szereplője. Az 1848/49-es szabadságharc idején katonai képességei hamar megmutatkoztak, rövid idő alatt ezredesi rendfokozatot kapott. A debreceni kormány diplomáciai munkával bízta meg. Előbb Piemontban, majd Angliában képviselte az 1849-es magyar kormányt. A szabadságharc bukása is külföldön érte. Az elsők között csatlakozott Kossuth emigrációs mozgalmaihoz. Időközben feleségül vette özv. de Roy-né született Le Charron marquise-t, s ezáltal rokonságba került a bonapartista francia főnemességgel. Rendezett anyagi viszonyai és rokoni kapcsolatai lehetővé tették számára, hogy komoly szolgálatokat tegyen az emigrációnak. Angliában, majd Franciaországban képviselte Kossuthot. Az 1859-es olaszországi magyar légióban a 2. dandár parancsnoka volt.

Nemeskéri Kiss Miklós ezredes egyik központi alakja a magyar emigrációnak. Nem volt egyetlen jelentősebb emigráns sem, aki ne levelezett volna vele, többen pedig szoros baráti kapcsolatban álltak a szabadságharc eme katonájával.

A most előkerült iratok jelentős része a magyar emigránsok Kiss Miklós ezredeshez írott levelei. Sajnos, a hozzá írott levelek egy része elpusztult vagy még nem került elő, az összegyűjtött iratok azonban így is számottevő segítséget adnak a Kossuth-emigráció alaposabb megismeréséhez.

A közel 100 Kossuth-levél — keltezésük 1851. július 4-től 1864. augusztus 15-ig terjed — az emigráció életének csaknem valamennyi mozzanatára tartalmaz adatot, a személyes családi ügyektől a legmagasabb diplomáciai és szervezési kérdésekig.

1851. július 4-i, Kutahiából írt levelében Kossuth az emigrációban meglévő egyenetlenkedések, civakodások megszüntetésére hívja fel

a londoni emigránsok figyelmét. Az emigrációk ezen általános betegségétől a magyar emigráció sem volt mentes, ez a téma több Kiss Miklóshoz intézett levélben előfordul.[2]

Az Egyesült Államokba való elutazása előtt Kossuth Kiss Miklóst nevezte ki londoni képviselőjéül. Megérkezése előtti napon, 1851. december 5-én kelt levelében részletes utasításokkal látja el londoni megbízottját. Igen fontosnak tartja, hogy a *be nem avatkozás* elvét az újságok hasábjain és röpiratokban tovább népszerűsítsék az angol nép körében. A továbbiakban arra ad utasítást, hogy képviselője az Angliában lévő más nemzetiségű emigránsokkal teremtsen baráti kapcsolatot, de ne kötelezze el magát egy csoportnak sem.

„2 A Londonban lévő idegen democratákkal s menekültekkel való eljárásra nézve Képviselő Úr szorosan ahhoz tartandja magát, hogy speciális utasítás nélkül semmit sem initiáljon velök, s a mennyiben általok speciális dolgokra nézve felszóllítatnék, e részben mindig tüstént utasítást kérni az eset feljelentése mellett fő kötelességének tartsa. Általános szabályul csak az tűzethetvén ki, hogy Képviselő Úr velök barátságos összeköttetésben maradjon, annyiban, hogy teendőikről tudomást magának szerezni képes legyen a nélkül, hogy bármi Magyar Országgal összeköttetésben álló kérdésekre nézve specialis utasítás nélkül érdemleges tárgyalásba beléereszkednék.

3. Ezen szabály különösen a német menekültekre nézve megtartandó, több pártok létezvén ezek közt, míg a hazának dolgai semmi szín alatt bármi párthoz nem köttethetők, hanem csak a nemzetek összes rokonszenve által istápoltathatnak. Kívánatos e szerint, hogy Képviselő Úr mind az éjszaki, mind a déli németekkel összeköttetésben maradjon, a nélkül, hogy magát bármelyik párttal közülük identificálná."[3]

A be nem avatkozás politikájának nyugati kormányokkal való elfogadtatása nagy szerepet foglalt el Kossuth akkori terveiben.

Az Egyesült Államoktól olyan anyagi és erkölcsi támogatást várt, hogy rövid időn belül megindíthatják Magyarországon a függetlenségi harcot. 1851. december 13-án New Yorkból „Matheidesz[4] úrnak Londonba" címzett levelében kifejti, miszerint az Egyesült Államoktól többek között azt kívánja, „Hogy az ügyünkbeni orosz interventio jogtalannak nyilatkoztatván, egy újabb felkelés esetére az orosznak interventióját az Egyesült Statusok meg ne engedjék, s Angliát együtt munkálásra fel szóllítsák".[5] — Ebben a levélben Kossuth arra szólítja fel Matheideszt, hogy utazzon haza és tájékoztassa a magyar népet amerikai fogadtatásáról és amerikai útjának várható eredményeiről. Kossuth annyira bízik a sikerben, hogy sürgeti a magyarországi felkelés

[2] Hadtörténelmi Intézet Levéltára (továbbiakban (HIL). Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1851. júl. 4.; 1852. febr. 15.; 1861. jan. 31.; 1862. márc. 7.
[3] azonosítaná. — Uo. 1851. dec. 5.
[4] Matheidesz János honvédhadnagy, emigráns.
[5] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1851. dec. 13.

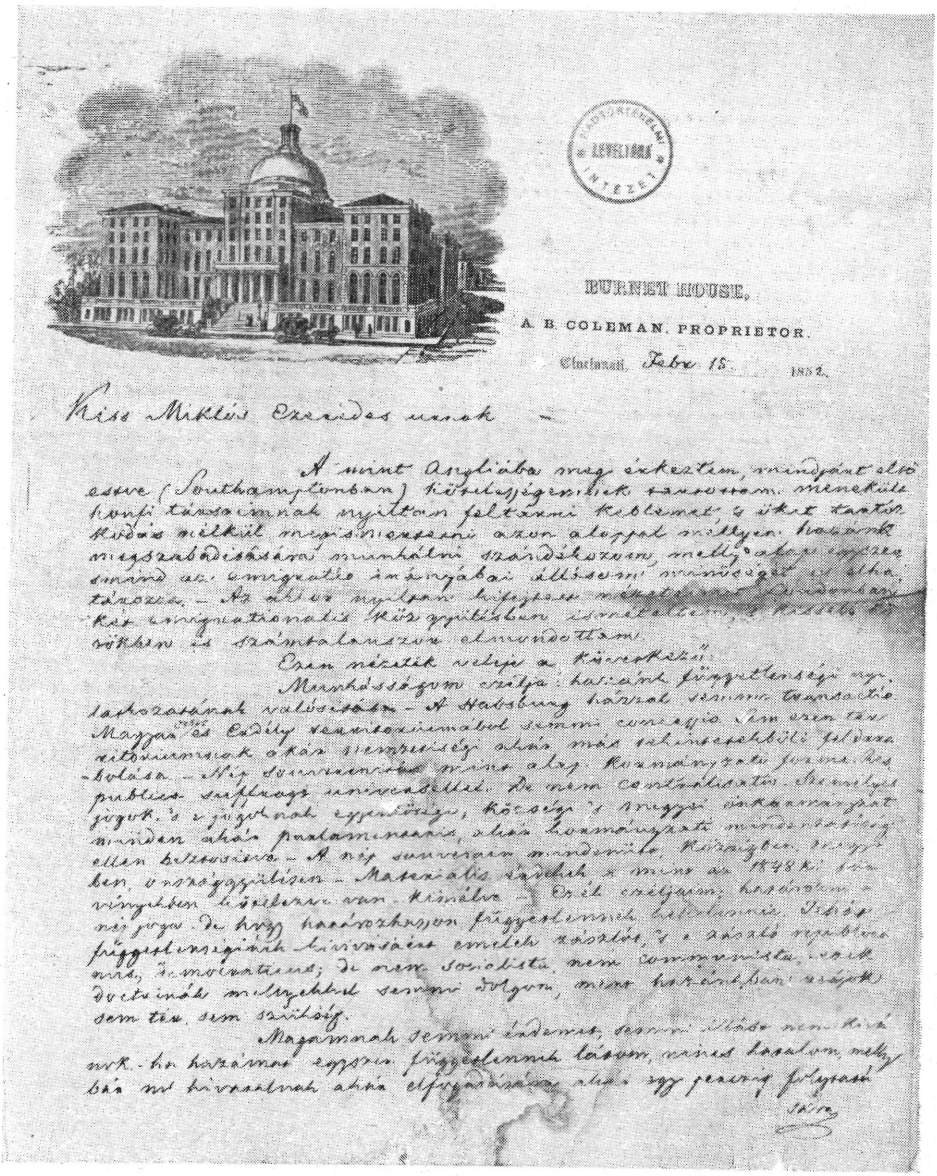

BURNET HOUSE,

A. B. COLEMAN, PROPRIETOR.

Cincinnati, Febr 15. 1852.

Kiss Miklós Ezeredes urnak —

A mint Angliába meg érkeztem, mindjárt első
estve (Southampton-ban) kötelességemnek tartottam, menekült
honfi társaimnak nyiltan feltárni keblemet, s ökét tartóz-
kodás nélkül megismerteni azon aloppal mellyen hazánk
megszabadítására munkálni szándékozom, mellyel alap egyszer
smind az emigratio ínányábai állásom minőséget is elha-
tározza. — Az állás nyiltan kifejtett nézetemet London-ban
két emigrationalis köz gyülésben ismételtem, s kissebb kö-
rökben is számtalanszor elmondottam.

Ezen nézetek veleje a következő:

Munkásságom czélja: hazánk függetlenségi nyi-
latkozatának valósítása — A Habsburg házzal semmi transactio.
Magyar és Erdély territoriumából semmi concessio. Sem ezen tér-
ritoriumnak akár nemzetiségi akár más tekintetekből feldara-
bolása. — Nép souverainitás mint alap kormányzati forma Res-
publica suffragi universellel. De nem centralisatio. Személyes
jogok, s e jogoknak egyenlősége, községi s megyei önkormányzat
minden akár parlamentaris, akár kormányzati mindentatiségi
ellen beztosítva. — A nép souverain mindenütt, közvetben, megy-
ben, országgyülésen — Materialis érdekek a mint az 1848ki tör-
vényekben biztelezve van. Kimélve — Ezek czéljaim, határozom a
nép joga. De hogy határozhasson függetlennek kellelennie. Tehát
függetlenségének kivivásáért emelek zászlót, s e zászló republica-
nus, democraticus; de nem socialista, nem communista, ezek
doctrinák mellyekkel semmi dolgom, mint hazánkban szájok
sem tér, sem szükség.

Magamnak semmi érdemet, semmi illást nem kivá-
nok. ha hazámat egyszer függetlennek látom, nincs hatalom, mellyel
bár mi kivánalnak akár elfogásására akár egy percig folytatá-
sára

Részlet Kossuth 1852. február 15-én kelt leveléből.

szervezését. „Azért kétszeresen szükséges, hogy az organisatio sietve előre haladjon"[6] — írja Matheidesznek. Óra[7] szerepre alkalmas személyek neveit is közli Matheidesszel. Kossuth reményei túlzottaknak bizonyultak. Az Egyesült Államokban ünnepelték, lelkesedtek érte, de a várt anyagi és politikai támogatást nem sikerült megszereznie.

1852. február 15-i levelében Kossuth az emigránsok anyagiassága ellen emeli fel szavát, ezenkívül részletesen ismerteti programját és kilátásba helyezi, hogy szakít azokkal, akik nem tudnak egyetérteni az ő nézeteivel.

Kossuth ekkor még határozottan a köztársasági államforma mellett foglalt állást:

„Munkásságom czélja: hazánk függetlenségi nyilatkozatának valósítása. — A Habsburg házzal semmi transactio.[8] Magyarorsz. és Erdély territoriumából semmi concessio.[9] Sem ezen territoriumnak, akár nemzetiségi, akár más tekintetekből feldarabolása. — Nép souverenitás mint alap. Kormányzati forma: Respublica suffrage universelle.[10] De nem centralisatio. Személyes jogok, s e jogoknak egyenlősége, községi s megyei önkormányzat minden, akár parlamentáris, akár kormányzati önállóan függetlenségét, ahhoz európai háborúra és külső fegyveres ben, megyében, országgyűlésen. — Materiális érdekek, a mint az 1848-iki törvényekben kötelezve van — kímélve. — Ezek czéljaim; határozni a nép joga — de hogy határozhasson, függetlennek kell lennie. Tehát függetlenségének kivívásáért emelek zászlót, s e zászló republicanus; democraticus; de nem socialista, nem communista; — ezek doctrinák,[11] mellyekkel semmi dolgom, mert hazánkban reájok sem tér, sem szükség."[12]

Ezek a nézetek lehetővé tették Kossuth és Mazzini együttműködését.[13] Kiss Miklósnak írt leveleiből is megállapítható, hogy 1852-ben szoros kapcsolat volt kettőjük között,[14] de bizonyíték erre az a tény is, hogy Kossuth — későbbi véleményétől eltérően — 1851-ben helyesli a szabadságharc Mazzini-féle összeesküvési formában való szervezését.

6 Uo.

7 Kossuth Törökországban felhatalmazta Mack József honvédalezredest az új függetlenségi harc előkészítésére. A mozgalom a Mazzini-féle összeesküvés mintájára szervezkedett. A csoportokat „évszak-rendszerbe" foglalták, ezen belül „hetek", „napok", „órák" elnevezéssel kisebb csoportok alakultak. A mozgalom elszigetelt volt, szervezői nem fordítottak figyelmet a néptömegek megszervezésére. A mozgalmat az osztrák kormány beépített ügynökök segítségével leleplezte és kegyetlenül megtorolta. A Mack-féle összeesküvésre l. Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Bp. Művelt Nép, 1955.

8 megegyezés, egyezség.

9 területéből semmi engedmény.

10 Általános választójogon alapuló köztársaság.

11 elméletek,

12 HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1852. febr. 15.

13 Kossuth és Mazzini kapcsolatairól lásd: Kastner Jenő: Kossuth és Mazzini, Századok, 1925. I—III. füzet, 1—14. o.

14 HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1852. febr. 17.; 1852. április 22.; 1852. június 8.

Az 50-es évek folyamán kialakult katonai és politikai helyzet, a nemzetközi diplomácia boszorkánykonyhájába való mélyebb betekintés, valamint az időközben szerzett alapos politikai tapasztalatok azt a véleményt alakították ki benne, hogy Magyarország nem vívhatja ki önállóan függetlenségét, ahhoz európai háborúra és külső fegyveres segítségre van szükség. Körültekintő és minden kínálkozó alkalomra felfigyelő munkájára jellemző 1852. június 8-i levele. New Yorkból Kiss Miklóson keresztül „igen fontos levelet" küld Mazzininek, de ugyanebben a levélben már felfigyel III. Napoleonra, mint egy esetleges szövetségesre: „A Napoleon házra kérem jól szemmel legyen. — Furcsa volna, ha együtt csatáznánk Ausztria ellen — én *ez ellen* az ördöggel is szövetkezem" — írja Kiss Miklósnak. S azt is számításba veszi, hogy ebben az esetben meg kell szakítania kapcsolatait Mazzinival; a levél utolsó mondata ugyanis így hangzik: „De ezt ne mondja M.[15] barátunknak."

S valóban, az események ekként alakultak és Kossuth a III. Napoleontól, majd Viktor Emánueltől remélt segítség fejében lemondott a köztársasági államformáról, s előbb a „Napoleoni háznak", majd a szárd királyi háznak ajánlotta fel a Magyarországon létrehozandó alkotmányos monarchia trónját.

„... s ha garantiát akar a Császár, hogy a Magyart örökre a franczia politicához kösse — semmi sem könnyebb — *ott lehet* király a Napoleon házból, a nélkül, hogy illy lépés Európai Coalitiót idézne elő — mert ha a Magyarok önként, minden párisi pressio apparentiája[16] nélkül illy választást tesznek, senki sem léphet fel ellene — pedig ő tudja, hogy a Magyarok készek erre, hogy óhajtják — édes örömest, megteszik unanimiter."[17]

Viktor Emánuelnek 1860. november 21-én kelt jegyzékében ajánlotta fel a magyar trónt:

„IV. Gondosan értesülést szerezvén magának a magyar nemzet óhajai felől és értekezvén a vezénylete alatt az országban szervezkedő népies mozgalom főnökeivel is, a m. n. igazgatóság[18] azon helyzetben van, miként nemcsak saját, hanem a nemzet nevében is kötelezettséget vállalhat, hogy Magyarország jövendő szervezeténél az alkotmányos monarchia fog alapul vétetni s hogy az uralkodó megválasztásánál Magyarország általában az európai helyzet követelményeit, különösen

[15] Mazzini

[16] párizsi nyomás látszata

[17] egylélekkel. — HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai 2/1. fasc. 1860. jan. 11. A levél egy részét Kossuth is közli. L. Irataim az emigrációból, Bp. 1881. II. k. 410—414. o. Az idézetet az eredeti Kossuth-levél alapján közöljük.

[18] Magyar Nemzeti Igazgatóság: az emigráció 1859. május 6-án alakult vezető szerve. Elnöke: Kossuth Lajos; tagjai: Klapka György és Teleki László. Az igazgatóság célja: Magyarország felszabadítása III. Napóleon segítségével; legfontosabb teendői: légiószervezés és az otthoni felkelés előkészítése.

HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ÖRTÉZET

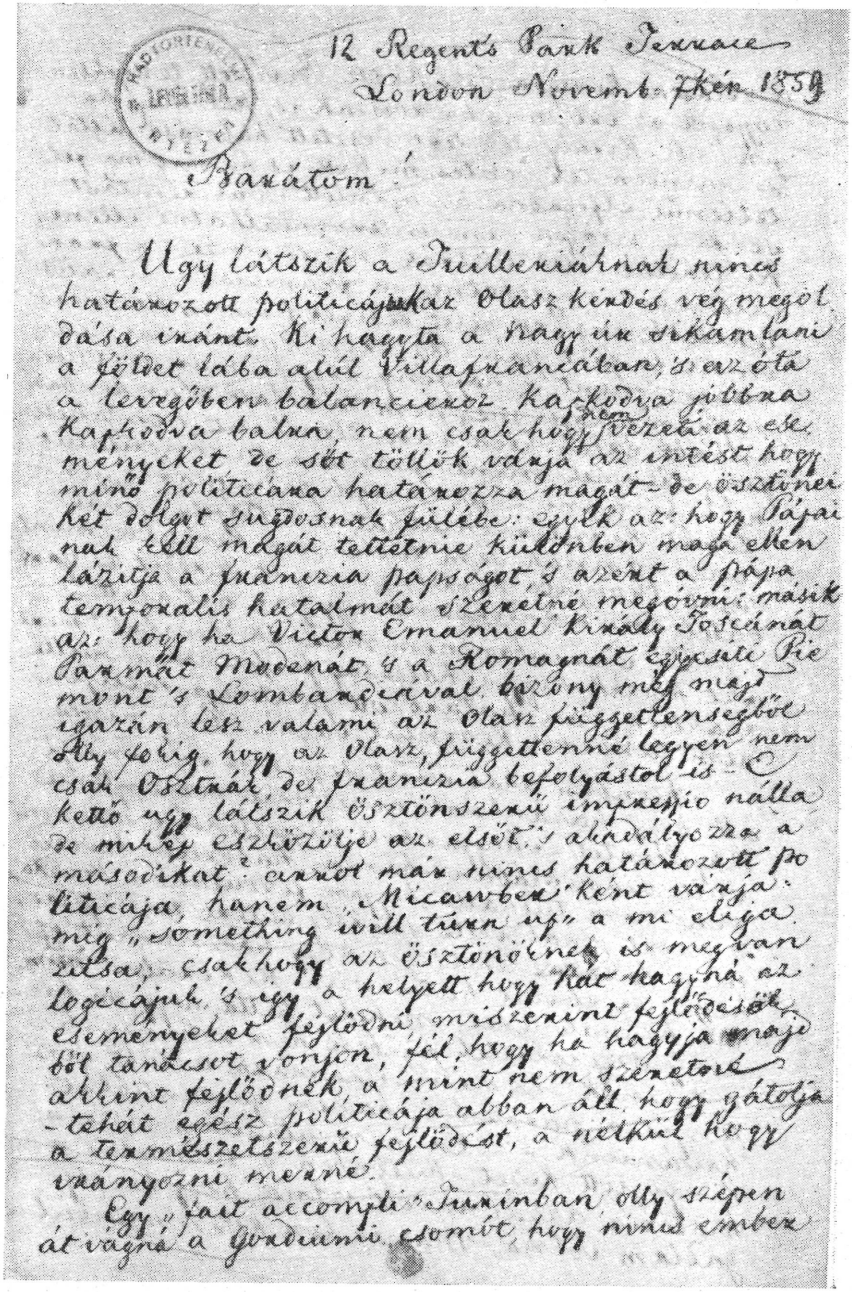

12 Regent's Park Terrace
London Novemb. 7kén 1859

Barátom!

Ugy látszik a Tuilleriáknak nincs
határozott politicájuk az Olasz kérdés vég megöl
dása iránt. Ki hagyta a nagy úr sikamlani
a földet lába alúl Villafrancában, s az óta
a levegőben balancieroz. Kapkodva jobbra
kapkodva balra, nem csak hogy nem vezeti az ese
ményeket, de sőt töllök várja az intést hogy
mínő politicára határozza magát – de ösztönei
két dolgot sugdosnak fülébe: egyik az: hogy Pápai
nak kell magát tettetnie különben maga ellen
lázitja a franczia papságot, s azért a pápa
temporalis hatalmát szeretné megóvni: másik
az: hogy ha Victor Emanuel Király Toscánát
Parmát Modenát, s a Romagnát egyesíti Pie
mont's Lombardiával bizony meg majd
igazán lesz valami az Olasz függetlenségből
olly fokig, hogy az Olasz, függetlenné legyen nem
csak Osztrák de franczia befolyástol is – E
kettő ugy látszik ösztönszerű impressio nálla
de mikép eszközölje az elsőt, s akadályozza a
másodikat? arrol már nincs határozott po
liticája, hanem „Micawber" ként várja:
mig „something will turn up" a mi eliga
zitsa, csak hogy az ösztönöknek is megvan
logicájuk, s igy a helyett hogy hát hagyná az
eseményeket fejlődni, miszerint fejlődésök
ből tanácsot vonjon, fél, hogy ha hagyja majd
akkint fejlődnek, a mint nem szeretné
– tehát egész politicája abban áll, hogy gátolja
a természetszerű fejlődést, a nélkül hogy
irányozni merné.

Egy „fait accompli" Turinban olly szépen
át vágná a Gordiumi csomót, hogy nincs ember

Részlet Kossuth 1859. november 7-i leveléből.

pedig ő felségének a királynak érdekét fogja szem előtt tartani, előre is kijelentvén, miként a magyar nemzet semmitsem óhajt forróbban, mint azt, hogy ő felsége a király iránt hálás érzelmeinek s királyi háza iránt táplált ragaszkodásának (dévoument) bebizonyításával szorosabbra fűzhesse Olaszországgal a testvéries barátság és szövetség kötelékeit."[19]

Az olaszokkal kötött egyezmény két dologgal magyarázható.

1. Az 1859-es francia—olasz—osztrák háborúban Napoleon különböző ígérgetésekkel megszerezte a magyar emigráció támogatását, de miután a háború az általa kívánt eredményt meghozta, gyorsan békét kötött az osztrákokkal, keresztülhúzva ezzel mind az olaszok, mind a magyarok merész számításait. A villafrancai békekötés szomorú tapasztalatokkal gazdagította a magyar emigrációt. Kossuth 1859. november 7-i levelében beismeri, hogy nincs mit várnia III. Napoleontól: „Azonban akár mint legyen is ez: — annyi áll, hogy hazánknak nincs mit reménylenie Napoleontól — Magyarhon függetlensége soha sem volt szándokában..."[20]

2. Az olasz egység megteremtésére irányuló mozgalom túlnőtt azokon a kereteken, amelyeket Napoleon császár megszabott. Az olasz egység III. Napoleon támogatása nélkül, sőt akarata ellenére létrejött. 1860-ban Garibaldi délolaszországi sikeres hadjárata könnyen osztrák támadást válthatott volna ki, s ezzel a turini kormány számolt. Újabb osztrák háború esetén az olaszok nem számíthattak volna a francia császár segítségére, ezért kötöttek egyezséget a magyar emigrációval. Míg Kossuth 1860 januári elképzelését, mely szerint felajánlotta Napoleonnak a magyar koronát, Kossuth következetlen, a realitásokkal nem mindig számoló elképzeléseivel lehet magyarázni, addig az 1860 novemberi olasz—magyar egyezményről el kell ismernünk, hogy volt némi alapja. A háború azonban nem következett be, s a magyar emigráció újból magára maradt.

Kossuth politikai munkásságának legmerészebb s egyben legjelentősebb eredménye dunakonföderációs terve. Ezzel a tervvel Kossuth megtalálta a magyar nép függetlenségének kulcsát. Bár a terv közzétételekor, 1862-ben, a történelmi helyzet nem volt alkalmas annak gyakorlati megvalósítására, mégis nagy volt a jelentősége. Kossuth az 1848/49-es szabadságharc elemzéséből vonta le azt a következtetést, hogy a szomszéd népekkel összefogva kell megsemmisíteni a gyűlölt osztrák elnyomókat és egymással összefogva kell megteremteniök, biztosítaniok függetlenségüket.

Kossuth későn értette meg ennek az összefogásnak a jelentőségét. A *nemzetiségekkel való összefogás* gondolata már 1849-ben felvetődött

[19] Irataim, II. k. 556—557. o. Kossuth a jegyzéket a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében írta alá, s az abban foglaltakkal — Kossuth közlése szerint (Irataim, II. k. 560. o.) — a turini kormány egyetértett.

[20] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1859. nov. 7.; Irataim, II. k. 311. o.

és benne foglaltatik a kutahiai alkotmányban[21] is, de a dunakonföderációs tervben foglalt messzemenő jogok biztosítása az előző tervekben nem szerepelt. 1852. június 8-án New Yorkban kelt leveléhez csatolva egy németnyelvű ajánló levelet küldött Kiss Miklósnak. Az ajánlásban a Horvátországban végzendő szervező munkára ad megbízást és kifejti benne, milyen fontos a horvátokkal való megegyezés.

„E sorok átadója tőlem érkezik. Végleges megegyezést óhajtok a horvát—szlavon hazafiakkal. Csak jöjjenek. Egy megbeszélés mindent leegyszerűsít. Közös harcot óhajtok a közös elnyomás ellen. Akarjanak a horvát barátok szövetkezni a magyar köztársasággal, akarják saját maguk megválasztani a feltételeket, akarjanak teljesen elszakadni Magyarországtól és akarjanak független állammá lenni, — erre is hajlandó vagyok —, de legyen közös a harc a közös zsarnokság ellen. Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!"[22]

Ezek a sorok azt igazolják, hogy Kossuth a haza felszabadításában a szomszéd népekkel mint szövetségesekkel számolt, de az 50-es években kifejtett munkássága — a megbízó levélben kifejtett nagyszerű programmal ellentétben — azt bizonyítja, hogy 1861-ig sokkal kisebb jelentőséget tulajdonított a velük történő megegyezésnek, mint a nyugati hatalmak segítségének. Csak miután az utóbbiakban csalódott, akkor eszmélt rá, milyen jelentős erőt képviselt volna a szomszéd népekkel szövetkezett magyar nép. Akkor azonban — az 1860-as évek elején — a magyarországi helyzet nem kedvezett egy ilyen szövetség létrehozásának, s a környező népek önállósági törekvései is más irányba terelődtek. Sem a magyar arisztokrácia, de még az 1848/49-es szabadságharc vezető ereje, a középbirtokos nemesség sem akart hallani a nemzetiségekkel való kibékülésről, ragaszkodtak — elsősorban gazdasági, anyagi meggondolásból — Magyarország integritásához, s a nemzetiségek feletti uralom fejében még a nemzet függetlenségéről is lemondtak. Ebben persze nem kis szerepet játszott az elnyomott osztályokból való félelmük sem.

Az 1860/62-ben kelt levelek közül több foglalkozik a Couzával[23] kapcsolatos ügyekkel. Kossuth „Kivonat a magyar Nemzeti Bizottmány bizalmasan Moldva—Havasalföldre küldött megbízottjának jelentéséből" című tájékoztatója[24] nem hagy kétséget afelől, hogy a román független-

[21] Kossuth 1851-ben a törökországi Kutahiában alkotmánytervezetet dolgozott ki; a tervezet messzemenő jogokat helyezett kilátásba a nemzetiségeknek, de csak a megye keretein belül. Továbbra is fenn kívánta tartani Magyarország területi egységét és a magyar államnyelvet, s csupán Horvátország függetlenségének jogát ismerte el.

[22] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1852. június 8.

[23] Couza (Cuza) Sándor herceg 1858-tól 1866-ig Moldva és Havasalföld fejedelme. A Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860. október—novemberben 30.000 fegyvert szállíttatott Genuából Romániába azzal a céllal, hogy a Székelyföldön fegyveres felkelést szervez. A román kormány a fegyvereket Galacnál lefoglaltatta, és a nemzetközi diplomácia tudomására hozta a szervezkedést és a fegyverszállítást.

[24] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai. 2/1. fasc. 1860. dec. 15. A levél egy része az Irataim-ban is megtalálható. III. 270—271. o.

ségi mozgalom nem szándékozott összekötni sorsát a magyarokkal. Kossuth 1861. január 7-i levelében árulónak tartja Couzát. „5 óra van — most veszem levelét, — s veszem Klapka jelentését Galaczból — s Ludvighét Belgrádból, hogy ott minden számításunknak vége (ha ugyan számításunknak mondjam, mert enyim nem volt). Ott ellenségünk az úr mindkét helyt — s Couza nem csak ellenség, de *dühösen* az és *áruló*.'"[25] A helyzet elmérgesedését jól tükrözik a levél következő sorai: „Ludvigh pedig (gondolja csak!) kevesebb veszélyt látott Magyar Országon s Bécsen keresztül *menekedni* a nyugatra, mint Belgrádban lebzselni hasztalanul — (hol éppen most alkudoznak a magyar emigránsok kiadatását kötelező szerződés iránt Béccsel."[26]

1861. február 14-i levelében Kossuth Klapka azon értesítését kommentálja, hogy Couza újból közeledik a magyarokhoz. Szerinte Couzában nem lehet bízni. Ő csak akkor közeledne a magyarokhoz, ha arra Napoleontól utasítást kapna. Kossuth több levelében sürgeti Kiss Miklóst, vegye rá a császárt, hogy adjon utasítást Couzának a magyarokkal való együttműködésre.[27] III. Napoleon nem adott ilyen utasítást, számára a magyar ügy, illetve a magyar emigrációval való kapcsolat a villafrancai békekötéssel befejeződött, s addig sem vette komolyan.

Kossuthnak a francia támogatás megszerzésére irányuló munkája nem mentes az ellentmondásoktól. Érezte, ez a törekvése nem vezethet eredményre,[28] mégis most, 100 év távlatából is, csak a legmélyebb tisztelet és megbecsülés illeti őt, aki a reménytelen helyzetben minden lehetőséget felhasznált célkitüzésének elérésére, még olyanokat is, amelyekről előre tudta, hogy nem vezethetnek eredményre. Tévedései nem kisebbítik nagyságát, csak elismeréssel adózhatunk emlékének, mert élete végéig tántoríthatatlan harcosa maradt a szabadság ügyének.

A románokkal és szerbekkel való megegyezés meghiúsulása sem törte meg akaratát. Új utakat keresett a haza felszabadítására. A megváltozott helyzetben Dalmácián keresztül kívánt fegyveres segítséget vinni a magyar népnek, de ehhez — véleménye szerint — 40 000 főnyi külső segítségre lett volna szükség.[29] Ezt a külső segítséget akarta megszerezni a franciáktól vagy az olaszoktól, ennek érdekében dolgozott éveken keresztül fáradhatatlanul.

Diplomáciai tevékenysége rendkívül kiterjedt volt, s egy időszakban — 1859-ben — a hazájából elűzött vándor olyan politikai befolyással rendelkezett, hogy Nyugat-Európa uralkodó körei sem hagyhatták figyelmen kívül. Sok megállapításának helyességét maga a történelem

[25] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1861. jan. 7.
[26] Uo.
[27] Uo. 1860. nov. 11.; 1861. jan. 7.; 1861. febr. 14.; 1861. dec. 19.
[28] 1861. december 19-i levelében hangot ad ennek a felismerésnek: „Meggörnyedek az évek s hazafi gondok súlya alatt. A halál nem baj, de azon gondolattal menni a messze semmi esetre nem lehető halál felé, hogy a Hazának nincs jövendője — írtózatos." Nemeskéri Kiss-család iratai. 2/1. fasc.
[29] Nemeskéri Kiss-család iratai. 2/1. fasc. 1861. jan. 7.

igazolta. Figyelemre méltók az olasz—francia viszonyról tett megállapításai. 1862-ben az olasz nemzeti egység megteremtésének két akadálya volt: Róma (francia csapatok biztosították a pápa uralmát) és Velence (még mindig osztrák megszállás alatt volt). Kossuth 1862. október 17-i levelében megállapítja, hogy Napoleon akkor nem fogja az olaszoknak átadni Rómát, mert azt a gyengeség és a félelem jelének tartanák, de azt határozottan látja, hogy Párizs nem sokáig tudja megakadályozni Róma csatlakozását Olaszországhoz. „... ostobább embernek kellene lennie,[30] mint aminő, ha át nem látná, hogy a Római occupatio hosszúra nyújtása nem csak igazságtalanság Olasz Ország iránt, hanem politicai bűn önmaga iránt."[31]

Kossuth a magyar ügyre nézve nagy szerencsétlenségnek tartotta, hogy az olaszok elsősorban Róma, nem pedig Velence felszabadításán fáradoztak. Ez teljesen érthető, hiszen az osztrákok kiűzése Velencéből olyan háborúval járhatott, amely meghozhatta volna a magyar nép függetlenségét is; az olasz—francia viszony elmérgesedése pedig igen előnyös volt a bécsi udvar számára. Ezeket a gondolatokat írta Kossuth Kiss Miklósnak, és utasította, hogy járjon el a francia császárnál, terelje az olasz függetlenségi mozgalmat Velence irányába.

„Borzasztó csak reá is gondolni, hogy az Olasz Agitatio illy impracticus irányt vett. Róma s mindig csak Róma; — és nem Velencze! Mintha Bécs egész Olaszországot megvette volna, hogy a baráttal (kiknek köszönhetik lételüket) ujjathúzzanak, s az ellenséget békében hagyják.

De mert így van, nem akarják e a Tuilleriákban belátni, hogy tanácsos az Olaszok figyelmét más ösvényre terelni? — Mert hiában, még egy Napoleonnak sem lehet kellemes dolog egy tüzes nemzet igazságos panaszaival hosszú ideig daczolni."[32]

Kossuth jól látja III. Napoleon uralmának gyengeségeit és ingatagságát. Találóan állapítja meg, hogy III. Napoleonnak mindig kell tennie valamit Franciaországon kívül, hogy a belső problémákról elvonja a figyelmet. Bár Kossuth nem tesz említést a francia munkásosztályról, mégis arra kell gondolnunk, hogy amikor III. Napoleon bukását megjósolta, az erősödő és szervezkedő munkásosztályra is gondolt; ezt igazolja az a nézete is, hogy a francia uralkodónak hazájától távol lévő konfliktusokkal kell a belső egyensúlyt fenntartania, mert a közeli események könnyen keresztül húzhatják számításait. Idézünk ezek dokumentálására Kiss Miklósnak írott egyik leveléből: „... de tudja, hogy annak, ki a Francziák felett uralkodik, mindig kell tennie valamit kün, nehogy ben legyen kénytelen többet tenni, mint szeretne, — de fél, hogy ha közel tesz valamit, az események logicája túl szárnyalja szán-

[30] III. Napóleonról van szó.
[31] HIL. Nemeskéri Kiss család iratai. 2/1. fasc. 1862. október 17.
[32] Uo.

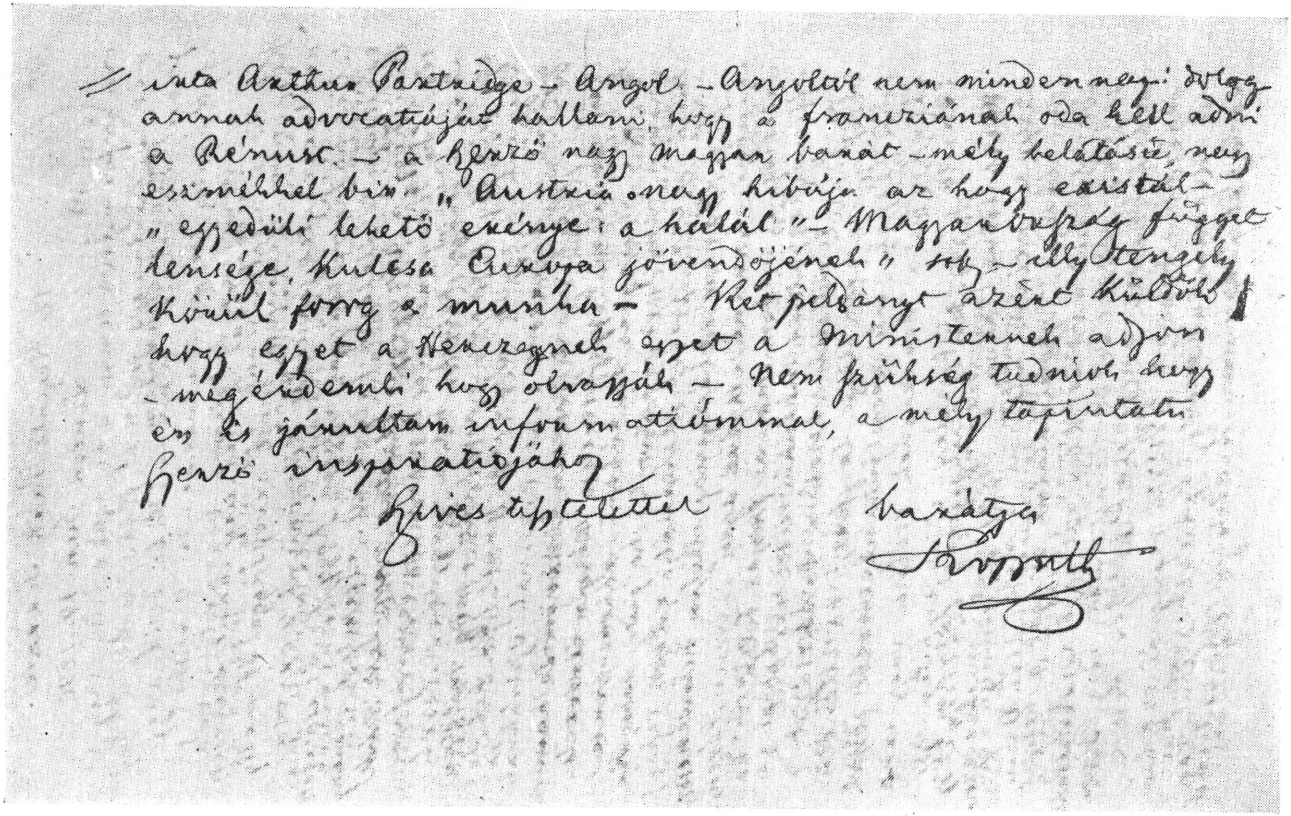

Részlet Kossuth 1860. június 14-i leveléből.

dokait, — azért tért keres a működésre Chinában, Siamban, Madagaskarban, Isten tudja hol, s néha hajánál fogva húz elő alkalmat a céltalan házsártoskodásra — mint Mexicóban[33] — s aztán ha nem dőlnek le fenyegető szavára Jeriko falai — azt mondja coute que coute,[34] lekell döntenem, benne vagyok (maga sem tudja miért?), nem érek reá egyebet tenni, míg ezt nem végzem, — addig álljon meg a világ kereke. — Hogy szeretne semmi mást nem tenni, míg Mexicóval nem végez, azt tudom; de hogy a világ kereke azért bizony meg nem áll, azt is látom."

Ezt követően az 1862-es görögországi angol—francia ellentétről és III. Napoleon habozó politikájáról tesz említést, majd így folytatja: „Még lássa Ön N. III.[35] után nem fog N. IV. következni; — a »die Geister die stets verneinen«[36] politicával Taleyrandként[37] keresztül lehet sántikálni az események pházisain, de nem lehet dynastiát alapítani."[38]

Több Kiss Miklósnak írt levelében foglalkozik Kossuth az 1861-es „pénzjegy-perrel".[39] Ennek az a magyarázata, hogy Kossuth Kiss Miklós útján kért a francia császártól támogatást ahhoz, hogy a per folyamán az egész világ előtt leleplezze a Habsburg-ház becstelen politikáját. Kompromittáló adatokat azonban egyáltalán nem kapott, pénzt pedig olyan keveset, hogy még fellebbezni sem tudott az ítélet ellen.[40]

Az 1859—1861-es években forradalmi helyzet alakult ki Közép- és Kelet-Európa több országában. Az 1859-es vereség után az osztrák birodalom is belső válságba jutott. Fellendültek a népi mozgalmak Magyarországon és felélénkültek a nemzetiségi mozgalmak. A kormány alkotmányos látszatengedményekkel igyekezett elejét venni a válság további elmélyülésének. A magyar arisztokrácia már korábban felajánlotta szol-

[33] 1861-ben Mexikó köztársaság lett, elnöke Juarez. A belső reakció támogatására 1862 januárjában francia, angol és spanyol hajóhad szállta meg Vera-Cruz-t. A franciák szertelen követelései miatt a spanyolok és angolok egyességet kötöttek Mexikóval. III. Napóleon 1863-ban újabb csapatokat küldött Mexikóba s 1864-ben Miksa osztrák főherceget — Ferenc József öccsét — császárrá koronáztatta. Az Egyesült Államok a polgárháború befejezése után felszólította III. Napóleont, hogy vonja ki csapatait Mexikóból. A francia csapatok kivonulása után a köztársaságiak győzelmet arattak, Miksa császárt elfogták és 1867-ben főbelőtték.

[34] kerül, amibe kerül.

[35] III. Nepóleon.

[36] állandóan tagadó szellemű

[37] Talleyrand — francia államférfi. 1799-től I. Napóleon külügyminisztere. 1808-ban kegyvesztett lett. Napóleon 1812-i, oroszországi veresége után a Bourbonok pártjára állt. 1814—15-ben XVIII. Lajos külügyminisztere. A bécsi kongresszuson sok kedvezményt biztosított hazája részére. 1830-ban Lajos Fülöp szolgálatába állt.

[38] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1862. nov. 6.

[39] Kossuth 1860-ban annyira bízott az olasz—osztrák háborúban, és ezzel kapcsolatban a magyar szabadságharc újra kezdésében, hogy Londonban 30—40 millió forint papírpénzt nyomatott. Az angol kormány azonban lefoglaltatta a bankjegyeket és egy példányt átadott az osztrák kormánynak. I. Ferenc József mint magánember indított keresetet jogosulatlan pénzverés címén Kossuth ellen. A per 1861. február 27-től június 12-ig folyt le Londonban a kancellári ítélőszéknél.

[40] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1861. febr. 14.; 1861. febr. 15.; 1861. febr. 28.; 1861. márc. 6.; 1861. ápr. 17.; 1861. ápr. 21.; 1861. máj. 2.

gálatait az osztrák kormánynak, a középbirtokos nemesség azonban ekkor még — legalább is szavakban — ragaszkodott a 48-as alkotmányhoz. Az 1861-es országgyűlésen két párt alakult ki: a Deák vezette felirati párt és Teleki László[41] vezetésével a határozati párt. Abban valamennyien egyetértettek, hogy feladják a 49-es kossuthi politikát és a 48-as törvények biztosítására kell rábírni a Habsburgokat. Lényeges különbség nem volt a két párt között, csupán az választotta el őket, hogy milyen formában fejezzék ki az októberi diploma és a februári pátens elleni tiltakozásukat. Deák amellett foglalt állást, hogy a császárhoz intézendő feliratban kell felemelni szavukat az önkényes rendelkezések ellen, Teleki — elutasítva a törvénytelen uralkodó elismerésének még a gondolatát is — a nemzetközi közvéleményhez intézendő határozatot javasolt. Az országgyűlés többsége a határozatot támogatta. Teleki azonban már szakított az emigrációs politikával, félt attól, hogy a határozat elfogadása esetén lehetetlenné válik a megegyezés Ausztriával, nem merte vállalni a felelősséget és a szavazás előtt öngyilkos lett. Az országgyűlés figyelmeztetésnek vette Teleki öngyilkosságát s a szavazáskor több határozati párti képviselő a feliratra adta szavazatát, ennek következtében az országgyűlés a feliratot fogadta el néhány szavazatnyi többséggel.

Az 1861-es országgyűlés eseményei nagymértékben befolyásolták a magyar emigráció további munkáját. Bár 1861-ben a kiegyezés nem jött létre a magyar uralkodó osztályok és az osztrák kormány között, mégis félreérthetetlenül bebizonyosodott, hogy az emigráció nem számíthat a hazai arisztokráciára és középbirtokos nemességre. Kossuth 1861. március 23-i levelében arról panaszkodik, hogy az otthoniak ugyan többször kértek tőle tanácsot, ha bajban voltak, de egyszer sem fogadták meg azokat; mély elkeseredés hangján nyilatkozik az otthoni állapotokról: „Két év óta soha sem volt azon szerencsém, hogy egyszer írhattam volna ennyit haza: ‚jó a mit s a hogy cselekesztek, Derék emberek vagytok' — soha! soha — minden levelem panasz, szidás, tanács — mind hiában. — Többet mondok: valahányszor baj van, tanácsot kérnek — s miután megadtam, szent fogadásokat üzennek, hogy szóról szóra teljesíteni fogják, de soha tizedrészét sem teljesítik — soha! — s a mit teljesíteni látszanak is, olly inconsistentiával,[42] olly haszontalan modorban teljesítik, hogy az ember keblében feljajdul a hazafi lélek. — Hónapokon át azt mondhatom bú és keserv egész életem miattok."[43]

1863-ban Kossuth már teljesen elveszti a reményt. A külföldön ért

[41] Teleki László gróf a szabadságharc idején a magyar kormány párizsi követe, ezt követően a magyar emigráció egyik vezetője. 1860. december 22-én Drezdában letartóztatták és a szász kormány kiszolgáltatta Ausztriának. A császár szabadon bocsátotta, állítólag olyan feltétellel, hogy egyelőre tartózkodik a politikától, ennek ellenére részt vett az 1861-es országgyűlésen.

[42] állhatatlansággal.

[43] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1861. márc 23.

kudarcok sorozata nem tudta megtörni, ha tervei megfeneklettek, azonnal újakat kovácsolt. Mindaddig volt ereje a harc továbbvitelére, amíg maga mögött érezte a magyar nemzetet. Az volt számára a legnagyobb csapás, amikor ráébredt arra, hogy a haza „bölcsei" más úton haladnak, mint ő; elárulták a 48-as zászlót és ki akarnak békülni a nemzet gyilkosával.

A lengyel szabadságharcosokról nagy elismeréssel és mély együttérzéssel emlékezik meg 1863. február 11-i levelében, s ezzel párhuzamosan gyalázatnak minősíti a kiegyezés élharcosainak ténykedését. S e sorok olvasásakor Kossuth nemcsak mint politikus, de mint a toll és a szó mestere is megjelenik előttünk.

„Amott éjszak felé megpezsdült az ‚élő szobor' dermedt tagjaiban a kiirthatlan élet erő. — Magasztos jelenet az, édes barátom! melly engem mint embert kevéllyé tesz, mint Magyart megszégyenít. A Lengyelt szövetkezett idegen hódítók négyelték szét. A Magyart saját uralkodóinak gaz hitszegése rontotta meg, s még csak nem is saját erejével. Az erő előtt meglehet hajlani, a hódítónak lehet engedni szégyen nélkül. De gyáva, s csak idegen erővel győzelmeskedő hitszegésnek, melly minden jobb érzelmet felzúdít a kebelben, birka mód megadni magát, gyalázat. — Amott úton álló rabló erőszaka forog fen, itt egy alávaló házi zsebtolvaj piszkos keze. — A Lengyel Nemzetiséget csak beolvasztani akarták egy nagyobb, de rokon Nemzetiségbe. A Magyart Németté akarják tenni. A lengyel partitiot[44] majd egy százados moha fedi, s nem volna csoda, ha ennyi idő a sebet vagy behegesztette vagy reménytelenné tette volna. A Magyar sebe égetően fris. Még csak ideje sem lehetett elfelejteni az irtózatosságokat, miket ön méltóságát érző nemzetnek soha sem kelléne, soha sem lehetne felejteni. — A Lengyelnek egy roppant colossussal van dolga, melly távol van a hanyatlástól.[45] A Magyarnak egy zilált hatalmú családdal, mellynél a hatalom heterogén elemeit, minden össze forrasztó kapocs nélkül vékony czérnaszálak tartják össze, mint papír harlequin[46] tagjait. — Még is a Lengyel, kit szétdaraboltak, s egy század óta írtanak, pusztítanak, felkél, mint a bosszú angyala, rettenthetetlenül, bottal, kaszával rohanva meg colosális elnyomóját, s azt kiáltja Európának: »ce que nous voulons, ce ne sont ni des adoucissements, ni des concessions, ni une constitution, ni du liberalisme, ni les traités de 1815 — nous voulons chasser les Russes.«[47] — A Magyar ellenben au lieu de chasser les Austrichiens[48] — alkudni, békülni vágyik hóhérjával.

[44] felosztást

[45] Kossuth itt a cári Oroszországra gondol. Abban nincs igaza, hogy „távol van a hanyatlástól", mert a cári Oroszország gyengeségei ekkor már erősen mutatkoznak. Az 1861-es jobbágyreformmal a belső ellentéteket akarták levezetni.

[46] bohóc

[47] „Amit mi akarunk, azok nem enyhítések, nem engedmények, nem alkotmány nem liberalizmus, nem 1815-ös szerződések — mi ki akarjuk űzni az oroszokat."

[48] az osztrákok kiűzése helyett

Szégyen! Gyalázat! — Szerencse, hogy a hóhér az, a ki nem alkuszik."[49]

A hóhér azonban alkudott. Nem volt más választása. S a magyar uralkodó osztályok négy évvel később káprázatos pompa közepette tették a magyar koronát a magyar függetlenség eltiprójának fejére.

1864-ben Kossuth már teljesen magára maradt. Nemcsak hazáját vesztette el, hanem családi boldogságát is. 1864. augusztus 15-i levelében az elkeseredés és elhagyatottság domborodik ki, de még ezekben a tragikus órákban sem veszti el teljesen a reményt, hogy hazája, ha nem is a közeljövőben, de ismét szabad lesz.

„Csak hazámat láthatnám szabadnak, s házamtól betegség volna távol — írja Kiss Miklósnak. — Fájdalom, a haza nem olly úton jár, melly a szabadság felé vezet. — Non his juventus orta parentibus.[50] Komisz egy generatio vagyunk édes Barátom! — de hagyján! e szóban »haza«, a hazafi nem csak a jelen nemzedéket, hanem a múltnak emlékeit s a jövő reményeit is egybe foglalja. — Az áldozatos honszeretet Istene nem halt meg azért, hogy oltára elhagyatott. — Ott hát még van remény, s még ha az nem volna is, van egy horgony, melly örökre biztos, ez: a kötelesség érzete. — Fais ce que doit, advienne que pourra."[51]

Kossuth nem lett hűtlen hazájához, nem adta fel elveit. A magyar emigránsok nagy része a kiegyezés után élt az amnesztiával és hazajött; Kossuth töretlen hazaszeretete abban is kifejezést nyert, hogy nem fogadta el az osztrák császár által adományozott kegyelmet, az önkényuralom elleni élő tiltakozásként hazájától távol élte magányos életét. A magyar nép nem felejtette el soha. Neve a szabadság, a függetlenség megtestesítője volt, s amikor az egyszerű emberek Kossuth apánkra emlékeztek, mindig a szabadság utáni vágyukat és a boldogabb jövőbe vetett hitüket fejezték ki.

[49] HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai, 2/1. fasc. 1863. febr. 11.

[50] „Nem ily szülőknek korcs fia volt . . ." Horatius összes lírai költeményei és az Ars Poetica. Ford. Erdődy János. Budapest, Bibliotheca, 1946. 93. o.

[51] Tedd meg, amit tudsz és jöjjön aminek jönnie kell. — HIL. Nemeskéri Kiss-család iratai. 2/1. fasc. 1864. aug. 15.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS KATONAI VONATKOZÁSAI

Gottreich László

Az 1706. június—júliusi nagyszombati békealkudozások bebizonyították, hogy a kurucok kibékülése a Habsburg-házzal nem lehetséges. Az „amore et timore" (szeretettel és félelemmel) jelszóval trónralépő I. Józsefbe vetett remények is meghiúsultak. Kiderült, hogy József se hajlandó méltányos feltételek közt megegyezni Rákóczival. A szabadságharc ekkor már több mint három éve folyt. Többször került már eddig is sor béketárgyalásokra, melyek azonban mindig eredménytelenül végződtek. Az 1706-ban megindult tárgyalásokhoz nagy reményeket fűztek. Május 10-én a mediatorok (közvetítők) fáradozásai révén július 12-ig fegyverszünetet kötöttek, melyet július 24-ig meghosszabbítottak. A bécsi udvar azonban csak húzta az időt, s igyekezett a szabadságharc két vezetőjét, Rákóczit és Bercsényit megnyerni. Ezúttal különösen abban bíztak, hogy Rákóczit sikerül meggyőzni arról; sokkal előnyösebb számára, ha megegyezést keres a bécsi udvarral és lemond a szabadságharc vezetéséről személyes előnyök kedvéért. Ezért az alkudozások vezetésével a sima modorú diplomatát, Wratislaw kancellárt bízták meg. Rákóczihoz elküldték feleségét is, hogy beszélje rá a megbékélésre, másrészt Wratislaw fényes ajánlatokkal kecsegtette. „Minthogy már régebben ismertem Wratislaw kancellárt, nagyon őszintén beszélt velem, felajánlott nekem egy független fejedelemséget a római birodalomban, szavazattal és üléssel a birodalmi diétákon és még sok egyebet, ami mind előnyösebb volt számomra, mint a választás alá eső erdélyi fejedelemség."[1] Az udvar célja világos volt, éket akart verni Rákóczi és a nemzet közé, mert nem volt kétséges, hogyha a fejedelem elfogadja a fényesnek látszó ajánlatot, a nemzet szeretete elfordul tőle, ha viszont nem fogadja el, a császáriak az angol és holland mediatorok előtt arra hivatkozhatnak, hogy Rákóczi nem akar békülni, csökönyösen ragaszkodik az erdélyi fejedelemséghez. Ezúttal is az erdélyi fejedelemség ügyén bukott meg látszólag a kibékülés, a valóságban azonban arról volt szó, hogy az udvar nem akarta a harc befejezését, ezért szándé-

[1] II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (továbbiakban emlékiratok). Fordította *Vas István*. 1948. évi kiadás. 140. o.

kosan élezte az ellentéteket. Mivel a fejedelem a nemzet szabadsága legfőbb biztosítékának a független Erdélyt tartotta, Bécs egyszerre hajlandó volt mindent megadni, kivéve Erdélyt. Ellenkezőleg, a fegyverszünet idejét arra igyekezett kihasználni, hogy a császári katonaság ottani pozícióit megerősítse. Erdélyben Rabutin császári tábornok haderői tartózkodtak. A bécsi haditanács tervbe vette, hogy a császári katonaság nagy részét Erdélyből kivonja, ott csak kisebb erőket hagy, és Rabutin erőinek nagyobb részével hátbatámadja a kurucokat. Ezért midőn június végén a fegyverszünet július 24-ig való meghosszabbításáról volt szó, Wratislaw ezzel egyidejűleg azt kérte Bercsényitől, hogy Rabutin hadteste Erdélyből kivonulva, Szeged és Nagyvárad, a két császári kézen levő, de erősen szorongatott vár közé vonulhasson.[2] Bercsényi ezt természetesen elutasította és közölte a mediatorokkal azt is, hogy nem bíznak az udvar őszinte békeszándékában. Az idő július 4-ig már kevés volt ahhoz, hogy a béketárgyalásokat sikerrel folytassák. Július első napjaiban a mediatorok még megkísérelték a közvetítést, hogy lehetővé tegyék a tárgyalások folytatását, de az végleg meghiúsult a bécsiek makacssága miatt, ahogy az erdélyi követek kérdéseit kezelték. Rákóczi a követeket először mint az erdélyi fejedelem megbízottait küldte ki a béketárgyalásokra.[3] Mikor az udvar akadékoskodott, a kiküldöttek hajlandók voltak mint az erdélyi rendek követei megjelenni a béketárgyalásokon. A császáriak először beleegyeztek ebbe, de beleegyezésüket július 6-án visszavonták és csak az erdélyi elégületlenek követei címet voltak hajlandók elfogadni megbízólevelük elfogadása nélkül.[4]

Július 12-én Bécsben a mediatoroknak is hasonló választ adtak, úgy hogy azoknak nem volt más hátra, mint hogy a bécsi határozatot Nagyszombatban Bercsényivel is tudassák. Rechteren, a holland mediator mégis július 14-én megkísérelte a fegyverszünet meghosszabbítását, de eredménytelenül.[5] Rupturára, törésre került tehát a sor és ismét a fegyvereké volt a szó.

Ezzel meghiusult Rákóczi reménye a bécsi udvarral kötött megfelelő békére, amiben pedig még tavasszal is bízott. „A höchstädti csata óta elvesztettem reményemet az idegen csapatok segítségében és ezért nagyon is hajlottam a békére, de az ország érdekének megfelelő békére. Ez arra bírt, hogy szabályos tárgyalásokat kezdjek. Elhatározásomat tudattam Desalleurs márkival. Arra kértem őt, írja meg a királynak, ha azt akarja, hogy a rendek folytassák a háborút, szükségképpen szerződést kell kötnie a nevezett rendekkel és velem, mint Erdély fejedelmével."[6] A fejedelemnek, bármennyire is nem bízott XIV. Lajos támo-

[2] Archivum Rákóczianum (AR.). II. osztály. Diplomatia III. 94. és 97. o.
[3] A R. I. osztály I. k. 551. o.
[4] A R. II. osztály III. k. 124—129. o.
[5] A R. II. osztály III. k. 152—159. o.
[6] Emlékiratok. 139. o.

gatásában, mégis a vele való szövetségben kellett megtalálni azt az egyensúlyt, mely ellensúlyozza a császáriak és a szövetségeseik katonai sikereit. Rákóczinak forma szerinti szövetsége a franciákkal nem volt, mert XIV. Lajos azzal az indokkal tért ki a szövetség megkötése alól, hogy csak uralkodóval köthet szerződést, tehát Rákóczival mindaddig nem, míg az Erdélyi fejedelemségbe beiktatva nincsen. A fejedelem annál is inkább igyekezett a XIV. Lajossal való kapcsolatot szorosabbra fűzni, mert tartott attól, hogy a franciák békülnek ki a császáriakkal, és ebben az esetben a kurucok harca reménytelenné vált volna. Miután XIV. Lajos kísérlete, hogy Béccsel kiegyezzen, meghiúsult, egy lépéssel tovább ment és magyarországi követe Desalleurs útján megüzente Rákóczinak, hogy elismeri Erdély fejedelmének és hajlandó vele diplomáciai viszonyba lépni, de a rendekkel, mint az ausztriai ház alattvalóival nem köthet szövetséget.[7]

Rákóczi az ügyek ilyen fordulatánál két célt tűzött maga elé, az egyik az erdélyi fejedelemségbe való beiktatása, a másik a Habsburgoktól való elszakadás kimondása. Az erdélyi fejedelemségbe való beiktatáshoz a hadakozás szerencsésebbre való fordulására volt szükség. Okulva a zsibói vereség tapasztalatain, nem akarta addig megkísérelni Erdély elfoglalását, míg Rabutin csapatai ott tartózkodnak. Ezért Erdély elfoglalása helyett közelebbi célját akarta először elérni, s Esztergom már régebben tervezett ostromára sietett. Sikerrel is járt és Esztergom városa és vára a kurucok hatalmába került. Azonban alig hagyta ott Rákóczi Esztergomot, az új császári fővezér, Stahremberg Guidó csapatai megtámadták azt és a parancsnoka, Bonafoux ezredes október 9-én feladta a várat. A szépen indult hadjárat gyümölcsei tehát elvesztek, sőt a helyzetet súlyosbította, hogy Rabutin hadai megindultak Erdélyből Felső-Magyarország felé. Összes ereje mintegy 12 000 főt tett ki. Augusztus közepén Nagyváradra érkezett, ahol a császári helyőrséget élelemmel látta el. Innen Szolnok felé vette útját, majd Miskolcon át Kassa ostromára indult. Ha Kassát a császáriaknak sikerül elfoglalni, a kurucokat a kettévágás veszélye fenyegette, mert Rabutin nyilván tovább támadott volna északi irányban. Ezért Rákóczi és Bercsényi, hogy a fontos vár elestét megakadályozzák, maguk siettek Kassa felmentésére. Először a Kassához közelebb levő Bercsényi érkezett Tornához és onnan tartotta szemmel a kassai eseményeket. Rabutin csapatai szeptember 29-én értek a vár alá és kezdték meg az ostromot. Október 11-én azonban kénytelenek voltak eredmény nélkül elvonulni Kassa alól, mert Radics brigadéros és Esze Tamás megvédték a várat és Bercsényi csapatai is állandóan nyugtalanították a császári haderőt. Rabutin kénytelen volt útját Budán át folytatni, hogy célját, a Dunántúl elérje. Erdélyben kisszámú császári helyőrség maradt hátra, így lehetővé vált Rákóczi fejedelmi beiktatása. Ezt megelőzte 1707 januárjában a rozsnyói

[7] Emlékiratok, 152. o.

tanácsülés, mely az ónodi országgyűlésnek volt az előkészítője az abrenuntiatio (lemondatás, trónfosztás) kérdéseit illetően.[8] Az 1707. január 22-én Rozsnyón tartott tanácsülés határozta el, hogy a Habsburg-háztól való elszakadás kimondására országgyűlést hívnak össze, miután leszögezte, „hogy az ausztriai dominiumnak abrenuntiatiója felettébb is szükséges". Arra nézve, hogy mikor és milyen formában menjen végbe az abrenuntiatio, először azt határozták el, hogy Rozsnyóra február 24-re hívják össze az országgyűlést, és csak az idő rövidsége miatt tekintettek el ettől és tették át helyét Ónodra.

A rozsnyói tanácsülés után került sor Rákóczi erdélyi fejedelmi beiktatására Marosvásárhelyen április 5-én. Másnap kibocsátott pátensével az ónodi gyűlés kezdetét az eredetileg tervezett május 1. helyett május 16-ra halasztotta el.

Azonban a meghosszabbítás ellenére elhúzódott az országgyűlés megnyitása, mely május 31-én történt meg. Rákóczi május 24-én érkezett Ónodra fényes külsőségek között, és már másnap meg akarta tartani az első ülést, a rendek azonban lassan gyülekeztek. Az országgyűlés május 31-től június 22-ig tartott. Legfontosabb tárgypontja az abrenuntiatio volt, de sok más fontos gazdasági és katonai jellegű kérdést is meg kellett tárgyalni.

Különösen sürgető volt egy általános katonai szabályzat kiadása, hiszen a népfelkelésből kinőtt kuruc sereg magán viselte az irregularitás jegyeit. Különösen a tiszántúli hadtestnél mutatkozott ez meg, ahol sok volt a régi Thököly-tiszt, akik az irreguláris harcmódhoz voltak szokva. Az irreguláris, portyázó hadviselés nagyon alkalmas volt arra, hogy a császáriakat nyugtalanítsa, egyes kisebb csapataikat felmorzsolja és megakadályozza, hogy nagyobb csatákban aratott győzelmeik után az országot elfoglalják. A kurucok részéről viszont éppen a fegyelmezetlenség okozta, hogy a nagyobb ütközeteket és csatákat elvesztették a császáriak ellen. Így 1704-ben Koroncónál és Nagyszombatnál szenvedtek vereséget, 1705-ben pedig Pudmericnél és Zsibónál. Igen nagy akadály volt a kuruc tisztikar képzetlensége és tudatlansága is, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy Rákóczi legjobb haditerveit nem tudta megvalósítani. Így mikor 1705 augusztusában Herbeville császári tábornok csapatait a vág—dudvági kelepcébe akarta csalni, ez a jó terve azért hiúsult meg, mert Eszterházy Antal tábornok és Bercsényi nem értették meg feladatukat, késlekedtek. Géczy Gábor ezredes szintén későn érkezett. „Mindenki más árulással gyanúsította volna őket, pedig csak rikító tudatlanságról, elvesztett fejekről és határozatlanságtól ingadozó elmékről volt szó" — írja a fejedelem emlékirataiban.[9] A portyázó hadviselés hibái nem egyszer mutatkoztak meg az ország különböző területein folytatott hadműveleteknél. A Dunántúlt 1704-ben kétszer is sikeresen elfoglalták a kurucok, de mind a kétszer elvesztették. 1705 február—

[8] *Thaly Kálmán:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. Századok. 1896. 15. o.
[9] Emlékiratok. 111. o.

márciusában Károlyi hadműveletei sem végződtek jobban és Károlyi Kilititől Kalocsáig futott. Csak Bottyán vezetésével sikerült a kurucoknak 1705 novemberében huzamosabban megvetni a lábukat a Dunántúlon. Erdélyben is váltakozó szerencsével folytak a harcok, de a zsibói csata Erdély elvesztését eredményezte és csak Rabutin elvonulása után tudták a kurucok visszaszerezni. Nemcsak az irreguláris mezei hadakkal volt sok baj, hanem még a reguláris ezredekkel is. Hiszen a mezőgazdasági munkák idején, valamint az ütközetek után úgyis megcsökkent a kuruc ezredek létszáma, de növelte még a zavart, hogy egy-egy híresebb tiszt parancsnoksága alatt kívánván szolgálni a katonák, vagy más okból kifolyólag ezredüket otthagyták és más ezredekbe állottak be. Így például Soós János reguláris ezredének létszáma lecsökkent, mert katonái más ezredekbe állottak be. A fejedelem, hogy a beállott zavart ne növelje, úgy intézkedett, hogy Soós János újonnan toborzottakkal egészítse ki ezredét.[10] Az ezredek létszámában igen nagy volt az ingadozás. A tiszántúli hadtestben 1706-ban Kajdi István gyalogezrede 1627 főből, Bónéé 1246-ból, míg Kenyheczi Jánosé, melyet Soós János említett ezredéből, valamint a Luby Györgyéből állítottak össze, 701 emberből állt, Nyuzó lovasezrede pedig mindössze 475 főből.[11] Ezért kezdette meg 1707-ben Bercsényi a reductiót (csökkentést, arányosítást), amelynek értelmében minden ezrednek 10 compániából és 1000 emberből kellett állnia. A túl nagy létszámú ezredek leadták fölöslegüket a kis létszámú ezredeknek. A tisztek kinevezése terén is volt bizonytalanság, mert akadtak olyanok, akik ha valamely kisebb csapatot összetoborzottak, már ezredesnek tekintették magukat és pátenst kértek a fejedelemtől, pedig Bercsényi szerint „könnyű az tisztet találni, de nehéz az tisztségre embert találni". Komoly gondot okozott a hadak fizetése is. Kezdetben a csapatok csak a zsákmányolásból tartották fenn magukat. Ez nem volt megfelelő módszer, ezért később az ezredek kaptak fizetést, azonban azért a zsákmányolás is megmaradt, annál is inkább, mert a rézpénz fokozódó elértéktelenedésével ez a fizetés egyre kevesebbet jelentett. Ilyen körülmények között viszont nem lehetett szó megfelelő fegyelemről és regularitásról, sőt növekedett a jobbágykatonák és a nemesi tisztek közti ellentét. Ez az 1706. év folyamán a tiszántúli hadtestnél már erősen mutatkozott. Öllyüs és Kajdi ezredei felzendültek és csak nehezen lehetett a lázadást lecsillapítani. Orosz Pál tábornok is úgy látta, hogy a katonáknak minden okuk megvan a panaszra. „Jól beszél az katona, jól beszél. Werbőczy nem beszél jobban az törvényben" — írta Károlyinak. A fejedelem szintén belátta ugyan az elégedetlenség jogos voltát, de elítélte azoknak a „véres szájú, pénz kívánó, németet kerülő" szegénylegények panaszát, akik a szabad szakállt, azaz a szabad zsákmányolást újonnan megkezdették.[12]

[10] Prot. Rák. O. SZ. K. Fol. Hung. 978. o.
[11] Károlyi oklevéltár (K. O.). V. k. 432. 423—5, és 426, o.
[12] A. R. I. 639.

A katonaságnál fennálló nehézségeket a fejedelem így foglalta össze: „Amikor látták milyen nagy kiterjedést foglal el a hadsereg menetközben vagy a táborban csak az ütközetre áhítoztak annyira bíztak felsőbbségükben. A katonák megvetették vezérüket és szét oszoltak, ha nem vezette rá őket az ellenségre, vagy ha cselből hátrálni akartak. A legjobban felszerelt katonának sem volt a kardján kívül egyebe, csak kerekes puskája, és ezek száma is mindig alacsonyabb volt az ellenségénél... Az ellenségnek nagy hadsereget kellett a szeme elé vezetni, hogy megfélemlítsék, de amikor látták a rossz vezetést, az ő bátorságuk nőtt, a nemzeté csökkent."[13]

Az ónodi országgyűlésre tehát katonai téren is nagy feladatok hárultak, de a fősúlyt a politikai kérdések képezték. Az egyik fontos kérdés volt a turóci követek szerepe, a másik a Habsburg-ház trónfosztása. Június 6-án került szóba a két turóci követ, Rakovszky és Okolicsányi ügye. Turóc megye ugyanis január 31-én körlevéllel fordult a szomszédos vármegyékhez, hogy közösen lépjenek fel a rájuk nehezedő terhek ellen, melyek ellenkeznek az ország törvényeivel. A körlevél azt állította, hogy a helyzet még rosszabb, mint a császári uralom alatt, mert akkor folyamodni lehetett az uralkodóhoz, most még arra sincsen mód. Azt is állította a túróci felhívás, hogy az ország szükségletére szolgáló vasat és fát magáncélokra használják fel. A súlyos vádakat tartalmazó körlevél ellen, mely a Habsburgoknak igyekezett pártot szerezni, Rákóczi keserű szavakban fakadt ki. Ezek után került sor az ónodi véres jelenetre, melynek során Rakovszkyt levágták és néhány nap múlva Okolicsányit is kivégezték.[14] Ezek után Túróc megye ellen is több intézkedést hozott az országgyűlés. Ez az epizód sok vitára adott alkalmat, több ízben is tárgyalták. A lényeget illetően azonban világosan láthatjuk, hogy Rakovszkyék levágatása és a függetlenség kimondása közt nincs közvetlen összefüggés. Az is bizonyos azonban, hogy a történtek után a detronizáció esetleges ellenzői nem léphettek fel nyiltan. A szenátus, amely a rozsnyói tanácsülésen beleegyezett a trónfosztásba, ezek után méginkább sürgette annak kimondását. Június 13-án történt meg a Habsburg ház trónfosztása, ekkor mondták ki a híres „eb ura fakót".[15]

A gazdasági kérdések, amelyeket az országgyűlés tárgyalt, szorosan összefüggöttek a katonaiakkal. Június 1-én Labsánszky János szenátor felolvasta a fejedelem előterjesztését.[16] Ebből az előterjesztésből nemcsak az tűnt ki, hogy a rézpénz elértéktelenedése mennyire megnehezítette a sereg ellátását és a háború folytatását, hanem az is,

[13] Emlékiratok. 83—84. o.

[14] Rákóczi Tár. I. k. Beniczky Gáspár naplója 10. o. Bártfai követek naplója MHHS. XXVII. 142—146. o. *Thaly:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. Századok. 1896. 96—110. o.

[15] Bártfai napló. 159—160. o. Pozsonyi névtelen napló. Történelmi Tár. 1895. 529—530. o. (Fakó alatt nem lovat, hanem egy kutyafajtát értettek.)

[16] *Szalay.:* Magyarország története. VI. k. 411—417. o.

hogy a nemesek idegenkedtek a személyes felkeléstől, ugyanakkor azonban a megváltással sem igen siettek. 1706-ban a seregre 5.693.046 forintot költöttek, s 1707. első felében is elérték a költségek a 2.691.640 forintot, ugyanakkor a befolyó jövedelem nem volt több 495.475 forintnál. A rendek azonban nem nagyon hajlottak áldozatvállalásra. Többségük a bányák, harmincadok, vámok jövedelméből kívánta a sereg szükségleteit fedezni, ha pedig az elég nem volna, „a bene merita personáknak conferált (érdemes személyeknek juttatott) jószágokat is visszavenné eő Fölsége".[17] A nemesség tehát a könnyebb utat választotta, noha a sereg ellátása évek óta súlyos probléma volt és ideje lett volna már a szabadságharc negyedik esztendejében megnyugtató megoldást találni. A jelen levő hadi tisztek nem is akartak beleegyezni a rendek által javasolt megoldásba. A követek kisebb része hajlandó lett volna nagyobb áldozatot is vállalni és „olly sentimentummal voltak, hogy tizedrészét mindennek akárki is adja elő". A fejedelem is azon a nézeten volt, hogy a nemesség is és a jobbágyság is adózzék, mert a fiscális jövedelmek nem elegendők és néhány százezer forintnál többre évi átlagban nem mennek. Ezen az ülésen Bars, Nyitra és Túróc követei még hozzá akartak járulni a rézpénz további romlásához, amennyiben javasolták, hogy rézpénzzel ne lehessen jószágot váltani, vagy adósságot fizetni. Noha ezt az indítványt leszavazták, nem sikerült megoldani a sereg fizetésének kérdését, mert a rendek összesen kétmillió forintot szavaztak meg, amelyet dikák szerint vetnek ki, és még ennél is függőben hagyták a megyei nemesség hozzájárulását.[18] Ezért a június 10-i ülésen ideiglenesen három hónapra 450.000 forintot vetettek a vármegyékre és még 50.000 forintot a szabad királyi városokra, azaz összesen 500.000 forintot.

A katonai kérdések tárgyalására a későbbi üléseken került sor. A június 1-i ülésen nyújtotta be a dunántúli katonaság a dunántúli megyékkel egyetértésben 11 pontból álló kívánságát. Felpanaszolják, hogy a fizetés késedelmessége miatt a katonaság elszéled. A fizetést rézpénzben adják, s ezért a katonaság semmit nem tud venni. Sürgetik megfelelő számú mundérnak és csizmának, valamint a hadi cassának a Dunán át való szállítását. Kérik továbbá, hogy lőport és fegyvert nagyobb mennyiségben küldjenek, valamint hogy a cartellai commissarius (fogolykicserélő biztos) a dunántúli katonák kiszabadításával is foglalkozzék. Végül a karvai passus (átkelőhely) helyett jobb passus építését javasolták. Az országgyűlés egyhangúlag elfogadta ezeket a kéréseket, de törvényei között mégse szerepelnek a dunántúliak kérései.[19]

A június 14-i gyűlés a rendi sérelmekkel, a gravamenekkel foglalkozott. Ezeknek a sérelmeknek nagy részét a katonaság által elkö-

[17] Beniczky napló. 10. o.
[18] Uo. 14. o. és Bártfai napló 154. o.
[19] Bártfai napló. 157. o. A. R. I. osztály. X. k. 33—35. o.

vetett excessusok (kihágások) képezték. A nemesség véleménye szerint a visszaélések és kihágások olyan méreteket öltöttek, hogy az országot a tönkrejutás veszélye fenyegeti. Felvetették azt, hogy a főnemesek és köznemesek járuljanak hozzá a közteherhez. Érdekes ez a felvetés már csak azért is, mert néhány nappal előbb éppen ezt vetették el. Úgy látszik azonban, a nemesség maga is érezte, hogy a katonaság a kihágásokra részben kényszerítve is van a rézpénz elértéktelenedése miatt. Ezért a nemesség intézkedést kívánt a sereg megfelelő ruházatáról és élelmezéséről. A beszállásoknál is sok visszaélést láttak a rendek. Sérelmezték, hogy a főrendek és a köznemesek házaiba a katonák bemennek, s onnan élelmet és takarmányt visznek el. Felhánytorgatták azt is, hogy a katonaság nem veszi figyelembe a megyei tisztviselőket. Ezekből látható, hogy a gravamenek többsége a katonaság kérdését illette. A nemesség egyre kevésbé szívesen látta, hogy a szabadságharcért neki is áldozatot kell hozni, hiszen ezek az excessusok nemcsak a nemességet érintették, s a kihágások túlnyomó többségükben éppen azért következtek be, mert a hadsereg ellátásának kérdése nem volt kielégítő mértékben megoldva. A sérelmekre adott válaszok igen rövidek voltak, több pontnál egyszerűen arra utaltak, hogy erről a regulamentum fog intézkedni.[20]

Magát az általános katonai szabályzatot, mely a Regulamentum Universale nevet kapta, csak a záróülés előtti napon, június 21-én olvasták fel. A Regulamentum Universale szerkesztésének történetét nem ismerjük. A vele együtt kiadott haditörvénykönyvet Ráday már a szécsényi országgyűlésre előkészítette, de kiadatása két évig késett. A Regulamentum Universale szerkesztésébe valószínűleg 1706. nyarán már belefogtak, ennek ellenére még a rozsnyói tanácsülésen sem foglalkoztak vele, aminthogy ezen az ülésen nem is tárgyaltak katonai kérdéseket. Előkészítésében nagy része volt Bercsényinek, aki február 15-én azt írta: „Az Regulamentummal több baj van, semmint véltem, csak legalább is négy napot elfoglal."[21] Néhány nap múlva, február 20-án így panaszkodik Rákóczinak: „Mennyi baj vala ezekkel a tudatlan haditisztekkel, annyira is hogy mindennapi munkánk is, csak ma délután lehete elbocsátanom őköt... s ugyan ezen munka vette el üdőmet az Regulamentumnak elkészítésétül, kit igen szükségesnek látok lenni addig, míg Nagyságodnak indulása lészen."[22]

A fejedelem már 1705-ben foglalkozott az általános katonai szabályzat és törvénykönyv kiadásának gondolatával. 1706 februárjában haditanácsot hívott össze, mely a főbb szabályokat 47 pontban foglalta össze. Ezt Nagyszombatban nyomtatásban is kiadták „Hadi regulák vagy articulusok" cím alatt.[23] Ez szolgált alapul az ónodi ország-

[20] Bártfai napló. 160. o. Beniczky napló. 14—15. o.
[21] A. R. I. osztály. V. k. 360. o.
[22] A R. I. osztály. V. k. 364. o.
[23] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. 58. o.

gyűlésen elfogadott Regulamentumhoz. Az a tény, hogy az általános katonai szabályzat kiadásának és törvényerőre emelésének ügye évekig elhúzódott, sokat ártott a kuruc hadseregnek. Igaz ugyan, Rákóczi már a szabadságharc kitörésének első hónapjaitól adott ki szabályzatokat és edictumokat, de ezek nem járulhattak teljes mértékben hozzá, hogy a kuruc hadsereg szervezése és fegyelme, valamint ellátása elérje a kívánt magas fokot, és minden vonatkozásban egyenlő erőt képviseljen a császáriakkal, vagy felülmúlja azokat. Így az általános szabályzat és törvénykönyv ügye csak négy év után jutott dűlőre, és még további hónapok kellettek, míg a Regulamentum a csapatokhoz eljutott. Ha a Regulamentum hamarább elkészül, a hadsereg fent említett hiányosságai közül jónéhányon lehetett volna segíteni, elsősorban a regularizálódás haladt volna előre az elértnél jóval nagyobb mértékben.

A Regulamentum végső szövegezését Besztercebányán végezte egy bizottság Bercsényi elnökletével és Kajali Pál főhadbíró jelenlétében. Bercsényi ez idő tájt az ónodi országgyűlés előkészítésével foglalkozott, a túróciak dolgában is eljárt: „Megvallom pirongattam modeste (mérsékelten), Christophot, ha nem emlékezett-é maga confoederált hitire... de az csak pirult et dixit nihil." Bercsényi komoly veszélyt látott a túróciak mozgalmában, „hadd keressük ki az ónodi gyülekezet előtt az ilyen nagyramehető seditiót (lázadást), vagy igazítsa el az ország, vagy legyen tudva sorsunk".[24] Ez magyarázza meg, hogy a túróciak dolgával és az egyéb ügyekkel elfoglalt Bercsényi ez idő tájt írt leveleiben már nem emlékezik meg a Regulamentumról.

A Regulamentum a hosszú, teljes cím után a bevezetőt tartalmazza. A bevezetőben a fejedelem hangsúlyozza, hogy már kezdettől fogva gondolt arra, hogyan lehetne a „magyar népnek vitézlő indulattyát a jó hadakozó rendtartásra vezetnünk és minden gátló akadályokat, amelyek miatt a hadi regula és disciplina nem inducáltatott (fegyelem nem vezettetett be) és a jó rendbe nem hozathatott eddig, elhárítanunk: mindazonáltal hirtelen ezeket egész végbe vinni nem lehetett". Rákóczi emlékeztet arra, hogy „kitsiny maroknyi tudatlan pórsággal inkább mint haddal" indult meg és ezek nem szokták meg az engedelmességet. Midőn a szabadságharc kezdetén a sereg „árvíz módjára támadott", nem lehetett hirtelen eszközökkel engedelmességre szorítani. A különféle kihágások és zabolátlanságok meggátlására kapott a sereg fizetést, „mert az emberi gyarlóságnak a haszon lévén egyik közönségesebb célja". A fizetés adása egyben kötelezettséget jelentett a hadi rend megtartására. Ezért és ebből a jószándékból került sor a rézpénz veretésére. Ezáltal sikerült is elérni, „hogy a kívánt regula és disciplina szemünk láttára naponként terjed". Ez a szabad hadak kihágásainak megszüntetését vagy legalábbis csökkentését jelentette, hiszen ezek

[24] A R. I. osztály. V. k. 391. o.

a csapatok éppen a fizetetlenséget hozták fel ürügyül arra, hogy „szabad szakállon" kövessék el a lopást, fosztogatást, marhahajtást és egyebeket. Most sikerült eltérni, hogy a hadirendtartást kibocsáthatták, „hogy tudhassa mind a vitézlő rend, mind a commissariatusság, a nemes vármegyék, szabad királyi városok és azoknak minden lakosai, mihez kellenek kinek-kinek magát alkalmaztatni". Erre pedig azért is szükség van, hogy mindenki a rendet betartva a haza ügyét is előmozdíthassa.

Maga a Regulamentum Universale hét részből áll. Az elején a fizetési táblázatokat találjuk. Utána az első rész a „regimentek és companiák statussairól (állapotáról), a tisztségek collatiójáról (adományozásáról), azoktól való amotionak (elmozdításnak) rendiről, mezei és districtualis (kerületi) generálisokról, a praetoriana avagy testőrző hadakról, artolleriáról (tüzérségről), praesidiumokról (várőrségekről) s egyéb ezekhez tartozó rendelésekről" szól. Az első pont leszögezi, hogy egy lovas regimentben tíz compania legyen és egy-egy companiában nyolcvan közkatona, mindamellett meg van engedve, hogy „szabad legyen minden tisztnek serénysége által compániáját száz közszemélyre szaporítani". A gyalog companiák száma nyolc lehet egy ezreden belül, egy compania létszáma pedig 150 fő. Ezekkel az intézkedésekkel akarták az egyes ezredeken belüli nagy létszámú ingadozásokat kiküszöbölni. El lett rendelve az is, hogy minden gyalog regimentben egy-egy gránádiros (gránátos) compánia legyen s tisztekkel együtt száz főből álljon.

A második pont arról szól, hogy ha egyes tiszteknek a hajdúk elszéledése miatt hiányos lesz a companiája, sőt felére csökken, az esetben fizetését is csak felére csökkentve lehet adni. Két mustrán keresztül, ha a compania létszáma csak fele vagy annál kevesebb mint kellene lenni, akkor a fizetése felét megkapja, ha azonban két mustrán keresztül a compaináját nem szaporította, és csak fele vagy annál kevesebb találtatik, az ilyen tisztet elcsapják hivatalából és a companiáját olyan tisztnek adják, aki a compánia felállítását és létszámának teljessé tételét vállalja. Ha azonban a tiszt igazolni tudja, hogy a szenvedett hiányokat az ellenség okozta, az esetben a tiszt megtartja hivatalát. Ez a pont a kuruc hadsereg egyik súlyos fogyatékosságát igyekszik kiküszöbölni, azt, hogy egyes ezredek létszáma a katonák elszéledése miatt felére vagy negyedére csökkent. Az ilyen ezredeket természetesen nem lehetett teljes harcértékűeknek nevezni, sőt csak a zűrzavart növelték. Elég gyakran találunk példákat az ezredek szétszéledésére és noha a legtöbb esetben az eltávozott katonák vagy visszatértek ezredükhöz, vagy más ezredbe álltak be, előfordult gyakran az is, hogy otthon maradtak. Különösen a kevésbé erélyes ezereskapitányok ezredeinél volt állandó hullámzás. Azonban még a régi, tapasztalt ezredesek csapatai is megfogyatkoztak a katonák szétoszlása miatt. A fejedelemnek számtalanszor kellett paran-

csot adni, hogy a szétszéledt katonaságot gyűjtsék egybe. Így Szőcs János ezredest bízták meg a Kecskemét környéki szétszéledt katonaság összegyűjtésével.[25] 1705-ben Károlyinak Gencsy és Nyiri ezredeseket kellett elfogatni, mert ezredük nagyrészt szétszéledt. Komlósi és Fonáczi ezredei annyira lecsökkentek, hogy maradékukat Dragulynak adatta a fejedelem. [26]

A harmadik pont arra vonatkozik, hogy egy tiszt se viselhet két hivatalt. A negyedik pont szerint compániás kapitányon aluli tisztek számának arányosnak kell lenni a közkatonák számához.

Ötödször: Minden regiment ahhoz a vármegyéhez tartozzék, amelyikből kiállították és az ott levő praesidium és garnizon is tartozzék. Ez a pont is fontos kérdést igyekezett rendezni. Eddig ugyanis az ezredek katonái különféle vármegyékből kerültek össze. Általában az ezredek nagy részénél a létszám többsége egy vármegyéből származott ugyan, de mivel voltak más vármegyékből is, ez csak nehézséget okozott a létszám megállapításnál, növelte a vármegyei tisztviselőkkel való viszályokat, az egyes ezredek között meglevő vetélkedést pedig fokozta. Az 1706. évi diószegi szemlén például Orosz Pál ezredének katonái Abaúj, Torna, Zemplén, Ung, Borsod megyékből kerültek ki, viszont sokkal egységesebb volt Buday István ezrede, mely mind hajdúságiakból állott.[27] Ezt az egységesítést igyekezett az ötödik pont biztosítani.

Hatodszor: Fahordásra minden lovas compániának három, gyalognak hat szekér van engedélyezve.

Hetedszer: A fejedelem nevezi ki a generálisokat, brigadérosokat és ezredeseket, „a vicecolonellusokat azonban surrogálni (választásra ajánlani) és rendelni az ország fő generálisát illetvén", ezért, ha valamely alezredes helye megüresedik, a regiment ezredese vagy parancsnoka két-három expertus (tapasztalt) hadi személyeket candidálván (jelölvén)", ezeknek neveit jellemzésükkel együtt terjesszék fel és a főgenerális „auctoritássában (hatáskörében) lészen ezeknek collatiója (kinevezése)". A companiabeli tisztek kinevezése pedig az ezredes, vagy regiment-parancsnok hatáskörébe tartozik. Ez a pont nem jelentett lényeges változtatást az eddigi gyakorlatban, mert eddig is a fejedelem hatáskörébe tartozott a főbb tisztek kinevezése, csak kezdetben, 1704-ben volt az a szokás, hogy Bercsényi is kinevezett ezredeseket.

Nyolcadszor: Hadi törvényszéki revízió nélkül senkit nem lehet elmozdítani helyéről.

Kilencedszer: Az országot kerületekre osztják. A kerületekbe nem számít bele az ország generálisa és a táborkar. A kassai generálisság

[25] 1704. aug. 15. anyásdi táborban. *Hornyik:* Kecskemét története. IV. 309. o.

[26] A R. I. osztály. I. k. 518. o.

[27] K. O. V. k. 411—12. és 413—14. o.

alá tizenhárom megye tartozik, éspedig: Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Torna, Gömör, Szabolcs, Ugocsa, Borsod, Ung, Bereg, Szatmár, Heves és Külső-Szolnok vármegye. Az újvári generálisság alá tizenegy vármegye tartozik, mégpedig: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Liptó, Árva, Túróc, Bars, Hont, Zólyom, Nógrád, Pest-Pilis-Solt vármegyék. A dunántúli generálissághoz tartoznak: Vas, Veszprém, Győr, Komárom, Fejér és Zala megyék. A vármegyében levő ezredek az egyes generálisságoknak vannak alárendelve, úgy, hogy ezek az ezredek minden dologban és panaszban először a districtualis (kerületi) generálishoz tartoznak fordulni. Amennyiben ott nem találnak meghallgatásra, forduljanak az ország generálisához (Bercsényihez) és a generálstábhoz (vezérkarhoz). A regimentekben levő appellátiók (fellebbezések) eseteiben ezek „mennek a districtualis generális székire s onnan a general stabon levő főhadbíró eleiben; a holott végsőképpen eligazíttatnak".

Tizedszer: „Ezen districtualis generalisoknak könnyebbségére és a hadi rendek jobb megtartására nézve helyheztetik minden districtualis generalisnak vicéje" vagyis helyettese. A helyettes feladata, hogy a kerületben székelve, az oda bejutó panaszokat eligazíthassa, valamint a vármegyék és a hadak között felmerülő dolgokat rendezze. A vármegyékben levő vezénylett tisztek is a districtualis generálistól függjenek. A kerületi kapitányságok 1705-től alakultak ki (Károlyit tiszántúli kerületi generálissá 1705. január 3-án nevezte ki a fejedelem), de alapjai már régebben is megvoltak. Fontos volt a helyettes kerületi generálisi tisztség. Berthóti Ferenc tábornok ilyen cím alatt vezette a kassai kerület ügyeit.

Tizenegyedszer: A generális hadtestéhez rendelt stab két mezei generálisból, négy brigadérosból, egy hadbíróból, tábori strázsacirkáló mesterből, egy kerületi fizetőmesterből, ennek helyetteséből, két kerületi mustramesterből, egy tábori postamesterből áll. A districtualis generális mellé tartozik két adjutáns is. Ruházati commissarius az egész országban kettő lesz, az egyik a Dunán innenre és a Dunántúlra, a másik a Tiszán innenre és a Tiszántúlra. A ruházati commissariusok 1704-től fejtettek ki tevékenységet. Az egyikük Benczky Márton volt, a tiszántúli ruházati biztos pedig Lónyai Ferenc, akinek elszámolása is fennmaradt.[28]

Tizenkettedszer: Ez a Regulamentum a testőrző hadra is érvényes.

A tizenharmadik pont a testőrző hadak újoncozásáról szól.

Tizennegyedszer: A testőrök beszállásolása a Regulamentum szerint történik.

Tizenötödször: A tüzérség közvetlen irányítást kap. Szállás és egyéb ügyekben a szabályzat a mérvadó.

[28] A R. VI. k. 492—7. o.

A Regulamentum második része a fizetés és az ellátás egyes kérdéseiről intézkedik. A második pont szerint a ruhákat a ruházó biztosok fogják kiosztani. Jár két dolmány, nadrág és két esztendőre egy köpenyeg. A negyedik pont az élelmezésről szól. Nyáron minden személynek három font hús jár egy héten a mindennapi jól sült prófont és a só mellé.

A harmadik rész a mustrákról, a rekrutákról, a fegyvernek nem különben a ruházat administrátiójának módjáról és más hasonlókról szól.

1. A regimentek mustrája évente kétszer, májusban és novemberben legyen. Revisiót kéthónaponként kell tartani, azonkívül minden ezred a maga tabelláját havonta terjessze fel a commandírozó districtualis generálisához.

2. Mivel visszaélések történtek, a regimentek az effectivus statusról (tényleges létszámról) való listát, azaz profont tabellát a regiment commendánsának aláírásával a commissariatusságnak minden héten adják ki, mely prófont tabella szerint vegyék ki az élelmezést és adjanak nyugtát a commissariatusságnak (hadbiztosságnak).

3. A mustráló commissariusok az apró tisztek igényeit ne vegyék figyelembe. Se a tiszt, se a közrendnek szolgája nem vehető fel a katonaság soraiba. A raboknak a rabságuk alatt is jár fizetés.

4. Hogy a recruták és remundák újonnan szerzett lovak dolgában ne legyen zavar és a tisztek ne élhessenek vissza recrutázással, a mustrákon a vármegye két deputatusa (kiküldöttje) is legyen jelen. Ezért a commendérozó generálisok (vezénylő tábornokok) a mustrák idejéről értesítsék a vármegyéket. A vármegyék deputatusai (megbízottai) pedig pontos listát adjanak be a kiállított zsoldosokról, portalisokról, fegyverekről, lovakról, marhákról. A mustra-mesteren kívül a vármegyei megbízottak is írják alá a lajstromot, hogy a főmustramester az egész katonaságról általános tabellát csinálhasson.

5. Ha a vármegyében nem táboroz regiment, akkor a vármegye deputatusai a másik vármegyébe mennek ki általános elszámolásra, miután a mustra már megvolt azon vármegye kiküldöttei előtt, ahol táboroznak.

6. A fogyatkozásokat országosan osztják el a megyék között, ezeket a megyék télen pótolják s annak eredményéről a nyári mustrán tartoznak beszámolni.

7. A recruták és a remundák kézhezvételét a hadi tisztek a vármegye tisztjei által ellennyugtáztassák.

8. A lovas vagy zsoldos hadakban esett fogyatkozást a vármegyék évente egyszer tartoznak pótolni. Mivel a gyalogos szolgálattól jobban idegenkednek, mint a lovastól, ha elegendő gyalogosra nem tudnak szert tenni, azt évente egyszer a vármegye pótolja.

9. A recrutákat megvizsgálás előtt a provinciális (tartományi) biztosnak kell bemutatni, aki megvizsgálja a körülményeket és be-

osztja őket. A megvizsgálás idejét is a provinciális biztos állapítja meg. A recruták a megvizsgálás idejétől kapják a fizetést.

10. Az ellenség által elesett katonák lovát és fegyverét a tisztek nem tarthatják meg, hanem a mustrán tartoznak felmutatni és ha az az országé volt, a fegyverteleneknek adják, ha pedig az elesettnek sajátja volt, az özvegyének vagy családjának kell kiszolgáltatni.

11. Mivel a ruházó commissariusoknak hiányuk van mesterekben és anyagokban, azért a szükséges mennyiséget a vármegyék készítsék el az ott levő mesterek által. A költségeket a megyéknek betudják.

12. A mustrákat rendszeresen végezzék el, a visszaéléseket szüntessék meg. A mustramesterek tartoznak mindent kivizsgálni. Ha szükséges, a hadi tisztet állásától felfüggeszthetik a főgenerális végleges döntéséig.

A Regulamentumnak ez a részletes utasítása mutatja, hogy milyen fontos szerepet játszott a kuruc hadsereg életében a mustra. Az egyes tábornokoknak, ezredeseknek tudniok kellett, hány emberük van, a katonák hogyan vannak felfegyverezve, ki vannak-e képezve. A fejedelem és a főgenerális csak úgy tudott haditerveket elgondolni, ha ezekkel az adatokkal az egész seregre nézve tisztában volt. Ezért már nagyon korán találkozunk a mustra fogalmával. 1704-től már maradtak fenn mustratáblák, sőt összesített mustratáblák, mustrakönyvek is. A mustratáblák egy-egy ezred adatait adják, míg a mustrakönyvek már egy hadtestre vonatkozó megjegyzéseket és kimutatásokat tartalmazzák, ugyancsak ezredek szerint. 1704-ből megmaradt az erdélyi csapatok mustrakönyve, a tiszántúli hadtestnek pedig több mustrakönyve is maradt fenn, ezeket Erős Gábor, a tiszántúli főmustramester készítette Károlyi tiszántúli kerületi tábornoknak, mint a tiszántúli hadtest parancsnokának.

A negyedik rész a hadak tél idején történő kezeléséről és a beszállásokról szól. Ennek első pontja szerint a „regimentnek nem szabad a quartélyban, hanem a provincialis commissarius (tartományi biztos) vagy suffraganeusa (helyettese) jelenlétében a nemes vármegyék tisztei által legyen meg a regiment quártélyának subrepartitiója (elosztása)". A második pont szerint a quartélyban semmiféle zaklatást ne kövessenek el, pénzt ne szedjenek. A harmadik pont szerint a legénységnek egy hétre öt font hús jár, melyet a gazda tartozik megfőzni, az egy hónapra rendelt gabonából pedig kenyeret sütni. Intézkednek még továbbá biztosok kinevezéséről, akiknek feladata, hogy a hadak és a vármegyék közti ellentéteket eligazítsa (6. pont), valamint a beszállásokkal kapcsolatos kérdésekről (8—14. pont). A 15—20. pontok a lakosokat a katonaság esetleges zaklatásai ellen védik.

Az ötödik rész a pénz collectiójának (összegyűjtésének) s cassájának rendiről szól 8 pontban foglalva. A hatodik rész a hadi generális

commissariatusságról (főhadbiztosságról) intézkedik a következők szerint:

1—2. A commissariusok felosztása: generalis commissarius (főhadbiztos), commissariatus directora (a hadbiztosság igazgatója, provincialis főcommissariusok (tartományi főbiztosok), hadi commissariusok, a hadi commissariatusság secreteriusa (titkára), profontmesterek, profontdeákok, expeditor (kiadó), cancellista (írnok) és a commissariatusság cassája (pénztára). A kassai generalatus alá tartozik 13 vármegye. A főprovincialis commissarius alá tartozik 4 alprovincialis commissarius, ezekből 2 Abaúj, Sáros, Zemplén, Szepes, Gömör, Borsod, Torna, Heves és Külső-Szolnok, a másik kettő: Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyékre tartozik. Az újvári generalatusban 2 provincialis biztos van. Ezek alá 1—1 alprovincialis biztos van állítva. A dunántúli generalatust 1 főprovincialis biztos és a subcommissariusok (albiztosok) fogják igazgatni.

3—4—5. Az annonariákról (élelmezésről), valamint a hús elosztásáról, bőrök apró mundérra való fordításáról rendelkezik.

6. Az ország szekereit ne fordítsák magáncélokra.

7. A lakosság és a katonaság között tartsanak jó viszonyt.

8. A vármegyéket ne terheljék költséges recrutázásokkal.

9. A gratuitus labor-hoz (ingyenes közmunkához) kiállítandó gyalogszereseknek élelmezéséről a commissariusok gondoskodjanak.

A hetedik rész a hadi törvénykönyv kiadásáról intézkedik. A Regulamentum Universale ezzel be is fejeződik, miután hét részben és hetvenhat pontban sorolja fel a szabályokat.[29] Ezek alapvető fontosságú részleteket tartalmaznak nemcsak a katonaság mindennapi életére, hanem a vármegyékkel és a lakossággal való viszonyra is. Kétségtelen, hogy katonai szempontból nagy fontosságú a Regulamentum Universale és a katonai törvénykönyv kiadása az ónodi országgyűlésen. Erre már előbb is sor kerülhetett volna és hiba, hogy csak a szabadságharc negyedik évében kerül sor az átfogó katonai szabályzat kiadására.

Szerkesztésénél különböző külföldi szabályzatok szolgálhattak mintául, elsősorban a császári hadsereg szabályzatai. Lipót uralkodása alatt többször adtak ki rendtartásokat a Magyarországon állomásozó császári sereg részére is, legutoljára 1698-ban. Ha ezt a Nagyszombatban kiadott szabályzatot összehasonlítjuk a Regulamentum Universaleval, akkor számos pontban találunk hasonlóságot, sőt egyezést, de sok az eltérés is. Igen sok szó esik ebben a szabályzatban a császári katonák által elkövetett visszaélésekről, amelyek ellen büntetéseket helyeznek kilátásba, ami persze nem segített a dolgon. Különösen

[29] OSZK. R. M. K. 1733.

részletezve vannak a condescensióval, a beszállásolással kapcsolatos ügyek, mert itt okozott legtöbb bajt a császári katonák visszaélése. Különös gondot fordít a szabályzat a katonák ellátására és arra, hogy lovaik és felszereléseik rendben legyenek, ezért elrendeli, hogy a fegyverzetet a generális cassából (központi pénztárból) hozzák rendbe, a lovasok pedig azért kaptak magasabb stipendiumot (zsoldot), hogy a lovaikat patkoltatni tudják. A fizetési listákról szóló utasítások azt bizonyítják, hogy gyakran történhettek visszaélések, mert olyanoknak fizettek, akik nem voltak ténylegesen a seregben. A hadi biztosoknak meg volt hagyva, hogy gyakran látogassák a körzetükben a szállásokat és ha valami eltérést találnak, vagy panaszt hallanak, akkor ha katonáról van szó a parancsnoknak, ha a szállásadó házigazdáról, akkor a magistratusnak (elöljáróságnak) jelentsék. Pozsonyban Eszterházy Pál nádor elnöklete alatt bizottságot létesítettek, hogy a beszállásolást és a hadi adót illető kérdésekben a sérelmeket és a panaszokat ez a bizottság vizsgálja meg, s vagy azonnal elintézi, vagy felsőbb helyre tovább terjeszti. Évenként két generális mustra van (tehát épp úgy, mint a Regulamentum szerint). Az egyik, amikor kijönnek a szállásról, a másik amikor a táborozásból visszatérnek. Fellép a szabályzat az úgynevezett passe-volanteok (a zsold elszámolása céljából szemle idejére felfogadott álkatonák) ellen. Nem engedélyezi, hogy a tiszteket és a katonákat távollétük alatt is fizessék. Egyetlen tiszt vagy közkatona ne távozzon el a táborból passus (útlevél) nélkül fél mérföldnél messzebb, az ellenséges határhoz közel pedig negyed mérföldnél messzebb, mert szökevénynek tekintik.

A hadi biztos feladatai közé tartozott a menetelő csapatok úti állomásait kijelölni a kapott utasítások szerint, ezt jelenteni a kerület legfőbb vezetőjének és közölni azt is, hogy a menetelő seregnek mennyi élelemre van szüksége. A szabályzatban még egyszer van szó a császári katonaság magyarországi kihágásairól, amelynek következtében a falusi lakosság a végső szükségbe jutott és képtelen a szolgáltatásokat és az adókat fizetni. Ezért megtiltották az önkényes fuvaroztatást, amely súlyos terhet jelentett a lakosságnak. Azonban a következő években is változatlanul sok panasz volt a vecturáztatás (fuvaroztatás) miatt.

Végeredményben a császári szabályzat nagy része a condescensióval (beszállásolással) és a császári katonaság kihágásaival foglalkozik, így kevéssé lehetett a Regulamentum Universale alapja. Ennek ellenére ez a szabályzat, és méginkább a többi, részletesebb császári szabályzat hozzájárult a Regulamentum egyes pontjainak megszerkesztéséhez. Az 1698-as nagyszombati katonai rendtartáshoz képest a Regulamentum sokkal részletesebb, bővebb. Alaposabban határozza meg a tisztikar feladatait, jobban és érthetőbben szabályozza a sereg és a lakosság viszonyát. A császári szabályzat szükszavúságának okát

azonban talán abban kell keresnünk, hogy csak a magyarországi csapatokat érintő egyes kérdésekkel foglalkozott, s látszólagos szigorúsága mellett is teret engedett a legkülönbözőbb kihágásoknak.

Az ónodi országgyűlésen kiadott Regulamentumot elkészülte után a lőcsei Brewer nyomdában nyomtatták ki. Bercsényi igyekezett minél többet elkészíttetni. Először csak 70 példány elkészítését tervezték, de végül is kétezret nyomattak. Bercsényi titkára, Pongrácz András folytatott levelezést Alauda lőcsei főbíróval a Regulamentum ügyében.[30] 1707. őszére a regulamentumok már ki lettek nyomtatva. Minden példányt a fejedelem írt alá és pecsételtetett meg. Az egyes ezredek, helyőrségek, valamint a magasabb rendfokozatú tisztek kaptak 1—1 példányt. Munkácsra még 1708. szeptember 6-án is 734 Regulamentumot küldtek.[31] A Regulamentummal egyidőben adták ki a katonai törvénykönyvet, az edictum militaret. A katonai törvénykönyv fogalmazását eredetileg a szécsényi országgyűlésre készítette el Ráday Pál.[32] Szécsényben azonban nem került tárgyalásra és csak az ónodi országgyűlés iktatta törvénybe. Szövege kisebb módosításokkal lényegileg azonos a Ráday-féle fogalmazvánnyal. Az edictum 12 fejezetben tárgyalja az egyes katonai törvényeket. Az első fejezetben az ördöngösök, káromkodók, hamisan esküvők, a gyilkosok és a bajvívók, valamint a többi nagyobb bűnt elkövetők megbüntetéséről van szó. A második fejezet általánosságban szabályozza a vitézlő rend magatartását. A harmadik fejezet a strázsálásról szól. A negyedik fejezet a tábor megindításának módját szabályozza. Az ötödik fejezet a szökevényekről intézkedik. A következő részek még további kérdésekre is kiterjednek. Intézkednek a kémekről, a gyújtogatókról, a fegyverek rendbentartásáról, a mustráról, a hadbíró feladatairól. Ez a részletes edictum szabályozta a hadbírósági eljárás egyes részleteit. Hadbírák a kuruc seregben egyébként az edictum kiadása előtt is voltak. 1706 áprilisában már minden ezrednek és főkapitányságnak külön hadbírája volt. A hadbíróságok azután az Ónodon kiadott edictum alapján ítélkeztek.

A Regulamentum és az edictum kiadása volt katonai szempontból a legnagyobb jelentőségű az ónodi országgyűlés határozatai közül. Ha előbb adják ki ezeket, nagyon elősegítették volna a kuruc hadsereg fegyelmezetté válását, így a szabadságharc negyedik esztendejében elkésve jöttek. Túlbecsülni sem szabad azonban a Regulamentum jelentőségét, hiszen katonai edictumok és szabályzatok már a szabadságharc kezdetétől voltak. A regularizálásra a fejedelem már régeb-

[30] *Thaly Kálmán:* jelentése szab. kir. Lőcse városa levéltárának Rákóczi-kori okmányairól. Különös tekintettel a város 1709—1710-i ostromára. Századok. 1872. 591—593. o.

[31] Történelmi Tár. 1882. 571. o.

[32] Ráday Pál iratai. Bp. 1955. I. k. 392—425. o.

ben is tett erőfeszítéseket. Ennek ellenére számos hiányosság maradt fenn és ezeket a Regulamentum sem volt képes megszüntetni. A kinyomtatott szabályzatok elosztása sem lehetett nagyon megszervezve, mert különben nem fordulhatott volna elő, hogy több száz példányt küldhettek Murányba több mint egy évvel a szabályzat kibocsátása után. Ez arra is mutat, hogy a Regulamentum széleskörű gyakorlati alkalmazására a kuruc tisztikar nem gondolt. Jelentősége azonban így is igen nagy és hozzájárult ahhoz, hogy a kuruc csapatok még közel négy évig tudták folytatni a küzdelmet Bécs ellen.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY 1645. ÉVI HADJÁRATA

Cseh-Szombathy László

I. Rákóczy György 1644-ben hadat indított a Habsburgok és magyarországi híveik ellen a magyar függetlenségért, önállóságért.[1] 1644-ben Rákóczy komoly sikereket ért el, de ezek nem voltak elégségesek ahhoz, hogy előnyös békét kössön. A megkezdett harcot folytatni kellett és így, 1645-ben újból megindultak a fejedelmi hadak.

1645-ben már 27 éve folyt a 30 éves háború, 15 éve megszakítás nélkül. Az eredeti háborús célok már feledésbe mentek, kezdetben meglevő szövetségek felbomlottak, átalakultak, az egész háború a kortársak szemében egyre értelmetlenebb, öncélú szörnyűséggé vált. Bár évenként előfordult egy-két kemény, véres ütközet, a háborút ezek nem döntötték el, a küzdelem nem maradt abba és a hadseregek továbbra is ott éltek és pusztítottak a Németbirodalom területén. A háború borzalmai általános békevágyat eredményeztek, melynek következtében 1641-ben megkezdődtek Westfaliában a béketárgyalások, de ezek sem vezettek eredményre. A háború folyt tovább, a már megszokottá vált rémségeivel és csak az a reményt maradt, hogy talán végül mégis sikerül valamelyik harcoló félnek olyan katonai sikert elérni, mely a másik oldalt térdre kényszerítené és így végre helyreállna a béke.

1645-ben megnőttek a remények, hogy a háborúnak talán mégis vége lesz. Ez évet a svédek hatalmas sikerekkel kezdték, Bécset fenyegették már, a Habsburg hatalom központját. A Habsburg-katolikus koalíció összeomlását lehetett várni, ami azonban végül mégis elmaradt. Ennek ellenére a svédek hadműveletei lettek az egész év kiemelkedő hadi eseményei, a többi középeurópai események mind ezeknek függvényeivé váltak. A svéd hadműveletek ismerete nélkül nem érthetők a franciák 1645. évi hadjáratai, de I. Rákóczy György hadjárata sem, mert az ő lehetőségeit is a svéd sikerek szabták meg. Ezért kell elöljáróban nekünk is Torstenson 1645. évi hadjáratával foglalkoznunk.[2]

[1] E tanulmány folytatása az „I. Rákóczi György 1644-es hadjárata" című tanulmánynak. (Hadtörténelmi Közlemények 1956 és 1957.)

[2] Törtenson 1645. évi cseh-, morvaországi és ausztriai hadjáratának ismertetéséhez a következő művek szolgáltak alapul: *Dudik:* Schweden in Böhmen und Mähren 1874. — *Koller:* Die Belagerung von Brünn durch die Schweden 1845. — *Charvériat:* Historie de la guerre de Trente Ans II. 1878. — *Gindely:* Geschichte des dreissigjährigen Krieges III. 1882.

Torstenson 1645. évi hadjárata április közepéig

Dániai és szászországi győzelmei után Torstenson 1644 decemberében Szászországban helyezte el téli pihenőre csapatait. Főhadiszállása Zeitznél volt, Csehország határán. Itt készült fel arra, hogy betörjön az örökös tartományok területére, segélyt vigyen a még mindig svéd kézen levő Olmütz városának és egyesüljön erdélyi szövetségesének, I. Rákóczy Györgynek hadaival. A pihenés, készülődés nem tartott sokáig. Már 1645. január 19-én megindult a svéd had Csehország felé, a Cseh-Érchegységen keresztül és február elején Torstenson már cseh földön volt. Február 10. körül az Eger menti Kaadennál adott csapatainak kis pihenőt.

Az akkori hadviselési szokásokhoz képest a támadás időpontja rendkívül korai volt. A császáriak számára azonban mégsem jelentett meglepetést. Az előző évi szászországi harcok, a magdeburgi vereség után III. Ferdinánd számított a svédek támadására Csehország ellen és éppen ezért már az 1645. év elején, Prága térségében egy hadsereg felállítását kezdte meg. Gyorsan komoly erőket irányítottak ide. Prágához vonult vissza Szászországból Hatzfeld hadteste, mely a megelőző évben nem sok veszteséget szenvedett. Ehhez csatlakozott Götz 11 ezredével, melyek 1644-ben Magyarországon Rákóczy ellen hadakoztak. Január folyamán ide érkezett még Gallas is, Magdeburgnál megvert armadiájának törmelékével. Segítség érkezett még a bajor hercegtől is: Miksa herceg híres lovas vezérét, Johann von Werthet küldte Prágához 5000 bajorral. Összesen 16—18 000 főnyi lehetett a császári-bajor hadsereg, komoly erő. Ennyivel Torstenson sem rendelkezett; az ő hada kb. 15 000 főnyi lehetett.

Kaadenből Torstenson február 17-én indult tovább, délkeleti irányba, Ausztria felé. Erre megindultak Prágából a császári és bajor hadak is. Céljuk az volt, hogy a svédek útjába álljanak. A svédek útja Pilsentől nyugatra vezetett, Touškovon keresztül Klatovyhoz (Klattau), ahol már egész közel jutottak a bajor határhoz. Ettől valamivel keletebbre, az Otova folyónál sikerült a császáriaknak a svédek útját elállani. Torstenson, annak ellenére, hogy ellenfelei több katonával rendelkeztek, mindjárt nyílt csatát szeretett volna, a császári fővezér, Hatzfeld azonban nem volt hajlandó elsáncolt állásából csapatait kivezetni. Erre megkezdődött a manőverezés. Először egyenesen kelet felé mozogtak a hadak egymással párhuzamosan, majd a Vltava mentén északi irányban. Amikor a svédek északnak fordultak, a császáriak már abban bíztak, hogy Torstenson általános visszafordulásba kezdett, azonban Prágához közeledve, a svédek ismét keletnek fordultak. Hatzfeld sietett ismét útjukat állni és ez Jankaunál sikerült is. Torstenson újból ütközetet kívánt és most ez elől nem tértek ki a császáriak sem.

1645. március 6-án zajlott le a Jankaui csata. Torstenson élete legnagyobb győzelmét aratta ez alkalommal. Annak ellenére, hogy az ellen-

fél volt túlerőben — a császári-bajor had kb. 3000 lovassal volt számosabb, mint a svéd sereg —, Torstenson győzelme teljes és megsemmisítő volt. Elsősorban a tüzérség kiváló alkalmazása döntötte el a svédek javára az ütközetet. Kb. 6000 császári és bajor katona esett el, közöttük Götz generális, 3000-et pedig foglyul ejtettek a svédek, magát a fővezért, Hatzfeldet is.

A jankaui csata megsemmisítette III. Ferdinánd nagy gonddal összeszedett hadseregét és hirtelenjében nem volt helyette másik, mely a svédek elé állhatott volna. Torstenson ellenállás nélkül nyomulhatott most előre, először kelet felé, majd délnek. Március 13-án elfoglalta Jihlavát (Iglau), mely már Morvaország területén van, és innen csapatokat küldött Olmützhöz a helyőrség megerősítésére. Maga, a főseregge délnek fordult és március 24-én Krems mellett, Bécstől 60 km-re elérte a Dunát. Először Steint vette be, majd Kremset, de lovassága már ezalatt egészen a bécsi sáncokig járt portyázni. A két város elfoglalása után Torstenson is Bécsnek indult a Duna balpartján és április 6-án megérkezett Béccsel szembe, a bécsi hídfőket védő sáncokhoz. 26 év után Bécset ismét ellenség fenyegette.

A császáriak kétségbeesett erőfeszítéseket tettek a helyzet megmentésére. A Jankaunál szétugrasztott ezredek Prágánál gyülekeztek, Torstenson háta mögött. Ezek azonban már nem jelentettek komoly erőt. Két hónap elteltével egy-egy ezred létszáma még mindig csak 20—60 fő volt. A császár, aki ekkor maga is Prágában tartózkodott, kihirdette az általános felkelést az örökös tartományok területén. Tíz emberenként egy gyalogost, húsz emberenként egy lovast követelt. A császár ettől az intézkedéstől 20 000 gyalogost és 10 000 lovast várt, azonban ezek összeszedéséhez idő kellett, és a felkelőknek azután sem sok esélyük lehetett a sok harci gyakorlattal rendelkező svéd ezredekkel szemben. Bécs polgársága is fegyverkezett és zsoldosokat fogadott, azonban április elején ezek sem voltak még készen. Mindössze Fermont és Gonzaga ezredesek csapatai jelentettek komoly erőt Torstensonnal szemben; ezek a Duna déli oldalán igyekeztek egy esetleges svéd átkelést megakadályozni.

Április elején tehát a helyzet Torstenson számára rendkívül előnyös volt. Kérdés csupán az volt, hogy miként lehet ezt kihasználni. Kézenfekvő lett volna Bécs ostroma. Ehhez azonban Torstenson nem érezte hadát elég erősnek. Igaz, hogy hadserege induláskor 15 000 fő lehetett, de ennek nagyobb része, kb. 9000 fő lovas, és 6000 gyalogossal egy akkora várost, mint Bécs még csak körül sem lehetett volna zárni. Ágyúi is kis kaliberűek voltak, ütközetre valók, Bécs falai ellen nem sok keresnivalójuk lehetett. Bécs ostromához segítségre lett volna a svéd vezérnek szüksége. Erre a segítségre számított is. Már Szászországból való elindulásakor számításba vette szövetségesének, I. Rákóczy Györgynek támogatását, és amikor áprilisban Bécshez érkezett, további terveit Rákóczytól tette függővé. Őrséget hagyott hátra a bécsi hídfőknél, maga pedig hadseregének zömével északra, Mistelbachhoz ment,

hogy ott várja be Rákóczyt, akivel azután egyesülve nagyobb szabású vállalkozásba kezdhessen.

Torstensonnak csalódnia kellett Rákóczyban. Amikor Mistelbachhoz vonult, Rákóczy még Munkácson tartózkodott, katonáinak zöme pedig még odahaza, Erdélyben végezte békés munkáját. Két hónap telt el, míg végre megindultak a Tisza mellől Rákóczy hadai nyugat felé és július lett mire Torstenson közelébe érkeztek. Torstenson most saját bőrén tapasztalhatta, hogy mint jelent az, ha valakit szövetségese cserben hagy. Pedig Rákóczy nem egy évet késett, mint ő, csak három hónapot. Azonban ez a három hónap döntőnek bizonyult az 1645-ös hadjáratra nézve. Amit áprilisban még könnyen elérhettek volna az egyesült svéd—magyar seregek, az júniusban már elérhetetlennek bizonvult. I. Rákóczy György elkésett és ezzel nehéz helyzetből mentette meg a Habsburgokat.

E tanulmány feladata a következőkben elsősorban az lesz, hogy feltárja azokat az okokat, melyek miatt I. Rákóczy hadaival elmaradt Bécs alól, megmutassa, hogy miért nem használta ki Rákóczy a számára adódó rendkívüli előnyös helyzetet, miért szalasztott el oly nagy lehetőséget a Habsburgok hatalmának visszaszorítására, esetleg megdöntésére?

Háború vagy béke?

Az 1645-ös újesztendő I. Rákóczy Györgyöt Ónodon találta. Hadainak legnagyobb része hazament, míg a fegyverben maradó seregek Ónodnál, Rozsnyó vidékén és Szepességen kvártélyozták el magukat. Az nem volt valószínű, hogy a harcok hamarosan kiújulnak; a Felvidéken maradt császári csapatokkal Puchaim távol, Tapolcsánynál választott téliszállást. Elvonultak Puchaim mellől a magyar és horvát segéd-hadak is. Egy ideig fegyverben maradtak még a gömöri, tornai és borsodi parasztok, akik attól féltek, hogy megismétlődnek az 1644-évi decemberi török portyázások;[3] de miután erre nem került sor, ezek is szétszéledtek. Békesség volt, ha átmenetileg is, melyet csak a katonák fosztogatásai zavartak, mindkét oldalon.[4] Béke volt, és nem volt kizárva, hogy ez a béke állandósul, hogy az 1644 októbere óta folyó nagyszombati béketárgyalások végül is eredményre vezetnek.

1645 első hónapjaiban komoly kilátások voltak arra, hogy I. Rákóczy György békét köt a Habsburgokkal. III. Ferdinánd a harc megindulásától fogva kívánta a béke helyreállítását Rákóczyval, hogy csa-

[3] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 3.

[4] Rákóczy hadaira a bányavárosok panaszkodtak, Pöstyén vidékét viszont Puchaim hadai dúlták fel. — Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 15.; Történelmi Közlemények Abauj-Torna és Kassa múltjából. 1912. szept.

patait másutt használhassa fel. A magdeburgi vereség után még fontosabbá vált a különbéke az erdélyi fejedelemmel. A császári követek egyre több engedményre voltak kaphatók és 1645 folyamán az engedmények úgy szaporodtak, ahogy Torstenson nyomult előre. A császár belenyugodott Kassa és a 7 vármegye átengedésébe, és ezek után, 1645 tavaszán Rákóczytól függött a döntés béke és háború kérdésében, elfogadja-e a császári ajánlatot, vagy folytatja a harcot, újabb sikerek reményében.

1645 április közepéig I. Rákóczy György erősen habozott béke és háború között. Sok minden szólt a béke megkötése mellett, de voltak érvek, melyek a háború folytatását kívánták. A béke megkötését ajánlotta elsősorban az elmúlt év harcainak tanulsága. 1644-ben I. Rákóczy György Erdélyre és saját birtokaira támaszkodva meg tudta szerezni Kassát és a 7 vármegyét, de arra már nem volt képes, hogy a császáriakat döntően megverje és egész Észak-Magyarországról kiverje. Erre 1645-ben sem lehetett sok kilátása, ha továbbra is egyedül kell harcolnia a császáriak ellen. Abból pedig, hogy a svédek segítségében bízzék, alaposan kiábrándíthatta az 1643- és 44-es ígéretek be nem váltása. Így, ha III. Ferdinánd hajlandó lesz átengedni a 7 vármegyét, miért ne kössön Rákóczy békét? Ezt tanácsolta a török magatartása is. Mehmed fővezér 1644 novemberi levele[5] határozottan határt szabott Rákóczy terjeszkedésének, megtiltotta, hogy a 7 vármegye területén túl merészkedjenek a fejedelmi hadak. Ezek után katonai támogatást egyáltalán nem lehetett a töröktől remélni, de még az is elképzelhető volt, hogy a háború folytatása esetén egyenesen Rákóczy ellen támadnak. Egy esetleges török támadással I. Rákóczy György az 1645-ös év elejétől számolt.[6]

Svéd segítség nélkül, a török beleegyezése nélkül folytatni a háborút nem volt kecsegtető kilátás, de még további okok is a békét tették kívánatossá. Pénzügyi téren a kimerülés jelei mutatkoztak Rákóczy táborában. Most már nemcsak, hogy nem fizettek zsoldot a fegyverben maradt katonáknak, de nem is lett volna miből fizetni. 1645 januárjában Patakon már annyi pénz sem volt, hogy Debreczeni Tamás prefektus a kapus gyalogok zsoldját kiutalhatta volna.[7] Debreczeni remélte, hogy boreladásból majd pénzhez jut, de a bor-piacon is bajok voltak. 1645 elején változatlanul tartott a pestisjárvány a 7 vármegye területén. Különösen Kassán pusztított erősen; 4—5 nap alatt vitte el az embereket és Kassa lakossága észrevehetően csökkent.[8] A pestis zavarta a belső kereskedelmi forgalmat, de különösen, a Lengyelország felé menő borkivitelt. Éppen ezért nem volt olyan egyszerű pénzt előteremteni a Rákóczy-birtokon a hadjárat további finanszírozására.

[5] Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 292—293. o.
[6] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 302. o.
[7] Debreczeni T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 4.
[8] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 3.

A 7 vármegyét esetleg már átengedik a császáriak Rákóczynak, ezekért valószínűleg már nem kell harcolnia. De 1645 januárjában a királyi Magyarország területéből még további 6 vármegye volt Rákóczy kezén, egy-két vár kivételével. Ezekről lemondjon? Igaz, hogy a császári ellentámadások idején 1644-ben ezeket mindig át kellett engednie, de ahogy a császáriak visszavonulásra kényszerültek, e megyék ismételten behódoltak a fejedelemnek. Közülük Ung a 7 megye közé zárva kiegészítése lett volna a hódításnak. Sáros és Szepes vármegye a rajtuk keresztül vezető kereskedelmi utak miatt bírt nagy jelentőséggel. Fontos vámbevételt jelentettek az uralkodó számára. A török ugyan tiltotta e megyék elfoglalását, de vajon nem lehet-e némi ajándékkal, ígérettel megváltoztatni a porta szándékát? És talán katonailag is lehet valami remény. 1644-ben a svédek becsapták Rákóczyt, de 1644 végén Götz marsall elvonulásából mégis arra következtethetett a fejedelem, hogy végrevalahára jönnek a svédek. Akkor pedig nem szabad elszalasztani az alkalmat, mely újabb hódításokra nyílik.

Háború vagy béke? Lehet-e a svédekben bízni, vagy ismét magára marad a fejedelmi had? Végső szó volt-e a nagyvezéri letiltás, vagy lehet rajta még változtatni? — ez volt I. Rákóczy György dilemmája 1645 januárjától áprilisáig. Nem utasította el a császári követek által előterjesztett békefeltételeket, de nem is fogadta el őket. Katonailag készült a harc folytatására, újabb összecsapásra, de nem eléggé ahhoz, hogy az áprilisban nyíló lehetőségeket ki tudta volna használni.

Katonai előkészületek és események 1645 tavaszán

Rákóczy már januárban tett intézkedéseket, melyek a harc folytatását célozták. Január 5-én utasította fiát, II. Rákóczy Györgyöt, rendelje vissza február elsejére zászlóik alá azokat a német gyalogokat, akiket 1644 végén hazaküldött,[9] január 25-én pedig elrendelte, hogy „az mely gyalogokat, udvari és mezei katonákat bebocsátottunk volt, jőjenek mind ki, hadd meg, ha ki elhalogatja, megbüntesd."[10] A székelyek a rendelkezés szerint még otthon maradhattak. Február 9-én a fejedelem a városok gyalogosairól is intézkedett. Megparancsolta, hogy az udvari sereg gyalogjai azonnal induljanak, a szász universitas is tartsa készen gyalogjait, de így tegyenek a kolozsváriak, marosvásárhelyiek, enyediek, désiek, belényesiek, hunyadiak, egeresiek, almásiak, illyefalviak, szentgyörgyiek, kézdivásárhelyiek és udvarhelyiek is.[11] A február 9-i utasítás közölte azt is, hogy mi Rákóczy célja a kijövő katonákkal. Bakos csapatait akarta legalább 1000 gyaloggal megerősíteni, mert az a hír járta, hogy Puchaim támadásra készül ellene.

[9] Török—magyarkori Állami Okmánytár, III. 294—295. o.
[10] Török—magyarkori Állami Okmánytár, III. 297. o.
[11] Török—magyarkori Állami Okmánytár, III. 303—305. o.

Bakos Gábor volt 1645 elején a Szepességben elszállásolt csapatok parancsnoka. Január vége felé átment Liptóba csapatainak egy részével.[12] Itt már közel jutott Puchaim szállásaihoz, és a császáriak valóban foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy Bakost előzzék közelükből. Különösen Eszterházy Miklós nádor volt szószólója egy újabb császári támadásnak. Ő nem biztonsági okokból kívánta Bakost hátrább szorítani, hanem eredményt, sikert szeretett volna Rákóczyval szemben elérni még a tél folyamán. Ilyen siker kedvezően befolyásolhatta volna a császáriak számára a nagyszombati béketárgyalások menetét. 1645 elején Eszterházy a béketárgyalások vezetésével volt megbízva, azonban ő inkább a harcot készítette elő. A tárgyalásokat csak arra tartotta jónak, hogy a császáriak időt nyerjenek a felkészüléshez. Bízott benne, hogy 1645-ben sikerül majd I. Rákóczy Györgyöt és az északmagyarországiak szabadságvágyát fegyverrel megtörni. E célból már január legelején hozzáfogott egy új hadsereg megszervezéséhez. Alig oszlottak szét a könnyűhadak, máris újakat toborzott. Maga 300 lovast fogadott, akiket mindjárt Puchaim mellé küldött. 300 lovast követelt Batthyány Ádámtól, 100-at Nádasdy Ferenctől és Csáky Lászlótól. A magyar főurak azonban 1645-ben éppen úgy húzódoztak az anyagi áldozatoktól, mint az előző évben. Sokkal buzgóbb volt a katolikus papság, mely januárban 400 lovast állított ki. Ekkorra már kb. 24 000 forinttal járult hozzá a katolikus egyház a Rákóczy elleni harc költségeihez.[13] Természetesen a katolikus papság pénze nem volt elég a harc költségeinek fedezésére. A háborúhoz szükséges pénzt elsősorban a császári kézen maradt vármegyék jobbágyainak, illetve városainak kellett kiizzadnia. 1645 januárjában a császári kormányzat újból hatalmas adókat vetett ki a vármegyékre és a városokra.[14] A háborús terhek viselése szempontjából a helyzet legrosszabb az északnyugati vármegyékben volt. Ezeket az adóterheken kívül még az ott beszállásolt katonák is gyötörték.

Eszterházy készülődései azonban nem eredményeztek támadást a fejedelem hadai ellen. Ennek oka Torstenson közeledése volt. A császári hadvezetőség nem kívánt egyszerre két fronton harcolni, Rákóczyval békét kívánt, vagy legalább is fegyverszünetet.

Rákóczy tudott Torstenson előnyomulásáról. Még január folyamán érkeztek hírek a Felvidékre a várható svéd támadásról. Bisterfeld már január 7-én jelezte II. Rákóczy Györgynek, hogy a svédek hamarosan Morvaországban lesznek.[15] Később a nagyszombati követek jelentették, hogy a svédek útban vannak Csehország felé, végül pedig február 15-én egy kurir érkezett magától a svéd vezértől. Torstenson ugyanis Zeitz-

[12] Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. jan. 31.
[13] Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. jan. 3.
[14] Csernel Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jún. 31.
[15] Bisterfeld H. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jan. 7.

ből, még indulása előtt, január 18-án négy futárt indított Rákóczyhoz Magyarországra. A futárok indulásának hírét vitték. Ezeknek egyike érkezett meg február 15-én Bártfára. Útja Zeitzből Nürnbergen, Regensburgon, Linzen keresztül Bécsbe vezetett, onnan északnak fordult, elhaladt Olmütz közelében, majd Sziléziába jutott, onnan Krakkóba és így végre Magyarországra. Hosszú útja mutatja, hogy milyen nehéz volt Rákóczynak fenntartani az összeköttetést svéd szövetségeseivel.[16]

1645 februárjában tehát Rákóczynak biztosan tudnia kellett, hogy jönnek a svédek és mégsem erőltette a hadi készülődést. Időnként rendelt ki Erdélyből kisebb csapatokat,[17] de ezekben a csapatmozgásokban nem volt tervszerűség és végrehajtásuk sem volt kielégítő. Előfordult, hogy megváltoztatta korábbi intézkedését, anélkül, hogy ennek okát látnánk. Február 20-án pl. mozgósította a székelyeket, rá 9 napra viszont szükségtelennek nyilvánította parancsa végrehajtását. Mi történt közben? A február 20-i mozgósítást Rákóczy azzal indokolta, hogy „nyilván már Csehországban van a generál s naponként erre mifelénk közelget s nekünk is most kellene az ellenségnek distractiót csinálnunk és az generálra gyűjtött erejét császárnak megszaggatnunk."[18] Ezt a helyes elhatározását csak az változtathatta volna meg, ha a svédek visszafordultak volna, vagy valami más lényeges esemény történt volna. Ilyenről szó sem volt; I. Rákóczy György március elsején leállította a székelyek mozgósítását, de ugyanakkor változatlanul hirdette a svédek jöttét. Torstenson futárjai az összeköttetési nehézségek miatt késve érkeztek Rákóczyhoz, a fejedelem azonban más forrásokból rendszeresen értesült a svédek előhaladásáról. Mégis elejtette a „distractió csinálás" tervét, többet erről nem esett szó. A fejedelmi hadak tétlenségét február végén és március elején még indokolni lehet az erős téllel és a nagy hóval, mely a Felvidéken március közepéig akadályozta a közlekedést.[19] Március második felében azonban szép tavaszi idő köszöntött be és mindenfelé megindultak a mezei munkák.[20] Az időjárás a továbbiakban már nem lehetett komoly akadálya a hadműveleteknek, és ennek ellenére sem került sor komolyabb támadásra. A „distractió" helyébe lépett viszont I. Rákóczy György kedvenc elgondolása, a kedvező helyzetnek kihasználása várak „veddegélésére", ostromára.

Kis jelentőségű várak ostromával foglalkozni akkor, amikor az ellenség fő erejét a másik oldalról a szövetséges szorongatja — hadvezérhez méltatlan gondolat. I. Rákóczy György azonban nem volt hadvezér. Ezt már bebizonyította 1619-ben és 1644-ben is. Sokkal szívesebben fog-

[16] *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 237—238. o.

[17] Török—magyarkori Állami Okmánytár. 304—307. o.; *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 307—309. o.; Rákóczy levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. márc. 29.

[18] Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 304—307. o.

[19] Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 321—323. o.

[20] Nyári B. és Reöthy O. levelei. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. már. 16. és 1645. márc. 21.

lalkozott diplomáciai ügyekkel. 1645 első hónapjaiban is sokkal erősebben foglalkoztatták a diplomáciai tárgyalások, mint a hadikészülődés.

De Croissy francia követ még 1644 novemberében jelezte Pomerániából, hogy útnak indult Rákóczyhoz. 1645 januárjában érkezett a magyar határhoz. Mikor Rákóczy ennek hírét vette, nyomban útnak indult Ónodról malkovicai birtokainak középpontjába, Zboróra, hogy ott fogadja a követet. Ez alkalommal sokkal mozgékonyabb volt, mint amikor hadával az ellenséges seregeket kellett felkeresni. Január 24-én már Zborón volt és három nap múlva megérkezett a francia követ is.

De Croissy tárgyalásai I. Rákóczy Györggyel 1645 január végétől április 22-ig tartottak, míg végre megegyezésre jutottak. A három hónapos tárgyalásokkal e tanulmány nem akar foglalkozni, csupán annyiban, amennyiben a hadi eseményeket befolyásolták. Hatásukat katonai vonatkozásban két irányban figyelhetjük meg. Egyrészt a francia követ döntésre bírta Rákóczyt a háború és béke kérdésében. Croissy már február végén kényszerítette Rákóczyt, hogy kötelezze magát a nagyszombati béketárgyalások megszakítására.[21] Ez azonban februárban még a kötelezvény ellenére sem történt meg. Csak március végén hívta vissza Rákóczy követeit Nagyszombatról, mikor már végleg elhatározta a harc folytatását. Ugyanakkor Zborón, majd Bártfán, végül Munkácson annyira a diplomáciai tárgyalásoknak szentelte idejét, hogy nem jutott előbbre a hadsereg szervezése. Ebben része volt Rákóczy más irányú lekötöttségén kívül annak is, hogy legjobb katonai munkatársait sem használta, illetve használhatta a hadseregszervezés céljára. Az 1644-es hadjárat hadseregének szervezői közül beteg volt Reöthy Orbán és Debreczeni Tamás. Reöthy szabadságot is kapott a tavasz folyamán, Kővárra ment s onnan csak májusban tért vissza Kassára. Januárban meghalt Ballingh János, a munkácsi kapitány, akinek 1643—44-ben oly nagy érdemei voltak a fejedelmi hadak megszervezésében. Hiányzott Kemény János is, akit I. Rákóczy György diplomáciai feladattal bízott meg. Kemény januárban Moldvában ment, hogy Lupul vajdát jobb indulatra bírja Rákóczyval szemben és így az elkövetkezendő időkre biztosítsa a fejedelem hátát egy esetleges támadástól. E kipróbált munkatársak hiányában érthető, hogy nem ment megfelelően 1645 tavaszán a hadsereg szervezése.

Március elején megtörtént a jankaui csata, mely megnyitotta az örökös tartományokat Torstenson hadai előtt. Ugyanakkor a fejedelmi hadak közül Bakos seregei még mindig Liptóban tanyáztak, várakoztak. Az Ónod környéki csapatok tevékenysége is abban merült ki, hogy a környék parasztságát sanyargatták. Fosztogatásaik olyan méretűek voltak, hogy Szentpétery Deák Imre, Rákóczy familiárisa március közepén már attól félt, hogy a parasztság felkel és aláfut a török birodalomba a sok

21 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 239. o.

prédálás miatt.[22] A fejedelmi hadak részéről ekkor még szó sem lehetett egy komolyabb támadásról a császáriak ellen. Ezt tudták császári oldalon is. Eszterházy Rákóczy hadainak készületlenségéből egyenesen arra következtetett, hogy Rákóczy nem akar tovább hadakozni, kész a békére.[23] Ebben bízva, a Haditanács március végén Puchaim hadát — kb. 2000 német katonát és 7—800 könnyű magyar lovast[24] — Nagytapolcsánytól Bécshez rendelte, hogy magja legyen a Torstenson ellen szervezendő új hadseregnek.[25] Ezzel a Felvidék nyugati részéről mindenféle komolyabb császári erő eltűnt, és március végétől nyitva állt az út Rákóczy hadai számára Pozsonyig, és a nyugati határig. A nyugati határ mellett pedig április elejétől fogva ott tanyáztak a svédek, várva a fejedelmi hadakra.

1645 áprilisában dőlt el a svédek hadjáratának és ezzel együtt I. Rákóczy György hadjáratának is a sorsa. Eldőlt azzal, hogy Rákóczy seregei még csak meg sem indultak. A Habsburg-uralom egyik legkritikusabb hónapja volt ez. III. Ferdinánd elvesztette hadseregét, Prágában rekedt, Bécstől elvágva. A császári család Bécsből Grazba menekült. Gyors segélyt a Habsburgok sehonnan sem várhattak. Szövetségeseik közül a közelben a bajor fejedelem rendelkezett csak komolyabb erőkkel, de a jakaui csata hírére ezeket Turenne támadta meg. A franciák támadása lehetetlenné tette Miksa fejedelem számára, hogy újabb csapatokat küldjön a császár segítségére. Uj császári ezredeket kellett szervezni és közben bízni a bécsi helyőrségben és polgárokban, hogy megmentik a császárvárost. Pulchaim ezredeinek és könnyűlovasainak nem lehetett más feladata, mint hogy megvédjék azokat a területeket, ahol az új ezredek szervezésének meg kellett történnie. Az új hadsereg szervezése Bécsújhely, Óvár, Sopron környékén, valamint Stájerország területén ment végbe. Az új hadseregnek azonban március végén még nyoma sem volt és bizony egyáltalán nem volt irigylésreméltó Lipót Vilmos főherceg helyzete, aki ekkor vette át a császári seregek főparancsnokságát.

Az idő a császáriaknak dolgozott. Ezt tudta Torstenson is. A határ mentén várakozott Rákóczyra, aki csak nem akart megérkezni. Torstenson nem értette szövetségesének késését, hiszen ő már Zeitzből jelezte indulását, majd Kaadenból is írt Rákóczynak és 5000 könnyűlovas segédhad küldését kérte tőle.[26] Miért nincsenek itt e hadak, amikor áprilisig éppen elég idő telt el ahhoz, hogy Rákóczy e seregeket kiállítsa és elküldje? És talán Rákóczy hadai ott is lettek volna áprilisra a határon, ha a megelőző évben Torstenson nem írt volna hasonló biztató levelet,

22 Szentpétery Deák I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. márc. 21.

23 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Eszterházy l. t. Miklós nádor levelei. 1645. márc. 19.

24 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 321—323. o.

25 Földvári M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. márc. 29.

26 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 221—225. és 233—235. o.

anélkül, hogy ígéreteit beváltotta volna. Az egyszer már megcsalt Rákóczy másodszor már óvatos volt, megvárta, hogy a svédek valóban megérkeznek-e, e várakozással viszont elszalasztotta a legkedvezőbb alkalmat.

Torstenson elsősorban könnyűlovasokat várt Rákóczytól. Rákóczy hadseregét Rebenstock jelentéseiből ismerte, így tudta gyengéit is, de a magyar könnyűlovasságot illetőleg nagy reményei voltak.[27] És valóban, a magyar könnyűlovasok segítségével Torstenson 1645 áprilisában nagy dolgokat vihetett volna végbe. A portyázó könnyűhadat felhasználhatta volna valamely város ostromának fedezésére, vagy pedig a magyar lovasokkal megerősített saját lovasságát nagyobb távolságokra küldhette volna el, hogy megzavarja, lehetetlenné tegye új császári hadak gyülekezését.

Április végéig várakozott Torstenson Rákóczyra. Először Mistelbachban volt főhadiszállása, majd a Morva folyó mellé költözött Hohenauhoz, egyenesen a magyar határ mellé.. A magyar hadak azonban csak nem jöttek és végül Torstenson egy hónapi tétlen várakozás után egyedül is akcióra határozta el magát. Brünnhöz vonult és május 5-én megkezdte a város ostromát. Az volt a célja, hogy Olmütz mellett még egy támaszpontot szerezzen Morvaország területén a további háborúskodáshoz.

I. Rákóczy György április elején már tudott Torstenson nagy győzelméről és arról is hogy Puchaim elvonult Bécs felé. De Croissy sürgetésére március végén megszakadtak a nagyszombati tárgyalások és friss hírekkel visszatértek követei. Útjukban, Sempténél találkoztak Puchaim nyugat felé vonuló hadával és ezt, gyorsan levélben közölték is Rákóczyval.[28] A fejedelem azonban még ezek után sem látta szükségesnek, hogy siettesse a katonai előkészületeket. Mindössze annyi történt, hogy megmozdultak Bakos hadai, április elején portyázni mentek Turócba és egészen Bajmócig jutottak. Bakos főhada azonban egy időre még Liptóban maradt.[29]

Rákóczyt április nagyobb részében még mindig a De Croissyval folytatott tárgyalás kötötte le. Végre 1645. április 22-én létrejött az egyezmény, az úgynevezett munkácsi szerződés.[30] I. Rákóczy György meg lehetett elégedve a három hónapi tárgyalás eredményével. A szerződés értelmében ugyanis a francia király I. Rákóczy Györgyöt, családját, Magyarország és Erdély rendjeit védelmébe vette és megígérte segítségét a Hasburgok ellen, nemcsak a fennálló harcokra, hanem későbbi időkre is. Amennyiben ti. a háborút befejező béke után a Habsburgok részéről a fejedelmet újabb támadás érné, a francia király törekedik majd Rákóczy „érdekeinek megvédésére". Még arra is biztosítékot kapott Rákóczy, hogy ha a szerződés lejárta előtt őt, vagy utó-

27 *Dudik.* 1874. 138—139. o.

28 Nagyszombati követek levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. ápr. 3.

29 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. ápr. 8.

30 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 256—271. és 284—288. o.

dait elűznék Erdélyből, a francia udvartól évi 20 000 tallért kapnának. A francia király kötelezte magát, hogy Rákóczy tudta nélkül nem köt békét, ennek megfelelően Rákóczy is megígérte, hogy az általános békéig folytatja a harcot, kivéve, ha a török fenyegetné és semmi mód sem volna arra, hogy a törököt engedékenységre bírják.

Katonailag a szerződés nem bírt jelentőséggel. V. pontja egyenesen megállapította, hogy a franciák katonai segítséget nem tudnak Rákóczynak adni, azaz nem tudják elküldeni a svédekkel kötött szerződésben megállapított 3000 gyalog felét. A gyalogok helyett az évi 100 000 tallér subsidium mellé még 48 000 tallért ígért a szerződés, hogy Rákóczy ezen Németországban fogadhasson gyalogosokat.

A munkácsi szerződésnek az 1645-ös hadjáratra nézve semmiféle pozitív hatása sem volt. Jelentőségét inkább abban láthatjuk, hogy megteremtette az összeköttetést a párizsi udvar és a Rákóczy-család között. A munkácsi szerződést a 7 éves XIV. Lajos nevében kötötték és ez a név még sokat szerepelt a magyar történelemben, de a Rákóczy-család történetében is. A munkácsi szerződésnek nagy ára volt: a hosszú katonai tétlenség. Amint létrejött, I. Rákóczy György nyomban teljes figyelmével hadserege felé fordult. Elrendelte az erdélyi seregek hadbaszállását és Tokajt jelölte ki hadainak gyülekező helyül.[31] Most egyszerre semmi sem történhetett elég gyorsan. Április 26-án Ungvárról adta ki a mozgósítási és indulási parancsot és már május 7-én Tokajon kellett volna lenni a seregeknek. Ezt a parancsot természetesen nem lehetett végrehajtani. Május 7. körül csupán Erdélyben gyülekeztek a seregek és május vége lett, mire Tokajhoz érkeztek.[32] Így megvalósíthatatlannak bizonyult a május 15-i indulási dátum is. Ekkor akart ugyanis Torstensonhoz megindulni, amiről április végén értesítette a svéd fővezért.[33] E levélben bejelentette azt is, hogy Kemény Jánost előre akarja küldeni, hogy megbeszélje Torstensonnal a hadsereg egyesítését és az utána végrehajtandó terveket.

Egy kérdés még elintézetlen volt: a török magatartása 1645 februárjában Ibrahim szultán utasította Husszein budai vezért, hogy ne engedje meg, hogy a német Kassán, vagy a 7 vármegyében valami kárt tegyen.[34] Ezt az utasítását Rákóczy is megtudta, s az nagy bizalommal töltötte el. A szultáni levélben nem volt ugyan szó a novemberi letiltás módosításáról, de Rákóczy mégis azt remélte, hogy a török hajlandó lesz álláspontját megváltoztatni. Február végén levelet írt Mehmed nagyvezérnek, melyben kifejtette, hogy célszerűbbnek tartja, ha nem várják be a császáriak támadását, hanem megelőzik azt. Lám Bocskainak és Bethlennek a porta nem szabta meg, hogy

31 I. Rákóczy Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. ápr. 26.
32 Kálnoki I. naplója. Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 143. o.
33 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 319—320. o.
34 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 299—300. o.

meddig mehetnek, hanem hagyta, hogy a fejedelmi hadak a német birtokban levő részekre támadjanak és ott oltalmazzák a 7 vármegyét és Erdélyt. Ezt akarja ő is és kéri a szultánt, hogy utasítsa a budai vezért és az egri pasát, hogy segítsenek neki a német felkeresésében.[35] Rákóczy erősen bízott és sürgette portai követét, Serédi Istvánt, hogy szerezze meg a szükséges engedélyt, illetve a török pasáknak szóló parancsokat.[36] Serédi nem nagyon bízott a sikerben és kérte, hogy svéd követ menjen a portára, remélve, hogy az talán tud majd valamit elérni.[37] Biztató ígéret a portáról nem érkezett, Rákóczy azonban bízva svéd és francia szövetségesében, a szultán beleegyezése nélkül is elhatározta a háború folytatását. Április végén utasította Serédit, hogy közölje a portán, ha továbbra is akadályozzák terveit, nem küld több ajándékot. Ugyanakkor kérjen 1000 tatárt, 3000 törököt és utasítást a két román vajda számára, hogy 5—500 lovas kurtánt küldjenek mellé.[38]

Április végén tehát megtörtént végre a mozgósítás. Azonban május folyamán I. Rákóczy György még mindig csak kisebb erőkkel rendelkezett. Ezek egy részével, elsősorban a január óta folyamatosan kirendelt gyalogosokkal Gyulai Ferenc Szendrőt vette ostrom alá. Május 10-re sikerült is az alsó várat bevenniük.[39] Rákóczy fegyverben levő seregeinek nagyobb része Bakossal volt. Május elején Bakosnak kb. 4000 embere lehetett.[40] Ezekkel még április közepe táján Turócra nyomult előre, a bányavárosok szomszédságába.[41] Április vége felé Bakos a svédekkel igyekezett kapcsolatot teremteni. Ezt a svédek is megpróbálták, de Földvári Miklós kb. 500 lovassal a svédek és Bakos közé ékelődött, úgy hogy a svédeknek vissza kellett fordulniuk.[42] Bakos erősítéseket kért, vagy 3000 zsoldos lovasra lett volna szüksége. Míg ezek megérkeztek, csak portyázói jártak szét, elsősorban a Vág völgyében. Amíg így várakozott, hirtelen megnehezült helyzete. Ahogy a svédek elvonultak Bécs közeléből Brünn alá, a császáriak levegőhöz jutottak. Defenzívából támadásba mehettek át, ha csak kisebb méretűbe is. Május 10. körül Puchaim megindult az Óvár—Pozsony vidékén gyülekező hadakkal, kb. 5000 emberrel. Ahhoz nem érezte magát elég erősnek, hogy Brünnhöz menjen, hanem inkább gyengébb ellenfelet választott magának. Bakos ellen indult.[43] Célja az volt, hogy Bakost visszaűzze és ezzel lehetetlenné tegye, hogy a svédekhez csatlakozhas-

35 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 310—313. o.
36 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 755—756. o.
37 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 752—755. o.
38 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 762—763. o.
39 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 839—841. o.
40 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. május 3.
41 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. ápr. 19.
42 Bakos G. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. ápr. 27.
43 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. máj. 13.

son. Torstenson azonban tudott Puchaim megindulásáról és következtetett céljára is. Megelőzte a császári vezért. Csapatokat küldött Douglas vezérőrnagy és Károly Gusztáv pfalzi gróf — a későbbi X. Károly svéd király — vezetésével Bakos segítségére. Bakos ekkorra már megkapta Rákóczytól is az erősítéseket és 6—7000 lovassal és 1000 gyaloggal megindult a svédek felé. Trencséntől északra történt meg a magyar és svéd csapatok egyesülése 1645. május 15. körül.[44] Az egyesült sereg Morvaország területére ment, Magyar-Bródon át Ostrához és így kikerülte Puchaim hadát. Amikor azután a császáriak dolgavégezetlenül visszatértek Pozsonyhoz, Douglas vezetésével magyar és svéd csapatok Nagyszombathoz mentek, melyet meglepetésszerűen május 28-án bevettek. Kis helyőrséget hagytak benne hátra, majd Douglas visszatért Brünn alá, Bakos pedig a határ mellett Holicsnál ütött tábort.

Torstenson tehát május végére mégis magyar segédhadhoz jutott. Számszerűleg tekintélyes volt e magyar had, azonban a harci ereje sok kívánni valót hagyott maga után. Elsősorban fegyelme állt gyenge lábon és így nehéz volt felhasználni. Május végén már lázadás tört ki Bakos táborában. Csapatainak egy része, főleg a hajdúk elindultak hazafelé.[45] A fosztogatva vonuló hajdúkra azután mindenfelől rátámadt a parasztság és csak kevesen érkeztek közülük haza. A lázadás oka a szokásos volt: a zsold fizetése már hosszú ideje elmaradt. A hadakat Bakos csak Torstenson segítségével tudta lecsendesíteni. A svéd generális ugyanis a svéd koronától Rákóczynak küldött 100 000 tallér subsidiumból 18 000-t átadott Bakosnak a zsoldok kifizetésére. Torstensonnak ekkor ugyanis sürgős volt, hogy Bakos csapatai használhatók legyenek. Bécsnél a császári csapatok megtámadták a svédek által tartott sáncokat. Brünn alól lehetetlen volt csapatokat küldeni Bécshez, és így Torstenson Bakoshoz fordult segítségért. A magyar hadak azonban nem voltak hajlandók megindulni. Először fizetetlenségükre hivatkoztak, majd arra, hogy ők nem kötelesek az ország határán túl harcolni.[46] Végre Bakos a 18 000 tallér segítségével rábírta őket az indulásra, el is jutottak Mistelbachig, azonban eddigre a császáriak már elfoglalták a sáncokat és így a fejedelmi had visszafordulhatott. Most morva földön, Holiccsal szemben Hodoninnál ütöttek tábort (június 8.).

A magyar csapatok bemutatkozása Torstenson előtt nem volt valami sikeres. Nem csodálhatjuk, hogy ezek után a svéd generálisnak nem volt nagy véleménye szövetségesei harci értékéről. Többé már nem sokat remélt tőlük.[47] Azonban rájuk volt utalva. Szükségét

[44] *Dudik.* 1874. 162. o.
[45] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 329. o.
[46] *Dudik.* 1874. 164. o.
[47] *Dudik.* 1874. 155—161. és 169—170. o.

látta, hogy a közelben tartsa őket arra az esetre, ha a császáriak a nyakára jönnének, ha megkísérelnék Brünn felmentését.

A svéd sereg május 4-én érkezett meg Brünn alá és a következő napon már meg is kezdte a város ostromát. Torstenson azt remélte, hogy gyors sikert ér majd el, mint 1642-ben Olmütznél.[48] Reménye jogos volt. A várost régimódi falak vették körül, körkörösen, a falak előtt árok húzódott és a falakat itt-ott egy-egy torony erősítette meg. Elavultak voltak a védelmi berendezések és ha a svédek már április elején Brünnt vették volna ostrom alá, könnyű dolguk lett volna. Közben azonban Souches ezredes, a város újonnan kinevezett parancsnoka új védőberendezéseket épített, élelemmel jól ellátta a várost és tekintélyes védősereget szervezett. Május elejére a város őrsége 424 császári katona, és kb. 1000 felfegyverzett polgár, céhlegény, honoratior és diák volt.

Május 4-én Torstenson felszólította a várost, hogy adja meg magát és mikor a védők visszautasították feltételeit, megindult a szabályos ostrom. Megkezdődött a falak ágyúzása, aknákat ástak és rohamárkokat készítettek. Torstenson hada azonban még Brünnél sem volt ilyen rendszeres ostromhoz elégséges. Főleg gyalogosokban volt hiány, számuk nem volt elégséges ahhoz, hogy az ostrom egyszerre több oldalról is folyhasson és ez lényegesen megkönnyítette a védők helyzetét.[49] A város körülzárását nagyobb részt lovasokra kellett bízni. Így viszont nem sikerült a várost tökéletesen elzárni a külvilágtól és a császári főparancsnokság állandó összeköttetést tudott tartani az ostromlottakkal. Június folyamán még erősítéseket is küldtek a városba; 400 dragonyosnak sikerült az ostromzárat áttörni és 40 mázsa lőport vittek be a városba. A következő napon egy részük kitört és a hiányos svéd ostromzáron keresztül távozott.

Lőporból idővel nemcsak a várbeliek fogytak ki, hanem az ostromlók is. Torstenson nem számíthatott Pomeránia, illetve Svédország felől lőszer utánpótlásra. Közte és a balti-tengeri kikötők között gyülekeztek a császári csapatok Prága térségében és ezek még levelezését is megnehezítették. Mindent a helyszínen kellett előteremtenie. Így lőport is a helyi kereskedőktől tudott valamelyest vásárolni, ami azonban egy város ostromához nem volt elégséges. Ezen a téren is Rákóczytól kellett segítséget remélni, akihez az ostrom megkezdése után két levelet is küldött, lőpor küldését kérve.[50] Torstensonnak nagyobb ostromágyúkra is szüksége lett volna, hada könnyű tábori ágyúkkal volt elsősorban felszerelve. A svéd ágyúknak oroszlánrésze volt a jankaui győzelemben, de Brünn ostrománál nem sok hasznot hajthattak. Tors-

[48] A brünni ostrom eseményeit legbővebben *Koller:* Die Belagerung von von Brünn durch die Schweden im Jahre 1645. Brünn 1845. című műve ismerteti.
[49] Dudik. 1874. 164. o.
[50] Dudik. 1874. 164. o.

tenson nehéz ostromágyúkat is csak Rákóczytól remélhetett, akinek híres tüzérségéről Rebenstockon keresztül Torstenson is hallhatott.

Az első nagyobb roham május 20-án volt a brünni falak ellen. Ezután támadások és ellentámadások követték egymást, de a svéd sereg csak nem jutott előbbre. Telt az idő és közben a császári hadak lassan szaporodtak, gyülekeztek. A császáriaknak kilátásuk lehetett újabb bajor segítségre is. Május 5-én ugyanis Mercy generális a bajor hadakkal Mergentheimnél, Frankföld határán megsemmisítette Turenne seregét. A császáriaknak most már nem kellett attól félni, hogy a franciák is betörnek Ausztriába és a svédek segítségére sietnek. E helyett bajor segédhadak voltak várhatók.

A mergentheimi csata hírét hallva, Torstensonnak már csak egy reménye maradhatott; az hogy I. Rákóczy György hadaival talán egyszer csak megindul. És 1645 júniusában végre valóban megindult a fejedelem.

1. Rákóczy György előnyomulása 1645 június—júliusában

I. Rákóczy György Tokajból indult el seregeivel nyugat felé. Azonban a seregeknek már hosszú utat kellett megtenniük, mire Tokajhoz értek. I. Rákóczy György hadseregének zömét 1645 nyarán is az erdélyi seregek alkották, lovasságot az erdélyi vármegyék adtak, gyalogságot a székelyek. Az erdélyiek gyülekezése Désnél történt, május 15. körül. A fejedelem fiát, Rákóczy Zsigmondot és Kornis Zsigmond generálist bízta meg a hadak kivezetésével. Nehezen tudtak megindulni. Vonulásukat akadályozta, hogy az árvizek miatt a megyei seregek késve érkeztek Désre.[51] Május 16-án a vezérek elhatározták, hogy nem várják tovább a még késlekedő seregeket és elindultak. Útjuk Szamosújváron, Zsibón, Szilágycsehen, Tasnádon, Nagy-Károlyon és Nagy Kállón át vezetett és május 28-án érkeztek Rakamazhoz, Tokajjal szemben. Rákóczy ekkor már Tokajnál várakozott a hadakra.[52] Az erdélyi hadak átkeltek 30-án a Tiszán és mustrájuk után Tarcalhoz mentek, ahol zsoldfizetés volt, majd Szikszóhoz érkeztek. Szikszónál csatlakoztak az erdélyiekhez a magyarországi vármegyék seregei, a hajdúk és az eddig Szendrőnél alkalmazott gyalogság egy része. I. Rákóczy György június 9-én érkezett Szikszóra és ezután megindultak a hadak nyugat felé.

1645-ben Rákóczy főserege nem volt olyan erős, mint 1644 tavaszán. Először is hiányoztak a román és török segédhadak. 1645-ben a román fejedelmek nem kaptak parancsot a portától, hogy segítsék meg Rákóczyt. Rákóczy próbált saját pénzén katonákat fogadni a két

51 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 315—317. o.
52 Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 141—143.

vajdaság területén, de nem sok sikerrel. Hiányoztak 1645 júniusában a főseregből a fizetet hadak is, mert ezek legnagyobb része már Bakos vezérletével a Morva mellett tanyázott. A későbbi hadműveleteknél Rákóczy számíthatott ezekre. Nem indult azonban el Rákóczyval hadának jelentős része, melyet különféle feladatok elvégzésére hagyott hátra Kassa, Szendrő és Patak vidékén. Először is erős őrségeket rendelt Kassa, Szatmár, Tokaj, Kálló, Ónod, Putnok és Diósgyőr váraiba; összesen 1500 gyalogot és 950 lovast osztott szét ezekben.[53] Ostromlósereg maradt vissza Szendrő alatt is, székely gyalogok, hajdúk, vármegyei lovasok Huszár Mátyás vezetésével, legalább 1000—1500 ember.[54] Ostromló sereget küldött Szepesvár és Szádvár alá. Szepes és Sáros vármegye seregeinek nem kellett elmenniük Rákóczyval, hanem Szepesvár ostroma lett feladatuk. Torna és Gömör megye katonasága Szádvár megrekesztésére maradt vissza.[55] A négy megye katonasága legkevesebb 1000—1500 főt jelentett. Rákóczy Reöthy Orbánt nevezte ki a várőrségek és ostromló seregek főparancsnokává, generálisi és locumtenensi címmel. Ő alá tartoztak még a magyarországi Rákóczy-birtokok katonái, a szükség esetén még felültetendő hajdúk, illetve az Erdélyből még kiküldhető székelyek. Reöthy parancsnoksága alá így kb. 7—8000 főnyi katonaság tartozott, mely mint egy tartaléksereget képezett.

A tartaléksereg első számú feladata lett a még császári kézen levő várak bevétele a Felvidék keleti részén. Szendrő ostroma már Rákóczyék indulásakor is folyt, hamarosan megkezdődött Szepesvár és Szádvár blokírozása is, ezeken kívül még Balog és Murány vár ostroma volt tervbe véve. A várak bevétele azonban csak egyik feladata volt Reöthy hadának. A tartalékhadsereget Rákóczy elsősorban védelmi célokra hagyta hátra. A 7 vármegyét és Kassát akarta vele biztosítani bármely oldalról jövő támadással szemben, arra az időre, amíg a főssereg Morvaországban, vagy Ausztriában jár. I. Rákóczy György elsősorban egy Lengyelország felől jövő támadástól félt. Igyekezett ugyan magát errefelé is biztosítani. Még február folyamán elküldte Bethlen Farkast Lengyelországba, a lengyel nemesek közé, hogy hangulatot teremtsen ügye mellett.[56] Később Baksi Istvánt Varsóba küldte a lengyel királyhoz. Baksi jelentésében biztosította Rákóczyt afelől, hogy a lengyelek nem fognak beleavatkozni a háborúba. Ugyan a császáriakkal rokonszenveznek és nem bánnák a svédek és Rákóczy vereségét, de félnek a svédektől és így távol akarnak maradni a harctól.[57] Ez azonban nem nyugtatta meg egészen Rákóczyt.

53 I. Rákóczy György levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. jún. 5.

54 Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 143. o.

55 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 324—327. o.

56 Bethlen F. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. febr. 18.

57 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. X. 425—429. o.

Attól tartott, hogy majd Homonnai ismét lengyel földön szervez csapatokat, mint 1644-ben, és onnan tör be Kassa vidékére egyes lengyel urak segítségével. A lengyel urak között voltak olyanok, akik már májusban nyíltan segítették elenségeit. Így Krakovski vajda Lublóról segítséget küldött a murányiaknak, sőt még portyázókat is küldött a Szepességre.[58] Rákóczy nem akarta, hogy egy Lengyelország felől jövő támadás visszatérésre kényszerítse, mint ahogy az 1619-ben Bethlennel történt.

Reöthy seregeinek másik elképzelhető ellensége a török volt. Rákóczy ugyan remélte, hogy ha nem is támogatja a török, legalábbis nem akadályozza meg hadakozását, de velük szemben sem ártott az óvatosság.

7—8000 főnyi lehetett Reöthy tartalékserege, kb. ugyanennyi Bakos előreküldött hada. A főserege ezekután nem lehetett több 15 000-nél, és ennyiről tudtak Torstenson környezetében is.[59] A főseregét vonulásakor hosszú kocsioszlop követte. Ez vitte a lőszert és élelmet. A főseregnél volt a tüzérség is. 40 ágyút vitt Rákóczy magával. Húsz közülük nehéz ostromágyú volt, húsz és negyven fontos ágyúk.[60] Torstenson már nagyon várta ezeket, meg azt a 400 mázsa lőport, amit a szekerek vittek. De még türelmesen várni kellett a svéd vezérnek, mert Rákóczy hadai elég lassan haladtak. Június 9-én indultak el Szikszóról és Edelényen, Putnokon keresztül 17-én még csak Rimaszombathoz érkeztek el. A sok szállítószekér lassította meg a hadsereg mozgását.

Rimaszombaton, június 18-án török követ, Behzáde Mehmed csausz érkezett Rákóczy táborába Ibrahim szultán levelével.[61] A szultán újból megerősítette I. Rákóczy Györgyöt Kassa és a 7 vármegye birtokában, de ugyanakkor megtiltotta tovább előnyomulását és utasította, hogy a békét meg ne zavarja, a porta parancsa ellenére semmibe se avatkozzon, tartsa magát szigorúan az 1644 novemberi utasításhoz.

A szultán levelének végrehajtása azonnali visszafordulást követelt volna. Erre I. Rákóczy György nem volt hajlandó. Úgy érezte, hogy megcsalták, becsapták. Követe, Serédi István május végén, június elején azzal biztatta, hogy megkapja majd az engedélyt a további hadakozáshoz, terjeszkedéshez.[62] Rákóczy hitt is követének, nem is, minden esetre gyanakodott, hogy titokban a török és a német már megegyeztek és a portán követével csak azért tárgyalnak, hogy őt megsarcolják, minél több pénzt csaljanak ki tőle.[63] A svéd győzelmekben

58 *Dudik.* 1874. 174—178. o.
59 *Dudik.* 1874. 167—168. o.
60 *Dudik.* 1874. 179. o.
61 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 337. o.
62 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 842—843. o.
63 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 839—841. o.

bízott, azt remélte, hogy ezeknek híre majd számára kedvező hatást teremt a portán.

A török és a német valóban megegyeztek I. Rákóczy György háta mögött. A török eszköznek használta fel I. Rákóczy György támadását, arra, hogy a császáriaktól engedményeket csikarjon ki. Rákóczy támadásának hatására indult végre 1644-ben császári követség Konstantinápolyba, többévi halogatás után és ajándékot is vittek a követek magukkal. A tárgyalások 1645 tavaszán már annyira előre haladtak, hogy májusban török követ ment Bécsbe a végső megállapodás aláírására.[64]

1645-ben a békére mind a két félnek szüksége volt. Egy török támadás rendkívül rosszul jött volna 1645-ben a Habsburgoknak, de békére volt szüksége most a töröknek is az északi határon. 1645-ben indult meg a krétai haborúk sorozata. Mehmed nagyvezér nem volt katona, de belpolitikai okokból szüksége volt erre a háborúra. Előde, Musztafa volt a hadsereg embere és amikor a szultán az udvari párttól támogatva kivégeztette Musztafát, a janicsárokat is megtizedelték. A hadsereget azonban ez nem törte meg. Magatartása egyre fenyegetőbbé vált a szultánnal és udvarával szemben. Mehmed nagyvezér, aki az udvari párt embere volt, háborúval próbált szabadulni a katonáktól. Legtöbb sikerrel a gyengén védett Kréta szigetének megtámadása kecsegtette a törököt. A Földközi-tengeren ugyan nem Kréta, hanem Málta volt a törökök fő vetélytársa, azonban Málta ellen kockázatosabb lett volna hadakozni. Így május 10-én Juszuf szerdár a török hajórajjal Kréta ellen futott ki Konstantinápoly kikötőjéből. A török érdeklődése tehát a Földközi-tenger vidéke felé fordult és ezért Azovnál, a lengyel határ mentén, és Magyarországon a béke biztosítása lett célja.[65]

I. Rákóczy György Rimaszombatnál rendkívül határozottan viselkedett, miután megkapta a szultán letiltó levelét. Titokban tartotta a levél tartalmát, hogy a hadakban riadalom ne támadjon. Azután elrendelte a további előnyomulást, a hadjárat folytatását. Bízott benne, hogy ha sikereket tud majd elérni, a porta megváltoztatja álláspontját.[66] Leveleket is írt a portára. Egyet a nagyvezérnek, melyben kifejtette, hogy nem érti a letiltást. A császáriak a vele folytatott tárgyalásokon nem akartak lemondani a 7 vármegyéről. Ő ezekért küzd most is. Nem kívánhatják tőle, hogy megvárja, míg a császáriak megbékélnek a svédekkel és azután ellene fordulnak és akár Erdélybe is betörnek. Új utasítást kér, mely ha megbékélést ír elő, nyomban engedelmeskedni fog.[67] E levél ügyes diplomáciai húzás volt. Nem mondott ellent a szultánnak, csak mint aki nem érti a dolgot, felvilágo-

64 III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. május 12.
65 Jorga: Geschichte des Osmanischen Reiches. III.
66 *Kemény:* Önéletírása. 428—429. o.
67 Török—magyarkori Állami Okmánytár. III. 349—352. o.

sítást, újabb utasítást kért. Újabb levél, válasz csak egy hónap múlva volt várható a posták lassúsága miatt, azaz Rákóczy ezzel legalább egy hónapot nyert a hadjárat folytatására. Egy másik levelet Rákóczy Serédinek küldött. Utasította, hogy lépjen érintkezésbe a francia és hollandi ágensekkel Konstantinápolyban és együtt próbálják a szultánt és a nagyvezért szándékuk megváltoztatására bírni. Még 10 000 tallér ajándék ígéretére is felhatalmazta követét, de azért figyelmeztette is, hogy felesleges és káros kiadásoktól óvakodjék![68]

A főssereg június 19-én indult tovább Rimaszombattól Fülekhez. Arra nem volt idő, hogy az erős őrséggel megrakott várat ostrom alá vegyék, de azt sem akarta Rákóczy, hogy a vár és város sértetlenül maradjon háta mögött. Ezért 20-ról 21-re virradó éjjel a fejedelem hadai rohammal bevették Fülek városát, és felgyújtották, hogy ne szolgálhasson nagyobb erőknek gyülekezőhelyül. Fülek után Szécsény, Gyarmat és Palánk voltak a következő állomások. Palánktól északnyugatnak fordult a főssereg és Barsnál elérte a Garamot. Léva vára és városa ez alkalommal semlegességet fogadott és így Rákóczy június harmincadikán csapataival nyugodtan kelhetett át a folyón.[69] Barstól Gyimes várához mentek, majd innen egészen északi lett előnyomulásuk iránya és július 3-án Nagytapolcsányhoz érkeztek. Rákóczy azért fordult ennyire északnak, mert Torstenson csapatokat küldött eléje s ezek Trencsénen keresztül közeledtek. Ismét Douglas volt az, akit Torstenson néhány lovasezreddel a magyarok elé küldött.

Douglas lovasaival július 4-én érkezett meg I. Rákóczy György nagytapolcsányi táborába. Még magyar csapatok is jöttek Bakos hadából Douglassel Jármi Ferenc vezetésével. Torstenson azért küldte Douglast Rákóczy elé, hogy siettesse előnyomulását. Véleménye szerint Rákóczy csigalassúsággal közeledett, pedig neki már nagy szüksége lett volna Rákóczy segítségére, emberben és hadiszerekben egyaránt.

Torstensonnak július elején még nem kellett császári felmentő hadaktól félnie. A császári ezredek még mindig csak gyülekeztek Csehországba érkezett Montecuccoli szileziai hadteste és ehhez csatlakoztak a többé-kevésbé helyreállított ezredek. A csehországi hadak főparancsnoka ismét Gallas lett, aki szokásához híven nem mozdult, nem támadott és így Torstensonnak nem sok gondot okozott. Valamivel aktívebb volt a Bécs és Pozsony térségében gyülekező hadsereg. Ehhez tartozott Forgács Ádám hada Érsekújváron, mely június végén visszafoglalta Nagyszombatot a helybeli polgárok segítségével.[70] Az érsekújváriak sokat portyáztak és kisebb ütközeteik is voltak Rákóczy felvonuló hadának portyázóival. Újváron kb. 3000 könnyű lovas gyűlt egybe Forgács

[68] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 769—772. o.
[69] Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 144—145. o.
[70] *Kemény:* Önéletírása. 436. o.

Ádám parancsnoksága alatt.[71] A német ezredek Pozsony táján sem igen mozogtak, fő gondjuk a dunai átkelőhelyek elsáncolása volt.

Rákóczy Nagytapolcsánynál néhány napig pihentette seregeit. Ezalatt megjelentek nála Nyitra és Bars megye hódoló követei és végre egy főúr is, Illésházy Gáspár.[72] Rákóczy élvezte diadalát. Egy-két vár kivételével a Vágig minden meghódolt előtte; legfőbb ellensége, Eszterházy Miklós, menekülni kényszerült birtokáról, Semptéről a fejedelmi hadak elől. Rákóczy már nem is igen tartott a császáriaktól. Az izgatta inkább, hogy míg ő nyugaton jár, nem történik-e valami baj a 7 vármegyével és Erdéllyel. Éppen ezért már Tapolcsányról csapatokat indított haza, Jármit küldte vissza. Elhatározta, hogy amint egyesül Torstenson hadseregével, haza fogja bocsátani a vármegyei seregeket és helyükbe német csapatokat fogad. Azt remélte, hogy így az erdélyi hadak nélkül is kb. 12 000 főnyi hadat tud majd tartani, magyar és német zsoldosokból.

Akkor, amikor Rákóczy úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a császáriaktól nincs többé mit félni, ismét tévedett. Újból bebizonyosodott, hogy gyenge hadvezér. Csupán a pillanatnyi hadihelyzettel számolt és nem vette figyelembe a várható fejleményeket. Nem számolt a Habsburg-birodalom tartalékaival, pedig az előző évek tapasztalatai megtaníthatták volna ezek figyelembe vételére. Területek meghódításával eldöntöttnek vélte a háborút, és nem látta annak fontosságát, hogy az ellenséges hadat megsemmisítsék. Célját elértnek látta azzal, hogy elérkezik Torstensonhoz, mehetnek most már haza a seregek. Új hadsereget akart szervezni az ellenség orra előtt és ezt elsősorban a svédek költségén kívánta végrehajtani. Zsoldosokat akart a vármegyei seregek helyett, ami kétségkívül nem lett volna rossz csere, hiszen 1645-ben már senki sem vitatta a zsoldos hadak fölényét a felkelőkkel szemben. Rákóczy szemében azonban nem az volt a fontos, hogy zsoldosai legyenek a megyei seregek helyébe, hanem, hogy a magyarok helyébe ő is német katonákra tehessen szert. Leegyszerűsítve látta a problémát. A svéd és császári ezredek sikerét a németek nagyobb bátorságából vezette le és így állította szembe a német katonákat saját csapataival, melyek csak kisebb eredményeket tudtak elérni.

„A mi nemzetünk elrestült, tunyult s a hadakozáshoz kedvetlen indulatját jól tudja, egyáltalában az hadakozásnak continuálását noha szomorúan, de meg kell vallanunk, mi ezekkel végben nem vihetjük, hanem idegen nemzetet is kell fogadnunk."[73] Rákóczy faji különbséggel magyarázott ott, ahol elsősorban szervezési, kiképzési különbségről volt szó. Ezért 1645-ben egyszerűen németeket akart fogadni, és nem gondolt arra, hogy nem akármilyen németekre, hanem begyakorolt német Landsknechtekre volna szüksége. Ezeket azonban 1645 nyarára már

71 Forgács A. levele. Országos Levéltár. Batthány l. t. 1645. júl. 5.
72 *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 767—768. o.
73 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 328. o.

felszívta a császári hadszervezés, az örökös tartományok területén, illetve a svéd hadsereg, melynek csak a vezetése és neve volt svéd, állományának viszont több mint 90 százaléka németekből tevődött ki.[74] Morvaországban és Ausztriában nem lézengtek ekkor felfogadható szabad zsoldosok, alapos hiba volt tehát Rákóczy részéről, mikor ilyenekre épített. Pedig a fejedelem sokáig kitartott téves elgondolása mellett és közben egymás után küldte haza magyar seregeit, mielőtt egy német zsoldost is tudott volna fogadni.

A fejedelmi hadak hadműveletei július—augusztusban

Rákóczy hadseregével július 7-én indult tovább Nagytapolcsányból. A következő napon átkelt Galgócnál a Vágon. Innen csapatokat küldött ki Rákóczy Zsigmond és Kemény vezetésével Nagyszombat újbóli elfoglalására. A város egy-két ágyúlövés után megadta magát (július 9.). Csak a vezérek mentek be kevés katonával, nehogy kifosszák a hadak a várost.[75] Székely gyalogokat hagytak őrségnek, majd visszatértek Rákóczy György táborába, mely ekkor már Szomolyánnál volt, a Fehérhegy lábánál. Itt csatlakozhatott Rákóczyhoz Bakos és hadteste is.

Most dönteni kellett a további teendők felől. Rákóczy Pozsonyt szerette volna elfoglalni, illetve legjobban azt szerette volna, ha Torstenson még májusban elfoglalta volna a várost számára. Akkor júliusban már akadály nélkül juthatott volna a Dunántúlra is.[76] De ha már ez elmaradt, akkor most, júliusban akart Pozsony ellen vonulni és ehhez Torstenson segítségét kérte.[77] Torstenson viszont ugyanakkor Rákóczy segítségét kívánta igénybe venni Brünn ostromához.[78] Torstenson azt akarta, hogy Rákóczy hadai menjenek Morvaországba, Rákóczy viszont Magyarországon akart egyesülni Torstensonnal, vagy legalább is hadának jelentős részével. Rákóczy is, Torstenson is saját elképzelését kívánta szövetségesére rákényszeríteni. Arról viszont nem igen volt szó, ami mindkettőjük számára a legcélszerűbb lett volna, arról, hogy egyesüljenek és utána felkeressék az ellenséges hadakat, túlerejükkel megsemmisítsék azokat. Újabb nagy győzelem után már könnyebb lett volna a várakat és városokat elfoglalni. A Rákóczy és Torstenson közötti tárgyalások során felmerült ez a gondolat is, Kemény János képviselte, azonban nem talált meghallgatásra.[79]

74 Torstenson Krisztina királynőnek írt levelében arról panaszkodott, hogy mind össze 5 compánia valódi svéd volt vele. *Dudik.* 1874. 155—161. o.
75 *Kemény:* Önéletírása. 440. o.
76 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 306—308. o.; *Dudik.* 1874. 155—161. o.
77 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 325—328. o.
78 *Szilágyi:* Svéd—francia okmánytár. 322—324. o.
79 *Kemény:* Önéletírása. 444. o.

Kompromisszumos megoldás jött végül létre. Rákóczy segítséget küldött Torstensonnak; július 13-án hadseregének kb. egyharmada, 136 zászlóalja, mintegy 7800—8000 ember elindult négy ostromágyúval és két mozsárral, Rákóczy Zsigmond és Kemény János vezetésével Brünnhöz.[80] Rákóczy ugyanakkor kb. 15.000 emberrel a Fehérhegyen innen maradt és Pozsonyt fenyegette. Torstenson a segítség fejében megígérte, hogy amint elesik Brünn, átjön Magyarországra és segíti Rákóczyt Pozsony elfoglalásában.[81]

Torstenson segítsége csak ígéret maradt. Pedig I. Rákóczy György nagyon számított a svédek segítségére és a svéd csapatokat nemcsak Pozsonynál akarta felhasználni, hanem jóval keletebbre is. Amikor Zsigmond fiát és Keményt Brünnhöz küldte, utasította őket, hogy Torstensontól azonnal 1500 gyalogost követeljenek, azokat a gyalogosokat, akiket az 1643-ban kötött szövetségi szerződésben a svédek megígértek. Még 600 lovast kért ezek mellé, és célja az volt, hogy ezeket Kassa vidékére küldi alá.[82] Újabb bizonyítéka ez annak, hogy Rákóczyt július közepén már elsősorban Kassa és Erdély védelmének gondja foglalkoztatta. A császári seregek elleni harc már mellékes volt számára. Csak így magyarázhatjuk meg azt az egészen helytelen elgondolást, hogy az ellenséges hadak közelében lévő fő erőket ilyen alaposan meg akarta gyöngíteni és a kivont csapatokat messzi tartalékba akarta küldeni. I. Rákóczy György júliusi információi szerint nem volt valószínű, hogy Kassa vidékét a közeljövőben támadás érné, éppen ezért az oda küldendő kb. 2000 főnyi svéd had tétlenül, felhasználatlanul tanyázott volna, akkor, amikor ezekre Brünnél vagy Pozsonynál, esetleg egy nyilt csatában égető szükség lett volna.

Torstenson azonban nem küldte el a gyalogosokat és lovasokat, nem is küldhette, ha folytatni akarta Brünn ostromát. Az ostromnál a legfőbb gondja éppen az emberhiány volt. Hiszen Rákóczyra is azért volt szüksége, hogy új csapatokhoz jusson. Annyira szüksége volt Rákóczy seregeire, hogy elvben még Rákóczy kérésébe is beleegyezett, csak teljesítését tette Brünn elfoglalásától függővé. Hajlandó volt Kassára csapatokat küldeni, csak azt kötötte ki, hogy ezek küldése titokban történjék, vagy valamilyen ürüggyel, mert nem kívánta provokálni sem a lengyeleket, sem a törököket.[83]

Egyelőre azonban Brünn ostroma volt a legfontosabb és ebbe I. Rákóczy György is kénytelen volt beleegyezni, beletörődni.

Rákóczy Zsigmond és Kemény seregei július 17-én értek Brünn közelébe és már érkezésükkel is segítettek Torstensonnak. Gallas ugyanis július közepén végre megindult Prága vidékéről Brünn

[80] *Dudik.* 1874. 189—190.; *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 849—850. o.
[81] *Dudik.* 1874. 187—189. o.
[82] *Szilágyi:* Svéd-francia okmánytár. 325—328. o.
[83] *Dudik.* 1874. 187—189. o.

felé, azonban amint meghallotta a magyar segítség érkeztét, nyomban visszafordult.[84] A magyar csapatok nem mentek egészen Brünnig. Hodoninnál keltek át a Morván, majd Hustopece (Auspitz) közelében Dyje (Thaya) folyónál ütöttek tábort július 17-én. Innen Rákóczy Zsigmond és Kemény kisebb kísérettel és az ágyúkkal Brünnhöz ment. Rákóczy ágyúi már július 19-én tüzelni is kezdtek a városra.[85] A magyar vezérek, miután megtekintették a vár alatti ostromberendezéseket, visszatértek a Dyje menti táborba. Innen az elkövetkezendő napokban portyázókat küldtek ki mindenfelé, így Bécs felé is.[86] A magyar hadak fő feladata azonban az volt, hogy a vár ostromát délfelé fedezzék.

I. Rákóczy György július 22-ig Szomolyánnál maradt a Fehérhegy keleti oldalán. Ekkor ő is elindult Morvaország felé, átkelt a hegyen és a Morva folyó mellé, Holicshoz vonult. Közben rendszeresen küldözgette haza csapatait.[87] Pedig helyzete egyáltalán nem volt rózsás. Lipót Vilmos július végére Pozsony körül már 7—8000 emberrel rendelkezett s maga mellé rendelte Forgács Ádámot is könnyűlovasaival. Rákóczy főserege ellen készült. Rákóczy erről csak portyázói útján értesülhetett, a lakosság részéről nem kapott támogatást. 1644-ben a Felvidék keleti részén a parasztok és polgárok Rákóczy szövetségesei voltak, és még a harcokban is résztvettek. A nagyszombati polgárság ezzel szemben, mint láttuk, a császáriaknak segített. Hasonló volt a Fehérhegy környéki parasztság magatartása is. A parasztok itt Rákóczy seregei ellen folytattak partizán harcot. Ez a harc valószínűleg akkor indulhatott meg, amikor június elején Bakos hadai fellázadtak és fosztogatni kezdték a parasztságot. Rákóczy is megemlékezett arról, hogy a fellázadt hajdukat hogy ölték a parasztok.[88] Azonban ez az esemény a parasztságot nemcsak a fellázadt hajdukkal állította szembe, hanem Rákóczy egész vállalkozásával. Ezt a császári részen érezték is, és nagy jelentőséget tulajdonítottak a júniusi parasztmegmozdulásnak. Június 9-én III. Ferdinánd utasította Czobor Imrét, Pozsony megye főispánját, hogy ne engedje, hogy a földesurak megakadályozzák jobbágyaikat a fejedelmi hadak elleni harcban. Támogassa a parasztok küzdelmét, mert a parasztok elvághatják Bakos összeköttetését Nagyszombat felé és megakadályozhatják hátramaradt csapatainak átkelését a Fehérhegyen.[89] A Fehérhegy környéki parasztság Rákóczy ellenes magatartása állandósult.

[84] *Szilágyi:* I Rákóczy György keleti összeköttetései. 849—850. o.

[85] *Koller.* 1845. 58. o.; I. Rákóczy György tüzérségének Brünnél való szerepléséről bővebben *Makkai László:* I. Rákóczi *György* tüzérségének történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 1954.

[86] Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 148. o.

[87] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 342—343. o.

[88] *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 329. o.

[89] III. Ferdinánd levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Kiemelt missilisek. 1645. júni 9.

Júliusban már Rákóczy főseregét zaklatták, úgy hogy Rákóczynak gyalogokat kellett ellenük küldenie.[90] Rákóczy véleménye szerint júliusban a parasztság több veszteséget okozott seregeinek, mint a császári katonaság.[91]

A Fehérhegy környéki parasztság tehát egészen másképen viselkedett az 1644/45-ös hadjárat folyamán, mint az északkelet-magyarországi parasztok. Keleten a parasztok harcoltak a legkövetkezetesebben a császári elnyomás ellen és így legbiztosabb támaszai lettek Rákóczy György szabadságharcának is. A nyugati megyék parasztjai is eleget szenvedtek a császári elnyomástól, a katonaság fosztogatásától évtizedeken keresztül, de végül mégsem a császáriak, hanem Rákóczy hada ellen fogtak fegyvert. A hajduk fosztogatásai robbantották ki a parasztok harcát, de hogy ez a harc állandósult, annak egyéb oka is kellett, hogy legyen. Talán a katolikus papság irányította itt a parasztság harcát az „eretnek" Rákóczy ellen, vagy a fejedelmi hadak újabb kicsapongással ingerelték fel így a lakosságot, nem tudhatjuk. Azok a források, melyek alapján ez a tanulmány készült, erre a fontos kérdésre nézve nem adnak felvilágosítást.

Lipót Vilmos július 26-án, vagy 27-én indult el dévényi táborából a parasztok által zaklatott Rákóczy ellen. Rákóczy akkor már Holicsnál táborozhatott. A császári hadvezetőség észrevétlenül akart Rákóczy táborán rajta ütni, bíztak benne, hogy ez sikerülni fog. Tudták, hogy a fejedelmi hadak táborhelyüket nem sáncolják és hiányos szokott lenni a tábor biztosítása is. Az észrevétlen megközelítéshez elsősorban gyorsaságra volt szükség, éppen ezért nem ment az egész hadsereg Holicshoz, hanem csak 3 és félezer válogatott lovas. A hadsereg többi részével Lipót Vilmos visszamaradt Stomfánál. A kiküldött lovasság magabiztosan nyomult előre. Parancsuk úgy szólt, hogy az ellenséget még akkor is támadják meg, ha az kétszer, vagy háromszor is annyi lenne, mint ők. Holicshoz érkezve azonban nem találtak semmit sem. I Rákóczy György értesülve a császári had közeledéséről, egész hadával, szekereivel átkelt a Morván és mire a császáriak megérkeztek, már a folyó választotta el tőlük. A császári hadsereg csupán egy 300 főnyi hajducsapattal találkozott, akik bátran ellenálltak a császári előörsök támadásának, de amikor megjelent az ellenséges főhad, elmenekültek. A császári hadsereg végül elindult visszafelé, anélkül, hogy eredményt ért volna el.[92]

I. Rákóczy György kikerülte az ellenséget, portyázói időben tudósították az ellenség közeledéséről.[93] Azonban a Morva jobb partján sem érezte magát még biztonságban. Sürgősen maga mellé rendelte a Rákóczy Zsigmond és Kemény vezette hadtestet, sőt még a svédektől

[90] Forgács Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. júli. 14.
[91] *Beke—Barabás:* I. Rákóczy György és a Porta. 776—777. o.
[92] Forgács Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. júli. 29.
[93] Kemény: Önéletírása. 449. o.

is kért 3000 lovas segítséget.[94] Hamarosan kiderült, hogy már nincs mitől félni, a császáriak elvonultak. Erre most Kemény és Douglas indult el nagyobb szabású portyázó támadásra 2000 magyarral és ugyanannyi svéddel. Útjuk Bécs felé vezetett, de mivel nem találtak ellenséget, ők is eredmény nélkül tértek vissza.[95]

I. Rákóczy György augusztus elején már megunta a harcot, és állandóan a 7 vármegyéért és Erdélyért aggódott. Hajlandó volt már megbékélni a császáriakkal, akik újabb áldozatokra is kaphatók voltak, hogy Rákóczyt elválasszák Torstensontól. Jogos volt-e Rákóczy aggodalma hátrahagyott országáért, vagy sem, olyan veszély fenyegette-e ezeket a területeket, melynek elhárítására okvetlenül vissza kellett fordulni Morvaországból? — olyan kérdések ezek, melyeket okvetlenül tisztáznunk kell.

A katonai helyzet Északkelet-Magyarországon 1645 nyarán

I. Rákóczy György Kassa vidékét elsősorban a lengyelektől, illetve Lengyelországból jövő támadástól féltette, Erdélyt és a Partiumot pedig a töröktől. Az ellenségeskedés megakadályozására követe volt Konstantinápolyban és Varsóban. Ugyanakkor a határmenti várakból állandóan kémeket küldött ki, akiknek az volt a feladatuk, hogy híreket szerezzenek a közelben lezajlott csapatmegmozdulásokról. A lengyel határt Zboróról és Munkácsról figyelték, a törököket pedig Váradról és Jenőről.

Varsói követe, Baksy István, 1645. június 10-én jelentett a fejedelemnek.[96] Ekkor volt kihallgatáson a királynál. Jelentésében megnyugtatta Rákóczyt, hogy a lengyelektől nincs mit félnie. Hosszútóthy püspök, a császári követ, hiába próbálta a lengyeleket rávenni arra, hogy avatkozzanak bele a háborúba, még csak azt sem engedélyezték, hogy a császáriak fegyvereseket toborozzanak Lengyelország területén. Igaz, hogy Rákóczy számára sem engedték meg a fegyvervásárlást. Teljes semlegességre törekedtek. Nem mondtak ellent Baksy jelentésének a határ mentéről befutott hírek sem. Kis Tamás a makovicai uradalomból július 6-án azt jelentette, hogy a szomszédságban a lengyeleknél nem észlel semmi gyanúsat. Őrzik ugyan Magyarország felé az utakat, de ennek oka a pestis, mely ez idő tájt a Felvidéken újból felütötte fejét.[97] Július folyamán s augusztus elején sem változott a helyzet, ekkor Lorántffy Zsuzsánna állapította meg, hogy

[94] *Dudik.* 1874. 191—192. o.
[95] *Kemény:* Önéletírása. 450. o.; Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 148. o.
[96] Baksy I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júni. 10.
[97] Kiss T. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 6.

nincsenek ártalmas hírek Lengyelország felől.[98] Ezek után megállapíthatjuk, hogy lengyel részről 1645 nyarán nem fenyegette veszély Kassa vidékét. Rákóczy csak a múltban előforduló támadások alapján félthette e területeket. 1619-ben és 1644-ben lengyel területről indult ki egy-egy támadás az erdélyi fejedelmek ellen, de ebből még nem következett szüségszerűen, hogy hasonló támadásnak kell 1645-ben is lennie, akkor, amikor ennek ellentmondanak a követi jelentések és a kémek hírei.

A török veszély már komolyabb volt, de nem volt egyértelmű itt sem a helyzet. Serédi István a fejedelem utasítására Konstantinápolyban mindent megtett, hogy megváltoztassa a porta határozatát. Nem tekintette reménytelennek a helyzetet még július végén sem. Egy svéd követ küldését sürgette a portára, és azt remélte, hogy azzal eredményt tudna elérni .[99] I. Rákóczy György Rimaszombatból írt levelére a nagyvezér július végén adott választ. Mehmed nagyvezér megerősítette Rákóczyt a 7 vármegye birtokában, de ugyanakkor megtiltotta, hogy német földre, azaz császári birtokra „egy láb-nyomnyira" is menjen, vagy a svédekkel egyesüljön.[100] Ez a levél azonban Rákóczyhoz már csak a béke megkötése után érkezhetett. Különben is kérdés, hogy 1645 nyarán a töröknek módjában lett volna-e Rákóczy ellen fegyverrel fellépni, illetve, ha Rákóczy komoly sikereket ért volna el, végül nem egyeztek volna-e bele újabb terület szerzésébe a német császár kárára? 1645 nyarán a krétai háború miatt nem igen lett volna mód arra, hogy nagyobb török sereget küldjenek Rákóczy ellen. Erre a fejedelem is gondolhatott, mert követe útján tudott a krétai háborúról. Rákóczy csak a magyar területen állomásozó török csapatoktól tarthatott 1645 nyarán. Ezeknél viszont nem volt teljes az egyetértés. Husszein budai vezér a portai politikának megfelelően viselkedett. Június végén levelet küldött Rákóczynak, ki ekkor már Kistapolcsánynál járt, és felszólította, hogy forduljon vissza, és hagyjon fel Szendrő ostromával is.[101] Mehmed egri pasa viszont jóindulatáról és támogatásáról biztosította július végén Rákóczyt. Megígérte, hogy mint jó atyafi meg fogja védelmezni Rákóczy várait.[102] És az egri törökök ennek megfelelően is viselkedtek. Július folyamán rajtaütöttek Fülek vidékén és nyugtalanították a császáriakat.[103]

A helyzet Jenő környékén volt a legveszélyesebb. A jenői kapitány először július közepén fordult segítségért a váradi kapitányhoz,

98 Lorántffy Zs. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 10.

99 *Szilágyi:* I. Rákóczy György keleti összeköttetései. 850—851. o.

100 Török-magyarkori Állami Okmánytár. III. 357—361. o.

101 Török-magyarkori Állami Okmánytár. III. 352—354. o.

102 Mehmed pasa levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 27.

103 Forgács Á. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645 júli. 5.

Ibrányihoz, hivatkozva a török gyülekezésére.[104] Azonban támadásra itt sem került sor, sem júliusban, sem augusztusban. Szilágyi András jenői kapitány még augusztus 24-én is csak a török rossz szándékáról beszélt, arról, hogy a török álnoksággal akarja Jenőt megszállni.[105] Szilágyi valószínüleg meglepetésszerű támadásra gondolt, amikor az álnokság kifejezést használta, azaz a közelben nem voltak olyan török erők, melyek jelenlétéből rendes ostromra számíthatott volna.

Összegezve az elmondottakat, Rákóczynak a töröktől sem kellett volna 1645 nyarán annyira félnie, hogy okvetlenül békét kössön és visszasiessen keletre. Különösen indokolatlanná teszi nagy sietségét, hogy minél előbb visszatérjen birtokainak védelmére az induláskor éppen a lengyel és török veszély miatt hátrahagyott tekintélyes tartalékhadsereg. Miért nem bízott most a hátrahagyott seregekben, mikor sem lengyel, sem török részről nem is volt olyan nagy a veszély?

A tartalékban hátrahagyott csapatok egy része a nyár folyamán a várakban pihent, másik része Rákóczy utasításának megfelelően várakat ostromolt. Szendrő ostroma volt a legfontosabb. Az ostrom itt már Rákóczy főseregének megindulása előtt megkezdődött, még május elején és 10-re már el is foglalták az alsó várat. A felső vár azonban továbbra is keményen ellenállt, sőt őrsége időnként még ki is ütött. A falakat erősen lőtték, de az ágyúk támasztotta réseket az őrség fával mindig betömte. Gyulai Ferenc vezette májusban az ostromot és még ostromárkokat is készíttetett. Május végén azzal a kéréssel fordult Reöthy Orbán generálishoz, hogy szerezzen neki bányászokat, akikkel aknákat furathatna.[106] Reöthy ezeket a bányavárosokból kívánta előteremteni. Az aknákkal Gyulai a bástyákat akarta felrobbantani, mert az ágyúk csak a bástyák közötti kőfalakat tudták lerombolni.[107] Szendrő vár ostroma tehát május végén igen erőteljesen folyt. Júniusban viszont lanyhult a harc a vár körül. Valószínűleg elvonultak az addigi ostromlók Rákóczyval, és helyükbe gyengébb felszereléssel székelyek, hajduk és vármegyei seregek jöttek. Gyulay is elment a vár alól, helyette Huszár Mátyás lett júniusban az ostrom vezetője. Ő abbahagyatta az ostrommunkálatokat és blokirozta a várat. A kiéheztetésben bízott. A vár kapitányával tárgyalásba is kezdett a vár megadása végett.[108] Azonban sem az ostromzáras kiéheztetés, sem a tárgyalások nem vezettek eredményre. Az ostromló se-

[104] Ibrányi M. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 19.
[105] Szilágyi A. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 24.
[106] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. máj. 26.
[107] Gyulay F. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júni. 15.
[108] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. június 15.

regekből megindult a szökés, ami a pestissel együtt fogyasztotta számukat.[109] A vár német kapitánya pedig nem kapitulált. Tárgyalni hajlandó volt, de csak akkor volt kapható a vár átadására, ha erre a császár utasítja. Arra hivatkozott, hogy nem akarja eljátszani húsz év alatt szerzett katonai becsületét.[110] Az eseménytelen ostrom így csak folyt tovább, és a fegyelem egyre inkább meglazult az ostromló seregekben. A fegyelemre jellemző, hogy augusztus folyamán Szuhay Mátyás, aki ekkor a vár alatti lovasság parancsnoka volt, összeszólalkozott a melléje küldött hajduság parancsnokával, Kis Andrással és a végén a hadi regulát megsértve alaposan összevagdalták egymást, annyira, hogy utána mind a kettő feküdni volt kénytelen.[111]

Nem vezetett eredményre a többi császári kézen maradt vár ostroma sem. Rendes ostrom nem is volt másutt, csak Szendrőnél, a többi váraknál inkább csak „vigyázás" volt. Szádvárt, Szepesvárt vármegyei hadak őrízték, és ezektől nem lehetett sokat várni. Ezek főleg lovasok voltak, a gyalogosok hiányoztak a rendszeres ostromhoz. Ezek nélkül még csak körülzárni sem lehetett tökéletesen a várakat.[112]

Rákóczy híveinek legtöbb gondot a császári várak közül Murány okozta. Murány várából Wesselényi emberei június és július folyamán is zavartalanul portyáztak a környező vidéken. Liptó vármegye volt azzal megbízva, hogy Murányra vigyázzon, azonban nem nagy eredménnyel tették ezt, pedig még gyalogosokat is kaptak az árvai kapitánytól.[113] Július végén Rákóczy Illésházy Gáspárt bízta meg, hogy melléje adott csapatokkal és saját bandériumával zárja körül Murányt. E parancsot azonban Illésházy augusztusban már nem tudta végrehajtani.

A tartalékhadsereg több mint két hónap alatt még csak egy várat sem tudott elfoglalni. Ha az okát keressük ennek az eredménytelenségnek, szólnunk kell a tartalékhadsereg vezetéséről és katonaanyagáról.

A visszamaradt seregek főparancsnokává Rákóczy májusban Reöthy Orbánt nevezte ki. Reöthy megérdemelte a bizalmat. 1644-ben két ízben is bebizonyította, hogy Rákóczy egyik legjobb, legtehetségesebb katonája. Ő biztosította 1644 februárjában Rákóczy felvonulását, nyáron pedig Kassa védelménél tünt ki. 1645-ben azonban már beteg ember volt és így nem volt alkalmas a fővezérletre.

[109] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 1.

[110] Vadas I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 2.

[111] Lorántffy Zs. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 10.

[112] Geörgey J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 10.

[113] Baán J. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rá-Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 11.

1645-ben többfelé folyó hadműveleteket kellett volna irányítania, távoli várak őrségét ellenőrizni, kézben tartani. Ehhez nagy mozgékonyságra lett volna szükség, és ezt már nem lehetett Reöthy Orbántól várni. 1645 tavaszán betegsége miatt Rákóczy visszaengedte Erdélybe, ahol némileg rendbe jött. Egészsége azonban csak július elejéig tartott. Ekkor szélütés érte, és kevés remény volt arra, hogy megmarad.[114] Július végére azonban mégis annyira összeszedte magát, hogy újból intézkedni tudott. Betegsége ellenére kivitette magát a Kassa közelében lévő hámorokba és ellenőrízte az ágyúgolyók csinálását.[115] Egészen azonban már nem tudott meggyógyulni. Ezért Lorántffy Zsuzsánna augusztus közepén Csernel Györgyöt rendelte mellé segítségnek.[116] Reöthy tehát nem tudta összefogni a szerteszét levő fejedelmi hadakat és így az egyes kapitányok magukra voltak hagyva. Reöthy Orbán betegsége miatt „tartalékhadsereg" nem jött létre, hanem a kis önálló hadak szétszórva maradtak a 13 vármegye területén mindenféle központi irányítás és ellenőrzés nélkül.

Pedig nagy szükség lett volna irányításra és ellenőrzésre. A tartalékban maradt seregek a gyengébb minőségűek közül kerültek ki, és parancsnokaik, kapitányaik sem rendelkeztek sok haditapasztalattal. A zsoldosok, erdélyi hadak Rákóczyval mentek, a 13 vármegye területén a várőrségeken kívül elsősorban a 13 megye felkelői maradtak. E megyék hadai már 1644-ben is kitűntek fegyelmezetlenségükkel és megbízhatatlanságukkal. 1645-ben sem javítottak hírnevükön. Hamar „megunatkoztak" a vármegyei katonák és haza oszlottak, tekintet nélkül arra, hogy elvégezték-e már a rájuk bízott feladatot, vagy sem. Ez általános betegsége volt a vármegyei seregeknek, de különösen könnyen következhetett be olyan esetekben, amikor az otthon csak néhány mérföldre volt a tábortól. Már pedig ez volt a helyzet 1645-ben a várakat körülzáró seregeknél. Augusztusban már egyik vár alatt sem voltak olyan létszámmal, mint ahogy I. Rákóczy György elrendelte. Ebben azonban a szökéseken kívül nagy szerepe volt az ismét felerősödő pestisnek is.

1644/45 telén a pestis erősen pusztított a Felvidéken, de a tavasz folyamán elcsendesedett. Nem szünt azonban meg, és júliusban ismét teljes erőre kapott. Pusztítása akkor még nagyobb volt, mint télen. Kassán pl. naponta 16—17 embert temettek el.[117] A járvány akadályozta a hadakozást, de megbénította a kereskedelmet is, elsősorban Lengyelország felé. Ennek következtében jelentékenyen csökkentek a

[114] Kun Gy. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 11.

[115] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamara l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 14.

[116] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. júli. 29.

[117] Reöthy O. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 1.

kamarai bevételek is, melyeknek nagy részét a vámok tették ki. Szemere Pál kamarás augusztusban kénytelen volt jelenteni, hogy több pénz nincs és a pestis miatt további összegekre Rákóczy ne is számitson a kamarától.[118] Rákóczyt ez érzékenyen érintette, mivel 1645-ben a hadviselés költségeinek jelentős részét a szepesi kamarára hárította.

1645 nyarán tehát a helyzet Kassa környékén, a 7 vármegyében nem volt megnyugtató, azonban ennek inkább belső okai voltak, semmint a lengyel és a török veszély. Augusztusban viszont valóban támadás érte e területeket — a császáriak részéről.

Lipót Vilmos 8000 főnyi seregével még augusztusban sem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy a svédek ellen vonuljon és megkísérelje Brünn felmentését. Július végén nem sikerült Rákóczy elleni támadása, és miután Rákóczy átkelt a Morván, többé nem is lehetett reménye arra, hogy Torstensontól elkülönítve tudja megtámadni. A császári fővezér ezután is Rákóczyra akart csapást mérni, de mivel már nem merte megtámadni főseregét, elhatározta, hogy Rákóczy keleti birtokait fenyegeti majd. Ezért Lipót Vilmos augusztus 7. körül Puchaim generálist a Pozsony körüli hadak egy részével kelet felé küldte. Puchaim feladata elsősorban Szendrő felmentése lett, de még fontosabb volt ennél a 7 vármegye veszélyeztetése. A császáriak ezzel kívánták Rákóczyt rábírni arra, hogy békét kössön, vagy pedig, hogy visszatérjen a fenyegetett megyék védelmére.

Augusztus 8-án, Puchaim indulásával egyidejűleg előzetes megegyezés jött létre III. Ferdinánd és I. Rákóczy György között.[119] A harcok azonban nem értek azonnal véget. Puchaim folytatta előnyomulását. Útját megkönnyítették a császári kézen maradt várak őrségei. A murányiak pl. augusztus 10-én még Rozsnyó városára is ráparancsoltak, hogy gondoskodjon élelemről Puchaim hada számára.[120] Puchaim augusztus 15. körül érkezhett Fülekre. Fülekről erősítéseket kért, elsősorban könnyű lovasokat, 6 vagy 700-at. Hírei szerint a közelében Rákóczynak 2200 katonája volt, 800 Jósvánál, a többiek Szendrőnél.[121] Jósva körül Petki István serege lehetett, akit Rákóczy nem sokkal korábban küldött haza Holicstól. Most Petki volt megbízva azzal, hogy Szendrő ostromát fedezze. Azonban nem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy szembeszálljon Puchaimmal. Éppen ezért augusztus 17-én, amikor már Rozsnyónál volt, utasításokat kért, hogy szükség esetén merre vonuljon vissza, Kassának-e, vagy Ónod felé.[122] Petki aggodalmai indokoltnak

[118] Szemere P. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 8.

[119] Egyezmény III. Ferdinánd és I. Rákóczy György között. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Rákóczy György iratai. 1645. aug. 8.

[120] Móré I. levele. Történelmi Tár. 1885.

[121] Puchaim levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. aug. 15.

[122] Petki I. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 17.

bizonyultak. Puchaim augusztus 17-én Fülekről teljes hadával folytatta útját. Hada nemigen lehetett több 3000 főnél, de ezt az erőt Petki serege már semmiesetre sem állíthatta meg.

Most lett volna szükség a tartalékban maradt seregek koncentrálására, a rendelkezésre álló erők egységes vezetésére. A koncentrálás elmaradt, az egységes vezetés azonban részben megvalósult. Reöthy Orbán helyett Lorántffy Zsuzsánna vette kezébe az irányítást. A fejedelemasszony ekkor Tokajban tartózkodott és innén intézkedett. Az 1644-es év gyakorlatának megfelelően a várakat erősítette meg. A gyalogságot elrendelte Szendrő alól és szétosztotta a várakba. Elrendelte a tiszai átkelőhelyek őrzését is.[123] Szendrőnél egyelőre blokírozó lovas hadat hagyott hátra, amely azonban később a Hernád és Tarca vidékére vonult vissza Puchaim elől.[124] Lorántffy Zsuzsánna is célszerűbbnek látta, ha elhagyja Tokajt és augusztus 20-án már Váradról intézkedett.

Puchaimnak tehát sikerült Szendrő felmentése, azonban ennek már nem volt nagyobb jelentősége, mert közben megtörtént a fegyverszüneti egyezmények kicserélése, véget ért az ellenségeskedés a fejedelmi hadak és a császáriak között.

Rákóczy hadai Brünnél. A fejedelmi seregek visszavonulása

Rákóczy megbékülése a császárral Torstensont igen nehéz helyzetbe hozta. Sok haszna eddig sem volt a fejedelmi hadakból, de jelenlétük mégis távol tartotta a császáriakat Brünntől. Ha Rákóczy elvonul a fegyverszüneti egyezmény életbelépése után, Torstenson számára sem maradt más hátra, mint hogy elvonuljon, Brünn alól 3 és fél hónapi sikertelen ostrom után. Az ostrom ugyanis augusztus elején sem jutott előbbre. Rákóczy ágyúi ugyan serényen dolgoztak, de nem sikerült a falakon nagyobb rést ütni. Igaz, hogy nehéz volt már az ostromlottak helyzete is. Elsősorban az élelem és a lőpor hiánya aggasztotta őket. Augusztus elején néhány napon át már annyi lőpor sem volt a várban, hogy az ostromlók ágyútüzét viszonozni tudták volna. Ekkor azonban, augusztus 8-án 81 dragonyos ismét áttört az ostromzáron és lőport hozott a várba. Így még egy időre lehetővé vált a város védelme.

Az idő pedig változatlanul a császáriak szövetségese volt. Hiába arattak a franciák augusztus 3-án Condé vezetésével Allerheimnél nagy győzelmet a bajorok felett, ennek már nem lehetett semmi hatása sem Brünn ostromára. Itt csak Rákóczy seregeinek elvonulása előtt lehetett a svédeknek még eredményt elérni. Éppen ezért Torstenson augusztus 15-ét jelölte ki az utolsó roham napjául. Erre minden erőt mozgósított

[123] Szuhay M. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 19.

[124] Szemere P. levele. Országos Levéltár. Kamarai l. t. Archivum familiae Rákóczi de Felső Vadász. 1645. aug. 25.

és még Rákóczytól is újabb segítséget kapott. A fejedelem újabb ágyúkat küldött Brünn alá és székely gyalogosokat, akik részt is vettek a nagy rohamban. Brünni forrás szerint e rohamnál 26 zászlóalja fejedelmi gyalog szerepelt, akik három különböző helyen rohamozták a falakat.[125] Ez kb. 1300—1500 katonát jelenthetett. A roham azonban nem ért el sikert. Utána két órás fegyverszünet jött létre a halottak eltemetésére, majd 17-én megkezdődött az ostromló ágyúk leszerelése. 18-án elvonultak a magyarok a vár alól, 20-án pedig megkezdődött a svédek kivonása is az ostromárkokból. A svédek teljes elvonulása augusztus 23-án következett be Brünn alól.

A fejedelmi hadak utolsó fegyverténye volt a Brünn elleni rohamban való részvétel. Három napra rá megtörtént a fegyverszüneti egyezmények kicserélése és ezzel véget ért I. Rákóczy György másfél éves háborúja.[126] Lipót Vilmos visszarendelte Puchaimot Szendrőtől, Rákóczynak pedig el kellett a svédektől válni és megindulhatott hazafelé.

A magyar hadak elindulása előtt búcsúzóul I. Rákóczy György találkozott Torstensonnal a Dyje menti Lednicenél (Eisgrub).[127]

Rákóczy a török fenyegetődzésével indokolta meg fegyverszünetét, de biztosította Torstensont afelől, hogy amíg nem jön létre végleges béke a császáriakkal, Kassa közelében fog várakozni fegyverrel kezében. Amennyiben a császáriak nem tartják meg a megállapodást, ismét támadni fog.[128] Ez igéretét nyilván Rákóczy sem gondolta komolyan, de a svédek sem számoltak vele.

Augusztus 21-én azután megindultak hazafelé a hadak. I. Rákóczy György még augusztus elején elkészítette visszavonulási tervét. E szerint a visszavonulás három oszlopban történt volna, a Vág és a Garam völgyén át, illetve a déli végek mellett.[129] A helyzet augusztus közepére azonban Puchaim támadása miatt megváltozott és így augusztus végén Rákóczy seregei együtt, egy oszlopban vonultak vissza. A végek mellett haladtak el. Útvonaluk Holics—Szenice—Szomolyán—Nagyszombat—Galgóc—Verebély—Léva—Palánk—Szécsény és Losonc volt. Losoncra szeptember 2-án érkeztek. A visszavonulás tehát igyen gyors volt, és dezorganizálta a seregeket. Lórántffy Zsuzsánna rosszalta is a nagy gyorsaságot, féltette a Rákóczy-birtokokat a visszafelé özönlő katonáktól.[130] I. Rákóczy György intézkedett is birtokainak védelmére: birtokaira falvanként 3—4 katonát rendelt és csapatokat küldött a szőlőhegyekre is.[131]

Losoncon Rákóczy elvált seregeitől, előre sietett Tokajra, feleségéhez. A seregek továbbvezetését, illetve szétbocsátását Keményre bízta.

125 *Koller.* 1845. 78—79. o.
126 Eszterházy M. levele. Országos Levéltár. Batthyány l. t. 1645. aug. 19.
127 *Kemény:* Önéletírása. 455—457. o.
128 *Dudik.* 1874. 196—197. o.
129 Török-magyarkori Állami Okmánytár. III. 361—362. o.
130 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 356. o.
131 *Szilágyi:* A két Rákóczy György családi levelezése. 355. o.

Rákóczy nem fizette ki a katonák hátralékos zsoldját és ezért Kemény attól félt, hogy nem mennek olyan könnyen szét, hanem fellázadnak. Keménynek azonban végül sikerült a hálátlan feladatot végrehajtania: a seregeket külön-külön bocsátotta el, és azok szívesen oszlottak szét, mert „a hadak is megunatkoztak, fáradtak, az nyugalmat kévánák".[132] Szeptember közepére valamennyi katona hazakerült és Rákóczy nem rendelkezett többé hadsereggel. Csupán a várak őrségei maradtak fegyverben.

Így ért véget az 1644/45-ös hadjárat. A békét ugyan csak egy év múlva kötötték meg Linzben, de több ellenségeskedésre már nem került sor. A hadjáratból Erdély, a magyar függetlenség és szabadság bástyája megerősödve került ki. I. Rákóczy György haláláig a 7 vármegye és Kassa ismét Erdélyhez került és megnövekedtek a Rákóczy-birtokok is.

Az 1644/45-ös hadjáratot követő linzi béke egy időre ismét biztosította a magyar rendek beleszólását a királyi Magyarország kormányzatába és előrehaladást jelentett vallási téren is. Eredményében tehát a hadjárat sikeres volt, egy időre ismét visszaszorította a Habsburg hatalmat és megerősítette Erdélyt, esetleges későbbi küzdelmek bázisát. Katonailag azonban már kevésbé volt sikeres a hadjárat. Másfél év alatt csak egyszer érte a császáriakat nagyobb vereség, 1644 nyarán, és ekkor is az északkelet-magyarországi parasztok győztek, nem pedig a fejedelmi hadak. Pedig a fejedelmi hadsereg létszámra igen tekintélyes volt, mindig jóval nagyobb, mint az ellenséges had. I. Rákóczy György azonban nem tudta kihasználni hadseregének számbeli túlsúlyát, sem pedig azt az előnyt, amit seregeinek könnyűlovas jellege adott a nehezen mozgó császáriak felett.

Az 1644/45-ös hadjárat katonai sikertelenségének oka elsősorban a magyar hadsereg igen gyenge vezetése volt. I. Rákóczy György egészen gyenge hadvezérnek bizonyult, és ugyanakkor nem engedte meg, hogy tehetségesebb alvezérei vegyék kezükbe az irányítást. Rossz volt a helyzetmegítélése, mindig csak a pillanatnyi helyzetet vette figyelmbe, hiányoztak az átfogó hadvezéri elgondolásai, és egyáltalán nem volt merész, nem mert kockáztatni. Óvatos volt állandóan, és óvatossága minden nagyobb akció akadályává vált. Ő volt az oka, hogy a hadjárat során a fejedelmi hadak oly keveset kezdeményeztek, hogy többnyire csak az ellenség hadmozdulatait követték. Bátrabb, elgondolásokban gazdagabb hadvezetéssel 1644/45-ben sokkal nagyobb sikereket lehett volna elérni.

Az európai helyzet nagy lehetőségeket nyújtott I. Rákóczy György számára. A fejedelem, mint államférfi felismerte ezt, és megindította a hadjáratot. Azonban I. Rákóczy György, a katona már nem tudta kihasználni a kedvező helyzetet. Igaz, hogy 1644-ben becsapták a

[132] *Kemény*: Önéletírása 459—460. o.

svédek, azonban még így is a császári hadsereg jelentős részét lekötötték a nyugaton folyó harcok az 1644-es évben is, 1645-ben pedig Torstenson győzelmes hadjárata egészen rendkívüli alkalmat nyújtott a magyar szabadságharc számára. Rákóczy elmulasztotta ezt az alkalmat. Hiába győzött szövetségese, nyert ütközetekkel nem tudta Torstenson győzelmét döntő diadallá tenni.

I. Rákóczy György békekötésével ugyanazt az eredményt érte el, mint Bethlen Gábor. Azonban Bethlen szövetségeseitől elhagyva csikarta ki II. Ferdinándtól az előnyös békefeltételeket, I. Rákóczy György pedig annak fejében jutott ezekhez a feltételekhez, hogy elhagyta győztes szövetségeseit.

A TÁRSADALOM ÁLLÁSFOGLALÁSÁNAK HATÁSA A BOCSKAI SZABADSÁGHARC HADMŰVELETEIRE

Nagy László

Történetírásunk a Bocskai szabadságharcot az erdélyi fejedelmek 17. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcai között tárgyalja a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György vezette küzdelmekkel együtt, de a magyar nép 1604—1606. évi Habsburg-ellenes függetlenségi harca a közös vonások mellett sok tekintetben különbözik is a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György vezetése alatt vívott küzdelmektől. Ez a különbség megmutatkozik az egyes társadalmi osztályoknak a harcokban tanúsított magatartásában, a gazdasági előfeltételekben, a hadsereg összetételében és a mozgalmak döntő területi bázisában egyaránt.

A különbözőség elsősorban onnan adódik, hogy míg Bethlen Gábor és I. Rákóczy György függetlenségi harca az önálló erdélyi államra és annak előre megszervezett hadseregére támaszkodott, a Bocskai szabadságharc a fegyvert fogott néptömegek, a hajdúk és jobbágyok kezdeményezésére és forradalmi részvételére épült. Persze, a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György vezette küzdelmekben is részt vettek a hajdúk és aktív fegyveres támogatást nyújtottak a jobbágyok is, de a Bocskai szabadságharccal ellentétben, a fő erőforrást maga az erdélyi állam, a fejedelemség hadserege jelentette s a hajdúk és jobbágyok csak kisegítő erőként működtek.[1]

A Bocskai szabadságharc döntő területi, gazdasági bázisa a Partium és Felső-Magyarország volt, társadalmi és katonai fő erőforrása is elsősorban e területeken lakó hajdúkból és jobbágyokból került ki, s a tizenötéves háborúban és belső harcokban meggyengült, császári megszállás alatt levő Erdély már csak a felső-magyarországi katonai helyzet megszilárdulása után tudott némi támogatást nyújtani a szabadságharc számára.[2]

[1] Lásd *Wittman T.*: Bethlen Gábor, Bp. 1952 és Bethlen Gábor a hadszervező. Századok (továbbiakban Sz.) 1951. 3—4. sz. valamint *Cseh-Szombathy L.*: I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1956. 1. sz.

[2] Erdély elpusztított helyzetére vonatkozóan l. az erdélyi krónikairók munkáit. *Makkai L.* szerk.: Erdély öröksége. III. k. Tűzpróba, továbbá *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 11. old.

Az a körülmény, hogy a Bocskai szabadságharcban a néptömegek kezdeményezése és aktív, forradalmi részvétele döntő szerepet játszott, befolyást gyakorolt a mozgalom jellegére is. Az elvitathatatlan tény, hogy főként 1605 közepétől kezdve a Bocskai szabadságharcban is uralkodó vonássá vált a rendi jelleg.[3] Emellett azonban a mozgalom a néptömegek döntő katonai szerepén keresztül mindvégig erősen megtartotta osztályharcos jellegét is. A tömegek harca a Habsburg zsarnokság lerázásán túl már a feudális elnyomás kereteit is érintette. A mozgalom osztályharcos jellege azért maradhatott meg eléggé éles formában mindvégig, mert a szabadságharc mögött nem állott egy előre megszervezett feudális államapparátus a maga erőszakszerveivel. A hadsereg túlnyomó többségét önként és többnyire zsold nélkül harcoló hajdúk és jobbágyok alkották, s a hadsereg vezetésében is jelentős szerepet töltöttek be a jobbágyi vagy elszegényedett nemesi származású parancsnokok anna ellenére, hogy 1605-től kezdve a legfelsőbb katonai vezetés is mindinkább a főnemesség kezébe ment át.[4] Az uralkodóosztály arra törekedett, hogy háttérbe szorítsa és ha lehet, teljesen felszámolja a mozgalom népforradalmi, osztályharcos jellegét. Ez a törekvés azonban csak részeredményekkel járt, nem tudott teljes diadalt aratni, s a nemesség kénytelen volt engedményeket tenni a néptömegek felé, mert csak azoktól várhatta az uralkodóosztályt is érzékenyen sujtó császári zsarnoki elnyomás megszüntetését.[5]

A Habsburg elnyomók elleni külső harc mellett végigvonul a Bocskai szabadságharcon egy belső küzdelem is a résztvevő társadalmi osztályok között. Ahhoz tehát, hogy tiszta képet nyerjünk a társadalmi és katonai kérdések összefüggéséről a Bocskai szabadságharc idején,

[3] A Bocskai szabadságharc rendi jellegét bizonyítják célkitűzései, melyek a nemesség csorbítatlan hatalmának visszaállítására irányultak, valamint a nemesség politikai vezetőszerepe, s a felkelésnek a *„ius resistendi"*-n alapuló ideológiája. L. ezekkel kapcsolatban: Illésházy István feljegyzését és levelét Bocskaihoz: *„az mi törvényünk az királyra támadást in tali casu megengedi"* és *„Magát az fegyver ellen omni iure szabad volt ótalmazni"*. Történelmi Tár (továbbiakban TT.). 1878. 48., 9. old. Bocskai maga is azt mondta 1606. ápr. 28-i előterjesztésében a szabadságharc céljáról: *„... az hazánkbeli törvényünknek kiszolgáltatásának rendi és módja, annak a régi és megvégzett folyása semmi okon meg ne gyaláztassék, sem penig új találmánnyal meg ne elegyittessék"*. Magyar Országgyűlési Emlékek (továbbiakban MOE.). XI. k. 773. old. 1605. ápr. 29-i levelében pedig azt írta Thurzó Györgynek: *„... az mi ebben való előmenetelünk, hasznunk és böcsületünk semmi nem egyéb az kegyelmed mana és kegyelmedhez hasonló egyéb fő emberek használnál, böcsületénél."* Országos Levéltár (továbbiakban OL.). Thurzó cs. lt. fasc. 90.

[4] 1604-ben a két fővezér Némethi Balázs és Lippai Balázs két jobbágyszármazású hajdúkapitány. 1605-ben az elszegényedett nemesi családból származó Rhédey Ferenc, Némethy Gergely, Segnyey Miklós, Dengeleghy Mihály lépnek előterébe, majd a dúsgazdag Homonnai Drugeth Bálint, mellette Dessewffy János, Gyulaffi László, Rákóczy Lajos, mint főkapitányok. Ugyanakkor a hadműveletek tényleges irányításában a szegényebb nemesi paracsnokok mellett még szavuk van az egyszerű hajdúkapitányoknak is.

[5] L. pl. 20. sz. jegyzetet.

meg kell vizsgálnunk a hajdúk és jobbágyok, a nemesség és a városi polgárság magatartását a szabadságharc folyamán, csatlakozásuk hatását a hadműveletekre, az egyes társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyát és részvételük jelentőségét az eredmények kiharcolásában.

*

Amikor Belgiojoso császári tábornok felső-magyarországi főparancsnok csapatai 1604 októberében támadásra indultak a Tiszántúl egyik legnagyobb birtokosa, Bocskai István ellen, egész Magyarországon a hajdúk voltak az elsők, akik e legújabb császári önkény megakadályozására fegyvert fogtak.[6] Ha azt kérdezzük, mi indította erre a lépésre a társadalom kivetettjeit és üldözöttjeit, nehéz egyetlen szóval kielégítő választ adni a kérdésre. *„Magok nemzetinek hóhéri"* nem akartak lenni — írja állásfoglalásuk okáról tömören Bocskai.[7] A nemzeti érzés, a hazaszeretet előtérbe kerülése nagyon komoly indító ok volt, azonban emellett nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott az a körülmény is, hogy Bocskai földet, letelepedést ígért nekik; az eddig törvényen kívüli helyzet megszüntetését és a feudális terhektől mentes szabad életet.[8]

Már október 3-án fegyvert fogott 300 szabad hajdú és visszaverte Kereki vára alól Conczin váradi alkapitány zsoldosait,[9] október 14-én éjszaka pedig mintegy háromezren esküdtek fel Bocskai hűségére és kötelezték el magukat a nemzet szabadságának ügye mellett.[10] Ők alkották a kirobbanó szabadságharc első katonai erejét. Még virradat előtt Álmosd és Diószeg között kemény, véres harcban győzelmet arattak a gyülekező császári haderők egyik legerősebb oszlopa, Petz ezredes serege fölött. A győzelem kivívása a hajdúk érdeme, akik óriási elszántságot, bátorságot és hősi helytállást tanúsítottak a náluknál erő-

[6] Bocskai 1605. április 8-i levelében azt írja Erdélybe ismeretlenhez: *„magok jövének érettünk* [t. i. a hajdúk] *olykor, amikor immár Szent-Jobot töllünk elvötték, és Kerekit vitatták."* Magyar Történelmi Tár (továbbiakban MTT.). XIX. 102. old. Bár e megállapításnál figyelembe kell venni, hogy Bocskai mindvégig igyekezett elhárítani magáról a fegyveres kezdeményezés vádját, s ezért írja, hogy a hajdúk kérték fel őt a harc irányítására, azonban a kérdésnél nem ez a döntő, hanem az a körülmény, hogy a hajdúk az első adandó alkalommal fegyvert ragadtak a császáriak ellen. L. még a szerencsi országgyűlési rendek 1605. ápr. 20-i levelét a hajdúkhoz. (MOE. XI. k. 874. old.)

[7] MTT. XIX. 102. old.

[8] L. *Szilágyi S.:* szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 588 old., *Makkai L.:* Erdély története. Bp. 1944. 336. old., *Szamosközy I.:* Történeti maradványai. Monumenta Hungariae Historica Scriptores (továbbiakban MHHS.). XXX. k. 249. old.

[9] L. *Alvinczy P.:* Történeti följegyzései. Ráday gyűjtemény, 1955. évi évkönyve. 12. old., *Bethlen F.:* Erdélyi históriája, *(Geréb L.:* A hazai osztályharcok irodalma. 1526—1660. Bp. 1955. 278. old.), Belgiojoso. 1604. okt. 7-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

[10] Hajdúkapitányok. 1604. okt. 14-i hűséglevelét l. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E. Továbbá *Hain G.:* Lőcsei krónikája. Lőcse, 1913. 134. old., *Szamosközy I.:* i. m. 253. old., *Bethlen F.:* i. m. 277—279. old.

sebb ellenséggel szemben és fényes győzelmet arattak a császári seregrész felett.[11]

A kivívott diadal hatása óriási volt. *„Magyarországban idegen seregen ennél nagyobb vereség már régen nem esett"* — írja a krónikás. A győzelem hatása következtében felszabadult az egész Partium, s a tiszántúli rész. Belgiojoso felbomló serege riadtan menekült a hajdúk elől, akik Rakamaznál még egy vereséget mértek a császári seregre utóvédjére. Néhány nap múlva Lippai Balázs és Németi Balázs, a két jobbágyszármazású hajdúkapitány, már Felső-Magyarország központjába, Kassára vezette be a diadalmas hajdúkat, akik egyre nagyobb számmal csatlakoztak a mozgalomhoz. A fürge hajdúlovasok Kassa elfoglalása után *„mérges darazsakként"* rajzottak szét a környező területen, s rövid két hét leforgása alatt már több mint 30.000 km²-nyi területen számolták fel a császári önkényuralmat.[12]

Nem kevesebb bátorsággal harcoltak a hajdúk akkor sem, midőn 1604 novemberében Basta császári tábornagy erős, közel 15.000 főnyi serege támadt a kibontakozó mozgalomra. November 17-én Osgyánnál fogadták haláltmegvető bátorsággal a rájuk zúduló négyszeres túlerőt, a hónap utolsó napjaiban pedig Edelénynél és Besenyőnél harcoltak keményen Basta zsoldosaival.[13] Bár mindkét összecsapás vereséggel végződött, ennek ellenére már december első napjaiban újból összegyülekeztek, és új harcokra készen várták Bocskai parancsait. Szép példáját mutatták a bátor, hősies helytállásnak Kassa védelménél is, mely város falai alól a császári sereg véres fejjel takarodott Eperjesre, téli szállásra. A hajdúk mindenütt a nyomukban voltak, állandó rajtaütésekkel fárasztották, fogyasztották az ellenséget, s az egész tél folyamán nem szűntek meg háborgatni, zaklatni őket.[14]

1604 december második felében Rhédey Ferenc, Bocskai alvezére 2000 hajdú-lovas élén indította meg a diadalmas téli hadjáratot, melynek eredményeképpen 1605 tavaszára felszabadult a felső-magyarországi végvárvonal, s bizonytalanná vált Basta Eperjesen tartózkodó

[11] Az álmosd—diószegi ütközetről *Gömöry G.* írt először: Az álmosdi ütközet 1604. okt. 15-én c. alatt. (HK. 1891.) Adatait több helyütt cáfolja *R. Horváth J.*: Bocskay István háborúja Rudolf ellen c. tanulmányában. (HK. 1893.) Az eddig megjelent legújabb feldolgozás *Gyalókay J.*: A biharmegyei hadjárat 1604-ben. (HK. 1928.) Mindhárom munkának nagy hiányossága, hogy eredeti levéltári anyagot nem használ, megállapításait a krónikások sokszor ellentmondó adataira építi, s nem egyszer adatok híján hipotézisekre támaszkodik. *Gömöry G.* saját állítása szerint egykorú német levelek alapján állította össze rövid munkáját, azonban adatai teljesen ellenőrizhetetlenek, mert semmiféle levéltári megjelölést nem használ. Értékes támpontot nyújt az ütközettel kapcsolatban Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E:)

[12] L. ezzel kapcsolatban tanulmányomat: A császári sereg támadása a Bocskai szabadságharc ellen 1604. őszén. (HK. 1956. 3—4. sz.)

[13] Uo.

[14] Uo.

seregének összeköttetése a császári udvarral.[15] E nagyjelentőségű győzelem kivívásában is a hajdúk jártak az élen, akik a jobbágyok és magyar végvári katonák segítségével lehetővé tették 1605 tavaszán a döntő támadás megindítását a császáriak ellen. Bocskai meleg szavakkal emlékezett meg a téli hadjáratban szerzett érdemeikről: „... *az nagy fizetetlenség miatt felette nagy fogyatkozott állapatban vadnak, de mind azt sem nizték hanem télen is, számtalan sok sanyarúságokat, hidegségeket, ki sánczban várak alatt való heveréssel, ki az ellenség ellen való csatázással, meg nem mondhani mennyit szenvedtenek; most is hol éhen, hol szomjuhon nagy ruhátlansággal és sok fogyatkozással óránként testek szakadásával, vérek hullásával, és sokan halálokkal is szolgáltanak...*"[16]

Elismerték a hajdúk érdemeit még a császáriak táborában is, amint ezt Forgách Zsigmond levele bizonyítja. Azt írja: „... *soha még ilyen ellenségre nem talált volt Básta uram*" — s ha sikerülne békét kötni „... *talán böcsületi lenne ezután ez nemzetnek is...*"[17] Basta maga is azt mondta a hajdúkról, hogy olyan eredményesen harcolnak, amely más nemzetnél nem tapasztalható.[18]

A szerencsi országgyűlésen megjelent rendek is meghajtották az elismerés és megbecsülés zászlaját a hajdúk előtt. Azt írták a Rhédey Ferenc parancsnoksága alatt harcolóknak: „*Az mely mi kegyelmes urunkhoz ő fölségéhez mindhogy kegyelmetek még ez mi mostani végzésönknek előtte engedelmesen hívsége alá adta magát és hazátoknak szabadulásáért fegyvert vontatok vitézöl ő fölsége és mindnyájunk mellett az német ellenség ellen, azt mi mind egész országul kedves néven vettök tikegyelmetektől, s köszönjük is ebben való jó igyekezetit tikegyelmeteknek, fejenként gondot viselvén arra, hogy kegyelmetekhez hálátlanoknak ne találtassunk...*"[19] A katonai érdemek elismerése engedményeket vont maga után a nemesség részéről politikai, gazdasági téren is, amint ez a szerencsi országgyűlés azon törvényéből kitűnik, mely szerint azokat a jószágokat, melyeket Bocskai „*a szolgáló rend köziben osztott*" ne lehessen visszavenni, „*hogy valami képpen a szolgálattól meg ne idegenedjenek országunknak nagy kárával...*"[20]

[15] L. „A Bocskai szabadságharc, 1605. évi hadjárata" c. tanulmányom „Hadműveletek Felső-Magyarországon" részét. (HK. 1955. 3—4. sz.), továbbá Pethe Márton, 1605. jan. 1-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.) Pográny Benedek, 1605. febr. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (U. o.); Pálffy Katalin jan. 31-i lev. Illésházyhoz. (*Ipolyi A.:* Rimay János államiratai. Bp. 1887. 116. old.), *Szamosközy I.:* i. m. 327. old.

[16] Bocskai 1605. április végén kelt levele a török szultánhoz. (MTT. XIX. 118. old.)

[17] Forgách Zsigmond 1605. febr. 21-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.)

[18] Basta 1597. nov. 8-i lev. San Clemente prágai spanyol követhez. Kiadta: *Dr. Veress E.:* Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1914. I. k. 16. old.)

[19] Szerencsi országgyűlési rendek id. 1605. ápr. 20-i lev. a hajdúkhoz. (MOE. XI. k. 874. old.)

[20] A szerencsi országgyűlés törvényeit magyarul l. Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban ETA.). 3. k. 57—64. old.

Nem csökkent a hajdúk katonai jelentősége az ország nyugati részének felszabadításáért folytatott tavaszi és nyári hadműveletekben sem, noha a nyár végén már egyre jobban bekapcsolódtak vármegyei, nemesi csapatok is a hadműveletekbe. Rhédey közvetlen parancsnoksága alatt közel 10 000 hajdú tevékenykedett, s nem volt kevés az északi hadoszlop keretében harcoló, és Homonnai Bálint seregében működő hajdúk száma sem.[21]

Ott küzdöttek a hajdúk Besztercebánya, Selmecbánya, Zólyom ostrománál, majd Basta visszavonuló seregét üldözték eredményesen.[22] Részt vettek Pozsony többszöri ostromában, elfoglalták Trencsént, mely Esztergomnál is erősebb vár volt,[23] júniusban pedig Nyitra vára alatt víztak kemény ostromot. Itt nem egy példáját mutatták a bátorság mellett a katonai leleményességnek is. Feljegyezték róluk, hogy *„fortélyos találmányú"* ostromtornyokat készítettek, melyeket közel toltak a bástyafalakhoz, s arról vívtak a védőkkel. Rohamukat többször visszaverték, azonban nem csüggedtek, hanem újból és újból támadásra lendültek a falak ellen, míg végül is megadásra kényszerítették a nyitraiakat.[24]

Hasonlóan kemény harcot vívtak Érsekújvár ostrománál is. A vár, mely Felső-Magyarország egyik legnagyobb erőssége volt, végül is kapitulációval került Bocskai kezére, s miután az év végén Huszt vára, majd a következő év elején Tokaj is kapitulált, Felső- és Alsó-Magyarországon alig maradt komoly, számottevő erősség császári kézen.[25]

[21] L. Pográny Benedek 1605. febr. 24-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. Részletes kimutatás Rdédey seregeiről. OL. Hoffinanz . . . fasc. 15433. fol. 743., *Homonnai Drugeth Bálint:* Naplója. (*Naményi I.:* Tudománytár. 1839. 5. k. 252. old.)

[22] L. a pozsonyi Kamara 1606. ápr. 5-i jelentését Mátyás főherceghez és ápr. 22-i jelentését az Udv. Kam.-hoz. (OL. Pozsonyi Kam. Exp. n° 6. és n° 78.), Bocskai ápr. 8-i lev. Erdélybe ismeretlenhez. (MTT. XIX. 103. old.), Abaffy Miklós ápr. 17-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó lt. fasc. 39.), Thurzó Kristóf ápr. 20.-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (U. o. fasc. 105.) Mátyás főherceg aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz (HK. 1893. 711. old.), *Istvánffy M.:* Magyarország története, 1490—1606. Debrecen. 1867. 906. old., *Dr. Komáromy A.:* Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 185. old. *Sepsi Laczkó M.:* i. m. 199. old.

[23] Illésházy 1605. jún. 6-i lev. Bocskaihoz. (TT. 1878. 8. old.) L. még *Károlyi J.:* A trencséni vár. Trencsén, 1910. 71—74. old., *Istvánffy M.:* i. m. 906., 910. old., Thurzó György 1605. máj. 6-i lev. Rudolfhoz. (Tud. A. Kazinczy gyűjt. 11. dob.), Basta 1605. máj. 12-i jelentése az Udv. Haditanácshoz (i. m. II. k. 666. old.), M. v. v. Pozosy vm.: 589—590. old.

[24] *Dr. Komáromy A.:* i. m. 322—325. old., *Pray Gy.:* Epistolae Procerum Regni Hungariae. Pars III. 283—286. old., Mátyás főherceg id. lev. (HK. 1893. 711 old.), Thurzó Kristóf jún. 14-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. Rhédey Ferenc jún. 11-i lev. u. ahhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.)

[25] Homonnai Bálint részletes naplóján kívül l. pl. *Hadsi Khalfa* krónikáját. (Sz. 1899. 125. old.) *Dr. Komáromy A.:* i. m. 331—333. old., *R. Horváth J.:* i. m. 621—634. old., Bosnyák Tamás leveleit. (TT. 1878. 829., 832., 834. old.) Jelisith Miklós nov. 2-i lev. Bartha Bálinthoz (TT. 1879. 31. old.), Mátyás főherceg aug. 10-i lev. a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 713. old.) Illésházy okt. 5-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69.) Melczer János szept. 11-i lev. Horváth Gáspárhoz. (OL. Eszterházy Miklós nádor iratai V/a.) stb.

Az örökös tartományokba végzett beütéseket, — melyeknek célja az udvar békekötésre kényszerítése volt — nagy részben hajdúcsapatok hajtották végre Dengeleghy Mihály, Bosnyák Tamás, Duló Gergely parancsnoksága alatt. Sikeres portyázásokat végeztek Sziléziában, Morvaországban és Ausztriában, s megakadályozták, hogy innen a császáriak csapaterősítéseket küldjenek Felső-Magyarországra.[26]

Hasonló céllal indított támadást Némethy Gergely hajdúkapitány a Dunántúlon 1605 májusában. 2000 lovashajdúval kezdte meg a hadműveleteket, s a csatlakozott jobbágyok és dunántúli magyar végvári katonaság egy részének támogatásával rövid idő alatt felszabadította csaknem az egész Dunántúlt.[27] Bár e területet nem sikerült véglegesen megtartani, mert az erős fölényben levő császáriak az év végére visszafoglalták a Dunántúlt, ennek ellenére Némethy Gergely hajdúi májustól decemberig nemcsak a dunántúli császári erőket kötötték le sikeresen, hanem még Basta seregét is elvonták egy időre Alsó-Magyarországról.[28]

Erdélyben aránylag kevés hajdú harcolt. E terület felszabadítását Bocskai főként belső erőkkel és román segítőcsapatokkal kívánta végrehajtani. Ide is érkezett azonban 1000 hajdú Gyulaffi László parancsnoksága alatt, akik sikeresen támogatták a székelyek és moldvai román csapatok harcát a császáriak ellen.[29]

Láthatjuk tehát, hogy a szabadságharc hadműveleteiben, a győzelem kiharcolásában a hajdúk játszották a legkimagaslóbb szerepet. Ők alkották a hadsereg döntő részét, számuk 1605 végére a közéjük állt jobbágyokkal együtt elérte a 30 000 főt is.[30] Számbeli túlsúlyuk mellett jelentős volt még az a körülmény is, hogy a hajdúk képezték — a kisebb létszámú magyar végvári katonaság mellett — a hadsereg legképzettebb, harcokban legtapasztaltabb részét. Legtöbbjük végigjárta a tizenötéves háború kemény iskoláját, megismerte nemcsak a törökök,

[26] Az idézett munkák megfelelő részein kívül l. még Rhédey Ferenc 1605. máj. 7-i és 30-i leveleit Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.) Thurzó György jún. 25-i lev. Liechtenstein Károly herceghez. (TA. Kaz. gy. 11. dob.) Illésházy szept. 31-i lev. Bocskaihoz. (TT. 1878. 23. old.) Pálffy Katalin ápr. 17-i lev. Illésházyhoz. (*Ipolyi A.*: i. m. 134. old.) *Alvinczy P.*: i. m. 14 old., Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevele a hajdúknak. (*Benda K.*: i. m. Okmánytár. 127. old.) Forgách Zsigmond máj. 12-i lev. Mátyás fhghez. (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 113.)

[27] L. idézett tanulmányom (HK. 1955. 3—4. sz.) Hadműveletek a Dunántúlon c. részét.

[28] U. o. L. még MOE. XI. k. 205. old., *Homonnai B.*: Napló. 365. old., Pográny Benedek máj. ?-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 73.) Homonnai Bálint okt. 4-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, Rdédey Ferenc jún. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, Soporny János jún. 22-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (Uo. fasc. 105.)

[29] L. id. tanulmányom „Hadműveletek Erdélyben' c. része mellett Simeon vajda aug. 5-i lev. Bocskaihoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.) Gyulaffi László júl. 26-i levelét Bocskaihoz. (U. o.) Bocskai márc. 25-i lev. Jeremiás vajdához. (MTT. XIX. 74. old.)

[30] L. Illésházy István 1605. dec. 12-i lev. Kollonics Siegfriedhez. (TT. 1900. 416. old.)

hanem a császáriak harcmódját és egyben gyengéit is, és amikor szembe kerültek egymással, ki tudták használni ezeket a hiányosságokat.[31]

A hajdúk többsége, — ellentétben a császári katonákkal, akik között a nehéz fegyverzetű, lassan mozgó gyalogság volt az uralkodó fegyvernem —, könnyű fegyverzetű lovas volt.[32] A szabadságharc stratégiája — és nem utolsó sorban gazdasági helyzete —, gyors, eredményes hadműveleteket kívánt; a győzelem kiharcolását azelőtt, mielőtt a császári hadvezetés össze tudja szedni erőit, s nagyobb segítséget kap a külföldi hatalmaktól. E feladat végrehajtására a könnyűlovas, mozgékony hajdúk voltak a legalkalmasabbak. A hajdúk a 16. században foglalkozásuknak megfelelően még többnyire gyalogosok voltak. Ilyen minőségben kezdték katonai szolgálatukat a török ellen a 16. század közepén is, azonban a század végére egyre inkább lovasokká váltak.[33] Ezt az átalakulást a török elleni eredményes harc tette szükségessé, mert váratlan rajtaütéseket, eredményes portyákat csak így lehetett végrehajtani ellenük. Harcmódjuk igen jellemző vonása volt az úgynevezett *„hajdúles"* alkalmazása, amikor is az ellenséget lépre csalták és váratlan rajtaütéssel igyekeztek megsemmisíteni.[34] Ezt a harceljárást használták fel az álmosd—diószegi győzelem kivívásánál, s ezzel igyekezték megbontani és részenként megverni Basta támadó seregét 1604 novemberében.[35] Ez a váratlan rajtaütéseken, az ellenség állandó fárasztásán, fogyasztásán alapuló harcmód a 17. század elején fölénybe került, eredményesebbnek bizonyult a császáriak nehézkes, gyors támadásra kevésbé alkalmas, inkább védelemre berendezkedő seregének harcmód-

[31] A Bocskai szabadságharcban résztvevő hajdúk többsége a tizenötéves háború alatt császári szolgálatban harcolt a török ellen; vagy állandó zsoldban, (u. n. királyi hajdúk) vagy időről időre zsoldba fogadva (u. n. szabad hajdúk). Közülük került ki a szabadságharc hadseregének első magja (l. 8—11. sz. jegyzetben idézeteket) és a későbbiek folyamán is sok, korábban császári szolgálatban harcoló hajdú csatlakozott a mozgalomhoz. (l. *Gyulaffi L.*: Följegyzései. MHHS. XXXI. k. 42. old.) A vezetők többsége is vagy császári szolgálatban, vagy a császáriakkal együtt harcolt a török ellen. (Bocskai István, Rhédey Ferenc, Rákóczy Lajos, Rákóczy Zsigmond, Némethy Gergely, Németi Balázs, Lippai Balázs stb.)

[32] A császári sereg fegyvernemi megoszlása kitűnik Basta seregének összetételéből is, ahol 9400 nehéz fegyverzetű gyalogos és 5000 lovas alkotta a sereget. (MOE. XI. k 3. old.) Lásd még Basta memorandumát a hadsereg átszervezésére, melyben a könnyűlovasság gyarapítását javasolja. (Basta 1599. febr. elején kelt emlékirata Rudolfhoz, i. m. I. k. 166—170. old.)

[33] L. *Szabó I.*: A hajdúk 1514-ben. Sz. 1950. 186—188. old. és u. ő.: A hajdúság kialakulása. Alföld, 1955. és Kny. Debrecen. 1956., *Gömöry G.*: A hajdúk Lippa alatt 1604-ben. HK. 1892. 120 old., Magyar Törvénytár. 1000—1526. Bp. 1899. 1514. évi 60. tc. 2—3. §.. *Dr. Erdélyi Gy.*: A magyarok hadművészete. Bp. 1933. 246. old., MOE. XI. k. 318—319. old., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 7. old., *Császár E.*: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen. 1932. 17 old., stb.

[34] A hajdúk harcmódjával kapcsolatban l. *Takáts S.*: A török—magyar lesvetés módja. Sz. 1912., valamint ugyanő: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 36—40. old., továbbá Kerechényi László 1555. nov. 12-i és 21-i lev. Nádasdy Tamáshoz. *(Rohonyi G. — Nagy L. — Tóth Gy. szerk.*: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. 186—187. old.)

[35] L. Basta 1604. nov. 23-i lev. Rudolfhoz, (i. m. II. k. 526—528. old.).

jával szemben. Alkalmazása komoly mértékben elősegítette a szabadságharc katonai győzelmét.[36]

A hajdúk a 16. század folyamán híresek voltak a török elleni gyűlöletükről, de nem sokkal jobb érzésekkel viseltettek a császáriakkal szemben sem. Már 1601-ben feljegyezték róluk, hogy a Habsburg szolgálatban álló hajdúk a császári katonákkal állandó viszályban éltek, ingerelték, szidalmazták őket, „*...a süveget kiragadták a német fejéből és belé fúttak és a földhöz puffantották*", s mindenféle gúnyt űztek belőlük.[37] A szabadságharc alatt csak fokozódott gyűlöletük a császáriak iránt. 1606-ban például Várad feladásakor a császári őrség, — bár Bocskai erős kíséretet rendelt melléjük —, nem mert addig kijönni a várból, amíg a hajdúság Bihar megyében volt, úgy, hogy Bocskai kénytelen volt ideiglenesen más szállást rendelni nekik.[38] A hajdúk minden győzelmet fel akartak használni, hogy zsarnokaikon véres bosszút álljanak.[39] Halálosan gyűlölték a németeket, s alkalom adtán irgalom nélkül elbántak velük. Mindez csak fokozta harcértéküket a császáriak elleni küzdelemben.

Tartózkodnunk kell azonban attól, hogy idealizáljuk a hajdúknak a szabadságharc alatti magatartását. A harcokban tanúsított bátorságuk, a nagy győzelmek kivívása és az ellenséggel szembeni kérlelhetetlen gyűlöletük mellett nem feledkeztek meg a sokszor mértéktelen prédálásról, zsákmányszerzésről sem. Fegyelmezettségüket sem lehet példamutatónak mondani.[40] Magatartásuk e fogyatékosságainak több oka volt. Elsősorban a rendszeres, kielégítő zsold és élelemellátás hiánya.[41] Bocskainak nem sikerült az anyagi ellátás kérdéseit megoldania. Ezt nem tette lehetővé az ország elpusztult állapota, s csak nehezítette a helyzetet az a körülmény, hogy a nemesség most is vona-

36 *Marx* a XVII. század első évtizedeinek hadművészetével kapcsolatban azt mondja, hogy a gyalogság elvesztette, a lovasság viszont visszaszerezte helyzetét. (*Marx—Engels:* Összes műv. XI. k. II. rész, 482. old., oroszul.)

37 *Szádeczky L.:* Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. TT. 1882. 186. old.

38 TT. 1878. 621. old.

39 *Dr. Komáromy A.:* i. m. 180. old.

40 L. e kérdéssel kapcsolatban pl. Homannai Bálint 1605. okt. 7-i. lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó lt. fasc. 103.), Péchy Simon 1606. okt. 28-i lev. Illésházy Istvánhoz (TT. 1878. 612. old.) stb.

41 A hadak fizetetlensége mindvégig súlyos probléma az egész szabadságharc folyamán. Az országgyűlés által megszavazott adó, s a különböző jövedelmek megközelítőleg sem futották a hadak szükségleteit. L. e kérdéssel kapcsolatban Imreffi János 1605. jún. 28-i lev. Bocskaihoz (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.), Kendi István 1605. febr. 27-i lev. Bocskaihoz (uo.). Petneházy István jún. 26-i lev. Bocskaihoz (uo.). Jenő várőrségének 1605. jún. 26-i lev. Bocskaihoz (uo.) fasc. G.). OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 37., 428., 743., Thurzó Kristóf 1605. aug. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, fasc. 103., *Homonnai B.:* Naplója. 318. old., MOE. XI. k. 148., 504—506., 778. old.), *Császár E.:* i. m. 17 old., *Szamosközy I.:* i. m. 344. old., *Szilágyi S.:* i. m. 599. old., Bocskai levelei a török szultánhoz és pasákhoz. MTT. XIX. 76., 92., 119. old., *Istvánffy M.:* i. m. 911., 926. old. Tájékoztatásul a zsoldösszegekre l. Magyar Törvénytár. 1956. évi 20. tc., *Merényi L.:* Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. HK. 1894. 108. old., OL. Kamarai lymbus 2 series fasc. 16. fol. 454., 756.

kodott az anyagi áldozathozataltól. A fizetetlen, ellátatlan katonáknak maguknak kellett eltartani magukat. Ezt úgy csinálták, ahogyan tudták, és olyan mértékben, ahogyan jónak gondolták; sokszor tehát a szükségen felül is zsákmányoltak. Mindez persze károsan kihatott a fegyelmi helyzetre is, és főként a Kassától távol meglehetősen nagy önállósággal működő hajdúkapitányok, mint például Némethy Gergely, néha már kétségbe vonták a központi vezetés jogait is.[42] Többször lázadás is tört ki a hajdúk között, amiket azonban aránylag könnyen le lehetett csillapítani és a lázadó csapatok újra folytatták a harcot a császáriak ellen.[43]

Bocskai és a hadsereg többi vezetője igyekeztek gátat szabni a kilengésnek, de a pénzhiány miatt csak tüneti kezelést végezhettek, s nem tudták a bajok gyökerét megszüntetni.[44] Nehezítették a helyzetet a hadseregen belüli osztályellentétek, amelyek főként 1605 nyarától, a főnemesség fokozott előtérbe nyomulásának idejétől kezdve váltak egyre élesebbé. Illésházy Istvánt, a nyugati terület kormányzóját többször megkergették a hajdúk és a fővezért, Homonnai Bálintot kérték, hogy adja ki nekik Illésházyt, hadd vagdalják darabokra. Illésházy ugyanis más főnemesekkel egyetemben igyekezett háttérbe szorítani és felszámolni a szabadságharc népi forradalmi vonalát és sok *„gyalázatos írással"* illette a hajdúkat.[45] A hadseregen belüli osztályellentétek végső kiéleződését mérsékelte azonban többek között az a körülmény, hogy Bocskai maga is nem egy ízben a hajdúkra támaszkodott a főnemesség nagy részének minden ároni békekötésre irányuló törekvésével szemben, s megvédte a hajdúkat a nemesség bosszúálló törekvéseitől.[46] Azt írta Illésházynak a hajdúkról: *„Valamint s valahogy lött eddig való elő-*

[42] Mátyás főherceg 1605. nov. 29-i lev. Illésházyhoz. (MOE. XI. 223., 474—477. old.)

[43] L. *Homonnai B.:* i. m. 181—182. 252. old., Bosnyák Tamás 1605. szept. 8-i lev. Illésházy Istvánhoz. (TT. 1878. 832. old.)

[44] Homonnai Bálint azt írja 1605. nov. 6-i levelében Thurzó Szaniszlónak, hogy: *„... Kegyelmednek kedvéért az vitézeket szárnyon avagy kebelemben hordoznám, hogy kártul óhatnám kegyelmedet... megparancsoltam* [t. i. a Thurzó városába rendelt katonáknak], *hogy mint saját magam jószágával, oly jól cselekedjenek"* — ha mégis fegyelmetlenkednének, találja meg a parancsnokukat. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.) L. még Dengeleghy Mihály 1605. aug. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz (u. o.), MOE. XI. k. 161., 783—787. old., *Geréb L.:* i. m. 277. old., *Szilágyi S.:* i. m. 598. old.

[45] *„... Mai napon jöttek hozzám a hajdúk kapitányi és Illésházy uramra panaszkodván, arra kértek, hadjak szabad utat nekik és reá menvén megölik, mert sok gyalázatos irkálásokkal illeti őket..."* — írja 1605. nov. 1-én Napló-jába *Homonnai Bálint* (i. m. 367—368. old.)

[46] Bocskai azt írja 1606. nov. 13-i levelében Illésházynak: *„Bizony az nemes országtul és nemes vármegyéktől nem érdemeljük, nem is reméljük semmi úton, hogy cselekedjék maguk hírének, nevének gyalázatjával, hogy szénájokért, szalmájokért, egy néhány tehenökért, hitükért és törvények szabadságáért vivó hadakra arczul támadjanak, mely nem az igaz háládatosságnak neme volna."* (TT. 1878. 624. old.) L. még Bocskai 1606. okt. 23-i lev. Illésházyhoz (u. o. 606. old.). Bocskai 1605. jún. 13-i lev. Balassy Zsigmondhoz (TT. 1900. 160. old.), Péchy Simon 1606. okt. 28-i lev. Illésházyhoz (TT. 1878. 611. old.), továbbá *Benda K.:* i. m. Okmánytár 91. old., MTT. XIX. 109. old. stb.

menetelünk ... őkegyelmek által lött. Kiért háládatlanoknak nem akarunk semmi időben hozzájok találtatni.[47] Ez a gondolat vezérelte akkor is, amikor letelepítette és szabaddá tette a szabadságharc győzelmében legnagyobb katonai érdemeket szerzett hajdúit. Adománylevelében így emlékezik meg erről: *„Megtekintvén ezeket a dicsőséges és örök emlékezetre méltó érdemeket, hajdú vitézeinket, — a mi régi szabadságaink bajnokait és visszaadóit — hogy a haza szabadságáért végzett fáradságos munkájuknak és a mi, iránttuk való hálánknak emlékezetét a késő utódoknak is emlékezésül hagyjuk és hogy abban a hazában, amelyben harcoltak, tiszteletet és szabadságot nyerjenek ... a paraszti és nemnemesi állapotból, amelyben születtek és amelyben eddig éltek kegyelmesen kiemeljük."*[48]

*

A hajdúk mellett, tőlük szinte elválaszthatatlanul, már az első napoktól kezdve részt vettek a hadműveletekben a jobbágyok is. A tizenötéves háború folyamán a császári idegen zsoldos seregek kizsákmányolása veszélyesebbé, elviselhetetlenebbé vált a jobbágyságra nézve, mint saját földesurainak elnyomása. Ez a körülmény párosulva azzal a ténnyel, hogy zsoldos-terror a magyar uralkodó osztályt is érzékenyen sújtotta, lehetővé tette az ellentétes társadalmi osztályok ideiglenes összefogását.[49] A jobbágyok fegyverfogásának közvetlen oka a nyakukra nehezedő, s már az elviselhetetlenségig fokozódó császári zsoldos-iga lerázására irányuló törekvés volt, de ezen túlmenően abban is reménykedtek, hogy fegyveres harcukkal maguknak jószágot és nemesi szabadságot szereznek.[50]

Közvetlenül az álmosd-diószegi ütközet után már azt írta, Belgiojoso császári fővezér Báthory Istvánnak: *„... az alatta való jobbágyokra viseljen gondot, hogy tumultose Nagyságod ellen az hajdúsághoz kapcsolván magokat, föl ne támadjon"*, hiszen mint bizonyosan beszélik — *„az hajdúság az nobilitást akarná deleálni."*[51] A jobbágyok fegyverfogásától való félelem indokolt volt, mert amint a krónikás írja, már a szabadságharc első napjaiban a hajdúkon kívül *„... más paraszti csapatok is seregesen, nagy lelkesedéssel áradtak Bocskaihoz, akik előbb még soha sem katonáskodtak, s akiket előbb a német had sanyargatott módfelett. Önként iratkoztak és esküdtek fel katonának. A köznép csatlakozása volt a legtömegesebb, belőlük*

[47] Bocskai 1606. okt. 27-i lev. Illésházyhoz. (TT. 1878. 610. old.)
[48] Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevele a hajduk számára. (*Benda K.*: i. m. Okmánytár 91. old., MTT. XIX. 109. old.)
[49] L. e kérdéssel kapcsolatban *Császár E.*: i. m. 12—14. old., MOE. X. k. 166—170., 180—186., 233., 269. old., Magyar Törvénytár. 1603. évi 8. tc. 1. §. stb.
[50] *Calamus:* Bocskai hadi népe. Turul. 1907. 116. old.
[51] Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

állt a had, ámbár hadi kiképzésük nem volt."[52] Főképpen azok siettek Bocskai táborába „... *kiket vagy a fejedelmek alatt való tisztviselők, urak avagy a nemesség valaha megbátorétottak vala.*"[53] Az egykorú feljegyzések szerint már az első napokban egyre nagyobb számban tűntek föl a hajdúk mellett „*hátibőrös, gubás, mezítlábas*" emberek, egy szál baltával vagy kaszával, némelyikük csak fütykössel felszerelve. A sereg nagyobb része „*afféle Körös-Tiszavidéki magyar volt*".[54] Egy névtelen német jelentés úgy foglalta össze az 1604. novemberi helyzetet, hogy a magyarok mindnyájan örülnek a császári katonaság vereségének, de kiváltképpen a parasztok, akik, ahol csak tehetik, beállnak a hajdúk közé.[56] A jobbágyság csatlakozását elősegítette az a körülmény is, hogy a hajdúk nem bántották a föld népét — írja az ekkor még császár-párti Rimay János.[56] A jobbágyok részvételére utal Bocskainak a Kassán, 1604. november 12-én összegyűlt rendek panaszaira adott válasza, melyben azt mondja: „*Ami rossz penig a vitézlő néptől esett, szivünk szerént kévánjuk, hogy ezek ne estenek volna és ennyi panaszokat ne hallanánk, de kegyelmetek ezután is végére mehet, hogy nem mind a mi hajdúinktól, hanem a kegyelmetek maga jobbágyiktul is estenek ...*"[57]

A jobbágyok tömeges csatlakozása óriási lendítőerőt biztosított a hadműveletek számára. A népfelkelés kiöntött tengerhez hasonló árja vitte előre a szabadságharc hadseregét már az első napokban is. Amikor pedig 1604 novemberében a császári sereg támadásba lendült a szabadságharc elfojtására, a hajdúk mellett a fegyvert fogott jobbágyok igyekeztek gátat vetni Basta előnyomulásának. Az osgyáni ütközetben a császáriakkal szemben álló sereg javarésze „... *a környékbeli falvakból iratkozott parasztság volt, újonc a hadakozásban.*"[58] — írja az egyik krónikás. Más egykorú forrás szerint is „... *nagyrészük szedett vedett falusi népség volt, részben fegyvertelen, részben mindenféle lándzsával, hegyes karókkal és cséphadaróval felszerelve, kiknek sereglését a hajdúk maguk mellé fogadták.*"[59] Az edelényi csata előtt Bocskai is magához vette a mindenfelől csatlakozó „*földnépét*" és úgy indult a küzdelembe.[60] A két vesztes összecsapás nem tudta lelohasztani a jobbágyok lelkesedését és elszántságát. A gönci táborba tömegesen gyűltek a fegyvert fogott jobbágyok, akiknek egy csapatát

[52] *Bethlen F.*: i. m. 287. old. V. ö. *Szilágyi S.*: i. m. 590. old., *Calamus*: i. m. 116. old.
[53] *Pethő G.*: Magyar Krónika. (*Geréb L.*: i. m. 259. old.)
[54] Idézi *Benda K.*: i. m. 23—24. old.
[55] Uo.
[56] Rimay János 1604. dec. 16-i lev. Thurzó Györgyhöz. (L. *Dr. Ferenczy Z.*: Rimay János. Bp., 1911. 51. old.)
[57] Bocskai válasza az 1604. nov. 12-i kassai országgyűlésen. (TT. 1889. 616. old.) *Geréb L.*: i. m. 270. old. L. még uo. 272. old.
[58] *Bethlen F.*: i. m. 284. old.
[59] *Somogyi A.*: Históriája. (*Geréb L.*: i. m. 262. old.)
[60] *Pethő G.*: i. m. 259. old.

Borsiban Basta váratlanul rajtaütéssel szétszórta.[61] Amikor a császári sereg megkezdte a visszavonulást Eperjesre, a jobbágyok erdőkben, mocsarakban meglepték a visszavonulókat, s jaj volt az elmaradt, széjjel-kódorgó zsoldosoknak. Basta keserűen állapította meg december 4-i levelében, hogy az egész nép Bocskaival tart.[62]

A nép aktív, fegyveres támogatása 1605-ben is a sikerek kiapadhatatlan forrása volt. Hiába intette a Kamara a falusi lakosságot, hogy el ne hajoljon *„Ő Fölsége hűségéről"*, mert ha ezt megteszik, nagyon súlyosan lakolnak majd, — nem használt semmit.[63] A királyi tanács kénytelen volt azt írni januárban Mátyás főhercegnek, hogy nem javasolja a fölkelés kihirdetését, mert attól lehet tartani, a Basta katonáinak dúlásai miatt amúgy is elkeseredett földnépe, ha táborba gyűl, fegyverét földesurai és a király ellen fordítja.[64] A félelem nem volt alaptalan. 1604 végén, amikor Rhédey serege ostromzár alá vette Füleket, Istvánffy szerint a *„földnépével"* zárolta körül oly szorosan, hogy senki se ki, se be nem mehetett.[65] Migrényi Farkas is azt írta 1605. január közepén, hogy Rhédey serege állandóan növekszik, mert *„... immár a parasztságból sok állott mellékek."*[66] Ugyanerről tájékoztat Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter május 12-i levelében az északi hadoszloppal kapcsolatban.[67] E hadoszlop döntő mértékben a többnyire szlovák és kárpát-ukrán lakosságú területekről nyert létszámbeli utánpótlást, mint azt Dersffy Miklós május 21-i, Sztrecsénről írt levele is bizonyítja, mely szerint a hajdúk *„... mindenütt többülnek, csak Zsolnáról százan mennek el, Varinból is egy zászlóalja Pongrácz András öccsével, az kegyelmed jószágából is többen százánál ..."*[68] Thurzó György, Árva és Trencsén megyei nagybirtokos azt panaszolja, hogy szolgái közül többen elhagyták, — köztük olyanok is, akiknek a hűségében bízott —, és a *„rebellisek"*-hez állottak.[69] A megmaradottakat sem sikerült *„Ő Felsége"* hűségén megtartania.[70] *„... Falvaink népe"* — írta Mátyás főhercegnek — *„összejátszott a rebellisekkel, s amikor a hajdúk elérték valamelyik várat, katonái puskalövés nélkül átadták az erősséget, a támadókhoz álltak"*.[71] Árva várának őrsége

[61] *Geréb L.:* i. m. 276. old.
[62] Basta 1605. dec. 4-i lev. Mátyás főherceghez. (i. m. II. k. 535. old.)
[63] A Kamara 1605. jan. 15-i felhívása Szentkereszt község lakóihoz. (OL. M. Kamara, Expeditiones, 1605. jan. 15. No. 36.)
[64] A királyi tanács 1605. jan. 25-i javaslata Mátyás főherceghez. (MOE. XI. k. Irományok 113—114. old.)
[65] *Istvánffy M.:* i. m. 905. old.
[66] Migrényi Farkas 1605. jan. 15-i lev. (címzett nélkül). (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.)
[67] Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter 1605. máj. 12-i jelentése Mátyás főherceghez. (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 113.)
[68] Dersffy Miklós 1605. máj. 21-i lev. Tuhrzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43.)
[69] Thurzó György 1605. máj. 1-i lev. Lichtenstein Károly herceghez. [Tudományos Akadémia (továbbiakban TA.) Kazinczy gyűjt. 11. doboz.]
[70] Ugyanő ápr. 3-i lev. Mátyás főherceghez. (Uo.)
[71] Idézi *Benda K.:* i. m. 28. old.

sem tudta megakadályozni, hogy némely városok és falvak Bocskai hűségére ne esküdjenek — panaszolja Horváth László árvai kapitány.[72] Ezen a vidéken harcolt Biely Stecz szlovák parasztokból álló fegyveres népe, akik elfoglalták a császár-párti Thurzó György bicsei várát.[73]

A jobbágyok ott küzdöttek az erős Trencsén vár ostrománál is. A krónikás szavai szerint: „... *Rédey Ferenc... a földnépével hadát igen megtöbbítette vala. Azért egy részét hadának Trencsén alá bocsátá.*"[74] A vár ostrománál Biely Stecz emberei eredményesen támogatták a hajdúk küzdelmét, s így az erősség nem sok idő múlva kapitulált.

Rhédey Nyitrát ostromló csapatai a „*parasztok aljából*" álltak — mondja Istvánffy.[75] Ezt erősíti Mátyás főherceg is a mainzi választóhoz küldött levelében.[76] A szabadságharc vezetői azzal is igyekeztek elősegíteni a tömegek csatlakozását, hogy gondoltak a nép védelmére. Rhédey Ferenc egyik levelében azt olvashatjuk: „... *a szegénység kárban ne maradjon, hanem ha barmot el akarnak vinni* [t. i. a hajdúk] *az pénzt szegénységnek meg térítsék, avagy pénz maradjon a vitéznél és a barmot hajtsák el a szegényemberek.*" Állíttasson Thurzó az átkelőhelyekhez „*vigyázót és sehul senkinek ne eresztesse által semminemű barmot, az kivel az én levelem nem leszen.*"[77] Az ő példáját követte Kovács Demeter nyitrai kapitány is, aki azt írta Thurzónak: „... *Ez levél mutató mocsonoki jobbágynak Seres Pálnak vitte el valami gonosz ember egy kicsi hízóját, azért kérem Nagyságodat, hogy Nagyságod adassa meg szegénynek az ő hízóját, azt penig az gonosz embert Nagyságod büntesse meg törvény szerint.*"[78]

Bocskai maga is gondolt a nép védelmére. Egyik levelében arra kéri Thurzó Miklóst, ejtse módját Szepesvár harc nélküli kézrekerülésének, hogy a környék népe ne pusztuljon a hadakozástól.[79] Bár Bocskai maga is nagybirtokos volt, de tudta, mit jelent a nép aktív fegyveres támogatása és azt is tudta, hogy e támogatás további biztosítása megköveteli a nép kímélését. Egészen másképpen gondolkozott viszont

[72] Horváth László 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. (Ifj. *Kubinyi M.*: Árva vára. Bp., 1890. 103—104. old.)

[73] *Károlyi J.*: A trencséni vár. Trencsén 1910. 74. old. Károlyi *Závodszky Gy.*: Diarium Rerum Hung. Memorab. című munkájának (kiadta *Bél M.*: Adparatus ad Hist. Hung. Pozsony. 1735.) adatai alapján írja le az eseményt. L. még a pozsonyi kamara 1605. aug. 12-i véleményét. (OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. aug. 12. No. 3.)

[74] *Pethő G.*: i. m. 260. old. V. ö. *Károlyi J.*: i. m.-vel, aki Trencsén vármegye lakosságának nemzetiségi hovatartozásáról érdekes adatként közli azt a tényt, mely szerint a vármegyei jegyzőkönyvet 1540—1582-ig szlovák nyelven szerkesztették, tehát a megyei nemesség többségének is szlovák nemzetiségűnek kellett lennie. (75. old.)

[75] *Istvánffy M.*: i. m. 910. old.

[76] Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 712. old.)

[77] Rhédey Ferenc 1605. jún. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.)

[78] Kovács Demeter 1605. aug. 1-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.)

[79] Bocskai 1605. máj. 17-i lev. Thurzó Miklóshoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.)

a népről a nagybirtokosok zöme, élükön Illésházyval, aki alighogy elfoglalta Trencsén vármegye főispáni székét 1605 augusztusában, azonnal hozzákezdett a népmozgalom elfojtásához. Biely Steczet elrettentő példaként agyonlövette, fejét a városkapura tűzette, holttestét pedig a Vágba dobatta.[80] A földesurak azon fáradoztak, hogy jobbágyaikat visszakövetelték a hadseregből. Önző szűklátókörűségükben nem látták be a jobbágyok fegyveres harcának szükségességét abban a küzdelemben, amelynek győzelme eredményeiből elsősorban ők részesedtek.[81] *„A szegénység"* — panaszkodik egyik földesúr — *„Kékkő felől igen sollicitál naponként kárunkkal és fogyatkozásunkkal. Vajha az életet elköltik, többé semmi haszna az jószágnak is."*[82]

Komoly részt vállalt a parasztság a fegyveres harcból Dunántúlon és Erdélyben is. Istvánffy azt írja krónikájában, hogy amikor Némethy Gergely kicsiny serege átkelt a Dunán és megkezdte a harcot e területen *„minél szegényebb és tehetetlenebb volt valaki, annál nagyobb készséggel szedődött hozzá."*[83] A néptömegek csatlakozásának mérve megmutatkozik a harcolók létszámának növekedésében. A májusban 2000 főnyi sereg júniusra a 8—10 000 főre nőtt.[84] Ennek ellenére a néptömegek csatlakozása a Dunántúlon nem öltött olyan méreteket, mint az ország más területein, mert itt a szabadságharc idején is a török hódítás maradt a főveszély.[85]

Erdélyben viszont, ahol a császári sereg pusztítása fölülmúlta a törökökét, a néptömegek megmozdulása nagy méreteket öltött és döntő tényező volt a győzelem kiharcolásában. Bocskai ugyanis nem tudott nagyobb hajdúsereget küldeni a fejedelemségbe, s az itteni császári erők felszámolását elsősorban az erdélyi néptömegek; a jobbágyok és a székelyek végezték el.[86]

[80] *Károlyi J.* i. m. 74. old.

[81] *Calamus:* i. m. 116. old. V. ö. az 1605. áprilisi szerencsi o. gy. határozatával, mely szerint a szökött jobbágyokat a várakból is vissza kell adni a földesuraknak. (ETA. 3. k. 57—64. old.)

[82] Balassa Zsigmond 1605. szept. 25-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 45.) V. ö. Thurzó Miklós 1605. márc. 30-i Thurzó Györgynek küldött levelével. (Uo. fasc. 7.)

[83] *Istvánffy M.:* i. m. 825. old.

[84] Basta 1605. jún. 26-i lev. Mátyás fhg.-hez. (I. m. II. k. 690—691. old.) Bocskai 1605. jún. 28-i lev. Illésházihoz (TT. 1878. 645. old.), *Pethő G.:* i. m. 261. old., Mátyás főherceg id. lev. (HK. 1893. 711. old.)

[85] A török seregnek az örökös tartományok elleni fő támadási iránya a Dunántúlon volt. E terület lakossága többet szenvedett a török csapatok pusztításától, mint az ország keleti része, s így érhető, hogy a török segélyerőkkel harcoló Némethy Gergely serege nem részesült olyan mérvű támogatásban, mint az ország más részén a szabadságharc csapatai részesültek. Hozzájárult még mindehhez az a körülmény is, hogy a Dunántúlon voltak a legnagyobb császári erők.

[86] Bocskai azt írja 1604. dec. 12-én az erdélyi rendeknek: *„... ha lehet, a hadaknak innét való bevitelére, okot ne adhasson, kivel az ország annál is inkább ne pusztuljon."* (EOE. V. k. 361. old.) L. még *Makkai L.:* i. m: 337—338: old:, *Szilágyi S.:* i. m. 591. old., *Szamosközy I.:* i. m. 259., 266. old. stb.

1604 decemberében és 1605 januárjában a szabadságharc erői a fontos Szatmár várát vívták. A sereg döntő többsége fegyvert fogott jobbágyokból állott, a *„földnépéből"*, — mint az egykori krónikás írta.[87] Január 16-án indult meg a döntő roham a várfalak ellen, mely alkalommal a kevés számú puskás hajdú a sáncokból lövöldözött *„... hogy ekképen az ostromon való földnépét őrizzék onnét az mennyiből lehetne."*[88] A jobbágyok Szatmár palánkját *„... iszonyúképen hágták, turmatim csoportonként és inkább mind azon mentek fel derék ostromra, oly pertinaciával, azt mondja az barát ki ezeket beszéllette, hogy az bennvaló szállott várakban forgott füember németek és vallonok azt mondták, hogy életekben vakmerőbb népet, ki halálával úgy ne gondoljon, nem láttanak."*[89] *„Ha egyszersmind egy renden huszonötiglen valót leseprettek is bennek, azon szempillantásban mindjárást annyi állott helyében."*[90] A várbeliek kemény védekezése ez alkalommal vissza tudta verni az ostromlók rohamát, de újabb támadással nem mertek szembenézni, s másnap tárgyalások útján feladták az erősséget. *„Vesztenek ott benn negyvenöten"*, az ostromlókban pedig négyszázan a négyezerből, akiknek zöme fegyvert fogott jobbágy volt, *„mert ostromlotta penig csak a földnépe, a hajdúság nem ostromolta... hanem az sánczokból lövöldözött a bástyákra és lövő lyukakra ..."*[91]

Januárban újabb kimagasló fegyverténytet hajtott végre a *„földnépe"*. Déva várának császári parancsnoka ugyanis hadat gyűjtött ezen a vidéken, s megindult, hogy felszámolja az erdélyiek megmozdulását s felmentse a körülzárt Szamosújvárt. Amint a császári sereg Torockószentgyörgyre ért, éjszaka a környező terület jobbágysága fegyvert ragadott, és véres harcban megsemmisítette a császári haderőt. Maga a parancsnok is életével fizetett vakmerő vállalkozásáért.[92]

Februárban a székely néptömegek is a szabadságharc mellé álltak. Megtagadták a császári biztosok parancsát, akik az ostromlott Szamosújvár felmentésére küldték őket, s fejedelmüknek kiáltották ki Bocskait.[93] Márciusban a fegyveres székely tömegek elfoglalták Medgyest, de innen csellel kiszorították őket.[94] Fegyveres küzdelmük azonban tovább folytatódott. A későbbi hónapok folyamán ők alkották a Bocskai által Erdélybe küldött Gyulaffi László seregének nagyobb részét, s ki-

87 *Szamosközy I.*: i. m. 321. old.
88 Uo. 319. old.
89 Uo.
90 Uo.
91 Uo. 321. old.
92 *Kővári L.*: Erdély története. Kolozsvár. 1863. 4. k. 167—168. old., *Szamosközy I.*: i. m. 269. old., *Bethlen F.*: i. m. 288. old., Sarmasághi Zsigmond 1605. jan. 6-i lev. Petkihez. (EOE. V. k. 370. old.)
93 L. császári biztosok 1605. febr. 18-i lev. Bastához. (I. m. II. k. 604. old. Mindszenti azt írja 1605. jan. 24-i levelében Petkinek: *„... inkább parasztság, hogynem vitézlő nép háborgatják* (t. i. Szamosújvárt), *ki ugyan félő is ...'* (EOE. V. k. 375. old.)
94 *Szamosközy I.*: i. m. 335—336. old., *Kővári L.*: i. m. 169. old.

magasló érdemük volt az erdélyi császári uralom végleges felszámolásában.[95]

Mindebből láthatjuk, hogy a Bocskai szabadságharc katonai sikereiben milyen jelentős szerepük volt a hajdúkon kívül a jobbágy és székely tömegeknek is. A harcban való aktív fegyveres részvételük mellett azonban más téren is komoly mértékben segítették a szabadságharc győzelmét. A jobbágyok dolgoztak a hadsereg számára; várakat erősítettek, hidakat építettek, végezték a szállításokat stb.[96] Adóztak és termeltek a hadsereg számára s mindent összevetve, ők viselték a háború legnagyobb terheit. Annak ellenére, hogy főként 1606-ban — amikor a hadműveletek már szüneteltek, de az előnyös békekötés érdekében a hadsereg még fegyverben volt s mértéken felül kiélte a jobbágyságot — néhány helyen fegyvert ragadtak a hajdúk ellen is,[97] mindvégig következetesen kitartottak a mozgalom mellett. A győzelem a további létezés, a további fejlődés alapfeltétele volt a császári uralom által már-már a megsemmisülés szélére taszított jobbágyok számára s ez a körülmény párosulva a nép mély hazaszeretetével, sziklaszilárddá tette helytállásukat.

*

A birtokos osztály magatartása már sok eltérő vonást mutat a hajdúkétól és jobbágyokétól annak ellenére, hogy a császári elnyomás a nemességet is érzékenyen érintette.[98] A nemesség állásfoglalását sokféle tényező határozta meg, mint például az egyes birtokosok viszonya a császári uralomhoz, a birtokok földrajzi fekvése, s nem utolsó sorban az egyéni jellemvonások, gondolkozásmód is.

Legelőször azok csatlakoztak a kirobbanó mozgalomhoz, akik a császári uralom üldözöttjei voltak. Így az Erdélyből török földre emigráltak, Bethlen Gábor, a későbbi erdélyi fejedelem vezetésével. Köztük volt Rhédey Ferenc, aki Bocskai egyik legjobb hadvezére lett és még sokan mások a kibujdosott erdélyiek közül.[99] Felső-Magyarországról

[95] L. tanulmányom (HK. 1955. 3—4 sz.) „Hadműveletek Erdélyben" c. fejezetét.

[96] Lásd pl. a jobbágyi szolgáltatások összeírását 1605-ből. (OL. Balassa cs. lt. 1605.), továbbá *Benda K.:* i. m. 31. old.

[97] Ilyen volt pl. a jobbágyság Árva megyei és Borsod megyei megmozdulása 1606-ban.

[98] L. pl. Bocskai 1605. márc. 29-i lev. a dunántúliakhoz (MTT. XIX. 78—79. old.), Illésházy 1602. jún. 27-i lev. Thurzó Györgyhöz (TT. 1882. 420. old.), Bocskai 1605. dec. előterjesztése (MOE. XI. k. 497. old.), Lippai Balázs 1604. okt. 28-i lev. Kassa városához (HK. 1914. 473. old.), Illésházy 1606. jan. 8-i feljegyzése (TT. 1878. 49. old.), Thurzó György 1605. júl. 20-i jelentése Rudolfhoz (OL. Hoffinanz . . . fasc. 15.433. fol. 220.). A Bocskai párti rendek kiáltványa (*Benda K.:* i. m. Okmánytár 94—96. old.) Magyar Törvénytár 1526—1608. 1604. évi 17., 19. tc., *Dr. Lázár Gy.:* i. m. 372. old., *Tárikh-i-Pecsevi:* Krónikája (Sz. 1899 115. old.), MOE. XI. k. 102., 345—346., 468—470. old., *Takáts S.:* Régi idők, régi emberek. 9., 13. old., *Wertheimer E.:* Magyarország állapota a 16—17. században. Sz. 1875. 666. old., *Tóth S.:* i. m. II. k. 194. old., Mvv. Bihar vm.: 502—503. old., Szabolcs vm.: 439. old., Nyitra vm.: 618. old. stb.

[99] *Alvinczy P.:* i. m. 12. old., továbbá *Jakab E.:* Új adatok Bocskay István életéhez. Sz. 1894. 786—787. old.

Homonnai Drugeth Bálint, Mágócsy Ferenc, a Kamara üldözöttjei voltak az első főurak, akik Bocskaihoz csatlakoztak. Őket követte a felső-magyarországi nemesség nagy része, akik már kevéssel a szabadságharc kirobbanása előtt a gálszécsi gyűlésen élesen szembefordultak a császári zsoldos terrorral. [100] A felső-magyarországi nemesség állásfoglalása nem volt egységes, annak ellenére, hogy nagy többségük erősen gyűlölte a császári uralmat. Számosan akadtak köztük olyanok is, akik a lehetőség szerint a legtovább megmaradtak a császár hűségén, s csak akkor csatlakoztak félelemből, amikor erősségeikben már nem tudták megvédeni magukat a szerte portyázó katonáktól.[101]

A magyar nemesség nagy része örömmel hallotta a császári sereg veréségeinek hírét. Az elszenvedett sérelmek taszították őket a mozgalom felé, de az óvatosság, az áldozatvállalástól való vonakodás, a fegyvert fogott néptől való idegenkedés és félelem súlyos béklyóként akadályozták tömeges csatlakozásukat. Ellentétes érzések viaskodtak bennük; Bocskai seregének győzelmei felett érzett örömükbe ürmöt vegyített a rettegés, hogy a császáriak ellen harcoló néptömegek rést vágnak a nemesi jogok és kiváltságok falába is. Ugyanakkor rettegtek attól is, hogy a mozgalom kudarca esetén a győzedelmeskedő császáriaknak az eddiginél még fokozottabb terrorja sújtja mindazokat, akik részt vettek a fegyveres ellenállásban.

A nemesség csatlakozása pedig feltétlenül szükséges volt a szabadságharc számára. A birtokos osztály gazdasági és politikai súlya nélkül nem lehetett tartós siker reményében harcolni a császáriak ellen. Bocskai ezzel tisztában volt, s különben sem képzelhető el, hogy ő mint a birtokos osztály egyik feltörekvő tagja,[102] a nemesség részvétele nélkül kívánta volna végig vívni a császáriak elleni küzdelmet, még akkor is, ha ismerte osztályának ingadozó magatartását, s kevés katonai értékét.[103] A hadviseléshez elengedhetetlenül szükséges anyagiakat csak a birtokos osztályon keresztül lehetett megszerezni. Egy-egy főúr csatlakozása egyben várak, s hatalmas területek megszerzését is jelentette, s a legtöbb esetben őket követte a környék, nem egyszer egész vármegyék nemessége is. Ezért úgy Bocskai, mint a hadsereg más pa-

[100] L. MOE. X. k. 599. old., Tudomány Tár 1839. 5. 174. old., *Benda K.*: i. m. 23., 25. old.

[101] *Bethlen F.*: i. m. 287. old.

[102] Bocskai István életével kapcsolatban l. *Benda K.*: Bocskai István. Bp., 1942., és a Bocskai szabadságharc. Bp., 1955. 9—15. old., *Jakab E.*: Új adatok Bocskai István életéhez. (Sz. 1894.) *Kovács S.*: Bocskai István a szabadsághős. Bp., 1906., *Márki S.*: Bocskai István. Kolozsvár. 1907.

[103] A nemesség maga is elismerte kevés értékét katonai téren. Erre mutat az országgyűlés 1602. évi határozata, mely szerint: „... *azt, hogy a rendeknek a személyes fölkelése nem annyira hasznos, nemcsak a jelen országgyűlés alatt, hanem már a korábbi években is gyakran kijelentették, e helyett ... minden húsz ház után egy jól felszerelt könnyű fegyverzetű lovast megajánlanak, akiknek alkalmazása a katonaságnál sokkal alkalmasabb fog lenni, mintha mindenki táborba szállna ...*" (Magyar Törvénytár 1602. évi törvény 9. tc. 2., 3., 5—8. §:)

rancsnokai minden megtettek, hogy a birtokos osztályt valamilyen úton-módon a mozgalom mellé állítsák.

Nehéz lenne pontosan megállapítani, hogy a szabadságharc kibontakozásának időszakában, 1604 október-novemberében, milyen érdeme volt a birtokos osztálynak a katonai eredmények kivívásában. Annak ellenére, hogy sem az álmosd-diószegi, sem az osgyáni, sem az edelényi-besenyői csatákban nem vettek részt jelentősebb számban nemesi és vármegyei csapatok, helytelen lenne azt mondani, hogy a birtokos osztálynak semmilyen érdeme nem volt az eredmények kiharcolásában. Az erdélyi bujdosók és a felső-magyarországi nemesség egy részének csatlakozása megteremtette a nemzeti összefogás alapjait, s csatlakozásuk ugyanakkor nem egy olyan fontos vár és erősség megszerzésével járt együtt, mint például Munkács, Ungvár, Homonna stb. Maga az a körülmény, hogy a nemesség nem lépett fel támadóan a mozgalommal szemben, nem kis mértékben segítette a szabadságharc kibontakozását. Ugyanakkor vármegyei csapatok részt vettek olyan fontos császári kézen lévő várak körülzárásában, mint például Tokaj, Huszt.[104] A legelsők között csatlakozó Szatmár, Zemplén, Gömör, Heves vármegyék nemessége,[105] valamint Homonnai Bálint, Mágócsy Ferenc, Szécsy György és más főurak katonasága értékes kisegítő katonai erő volt Bocskai hajdúkból és jobbágyokból álló főerői mellett.[106]

A nemzeti összefogás — melynek első kisméretű szervezeti megnyilvánulása az 1604. november 12-i kassai országgyűlés volt — tartósnak bizonyult a császáriak novemberi két győzelme után is.[107] A mozgalomhoz csatlakozott főurak, Homonnai Bálint, Mágócsy Ferenc továbbra is megmaradtak a szabadságharc mellett, mely körülmény nagy mértékben befolyásolta a felső-magyrországi nemesség magatartását is. 1604 decemberében azt írta Basta Mátyás főhercegnek, hogy a felsőmagyarországi nemesség nagy része Bocskaival tart.[108] Sokan voltak azonban még e területen is olyanok, akik vagy ellenségesen szemlélték a szabadságharcot, vagy semleges magatartást tanúsítottak, nem beszélve azoknak a területeknek a birtokososztályáról, ahová még nem jutottak el a szabadságharc katonái. Ezekről írta Bosnyák Tamás, Bocskai kapitánya még 1605 áprilisában is, hogy: „...*Nagy hallgatásban*

[104] *Sepsi Laczkó M.* ír erről. (L. *Rohonyi G.—Nagy L.—Tóth Gy:* Szemelvények ... I. k. 198. old.)

[105] L. *Borovszki S.* szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vm.: 390. old., Heves vm.: 527. old., Gömör-Kishont vm.: 501. old., Szatmár vm.: 453. old.

[106] Erre utalnak Basta 1605. jan. 12-i feltételei. (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 27.) Lásd még *Istvánffy M.:* i. m. 992. old.

[107] Az 1604. nov. 12-i országgyűlés határozatait l. MOE. X. k., valamint TT. 1889., *Geréb L.:* i. m. 270. old., l. továbbá Szentiványi 1604. nov. 26-i lev. Besztercebánya tanácsához. (Besztercebánya város lt. fasc. 257. kiadva: TT. 1889.), *Szilágyi S.:* i. m., 589. old., *Bethlen F.:* i. m. 287. old.

[108] Basta 1604. dec. 4-i lev. Mátyás főherceghez. (I. m. II. k. 535. old.)

vannak oda föl az urak, nem akarnak a közönséges jó mellett megindulni... magok legyenek okai, ha mi találja őket."[109]

Pedig Bocskai és kapitányai mindent elkövettek, hogy megnyerjék őket a mozgalom számára. Számtalan levelet írtak a négy Thurzó testvérnek: Györgynek, Szaniszlónak, Miklósnak és Kristófnak, ecsedi Báthory Istvánnak, a külföldre menekült Illésházy Istvánnak, Csáky Istvánnak, de eljutottak a levelek az alsó-magyarországi, dunántúli és erdélyi vármegyék nemességéhez is. Rhédey Ferenc még a nemrég honfiúsított Kollonitsch Siegfriedet is meg akarta nyerni a szabadságharc ügyének, arra hivatkozva, hogy: „*...valahol mi magyar ez széles világon vagyon, egyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk, ki minket sem hitünkben, sem tisztességünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljesség el fogyatni akart bennünket sok jó szolgálatinkért és vérünk hullásáért.*" Hajda Gergely, Biely Stecz, Nagy György hajdúkapitányok Thurzó Györgyöt szorgalmazták leveleikkel a csatlakozásra. Megírták neki, hogy ha „*...hozzánk nem hajol, bizony valameddig fejem fennáll, ő fölségéért bosszút állok*" és „*...tűzzel vassal rajta leszünk az Nagyságod jószágán.*" A levelek mellett Bocskai személyes látogatással, rábeszéléssel is igyekezett megnyerni egyeseket, mint például Rákóczy Zsigmondot, a későbbi erdélyi fejedelmet.[110]

A birtokos osztály zömének csatlakozását döntő mértékben csak a katonai sikerek biztosították. Az előretörő hajdú- és jobbágycsapatok olyan helyzet elé állították a nemeseket, hogy vagy csatlakoznak, vagy elvesztik birtokaikat. A diadalmas téli hadjárat következménye képpen 1605 áprilisában a szerencsi országgyűlésen már huszonkét vármegye követei jelentek meg, akik harmincötezer kapu után hetvenezer forint adót szavaztak meg a hadjárat céljaira. Ugyanakkor az országgyűlés más fontos katonai határozatokat is hozott. Intézkedtek Tokaj, Huszt,

[109] Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházyhoz. (TT. 1878. 828. old.) V. ö. *Szilágyi S.*: i. m. 591. old. L. még Kornis Zsigmond 1605. febr. 12-i lev. Sarmasághi Zsigmondhoz (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. M.), a pozsonyi kamara 1605. jan. 29-i lev. Bastához (OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. jan. 29. 85.), Basta 1605. jan. 26-i lev. Szepes vm. nemességéhez (i. m. II. k. 593—594. old.), és 1605. jan. 29-i lev. Bastához (OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. jan. 29. No. 85.) Baráthy Istvánnak egy 1607-ben kelt levelét, melyben azt írja, hogy csak kényszerből állt Bocskaihoz, mert a hajduk és tatárok a birtokát teljesen felduláták. (OL. Pozsonyi Kam. Litterae ad Cameram 1607.)

[110] L. többek között Bocskai 1605. febr. 10-i lev. Illésházyhoz (TT. 1878. 5. old.), 1605. ápr. 17-i lev. Csáky Istvánhoz (MTT. XIX. 106. old.), ápr. 25-i levelét Báthory Istvánhoz (uo. 107. old.), márc. 20-i lev. Pethő Istvánhoz (uo. 68. old.), ápr. 29-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.), júl. 23-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Pozsonyi Kam. Tract. publ. 1605. fasc. 1.) Kereki Gergely és Szentkirályi István lovas hadnagyok 1605. ápr. 28-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 36.) Hajda Gergely kapitány 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. (*Ifj: Kubinyi M.*: i. m. 104. old.) Biely Stecz és Nagy György kapitányok máj. 20-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 38.), Rimay János jún. 12-i lev. Thurzó Györgyhöz (*Eckhardt S.*: Rimay János összes munkái. Bp., 1955. 237—238. old.) Rhédey Ferenc 1605. jan. 2-i lev. Thurzó Szainszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.) Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházyhoz. (TT. 1878. 827. old.) Erről tájékoztat a Pozsonyi Kamara 1605. jan. 5-i jelentése Mátyás főherceghez. (OL. Pozsonyi Kam. Exped. 1605. jan. 4. No. 8.)

Murány körülzárására, az urak és nemesek személyes hadfölkelésére, a katonáknak jutott birtokok megtartására, és 1000 kék gyalog tartására. A jelentős, pozitív határozatok mellett azonban megmutatkozott az áldozatvállalástól való vonakodás is. Az ágyúk szállításának terheit elutasította a nemesség magától. Ugyanakkor a rendek lépéseket tettek a hajdúk és jobbágyok visszaszorítására is, és kimondották, hogy a várakban csak a főrendek közül legyen kapitány, ne a hajdúk közül, a szökött jobbágyokat pedig a várakból és városokból visszaadják földesuraiknak. „... *Ha valamely hajdúk találtatnának, kiknek sem zászlójok, sem kapitányok, sem ő felségétől, sem generális uraktól levelek nem volna, azok megfogassanak és megbüntettessenek.*[111]

A nyári és őszi hadműveletekbe már egyre inkább bekapcsolódtak nemesi és vármegyei csapatok Felső- és Alsó-Magyarországon, a Dunántúlon és Erdélyben egyaránt, de még most is a hajdú és jobbágycsapatoké volt az elsőség a győzelmek kivívásában.[112] A számban és hangban egyformán megnövekedett nemesség a korponai országgyűléstől kezdve inkább a meginduló béketárgyalások szóharcába vetette be magát, s arra törekedett, hogy a kivívott győzelem csorbítatlan állapotba visszaállítsa a rendi jogokat és kiváltságokat a Habsburgokkal és a néptömegekkel szemben egyaránt.[113]

Tévedés lenne azt hinni, hogy még 1605 végén és 1606-ban is ne lettek volna császári oldalon jónéhányan a birtokososztály soraiból. A

111 ETA. 3. k. 63. old.

112 Várad, Tokaj, Huszt, Murány, Déva várak körülzárását vármegyei csapatok végezték. Hasonló módon bekapcsolódtak az Érsekújvár, Eperjes, Lőcse elleni harcokba is. A csapatok többsége azonban még most is hajdukból és jobbágyokból állott. A csapatok létszáma 1605 végén mintegy 60.000 fő volt. Ebből 35—40.000 volt a hajduk és jobbágyok létszáma. (L. ETA. 3. k. 57—64. old., MOE. XI. k. 875. old.) A szabadságharc hadseregének pontos létszámát megállapítani szinte lehetetlen, mert állandóan hullámzott a létszám, s pontos összeírások nem állanak rendelkezésére. Némi támpontot nyújt az 1605. telére elrendelt téli szállás elosztás (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 37.), de ebből sem lehet teljes pontossággal megállapítani a létszámot. Imreffy János, akinek volt betekintése a hadsereg központi szervezésébe és irányításába, 1605. jún. 28-i levelében 60.000 főnél többnek mondja Bocskai seregét. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.) Thurzó Miklós 1605. szept. 5-i levelében 160.000!? főnek mondja, csak a Bocskai közvetlen parancsnoksága alatt Erdélybe induló sereg létszámát. (OL. Thurzó lt. fasc. 105.) Maczkó Ferenc galgóczi tiszttartó 35.000 főnyinek mondja a Bocskai közvetlen parancsnoksága alatt álló sereget 1605. május végén. (Uo.) Homonnai Bálint azt írja 1605. okt. 4-én Thurzó Szaniszlónak, hogy Bocskai „... *utában közel vagyon hozzánk negyven ezer számú magyar vitézekkel*". (Uo.) Csak a hajdúk létszámát 1605 decemberében 30.000-nek mondja Illésházy. (TT. 1900. 416. old.) Rhédey 10.000 főnyi seregéből 7.000 fő a hajdú (l. *Dr. Komáromy A.*: i. m. 325 old). A vármegyei csapatokra, l. pl. M. v. v. Bars vm.: 347. old. A nemesség és a vármegyék által kiállított csapatok létszámát — figyelembe véve a tizenötéves háború adatait — 10.000-nél többre semmiképpen sem tehetjük, de valószínű, hogy még ennyi sem volt. (L. még *R. Horváth J.*: i. m. 618. old., TT. 1878. 24., 43. old., M. v. v. Hont vm.: 81. old., *Szilágyi S.*: i. m. 598. old., *Benda K.*: i. m. 43. old., *Szamosközy I.*: i. m. 346. old., MOE. XI. k. 222—223., 409—410., 502—503., 725., 779—780., 798. old. Értékes részletadatokat szolgáltat még Keresztessy Pál 1605. máj. 18-i lev. Bocskaihoz, valamint Rákóczy Lajos jún. 27-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

113 L. MOE. XI., XII. k.

dunántúli nemesség egy rövid átmeneti időszak kivételével mindvégig megmaradt a Habsburgok mellett, s a többi területeken is számosan ezt az utat követték. Homonnai Bálint még 1605 szeptemberében is azt írta, hogy: *„... Vajmi sok német gyomrú ember vala a felföldön, azokra is nem kevés vigyázásomnak kell vala lenni."*[114] Ezeknek a *„német gyomrú"* nemeseknek egyik képviselője úgy értékelte a szabadságharcot, hogy *„... minémű gyalázat az kit nemzeségünkre ez árulók* [t. i. Bocskaiék] *hoztanak"*, amelyet meg kellene bosszúlni rajtuk.[115] Róluk állapította meg Bocskai a szerencsi országgyűlésen, hogy: *„sokan hátra helyezve a haza javát a németek pártjához ragaszkodnak... kik mind minekünk, mind penig felebarátjoknak sok károkat, akadályokat, zűrzavarokat szerzettenek ez országban. Annak okáért azok felől komolyan inteni akarjuk és azoknak javait el fogjuk kobozni".*[116] Ezek az enyhén szólva is *„túlloyális"* főurak odáig jutottak császárpártiságukban, hogy levelekben kérték az uralkodótól a magyar várőrség kivitelét a végvárakból és helyükre német katonaság rendelését. Tudták azonban, szöges ellentétben állnak a közvéleménnyel, ami abból a megállapításukból is kitűnik, hogy nem rendelhetik el a személyes fölkelést, mert míg ők Bocskai csapatai ellen harcolnának, saját jobbágyaik ő ellenük fognának fegyvert.[117]

A birtokos osztály többsége végül mégis csak csatlakozott a szabadságharchoz, a katolikus klérus azonban mindvégig a legellenségesebb magatartást tanúsította azzal szemben, és a legnagyobb buzgalommal küzdött a Habsburgok érdekeiért. Egy olasz katholikus pap szerint: *„E buzgalommal a magyar püspökök azoknak a német tanácsosoknak kegyét keresték, akiktől függtek, s mint néma kutyák, hogy szájukból a konc ki ne essék, akkor sem mertek zajt ütni, amikor ezek a németek nemcsak az ország vagyonát és jövedelmét pocsékolták el, hanem az egyház vagyonára is rátették a kezüket."*[118] A katholikus papirend teljes egészében hiányzott még a korponai országgyűlésről is.[119] A pápaság érdekeivel összefonódott császári érdekek szolgálatára törekvő magatartásukat találóan jellemzi egy néhány évvel később keletkezett ének:

„Pápa akaratja: egy magyart másikra
Támasszon egymásra, őket elfogyassa;
Ezt mondván Rómában sok barát kacagja".[120]

[114] *Homonnai B.:* Napló, 319. old.
[115] Forgách Ferenc 1605. márc. 10-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 81.)
[116] MOE. XI. k. 150 old., *Benda K.:* i. m. Okmánytár. 90. old.
[117] MOE. XI. k. 10., 83—84. old., *Szilágyi S.:* i. m. 593. old.
[118] Idézi *Benda K.:* i. m. 60. old.
[119] MOE. XI. k. 219. old.
[120] Cantio de Transilvania et de Consilio Paparum contra Haydones Equitum. (Közli *Thaly K.:* Ismeretlen historiás énekek. Sz. 1871. 325. old.) Lásd még Ferresi püspök prágai nuntius 1605. febr. 7-i. lev. Bastához, valamint Valenti Erminio bíboros jún. 3-i és aug. 27-i lev. Bastához. (I. m. II. k. 600—601., 681—682., 709. old.)

A katolikus papirenden belül is a jezsuiták voltak a legádázabb, mindenre képes ellenségei a magyar nép szabadságtörekvéseinek. Éppen ezért feléjük fordult a hajdúk és jobbágyok gyűlölete is a legheveseb-ben. 1606 januárjában még a sok felekezeti türelmességet tanúsító Bocskai is megúnta *„kénköves practikájukat"* és kitiltotta őket Erdély területéről.[121] A katolikus klérus bebizonyította, hogy semmi közös érzés nem fűzi őt egybe azzal a magyar nemzettel, amelynek zsírján élősködött, s amelyet rútul elárult az egész szabadságharc folyamán.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy az árulóknak nem akadtak pártfogói a szabadságharc táborán belül. A rokoni kapcsolatok mindenek fölé helyezése, s nem utolsósorban a kétoldali bebiztosításra irányuló törekvés olyan határozatokat szült, amely védte a császárpárti birtokosokat birtokaik elkobzásától: *„... semmiképp nem egyezhetünk bele, s nem is akarjuk, hogy véreink, csak azért, mert eddiglé nem csatlakozhattak hozzánk, kárt vallajank"*[122] — mondták ki 1605 végén a rendek. *„Erre az ország nem mehet, mert non est praesentis temporis"*.[123]

A birtokos osztály magatartását sok körülmény befolyásolta, s ezek között nem szabad megfeledkeznünk olyan fontos tényezőről sem, mint a birtokok földrajzi fekvése. A keleti részek birtokosai legelsőknek csatlakoztak a mozgalomhoz, szemben a nyugati területek birtokosaival és a későbbiek folyamán is különböző volt a magatartásuk. A felső-magyarországi és erdélyi nemesek többsége irtózott a Basták és Belgiojosok visszatérésének még a gondolatától is. Némelyik hevesebb megyei követ szemébe mondta Bocskainak, hogy inkább százszor adják török pártfogás alá magukat, mintsem mégegyszer eltűrjék a császári generális-kapitányok kicsapongásait. Ezzel szemben a nyugati részek birtokosai csatlakozásuk után is a mielőbbi megegyezésen fáradoztak, nem egyszer még méltatlan és szükségtelen engedmények árán is, mint azt a mozgalomban vezető szerepet játszó Illésházy István példája is bizonyítja.[125]

A birtokos osztály magatartásának és szerepének értékelésénél, összefoglalásképpen megállapíthatjuk azt, hogy bár a katonai sikerek elsősorban a hajdú- és jobbágycsapatok érdemei voltak s a nemesi és vármegyei csapatok többnyire csak mint kiegészítő erők működtek, azonban komoly jelentősége volt a birtokos osztály csatlakozásának a hadműveletekhez feltétlenül szükséges gazdasági alap létrehozása, valamint a szükséges külpolitikai feltételek biztosítása terén. A szövetséges török hatalom is nagy súlyt fektetett a birtokos osztály megnyerésére, nem

[121] Bocskai 1606. jan. 2-án kelt kitiltó levelét a jezsuitákhoz, l. TA. Kazinczy gyűjt. 11. doboz.
[122] MOE. XI. k. 607. old.
[123] MOE. XI. k. 504. old. L. még Illésházy 1605. okt. 30-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó cs. lt. fasc 69.).
[124] MOE. XI. k. 587. old.
[125] *Károlyi J.*: i. m. 72. old., *Dr. Lázár Gy.*: A török birodalom története. Nagybecskerek. 1890. 373. old., MOE. XI. 611. old., *Dr. Komáromy A.*: i. m. 337. old. stb.

beszélve arról, hogy a környező államok rendeinek semleges magatartását jelentős mértékben a magyar nemességnek a szabadságharcban való részvétele biztosította.[126] A korabeli társadalmi viszonyokat figyelembe véve nyugodtan kijelenthetjük, hogy a birtokos osztály csatlakozása nélkül is lehetett volna ugyan katonai győzelmeket kiharcolni, de az eredményeket megszilárdítani, s a szabadságharcot győzelmesen befejezni viszont nem. Ezt a körülményt világosan kell látnunk a szabadságharc értékelésénél, akkor is, amikor éles bírálat tárgyává tesszük a nemesség negatívumait, a hadműveletekben való kis mértékű részvételét, ingadozó, nem egyszer önző, szűklátókörű magatartását.

*

Foglalkoznunk kell még a következőkben a városi polgárság magatartásával és szerepével a katonai helyzet alakításában. A magyarországi polgárság köztudomásúan fejletlen és elmaradott volt ebben az időben is a nyugat-európai országokhoz képest. Az elmaradottság megmutatkozott kevés számában, és gazdasági erőforrásainak csekély mértékében egyaránt. Ez a körülmény, párosulva azzal a tényezővel, hogy a magyarországi polgárság jelentős mértékben külföldi, főleg német eredetű volt, meghatározta a helyét is a mozgalomban. Nem válhatott a szabadságharc vezető osztályává, hanem háttérben maradt a harcot végigvivő hajdúk és jobbágyok — valamint a politikai vezetést egyre inkább megszerző nemesség mögött.

A városi polgárság a szabadságharc folyamán több malomkő között őrlődött. A protestánsok üldözése, a császári sereg rablásai és kényszer sarcai szembefordították a többségükben protestáns vallású polgárokat a császári uralommal. Ez a szembefordulás már a szabadságharc kirobbanása előtt a fegyveres ellenállás mértékéig fokozódott.[127] Ugyanakkor, főként a szabad királyi városok polgársága — de a mezővárosi polgárok is — féltették kiváltságaikat, vagyoni biztonságukat a nemességtől és a néptömegektől egyaránt.[128] Ezeknek az ellentétes szempontoknak következtében a városi polgárság állásfoglalása nem volt egyöntetű, sőt, mint látni fogjuk, még ugyanazon város lakosságának magatartása is változott a szabadságharc folyamán.

[126] L. Báthory István 1605. márc. 14-i lev. Bocskaihoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 46. fasc. G.) *Szilágyi S.:* i. m. 594. old., Thurzó György 1605. máj. 13-i. lev. Rudolfhoz. (TA. Kazinczy gyűjt. 11. doboz.) *Benda K.:* i. m. 45. old. Móritz hesseni gróf 1605. máj. 22-i lev. a szász választóhoz (*Marczali H.:* Regesták ... 97. old. l. uo. 95. old.), MOE. XI. k. 203. old., Pálffy Katalin 1605. ápr. 18-i lev. Illésházyhoz. (*Ipolyi A.:* i. m. 131. old., l. uo. 134. old.) Memhet pasa 1604. okt. 15-i lev. N. Szebenhez (ETA 3. k. 319.) és 1605. máj. 13-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.)

[127] *Demkó K.:* Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. Sz. 1883. 845—846. old., *Maturák M.:* Adatok Korpona történetéhez. Korpona. 1902. 11. old.

[128] L. a bártfai követek 1604. márc. 4-i jelentését. (MOE. X. k. 381. old.) Ellentétüket a nemességgel szemben az ú. n. „*letélhelyek*" tárgyában (uo. 144—153., 409. old.), továbbá Magyar Törvénytár, 1526—1608. 267., 939. old.

Állásfoglalásuk mindenképpen fontos volt a mozgalom számára, mert a tizenötéves háborúban elpusztított ország módfelett nehéz gazdasági helyzetében a városi polgárság támogatása szinte létszükséglet volt. A támogatás többirányban kiterjedt. Katonai szempontból az erős fallal körülkerített városok megszerzése a csapatok gyors előnyomulását tette lehetővé. Ezen kívül a városok maguk is állítottak ki jólfelszerelt, puskás gyalogságot, mellyel a hadseregnek háttérbe szorult, de nagyon fontos fegyvernemét gyarapították.[129] A várak mellett a városokban voltak ágyúk, lőporkészletek a tüzérség fejlesztéséhez, és itt voltak a fegyver- és ruhakészítő műhelyek is a hadsereg szükségleteinek kielégítéséhez.[130] További gazdasági segítséget jelentett a városok adója, a bányavárosok érckészlete és azok a pénzkölcsönök, amiket több-kevesebb szívességgel az egyes városok nyújtottak a zsoldfizetéshez és a hadsereg más anyagi szükségletének kielégítéséhez.[131]

A szabadságharc kirobbanása után rövid idő alatt több város nyitott kaput Bocskai katonái előtt. Október 16-án, vagy 17-én csatlakozott Debrecen,[132] 30-án Kassa,[133] november 4-én Várad polgársága,[134] 7-én Remete, Stósz, Szomolnok,[135] 9-én Lőcse, Késmárk, 10-én Bártfa, Eperjes.[136] A gyors csatlakozásban szerepet játszottak az öt szabad királyi város polgárságának a császáriaktól elszenvedett sérelmei, a félelem az október eleji ellenszegülés következményeitől, a városok szegény elemeinek ro-

[129] Már az 1604. nov. 12-i kassai országgyűlésen Bocskai az előterjesztésében azt mondja: *„Kévánjuk penig, ilyen szükségnek idején az öt szabad várostul két ezer puskás gyalogot."* (TT. 1889. 615. old.) Az 1605. áprilisi országgyűlésen 500 *„kék gyalog"* tartását mondták ki a városokra. (ETA. 3. k. 63. old.) Lőcsétől 1605. szept. 4-én 200 gyalogot, okt. 21-én 120 *„jó puskás gyalogost"* kértek. *(Demkó K.:* i. m. 854—855. old.) A szász városoktól Bocskai *„ezer fekete gyalogot"* kíván. (EOE. V. k. 406. old.) A gyalogsággal kapcsolatos helyzetre vonatkozóan l. portai követek 1605. máj. 6-i jelentését Bocskaihoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 46. fasc. G.) Bornemissza Miklós 1605. aug. 1-i lev. Dersffy Miklóshoz (u. ó. Rep. 77. fasc. M.). Bocskai 1605. aug. 4-i parancsát Csáky Istvánhoz. (OL. Csáky cs. lt. fasc. 262/II.)

[130] *Hain G.:* i. m. 135. old., *Homonnai B.:* Napló. 256. old., MOE. XI. 160. old., *Istvánffy M.:* 911. old., *Demkó K.:* i. m. 847. old., *Tóth S.:* Sáros vármegye monográfiája. Bp. 1910. III. k. 414—418. old.

[131] L. Bocskai 1605. júl. 22-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90. *Szamosközy I.:* i. m. 344. old., *Szilágyi S.:* i. m. 599. old., Lőcsére 1605. dec. 30-án 6000 forint taxát róttak ki, amelyet később 5000 forintra szállítottak le. *(Demkó K:* i. m. 854. old.)

[132] Bocskai 1604. október 18-án már Debrecenből ír levelet. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

[133] L. *Szalay L.:* Magyarország története. 19. könyv. 470. old., M. v. v. Abaúj-Torna vm.: 114. old., *Sepsi Laczkó M.* szerint okt. 31-én adják meg Kassa'. (i. m. Szemelvények. I. k. 197. old.) Az biztos, hogy okt. 31-én már bent vannak a városban a hajdúk, s innen küldik kiáltványukat a bányavárosokhoz. (l. *Benda K.:* i. m. Okmánytár. 70. old.)

[134] *Alvinczy P.:* i. m. 13. old., l. még váradi polgárok 1604. nov. 15-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.

[135] Remete, Stósz, Szomolnok 1604. nov. 7-én kelt hűséglevelét, l. uo. fasc. B.

[136] L. *Hain G.:* i. m. 135. old., *Demkó K.:* i. m. 847. old., *Tóth S.:* i. m. III. k. 398., 414—415., 419. old. Késmárk nov. 9-én kelt és Bártfa nov. 10-én kelt hűséglevelét l. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. B. L. még *Demkó K.:* i. m. 847. old. *Istvánffy M.:* i. m. 898. old.

konszenve a fegyvertfogó néptömegek iránt, s Debrecen, Kassa esetében az a bátor, harcos hazaszeretet is, amit e városok számtalanszor bebizonyítottak a történelem folyamán a Habsburg-ellenes szabadságharcaink alatt.[137] Ez a gyors csatlakozás nagymértékben elősegítette a csapatok előretörését, a mozgalom kibontakozását, azt, hogy november közepére már mintegy 30 000 km²-nyi terület képezte a szabadságharc bázisát.

A német lakosságú városok esetében a lelkesedés meglehetősen rövid lélegzetű volt. Basta seregének két győzelme után előtérbe került a *„bölcs mgfontolás"*, a gyáva opportunizmus, s december elején a négy szabad királyi város összeült és elhatározta, hogy bebocsátja falai közé a császári sereget. Hiába intette őket a következményektől Bocskai és úgyszintén hajdúkapitányai is, nem használt semmit.[138] Ezek a városok csak akkor tértek vissza ismét a szabadságharc oldalára, amikor Bocskai csapatainak mindent elsöprő győzelme következtében kilátástalanná vált az uralkodó melletti kitartásuk.[139]

Kassa város viszont — miután hősiesen ellenállt a császári sereg ostromának — a szabadságharc katonai, gazdasági és politikai központja lett, s bár éppen elég terhet rótt rá a háború, hősi áldozatvállalással viselte azokat.[140]

A téli és tavaszi hadműveletek alkalmával lelkesen kaput nyitott Korpona, Nagyszombat, Trencsén, Zsolna, Szentgyörgy, Modor, Bazin polgársága mihelyt a hajdúcsapatok a város közelébe érkeztek.[141] A bányavárosok viszont — noha jóllehet a császáriak is igyekeztek minden erővel megvédeni ezeket — makacsul ellenálltak és csak kemény harcok árán hódoltak meg.[142] Pedig a hajdúkapitányok már 1604. október 31-én kiáltványban fordultak a bányavárosokhoz, melyben megmagyarázták a fegyverfogás okát; *„fölkeltünk tehát a keresztény hitért, a mi édes hazánkért Magyarországért"*, és felszólították a bányavárosokat *„... érezzenek velünk együtt ebben a jó, tisztességes és üdvösséges törekvésünkben és hitet téve mellettünk, a bennünket nyomorító iga lerázására nemes Kassa városának példájára fogjanak fegyvert, hogy végre megszabadít-*

137 L. pl. *Wittman T.*: i. m. 56—57. old., *Dr. Kerekes Gy.*: Bethlen Gábor fejedelem Kassán. 1619—1629. Kassa. 1943. 5—8. old., *Cseh-Szombathy L.*: i. m. 56—57. old. *Makkai L.*: i. m. 364—365. old.

138 Bocskai 1604. dec. 4-i és valamint Segnyey Miklós és Nagy Albert kapitányok e napi lev. Lőcse városához idézi, *Demkó K.*: i. m. 848. old. L. még *Hain G.*: i. m. 137. old.

139 Bártfa, Késmárk 1605 áprilisában, Lőcse augusztusban, Eperjes pedig, ahol császári őrség maradt vissza, csak 1606-ban.

140 L. tanulmányom (HK. 1956. 3—4. sz.) „Kassa ostroma" c. fejezetét, továbbá Bocskai 1605. márc. 29-i lev. Kassa városához. (TT. 1904. 464. old.)

141 L. tanulmányom (HK. 1955. 3—4. sz.) „Hadműveletek Felső-Magyarországon" c. fejezetét. A trencséni polgárok magatartására értékes adatokat közöl még *Károlyi J.*: i. m. 72. old.

142 Uo. L. még Pográny Benedek 1605. jan. 22-i, febr. 3-i, febr. 24-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, Radvány Jakab márc. 15-i, Thurzó György febr. 3-i és Forgách Zsigmond febr. 21-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.)

hassuk édes hazánkat a jogtalanságoktól és pusztításoktól".[143] A bányavárosok megszerzése gazdasági szempontból elengedhetetlen volt az önálló pénzügyi alap megszervezéséhez, hadműveleti téren pedig fontos szerepet töltöttek be a Felső-Magyarországon levő császári sereg összeköttetése és utánpótlása szempontjából. Késedelmeskedő csatlakozásuk fékként hatott a szabadságharc lendületére.

A Dunántúlon Sopron mindvégig kitartott a császáriak oldalán,[144] Kőszeg viszont kaput nyitott Némethy Gergely hajdúcsapatai előtt.[145] A Dunántúl különben néhány hónapos átmeneti idő kivételével végig császári kézen maradt, s így a terület polgársága nem töltött be jelentős szerepet a szabadságharcban.

Megoszlott a városi polgárság magatartása Erdélyben is, bár itt a városi lakosság többségét kitevő szászok állásfoglalása ellenséges volt a mozgalommal szemben, s ez rányomta bélyegét az erdélyi polgárság magatartására. Voltak itt is kivételek, mint például a Kővárban tartózkodó nagybányai polgárok, akik kényszerítették a császári őrséget a vár átadására, s ezzel megkönnyítették Erdély felszabadítását,[146] nem beszélve a Partium-beli Várad polgárságáról, akik, mint láttuk már 1604. november elején Bocskai pártján állottak. A szászokat azonban csak fegyverrel lehetett csatlakozásra kényszeríteni, s csak akkor hajtottak fejet, amikor már kilátástalanná vált a további ellenállás Erdélyben.[147] Ők szervezték, pénzelték és támogatták minden vonalon az itt levő császáriakat, s ezzel nagyon komoly mértékben akadályozták Erdély felszabadítását a Habsburg iga alól. Ellenséges magatartásuk sok fölösleges véráldozatot eredményezett. A szászok általában mindig idegenül nézték a magyar nép szabadságharcát, ennek ellenére magatartásukban elsősorban nem valami „*nemzeti gyűlölködés*" játszott szerepet (bár ennek is találhatók nyomai), hanem rideg önző önérdekkeresésük, valamint a nemességtől és a néptől egyaránt elszigetelődésre irányuló törekvésük.[148] Ők sem érezték valójában hazájuknak azt az országot, amelynek polgárai vol-

[143] Lippai Balázs és Németi Balázs hajdúkapitányok 1604. okt. 31-i kiáltványa a bányavárosokhoz. (*Benda K.*: i. m. Okmánytár. 70. old.)

[144] L. Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 712. old.), Basta 1605. júl. 2-i lev. Soranzó Ferenc velencei követhez. (i. m. II. k. 693. old.) Náprágyi Demeter 1605. júl. 5-i lev. Kornis Zsigmondhoz. (Török—magyarkori államokmánytár, Pest 1868. I. k. 49. old.)

[145] Kőszeg polgársága is csak a fegyveres erőszaknak engedve nyitott kaput. L. *Chernel K.*: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1878. II. rész. 60—62. old.

[146] L. *Szamosközy* I.: i. m. 314. old., *Kővári L.*: i. m. 168. old.

[147] Az erdélyi szász városok, csak 1605 júliusában, amikor Bocskai seregének győzelme felől nem lehetett kétség, s nagyszámú román és török csapatok érkeztek Erdélybe Bocskai megsegítésére, kötöttek egyezséget Gyulaffi Lászlóval.

[148] Unverzagt Farkas kamaraelnök 1601-ben azt javasolta Rudolfnak, hogy a visszafoglalt magyar városokba ne engedjen magyarokat letelepedni, csak németeket, akiknek minden kiváltságot meg kell adni. Úgyszintén a végek vidékére is „*hű megbízható*" németeket kell telepíteni. Ha mindez megtörténik, a magyarországi németség szíve lángra lobban, s hűsége nőttön nő. (Idézi *Takáts S.*: Régi idők . . . 27. old.)

tak. A haza fogalma a saját városuk kőfalain túlmenően legfeljebb a szász polgárok közösségének határáig terjedt. A fegyveres erő előtt kénytelen-kelletlen meghódoltak, s meghódolásuk után az adót, valamint az elrendelt 1000 *„fekete gyalogot"* a szabadságharc rendelkezésére bocsátották, de ez volt a legtöbb, amit a szász polgároknál el lehetett érni.[149]

Végeredményként leszögezhetjük tehát azt, hogy a magyarországi és erdélyi polgárság helyenként komolyan segítette a hadműveleti helyzet kedvező alakulását, több helyen viszont gátolta a győzelem gyors kiharcolását. Gazdasági téren ellenben, ha sokszor akarata ellenére is, komoly támogatást nyújtott a szabadságharc feltétlenül szükséges anyagi bázisának létrehozásához.

*

A magyarországi társadalom egyes osztályai és rétegei magatartásának és a hadműveletekre gyakorolt hatásának vizsgálatánál láthattuk a társadalmi, gazdasági, politikai és katonai kérdések szoros összefüggését a Bocskai-szabadságharc idején is. A háború szabadságharc jellegéből kifolyólag a társadalom állásfoglalásának hatása a katonai eredményekre közvetlenebbül domborodik ki, mint azoknál a küzdelmeinknél, ahol a magyar, vagy erdélyi állam viselt hadat a már előre létrehozott, megszervezett hadseregével. A Bocskai szabadságharc hadserege az egyes társadalmi osztályok önkéntes fegyverfogása és a kibontakozó mozgalomhoz történő csatlakozása során jött létre, úgyszintén a hadműveletekhez elengedhetetlenül szükséges gazdasági alap is.[150] A hadműveleteket az egyes területek lakosságának, a várak őrségének fegyverfogása, s a mozgalomhoz történő csatlakozása lendítette előre, és a társadalom helytállása, csüggedést nem ismerő harcos magatartása állította meg a császári támadásokat, s szilárdította meg az elért katonai eredményeket.

Bár az egyes társadalmi osztályok állásfoglalása, a mozgalomhoz való viszonya nem volt egyöntetű, mégis a nemzeti összefogás létrejött és ez volt az a döntő tényező, ami a szabadságharc győzelmét eredményezte. A létrejött nemzeti egységfront ideiglenes jellegű volt, osztályellentétek veszélyeztették fennmaradását a hadműveletek idején is. Ennek ellenére képes volt arra, hogy összefogja az elpusztult ország maradék erőit és győzelmesen szembe szálljon a Habsburg-birodalom szintén erősen megtépázott, de még mindig számottevő erejével. Az uralkodó és az elnyomott osztályok tagjai lényegében nem adták fel az osztályharcot, hiszen a hajdú- és jobbágytömegek a feudális terhek lerázására is törekedtek, a nemesség pedig igyekezett csorbítatlan formában visszaállítani

[149] EOE. V. k. 406. old.

[150] A Bocskai szabadságharc hadseregét hajdúk, jobbágyok, székelyek, városi polgárok és a nemesség fegyvert fogott tagjai alkották. A nemesség csatlakozásával kerülhetett sor országgyűlések összehívására, ahol pénzbeli adót és természetbeni ellátást szavaztak meg a hadsereg fenntartásához.

földesúri hatalmát, de az osztályharc élességét erősen tompította a mindkét félre veszélyes idegen elnyomás jelenléte. A hajdúk amíg csak lehetett, elsősorban a császárpárti földesurak birtokait pusztították, ami ellen nem emelhettek erélyesebben szót a szabadságharc táborában lévő nemesek sem. Sokszor nem is akartak, mert ezzel saját birtokaik kímélődtek, s végeredményben örültek annak, ha minél több birtokos csatlakozik, még a hajdúk kényszerítésének hatása alatt is, hiszen ez részben a felelősséget osztotta meg, másrészt viszont a birtokos osztály súlyát növelte a mozgalmon belül.

Ugyanakkor az uralkodó osztály —, bár egyáltalán nem szívesen —, de a kényszerítő körülmények hatása alatt, engedményeket tett a harcoló tömegek felé, jóllehet azzal a titkos gondolattal, hogy a törvényeken idők múltával lehet majd változtatni.[151] A nemesek nem szerették a hajdúkat és jobbágyokat, s idealizmus lenne azt hinni, hogy valami erősebb nemzeti összetartozás érzése fűzte volna őket egymáshoz. A birtokos osztály zöme szerette hazáját és nemzetét, de ez a haza csak nagyon kevésnél terjedt túl a birtok határain, s a nemzet fogalmába is csak a nemesség tartozott bele egyenjogúan, a tömegek közül pedig csak a jó és engedelmes szolgák kaphatták meg alárendelt helyüket e kereten belül. Más lapra tartozik viszont az, hogy a nemesség bizonyos elvitathatatlan önkritikával felismerte a saját gyenge katonai értékét,[152] és legtöbbjük világosan látta azt, hogy csak a hajdúk és jobbágyok képesek sikeresen szembeszállni az őket is megnyomorító Habsburg-elnyomással. Ezért ha morgolódva és méltatlankodva is, hajlandók voltak eltűrni egyetmást.[153] A nagy élettapasztalattal rendelkező Bocskai ismerte osztályát, és jól tudta, hogy hol bölcs türelemmel és szép szóval, hol pedig a kényszer különböző fajtáival, kezében tudja tartani a nemességet és sokszor akaratuk ellenére is rá tudja vinni őket arra az útra, amit a magasabb cél, a szabadságharc ügye megkíván. Ebben a törekvésében nem egyszer a hajdúkra támaszkodott, akiket becsült, mert tudta, hogy mit köszönhet nekik a haza és a ő saját maga egyaránt, s mert éleslátás és gondolko-

151 Thurzó György azt írja 1605-ben Mátyás főhercegnek: „... *Successu temporis tamen, si qui articuli Bochkaianorum Suae Maiestati contrari esse videbuntur, in comitiis et diaetis per fideles Maiestatis, quorum numerus augebitur, ii emendasi et in meliorem ordinem redigi additis addendis et diminutis diminuendis commode poterunt.*" (MOE. XI. k. 206. old.)

152 L. 103. sz. jegyzetben foglaltakat.

153 L. pl. az 1605. áprilisi szerencsi országgyűlés rendeinek idézett határozatát. (ETA. 3. k. 61. old.) Bocskai 1605. jún. 13-i levelében azt írja Balassy Zsigmondnak: „*Ez mostani állapotra némelyek fegyverrel készeritettek, némelyek pedig jó akarattyokból állottak. Azért az hajdúságnak, az idő minthogy igy hozta, egy kevés korig kedveznünk kell.*" (TT. 1900. 160. old.) Ezt fejezi ki a szerencsi országgyűlési rendek 1605. áp. 20-i lev. a hajdúkhoz: „... *mi véreinknek, tagjainknak, barátunknak akarunk benneteket nagy bőcsülettel tartani és minden szerencsénket egy szivvel veletek viselni, bizonyosok lévén abban, hogy öfölsége [t. i. Bocskai], kinek-kinek jó magaviselése szerint való jutalmat megadván kicsin állapotból is nagyra és szeginségből fő állapatra viszen benneteket.*" (MOE. XI. k. 875. old.)

zásmód terén magasan kiemelkedett osztályának átlag tagjai közül.[154] A közös cél érdekében összefogott társadalom hadserege, ha nem egy téren ellentétben is állott egymással, a császári seregre mérendő vereség kérdésében egységes volt. Nehéz volna eldönteni, hogy Bocskai István, Homonnai Bálint, s főként a felső-magyarországi és erdélyi nemesség kevésbé gyűlölte-e a németeket, mint a hajdúk és jobbágyok. A németgyűlölet bizonyos egységes ideológiát biztosított a hadsereg különböző elemei; hajdúk, jobbágyok, székelyek, végvári katonák, nemesi, vármegyei és városi csapatok számára, s ez a gyűlölet nem egyszer még az osztályellentéteket is háttérbe tudta szorítani.[155]

Érdekes jelenség a szabadságharc hadseregében az is, hogy bár 1605-ben a főnemesi vezetés egyre inkább előtérbe nyomul, de azért sohasem válik teljessé. A néptömegekhez közelálló hajdúkapitányok hatalma és hatásköre mindvégig erős marad, s még a főnemesi vezetők közül is olyanok kerülnek élre — akár Homonnai Bálint, vagy Segnyey Miklós, vagy Rákóczy Lajos személyét nézzük, Rhédey Ferencről nem is beszélve —, akik nagymértékben bírják a hajdúk bizalmát. Úgylátszik Bocskai éles szemmel vigyázott arra, hogy olyanok kerüljenek magasabb katonai vezetői helyre, akikben bíznak a katonák, s akik szilárd hívei a mozgalomnak, bár ez utóbbi téren Rákóczy Lajos személyében tévedett.[156] Az ingadozó-, nem szilárd magatartású főurak, mint Illésházy István, Thurzó Szaniszló, vagy Csáky István, bár komoly tisztséget jelentő politikai és katonai rangot nyertek, de a hadműveletek irányításába nem sok beleszólásuk volt. Igaz, hogy a hajdúk fölé nem is lehetett akárkiket kinevezni, mert nem tűrték volna el. Közülük kerültek ki a hadakozásban jártas parancsnokok. Bocskai ezeket már a szabadságharc előtti időkből többnyire ismerte és tapasztalatukat sokra értékelte. Ugyanakkor érezhető az is; Bocskai maga sem akarta, hogy a főnemesség túlságosan nagy hatalmat nyerjen a hadsereg fölött, hanem

[154] Bocskai 1605. ápr. végén kelt levelében azt írja a török szultánnak: *„kit fenyítékkel és fegyverremmel lassan-lassan, kit szép szómmal és szép intésemmel igyekeztem magam mellé vonni ... magamot igyekeztem szerettetni is vélek ...“* (MTT. XIX. 117. old.)

[155] Bocskainak 1605 áprilisában azt javasolta valaki „hogy ne ingerelje tovább a németeket, mire ezt válaszolta: *„Inkább akarok véremmel valameli bokrot megh festeni, auagi amaz zöld pázsiton el niuztótatni, hognem mint nemzetségem veszedelmével ez igemben* (ügyemben) *hátra állany.“ (Alvinczi P.:* i. m. 13. old.) Más levelében azt írja, a német igát, a német *„táskát“* mely *„... egyszer az mi nyakunkat és az magyar nemzetség nyakát igen megcsiszolta vala, kinek hordozását igen el is untuk vala, semmiképpen nyakunkra azt bizony ujólag nem vehetjük ...“* (l. *Benda K.:* i. m. Okmánytár. 143. old.) Homonnai Bálint annyira gyűlölte a németeket, hogy még azokat a magyarokat sem kedvelte, akik német ruhában jártak. (l. *Homonnai B.:* Napló. 180. old.) Az erdélyi és felső-magyarországi nemesség németgyűlöletéről már szóltunk. (l. 124. sz. jegyzetek), a hajdúk és jobbágyokéról szintén. Az 1605. nyarán történt csallóközi árulás elszigetelt jelenség maradt a szabadságharc történetében.

[156] Rákóczy Lajos 1606. közepén azzal a javaslattal fordult az udvarhoz, hogy ha a császár őt kegyeibe visszafogadja és föltételeit teljesíti, ő visszahódítja Magyarország elveszett részeit, vagy legalább is meghiúsítja Bocskai minden szándékát. (MOE. XII. 251—252. old.)

szilárdan a saját kezében kívánta tartani a haderő legfelsőbb vezetését. Mindez oda vezetett, hogy az uralkodó osztály előtérbe nyomulása politikai téren nem csökkentette jelentősebb mértékben a hadsereg ütőképességét.

Erősen szembeszökő még a katonai és politikai kérdések szoros összefüggése a béketárgyalások alakulásánál is. 1605 januárjában, amikor a téli hadjárat eredményei még nem éreztették kellő mértékben hatásukat, Basta fölényesen visszautasította Bocskai feltételeit, nyáron viszont, amikor a csapatok diadalmasan törtek Bécs felé, egyszerre keresni kezdte a megegyezés fonalát maga Mátyás főherceg is. Az 1605-ös hadműveletek egyszerre megolvasztották a császári udvar rideg magatartását az eddig végletekig lenézett és lekezelt *„lázadókkal"* szemben.[157] A tárgyalások folyamán azokat a katonai eredményeket, amiket elsősorban a hajdúk és jobbágyok vívtak ki, a nemesség a tárgyaló asztal mellett törekedett kamatoztatni saját, de emellett az ország érdekében is, bár nem egyszer itt is a hajdúk közvetlen nyomásával igyekezett Bocskai *„jobb belátásra"* bírni a minden áron megegyezni kész birtokosokat.[158]

Végezetül meg kell még vizsgálni azt a kérdést, hogy a békekötésben elért eredmények arányban állanak-e a kivívott katonai győzelmekkel? Felmerül a gondolat, vajon a katonai sikerek nem tették volna-e lehetővé a Habsburgoktól való teljes elszakadást, és a független nemzeti királyság visszaállítását Erdély és Magyarország töröktől meg nem szállt területén? Ha a Habsburgok megrendült hatalmi helyzetét, a ragyogó katonai sikereket nézzük, könnyen egyértelműen igennel válaszolhatunk, azonban ha figyelembe vesszük Magyarország gazdasági, társadalmi, politikai, katonai helyzetét és erőviszonyait, valamint a kétes értékű, veszélyes török szövetséget, a külpolitikai elszigeteltséget; nemmel kell válaszolnunk.

Való igaz, hogy a tizenötéves háború, a meginduló ellenreformáció, a pápasággal szorosan összefonódott Habsburg központosító törekvések egyrészt kimerítették az udvar gazdasági alapjait, más oldalról pedig éles vallási és politikai viszályokat szültek a birodalmon belül. A császár nem kapott jelentősebb külföldi segítséget, magára volt utalva[159] Ugyanakkor azonban látnunk kell azt is, hogy Magyarország helyzete sem volt jobb. A tizenötéves háború, a török és császári csapatok dúlásai, a

[157] A béketárgyalások történetét részletesen feldolgozta *Dr. Károlyi Árpád* a MOE. XI. és XII. köteteiben. Itt csupán Basta 1605. januári magatartására kívánok hivatkozni. (l. OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 43., 49.)

[158] L. a hajdúk felhasználását az 1606-os országgyűléseken, a béketárgyalásoknál. (MOE. XI. k.)

[159] A MOE XI—XII. k.-ben *Dr. Károlyi Árpád* részletesen elemzi a Habsburgok kül- és belpolitikai helyzetét. L. még Basta 1605. december végén kelt emlékiratát Rudolfhoz. (i. m. II. k. 743—748. old.) Mátyás főherceg 1606. máj. 23-i lev. Alsó-Ausztria rendeihez. (TA. Kazinczy gyűjt. 11. doboz.) Illésházy 1606. febr. 1-i levelét Bocskaihoz (TT. 1878. 63. old.), valamint jún. 13-i levelét (uo. 283. old.).

gazdasági és katonai erőfeszítések Magyarországot és Erdélyt még súlyosabb állapotba sodorták, mint az örökös tartományokat. Nem volt miből fenntartani olyan kellő erejű önálló, állandó nemzeti hadsereget, amely a törökkel is sikeresen tud szembe szállni.[160] A többnyire zsold nélkül, önkéntesen harcoló hajdú- és jobbágycsapatok alkalmasak voltak arra, hogy bizonyos ideig sikeresen szembeszálljanak a Habsburgokkal (a török politikai és katonai támogatása mellett), de ezt a haderőt nem lehetett hosszú ideig fenntartani. A perzsa háborúban kimerült, két fronton harcoló török hatalom pillanatnyi kényszerhelyzetében beleegyezett ugyan az Erdélyre és Magyarországra kiterjedő nemzeti királyság visszaállításába, de hogy ezt nem tekintette végleges álláspontnak, arra jellemző a Bethlen Gábor egyesítési törekvésével szemben tanúsított magatartása.[161] A gyenge magyar nemzeti királyságnak választania kellett volna a török vazallusság, vagy a török- és Habsburg-hatalom ellen folytatott kétoldali küzdelem között, mely utobbira nem lett volna képes. Abban pedig biztosak lehetünk, hogy a magyar koronához görcsösen ragaszkodó Habsburgok semmiképpen sem támogatták volna az önálló magyar nemzeti királyság törökellenes harcát, hanem vagy harc közben, vagy a harc után hátba támadták volna a török ellen küzdő magyar népet, mint ezt már a tizenötéves háború idején is megtették.

Nem voltak meg a teljes önállóság kimondásának a belső, társadalmi előfeltételei sem. Alsó-Magyarország és Dunántúl nemességének többsége még a korlátozott célkitűzések mellett is vagy egyáltalán, vagy csak nagyon csekély mértékben támogatta a szabadságharcot, a teljes elszakadásnak pedig minden erejével ellenállt volna.[162] Bocskainak a feltételezett helyzetben a két külső front mellett az országon belül is állandó harcot kellett volna folytatnia, amelynek kimenetelét csak túlzott optimizmussal lehet sikeresnek elképzelni.

Persze lehetett volna nagyobb részeredményeket elérni a magyarországi Habsburg-fennhatóság további korlátozása terén. Ennek elmaradásáért elsősorban az uralkodó osztálynak az a része felelős, mely minden áron békét akart kötni, s ilyen irányban gyakorolt nyomást a tárgyalásokra. E csoport egyes tagjai még az önálló Erdély létrehozását is helytelenítették,[163] pedig ez volt a szabadságharc legnagyobb vívmánya, a

160 L. a 41. sz. jegyzetben foglaltakat.

161 A török 1620-ban Bethlen Gábor esetében — aki pedig erősen bírta a bizalmát — sem járult hozzá, hogy Erdély és Magyarország egy uralkodó alatt egyesüljön. Azt követelte, ha Bethlen magyar király lesz, Erdélyben más legyen a fejedelem. (L. *Wittman T.*: i. m. 65. old.)

162 Alsó-Magyarország nemessége többségében csak a fegyveres kényszernek engedve csatlakozott a mozgalomhoz, a dunántúli nemesség pedig, 1605-ben egy rövid átmeneti időtől eltekintve, mindvégig kitartott a császáriak mellett. Birtokaik fekvése, az előtérben álló török veszély és az udvarhoz való közellétük sokkal erősebben kapcsolta őket a Habsburgokhoz, mint a felsőmagyarországi, vagy erdélyi nemeseket.

163 L. *Makkai L.*: i. m. 338—339. old., *Benda K.*: i. m. 65—66. old.

pusztító tizenötéves háború befejezésével együtt. Ez az önálló Erdély tudta sikeresen felvenni a harcot, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György vezetése alatt az újabb Habsburg elnyomó törekvésekkel szemben. Ha ezt a történelmi tényt figyelembe vesszük, akkor azt kell mondanunk az önálló, megnagyobbodott területű és erejű Erdély létrahozása méltó eredménye volt Bocskai erőfeszítéseinek és a névtelen egyszerű szabadságharcos katonák hősi harcának, nélkülözésének, fáradozásának, vére hullásának, mellyel bebizonyították, hogy e nemzet porig sujtva is nagy tettekre képes, méltó megbecsült helyet érdemel az emberi haladásért küzdő népek nagy családjában. A szabadságharc katonái dicső tettekkel bizonyították be a nép történelemformáló, történelemalkotó szerepét.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK VISSZAEMLÉKEZÉSEI*

A VENGEREC SZIGETE

A Dnyeszteren 1917 óta nem jár hajó. Csónak is csak ritkán vergődik a partok mellett.

Évente kétszer, tavasszal és augusztusban, amikor a Kárpátok havasai sem tudnak ellenállni a nap sugarainak a Dnyeszter méregbe jön.

Szigeteket alkot, hosszúkásakat, kerekdedeket. Ember az ilyen szigetekre sohasem juthat. A madarak annál inkább, meg a farkas, aminek szűk a határa úgy az Unióban, mint Besszarábiában.

Ilyen Senki-szigete a Dnyeszteren sok van, de a lakosság már mindegyiknek adott nevet. Így a nép nevezte el „Vengrec (magyar) szigetének" azt a szép szigetet is, amely nem messze Tiraszpoltól nyugatra keletkezett a ternovkai hajlásban, mindjárt a rendszeres hadműveletek beszüntetése után, még kilencszáztizennyolcban.

Akkoriban volt a második népvándorlás, amikor milliók mentek keletre, majd vissza nyugatra. E milliókból egy, Bognár Sándor közhonvéd, a martonosi tanyákról indult el a hatosok egyik menetszázadával Kirilibabára, Bukovina déli csücskébe verekedni a muszkával. A Rebencsukon aztán fogságba esett egy rohamozásnál. Ettől kezdve nagyon szomorú ember lett belőle. Élő halottként hurcoltatta magát fogolytáborból fogolytáborba, csak az októberi forradalom rántotta ki letargiájából. Az első vörösgárdába beállt, amely messze Szibériában toborozódott össze fogolytábora közelében. A harcok közben elkerült Tiraszpolba a Dnyeszter partjára, Grigorjev vörösezredébe. Ez már tizenkilencben volt.

Ő volt az egész ezred egyetlen magyarja. Oroszul már megtanult, de nem jól érezte magát az ezredben, mert az ezred szelleme nem a legjobb volt. Sejtelme nem csapta be. Grigorjev, ahelyett, hogy a főhadiszállás parancsát végrehajtotta volna és ezredével elindult volna a Dnyeszteren, Besszarábián keresztül a fiatal, Szovjet—Magyarország segítségére, keletnek vette útját, Denikin csapatai előtt megnyitotta a frontot, Dnyepropetrovszkig végigsöpörte Ukrajnát rablással, pogrommal, ahol szétverték. Bognár Sándornak már az árulás éjjelén menekülnie kellett. Hová menjen? Első gondolata az volt hogy egyedül keresztülvág a Kárpátokon a nap után igazodva, a Tiszáig. Át is úszott a Dnyeszteren, de menekülnie kellett rögtön visz-

* Hadtörténelmi Intézet „Visszaemlékezések" gyűjteményéből.

szafelé, mert a kicskászi barátok fehércsapata felismerte. Majdnem elfogták.

Nem is jött ő azután többé, míg Denikinék voltak Tiraszpolban az urak, nappal sem a jobb-, sem balpartra. Bevetette magát a szigetre. Készített magának fedezéket, kizavarta a szigetről vetélytársait, a csikaszokat, s elkezdte élni az ő világukat. Éjjelenként meg-megjelent hol a besszarábiai, hol az orosz parton élelemért. Lassan-lassan megtanulta, hogyan kell elhallgattatni a kutyákat zaj nélkül. Rátört az egyedül vagy kettesben álló Denikin vagy román őrszemekre, töltényeiket elszedte, hogy gazdagítsa arzenálját. Különösen a kicskászi barátokat szerette meglátogatni. De nem csak ennivaló tűnt el a barát- és kulákraktárakból, eltűnt egy-egy véreb is, kinek parancsára a nyilt utcán akasztották fel Tiraszpolban a kommunistákat.

Mindenkit gyanúsíthattak, csak a szigetre nem gondolt senki. Grigorjev árulása októberben történt, a folyóvízbe ilyenkor már senki be nem megy. A csónakokat mindkét partról beszedték a halászok, így hát igazán nyugodtan élhetett Bognár Sándor.

Robinzonunk egészen hozzászokott ehhez az élethez, november végén már alig volt nap, hogy sötét éjben össze ne pakolta volna ruháját, s azt fejére kötve, át nem ússzék hol ide, hol oda. Mivel a sziget a folyó közepén feküdt, néhány tempó elegendő volt a lábolható helyekig. De januárban beállt a folyó jeges korszaka. Majdnem két hétig tartott a rossz világ, meg se moccanhatott. A végén már élelmi készlete is fogyóban volt. Végre beállt a folyó, nem valami vastag, de a mi Bognárunknak elég erős jég képződött. Robinzonunk háromszor fordult meg az éjjel Ternovkából. Urszul kuláknak néhány nappal ezelőtt megölt disznaját majdnem teljes egészében elvitte.

Másnap éjjel legnagyobb meglepetésére embereket látott a szigetet orránál elhaladni. Siettek, őt nem vették észre. Nagy batyukkal voltak megterhelve. Csak csempészek lehettek. Nagy aggodalomba esett Bognár. Hogy eddig is tarthatta magát, azt annak tulajdonította, hogy senkivel érintkezésben nem volt. Ha már ketten tudnak rejtekhelyéről, elveszett ember. A faluban, vagy Tiraszpolban elbújni valakinél, eszébe sem jutott. Ki fogadná őt magához? Egyet szól, s már a kiejtéséről észreveszik, hogy inosztránycc (külföldi). No, pláne, ha még hozzá megtudnák, hogy magyar, darabokra vágnák.

Elhatározta, hogy akárhogy is, összekötetést keres az itthonmaradt kommunistákkal. Tapasztalatból tudta, hogy ha valami körülmény miatt a helységet az ellenség foglalja el, a kiürített hely bolsevik-sejt, vagy legalább bolsevik nélkül nem marad. Tervének segítségére jött a véletlen. Másnap éjjel ismét látogatók jöttek a szigetre, de most nem bugyrokkal és nem ketten, hanem tizen, köztük egy nő is. Nem messze a fedezékétől lekuporodott a csoport az alacsony bokrok közé és halkan elkezdtek beszélgetni. Szavaikból csakhamar tisztába jött a helyzettel. A kommunisták illegális szervezete tartja gyűlését az ő szigetén. Habozás nélkül toppant közéjük, de fegyvertelenül, hogy

minél hamarabb bizalmat keltsen. A meglepett társaság azonnal lefogta és Karaszikov beléfojtotta volna a szót, ha szerencsére Varsavszki fel nem ismeri a Grigorjev ezred egyetlen magyarját, amelyből ő is megszökött, csakhogy néhány órával előbb, mint Bognár.

Nagy lett az öröm. Bognár megmutatta fegyvertárát. Úgy határoztak, hogy Bognár továbbra is a sziget lakója marad és a nehezebben elrejthető dolgokat áthozzák a szigetre. Így jutott a szigetre géppuska, bomba.

Később felajánlotta a sejt Bognárnak a leváltást, hogy majd a „fiatalabbja őrködik a szigeten a holmik fölött. Ő pedig pihenje ki magát alaposan a városban". Erre sehogyan sem lehetett Bognárt rábeszélni. Azt még megengedte, hogy vele együtt éljen időről-időre egy-két elvtárs. Ilyenkor aztán nagy alvást rendezett. Azért általában bizalmatlan volt, senki éberségében nem bízott valami nagyon. Szerencsétlenségnek tartotta a jeget. No, nem sokáig kellett várnia, február közepén váratlanul megenyhült az idő, úgyhogy alig tudott a fiatal Racin visszaszaladni a már-már ingó jégen.

Megint el volt szigetelve a világtól. Élelmiszerrel el volt látva akár hónapokig is. Elvitte a barátok majdnem minden baromfiját, élelmet is hozott nekik. A kakasokkal azonban végzett, mert azok kukorékoltak.

Március közepén rettenetes havasesőben furcsa jelenetet látott Denikinék partján. A katonák lótnak-futnak rendszertelenül, erre Bognár beállítja a géppuskát a visszavonuló seregre. Mivel a visszavonulók a jól elrejtett géppuskát sehogyan sem tudták észrevenni, azt gondolták, hogy a túlsó partról lőnek közéjük, így, ha válaszoltak is a gépfegyvertüzre, a lövedékek mind Bognár feje fölött repültek a partoldal fölé. Bognár nagyot nevetett ezen a helyzeten. Időről-időre beszüntette a tüzelést, hogy a visszavonulókat az útról a neki legkedvezőbb célpontról el ne riassza.

Rengeteg veszteséget okozott az ellenfélnek, hajnal felé vöröszászlós csoport bajlódott egy nagy fene csónakkal, amit a vízre bocsátottak. Racin alakjáról vette tulajdonképpen észre, hogy itt miről is van szó. A géppuskára, meg a megmaradt töltényekre, a bombákra nagy szükség volt, de még inkább a vengerecre.

A kivert Denikinékre kisebb-nagyobb rajokban csaptak rá a már megszerveződött szegényparasztok, nem hagyva nekik pihenőt sehol sem.

Bognár úgy belekeveredett ebbe a lakodalomba, hogy csak huszonháromban jutott megint a Dnyeszter partjára. A sziget vonzotta vissza e helyre.

Itt telepedett le Ternovkán a róla elnevezett szigettel szemben. Dolgozik a kollektívban, várja, mint a fecskék esős időben az eresz alatt az idők fordulását, hogy mikor lehetne már hazamenni Magyarországra.

(Sarló és Kalapács. 1932. 1. szám. 52—53. oldal.) *Szatmári Sándor*

ÖT ESZTENDŐ A VÖRÖS CSAPATOKBAN

1915-ben, a Kárpátok alatt kerültem fogságba. Kievbe vittek bennünket, ahol abba a transzportba kerültem, amelyet Szibériába, Kurgánba vittek. Márciustól októberig Kurgánban voltunk, onnan Novonikolájevszkbe szállítottak. 1916. január 1-én a Kazán—Jekaterinburg vasútvonal építésére vittek bennünket, ahol az októberi forradalom kitöréséig dolgoztunk.

November 12-én, öt nappal a tanácsuralom kikiáltása után, többedmagammal beléptünk a jekaterinburgi vörösgárda soraiba, ahol 1918 júniusig szolgáltunk. Július elején megalakult a 2. jekaterinburgi önkéntes-osztag, Petrov elvtárs parancsnoksága alatt, akivel azután elmentünk Dutov generális bandái ellen harcolni a troicki körletbe. Dutov likvidálása után visszatértünk Jekaterinburgba.

Május végén egy géppuskásosztag parancsnoka lettem és azt a parancsot kaptuk, hogy a Marianovszk—Omszk vonalon fel kell tartani a csehszlovák ellenforradalmi bandák előrenyomulását. A csehszlovák bandák elfoglalták Omszkot. Két tűz közé kerülve, csapatunknak vissza kellett vonulnia. Tatárka körül le kellett térnünk a vasútvonalról és Tobolszk irányába folytatni a visszavonulást. 19 napi gyaloglás után Tyumenbe értünk.

Négynapi pihenés után csapatunkat újból a frontra küldték, ahol a csehek elleni hosszú és igen heves harcok után — melyben csapatunk felét elvesztettük — újból visszavonultunk. A harcban sebet kaptam és a jekaterinburgi kórházba kerültem.

Július 24-én, aznap, amikor a csehek bevonultak Jekaterinburgba, én betegen távoztam a kórházból. Permbe vonultunk vissza a stábbal együtt. Röviddel megérkezésem után az internacionalista csapatnál jelentkeztem.

1918 szeptemberben a liszvai frontra mentünk, ahol azonban csapatunkat egynapi harc után szétverték. Páncélvonaton vonultunk vissza. Blochi állomástól vagy hét versztnyire kerültünk, ahol kiderült, hogy a síneket felszedték előttünk, a mozdonynak meg sem vize, sem fűtőanyaga. Ilyen formán a Lenin nevét viselő páncélvonatunk a fehér banditák kezébe került.

Hosszú, heves harcot folytattunk a fehér bandák ellen mindaddig, amíg csak egy töltényünk volt, végül is azonban meg kellett adnunk magunkat.

27-en voltunk. Amikor kiléptünk a páncélvonatból, sorba állítottak bennünket és ott a helyszínen halálra ítéltek, de a kivégzés végrehajtását — nem tudni, miert — elhalasztották.

Alkalmas pillanatot kilesve, 21 emberünknek sikerült megszöknie. Három napig bujdostunk az erdőben, amíg sikerült a Liszvába vezető utat megtalálni, ahová Kun elvtárs parancsnoksága alatt erősítés érkezett.

Újból a csehek ellen vonultunk. A fronton beteg lettem, Permbe kerültem vissza. Felgyógyulásom után páncélos hajóra kerültem, amelylyel a fellázadt kulákság ellen vonultunk Babki környékére.

Ősszel, a hajózási idő befejezése után, visszatértünk Permbe és beolvadtunk az internacionalista ezredbe, amely a Káma partján vasúti őrség szolgálatot teljesített.

1918. december 25-ig, Perm elfoglalásáig voltunk ott, aztán visszavonultunk Vjátka felé, onnan Moszkvába kerültünk. Január és február hónapokban Moszkvában voltunk. 1919. március elsején Charkovba vezényeltek bennünket. Innen Jekaterinoszlávba küldtek, ahol ezredünk a „2. kommunista internacionalista ezred" nevet kapta.

Május 10-én Grigorjev ellenforradalmi csapatai ellen vettük fel a harcot nagy sikerrel. Grigorjev csapatainak megsemmisítése után ezredünk Kremencsugba vonult, ahol a mi géppuskás osztagunk át lett helyezve a 14. lovas tartalékhadsereg stábjához. 1919. augusztus elején Lubucnál megalakult a 7. ukrán vasúti ezred, osztagunk egy részét idekapcsolták.

Ezredünk augusztus végén Terechovba, a gomeli kormányzóságba került. Novemberben, amikor Denikin Csernichov-gorodnya irányában kezdte meg ellenünk a támadást, brigádunk azt a feladatot kapta, hogy a Szudnyev körüli frontra vonuljon. Minthogy azonban ezredünk a szó szoros értelmében le volt rongyolódva és vöröskatonáink nem bírták a nagy hidegeket, rongyos nadrágban, lyukas csizmában, köpeny nélkül, ezredünket rövidesen leváltották és vasúti őrszolgálatra küldték Koroszteny állomásra.

Decemberben Denikin erős nyomásának hatása alatt ezredünk Fosztov irányában felvette Denikin ellen a harcot. Fosztov sikeres elfoglalása után beteg lettem és Korosztenybe kerültem.

1920-ban ezredünk újból vasúti szolgálatot teljesített a Kiev—Fosztov, Kiev—Darnica vonalon, a lengyelek bevonulásáig. Ezredünk Bachmacsba vonult vissza. A lengyelek kiveretése után visszatértünk Kievbe. Itt azonban ezredünket zászlóaljakra bontották szét és én a géppuskás osztagommal Borzel állomásra kerültem, ahol különböző bandaharcokat kellett likvidálnunk.

1921-ben újból Korosztenybe kerültünk, ahol zászlóaljunk megint új elnevezést és új beosztást kapott. 1921. november 7-én — a Tanácshatalom kikiáltásának negyedik évfordulóján — Tyutyunnik ellenforradalmi csapatai rátörtek Korosztenyre. Heves harc fejlődött ki, amelyben csapatunk győzött. 1922-ben csapatunk vasúti ezred lett. 1923-ban leszereltem és Kievbe kerültem, ahol mai napig dolgozom.

Büszkén tekintek vissza a vörös hadseregben töltött ötévi szolgálatra, az ellenforradalommal vívott sok harcra. Sokat nélkülöztünk, éheztünk, fáztunk, de bíztunk abban, hogy győzelemre visszük a proletariátus igaz ügyét.

Nem fogunk megállani a végleges győzelemig — a világforradalom győzelméig.

(Sarló és Kalapács. 1931. 6. szám. 45—46 oldal.)

Hobula János

CSELJABINSZKI EPIZÓD 1918-BÓL

Érdekes bevezetésül megemlíteni, hogy a cseh légionisták első támadása a Szovjetunió ellen Cseljabinszkban történt 1918. május 16-án hajnalban. Ugyancsak Cseljabinszkban történt az első támadás a fehérek hátában a román légió egy századának fellázadása folytán. A jelen cikkben csak az utóbbi eseménnyel óhajtok foglalkozni.

A francia misszió megbízásából egy Dimbu nevű volt 32-es hadnagy a román nemzetiségű volt hadifoglyokat igyekezett egy légióba toborozni, hogy alátámassza a csehek pozícióját. A román légió tagjait — a tisztek kivételével — csak a legembertelenebb terrorral, éheztetéssel és veréssel, sikerült együtt tartani. Két városban volt a gyülekezés. Az egyik Teisev a szamarai kormányzóságban, a másik Cseljabinszkban.

A toborzás megindítása után néhány hétre a román ellenforradalmi légiót, Cseljabinszkban összpontosították. Már az első időben nem volt teljesen megbízható a cseh légionisták előtt, mert tudták, hogy azokkal a módszerekkel, amelyekkel összetoborozták őket, a románok a csehek és szerbek után csak mint póttartalék jöhettek számításba és csak az úgynevezett könnyű szolgálatra osztották be, de később arra kényszerültek a folytonos vérveszteség folytán, hogy megkísérelték felelősségteljesebb szolgálatra beosztani közülük a megbízhatóbbakat.

Hogy a tisztikar biztosítsa a maga részére mindazon előnyöket, amelyet a francia misszió nyújtott. vállalták, hogy Kurgán városában a belső rendet fenntartják. Kurgán Cseljabinszktól 250 km-re fekvő városka. Egy századot küldtek Kurgánba szolgálatra, amelynek 250 tagú létszáma volt.

A század szolgálatvezető őrmestere egy Popovics nevű volt magyar csendőr volt. Az egész században a legmagasabb katonai képzettséggel, de különösen gyakorlattal ő rendelkezett, mert az egész tisztikar hirtelen tisztekké előléptetett tanítókból állott.

Háromheti szolgálat után gazdasági okokból kifolyólag konfliktus támadt a legénység és a tisztikar között. Ugyanis nehézségek folytán, mint harmadrendű csapatnak, nem folyósították a szabályszerű zsoldot. Emiatt a legénység, amelynek úgy sem volt nagy kedve a szolgálatra, meg akarta tagadni már ott, Kurgánban a szolgálatot. Ezt a nyílt lázadást úgy akarták megelőzni, hogy az egész századot berendelték

Cseljábinszkba abból a célból, hogy ott megfegyelmezzék és így helyreállítsák a román légió belső rendjét, nehogy egy nyílt lázadással az egész román légió kompromittálja magát kenyéradói előtt, a francia imperializmus megbízottainál, a francia missziónál.

A legénység megérkezése után első percben mintha semmi sem történt volna, békében hagyták őket, a fegyvereket is náluk hagyták, csak éppen nem küldték szolgálatba. Másnap délután Dimbu, aki már akkor őrnagyi rangban tetszelgett magának, berendelte előírás szerint az irodába a szolgálatvezető őrmestert, ahogy már ez szokás volt az osztrák-magyar ármádiában.

Azonban Dimbu elfelejtette mozgósítani két-három megbízható pribékjét, akivel rendelkezett és így mindketten teljes fegyverzettel álltak egymással szemben. Dimbu felelősségre vonta az őrmestert, hogy miért állott a legénység követeléseinek élére őrmesterhez nem illő módon és kioktatta, hogy tovább nem méltó arra, hogy katonai rangot és fegyverzetet viseljen. Követelte, hogy azonnal rakja le a fegyverzetét és majd gondoskodni fog, hogy méltó büntetésben részesüljön.

Az őrmester azonban, aki a legénység teljes bizalmát bírta, nem volt erre hajlandó és hogy biztosítsa magát esetleges hátbatámadástól, azonnal fegyverére és kardjára tette kezét és Dimbu engedélye nélkül azonnal távozott a kihallgatásról. A kaszárnya udvarán azonnal alarmírozta a legénységet, az egész század rögtön fegyveresen sorakozott az udvaron és várta a további parancsot.

A méglepett őrnagy úr szintén követni akarta az őrmestert és mikor az irodából az udvarra jött, alarmírozni akarta a gépfegyverosztagot. A gépfegyverosztag legénysége az első percben, amíg nem tudta, miről van szó, követni is akarta a parancsot és a gépfegyverekkel már ki is akart vonulni az udvarra, de amint meglátta, hogy a kurgáni század teljes fegyverzettel ott áll az udvaron és vele szemben akarják alkalmazni, az ajtóból visszafordult és visszatette helyére a gépfegyvereket.

Dimbu ebben a helyzetben nem tehetett mást, mint az úgynevezett tiszti kaszinó irányában futásnak eredt, azonban a legénység követte őt szuronyt szegezve, úgy hogy nem volt ideje felmenni a tiszti kaszinóba, a legénység utána lövöldözött, a kaszinóban levő tisztek jobbnak látták hasra feküdni a kaszinó helyiségében, nehogy az ablakon betévedt golyók kárt tehessenek bennük.

Dimbu kénytelen volt az utcára szaladni, abban a reményben, hogy a nem messze levő stáb épületében keres menedéket. Meg kell jegyezni, hogy az a helyiség kb. 30 lépésre volt attól a csájagyártól, amelyben a román légió el volt helyezve, de erre sem volt ideje, mert a legénység szuronyt szegezve és közben lövöldözve, bekényszerítette egy ház udvarába, ahol egy fészerben igyekezett elbújni a legénység dühe elől. Ez nem sikerült, mert a legénység állandóan nyomában volt, elérte és szuronyokkal megölték. Minden további nélkül otthagyták, a legény-

ség visszajött és rögtön kiszabadította a fogházban levő foglyokat, akiket Dimbu fegyelmi büntetések után bezáratott.

Az első percekben teljes volt a fejetlenség. A helyzet ura a fellázadt legénység volt, a tisztek és altisztek nem mertek mutatkozni a legénység előtt. Az egész városban pánik a lövöldözések miatt. Alkalmam volt látni a minden irányban fejetlenül futkosó járőröket. Ebben az időben még nem érezték egész biztonságban magukat a fehérek, mert az urali fronton még nem dőlt el a harc és féltek, hogy a munkásság önbizalma fokozódik és kihasználja a fehéreknek ezt a belső bomlását.

Azonban, miután a lázadás izolált volt, sőt, az egész légió legénysége sem vett benne részt, csak passzivitásával támogatta természetesen, súlyosabb következménye nem lett, csak a román légió bomlásának meggyorsítását segítette elő.

Kb. egy óra múlva egy cseh század vette körül a laktanyát és egy század bevonult az udvarra, azonkívül mozgósították az egész helyőrséget. A csehek összekötő tisztje, aki románul is beszélt, beszédet intézett a lázadó legénységhez és kérte, hogy rakják le a fegyvert s kilátásba helyezte, ha minden további nélkül teljesítik a kérést, nem lesz semmi bántódásuk.

A legénység az első percekben nem akart engedelmeskedni, de látva, hogy izoláltan maradnak a légió többi tagjai részéről (ilyenkor a passzivitás az ellenség támadását jelenti), lerakták a fegyvert. 20—25 embert, akik vezető szerepet játszottak a felkelésben, azonnal elvittek és a cseh vonaton helyezték el.

Az akkori helyzetre jellemző, hogy egyéb bántódásuk akkor tényleg nem történt és a szolgálatban maradt legénység panaszkodik, hogy jobb dolguk van, mint nekik, mert nem kell szolgálatba menniök. Másnap reggel az egész legénység kihallgatásra jelentkezett és kijelentette, hogy ha a fellázadt legénységnek komolyabb bántódása lesz, mindnyájan lerakják a fegyvert.

A legénységnek ez az eljárása teljesen diszkreditálta a román légiót és teljesen kivonták a szolgálatból. A francia misszió közbenjárt a cseh és orosz katonai hatóságoknál, hogy a románokat szállítsák beljebb Szibériába átszervezés céljából. Más lehetőség nem volt. Frontra küldeni nem merték, belső szolgálatra is alkalmatlannak bizonyultak ezek után és így először Petropavlovszkba és onnan tovább Irkutszkba szállították az egész légiót.

E belső bomlás nem maradt hatástalan a román légió tisztikarára sem. Két felfogás uralkodott köztük. Az egyik hajlandó volt belszolgálatra, de a vörösök elleni harcra nem, a másik — és ez volt a kisebbik rész — hajlandók voltak a frontra is menni.

A francia misszió elrendelte, hogy a legénységet le kell szavaztatni. Hajlandó-e további szolgálatra vagy sem, mert nem akartak továbbra is anyagi kiadásokat vállalni egy ilyen megbízhatatlan csapattal szemben.

A szavazást tényleg elrendelték. A frontra menni nem akaró tiszteket szobafogságba helyezték, egy részét, négyet azonnal a fogolytáborba vittek Csitára. A legénység túlnyomó többsége a szavazásnál a további szolgálat ellen foglalt állást, dacára annak, hogy elszedtek tőlük mindent és még a többi hadifoglyoknál is rosszabb élelmezésben részesítették őket. Bátran mondhatjuk azt, hogy a további szolgálat mellett csak azok voltak, akik gondolták, hogy ezek után frontra úgy sem kell menni és nem akartak megválni a jó ruhától, csizmától és élelmezéstől. Az „átszervezés" után elvitték őket a frontra, azonban Kansznál tovább nemigen jutottak, mert egyenként igyekeztek a süllyedő hajóról menekülni és mint régi hadifoglyok, elhelyezkedtek a közeli falvakban és kisebb városokban.

Miután a Vörös Hadsereg sikeres előnyomulása úgyis általános pánikot keltett, nem is igen gondoltak az ilyen megbízhatatlan elemek összeszedésére. Rövid „frontszolgálat" után visszahozták a megmaradt töredéket újra Irkutszkba, ahol a csehek védelme alatt várták be a további fejleményeket szolgálaton kívül és a megmaradt „hősök" a csehekkel együtt kelet felé elvonultak.

(Sarló és Kalapács. 1931. 8. szám. 45—47. oldal.)

Müller Ernő

KRASZNOJARSZKI FOLYÓIRATOK*

A krasznojarszki fogolytáborban Dukesz Artur volt a legképzettebb marxistánk. Ő is munkatársa volt a „Jeniszei" című, kézzel írott folyóiratnak. Ezt az újságot azonban nem sokan olvasták. 40—50 oldalas terjedelmű, művészi kiállítású, félíves nagyságú füzet volt. Négy-öt példányban jelent meg. Az illusztrációkat minden számban külön Baja Benedek festőművész festette, aki a Horthy-uralom alatt valószínűleg fehérre moshatta magát, mert az újságokból annak idején úgy értesültem, hogy diplomáciai úton küldték ki a Szovjetunióba hadifogoly emlékek gyűjtése céljából. Hogy valóban miért ment ki és Horthyék miért küldték ki, arról fogalmam sincs. Annyi igaz, hogy a Jeniszeiben szép dolgokat festett.

Emlékszem még Ludvig és Forgách elvtársak nevére, valamint Dorenbusch Richárdra, aki később, Szibéria felszabadulása után az omszki Vörös Újságot szerkezette. Ők voltak a folyóirat legképzetteb munkatársai.

Most már nehezen tudok visszaemlékezni a „Jeniszei" tartalmára. Szigorúan konspirálva, kézről kézre adtuk egymásnak, megvitattuk a cikkeket. Foglalkozott az újság az aktuális politikai gazdaságtanba vágó problémákkal, helyi eseményekkel, színi és irodalmi kritikákkal és általában minden olyan kérdéssel, ami a hadifoglyokat érdekelte. Éles marxista állásfoglalása miatt nem lehetett a nagy nyilvánosság elé vinni. Csak azok az elvtársak kapták meg, akikben megbíztunk, mind a legénységi, mind a tiszti táborban. Ha a reakciós tisztek kezébe került volna, bizonyára megsemmisítették volna a szerkesztőit. Hiszen így is többen az életükkel fizettek ezért az újságért. Dukesz, Ludvig és Forgách elvtársakat 1919. augusztus 1-én a cseh ellenforradalmárok kivégezték, Dorenbusch Richárdot pedig bebörtönözték.

A másik kézzel írott újság az „Ember" volt. Ezt a nagy nyilvánosságnak szántuk és inkább szépirodalmi cikkek jelentek meg benne. Szerkesztői voltak: Zalka Máté, Sugár Béla, Bányai Kornél, és jómagam. Volt még egy társunk, valami Dobay nevű, ez azonban később

* Részlet a szerző visszaemlékezéséből. Megtalálható a Hadtörténelmi Intézet „Visszaemlékezések" gyűjteményében.

reakciós lett, valami Horthy-újságnál kapott állást Budapesten és emlékszem rá, hogy az én pöröm alkalmával denunciáló cikket írt valamelyik ébredő újságban ellenem. Szerencsére a bíróság nem figyelt fel ezekre a cikkekre és nem idézte meg tanúnak. Sugár Béla, a másik szerkesztőnk forradalmárnak mutatkozott, írásaiban így is nyilatkozott meg, bár legszívesebben Bakunyint és Kropotkint olvasta, a gondolatai zűrzavarosak voltak. Kispolgári anarchizmusa később nagyon szépen megférhetett a Horthy-éra nacionalizmusával, mert egy alkalommal azt olvastam, hogy mint tanító, kitüntetést kapott Horthytól. Bányay Kornél hazatérése után az Est és a Nyugat lapok munkatársa lett. Az írásaiból nem tudott megélni, ezért Homok-pusztán élt, mint egy nagybirtok kisfizetésű írnoka. Forradalmi verseit nem közölték az újságok és ezért finomkodó versekbe öntötte bánatát, nem úgy, mint Krasznojárszkban, az Ember hasábjain. Volt neki egy szép forradalmi verse, amiben benne volt az egész természet, az egész mindenség, gyönyörűen összekapcsolva a proletariátus ellopott jogaival. „Megsímogatom a fákat..." — így kezdte a verset. A folytatásában már a szenvedőket, a dolgozókat, a kizsákmányolókat símogatta testvéri szeretettel, azokat, akik véres háborúkban pazarolták el az életüket... Nagyon szép vers volt, kár, hogy elveszett. Mert az „Ember" példányai is mind elvesztek. Tudomásom szerint, amikor a Kolcsak-féle ellenforradalmi egységek 1919. augusztus 1-én az ellenforradalmi vérfürdőt megrendezték, valamelyikünk óvatosságból megsemmisítette az „Ember" példányait is, úgy mint a „Jeniszeit".

Az irodalmi jellegű írások között a legérdekesebb volt Zalka Máté egyik novellája, ami már nem jelenhetett meg. Először azonban hadd gondoljak vissza Zalka Mátéra, kitől 1921-ben szakadtam el és azóta nem láttam. Úgy él az emlékezetemben, mint ahogy akkor láttam gyűrött, szürke, kockázott kínai vászonkabátjában, kínai sapka a fején, kicsi bajuszkája volt kerek arcán és mindig valami tűz volt a szavaiban. Legtöbbször a török kávéházban voltak a szerkesztőségi értekezleteink. Váradi Antal volt a rajzolónk, ő is gyakran velünk volt. Azért jártunk a török kávéházba, mert az volt a legcsendesebb és a legolcsóbb. Zalka Máté felolvasta a novelláját. Annyi idő távlatából már nem tudom részletesebben elmondani a tartalmát, de a fő gondolataira még ma is emlékszem. Az első világháborúban egy alföldi zsellér is ott harcolt a sok millió közt. Azt mondták neki, hogy el kell mennie ölni a muszkát, mert megölték a trónörököst, bár neki semmi rokonsága nem volt ezzel a nagyúrral, de ha már menni kell és a becsület így kívánja, akkor muszáj menni. Kaszabolt János a harctéren derekasan, de szerencsétlenségére élt a világon egy másik János is valahol a Don mellett, csakhogy azt nem Jánosnak hívták, hanem Ivánnak és annak is olyan kunyhója volt, mint Magyar Jánosnak, egyebe semmi, hacsak a neveletlen porontyokat nem számoljuk. Mert ezekből volt ám Magyar Jánosnak is néhány. Szembekerült a harctéren Magyar János és Orosz Iván. Az

utóbbinak hosszú lándzsa volt a kezében, amit oroszul pikának hívnak. Iván lovon ült, János pedig gyalog vonszolta fáradt, korán megöregedett testét. Ivánt vitte a lova, előre nyújtotta a pikáját és az neki János szemének. Iván kirántotta. Jött vele a szemgolyó is, János pedig elterült holtan. Ott volt a szemgolyó véresen a pika hegyén és Iván nem tudott tovább harcolni. Nem tudta levenni a véres szemgolyót a lándzsáról, mert a szem beszélni kezdett. Szólt az ágyú, ropogtak a gépfegyverek, de Iván már nem hallotta tovább, csak azt, amit a szemgolyó beszélt a pika hegyén. Azzal kezdte:

— Miért öltél meg, testvér?

— Bocsáss meg, testvér, nem akartalak megölni, az utamba tévedtél...

Most azután következett valami szívet-lelket megrázó beszélgetés a véres szemgolyó és Iván közt, aminek a végén Iván rádöbbent, hogy nem a János szemét kellett volna kiszúrnia, hanem a cárét, Jánosnak pedig a császárt kellett volna agyonlőnie az orosz parasztok és munkások helyett.

Gyönyörű novella volt, kár hogy nem maradt meg. Lehetséges azonban, hogy Zalka később valami más formában megírta. Nem olvastam. Úgy gondolom, hogy talán jobb is, hogy ez a novella nem jelenhetett meg. A júliusi vérengzés jött közbe, azután pedig már nem lehetett újságokat kiadni, egészen Szibéria felszabadulásáig, amikor már nyomtatott újságot szerkesztettünk magyar nyelven.

Ha ez a novella megjelent volna az „Ember"-ben és az ellenforradalmárok elolvasták volna, mint ahogy bizonyára elolvasták volna, akkor Zalka Máté nem Spanyolországban halt volna hősi halált, hanem sokkal hamarább, még Szibériában 1919 augusztusában, amikor Kolcsak pribékjei halomra gyilkolták a kommunistákat.

Pagonyi Antal

A MOSZKVAI ESZER LÁZADÁS LEVERÉSE ÉS A FŐPOSTA VISSZAFOGLALÁSA*

A Moszkvai Magyar Csoport vezetője, Kun Béla elvtárs, a szovjet kormánytól 1918. évi július 6-án éjjel 12 órakor felszólítást kapott, hogy a Magyar Csoport tagjai, az Agitátor-tanfolyam hallgatói és a Kremlben dolgozó munkáscsoport (volt osztrák-magyar és román hadifoglyok) fegyverükkel és töltényekkel felszerelve, a legrövidebb idő alatt, csendben vonuljanak a Kreml udvarára, ahol már egy szakasz lett vöröskatona áll. Azokkal egyesülve, a Magyar Csoport egyik vezetőségi tagjának parancsnoksága mellett, induljanak a felkelő baloldali eszerek által elfoglalt főposta épület és annak környékének visszafoglalására.

Amikor elindultunk feladatunk végrehajtására, körülbelül százötvenen voltunk. Az egész csapat parancsnoka Kun elvtárs volt, aki Szamuely Tibor elvtársat vette maga mellé. A Kremltől a főpostáig az utat gyalog tettük meg és semmiféle ellenállással nem találkoztunk. A főposta épület közelébe érve az előreküldött megfigyelő jelentette, hogy a hatalmas épülettel szemben egy páncélautó áll, amelynek fegyverzete az épület bejáratára van irányítva. Kun és Szamuely elvtársak a lett szakaszparancsnokkal egy-két perces megbeszélést tartott, amelynek eredményeként a lett szakaszparancsnok tizennyolc vöröskatonát három csoportra osztott, akik három oldalról hirtelen rátámadtak a páncélautóra. Néhány perc múlva a három kis csoport a páncélautó személyzetét foglyul ejtve, a páncélautót birtokba vették. A főposta épületében levő felkelők észre sem vették, hogy a páncélautó már a mi védelmünket szolgálja.

Majd ezután a főpostával szembeni saroképületeket őrséggel megerősítettük és a főposta széles lépcsőbejáratán felrohantunk. Meglepetésszerűen jutottunk a nagy előcsarnokba, ahol 8—10 fegyveres felkelőt találtunk. Meglepetésünkből Szamuely elvtárs harsány hangja térítette őket észre, aki orosz nyelven megparancsolta, hogy a fegyverüket tegyék le. Túlerővel voltunk, így az eszerek a parancsra letették a fegyverüket, amelyeket mi mindjárt összeszedtünk, a foglyokat

* Részlet a szerző visszaemlékezéséből. Megtalálható a Hadtörténelmi Intézet „Visszaemlékezések" gyűjteményében.

pedig egy földszinti terembe zártuk. Innen rohanva mentünk az első-emeleti távíró- és telefonterembe, ahol a felkelők a távirásznőkkel és telefonkezelőnőkkel állandóan adatták le az egész ország területére azt a jelentésüket, hogy a hatalom a felkelők kezében van. A távíró- és telefontermet elözönlöttük. Szamuely elvtárs orosz nyelven itt is a fegyverük letételére szólította fel az eszereket. Közben mi minden felkelőt ketten is közrefogtunk, hogy a fegyverüket ne tudják használni. Mindennek dacára 2—3 fegyvert mégis elsütöttek a megijedt felkelők. Sebesülés azonban nem történt. Szamuely elvtárs a távirász és telefon kapcsolónőket a nagy hálóterembe parancsolta, a foglyokat pedig a földszinti terembe kísértük. Ezután az egész főposta épületet megtisztítottuk a felkelőktől, miközben sok elhagyott fegyvert találtunk.

Kun Béla elvtárs a főposta visszafoglalásának egész ideje alatt részt vett a harcokban és hol itt, hol ott jelent meg és harcra buzdította a vörösgárdistákat és ő maga is fegyverrel a kézben részt vett a harcban.

Már a főpostát környező utcák és házak tisztogatása folyt, amikor az előcsarnok utcai lépcsőfeljáratánál egy teherautó jelent meg, amelyről egy magasrangú tiszt szállt le. Nem tudva azt, hogy a főposta épület már nincs a birtokukban, parancsot adott az autón levő két katonának, hogy a magukkal hozott két gépfegyvert és a töltényeket tegyék le. Ez meg is történt. Közben a tisztet közrefogtuk, Szamuely elvtárs pedig igazolásra szólította fel. A tiszt magát kellően igazolni nem tudta, tehát megmotoztuk. A zsebében talált nikkelezett pisztolyt elvettük és Szamuely elvtársnak adtuk át. A két gépfegyvert és a töltényeket lefoglaltuk, a fogoly tisztet pedig Kun Béla elvtárs elé kísértük, aki egy kéttagú szovjet bizottsággal együtt bírálta el a felmerült ügyeket. Az elfogott tiszt itt sem tudta magát igazolni. Így a tisztet a két katonával és a gépkocsi vezetőjével együtt a Vörös Gárdához kísértük. A főposta épületét környező utcák, illetve házak felkelőktől való megtisztítása gyorsan ment. Második napon a főposta épületében már teljesen nyugodt munka folyt. A harmadik napon pedig már egész Moszkvában helyreállott a rend, még a Pokrovszki-laktanya környékén is, ahol pedig az eszer felkelés főfészke volt.

Gisztl Pál

A VILÁGSZABADSÁGÉRT KAUKÁZUSBAN*

Az Októberi Forradalom Számarában ért. Itt találkoztam először magyar vörösgárdistákkal, akik felvilágosítottak a forradalom jelentőségéről. Ezek után Szamarából egyéni okok miatt Asztrahányba kellett utaznom, mely idő alatt 3 alkalommal is a vörösgárdisták segítségére voltam a fehérgárdisták leverésében Kuznyeck, Szarátov és Penza városában.

Asztrahányban tudomást szereztem egy magyarokból álló Vörös Gárda létezéséről és felkerestem a gárda parancsnokát, Szabó elvtársat, akitől bővebb felvilágosításokat kértem a Vörös Gárda és a forradalom jelentőségéről. Szabó elvtárs készséggel állt rendelkezésemre a felvilágosításban, minek következtében azonnal — 1918 márciusában — beléptem a Vörös Gárdába, és a Kommunista Pártba. Csapatunk — mint megbízható különítmény — az asztrahányi városparancsnoksághoz tartozott. Gárdánk feladata volt a környéken garázdálkodó és az asztrahányi földalatti fehérgárdisták kisebb-nagyobb csoportjainak felszámolása.

A gárdában mint közkatona szerepeltem, de bátorságom és használhatóságom következtében a moszkvai tiszti iskolába javasoltak. Közben Szabó parancsnok elvtársat az iskolára javasoltakkal együtt a városparancsnoksághoz behívták, ahol a városparancsnok bejelentette, hogy elmehetünk a tiszti iskolára, azonban a Kaukázusban sürgős szükség volna a város biztonságát szolgáló csapatokra, mivel Baku felől angol hadvezetés alatt álló fehérgárdista csapatok nyomulnak előre, volt Petrovszk, jelenleg Mahacskala, Dagesztán Köztársaság fővárosa felé. Ekkor az iskola helyett azonnal a frontot választottuk és csapatunk felét azonnal átadták egy Mamajev nevű hadbiztosnak. Ennek a csapatnak Smidt elvtársat nevezték ki parancsnoknak, engem pedig helyettesének. Ezek után egy-két napon belül hajóra szálltunk és megérkeztünk Mahacskalába, ahol ismét a városparancsnok parancsnoksága alá tartoztunk. Itt ugyancsak a közbiztonság biztosítása volt a feladatunk. Bicserahov ezredes vezetése alatt álló fehérgárdisták a város közelébe

* Részlet a szerző visszaemlékezéséből. Megtalálható a Hadtörténelmi Intézet „Visszaemlékezések" gyűjteményében.

nyomultak, mire parancsot kaptunk, hogy a frontszakasz balszárnyát a tengerparttól a vasútig erősítsük meg. A fehérek gyalogsága annyira megközelítette állásainkat, hogy nekünk ellentámadásba kellett átmennünk. A támadást meg is kezdtük azzal a tudattal, hogy két hadihajó, a Karsz és az Ardagán áll a segítségünkre. A támadás kezdetén jöttünk rá, hogy árulás történt, mert a két hajó az ellenség helyett bennünket lőtt. A parancsnokunk súlyosan megsebesült, így a parancsnokságot én vettem át, majd a támadást folytattam, ami sikerrel végződött, mert az ellenség előretolt állásait teljesen megsemmisítettük. A frontot tartottuk, de ez idő alatt a front jobbszárnya, mely külön parancsnokság alá tartozott, árulás folytán elhagyták a frontszakaszukat, minek következtében kénytelenek voltunk visszavonulni, a város külső részén kiépített állásokba. A fehéreknek egy páncélvonat és a két hajó segítségével innen is sikerült kiverni bennünket. Ezek után még három támadást vezettem le, de ezek már sikertelenek voltak és ezért úgy határoztunk, hogy egy 40 km-rel hátrább fekvő városba, Temirhán-sura-ba (jelenleg Buinax) vonulunk vissza. A visszavonulás során az ellenforradalmárok páncélvonata rajtunk ütött és engem huszonhárom magyar internacionalista társammal foglyul ejtettek.

Elfogatásunk után még vagy kétszáz bennszülött fogollyal elhajtottak bennünket a várostól kb. nyolc km-re egy halásztanyára. Négy napig étlen-szomjan egy istállóban tartottak bennünket. A négy nap után angol parancsra különválasztottak bennünket (magyarokat) a bennszülöttektől. Mind a huszonhármunkat levetkőztettek és tudtunkra adták, hogy kivégeznek bennünket. Erős fegyveres kísérettel a tenger partjához közeleső bozótos-cserjés helyre hajtottak, ahol saját magunknak kellett sírgödrünket megásni.

Ásás közben eldobtam a lapátom, mire több társam is ugyanazt cselekedte. Ekkor két hatalmas ütést kaptam a fejemre, minek következtében beleszédültem a már félig kiásott sírgödörbe.

Az emlékezetem utolsó foszlányaival még hallottam a fegyverek összevissza dörgését. Közben mennyi idő telt el, nem tudom, csak arra tértem magamhoz, hogy civilek öntöznek le vízzel és élesztgetnek a tenger partján. Később, mint megtudtam, az ottani halásztanya munkásai voltak.

Miután teljesen magamhoz tértem, ezek a munkások adták megmenekülésem lehetőségének útját, a város felé.

Alig tettem azonban kétszáz lépést, mikor visszapillantottam, hogy meggyőződjem arról, nem üldöznek-e, mikor az előbbi gyászos, tragikus színhelytől nem messze ugyanolyan tragédiát láttam végbemenni. Mivel menekülésem útját a saját védővonalunk drótakadálya gátolta, kénytelen voltam a cserjésben megbujva bevárni az estét, s az akadályt megkerülve, mely még a tengerbe is benyúlt, bejutni a városba, ami sikerült is...

Szepcsik Rezső

VITA

S ha lesz ember, ki megmarad,
El tudja e gyászdolgokat
Beszélni, mint valának?
Petőfi: Szörnyű idő...

PETŐFI UTOLSÓ NAPJA ÉS HALÁLA *

Dr. Mezősi Károly

Kutassuk...!

„Ti, kik közel vagytok a helyszínéhez, viseltessetek az elhúnyt költő emléke iránt némi pietással, kövessetek el mindent, hogy végórájáról bizonyost tudhassatok meg!" — Így hangzott egy emigráns magyar, *Pataki Miklós* szózata Párizsból már 1850-ben, másfél évvel a fehéregyházi ütközet után.[1]

A végzetes csatát követő hetekben és hónapokban bizonyára nemcsak a kétségbeesett özvegy és egy-egy barát kutatja az eltünt férjet és költőt, hanem halála körülményeinek megismerésében mindazok segítenek, akik a harcban jelen voltak, vagy valamit tudtak Petőfiről, — ha a nemzet lelkét és vágyait az osztrák önkényuralom olyan kegyetlenül el nem fojtja.

Így azonban több mint egy évtized eltelt, míg a Petőfi halálára vonatkozó ismeretek felkutatására valaki is vállalkozhatott. Csak 1860-ban, amikor úgy látszott, beköszöntött az „alkotmányos korszak", enyhült az elnyomás kezdhette meg *Pákh Albert*, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztője a költő eltűnésére vonatkozó adatok összegyűjtését. Pákh már ekkor úgy látta, hogy a kutatás megkésve indul: „...máris 11 év múlt el s az idő halad — nincs vesztegetni való percünk" — írta a Petőfi halálához gyűjtött adatok közlésének megkezdésekor.[2]

Pákh aligha gondolta, hogy alább idézett szavai nemcsak a maga korának, hanem a következő évszázadnak, sőt talán évszázadoknak is szólnak:

* A szerkesztőség a tanulmányt vitára bocsátja.

1 *Petőfi Sándor költeményei külföldön* c. cikkében, *Pesti Napló*, 1851. évi jan. 2-i sz.

2 *Vasárnapi Ujság*, 1860. évf. 560. 1.

„Addig nem fogunk nyugodni, míg az igazság itt is kiderül."

Petőfi eltűnésének kérdése a múlt század második felében többször került az érdeklődés középpontjába, és keltett lázas nyugtalanságot.

A költő hitvese hiába dobta el „az özvegyi fátyolt", abban a biztos meggyőződésben, hogy a férje halott: nem hitték el.

Orlai, Petőfi barátja és egyik legközelebbi ismerője hiába állította: „hogy elesett ... abban többé semmi kétségem". — Hisz ha életben marad, felkereste volna családját, imádott feleségét, gyermekét. Bizonyára Arany Jánost látogatja meg Szalontán, s nem ismeretlen embereket keres fel, akik itt is, ott is felültek egy-egy ál-Petőfi ámításának. — Haláláról ugyan nincsenek „positív adataim — írta Orlai — de az ő nemes szíve, lelke, jelleme, családja iránti érzelmei, oly meggyőző erkölcsi és pszychológiai támpontokat nyújtanak nekem, hogy halálát bizonyosnak kell tartanom."[3] Mégis sokan kételkedtek Petőfi halálában. Még Jókai Mórt is megingatták a különféle feltevések: „Ki látta elesni?... De hátha elfogták? — Ez a gondolat sokszor képes elraboini álmaimat" — írta *Petőfi???* c. cikkében, hat évvel azután, hogy Pákh már megbizonyosodott a költő haláláról.[4]

A katona-bajtárs, *Lőrincz József* volt honvédőrnagy is lehetetlennek vélte, hogy Petőfi, ha életben marad, fel ne kereste volna a „vérző tábort, bajtársait s kivált Bemet, kivel egymást ölelésig, csókolásig szerették."[5] — A legendák mégis tovább szálltak még a hadifogoly, a szibériai ólombányában raboskodó Petőfiről is.

A megfejthetetlennek látszó rejtélyt, *az eltűnést* üstökös módjára, Petőfihez általában méltóbbnak is vélték, mint halála körülményeinek makacs kutatását. A költő halálának 50. évfordulója alkalmából az írói pályáján akkor induló *Móra Ferenc* eléggé általános nézetet fejezett ki, midőn ezt írta: „miért söprenétek el fölüle a míthosz aranyos ködét a kegyetlen tudás hideg szelével?"[6]

Petőfi elestének megoldhatatlannak látszó kérdése azonban az irodalmi és tudományos köröket sem engedte megnyugodni.

Azután, hogy Pákh 40 levél közlésével a *Vasárnapi Ujságban* végül leszögezte: ezek tartalma *„napnál világosabbá teszi Petőfi elhúnytát"* megkezdődött Petőfi *sírjának keresése.* A már csaknem egy század óta tartó kutatásból bizonyosra vehetjük, hogy a költő halálának rejtélye a Petőfi-kutatókat, az irodalomtörténetet és a történettudományt mindaddig foglalkoztatja majd, s ezeket a vállalkozásokat a közvélemény élénk érdeklődése kíséri, míg a kutatásnak a leghalványabb reménye is mutatkozik az eredményre, vagy az igazságot kétségkívül nem sikerül

[3] *Vasárnapi Ujság,* 1861. évf. 115. l.
[4] *Hon,* 1867. máj. 26-i sz.
[5] *Vasárnapi Ujság,* 1861. évf. 56. l.
[6] *Petőfi Sándor* c. vezércikke. *Félegyházi Hirlap,* 1899. júl. 30-i sz.
[7] 1861. évf. 127. l.

megállapítani. Tudományos intézményeinknek ez kötelességük is. Ezzel tartozunk Petőfinek.

A múlt század sírbolygató kezdeményezéseiben *Vadnay Károly* még kegyeletsértést láthatott, s egy alapos előkészületekkel indult vállalkozás munkáját megakaszthatta; *Mikszáth Kálmán* is kipellengérezhette még a *„Petőfi-keresők"* nemcsak rajongókból, de komoly tudósokból megszervezett csoportját, hogy ezzel 1885-ben *Török Aurél dr.* tudós antropológusnak is végképp kedvét szegje. Ezzel azonban csak egy vállalkozás hiúsult meg.

Midőn *Ferenczi Zoltán* 1888-ban Csernátoni Gyulával és Korbuly Józseffel a *Petőfi-Múzeumban* a Petőfire vonatkozó adatok gyűjtését, a kérdések tisztázását megindította, mivel kezdhették volna? Még mindig *„új adat"* közlésével Petőfi haláláról.[8] A kérdésnek Ferenczi nagy figyelmet szentelt, s előbb a *Petőfi-Múzeumban*,[9] majd külön munkában foglalta össze *Petőfi eltűnésének irodalmát.*[10] Ennek befejezésében, a sikertelen kutatások után Petőfi megfoghatatlan eltűnésében a „quasi divus"-t, a csodálatosságot látja felemelőnek. A titok megfejtése azonban „örök vágyakozás gyanánt fog élni az emberi kutatás és a meghátrálni nem bíró megismerés számára" — írta helyesen és találóan Ferenczi.[11]

Sokan keresték fel azóta is a fehéregyházi csatateret *Illyés Gyuláig*, hogy *Petőfi* c. könyvének függelékében ő is részletesen vizsgálja a problémát, vagy *Dienes Andrásig*, aki a *titok* kérdéseit Petőfi halálának centenáriumára kívánta tisztázni, s azóta is fáradhatatlanul kutatja Petőfi elestének helyét, kérdéseit.

A Petőfi halálának körülményeit vizsgáló vállalkozások történetében igen szép és kiemelkedő a *magyar és román tudományos munkacsoport* múlt év nyarán megkezdett kutatása. A két szomszéd nép Petőfi iránt érzett tiszteletének, szeretetének jegyében, akadémiáinak támogatásával, tudósainak együttműködésével kezdődött el ez a munka 1956. év augusztus havában. Sajnos, az érdeklődő közvélemény a kutatómunka lépéseit nem kísérhette figyelemmel, mert az előzetes híradásokon és a kutatócsoport elindulásáról, Segesvárra történt megérkezéséről szóló közleményeken kívül[12] a sajtóban csak egy szűkszavú záróközlemény jelent meg. Ennek lényege, hogy a munkacsoport a helyszínen megvizsgálta, kritikailag ellenőrizte az összes vallomásokat, nézeteket Petőfi halálának körülményeiről, „rekonstruálta Petőfi menekülésének útvonalát", s *Dienes András: A Petőfi-titok c.*, 1949-ben kiadott könyvének következtetéseit és eredményeit tette a magáévá. Végül a két ország akadémiájának javasolta a további rendszeres ásatásokat.[13]

[8] I. évf. 6. l.
[9] 1894—1895. évf.
[10] *Petőfi-Könyvtár* XXIV. füzet, Bpest, 1910.
[11] I. m. 160. l.
[12] *Irodalmi Ujság*. 1956. júl. 7-i sz., *Szabad Nép*, 1956. aug. 10-i és 13-i sz.
[13] *Szabad Nép*, 1956. szept. 4-i sz.

A múlt kutató vállalkozásainak is mindig kísérő jelensége volt, hogy a fokozott érdeklődés hozzászólásokban, vitákban, új adatközlésekben nyilvánult meg, kutatásokra adott ösztönzést. A Petőfi-kutatás szűkkörűségét, elszigeteltségét jelentené, ha ez ma is nem így lenne, s nem akadna, akinek a folyamatban levő kutatáshoz hozzászólása van.

A szóbanlévő tárgykörben a kutatások irányát bíráló, eredményeit rostáló, értékelő „kritikai vizsgálódás" sem ismeretlen. A záróközlemény szerint lényegében ezt tette a román—magyar tudományos munkaközösség is. — Amíg a nyár folyamán a kutatás Segesvár és Héjasfalva közt folyt, én a Petőfi halálára vonatkozó forrásokat, irodalmat itthon vizsgáltam felül. A régi cikkekhez mellékelt térképek elegendő helyleírást is nyújtanak. A *„Magyar Salon eredeti rajza"* pl. a *„szökő kút"*-tól kezdve a honvédsírokig a csata minden lényeges helyét feltünteti.[14]

A Petőfi halálának körülményeiről kutatásaim során kialakult véleményem *lényegesen eltér a Lengyel és Heydte közléseire felépített következtetésektől.* Arra a meggyőződésre jutottam, hogy Lengyel és Heydte adatai nemcsak hogy nem alkotnak „összefüggő... logikus láncolatot", hanem súlyos ellentmondásokat, valótlan adatokat tartalmaznak, s a kutatást téves útra vitték.

A kérdéshez azzal a szándékkal szólok hozzá, hogy fejtegetésem vitaindító lesz, s így a Petőfi halálával kapcsolatos lényeges problémák tisztázását elősegíti.

Végül — szinte hihetetlen, hogy olyan hosszú idő után még erre is sor kerülhet — Petőfi halálára vonatkozólag *„új adatot"* is közlök. Ez *Bem volt futárjának, Baynovics Mihálynak* leírása a Segesvár közelében folyt csatáról, ismertetése Petőfi haláláról, eltemetéséről. Ha ezt nem is tekintjük másnak, mint a Petőfi haláláról szóló leírások egyik ismeretlen változatának, így is figyelmet érdemel. Különösen azért, mert ebből is azt látjuk, mint több más leírásból, adatközlésből, hogy *Petőfi nem tagadta meg önmagát.* Végóráiban is az maradt, aki egész életében volt: a szabadság ügyének harcosa. Nem pedig az a sütőkemencén üldögélő, hol a híd karfájához, hol kapufélfához dőlő, elmerengő, unalomig tétlen *szemlélő,* végül csak menekülő ember, akinek őt Lengyel megrajzolta.

Petőfi életéről ezt a legutolsó, Lengyeltől festett s az egész irodalomba belekerült, hitelesnek elfogadott képet véltem hamisnak, Petőfi egész életével, jellemével, temperamentumával ellentmondónak. Ez indított a kutatásra. S ha a Lengyel-féle kép hamisnak bizonyul, adatairól kiderülnek, hogy azok is hamisak, akkor ezt a képet örökre ki kell törölni a Petőfi-életrajzokból.

[14] IV. köt. 1886. 155. l.

A fő kérdések

A Petőfi halálára vonatkozó kutatások ma inkább csak két kérdésre igyekeznek fényt deríteni:

hol, a fehéregyházi csatatér mely pontján lelte a költő halálát, és *hova*, melyik honvédsírba temették el.

A román—magyar tudományos munkaközösség a múlt év augusztusában végzett kutatásának záróközleményéből is ez tűnik ki: vizsgálták Petőfi „menekülésének útvonalát", keresték „elestének pontos helyét", és próbaásatásokat végeztek ott, ahol Petőfi eltemetése a munkaközösség véleménye szerint a legvalószínűbb, az ún. Csonta-kertben. A kutatás abból az alapból, annak elfogadásából indult ki, hogy Petőfi halála helyének és sírjának Lengyel és Heydte a biztos forrása.

A fenti két problémán, a halál és a temetés *helyének* megállapításán kívül azonban nemkevésbé lényeges annak tisztázása és helyes megvilágítása: *Hogyan esett el Petőfi?* Mindannak lehető hűséges megismerése, ahogy Petőfi a csatában utolsó óráit és perceit töltötte, ahogyan halála bekövetkezett, legalább olyan fontos, mint az, hogy *hol* és a *hova* kérdésekre feleletet kapjunk.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy még fontosabb. Petőfi egyéniségével és jellemével ugyanis az van szoros összefüggésben, hogy a fehéregyházi csatában milyen szerepe volt, a szabadságért vívott utolsó harcában mit vállalt magára, hogyan esett el, nem pedig az, hogy hol lelte halálát, és hova temették.

Távol áll tőlem a szándék, hogy annak a lelkes fáradozásnak és munkának értékét, melyet *Dienes András* már hosszú évek óta végez, s amelynek megállapításait a közelmúlt kutatásaival kapcsolatban is több cikkében ismertetett, a legkevésbé is kisebbíteni akarnám. Fejtegetéseim lényege *Lengyel József tudósításának bírálata.* Így azonban szembe kellett kerülnöm mindazokkal, akik Lengyel közléseit hiteleseknek fogadták el.

A „koronatanú" közlései

Tudvalevő, hogy Petőfi utolsó óráiról a legrészletesebb, az irodalomtörténeti munkákban, Petőfi-életrajzokban is általánosan elfogadott leírás *Lengyel József* volt székelykeresztúri orvostól származik. Annak ellenére, hogy Lengyel előadásának hitelességét már a kortársai — akik a csatában jelen voltak, vagy akik Lengyel Józsefet közelről ismerték — kétségbevonták az irodalom Petőfinek a fehéregyházi csatában tanúsított magatartására és elestére vonatkozólag Lengyelt ma is a legmegbízhatóbb forrásnak ismeri el. Erre ő már *Pákh Alberttől*, az 1860—61-ben végzett adatgyűjtés alkalmával ajánló levelet kapott: „... azt hisszük, hogy a Petőfi halálára vonatkozó adatok között Lengyel J. úr levele volt a legbiztosabb adatokkal bíró,

egyszerű, értelmes előadású közlemény. Későbbi idők gyakran fogják idézni forrásul. — Szerk."[15]

A Lengyel Józseftől származó tudósítás azáltal, hogy az irodalom ennek szinte kizárólagos értéket tulajdonított, mindenekelőtt meglehetősen a háttérbe szorította, elhomályosította a fehéregyházi csatával kapcsolatban Petőfire vonatkozó egyéb adatközlések jelentőségét. Lengyel leírása nyomán terjedt el Petőfi végső óráiról, az ütközetben való jelenlétéről a teljes passzivitásról beszámoló kép. Ez Petőfi egyéniségének teljes eltorzítása. Petőfiről ilyen képet csak az rajzolhatott, akinek Petőfi jelleméről, de még csak a külsejéről sem volt semmiféle ismerete. Lengyel közléséből ugyanis ez is kétségkívül kitűnik.

A Lengyel-féle képet Petőfi utolsó óráiról az alábbiakban, Lengyel első közléséből[16] részletesen ismertetjük.

Lengyel elmondja Fehéregyházára való megérkezését, a csata megindulását, majd így folytatja:

„mi a romok között foglalánk helyet, én hivatásommal — a sebesültek kötözésével — elfoglalva. — Petőfi egy sütőkemenczére ülve belemerült a csatatér és a táj szemlélésébe. — Mi lőtávolon kívül valánk. — Többször láttam őt helyéről távozni, de mindig visszakerült s gyönyörködni látszott, miként szedik össze a székely fuvarosok a nem messze lecsapott golyókat. — Délután 4 óra felé a csata öldöklőbb kezdett lenni, a sebesültek szaporodtak. — Épen egy kaszai fuvaros fölkarját metszém ketté, melyet egy golyó szétzúzott — mikor Petőfi mellettem elhaladott, s a Fehéregyházán alól elfolyó patak hídjának karjához dőlt. — Itt állott mintegy fél óráig elmerengve. — Tőle mintegy 200 lépésre dolgozott egy 6 fontos, s lőtte az országút mellett felállított orosz lovasságot. — Hihető, sok kárt tett bennök, mert nem soká rá is erősen kezdettek tüzelni, s egy golyó Petőfitől alig 30 lépésre ütött a földbe, a felvert por őt is ellepé, s hihetőleg szemébe is jutott, mert azt zubbonya szárnyával hosszasan törölgeté. — Ekkor helyét megváltoztatá, felénk közeledett, s hátát a falu kapuzábjához vetve nézte a csatát, és elmerült gondolataiba, még pedig annyira, hogy a csakhamar hallatott iszonyú zsibaj, ordítás, egy tömeg tele tüze sem volt képes figyelmét azon helyre vonni, hol az történt. — Én mellette futottam egy helyre, hogy annak okát megtudjam, s míg kérdem tőle „mi baj, őrnagy?" — ő nem felelt semmit. — Előttem csakhamar kitárult a vész egész nagysága. — Tőlünk alig ezer lépésre azon perczben bontá még két ezred dsidás a tömeggé alakult zászlóaljat... Rákiálték Petőfire, odamutaték az eseményre. Ő oda maradt s csak annyit mondott *„potomság"*. — Csakhamar az egész arczvonal megfutott. Én rá mutaték a balszárnyra, hol a tábornok is futott. Petőfi szemét

[15] *Vasárnapi Ujság*, 1861. évf. 32. l.
[16] *Vasárnapi Ujság*, 1860. évf. 507. l.

odaveté, szónélkül megfordult s futni kezdett. Én is csakhamar helyemre érve lovamat kézügybe kapva ráültem s száguldottam... Mi futottunk az országúton felfelé. Engem helyismeretem rövidebb úton vezetett. Utánunk a két ezred dsidás. Mikor a faluból már jól kijöttünk, láttuk, hogy amíg e két ezred támadott, egy más ezred a Kiküllő mellett halad felfelé egyenes vonalban, s mikor már Fehéregyházát mintegy fél mérföldre elhagyta, jobbra fordult, s egyenes szegletet képezve igyekezett átvágni az országutat, s így a menekülést. A lovasság nagy részének még volt ideje e körön kívül hatolni, de a gyalogságból csak az menekült, a ki tartalékba volt állítva, azok, kik tűzben voltak, bekeríttettek. A kik a körben maradtak, azok 60—70 sebesültet kivéve, mind elestek. Engem lovam a körön kívül segített. Petőfi gyalog volt, így a körben benne maradt. Egy dombra érve, visszanéztem s Petőfit hittem felismerni. A helyet, hol láttam, e pillanatban is annyira élénken képzelem, hogy rá tudnék mutatni, s valahányszor mellette elmegyek, önkénytelenül felmerül előttem akkori alakja, a mint fedetlen fővel, szétereszteti ingnyakkal, lengő zubbonyával futni láttam.

Ennyi, mit saját szemeimmel láttam. Leírom azt is, mit aztán később felőle hallottam.

A sebesültek és halottak összeszedésével egy régi ismerőm, nyug. hadnagy Toldi is meg volt bízva. Tőle tudom, hogy azon helyen, hol Petőfi elesett, b. Heydte rendezé a halottak eltakarítását. Egy alkalommal a báróval találkozva a beszédet a csatára vezettem, s tudakoltam tőle Petőfiről. Tőle hallottam, miszerint igen jól emlékezett, hogy egy hegyes álszakálú (így!) szőke egyént látott az országút mellett egy mellén kapott dsidaszúrás miatt elesve, s mint mondá, hogy talán neki ez alak fel sem tűnt volna, ha mindkét nadrág és zubbonya zsebeit kifordítva nem látja, s abból egy csomó összeirogatott papírt kihullva nem lát. A helyet, hol ez lehetett, megmagyarázva bizonyos valék, hogy Petőfi volt, mert az alig volt 100 lépéssel idébb, hol utolszor láttam. — Sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára ásott közös sírban van, hová 134 más pajtásával közös sírba temettetett...

Ennyi mindaz, mit Petőfi utolsó perczeiről tudok... Ezen pongyolán, de igazsághűen leírt nap emlékét megírnom, s a Vas. Ujság szerkesztőségével tudatnom azt tette kötelességemmé, mert habár ezt én többeknek épen így elbeszéltem számtalanszor, s azok talán közölhették is önnel, de azt hiszem, hogy azt nálamnál senki igazabban és részletesebben nem teheté, mert e nap emléke lelkembe az iszonyat minden színeivel annyira van lefestve, hogy abból még az idő sem vala képes, egyetlen mozzanatot letörleni."

Lengyel közlésének szószerinti ismertetéséből láthatjuk, hogy ennek a részletes, kisebb körülményekre is kiterjeszkedő adatok való-

ban a hitelesség látszatát kölcsönzik. Az, hogy mindezt *mint szemtanú* és — elbeszéléséből megállapíthatólag — a sebesülteket kötöző, operáló orvos mondotta el, meg végül az igazságra való appellálás könnyen elhitették, hogy mindez így is volt.

A Petőfi-életrajzok és történeti munkák állásfoglalása

A legismertebb Petőfi-életrajzok és a fehéregyházi csata történetével foglalkozó munkák is általában a költő elestét Lengyel nyomán ismertették.

Ferenczi Zoltán ugyan más adatközlők tudósítását is felhasználta, de „A csata végső jelenetei" és „A költő menekülése" című pontokban Lengyel József leírásának tulajdonított döntő jelentőséget.[17] Az eltűnés irodalmának összefoglalásában ugyan már nem állt ki határozottan Lengyel mellett, de azt sem állította, hogy Lengyelt az őt támadóknak sikerült megcáfolniuk.

Illyés Gyula Petőfi halálának kérdésében a korábbi határozatlansággal szemben bizonyosságot igyekezett teremteni. Szerinte: „Az újonnan megismert és a helyreigazított adatok alapján egy rendőri nyomozás bizonyosságával állapíthatjuk meg az események lefolyását. Ezt a munkát az újabb adatok nyomán senki sem végezte el. Erre vállalkozom."[18] Petőfi halálára vonatkozólag Illyés Gyula főforrása Lengyel József közlése. Lengyel leírásáról Illyés megálapítja, hogy „tanúvallomását, noha annak idején sokan kétségbevonták, mi az újabb adatok alapján hitelesnek fogadhatjuk el."[19]

Dienes András a Petőfi-titok „koronatanújának" szintén Lengyel Józsefet ismeri el. Szerinte Lengyel *„minden sora valóság"*. Úgy látja, hogy „a Petőfi-irodalomban elrajzolták ennek a magábavonuló, talán makacs, de feltétlenül tisztességes embernek az arcát." Lengyel későbbi elhallgatását alaptalan rágalmaknak tulajdonítja. Őt következetes embernek jellemzi, aki „nyilatkozatából soha semmit vissza nem vont."[20] Dienes Lengyel rehabilitálása után az ő és Heydte osztrák hadbiztos egybehangzónak ítélt közléseire építette fel egész kutatási eljárását. A *Lengyel—Heydte* tudósítások alapján végzett helyszíni kutatás vezetett el az ispánkúti halálhelyhez is. „Itt az álláspontom végleges, hinni tudok magamban; bizonyítani tudom, *hol* és *hogy* halt meg Petőfi" — írta Dienes egyik legutóbbi cikkében.[21]

A magyar—román tudományos munkaközösség összefoglaló jelentését a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének Tudományos Tanácsa 1956. évi szeptember hó 24-én megvitatta. A

[17] *Petőfi életrajza*. III. köt. 374—378. l.
[18] *Petőfi* c. könyve, 1948. évi kiadás, 329. l.
[19] Uo. 331. l.
[20] I. m. 144. és 149. l.
[21] *Levél egy román kutatóhoz*. *Irodalmi Újság*, 1956. júl. 7-i sz.

jelentés Dienes András eddigi kutatásainak eredményeit kiemelve, megállapítja, hogy a magyar—román munkacsoport is a költő halálának körülményeire és helyére vonatkozólag Dienessel egy véleményre jutott. Az Irodalomtörténeti Intézet Tudományos Tanácsa szintén kifejezte, hogy „az összefoglaló jelentésben foglalt álláspont a legvalószerűbb az összes eddigi kutatói álláspontok között."[22] Ennek pedig alapja a Lengyel-féle közlés.

Így áll a Petőfi halálának körülményeire vonatkozó kutatás ezidőszerint az *irodalomtörténet területén.*

A szabadságharcunkkal foglalkozó *történelmi monográfiák* természetesen elsősorban a „segesvári csata" katonai, harcászati leírását közlik, de a csata emlékezetességét, jelentőségét és veszteségünket abban is kiemelik, hogy itt esett el legnagyobb költőnk, Petőfi. Egyes munkák Petőfi elestével hosszasabban foglalkoznak.

Kővári László munkája 1861-ben jelent meg. Ebben már Lengyel József leírásának hatására ismerünk: Petőfi „nézte Fehéregyházánál hosszan a csatát, mely a mint egyszerre felbomlék, ő is futott: hol az út Fejéregyházától Hájasfalvának a hegy alá kanyarodik... itt vérzett el, kozákok fegyverétől."[23]

Horváth Mihály, szabadságharcunk jeles történetírója Petőfi haláláról csak egy mondatban emlékezik meg, szintén a magyar sereg menekülésével kapcsolatban. „E futásban esett el kozák kardok által koszorús költőnk, Petőfi Sándor is, ki Bem kíséretében vala."[24]

Gracza György már részletesen tárgyalja Petőfi elestét. Három „szemtanú": Lengyel József „ezredorvos", Gyalókay Lajos honvédszázados és Szkurka György közhuszár adatközléseit ismerteti. Ezekről ugyan megállapítja, hogy nem egyöntetűek, de bennük „legalább megvan az időrendi összefüggés." Egy kis Gyalókay és Szkurka hatással *Lengyel leírását* Petőfi haláláról így foglalta össze: „Petőfi... az ütközetben nem vett részt. Hisz még kardja sincs. Csak szemlélő. Itt is megfordul, amott is: majd Bem körül, majd az ágyúk megett, majd Fejéregyházán. Hat óratájt jön a végzetes kozák-roham s a tomboló fergeteg őt is magával sodorja. Még látják egyesek, amint menekül hajadonfő, kigombolkozva, nyitott inggallérral. Aztán eltűnik végkép, örökre."[25] Azt, hogy Petőfi fegyvertelen volt, főkép Szkurka huszár erősítette: „Nem volt annál semmiféle fegyver; még csak egy szalmaszál se."[26] Bem körül és az ágyúk megett pedig Gyalókay találkozott, beszélt Petőfivel.

[22] *Szabad Nép,* 1956. okt. 8-i sz.

[23] *Erdély története 1848—49-ben,* Pest, 259. l. — Részletesebben szól a kérdésről a *Petőfi Múzeum* 1888. évf. 52—60. lap.

[24] *Magyarország függetlenségi harcának története* 1848 és 1849-ben III. köt. 1872. 354. l.

[25] *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története,* V. köt. Bpest, 1898. 1082. l.

[26] *Petőfi Múzeum,* I. évf. 1888. 11. l.

A Lengyel-féle ismertetésen alapuló Petőfi-kép tehát a költő haláláról a történelmi irodalomba is belekerült: lőtávolon kívül tartózkodott, sütőkemencén üldögélt, szemlélődött, elmerengett, és végül futva menekült.

Ennek csak egy történelmi munka, *Breit József* könyve mondott ellent: „Ugyane csatában látták végleges eltűnése előtt utoljára szabadságharcunk lánglelkű lantosát, Petőfi Sándort is, mint rendesen legelsőnek a küzdők sorában. Hogy hazájáért hőn lángoló szíve hamvai hol és melyik sírhant alatt porladoznak, azt még most is — és talán örökre — titok fátyla fedi."[27]

Ebben a vélekedésben Lengyel leírásával szemben az jut kifejezésre, hogy Petőfi, *„mint rendesen", a harcosok legelső sorában küzdött,* tehát harcolt. Ezt nem a hadtörténetíró találta ki, hanem egyszerűen az olyan adatközlésnek adott hitelt, amely Petőfiről ezt állította és nem Lengyelnek.

Másrészt Breit is azok közé a pesszimisták közé tartozott, akik nem nagyon bíztak a titok megfejtésében. Egyébként maga Gyalókay, az egyik szemtanú sem vélekedett másképp. A hol és mikép kérdésekről ugyanis ezt írta: „Ki tudna ezen, oly sokszor feltett kérdésekre, — hazugság és ámítás nélkül — megfelelni!"[28]

A múlt század bizonytalankodó, határozott eredménnyel nem kérkedő vizsgálódásairól *Dienes András* elítélően nyilatkozik: „a nagyképű »kutatás« évtizedekig zsákutcában tévelygett".[29] Az utóbbi évtizedek Petőfi-életrajzai viszont Lengyel és Heydte közlései alapján azt, hogy Petőfi hol és hogyan esett el, megoldottnak vélik. Lássuk azonban, valóban kivezet-e ez az út a zsákutcából, s hogy az egészen elfogulatlan történelmi kritikával szemben Lengyel közlései helyt tudnak-e állni.

Lengyel József tudósításának bírálata. A „szőke" Petőfi

Lengyel József leírásában mindenekelőtt egy feltűnő adat ragadja meg a figyelmet: az, hogy Lengyel a Heydtetől említett állítólagos hegyes állszakállú *„szőke"* egyénben *Petőfire ismert,* s a holttestről azt írta: *„bizonyos valék, hogy Petőfi volt."* Ez Lengyel első, *1860. évi* közlésében olvasható. Lényeges, hogy Lengyel Heydte osztrák hadbiztos közlésére való hivatkozással beszél a *„szőke"* Petőfiről. Azirányt semmi kétségét sem fejezte ki, hogy egy szőke férfi holtteste nem

[27] *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának története.* Bpest, 1897. II. köt. 174. l.
[28] *Segesvár és Petőfi* c. közleménye, *Hazánk,* 1887. évf. 348. l.
[29] *A Petőfi-titok,* 138. l.

lehetett Petőfié, sőt nyilván Lengyel úgy is tudta, hogy Petőfi szőke volt.

Arról természetesen Lengyelnek tudomása nem volt, hogy Heydte már korábban, *1854-ben, hivatalos felhívásra mindarról,* amit Petőfi elestére vonatkozólag tudott, a budai „cs. k. Katonai és Polgári Kormányzóság" elnökségének jelentést küldött. Amikor ugyanis még olyan hírek terjengtek, hogy Petőfi nem esett el, hanem az országban bújdosik, a Bach-korszak osztrák rendőrnyomozói Petőfi haláláról biztos értesülést kívántak szerezni. Ezért kértek jelentést a fehéregyházi csata után a halottak eltemettetésével megbízott Heydte ezredestől.

Ebben a jelentésben Heydte a Petőfinek vélt holttestet így írta le: „sovány, kicsiny, száraz arcú volt, igen határozott kifejezéssel és nagy, fekete teleszakállal" („er war mager, klein, trockenes Gesicht, mit sehr bestimmten Ausdruck und grossem schwarzem Vollbart"). Heydte hivatalos közlését a bécsi Staatsarchivban, a titkos császári levéltár anyagában dr. Deák Imre találta meg, s nyomtatásban 1930-ban közölték.[30]

Heydte hivatalos jelentéséből kétségkívül következik az, hogy Heydte a kérdéses holttestet *nem mondhatta szőkének,* mert jelentése határozottan nagy, fekete körszakállú férfiról szól. A „hegyes állszakáll" sem egyezik.

Ha azonban történetesen Heydte mégis úgy tájékoztatta volna Lengyel Józsefet, hogy a halott *hegyes állszakállú szőke* férfi volt. Lengyelnek itt Heydtét korrigálnia kellett volna, a maga tudomása alapján; hiszen ő — amint elmondotta — közelről ismerte Petőfit! Leírása szerint csak a fehéregyházi csata alkalmával többször, egész közelről látta Petőfit: sütőkemencén ülve, erre a „helyére" többször visszatérőben; látta, amint az ágyúgolyótól felvert port az arcáról és szeméből „hosszasan törölgeté"; látta a fehéregyházi kapuzábéhoz dőlve, híd karfájára támaszkodva, ismételten szólt is hozzá, Petőfi válaszolt, s végül még egy dombról visszatekintve, futás közben is látta a költőt „fedetlen fővel." Ennyi látás után az olyan jó megfigyelőnek, emlékezőnek, amilyennek Lengyel a saját leírásából mutatkozik, Petőfi legjellegzetesebb külső tulajdonságáról, hogy nem szőke nem is barna, hanem *fekete volt,* biztos tudomással kellett volna rendelkeznie.

Az, hogy Petőfi nem szőke, hanem fekete volt, köztudomású. Bizonyítására csak azt említem, hogy felesége a hajfürtjét is megőrizte. Midőn férje elvesztése miatt, kétségbeesésében öngyilkossági szándékkal foglalkozott, a saját gesztenyebarna és Petőfi fekete hajfürtjét borítékba csomagolta, emlékül, fia számára, e felírással: „Petőfi Zoltánnak tíz éves korában."[31] Az 1885-ben ásatásra készülő bizott-

[30] *Dr. Mikes Lajos—Dernői Kocsis László: Szendrey Júlia,* Bpest, 1930. 389—392. l.

[31] 1850. ápr. 4-én. — *L. Dr. Mikes—Dernői Kovács* i. m. 387. l.

ság még arra is gondolt, hogy egyéb sajátosságok mellett a megmaradt hajfürt is elősegíti Petőfi holttestének felismerését.

Mindebből következik Lengyel Józsefről az *első leleplezés: fogalma sem volt arról, milyen volt Petőfi külseje.* Ez már maga *alapjában rendíti meg Lengyel egész leírásának hitelességét.*

Erre csakhamar maga is rájött. Lengyel, midőn később, 1874-ben *„Egy szemtanú Petőfi haláláról"* címen ismét részletesen leírta Petőfi utolsó óráit, a sütőkemencétől kezdve Heydte közléséig, *önmagát korrigálta: a halott leírásából elhagyta a „szőke" jelzőt.*[32] Ebből azt is látjuk, hogy bizony volt olyan adat Lengyel közlésében, amit visszavont, de ezt csendben, észrevétlenül minden indokolás nélkül tette.

Lengyel és Heydte közlésében tehát először is lényeges ellentmondásra mutathatunk rá. Viszont abból, hogy Heydte Fehéregyháza és Héjasfalva között, az ún. szökőkútnál látott egy holttestet, akiről *feltehető volt,* hogy Petőfi, s a lóháton menekülő Lengyel ugyanezen a tájon *„hitte felismerni"* a gyalog futó Petőfit, e két bizonytalan adatból, a hely egyezése miatt az utóbbi idők Petőfi-kutatása biztos megállapítást kívánt tenni Petőfi halálának helyére. A „hegyes állszakállú szőke" és másrészt a „nagy fekete teleszakállú" egyén azonban sehogysem kapcsolható össze bizonyító láncszemekké. Csak arra enged következtetni, hogy Lengyel korántsem hitelt érdemlő szemtanú.

Érdekes egyébként, hogy a „szőke" Petőfi az első kutatások idején mennyire elfogadott nézet volt *Thaly Kálmán* is beszélt olyan segesvári polgárral, aki „szintén látott egy mellén pikával átütött szőkeszakállú és bajszú embert, zsebeiből kiforgatott irományokkal, mint ezt a V. U. egyik — Petőfi haláláról írt — tudósításban is olvashatni;"[33] csakhogy ez a holttest a segesvári polgár elbeszélése szerint nem az országút mentén, hanem a hegy lejtőjén feküdt. — *Bartha János* volt honvédszázados még a szőke szakállt és bajuszt sem vélte bizonyítéknak arra nézve, hogy a halott Petőfi volt, mert: „hány *szőke szakállú és bajszú* tisztek lehettek ott? *nem csak átütött, de merőben átlyukgatott mellel s kiforgatott zsebekkel, mikből irományokat, Kossuth jegyeket* szélnek eregetve, érdemjeleinket lábbal tapodták a bősz kozákok!"[34] Azt tehát ő sem tudta, hogy Petőfi nem szőke volt, de egészen reális az a megállapítása, hogy a kiforgatott zsebből előkerült irományok és a holttest mellett talált érdemjelek sem bizonyítják, hogy egy ilyen halott csak Petőfi lehetett. — Nem csoda, hogy még *szőke ál-Petőfik* is jelentkezni mertek, vitorlavászon ruhában, kis kecskeszakállal, annyira nem ismerték sokan Petőfit.[35] — Azt azonban feltűnő, hogy *Pákh Albert* sem tett észrevételt Lengyelnek a

[32] *Történeti Lapok,* I. évf. 1875. 399. l.
[33] *Vasárnapi Ujság,* 1860. évf. 599. l., XI. levél.
[34] Uo. 1860. évf. 649. l., XXII. levél.
[35] Ilyen adat a *Vasárnapi Ujság* 1861. évf. 127. lapján olvasható.

„szőke" Petőfiről szóló közlésére, pedig ő a költő közelebbi ismerőseinek sorába tartozott, s szerette is a lapjában megjelent cikkeket szerkesztői jegyzettel ellátni. Emiatt Lengyel leírásának hitelessége iránt sem támadt kételye, sőt az összes beküldött levelek között Lengyelét a legnagyobb figyelemre érdemesítette.

Nem „ezredorvos", hanem „kandi néző"

Lengyel József 1860. évi közléséből mindenki azt gondolhatta, és sokan később is még így vélekedtek, hogy ő a fehéregyházi csatában mint katonaorvos tevékenykedett. Maga Lengyel ismertette orvosi működését: „mi a romok között foglalánk helyet, én hivatásommal — a sebesültek kötözésével — elfoglalva." — Mikor délután a sebesültek szaporodtak, „Épen egy kaszai fuvaros fölkarját metszém ketté melyet egy golyó szétzúzott" — írta a továbbiakban. Vagyis nemcsak könnyebb sebeket kötözött be, hanem nagyobb műtéteket is végrehajtott. Ilyen orvosi tevékenységet nyilvánvalóan csak a legfontosabb műszerekkel ellátott kötözőhelyen lehetett elvégezni. Ez a rögtönzött elsősegély-nyújtó hely, Lengyel közlése szerint, Fehéregyháza község nyugati szélén, az egyik romos házban volt. Itt állt az a sütőkemence is, melyen Lengyel Petőfit látta üldögélni.

Azt, hogy a csatában mint *polgári személy* és nem katonaorvos vett részt, *maga Lengyel* megírta, csakhamar az első tudósítása után. Lengyel cáfolatot írt Thaly Kálmán közléseire, s ez alkalommal tett nyilatkozatában félreérthetetlenül közölte:

„Én azon napi csatában nem mint katona, hanem, némi apró önkénytes szolgálattétel mellett, mint kandi néző vettem részt. Nekem annak nagyszerűségéről és iszonyairól az ideig fogalmam sem volt. Hogy pedig egy ily néző minden mozzanatot pontosabban meg tud jegyezni, mint néha maguk a szereplők, talán szintén magában érthető."[36]

Akik Lengyelnek csak orvosi segítségéről szóló első közléseit ismerték, s nem vettek tudomást az ő szerepét tisztázó második leveléről, Lengyelt egyszerűen megtették „ezredorvos"-nak. Ez a szerep természetesen erősítette Lengyel egyéb adatainak jelentőségét, hitelességét. *Szana Tamás* pl. a költő halálának 30. évfordulójára írt *Petőfi* c. megemlékezésében Lengyel leírására így hivatkozott:

„A végzetes ütközet — és Petőfi végső óráinak elbeszélését Lengyel Józsefre bízzuk, ki e csatában a magyarok közt mint ezredorvos vett részt, Petőfivel személyes ismeretségben állt és őt a csata elejétől kezdve csaknem az utolsó percig szemmel tartotta.[37] — Ezután

[36] Lengyel második levele a *Vasárnapi Ujság* 1862. évf. 43. lapján.
[37] *Koszorú* II. köt. 162. l, 1879. — Szana Tamás a Petőfi-Társaság közlönyének, a Koszorú-nak szerkesztője volt.

Lengyel leírását egy mellékelt, Lengyel adatait feltüntető térképre való utalásokkal, szószerint közölte.

Szana Tamásnak a *Koszorú-ban* közölt megemlékezését teljes egészében átvette *A hon* c. lap is. Ez Lengyelt szintén ezredorvosnak írta.[38] A cáfolatot néhány nap múlva *maga Lengyel József* adta meg. Ezt írta: „A hon tárczájában látom, hogy Kertbeny Károly úr, a Petőfi haláláról megemlékezvén — személyemet olyatén czímmel ruházta fel, mely engem sem a múltban, sem a jelenben meg nem illetett. A Segesvár Fehéregyházi csatában — mint polgári orvos — önként vettem részt, és segítettem a megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek. — Ez fejti meg azt is, hogy miért jelenhettem meg többfelé azon nap folyamán. Az *ezredorvosi* czím tehát engem nem illet."[39]

Lengyel helyreigazítását azonban még mindig sokan nem vették tudomásul. A *Vasárnapi Újság* Petőfi halálának 50. évfordulója alkalmából is ezt írta: „... legérdekesebb és legfontosabb Lengyel Józsefnek, Bem hadserege ezredorvosának s akkor székelykeresztúri orvosnak 1860. augusztus 25-én kelt levele, mely... mind máig egyik legmegbízhatóbb forrás..."[40]

Ha valaki fáradságot vesz arra, hogy Lengyelnek Petőfi haláláról szóló 1860. és 1874. évi leírását pontosan összehasonlítsa, a „szőke" jelző eltüntetésén kívül még egy érdekes dologra jön rá: arra, hogy *Lengyel a második közlésben már nem beszél sebészi tevékenységéről, felkar amputálásáról.* Pedig azt írta, a végzetes nap eseményeit olyan hűen és egyszerűen beszéli el, „mintha a miatyánkot mondaná". Miért hagyta hát el ezeket a részeket? Nem kétséges, azért, mert ezen a ponton lehetett legkönnyebben kétségbevonni állításai hitelességét. Ezt még a kortársai megtették.

Lázár Ádám, a marosvásárhelyi kerület függetlenségi párti országgyűlési képviselője, mint a Történelmi Társulat tagja intézett kérelmet a Társulathoz Petőfi halála körülményeinek tudományos felkutatása érdekében. Ebben nyilvánosan megtámadta Lengyel szavahihetőségét: „Hogy Lengyel közleményei nem alapulnak a valóságon és hűségen, erre nézve még hiteles élő tanúk vannak, kik határozottan állítják, hogy *Lengyel azon időben a csatatéren jelen nem volt és így Petőfivel ott nem is találkozhatott."* Még súlyosabb vádat is szemére vetett Lengyelnek: *miért nem segített Petőfin,* aki gyalog volt, ő meg lovon, ha olyan közel volt hozzá? Lázár Ádám „többek nevében" kifejezte azt a nézetet, hogy „Petőfi eltűnésének kérdése egyedül Lengyel által meg nem oldható, sőt igen kívánatos, hogy minden eddigi adatok, közlemények és még nem nyilatkozott egyének részrehajlatlan fölhasználásával a halál

[38] 1879. július 31-i sz., reggeli kiadás.
[39] *A hon,* 1879. aug. 5-i reggeli kiadás.
[40] *A fehéregyházi csata és Petőfi halála* c. cikk, 1899. júl. 30-i számban.

ideje és helye lehetőleg történelmi biztonsággal kinyomoztassék és megállapíttassék, mit a történelmi társulat nincs elkésve megtenni..."

Egyes személyeket névszerint megnevezett, hogy Lengyelt kihallgatásukkal „az oknélküli irkafirkától megmenteni igyekezzék. Ezt kívánjuk, ezt követeljük hazafiságból a nemzet nevében" — írta Lázár Ádám.[41]

Bár a Történelmi Társulat a kért kutatásra nem vállalkozott, hanem társadalmi vagy hatósági úton kívánta a kérdés tisztázását, Lázár Ádám tovább fáradozott. Felkért mindenkit, aki a tárgyban valami biztosat tud, hogy azt „híven és tartózkodás nélkül előadni hazafi kötelességüknek lenni ösmerjék..."[42] Lázár kétségkívül indulatosan vitatkozott, az „ezredorvost" székelykeresztúri „sebész"-szé degradálta, és bántó hangon állította, hogy a könnyenhívőket máris tévútra vezették a „borbélylegényféle... okoskodások". Sajnálatos, hogy az akkori viták személyes éllel, lekicsinyléssel, gúnnyal folytak, mint alább még majd látjuk, kölcsönösen, Lengyel és ellenfelei részéről. A sértegetés végül odáig fokozódott, hogy a lapszerkesztő már csak a „Közönség köréből" című rovatban közölte a válaszokat, azzal a megjegyzéssel, hogy „csupán a sajtóhatóság irányában vállal felelősséget".

A Történelmi Társulat elutasító válasza után Lázár Ádám Nagykükülló megye törvényhatóságához, Segesvárt nyújtott be kérést, „hogy ezen nemzeti fontosságú ügy minden dolgaiból kinyomoztatva, halhatatlan költőnk halálideje és helye lehető bizonyossággal földeríttethessék."[43]

A kutatást valóban megejtették, Lázár Ádám a vallomásokat tartalmazó jegyzőkönyveket a Petőfi-Társaságnak megküldte, a közvéleményt pedig az eredményről a *Magyar Polgár* című lapban tájékoztatta.[44]

Lengyel Józsefnek az ütközetben való részvételével kapcsolatban *Gamerra Gusztáv báró,* 1849-ben huszárszázados és székelykeresztúri térparancsnok fejezte ki kétségét. Kijelentette, hogy Lengyelt a csatában nem látta: „mint térparancsnok emlékszik, hogy Lengyel ambulancehoz rendelve nem volt, — tekintetbe véve, hogy egy csatába nem megy oly könnyen, a kinek oda mennie nem kell, ez okból gyanítja, hogy Lengyel nem volt jelen, és ha ő mégis ottlétét állítja, az ellen nincs kifogása, — azt azonban határozottan tagadná, hogy Lengyel biztosan megmondhatná, Petőfi Sándor hol esett el? Egy olyan válságos csatában, mint a segesvári volt, hol egész csapatok semmisültek meg, hol a lővonalban volt tisztek és segédek még azt sem tudták, mi történt a tábornokkal, nehezen sikerült egy nézőnek egyről mint Petőfi Sándor, ki elég bátor volt gyalog a csata élén járkálni, megmondani, hogy Petőfi mely helyen esett el."

Így vélekedett Gamerra, s azt tartotta valószínűnek, hogy Petőfi a *Monaszteria táján* lelte halálát. Itt látta őt utoljára.

[41] *Kelet,* 1879. 183. és 189. sz. *Petőfi eleste helyéről* c. cikkben.
[42] Uo. 208. sz.
[43] *Kelet,* 208. sz.
[44] 1880. évf. 185—186. sz.

Haller Ferenc gr., 1849-ben segesvári térparancsnok is azt a nézetét fejezte ki, hogy oda sebesülteket nem szállítottak, ahova Lengyel orvos „hazafiúi buzgalomból" felállított egy kötözőhelyet. Haller állította, hogy ő a csatában jelen volt, s Petőfit Bem kíséretében látta.

A viták során egyébként az is kiderült, hogy Bem főseb̈észe egy *Lépácsek* nevű orvos volt, a kötözőhelyet pedig a fehéregyházi református templom oldalánál, végig a prefektusi lak előtt állították fel.

Lengyel József az ellene emelt vádakkal szemben a támadó védekezés módszerét választotta, és a gúnyos megjegyzésekkel sem maradt adós. — Haller Ferenc grófról megismételte azt a már 1861-ben tett kijelentését, hogy Haller nem is volt jelen a július 31-i csatában, mert délben még Székelykeresztúron ebédelt, gr. Haller Józsefné házában. A csata színhelyére csak délután ment ki. — Arról, hogy ő polgári személy létére is ki mert menni a csatatérre, s egyben gúnyos célzással Gamerra és Haller katonai becsztására, Lengyel ezt írta: „A katonai egyenruha nem mindig mérlege a bátorságnak: az ilyenek számára van feltalálva a *térparancsnokság*..."[45] Lengyel már korábban utalt arra is, hogy a maga társadalmi helyzete miatt van hátrányosabb helyzetben, mint ellenfelei, mert fontosabbnak tekintik azt, hogy *ki* mondott valamit, mint azt, hogy *mit* mondott. „Nem kis feladat tehát nekem, plebejusnak — a tekintélyek ezen virágzó korszakában — a születés, és irodalom patríciusaival sorompóba szállanom."[46]

A védekezésnek ez a módszere azonban nem elég annak elleplezésére, hogy Lengyel József *végszavában megmásította a saját legfontosabb állítását.* Lengyel ugyanis a vita befejezéséül azt írta, hogy *sohasem állította, hogy tudja Petőfi elestének helyét és Petőfi sírját!* Még 100 forintot is felajánlott Lengyel, ha valaki bebizonyítja, hogy ő valahol is azt írta volna, hogy tudja a költő elestének és sírjának helyét.

Lázár Ádám nem is késlekedett, hogy Lengyelt a szaván fogja. *Zárszó P. S. eltűnéséhez* c. cikkében Lengyel első, 1860. évi leveléből idézett. Itt Lengyel valóban ezt írta: „Sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára ásott közös sírban van..."[47] Lázár fel is szólította Lengyelt a felajánlott 100 Ft fogadás befizetésére a tervezett Petőfi-emlék javára. Végül Lázár egészen kíméletlen hangon, a „Sutor ne ultra crepidam" idézettel ajánlotta Lengyelnek az „irkafirka hóbort" abbahagyását, s „Lengyellel végeztem" kijelentéssel fejezte be zárószavát.[48]

Lengyel, Lázár Ádámnak a *Kelet* 1879. évi 197. számában ellene tett „kirohanására" szintén a végletekig személyeskedő hangon válaszolt, s már itt ezt írta: „ha ma kellene ez ügyben az első közleményt

[45] *Magyar Polgár*, 1880. évi 191. és 192. sz., *Lengyel: Végszavam Petőfi Sándor eltűnéséhez* c. cikke.
[46] *Történeti Lapok*, 1874. 396. l.
[47] *Vasárnapi Ujság*, 1860. 507. l.
[48] *Magyar Polgár*, 1880. 195. sz.

megírnom, a tapasztaltak után nem állok jót magamról, hogy minden idevonatkozó szót inkább elhallgatnék, hogysem kitegyem magam annak, hogy az Egyetértés és Pesti Napló által teremtett és nálunk is már cultiválni kezdett modern hírlapírói gyanúsító és kisebbítő szóözön cloakájában magam megförösztessem."[49] Ez a megbánás hangja, a sok támadás miatt, amiért Petőfi halálának leírására, mint „szemtanú" egyáltalán jelentkezett.

Azzal a szemrehányással szemben, hogy Petőfit a veszélyben cserbenhagyta, Lengyel így válaszolt: „Ha akartam volna, sem állott módomban Kemény Simont utánozni, mert míg én lovamat rendbe hoztam, s mint gyakorlatlan lovas arra felülhettem, Petőfi addig már elment volt, — hihetően a fogadó udvarán hagyott szekérhez tartott. A falu között áthaladtomban én őt nem láttam, csakis a Kis Buni útnak az országútjába szögellése táján lévő dombról vissza nézve véltem őt egy futó alakban megösmerni. — Ha való az, a mit b. Heydte beszélt, akkor aligha csalódtam."[50]

Heydte tanúul hívása arra enged következtetni, hogy Lengyel a kisbuni út beszögelléséig tartó futást arra a közlésre építette fel, hogy Heydte itt feltételezhetően Petőfi holttestét látta. Két bizonytalan adatból azonban sohasem következik biztos tudomás. Ez a Lengyel—Heydte-féle adatközlés összekapcsolásának logikai gyengesége, s így a „koronatanúk" tudósításainak történelmi forrásértéke szükségképpen csak feltevésekké gyengül. Ez Heydte közlésének későbbi megvizsgálásából méginkább kitűnik.

Akik azonban Petőfi halálának rejtélyében feltétlenül bizonyosságra akartak eljutni, csak azt az utat választhatták, hogy erősítik Lengyel és Heydte megbízhatóságát. Főképp Lengyelét.

Dienes András pl. azt, hogy Lengyel az első leírásában „szőke" Petőfiről beszél, Heydte következetlen közléseinek tulajdonítja, minthogy a holttestet csak pár pillanatig szemlélte.[51] Pedig aki már Petőfinét is meggyőzte a holttest külsejéről, s határozottan fekete szakállú holttestről tett hivatalos jelentést, az nem mondhatta, hogy a Petőfinek vélt holttest szőke volt. Ez csak Lengyel helytelen tudomásából származhatott, noha Dienes Lengyelről feltételezi: „Kétségtelen, hogy előző napon Székelykeresztúron már látta a költőt."[52]

Dienes idézett könyvében Lengyelről a következő megállapításokat olvashatjuk: „a javíthatatlan mesélőket... Lengyel könnyűszerrel megcáfolta" (150. l.). — „Vita keletkezett, amiből Lengyel került ki győztesen..." (150. l.). — „Tévedései olyanok, hogy Lengyel őszinteségét csak megerősítik az elfogulatlan bíráló szemében." (149. l.) — Dienes rokon-

[49] *Magyar Polgár*, 1879. évf. 201. sz.
[50] *Lengyel: Mégis Petőfi* c. közleménysorozatából, *Magyar Polgár*, 1879. 208. sz.
[51] I. m. 149. l.
[52] Uo. 144. l.

szenvesen szól Lengyel orvosi működéséről, népszerűségéről. Kortársainak azt a törekvését, hogy állításait megcáfolják s az ellene intézett támadásokat csak a „helybeli és megyei nagyságok", mágnások bosszújából, meg a „kaszinótagok dühé"-ből magyarázza. Ezeket Lengyel ellen szórt „rágalmak"-nak tünteti fel (141. l.). Úgy látja, hogy végül is a Lengyel ellen irányult „hírlapi vitá"-nak csúfolt kisvárosi kaszinói civakodás a „posványba" fulladt. — „A szegények orvosa elhallgat, még 15 évig él, de a makacs ember nem beszél, s megértjük, hogy haláláig rázta az undor." (155—156. l.)

A hírlapi viták áttanulmányozásából azonban Lengyelről egészen más kép tárul az olvasó elé.

Ha valaki elolvassa Bereczki Zsigmond székelykeresztúri tanítóképzői tanár közleményét,[53] képet nyer arról, milyen volt Lengyel magatartása, hogyan vélekedtek róla városának polgárai. Sokkal többről volt itt szó, mint vidéki kaszinói veszekedésről, amelyben Lengyel a méltatlanul sértett. A személyes vonatkozású és súlyosan sértő állítások, kifejezések miatt ebből az írásból nem kívánok idézni, csak annyit, hogy a válaszíró szerint, amiket Lengyelről közölt, azok „nem költemények, a milyenekkel Lengyel ámítani szokta a világot." Akik tehát Lengyelnek legkevésbé hittek, azok az őt ismerő, vele egy városban lakó, értelmiségi emberek voltak. Ennek az Erdélyben, Kolozsvárt megjelenő *Magyar Polgár* c. lapban adtak kifejezést.

Lázár Ádám sem az erdélyi mágnásoknak kívánt elégtételt nyújtani, amidőn nem fogadta el Lengyel közléseit, hanem — és ezt ismételten hangsúlyozta, el is hihetjük neki — mint a Történelmi Társulat r tagja, az igazságot kívánta felkutatni.

Ki látta utoljára Petőfit?

Az előbbi két fejezetben korántsem fejeztük be Lengyel tudósításának bírálatát. Ennek hitelességéhez még más vonatkozásokban is szó fér.

Lengyel *„Egy szemtanú Petőfi haláláról"* c. közlésében minduntalan hangsúlyozza, váltig erősíti, hogy életben ő látta utoljára Petőfit. Cikkét is ezzel fejezte be: „utoljára is azt mondom: *Petőfit még is csak én láttam utoljára.*"[54] Ez a hely, ahol Petőfi eltűnt a szeme elől, elbeszélése szerint Fehéregyháza és Héjasfalva között, az országút emelkedésénél, a kisbuni út beszögellésénél volt.

1860-ban ugyan Lengyel azt írta, hogy a dombról visszanézve „Petőfit hittem felismerni", 1874-ban pedig ismételten ezt írta, Petőfit „látni véltem", — ezekből a határozatlan kijelentésekből végül mind Lengyel,

[53] *Válasz Lengyel József régibb és újabb keletű székelykeresztúri leveleire. Magyar Polgár*, 1879. évi 230. és 231. sz.
[54] *Történeti Lapok*, 1874. 400. l.

mind a kérdéssel foglalkozó irodalom azt a következtetést vonta le, hogy életben Petőfit utoljára Lengyel látta. Pedig a bizonytalanság Lengyel egy másik írásából is kicsendül: „Sokszor valék Petőfit illetőleg oly helyzetben, hogy azt hittem, miszerint azon pillanat, melyben őt utolszor láttam, talán az iszonyat által megrémült agyam káprázata volt."[55]

Dienes András nemcsak elfogadta, hogy a megnevezett helyen Lengyel láthatta Petőfit, hanem a helyszínen végzett ellenőrzéssel, látási próbával bizonyította is, hogy ez lehetséges volt: a Lengyeltől említett dombról az út hajlatába állított sötét nadrágos, fehér blúzos férfit jól lehetett látni.[56]

A kérdés azonban elsősorban az, hogy *Petőfi eljuthatott-e a buni út beszögellésénél levő kaptatóig.*

Már *Lőrincz József,* a fehéregyházi csatában részt vett honvédőrnagy azt állította, hogy ez lehetetlen volt: „a jobb szárny gyalogsága és az erősen szorongatott középen álló lovasság által megkezdett, s hirtelen általánossá vált rendetlen retirade alatt — ha Lengyel úr levele szerint, Petőfi Fehéregyház tanorkapu lábjánál, tehát a közlekedő úton állt — ezen falunál hátrább a rohanó özön orosz lovasság miatt gyalog nem menekülhetett."[57]

Pap Lajos, Bem tábornok szárnysegéde és vezérkari főnöke arról nyilatkozott, hogy ő a csata minden mozzanatát, „mint vezérkari főnök elejétől végig" ismerte. Petőfit elesni nem látta, s nem hiszi, hogy valaki is látta volna: „Hogy is nézhette volna valaki ezt a halált anélkül, hogy saját életével ne kívánta volna azt megváltani!" — Petőfit azonban olyan helyzetben látta, „a honnét menekülni emberi számítás szerint nem volt lehetséges." Ez a hely a Monasztéria nevű oldal. A Bem körül tömörült vezérkar és 40—50 lovas ki tudott törni az orosz dzsidások gyűrűjéből, de a gyalogos Petőfi ezen belül maradt, a Monasztéria táján. Pap Lajos nyilatkozatát az 1880-ban végzett jegyzőkönyvi kihallgatások alapján Lázár Ádám közölte.[58]

Lengyel József Pap Lajos alezredes állítása után, *Végszavában* ezt írta: Pap Lajos „... nyilatkozata után én is őtet tartom azon élőlénynek, ki Petőfit életben legutoljára látta."[59] Lengyel tehát megint visszavont valamit: azt az 1874-ben még erőteljesen védelmezett kijelentését, hogy Petőfit ő látta utoljára életben. Lengyel azonban következő szavaiban már mindjárt vissza is tért régebbi állításához, sőt Pap Lajos nyilatkozatát ennek alátámasztására igyekezett felhasználni. Lengyel ugyanis a továbbiakban ezt írta: „Halála legvalószínűbben csakugyan azon a tájon kellett, hogy essék, hol én őtet egy dombról vissza nézve még futni láttam, mert azon hely megfelel azon tájnak, hol a táborkar

[55] *Vasárnapi Ujság,* 1861. 441. l.
[56] I. m. 149. l.
[57] *Vasárnapi Ujság,* 1861. 56. l.
[58] *Magyar Polgár,* 1880. aug. 22-i, 185. sz.
[59] Uo. 1880. 181. sz.

— Bemet közbe fogva — magát az orosz lovasság vasgyűrűjén keresztül vágta... E szerint nincs okom eddigi állításaimból egyetlen betűt is visszavonni; hanem ellenkezőleg, az alezredes úr nyilatkozatának minden betűjét igazolásomul méltán tekintem."

Arra, hogy a védekezés során végképp zavarba jött Lengyel már a cáfolatban is a maga igazát kereste — hisz Pap Lajos azt állította, hogy Petőfi a Monasztéria táján esett el, Lengyel pedig tovább ragaszkodott az országút emelkedésének tájához — már *Lázár Ádám* rámutatott *Zárószavában*.[60] Csak az a különös, hogy a mai kutatás is még Pap Lajos—Lengyel—Gyalókay- és Heydte-féle „vallomáslánc"-ról szól, holott ezek a nyilatkozatok, közlések lényegesen eltérőek, egymásnak alapvető kérdésekben ellentmondóak.[61]

A fehéregyházi csatában jelen volt Lőrincz József, Pap Lajos, Gamerra Gusztáv és mások véleménye szerint Petőfi nem juthatott el az ún. szökőkútig, ahol Heydte egy Petőfinek vélt halottat látott, s amelynek közelében Lengyel Petőfit „vélte látni". Felmerült azonban az a kérdés is, hogy a lóháton menekülő *Lengyel a „dombról" egyáltalán láthatta-e Petőfit.*

Lengyel az első közlésben még azt írta, hogy Petőfivel együtt kezdtek futni „az országúton felfelé". Őt, Lengyelt „helyzetismerete rövidebb úton vezette". — Mikor vádlói számon kérték tőle, hogy miért nem segített Petőfinek a menekülésben, már azt írta, hogy nem állott módjában a hajdan Hunyadi Jánost megmentő Kemény Simon utánzása. Időbe telt, míg a lovát rendbehozta, nem is volt gyakorlott lovas, Petőfi időközben már előre haladt. Fehéregyháza faluban nem látta őt, s csak a „dombról" visszatekintve, vélte egy futó alakban felismerni. Vagyis az országúton, futás közben nem találkozott vele.[62] Pedig abból a *többes számban* való közlésből, hogy Lengyel ezt írta: *„futottunk", „a faluból már jól kijöttünk, láttuk..."*, Dienes is azt következtette, hogy Lengyel a falun túl, lóháton utolérte a gyalog futó Petőfit.[63] Ezt azonban utóbb a segítségnyújtás elmulasztása miatt megvádolt Lengyel tagadta. Az pedig nyilvánvaló, hogy ha Lengyel visszatekintve látta Petőfit, akkor el kellett mellette haladnia. — Ebben az egész menekülési történetben más dolog sem egyezik magának Lengyelnek a leírásában sem. Az első leírásban, 1860-ban Lengyel még tömeges menekülésről beszélt, arról, hogy lova őt is alig tudta a bekerítő gyűrűn kívül segíteni, a gyalogságból csak a tartalék tudott megmenekülni. Második leírásában viszont már azt közölte, hogy a tanorok mellett, a kaptatóig futva, „alig egy két gyalog futót hagytam el". Petőfi azonban, „azon pontot, hol látni véltem, sebesen futva elérhette".[64] Ezt annak magyarázatára

[60] *Magyar Polgár*, 1880. 195. sz.
[61] *L. Dienes Andrásnak* az *Irodalmi Ujság* 1956. júl. 7-i számában megjelent cikkét.
[62] *Magyar Polgár*, 1879. 207. sz. *Mégis Petőfi.*
[63] I. m. 148. l.
[64] *Történeti Lapok*, 1874. évf. 398. l.

írta, hogy a *személyben* nem tévedhetett, hisz az országúton csak egy-két gyalogos futott.

Abban a kérdésben, hogy Lengyel futás közben láthatta-e Petőfit, szintén még a kortársai közt talált cáfolóra. *Imreh Sándor* volt ez a bíráló, a szabadságharcban Mátyás-huszár, később marosvásárhelyi nyomdavezető, a múlt század végén Petőfi eleste körülményeinek egyik lelkes kutatója, az *1848—49. Történelmi Lapok* munkatársa. Hogy a csata részleteiről és Petőfi elestéről a szemtanúkat felkutassa, tőlük értesüléseket szerezzen, 1888-ban 300 példányban nyomtatott körlevelet küldött szét. Kutatásairól még ezt közölte: „Sokat foglalkoztam a segesvári csatatérrel, főleg Petőfire vonatkozólag. Leküzdhetetlen vággyal kerestem, kutattam a helyet, hol a nagy költő kilehelte nemes lelkét, s a hősök közös sírját, hol tán alussza örök álmát..."[65] *Csoboth István* Kászon-Újfaluban lakó és *Kiss János* marosvásárhelyi öreg honvédek közléseit Imreh Sándor annak megcáfolására használta fel, hogy Lengyel a menekülés közben Petőfit láthatta, felismerhette. Csoboth azt írta levelében, hogy midőn a magyar lovasság a héjasfalvi híd felé menekült, „futás közben a kozákokkal összevegyültünk s *a nagy porfelleg miatt sokáig úgy együtt mentünk, hogy egymást fel nem ismertük*". — Kiss János szerint pedig a csata napján tikkasztó meleg, szélcsendes idő volt, a „a két hadakozó fél fegyvereiből kifejlődött lőporfüst a meghátráláskor is ott borongott még a csatatér felett". Lengyel tehát már csak a porfelleg és a lőporfüst miatt sem láthatta Petőfit.

Imreh Sándor a csatatér és út egyes szakaszait Segesvártól Héjasfalváig lépésekkel pontosan lemérte. Adatait közölte, s a következő kérdésre kért választ Lengyeltől: „Fehéregyházának Segesvár felőli végétől lóháton vágtatva Héjasfalva közeléig 6620 lépésnyi utat futott meg, hogy a muszka bekerítő vonalon kívül jusson: ez idő alatt Petőfi mikép haladhatott az országúton ugyancsak Héjasfalva felé azon ponttól, a honnan az orvos úr indult el 3500—4000 lépés távolságra gyalog? Továbbá a nagy úti és lőporfüstön keresztül mikép ismerhette fel Petőfit mintegy 3000 lépés távolságból?" — Lengyel Imreh Sándor felhívására[66] nem válaszolt. 1892-ben Imreh ismét felhívta Lengyelt: „Nem késő; még válaszolhat azon állítása támogatására nézve, hogy Héjasfalva közeléből" *hogyan ismerte fel Petőfit?*[67]

Azt, hogy Lengyel a második felszólítást is válasz nélkül hagyta, nem lehet „makacssággal" magyarázni. Nyilvánvalóan bebizonyították neki, hogy a jelzett emelkedőről nem láthatta Petőfit, tehát ez az állítása sem fedi a valóságot.

Dienes említi, hogy Lengyel még egy „szerencsétlen térképhibát" is elkövetett: összecserélte a Rogyina és a Sárpatak hídját. Ezt nemcsak

[65] *Újabb adatok Petőfi haláláról, 1848—49. Történelmi Lapok,* 1892. okt. 15-i sz.
[66] *Erdélyi Híradó,* 1891. 265. sz.
[67] *1848—49. Történelmi Lapok,* 1892. évf. 230. l.

Lengyel „személyes ellenségei" fordították ellene, hanem Gyalókay Jenő is ezért vonta kétségbe Lengyel vallomását.[68]

Véleményem szerint Lengyel felelősségét azért, hogy igazat írt-e, nem lehet olyan színben feltüntetni, hogy vele szemben Lázár Ádám kezdeményezésére „Apáthy alispán úriszék-módon folytatta le a vizsgálatot".[69] Imreh Sándor, a székelykeresztúri tanítóképzői tanárok, de Lázár Ádám és Pap Lajos sem voltak az „úriszék" tagja. Lengyel előadásának hitelességében pedig ők is kételkedtek.

Magam egészen tárgyilagos kritikával jöttem rá arra, és igazoltam a fentiekben, hogy *Lengyel leírásai* Petőfi utolsó óráiról és halálára vonatkozólag *történelmi forrásul el nem fogadhatók.*

Petőfi holttestét látta-e Heydte?

Erre a kérdésre a fentiek részben már választ is adnak: ha Petőfi nem juthatott el a buni út beszögelléséig, akkor az ezzel szemben levő „szökő kút" mellett látott holttest nem lehetett Petőfié.

Szükséges azonban, hogy a Heydtetől származó tudósításokat is tüzetesebben megvizsgáljuk.

Különböző időből, a Petőfinek vélt holttestről, magától Heydte bárótól, egy, a reá való hivatkozásokból pedig három adatközlést, tudósítást ismerünk.

Ezek között az első *Szendrey Júlia* nyilatkozata. Petőfi özvegyének házasságkötése alkalmával ugyanis férje haláláról írásbeli nyilatkozatot kellett adnia. Ebben először egy székelykeresztúri *gyógyszerészre* hivatkozott, „ki azon időben az erdélyi főseregnél lévén, ebbeli tudakozódásaimra azt felelé: ő Petőfi Sándort azon pillanatban látá utoljára, midőn a kozákok által körülvétetve, szakasztatott el a futó hadseregtől." — Dienes közli, hogy a névszerint nem említett székelykeresztúri gyógyszerész *Lengyel Sámuel* volt. Ő a csata idején Lepacsek törzsorvos kötözőhelyén tartózkodott.[70] Itt meg kell még jegyeznünk, hogy *Lengyel József* orvos viszont már első levelében azt állította: „Ezen tőlem hallottakat beszélték el nejének is, ki azon év telén B. S. társaságában idáig utazást tett, s miután ennyit hallott, megnyugodott benne, s innét visszatért."[71] Valóban *Lengyel József* közlésére ismerünk abban, hogy Petőfit akkor látta utoljára, mikor a kozákok gyűrűje bezárult. A *gyógyszerész* Lengyel Sámuel tehát ezt az értesülést Petőfi özvegyének esetleg csak közvetíthette.

Szendrey Júlia tovább így folytatta: „Ezentúl többen nem látták, s a valószínűség ottani elvesztét bizonyítja, mit még hitelesebbé tesz

[68] I. m. 155. l.
[69] Dienes. u. o.
[70] I. m. 137. l.
[71] *Vasárnapi Ujság*, 1860. 507. l.

udvarhelyszéki katonai parancsnok, B. Hayte azon állítása, mely szerint ő a csata lefolyása után a csatatért följárván a halottak között talált egy holt testet, mit öltönyei és alakja leírásából bizonyosan lehet férjem, Petőfi Sándornak elismerni." Szendrey Júlia ezt a nyilatkozatot 1850. július 21-én írta.[72]

Hogy *Heydte* részletesebben milyennek írhatta le azt a holttestet, amelyben Petőfi özvegye a férjére ismert, azt Heydte báró 1854. január 12-én kelt, a budai „cs. k. Katonai és Polgári Kormányzóság Elnökségének" megküldött hivatalos jelentéséből ismerjük meg. Ez a jelentés így szól:

„Azonnal, mihelyt a fölkelősereg maradványai a bekövetkezett lovassági roham után a július 31-én Segesvár mellett vívott ütközetben Héjjasfalva felé menekültek, kozákrajok keltek át Fejéregyházán és Fejéregyháza fölött a Küküllőn és ily módon elvágták nagyon sok menekülőnek az útját, akiket mindjárt le is kaszaboltak.

Én, az országúton lovagolva, a kozákok után siettem, amikor közvetlenül a szökőkútnál Fejéregyháza és Héjjasfalva között, egy leszúrt fölkelőtiszt mellett, ki már a nadrágjáig le volt vetkőztetve, több, vérrel bemocskolt iratot láttam heverni, amiket valószínűleg a kozákok találtak a tiszt kirablása közben, s megint eldobáltak, minthogy rájuk nézve nem volt értékük. Én mégis azt hittem, hogy meg kell néznem az iratokat. A mellém beosztott egyik kozákkal fölszedettem az iratokat, és nagyon megörültem, hogy egy akkor igen fontos okmány került a kezembe, mert az egyik irat Kemény Farkas jelentése volt Bemhez, Kolozsvárról keltezve, amelyben Kemény a Hontanhielnische Corps ellen foganatosított defenzív intézkedésekről és saját csapatainak állapotáról nyilatkozik, s egyben megígéri, hogy augusztus 1-én vagy 2-án a mellékelt hadi parancsban megjelölt csapattal Marosvásárhelyre fog érkezni. A holttesttől néhány lépésnyire körülbelül 100 darab magyar dekoráció is feküdt, zsineggel összefűzve. Valószínűleg azt is a halottnál találták a kozákok és a nagy sietségben megint elhullajtották.

A lelet, amelyből azt kellett következtetnem, hogy a halott tisztnek Bem mellett volt állása, arra bírt, hogy közelebbről szemügyre vegyem a holttestet, vajjon nem ismerek-e rá benne egy régebbi ismerősömre. De a halott előttem teljesen ismeretlen volt, *sovány, kicsiny, száraz arcú, nagyon határozott kifejezéssel és nagy fekete körszakállal (er war mager, klein, trockenes Gesicht, mit sehr bestimmten Ausdruck und grossem schwartzem Vollbart).* Nadrágja fekete pantalló volt.

Később tudakozódtam több fölkelőtisztnél ezeknek az adatoknak közlése mellett ez után a személyiség után, és *a legtöbb közülük úgy vélte, hogy a halott bizonyosan Petőfi volt,* akit az ütközetben még láttam Bem oldalán, de akit az ütközet után senki többé nem látott.

[72] Közli *dr. Mikes—Dernői Kocsis: Szendrey Júlia* c. munka 110. l.

Ez minden, amit erről a dologról módomban van elmondani s amit a 152 G/32 P 2. Res. számú magas leirat következtében sietek is a magas cs. k. Kormányzósági Elnökség tudomására juttatni. — Lugos, 1854. jan. 12-én. — Heydte ezredes."[73]

Heydte báró jelentését a Petőfi halálával foglalkozó újabb irodalom döntő értékűnek fogadta el nemcsak arra nézve, hogy az osztrák összekötő tiszt valóban a költő holttestét látta, hanem Petőfi eleste helyének kérdésében is. Dienes pl. ezt írja: „Nincs semmi okunk kételkedni abban, hogy az osztrák összekötőtiszt valóban Petőfit látta holtan heverni Fehéregyháza és Héjjasfalva között, „közvetlenül a szökőkútnál".[74]

Heydte ugyan nem ismerte Petőfit, s csak azt állította, hogy a volt magyar fölkelőtisztek közül a *legtöbb*, akivel *később* beszélt, közlései alapján Petőfinek vélte az általa leírt holttestet, Petőfi életrajzírói mind a *holttest külsejét és ruháját*, mind pedig a körülötte említett *tárgyakat* kétségtelen bizonyítéknak értékelték arra nézve, hogy Heydte valóban Petőfi holttestét látta.

Ennek azonban mindjárt ellene mond a *„nagy fekete körszakáll"*. *Illyés Gyula*, bár hivatkozik arra, hogy Petőfi Mezőberényben Orlay képének bizonysága szerint még hegyes francia szakállt viselt, de szerinte tíz nap alatt Petőfinek „körszakálla is nőhetett". Ezért úgy véli: „Heydte leírása is tökéletesen ráillik Petőfire; beleértve még a fekete körszakállt is..."[75]

Dienes András véleménye a körszakáll kérdésében eltér Illyés Gyuláétól: „a halott leírása tökéletesen ráillik Petőfire, az egész arcot ellepő szakáll, a *„Vollbart"* kivételével..."[76]

Az kétségtelen, hogy 10 nap alatt senkinek nem nő nagy körszakálla. Ez az adat tehát nemcsak, hogy *nem illik rá Petőfire, de egyenesen cáfolata annak, hogy a kérdéses holttest Petőfié volt.*

A felismerés másik csalhatatlan bizonyítéka lenne a polgári öltözet, *a fekete nadrág*. Orlay festménye ugyanis Petőfit ebben ábrázolta, s Heydte is azt közölte, hogy a holttesten fekete pantalló volt.

A csatában jelenlevő igen jelentős személyek azonban azt állították, hogy ez alkalommal Petőfi már *vitorlavászonból készült atillát és nadrágot viselt*. Ezek a személyek, Bem vezérkari főnöke és vezérkari századosa Petőfit közvetlen közelükben látták, ezért közléseiket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ha Heydte megérdemelte, hogy leírásának döntő jelentőséget tulajdonítsanak, legalább annyira megérdemli azt Pap Lajos alezredes, Bem vezérkari főnöke és Gyalókay Lajos vezérkari százados is.

Pap Lajos ezt közölte: „Petőfi ez alkalommal vitorlás vászonból

[73] A jelentést *dr. Mikes—Dernői Kocsis*, i. m. alapján közöltük.
[74] I. m. 142. l.
[75] I. m. 334—335. l.
[76] I. m. 142. l.

készült zubbonyt és nadrágot, fekete pörge kalapot viselt, szokása szerint nyakkendő nélkül."[77]

Gyalókay Lajos leírása ezzel megegyező, csak a kalapban tér el: „azt határozottan tudom és bizonyítom, hogy Petőfinek egész felső öltözetét azon szerencsétlen napon, egy vitorlavászonból készült blouse, mellény és nadrág, továbbá egy szürke köpeny képezé, fején egyszerű katona tiszti sapka volt..."[78]

Hogy a csatában ki lehetett még fekete nadrágban, azt nehéz lenne megállapítani. Hogy azonban Pap Lajos és Gyalókay Lajos közlése szerint Petőfi nem abban volt, a fentiekből nyilvánvaló. — A fekete nadrág tehát szintén nem bizonyíték arra, hogy Heydte Petőfit látta. A kis termet és egy halott „nagyon határozott kifejezése" még kevésbé.

Papiros bármelyik tiszt zsebéből kihullhatott a holttestek kifosztása alkalmával; Kemény Farkas jelentése is lehetett más tisztnél, az említett dekorációk sem bizonyítékok arra nézve, hogy a szökőkútnál Petőfi holtteste feküdt. Sokkal érdekesebb és már kétségkívül bizonyító erejű lett volna, ha Heydte történetesen néhány Petőfi-verset talál, vagy más, Petőfi személyazonosságára vonatkozó iratot. Petőfi zsebeiből ilyesminek kellett volna kiesnie, s ha lett volna az elszórt papírok közt ilyen írás, annak Heydte feltétlenül jelentőséget tulajdonít. Hisz Petőfit hírből és az ellene kiadott körözőlevélből is, mint a magyar forradalom és szabadságharc egyik legnevezetesebb szereplőjét, ismernie kellett. A papírok között azonban nem lehetett semmi, ami kétségkívül Petőfi holttestét bizonyította volna, mert Heydte ilyenről nem szól.

Heydte, mint az ütközet után a halottak eltemetésével megbízott osztrák tiszt, a hivatalos felszólításra felelős is volt azért, hogy a Petőfi haláláról meggyőződni kívánó osztrák hatóságnak legjobb tudása szerint nyilatkozzék, és megnyugtató választ adhasson. Mégsem tudott csak feltevéseket közölni. A történelmi kritikának Heydte adatait is kétkedéssel kell tehát fogadnia Petőfi halála helyének megállapításával kapcsolatban.

A harmadik közlés, már ismét csak Heydtére való hivatkozással, 1860-ban *Lengyel József* részéről történt. Erről korábban már szóltunk, rámutatva Lengyelnek arra a tévedésére, hogy Petőfi szőke volt. Más, kevésbé lényeges eltérés, hogy Lengyel kifordított zubbonyzsebről is beszél, holott Heydte szerint ő a holttestet nadrágra levetkőztetve látta, Lengyel is említi a „csomó összeirogatott papírt", de a dekorációkról már nem szól. Mint tudjuk, Lengyel a *hely* egyezéséből is következtette, hogy a holttest Petőfié volt. Hogy azonban Lengyel az országúton „menekülő" Petőfit nem láthatta, az a korábbiakban kitűnt.

[77] *Magyar Polgár*, 1880. évi 185. sz.
[78] *Segesvár és Petőfi, Hazánk*, 1887. évf. 340. l.

Végül Heydte közlésein alapuló negyedik és *„hiteles"*-nek kijelentett tudósítás 1877-ben, egy temesvári, németnyelvű újságban jelent meg.[79] Az újság a cikk szerzőjének nevét nem közli. A bevezetésből megtudjuk, hogy a lap ezt a közlést „egy magasállású, újságunk barátai közé tartozó személynek köszönheti". A cikk hitelességéül az előszó felemlíti még, hogy az adatok „a segesvári csata egyik akkori szemtanújának feljegyzésein alapulnak". Heydte nevét az újság nem írta ki, de később hivatkozik a halottak eltemetését intéző osztrák hadbiztosra. Az ismertetés tartalmából is kétségtelen, hogy a cikkíró adatait valóban Heydte feljegyzéseiből merítette.

Az 1854. évi Heydte-jelentésnél ez a cikk a holttestről szólva részint több, részint eltérő adatokat tartalmaz. Nemcsak Kemény Farkas jelentését említi, pl., hanem azt is mondja, hogy a papírok közt törzskari állománykimutatások (Standesausweise) és Stein ezredes egyik jelentése is előkerültek. Említi a kitüntetéseket is, de nem néhány lépés távolságra, hanem a papírok között. Külön kiemeli, hogy a papírok *„tisztán katonai tartalmúak voltak, s nem volt köztük egy sem, amelynek magával Petőfivel lett volna vonatkozása"*. Feltételezi azonban, hogy az ilyen papírok Petőfi kabátjában lehettek, ezt pedig a költőt leszúró kozákok magukkal vitték.[80] Végül a holttest leírásában látunk lényeges különbséget. Ez a cikk ugyanis azt közli, hogy a halott *„fekete hegyes szakállú"* volt („die Haare und der Spitze Bart waren schwartz..."). *Heydte tehát szintén korrigálta korábbi közlését*, mely szerint a holttesten nagy, fekete körszakállt látott. Ezzel 1854-ben írt jelentésének adatát maga cáfolta meg, annak hitelességét maga vonta kétségbe.

S itt is felvetjük a kérdést: miért látta ezt szükségesnek? — Dienes szerint „az eltelt idő alatt bizonyára töprengve a látottakon" — írta a halottat *hegyes fekete szakállúnak*. Ugyanezért változtatta meg a holttest nagyságáról szóló adatát is.[81] 1854-ben ugyanis a szökőkútnál látott holttestet *kis* termetűnek, 1877-ben pedig *„középnagyságúnál alacsonyabb"*-nak („unter der Mittelgröße") írta.

Sokkal valószínűbb azonban az a magyarázat, hogy Heydte nem a saját töprengéseinek eredményeként jött rá a változtatás szükségességére — mert hiszen a szemléletből kialakult képzeteink maguktól, töprengés folytán nem szoktak megváltozni —, hanem tudomást szerzett Petőfi valóságos külsejéről, s ezért változtatott korábbi adatain. Pontosan olyan eset ez, mint amikor Lengyel elhagyta a szőke jelzőt.

[79] *Authentisches über Petőfi's Ende in der Schlacht bei Schäsburg am 31. Juli 1849. — Neue Temesvarer Zeitung.* 1877. aug. 15-i sz., vezércikk.

[80] *„Ausser diesen* Papieren rein militärischen Inhalts *fand sich kein einziges vor welches auf Petőfi selbst Bezug gehabt hätte.* Möglicherweise befanden sich solche Papiere im Rocke, den die Kosaken mitgenommen hatten, welche Petőfi in der Verfolgung niederstachen."

[81] I. m. 142. l.

Ha pedig valaki maga változtatja meg közléseit, ennél nem kell egyszerűbb bizonyíték arra, hogy a megváltoztatott leírást nem lehet hitelesnek tekinteni.

Heydte két közlése között abban is eltérés van, hogy első jelentése szerint a holttest „közvetlenül a szökőkútnál" feküdt, másik közlésében pedig azt mondta, hogy az „csaknem a szökőkúttal szemben és az országúttól 3—4 öl távolságra („fast gegenüber dem Springbrunnen und 3—4 Klafter von der Straße entfernt") volt. Vagyis az 1877-es leírás szerint a holttestet nem is a szökőkút oldalán, hanem az országút szemben levő felén az úttól mintegy 7 méter távolságban látta. Arra megint nem találunk elfogadható magyarázatot, hogy Heydte időközben a holttest helyét a *szökőkút mellől* miért tette át *az országút túlsó oldalára.* Heydte ez újabb bizonytalankodása még inkább megrendíti közlései hitelességét.

Talán abban se lássunk ellentmondást, hogy Heydte 1854. évi jelentése szerint a bekerítést végző kozák csapatok „elvágták nagyon sok menekülőnek az útját, akiket mindjárt le is kaszaboltak", — s 1877-ben már azt közölte, hogy Fehéregyháza és Héjasfalva között *csak két magyar katona holtteste feküdt„*[82] mégpedig az egyik közvetlenül a fehéregyházi vendéglőnél, a másik Héjasfalva felé, fele útján, a szökőkúttal szemben. Hova lett a többi lekaszabolt menekülő?

Aligha csalódunk, mikor feltételezzük, hogy Heydte közben tudomást szerzett Lengyel József második, 1874. évi közléséről. Ebben olvashatjuk ugyanis, hogy Lengyel futás közben „alig egy két gyalog futót hagyott el".[83] Lengyel és Heydte tehát *egymástól kölcsönösen szerezték ismereteiket.* Ha szükségesnek látták, ezeken változtattak, anélkül, hogy eljárásukat megokolták volna. Így azután kialakult a két „koronatanú" közléséből Petőfi halálának helyére vonatkozólag valami látszólagos összhang.

Nem csoda, hogy Lengyel, aki magyar mágnásokkal heves vitába keveredett, az osztrák báróról már 1874-ben ilyen jó véleménnyel volt: „utóvégre nem is volt Heydte épen olyan magyarfaló, mint aminőnek őt igen sokan hirdették."[84]

Ezt a hozzászólást főképp Lengyel és Heydte közléseinek bírálatára szántam. A Petőfi halálára vonatkozó többi elbeszéléssel itt nem kívánok foglalkozni. Szólnom kell azonban még azokról az adatokról, amelyek Petőfi magatartásáról a fehéregyházi csatában, utolsó óráiról egészen más képet mutatnak be, mint Lengyel leírása. *Ezekben az igazi Petőfire ismerünk!*

[82] „Von Weisskirchen aus lagen bis Teufelsdorf nur zwei Leichen ungarischer Soldaten . . ."
[83] *Történelmi Lapok,* 1874. 398. l.
[84] Uo. 399. l.

„Lantom, kardom tied, óh szabadság!"

Petőfi 1849. február 26-án írta ezt a sort egy kolozsvári emlékkönyvbe. Ebben a néhány szóban csak a már igazolt valóság van. Ekkor, január végén és február elején Petőfi, Bem oldalán szabadságharcunknak már több véres ütközetében részt vett. Legnevezetesebb volt köztük a vízaknai csata. Bem az ütközetben való részvételtől Petőfit el akarta tiltani. Ígéretet kért tőle, hogy nem megy a tűzvonalba. Petőfi ekkor így szólt: „Köszönöm, tábornok úr, a figyelmeztetést, most megígérem; de nem tudom, mit fogok tenni akkor, mikor az ágyúk dörgését fogom hallani."[85] Nem is engedelmeskedett. A katonákat nemcsak harcra buzdította, hanem rohamra vezette őket.

A vízaknai csatában jelen levő, az előzőkben említett *Imreh Sándor* ezt írta Petőfiről: „Hogy Petőfi rendkívül bátor és merész ember volt, azt nyugodt lélekkel igazolhatom; láttam, mit mívelt a vízaknai csata folyama alatt 1849. febr. 4-én."[86]

Petőfi büszke is volt a maga hősiességére, kitartására, ennek tudatában írta *Négy nap dörgött az ágyú...* c. versében:

Sokan elhagytak, te
Rendíthetetlen agg,
De úgy-e téged, úgy-e
Én el nem hagytalak?

S lépteid mind halálig
Követni is fogom,
Oh Bem, vitéz vezérem,
Dicső tábornokom!

1849-ben Petőfi költészetének már csak egy uralkodó vonása van: a szabadságharcra való lelkesítés. A magyar Tyrtaiosnak nevezett harci énekes ekkor írja:

Szilaj lelkesedés
Foly bennem, mint tűzár,
A vérszag és a füst
Megrészegite már,
Előre rontok én,
Ha élek, ha halok!
Utánam, katonák,
Utánam, magyarok!

(Csatában.)

[85] *Ferenczi Z.: Petőfi életrajza.* III. köt. 316. l.
[86] *Újabb adatok Petőfi haláláról, 1848—49. Történelmi Lapok,* 1892. évf. 230. l.

Petőfi katonai szerepléséhez hozzátartozik még, hogy hősiessége elismeréséül Bem a saját kezével tűzte Petőfi mellére az érdemjelet. Petőfi saját írásából tudjuk, hogy ő erre milyen büszke volt.

Köztudomású, hogy Petőfi milyen érzékeny volt költészete megítélésére. Ennél csak egyre volt érzékenyebb, a jellemére. A katonai hírnév sem volt előtte közömbös, a szavai és tettei egyek voltak. Még arra is sokat adott, hogyan vélekedik majd róla az *utókor.* Ha megbántották, abban bízott, hogy az *idő* majd igazságot szolgáltat neki. Emlegeti a „história tribünjét" is, ahol tetteiről elfogulatlanul, az igazságnak megfelelően mondanak majd ítéletet.

Ezért nem lehet közömbös az, hogy milyennek és az igazsággal, Petőfi egyéniségével, jellemével összhangban állónak ismerjük-e meg és ismeri-e meg a mindenkori magyar ifjúság Petőfi utolsó óráit, vagy azt látja, hogy a szabadságharc döntő csatájában tanúsított magatartásával mindent megtagadott.

Ennek megértésétől állott nagyon messze az a Lengyel József, aki — midőn „valamelyik közlő kisüté végre azt, hogy Petőfi fegyverrel kezében, s nem futva láttatott utoljára", hivatkozik erre Lengyel — így írt:

„Még most sem tudom megfogni, hogy miért kellett Petőfinek mint küzdő bajnoknak meghalni. — Hát nem elég dicső volt az ő élete, munkássága? vagy halhatatlanságára még harczi babér is szükséges volt? — Oh hiúság vására!"[87] Szerencsétlen vélekedés ez, amelyik az igazság keresésében a hiúság vásárát látta.

S most rátérünk azoknak a közléseknek ismertetésére, amelyek Petőfi szerepét a fehéregyházi csatában egészen más megvilágításba helyezik, mint a Lengyel-féle kép.

Petőfi az ütközetben mint honvédőrnagy és Bem szárnysegéde vett részt. Halála előtt két nappal, 1849. júl. 29-én, utolsó levelében, feleségével is büszke érzéssel tudatja Bemnek a hadügyminiszterhez küldött jelentését: *„Mein Adjutant, der Major Petőfi... ist wieder in Dienst getreten."* — Petőfi ismét szolgálatba lépett. Július 31-én reggel indult ki a csatatérre.

Gyalókay Lajos vezérkari százados Fehéregyházáig Petőfivel együtt tette meg az utat. Már elhaladtak a Haller-kastély és parkja előtt is. Ekkor: „Mint a nemes harci mén, mely a rohamot jelző kürt szavára, ideges lázzal röpül előre, Petőfi is a csata első jeleit meghallva, üléséből izgatottan felpattant, a kocsiról búcsúzás nélkül leugrott és sebesen előre szaladt" — írja Gyalókay.[88]

A következő szemtanú *Lőrincz József* székely huszárőrnagy. Ő ezt írta: „A segesvári vagy Fehéregyház melletti ütközet kezdetén Petőfit *szuronyos fegyverrel* láttam gyalog a gyalogsorok között —

[87] *Hon,* 1867. évi júl. 24-i sz.
[88] *Segesvár és Petőfi, Hazánk,* 1887. 340. l.

beosztás nélkül — működni. Hogy mivel foglalkozott az ütközet további hosszú folyama alatt, mint esett el, nem tudom. Bem körül ekkor nem tartózkodott, legalább délután 1—2 óráig nem, meddig t. i. én lovon ott lehettem."[89] — A szintén a vezérkarhoz beosztott Lőrincz őrnagy tehát nyomatékosan állítja, hogy Petőfit a gyalogsorok között, *szuronyos puskával* látta „működni." Ez más szóval annyit jelent, hogy Petőfi az első vonalban harcolt. Nem tételezhető fel róla, hogy fegyverét eldobva, a tűzvonal mögé, a sütőkemencéhez, Lengyel mellé húzódott vissza.

Pap Lajos alezredes, vezérkari főnök a csata végén látta Petőfit szintén fegyveresen, de állítása szerint ez a fegyver vadászpuska volt. Pap Lajos ezt közölte: „Kevéssel a katastrofa bekövetkezése előtt, Petőfi egy vadász-fegyverrel a vállán megjelent bal szárnyunkon". Előre ment, de Bem hátra rendelte: „Herr Petőfi! Sie haben hir nichts zu suchen, gehen si zurück!" — hangzott, Pap Lajos szerint, Bem parancsa. Mint megemlíti, Petőfi kelletlenül engedelmeskedett, de nem juthatott messzire, mert hamarosan bekövetkezett az oroszok nagyerejű, mindent elsöprő támadása.[90]

Más adatok is arról szólnak, hogy Petőfi a harcosokat „kitartásra lelkesítette, a golyózápor között",[91] s az orosz lovasság támadásának megindulásakor is még egy honvédcsapatnak ezt kiáltotta: „Nehogy rendet bontsanak, mert akkor mindnyájan veszve vagyunk."[92]

Sajnos, senki sem tudósított Petőfi utolsó harcáról olyan részletességgel, mint ahogyan Lengyel József az ezzel ellenkező képet megrajzolta, s csak elszórt adatok vannak arról, hogy Petőfi a küzdelemből kivette a részét. Akik vele együtt harcoltak, azok nagyobbrészben a Fehéregyháza és Segesvár közötti küzdőtéren lelték halálukat.

Az alábbiakban Petőfi utolsó óráiról, magatartásáról és haláláról egy hosszú időn át lappangó, *eddig ismeretlen kéziratot közlünk.* Sem Ferenczi Zoltánnak, sem Dienes Andrásnak a Petőfi halálával foglalkozó irodalom összefoglalását tartalmazó munkája nem szól az alábbi leírásról. Más helyen sem akadtam annak nyomára, hogy a Petőfi-irodalom a kéziratot ismeri.

Baynovics Mihály, Bem volt futárjának leírása a fehéregyházi csatáról és Petőfi haláláról

Egészen különös a véletlennek az a játéka, hogy *Baynovics Mihály* ismeretlen leírása Petőfi haláláról éppen *Kiskunfélegyházán* került napvilágra. Petőfivel itt — érthetően — többet foglalkoznak mint máshol. *Félegyházán* az embereket az is jobban érdekli, ami *Fehér-*

[89] *Vasárnapi Ujság,* 1861. 56. l.
[90] *Kelet.* 1880. 185. sz.
[91] *Barabás Károly* levele, *Vasárnapi Ujság,* 1860. 597. l.
[92] L. *Ferenczi: Petőfi eltűnésének irodalma,* 102 l.

egyházán történt. Rövíden szólok arról, hogyan került ez a kézirat Kiskunfélegyházára.

A félegyházi *Kiskun Múzeum* néhány évvel ezelőtt értékes adománynyal gazdagodott. *Hegyesi Mártonnak,* 1848/49-es szabadságharcunk érdemes, ismert nevű történetírójának, egy ideig biharmegyei 48-as párti országgyűlési képviselőnek, útóbb nagyváradi ügyvédnek hányt-vetett sorsú könyvtára és kéziratgyűjeménye került a múzeum birtokába. A könyvtárat és a kéziratokat a múzeumnak Hegyesi Márton leánya, özv. *dr. Puskás Béláné sz. Hegyesi Katalin* adományozta. Hegyesi Mártont, mint a szabadságharc történetével összefüggő probléma, Petőfi Sándor eltűnésének kérdése is érdekelte.

Hegyesi a költő halálának félszázados évfordulóján maga is tartott előadást Petőfi halála címen.[93] Kora neves történetkutatóival, irodalomtörténetíróival, a szabadságharc résztvevőivel levelezést folytatott, így Ferenczi Zoltánnal, Pünkösti Gergely honvédőrnaggyal, Szabó Sámuel kolozsvári tanárral stb. Útóbbi pl. egyik levelében Hegyesi Mártont a fehéregyházi csata színhelyén 1899-ben végzett kutatásai eredményeiről tájékoztatta. Hegyesi Gyalókay Lajossal, a nagyváradi törvényszék akkori elnökével, a Petőfi halálával foglalkozó vitairodalom egyik ismert tagjával is közvetlen kapcsolatban állott, az *1848—49. Történelmi Lapok* munkatársa volt.

Arra nézve, hogy az alább közölt leírás Hegyesi Mártonhoz miképp került, a kéziratok között adatot nem találtam. Maga Hegyesi is említette előadásában, hogy Petőfi haláláról *Lengyel* közlése és *Ferenczi Zoltán* Petőfi-életrajza alapján szólt. Azt a véleményét is kifejezte, hogy „Lengyel előadása... a többféle megtámadtatások tüzét is diadalmasan állotta ki." A múlt század végén, mint az előzőkben láttuk, mind történelmi munkákban, mind a Petőfi haláláról szóló megemlékezésekben Lengyel leírása uralkodó helyet foglalt el. Valószínű, hogy a birtokába került, vagy csak talán hozzá jutott, és Lengyel leírásától lényegesen eltérő közléseknek ezért nem tulajdonított nagyobb jelentőséget.

Baynovics Mihály kézirata *eredetiben* maradt meg. Egyszerű embernek gondos, elég rendes írása, már sárguló, szakadozó papíron. Első mondatából arra lehet következtetni, hogy a Petőfi halálát kutató egyik bizottság részére írta, amint mondja: „Tájékozás Czeljából". Mivel az iraton évszám nincs, nem állapítható meg, hogy melyik helyszínen megjelenő kutatók részére.

A levél eredeti ortográfiával közölt szövege így szól:

93 Közli a *Szigligeti Társaság,* 1899—1902. évekről kiadott *Évkönyve,* Nagyvárad, 1903.

Tájekozás Czeljából iratot

A' Segesvár és Hejasfalva Közötti csatának lényegesebb esetét hogy a' megjelenők a' hely színén is tájékozhassák magokat, én mind Bém tábornok akkor volt futárja le írom — Ugyan is:

Segesvárrol menve Héjasfalva felé a' Sárpatak felöl le foljo Patak, és Küküllő vize között, volt a' Bém táborának eleje fel álitva, és ugyan jobb felöl Fejéregyházának határán egész Héjasfalváig állott; várva az Oroszokkal, kik a Küküllőn tul közelgettek és Segesvár Várossából indultak ki, s. a t. meg támadására —

Bém tábornok táborának égy részet Héjasfalvárol balra Fejeregyházával szembe lévő hegyek hátához alitotta fel — Oda volt küldve *Petőfi* is és melléje volt rendelve a Jozsef huszároktol átal szököt székely eredetű meg edzet harczos Kováts Jozsef hogy Petőfire fel ügyelettel legyen s. a. t. ez történt Július 1-én 1849-be.

Ezen jelzet nap reggelén már reggel 5 orakkor Bém szemlét tartott a táborba kisérte *Brenyovszki* barátya (ki az orosz taborbol mikor Világos környékén, Páskévits: segédjét el fogatta melyet ha jol emlékszek nagy varadnál lövetett főbe s. a, t.) *Brényovszki* a' hogy (ceruzaírással betoldás: Ruli... Kazimir) Czimboráját elfogták azon pillanatba meg szököt és át jött Bemhez — (itt meg jegyzendö: Brényovszki és Bém a lengyel fel keléskor is égyüt müködtek) és voltunk még kisérői Bémnek 3-an én Szokol és *Heht, ez nem tudatik hol eset el.*

Bém Tábornok Scariátint nem ösmérte — azonba mikor vissza térőleg a' Sárpataki patak mellet jöttünk Bém és Brényovszki mesze láto csöveikkel minden felé nézték hogy hogy indul az Orosz tábor, ez volt fél 7 ora tájt; Segesvárról is ekkor indult és nyomult ki az orosz tábor egy része — már ekkor arrol a tájrol hová *Petőfi* is volt küldve borzasztolag hallatszot az ágyúzás — Azonba mikor Bém és Brenyovszki a Patak mellöl szemlélgették Csöveikkel az orosz tábort, Brényovszki csak égyszerre meg álitotta Bémet és Scariatinra mutatott, ez ott állot a' hol az emlék köve ál — Fehér por köpeny fedte kiséröivel égyüt, ők is Csöveikkel nézték hogy, hogy kezdődik a csata; mely Borzasztolag éppen akkor kezdődöt 8 orakkor — fel egész héjasfalváig égyszerre.

Ekkor Bém észre vette hogy két tüz közé akarják venni; Szokol futárját azonnal vissza futtatta a berekbe azon rendelettel hogy röktön hátráljanak fel felé héjas falva felé — éngem azonba azonnal hogy a leg gyorsabban a fejér égyházal szembe fel alitot ágyu ütegbol 3-at hozassak le, mivel onnat hová fel voltak álitva oda hol Scáriatin állott lőni nem lehetett — *Szabo* tüzér hadnagy azonnal le nyargalt velök — a jelzet patak kanyarodásán belöl a' 6-ik és 7-ik füzfák közé fel álitották a' 3 ágyut *Bém* végig nézet rajtuk, és el távozot 30 lépésnyire, onnan még oda nézet (De *Scariatin* még akkor is ugy állot ottan mintha oda let volna szegezve) onnan kiáltotta *Bém* tüz — ekkor

Bém onnan látta a lövés eredményét, és kiáltotta Á: há: és meg futamodott, Szabo is két Ágyuval azonnal meg menekült, de a harmadik fel fordult ez el is maradot — Az Orosz tüzérek a szembe lévő hegyről meglátva honnan sült el a magyarok ágyuja azonnal Borzasztolag kezdet oda Ágyuzni, én és Brényovszki is látni akartuk az eredményt azonba az első ágyu golyo Brényovszkit és lovát ki teremtette — A' másik gránát lovam mellet el pattant sziladékai lovam éngem ösze zuzot, én számtalan sebekkel terhelve eszméletenül feküdtem — mely helyről futár társam *Szokol* a' hátrálo sereggel mikor visza jött, fel vétetett, és a tábori korházba vitetett. s. a. t.

Én Petőfiröl ezt a' bizonyost tudom.

Mikor én az ágyukért fel felé nyargaltam akkor rohant Fejér egy házával szembe lévö hegyröl bé a hidhoz, meg maradot csapatjával; közel hozzám; ekkor láttam utoljára; P e t ő f i t.

Engemet testvér ötsém Bém parancsára mindég tovább továb szálitott; mig végül török honba Viddin Várossába a' korházba szálitottak — Ugyan oda szálitották a' *Petőfi* mellé rendelt fent is jelzett Kováts Józsefett — ezen vitéz embert *Bém* a korházba ki kérdezte, hogy mi történt Petőfivel, a Kováts Jozsef jelentés tételét irásba vették hogy *Bemmel* szorol szora meg értessék, — ez Bem jelen létebe igy nyilatkozot:

A' hogy a hidfelé meg maradot csapatunk is le érkezet, a' hidon már által jött kozákokat, a' derék Kosuth huszárokkal visza nyomtuk a' hidra, it *Petőfi* és én a' hid jobb szegletére estünk, *Petőfi* a' fejére egy vágást kapot, és bé esett a' hid oszlopa mellé — ugyan ekkor én is a jobb vállomba egy gojot és a' fejemre egy vágást kaptam, én is oda estem bé *Petőfi* mellé — Már ekkor *Petőfi* a' fejét mosta kendejével a' vértől — én pedig az oda bé folyo sáncznak sárjába huzodtam és belé fektettem vállam, hogy szivodjék a vér, és a fejem mosogattam bal kezemmel — *Petőfi* ott közel hozzám egy füzfa bokor alá le ült — én ekkor mondottam *Petőfinek* Vesse le tiszti ruháit, mert a muszka kezébe maradunk; és jobb lesz; *Petőfi* erre azt felelte — Mit: hogy én meg tagadjam magam, azt nem teszem: és ülve maradot; Azonban három lántsás ember kik az orosz tábort vezették az áll utakon, ezek a' hogy az Orosz tábor keresztül haladot a' hidon ők is átal jöttek, meg látva ott *Petőfit* reá rohantak, mondották: Kosuth hund; es az égyik lancsájával szivén szurta, és ekkor orájától tárczájától s. a. t. meg fosztották és visza mentek Segesvár felé — Csak hamar jöttek az orosz orvosok ugy a Magyart mind az Orosz sebesülteket, éngem is tisztességesen a' vértöl még mostak és sebeimet bé kötözték — ennem innom adot égy kozák — én nem mentem hátra a korházba *Petőfit* nem hagyhattam ott — Azonba — azonnal jöttek a halottakat ösze hordani — Petőfit is 15-öd magával az ut mellé

nyujtoztatták, és igy mind rakásokba hordották őkett — más nap tisztességesen szekerekre rakták, és a fejér egyházával szembe állo Dombon a' közös sirba tisztességesen bé hordották, és égy más mellé fektették; Petőfire még 3 sor rakatott Brenyovszkira kettő, és bé földelték őket, én könyezve viszé tértem fejéregyházára (áthúzva: Héjas falvára), égy Czondrát vettem magamra, égy fejér égyházi Czigánnál, kinél két ejel háltam, és meg indultam, és mind addig jöttem mig a Magyar tábort utol értem. —

Ezen mü előttünk irásba tett nyilatkozását Kováts Jozsefnek és mely mü elöttünk Bémnek szorol szora meg magyaráztatott — mit ő könyes szemekkel végig halgatott — és hogy ez a tiszta valoság arra én 77 éves létemre, igaz lelki Ösméretemre, bár mikor hitemmel is meg tudom erősítteni.

Baynovics Mihój
Bömnek volt futárja.

E kézirat jelentősége mindenekelőtt az, hogy szerzője, közlése szerint, a fehéregyházi csatában, *mint futár, Bem közvetlen környezetéhez tartozott.* Az ütközet kezdetét, megsebesüléséig a saját megfigyelései alapján mondotta el. Petőfi haláláról ugyan már ő is a kórházban, Kovács Józseftől, Petőfi kísérőjétől értesült, de Bem jelenlétében, amidőn a tábornoknak Kovács József elbeszélését irásba foglalva és leforditva, tudomására hozták.

Baynovics jelentését korántsem kívánom olyan fontosságúnak feltüntetni, hogy ez Petőfi utolsó perceinek, elestének és eltemetésének leirásával az eddigi bizonytalanságból kivezető utat jelent. Értékelését, kritikai megvizsgálását sem akarom csak magam elvégezni. Nyilvánosságra hozása a tudományos kutatók és érdeklődők számára lehetőséget nyújt a jelentés forrásértékének megvitatására.

Mindenekelőtt fontos lenne, hogy közelebbi ismereteket szerezzünk a kézirat szerzőjéről s a jelentésben megnevezett személyekről, főképp Kovács Józsefről. Az egészen új, de hihető adat, hogy Petőfi a csatateret nem egyedül, hanem egy kísérőjéül *melléje rendelt* vitéz székely huszár társaságában járta. Ez Bem elővigyázatosságára vallana kedvelt és féltett adjutánsa iránt. Már csak Baynovics Mihály és Kovács József személyére vonatkozólag tudomások szerzése is nagyobb kutatómunkát igényel. Eddig ezen a téren eredményre nem jutottam.

A kéziratban találkozunk tévedéssel, vannak benne vitatható adatok, az előadottak túlnyomó része azonban közvetlen ismereten alapuló, hűséges adat.

Az az időpontra vonatkozó tévedés, hogy Baynovics szerint a csata „Július 1-én" volt, származhat egyszerűen a „3"-as szám kihagyásából. Ha azonban a napra pontosan nem is emlékezett, ez a tudósítás hiteles-

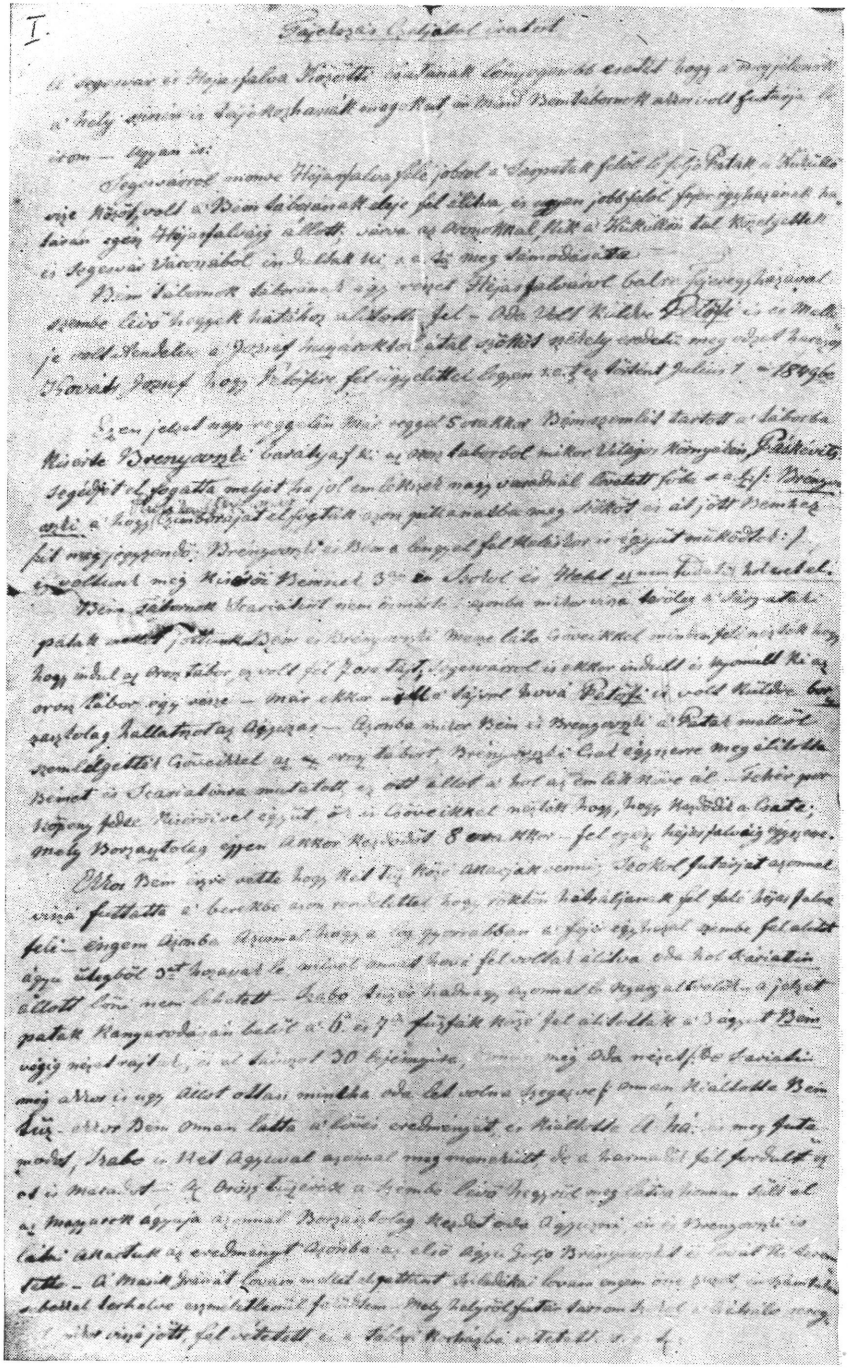

Baynovics Mihály leírása a fehéregyházi csatáról és Petőfi haláláról.

II.

Ex Protocollo Capitularium Comitatus Tolnensis.

Midőn ez alább megnevezett fel felei Magyaladam Akkor rohanni fejei egy házainál ge-
be lévő hegyről be a'hidasnál meg marchot Capaljainál; Rózsi hozzám; e Mostani
alispánja; Ns Sörfő[illegible]
engemet Tanácsi Ülésem Bem parancsara minden Tanácsbeli Szavak valóztatott,
mig végül Tanácsi Ülésünk Vikár Varasnál a Korhajóba hallóttatott – Ugyan ott szál-
lottak a' Pesti: Mellé rendelt fiscal a jelzett Kovách Josephtt – ezen Vidéki
embert Bem a Korhajóra ki küldötte hogy mi történt Pestivel, a Kovách Joseph
jelentési befolyását vaiba vettek hogy Bemnek szóval nova meg ütközés a Bem
jobb részébe egy Mulatságot.

A' hogy a hajósok meg mozdultak Capitanok is le ereszt, a hídon már által jött
Kinálkozókat, a Szerecsenek kiabálásával vigan Tanácsok a hídra, a Pesti is in
a' hid jobb meglelésére ereszt Pesti a fejére egy vagyat Rajzot, es be mellé a hídba ugra
mellé – Ugyan akkor ein a' jobb vállamba egy fegyet es a fejemen egy vágyat Rajtam,
ein is oda esem be Pestit mellé – Már Akkor Pesti: a' fejét mintha Vandojának
a' verdeti – ein gondoz az oda lévő Tanácsok sárjába hegyedtem es belefeledtem
vállam hogy kiverjék a vér es a fejem Mongyattam hal Rajzmal – Pestit ott
Kötél hozzám egy fiatal bokor alá le állt – ein akkor mondottam Pestinek
Vesse le lisztes ruháit, mert a' Munka Nehéz Marandunk; es jobb lesz Pesti:
erre Pest felelte – Mit: hogy ein meg tagadjam magam azt nem lehet mi ülve
maradunk; Bomba hárum társai es ember Pest az egy Tanácsbeli – akkor az alle
utánam, azért a' hogy az Orom Tabor Kerestel találod a' hídon ő ki által jöttek, mi
meg Pestit vea rohantak a' rendőrök Kovách Joseph; es az egyik ein
vágyával fejem kúrta, ei akkor vágyával Tanácsával s a' Ly meg fejtettek es
vigá' Mantel Tagaimra fele – Gyalhamar jöttek az orom Arcaink ugy a Magyar
mind az Orom Települettekkel Tengeri es Lisztes ugyeson a' vértől meg mentek es Tolnainak
be Rohantak – ennem innom Tudtak egy Kortyit is nem Mentem Vitra a Korhajóba Pesti
nem Vagyhattam ott – Bomba – Agyunkat jöttek a' hal Tolnai Tőle hordani – Pestit is
15 magával az ut mellé vagyik Tolnai es egy mind a' Tanácsba hordottak Tanácsok
Mig Meg Lisztesegesen Pesti verekbe vadtak, es a fejét egy hajnaival Bomba alá
Bombon a' Rózsi Sorba Lisztesegesen Tanácsok Tolnai, es egy Mis mellé jó Tolnai Tanácsok
Pestinek Meg Dog vadatott Brengeresejét – Nálla, es Tanácsok Tolnai
ein Rongyos vigá' Tolnai Tolnai Tolnai es egy Rendőrt vettem magamra, egy
fejei egyhajni Tagaimat, Kivel Kel jól Tanácsok es meg ein Tanácsok, es mind
addig jöttem mig a' Magyar Tabort el nem értem.

Ezen mi elöttünk irásba tett vagyis Rózsi Kovách Josephnak
es mely mi elöttünk Bemnek szóval nova meg Magyarázatott mit
a Rongyos Semehnek vagyis Tanácsok – es hogy ez a Lista valóság
szerint ein Tanácsok Tolnai mely egy Tanácsok Tanácsok, bár mikor hitelem,
mely is mind Tanácsok erősítem.

Tanácsok Mihály
Bemnek volt fel Tanácsa

ségét nem rendíti meg. Ennek nézhetett volna utána a legkönnyebben, ha nemcsak a maga tudomásából, hanem másoktól is kívánt volna adatokat közölni.

Az a szerény cél, hogy Baynovics, első szavai szerint, csak tájékoztatni akarta a csata színhelyén kutatókat, továbbá az egész előadás tárgyilagossága, nyugodtsága azt a benyomást keltik, hogy Baynovicsnak nem volt megtévesztő szándéka, s előadása nem a képzelet szüleménye, mint Petőfi halálára vonatkozó több leírás.

A magyar sereg elhelyezkedését, csatarendjét Baynovics általában a valóságnak megfelelően írja le, ahogy egy jelenlévő, egyszerű katona láthatta. Azt, hogy Petőfi önszántából ment-e a balszárnyra, vagy „oda volt küldve", Baynovics nem tudhatta, valamint azt sem, hogy Petőfinek nem volt „csapatja". Abban azonban nincs semmi hihetetlen, hogy Petőfi, midőn egy harcoló egységhez csatlakozott, mint őrnagy, úgy tűnt fel, mint annak a csapatnak a parancsnoka. Vezetett ő csapatot beosztás és utasítás nélkül a vízaknai csatában is. — Kétségtelen, hogy Bemnek Fehéregyháza és Héjasfalva között is állott tartalékcsapata. Baynovics tehát nem árult el tájékozatlanságot, midőn azt írja, hogy a felvonuláskor Bem serege úgy helyezkedett el, hogy a Küküllőn túlról is támadásra számítottak.

Egyébként az, hogy pl. Bem már hajnali 5 órakor megszemlélte a seregét, a csata történetéből ismert tény.[94] Az is megfelel a valóságnak, hogy a Sárpatak hídját, ahol Kovács József elbeszélése szerint Petőfi megsebesült, és ahol a halála is bekövetkezett, az ágyúfedezetre rendelt huszárok védelmezték, s ezzel Bem menekülését fedezték. — Hogy az orosz sereg egy része „ál utakon" lopakodott a magyar arcvonal háta mögé, a fehéregyházi csata történetéből szintén ismeretes. — Skariatin elestét, az ágyúk előhozatását, a célzást így és ilyen részletesen a csata egy tudósítója sem mondotta el. — Személyek megnevezése — Szabó tüzérhadnagy, Szokol és Heht futárok, Brenyovszki lengyel harcos — szintén a közvetlen ismeretre és emlékezetre vallanak.

A leírás jelentősége azonban a legfontosabb *Petőfi magatartásának* ismertetése szempontjából: *Petőfi harcolt*, ott, a Sárpatak hídjánál, ahol a magyar huszárok az utolsó ellenállást fejtették ki; *megsebesült*, s még kísérőjének tanácsára sem volt hajlandó tiszti ruháját levetni, arra — s ezt egy egyszerű ember írja —, hogy *magát megtagadja.*

Mennyivel más ez a kép Petőfi végső perceiről és haláláról, mint Lengyel leírása!

Elsősorban Baynovics leírásának kritikai megvizsgálásához kérek a Petőfi-kutatóktól, várt hozzászólásaikban, segítséget.

Petőfi *eltemetéséről* sem ismerünk ilyen részletes adatokat tartalmazó tudósítást. Sírja pedig ezek szerint a *nagy tömegsír*, a Fehér-

[94] Vö. Dienes: i. m. 106. l.

egyházával „szembe álló Dombon". Ha tehát a kutatás Petőfi sírjának feltalálására folytatódik, ennek erre a tömegsírra is ki kell terjeszkednie.

*

E tanulmányom 1956. okt. elején készült el. Megírása után a sajtó hamarosan hírt és rövid beszámolót közölt arról, hogy az esztergomi prímási levéltárban Petőfi halálának körülményeire vonatkozó ismeretlen iratokat találtak (*Szabad Ifjúság*, 1956. okt. 20-i sz.). Az okmányok felkutatója, *Nagyrévi György dr.* szíves volt megküldeni ezeket az iratokat értékelő, *Az esztergomi levéltár Petőfi-dokumentumai* c., megjelenésre váró tanulmányát, az Országos Levéltár pedig az okmányok fénymásolatát. Belőlük különösen két eddig ismeretlen vallomást találtam tanulmányomhoz szorosan kapcsolódónak:

Medve Imre ügyvéd, Petőfi személyes ismerőjének, a fehéregyházi csatában Bemhez küldött futárnak levelében többek közt ez áll: „a csatatéren levő halottak közt egy vászon blouseba öltözött és vértől elborított hullában a jeles népköltő, Petőfy Sándor barátom hullájára ismertem." Vallomását nem is egy évvel a csata után, 1850. júl. 11-én tette. Nem szól semmit a holttest körül heverő papírokról, dekorációkról. Az a holttest, amelyben Petőfire, barátjára ismert, nem is volt levetkőztetve. Nem valószínű az sem, hogy a fosztogatók szemet vetettek egy vértől elborított vászonblúzra, s azt a halott testéről lehúzták. A vászonblúz egyébként egyező több más közlő adatával. — *Kovacsóczy Mihály* volt főhadnagy pedig szintén 1850. július 11-én ezt írta vallomásában: „Bennünket, kik a századból megmaradtunk, az orosz gyalogság elfogott, s ugyanazon úton, hol Petőfy Őrnagy elesett, estefelé vittek Segesvár felé vissza, s ez alkalommal közelről is megtekinthettem szegény elesett bajtársunkat, Petőfyt, kinek fején keresztül mély kardvágás, és mellén két igen mély lándzsa szúrás volt; megfogtam kezét, de már a hulla meg volt merevedve..." — A foglyokat tehát az országúton vitték Segesvár felé. Baynovics szintén azt említette, hogy Petőfi holttestét „az út mellé nyújtóztatták". Pontosan egyezik azonban Kovacsóczy és Baynovics közlésében a fejre kapott kardvágás és a mell átdöfésének adata is. Kovacsóczynak viszont az a közlése, hogy a kocsijában menekülő Bem tábornokot a kozákok leszúrták, feltétlenül téves. Az eddigi közlésekkel ellentétben áll az is, hogy „Petőfi Sándor Őrnagyot is három kozák, bátor és elszánt védelme után lováról leszúrta." Ez is azonban főképp Lengyel leírásával ellentmondó, hogy ti. Petőfit több kilométeres futás után, a buni útelágazás közelében szúrták le.

A BRONZSZOBOR, VAGY A KÖLTŐ?

Dienes András

(Válasz Mezősi Károlynak)

Mezősi Károly kritikai vizsgálatot végzett a Petőfi halálára vonatkozó mai kutatások eredményei felett s vitakezdeményező, igen érdekes tanulmányát a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztősége átadta nekem válaszadás végett.

Ha húsz évi kutatómunka, az ütközet történetére vonatkozó forráskutatások és a forrásanyag felülvizsgálata, ennek többszöri publikálása, az utóbbi években előkerült új adatok ismerete, végül a csatatéren több ízben és hetekig való tartózkodás s a terep felmérése után az eltűnés kutatója számára még „fogós kérdés"-t jelenthetne a Lengyel József elleni — korántsem új, 1880 óta ismeretes — vád megcáfolása, valamint a Baynovics féle leírás bírálata, akkor méltán juthatna álláspontom arra a sorsra, amelyre Mezősi Károly szánja, hogy t. i. *„ezt örökre ki kell törölni a Petőfi-életrajzokból..."*

Beszéljünk erről egészen nyiltan. Mezősi „a mai kutatások" eredményeiről beszél, de kizárólag az általam képviselt állásponttal száll szembe. Először is megköszönöm Mezősinek a minden személyeskedéstől mentes hangját. Legyen meggyőződve, hogy a magam részéről sem fogok a költő halála körüli vitáknak a mindkettőnk által oly jól ismert múltbeli területére lépni, ahol a válaszok és viszontválaszok között elveszett a segesvári probléma, ahol a hecc-kutatók dühös feleseléseiben már szó sem volt Petőfi eltűnéséről.

Itt erről lesz szó, Petőfi eltűnéséről, de valamit előrebocsátok: én nem fogok a „mai kritikai vizsgálat"-ról beszélni, *válaszomat annak küldöm, akinek szól, ez esetben pontosan Mezősi Károlynak.* Minden erőm és ismeretem felhasználásával azon leszek, hogy pontról pontra cáfoljam meg Mezősit, mert az a véleményem, hogy feltevései hibásak. Ez a terjedelmesebb, de jelentéktelenebb feladat. Ennél jelentősebbnek érzem azt, hogy elutasítsam a Mezősi-tanulmánynak szinte minden sorából kiáradó azt a tant, mely nem azt vizsgálja, hogy mi történt, hanem, hogy mi „méltóbb" Petőfihez, mi képzelhető el róla és — Mezősi szavait idézem — mi *„nem tételezhető fel"* a költőről. Igenis vissza akarom utasítani annak a kutatói magatartásnak a jelentkezését, mely így ajánlja egy álláspont elfogadását: „Mennyivel

más ez a kép... mint Lengyel leírása!" — Hiszem, az olvasónak nem kell bizonyítanom, hogy miért ezt tartom a jelentősebb feladatnak. *Itt kétféle kutatói állásfoglalás összeütközéséről van szó, — ezt tisztáznunk kell, ha tovább akarunk dolgozni.* Én ugyanis azt tartom, hogy a hitelest mindenképpen el kell fogadni, a „*más*"-t, a történelmileg nem ellenőrizhetőt és nem feltétlenül hitelest pedig mindenképpen vissza kell utasítani, sőt azt tartom, hogy ott, ahol az ezzel ellentétes álláspont győzedelmeskedik, ott kutatni nem lehet. Úgy vélem, hogy tollat forgatni csak úgy szabad, ha tollunk az egyedül igaz szolgálatában áll; kutatni csak úgy lehet, ha az igazra bukkanva nem kell azt félve eltemetnünk, *érdem*, ha felmutatjuk; tudományos munkát végezni csak ott lehet, ahol *vétek* a hiteles elhallgatása; írni és élni — csak ott érdemes, ahol nemzedékem megkövez a valótlanért.

Sokra értékelem Mezősi Károlyt, a kutatót, az írót, az embert, akinek tudományos érdmeivel tisztában vagyok és akivel személyes barátság is összeköt. Nem azt mondom, hogy tudva valótlant védelmez, hiszen — láthattuk a tanulmányában — *hisz abban, amit állít.* De az írásában újra megjelenik ennek a százéves pernek a kísértete, az életrajzi esztéticizmus: ne törődj a feltétlenül igazzal, amit szebbnek ítélsz, fogadd el igaznak. Így lenne a költőből élettelen, mozdulatlan, jéghideg bronzszobor.

Veszélyes széptan ez, a halál esztétikája, — teljesedése mérhetetlen pusztításokhoz vezetne. Mert az igaz az, ami mindennél több, barátaim, ami mindennél szebb, a vélt szépségnél is szebb, mert a biográfia igenis *történetírás* és ott csak az szép, ami igaz, — mellette minden más harsogóan, fertelmesen rút. Ha Mezősi, a pedagógus a pozitívizmustól félti az általa említett „mindenkori magyar ifjúságot", akkor Mezősitől, a kitűnő írótól kérdezem: hisz az utókorban? Mert ha igen, akkor csak egytől féltheti az ifjúságot: *a hamisítástól*, amellyel — ezt ismétlem! — nem vádolom a szerzőt, de a régi esztétikai iskola, az „abszolút szép"-nek a pozitívvel homlokegyenest szemben álló tanainak teljesen akaratlan ébresztgetésével igen.

Meg kell értenünk valamit ebben a vitában, ha dülőre akarunk jutni. Mi, ez a generáció és hiszem, hogy az utánunk következők is, *az igazat akarjuk tudni, hirdetni és tanítani, cafrang és cicoma nélkül,* — amelyre, hitünk szerint, az égvilágon semmi szüksége sincs Petőfi Sándornak. Számunkra Petőfi nem fénylő szobor, hanem fénylő példa: az élő költő neveljen bennünket, ne csinált mása. Többet és nagyobbat nem adtunk eddig a világnak, mint őt: *a hiteles sohasem fogja kisebbiteni a segesvári halottat, de a nem hiteles, a koholmány emlékével, szellemével össze nem egyeztethető.* És ezért a mondatért, álláspontunknak ezért az alapjáért vállaljuk a felelőséget.

*

Mezősi Károly tanulmányában így látjuk csoportosítva mondanivalóit:

I. *A „mai kutatás"* — értsd alatta a Lengyel—Heydte és az ezt kiegészítő vallomásokból eredő álláspontot, illetve ezek elfogadását — *teljesen tévúton halad.*

II. *Baynovics Mihály* leírása viszont *„nem a képzelet szüleménye, mint Petőfi halálára vonatkozó több leírás..."*

III. Petőfi halálát annak a Baynovics Mihálynak és Kovács Józsefnek a leírása alapján javasolja elfogadni, akiknek eddig *még a személyükre nézve sem jutott eredményre,* — mint maga írja.

A válaszomban Mezősi tanulmányával ebben a sorrendben fogok foglalkozni.

I.

Először is Mezősinek két állítására szeretnék reflektálni:

Azt írja, hogy az 1956. évi kutatás Lengyel és Heydte leírását Petőfi *sírja* „biztos forrásának" fogadta el. Sohasem kutattuk és nem kutattam Petőfi sírját, bár nagyon kevés kutatónak volt erre annyi alkalma mint nekem. Megmaradtam a költő katonakora, a szabadságharcbeli környezet és Petőfi halála körülményei, halálhelye kutatójának. Egy évszázaddal a költő halála után egyedül a testereklyék megtalálására irányuló „sírkutatást", egy praktikus álruhában jelentkező romantikus szándéknak, nagyon tudománytalan vállalkozásnak ítélem és mindig is így ítéltem. Igenis van álláspontom a költő *valószínű* tömegsírjára nézve, de ez is csak feltételes és *csak* a tömegsírokra vonatkozik. Sohasem mulasztottam el hangsúlyozni, hogy Petőfit éppen így *magányos sírba is temethették,* s ez esetben — a mai eszközeinkkel — a sírja megtalálásának még csak reménye sincs.

A másik állítása Mezősinek az, hogy „a régi cikkekhez mellékelt térképek elegendő helyleírást is nyújtanak...", majd hivatkozik a *Magyar Salon* „eredeti rajzá"-ra, mondván hogy ez a „szökőkúttól kezdve a honvédsírokig a csata minden lényeges helyét feltünteti." Nem, ez nem így van. Mezősinek ebből a megállapításából a tájékozatlan úgy vélhetné, hogy teljesen felesleges volt a „mai kutatásnak" az ütközet helyszínéről új vázlatokat produkálni, mert hiszen a „régi cikkek"-nél ezt megtalálja az érdeklődő. — Mezősinek ebből a véleményéből először is azt állapítottam meg, hogy a szerző kevéssé ismeri az ütközet és költő eltünésének terepét. Ugyanis az általa nagy nyomatékkal említett — Haller József által rajzolt, de a szerkesztőségben 1886-ban *átrajzolt* — kusza vázlat az ismert rajzok közül éppen a leghasználhatatlanabb![1] Ha valaki a *Magyar Salon* „eredeti rajza" alapján próbálna tájékozódni a csatatéren — mint Mezősi — úgy a tömegsírok helyén az ütközetben elhullott lovak sírgödrét találná meg, ellenben nem találná sem az ütközet döntően fontos helyeit — pl. a tulajdonképpeni csatateret, a Rogyina és Livádia me-

[1] *Magyar Salon,* 1886. évf. 155: l. — Dr. Váli Béla cikke — amelyhez ez a vázlat tartozik — hasonló a rajzhoz: telve súlyos tévedésekkel.

zőségeit — sem a héjjasfalvi országút kulcspontjait, a tanulmány szerzője által is sokat emlegetett „domb"-ot, az „úthajlat"-ot, de a „szökőkutat" is hiába keresné ott, ahol ez az „eredeti rajzon" szerepel: csekély 1/4 kilométerrel rajzolta el a szerkesztőség. — Ilyés Gyula két évtizeddel ezelőtt közölt a költő halálára vonatkozó tanulmányában egy ugyancsak Hallertől eredő, de át nem rajzolt vázlatot.[2] Gyalókay Jenő a segesvári ütközetre vonatkozó alapvető tanulmányában kitűnő vázlatokban ismerteti a csatateret és én magam is sok helyen közöltem a helyszínen felvett vázlataimat. Érthetetlen, hogy miért kell Mezősi Károlynak egy 1886-os, durva hibáktól hemzsegő tollrajzot jól használható vázlatnak neveznie — ennyire nem bízik a „mai kutatás" adataiban?

Tény, hogy a következő részeit a válaszomnak nehéz volna vázlat nélkül figyelemmel kiserni; — engedje meg ezért az olvasó és a tanulmány szerzője, hogy újra mellékelhessem az ütközet helyszínének pontos rajzát.

*

Lengyel József székelykeresztúri orvos vallomásáról azt közli velünk Mezősi Károly, hogy „az irodalom annak szinte kizárólagos értéket tulajdonított". — Oldalakon keresztül lehetne bizonyítani, hogy ennek az ellenkezője igaz: soha a Petőfi eltűnésére vonatkozó irodalom a múltban nem tulajdonított a Lengyel-vallomásnak kizárólagos értéket, hanem ezt az irodalom a valószínűen hangzó vallomások *egyikének* tartotta számon. Mezősi a tanulmányában Ferenczi Zoltánt, Illyés Gyulát és Dienes Andrást sorolja fel, mint akik Lengyel közlését fogadják el, de ugyanakkor Ferenczit mintegy rehabilitálja, mikor megjegyzi, hogy „nem állt ki határozottan Lengyel mellett..." — A szerzőnek itt igaza van, Ferenczi abban a hiszemben volt, hogy a Lengyel és a Gyalókay vallomások között súlyos ellentét van — Petőfi „leszökött az országútról és a hegy felé menekült"[3] —, tehát nem tudott teljesen hitelt adni a héjjasfalvi országút tanújának, Lengyelnek, bár az orvos vallomását „hihetőbb"-nek ítélte. Ferenczi, a kiváló biográfus, aki azonban a helyszínt egyáltalában nem ismerte, tévedett és tévedésének alapja ugyanaz, mint Mezősié: sem az ütközet lefolyását, sem annak terepét nem ismerte annyira, hogy észrevegye az ellentmondásokat és maga ne jusson ellentmondásokba.

Ez az oka annak, hogy amíg Mezősi javára írja Ferenczinek, hogy „nem állt ki határozottan" Lengyel mellett, azt a tanulmányomat, ahol négy térképvázlattal — hiszem, hogy elfogadhatóan —

[2] Illyés Gyula: *Petőfi halála.* — *Tükör,* 1937. évf. 11. sz. — 770. l.

[3] Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza (Budapest, 1896.) III. köt. 376. l.

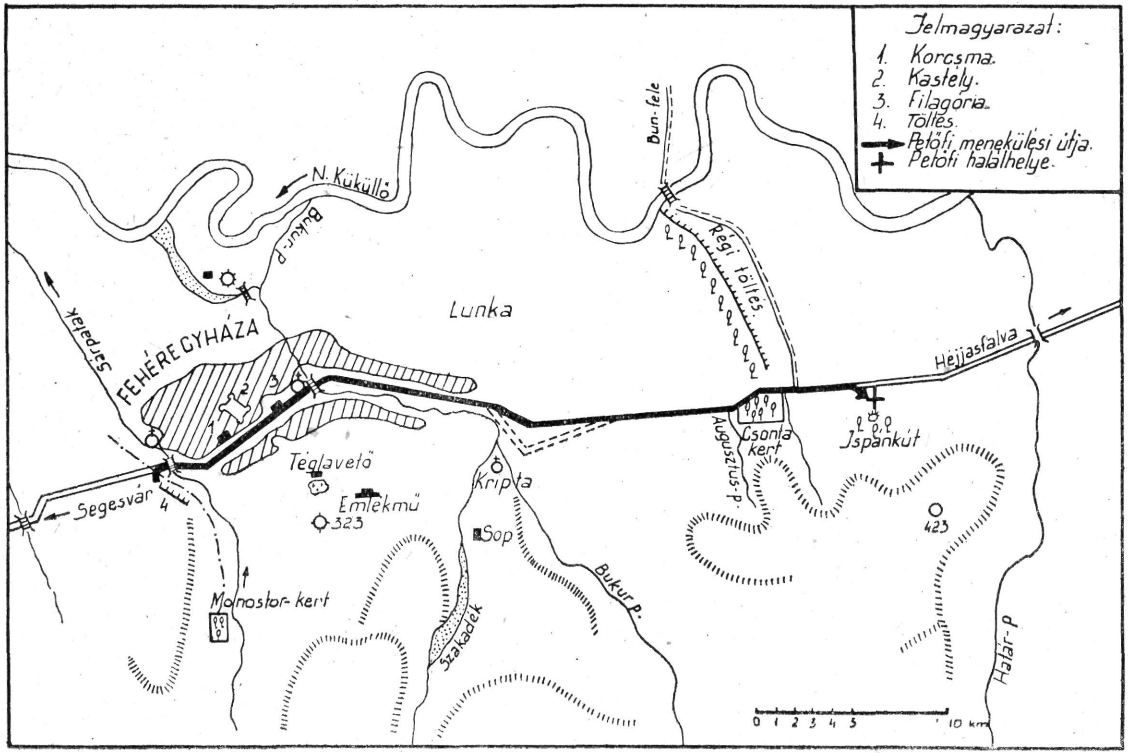

Áttekintő vázlat Petőfi menekülésének útvonaláról és halálhelyéről.

bizonyítom Ferenczi Zoltán tévedését,[4] a szerző nem méltatja figyelemre.

Ellenben jelentőségén túl eső figyelemre méltat egyetlen mondatot, mely — hite szerint — a Lengyel-vallomás ellen szól, *Breit Józsefnek* egy kegyeletes, minden hivatkozást nélkülöző egyetlen mondatát, hogy t. i. Petőfit az ütközetben „mint rendesen, legelsőnek a küzdők sorában" látták. Ezt a mellékmondatot Mezősi úgy magyarázza, hogy Breit „olyan adatközléseknek adott hitelt, mely Petőfiről ezt állította és *nem Lengyelnek.*" — Merész következtetés, még sokan élünk, akik igen jól és személyesen ismertük Breit Józsefet, a szabadságharc érdemes hadtörténetíróját, őt magát, irodalmi működését és érdeklődési területét. Nyugodtan állítjuk, hogy ennek a nagyképzetségű katonai írónak az érdeklődési területén teljesen kívül esett Petőfi eltűnésének kérdése, soha ezzel nem foglalkozott és — mert erről beszéltem vele — fogalma sem volt arról, hogy kicsodák Petőfi eltűnésének tanúi, hogy kicsoda Lengyel József. Soha ebben a kérdésben állást nem foglalt, a segesvári ütközet leírásánál — ahol egyébként Gelichet követte és így *az ütközetre vonatkozó adatai is tévesek* — „illőnek" tartotta Petőfit egy mondat töredékében megemlíteni, egyébként soha erről nem írt. Nem lehet tehát azt állítani, hogy Breit könyve olyan „történelmi munka", mely „ellene mondott" Lengyel vallomásának.

Sajnálatos jelenségnek vagyunk itt a tanúi: a szerző Breit hat szavát hozza fel bizonyítékként Lengyel ellen, szerinte ez dokumentum, ahol *meg sincs említve Lengyel neve.* Ellenben azok a cikkek, tanulmányok, kötetek, ahol a szerzők *oldalon keresztül foglalkoznak a Lengyel-vallomással,* ahol valóban erről a tanúról beszélnek, mérlegelik a mondatait és azt nagyon hihetőnek ítélik, — ezek a szerző számára nem mondanak semmit. Senki nálam jobban nem védi Mezősinek azt a jogát, hogy véleményét elmondhassa, nemcsak a költő halála, hanem a születés kérdésében is — amelynek szintén kutatója — de most, hogy az eltűnés problémájában alkalma nyílt erre, egy törvényt láttunk itt teljesülni: *ahol a kutató mindenképpen ellenvéleményt akar produkálni, ott mindig ilyen sovány bizonyítóanyag kerül a tudomány asztalára,* többnyire igen széles körítéssel.

*

„Arra a meggyőződésre jutottam, hogy Lengyel és Heydte adatai ... a kutatást tévútra vitték" — állítja Mezősi. A következőkben Mezősit idézve fogjuk bizonyítani, hogyan viszi tévútra a kutatót a „felfedezése", itt történetesen a Baynovics féle közöletlen leírás. Ez az az eset, amikor a kutató — nem győzöm ismételni, hogy nem félrevezető szándékkal — úgy akar megoldani egy egyenletet, hogy annak bal oldalára nem az ismeretlent helyezi, hanem a „felfedezését", a

4 *Hol tünt el Petőfi?* — Új Hang, 1956. évf. július, 57. l.

másik oldalra csoportosítva minden adatot, amelyről úgy véli, hogy állásfoglalásnak kifejezői. Tehát *nem keresi* az ismeretlent: hogy így matematikai egyensúly sohasem keletkezhetik, az egyenlet felborul és az ismeretlen váratlan helyen bukkan fel, azt látni fogjuk.

„Az első leleplezés" — mondja Mezősi a Lengyel vallomásról — az, hogy Lengyel Józsefnek „fogalma sem volt arról, milyen volt Petőfi külseje..."

Valóban kevés fogalma volt erről, majdnem semmi. Pokoli tüzérségi tűzben — az ellenség a hidat lőtte, a lövedékek 30 lépésnyire tőlük csapódtak be — látta a sütőkemence romjain üldögélő, majd a hídkarfához támaszkodó, egyre fokozódó nyugtalansággal járkáló költőt — aki nem volt a közvetlen közelében. Mezősi ugyanis téved, Lengyel sohasem mondta, hogy a sütőkemence romja, ahol Petőfit ülni látta, ugyanazon a portán lett volna, ahol ő elhelyezkedett. A „romok között" foglaltak helyet mindketten, de éppen Haller József vázlatai bizonyítják, hogy több száz méteres körzetben a Sárpatak környékén minden ház romokban állt. Lehetséges, hogy Lengyel látta a költőt előző napon Székelykeresztúron, mikor Bemmel és vezérkarával a piacon sétált — de ez *este* volt és egy pillanat lehetett. Az azonban bizonyos, hogy Lengyel látta a költőt Fehéregyháza közepén a vendéglő mellett, amikor Petőfi egy a csatatér felé vágtató löveggel jött szemközt és betért pihenni a vendéglő kapuján: erre az orvosnak tanúi vannak, akiket megnevezett.[5] Tehát *látta* Petőfit és *tudta* kicsoda. Amikor az orvos a hídhoz került, kitárult előtte a csatatér, erről a félelmetes látványról és a félelemről egészen őszintén beszél, életében először volt egy harctér szélén. A híd volt a csatatér felé az egyetlen átjáró, amelyen lőszeres szekerek, lövegek robogtak, katonák, sebesültek, hullavivők nyüzsögtek, miközben dörögtek az ágyúk.

Ilyen körülmények között kerül a szeme elé újra az a polgári ruhás tiszt, akit már az előbb is látott egy pillanatra. Egy házromon üldögél, néha látja a helyéről eltávozni, de azt nem tudja megmondani, merre, annyira nem kisérte figyelemmel. Az arca? Húsz kilométert szekerezett a költő a délelőtt folyamán a sereget követő porfellegben: az orvos egyszer kerül ennek az arcnak a közelébe, mikor az összeomlás szörnyű perceiben „mellette fut el", majd távolabbról látja, egy kukoricás széléről, mikor az egyetlen szót dob feléje — *potomság!* — aztán már csak az országúton látja, a vitorlavászon kabátjának világos foltját. Ennyi a valóság, ezt írja le. De ezt tizenegy év múlva írja le, 1860-ban és nem tudja, hogy ahhoz a portól és csatatéri füsttől lepett archoz, melyet a félelem perceiben, csattanó lövések között látott, szőke, avagy barna szakáll tartozott-e?

[5] Lázár Albert, Gamerra Gusztáv, Dáné Mózes voltak az orvos által megnevezett és — élő! — tanúk. (Lengyel József: *„Egy szemtanú Petőfi haláláról"* — Történeti Lapok, 1874. évf. 22. sz. 351. l.).

Nem tudja! — ahogy én sem tudom, hogy több, mint 12 évvel ezelőtt, egy januári napon, életemnek egy válságos órájában szőke, barna, vagy talán gesztenyebarna volt az a férfi, aki süvöltő tüzérségi tűzben mellettem állt, s akinek nem mást köszönhetek, mint az életemet. A vékony alakjára tisztán emlékszem és érdekes, hogy a nevére is, — semmi másra. Ha ezt nekem nem hiszi el Mezősi Károly, kérdezzen meg szűkebb hazájában egy kúnsági volt katonát, bárkit, hogy amikor a föld reng alattunk és a becsapódó lövedékek az arcunkba vágják a földet, képesek vagyunk-e pontosan megjegyezni a közvetlen közelünkben heverő ember bajuszának és hajának színét?

Ez Mezősi „első leleplezés"-e, melyet maga szerző is kissé csodálkozó megjegyzéssel kísér: nem érti, hogy Pákh Albert, miért nem tett észrevételt Lengyelnek a „szőke" Petőfire vonatkozó közlésére, sőt nagyon hihetőnek tartotta ezt a vallomást, pedig ugyancsak ismerte Petőfi hajszínét... Most tegyük hozzá, hogy Orlay sem tett, Gyalókay Lajos sem tett, Egressy, Pap Lajos, Kőváry — egyik sem tett. De nem tett Ferenczi sem, Meltzl sem, Farnos sem, Török sem: ezek a nagy kutatók nem leptek bennünket azzal, hogy egy csatatéren látott hajszínen döntsék el egy vallomás hitelességét.

Lengyel Heydtére hivatkozik és Heydte beszélhetett egy *szőke* halottról is. Tudjuk, hogy Heydte *két* magyar halottat látott a héjjasfalvi országút mentén és azt is tudjuk, hogy a másik halott, aki egyenruhában, a buni út beszögellése táján — az Ispánkúttól kb. 250 méternyire — hevert, a *szőke* szakállú Bartha Elek százados volt.[6] De a szökőkútnál heverő halottat Heydte két ízben is fekete hajúnak és szakállúnak írta le. Hogy valóban emlegetett-e Heydte egy szőke halottat, vagy csak a székely orvos értette félre a német bárót — ezt már nem fogjuk megtudni, de azt bizonyosan tudjuk, hogy a Heydte—Lengyel vallomások összefüggése semmi esetre sem a „szakáll-kérdésen" és — mint később látni fogjuk — egyáltalában nem a „nadrág-kérdésen" múlik.

Mezősi Károly második leleplezésével, hogy t. i. Lengyel József nem volt ezredorvos, hanem „kandi néző", úgy érzem, nem kell sokat foglalkoznunk. Maga Mezősi győzte meg az olvasót, hogy ennek a „leleplezője" — maga Lengyel József; az orvos igen határozottan, szinte nyersen tiltakozott a reá ruházott titulus ellen. Nem tett mást, mint első segélyben részesített néhány sebesültet, mint a kaszai fuvarost is. Mezősi szerint ez „nagyobb műtét", amelyet csak „műszerekkel ellátott kötözőhelyen lehet elvégezni", tehát — következteti Mezősi — Lengyel hazudik. Hallott már Mezősi Károly pince-óvóhelyen, marhavagonban, gyertya mellett, bicskával végzett sebészi műtétek-

[6] Szatáni fuvaros vallomása, aki látta Bartha Elek százados halálát, személyleírást is ad róla: „egy közép termetű, *szőke-kisszakállú* tiszt"-nek nevezi és leírja a helyet, ahol elesett: a Lunka keleti szegélye és a buni út között, a holttest az „út sánca oldalához döntve" hevert. (Országos Levéltár, Kisebb családi levéltárak, 45. — 433. lapsz.)

ről? — mi hallottunk, sokkalta nehezebbekről, mint egy elvérzés előtt álló sebesült karjának elmetszése. Minden sebész igazolhatja, hogy egy — bizonyára tüzérségi lövedéktől roncsolt — cafaton függő felkar elmetszéséhez és egy esetleges szorítókötés alkalmazásához nincs másra szükség, mint akár egy zsebtokból elővett késre és orvosi lelkiismeretre. Milyen alapon tételezzük fel, hogy mindez hiányzott a székelykeresztúri sebésznél? — Milyen joggal gúnyolhatjuk „hazafiúi buzgalomnak" az orvosnak ezt a magától értetődő tevékenységét, amelyet ma is és mindig kötelességének érezne elvégezni minden sebészorvos hasonló helyzetben? — Mezősi arra alapítja gyanúját, hogy Lengyel a további közléseiben már nem emlékezik meg erről a segélynyújtó tevékenységéről. Nem pedig azért, — állítja Mezősi —, mert „ezen a ponton lehetett legkönnyebben kétségbe vonni állításai hitelességét..." — A válaszom erre az, hogy ezen a ponton lehet legkönnyebben kétségbe vonni Mezősi állításainak hitelességét, mert hiszen *maga Mezősi idézi* a továbbiakban Lengyelt, aki 1879-ben — tehát közel húsz évvel az első leírása után — jól érthető magyar nyelven ezt megismétli: „A Segesvár—Fehéregyházi csatában, *mint polgári orvos, önként vettem részt és segítettem a megfogyatkozott egészségügyi személyzetnek...*" — Lengyel soha nem keveredett ellentmondásokba.

*

„Lázár Ádám, a marosvásárhelyi kerület függetlenségi párti képviselője, mint a Történelmi Társulat tagja...", — sorolja fel Mezősi Károly Lengyel első számú ellenfelének címeit. Lázár Ádám így azt a benyomást kelti, hogy csupán hazafi és történettudós. Igaz, hogy megválasztották képviselőnek, de Mezősi is jól tudja, hogy ez mellékfoglalkozása volt, igaz, hogy a Történelmi Társulat tagja volt, de Mezősi is jól tudja, hogy aki akart, tagja lehetett a Társulatnak, nem volt ez zárt testület, mint az Akadémia. De miért nem közli olvasóival Mezősi Lázár Ádám *valóságos* foglalkozását?

Ugyanis hites *ügyvéd volt*, kitűnően kereső, nagy ravaszságú fiskális, Lengyel József halálos ellenségének, *gróf Haller Józsefnek a jogtanácsosa.*[7] Ilyen címekkel díszítve egyszeriben másként látjuk őt ebben a perben, — és most már nem is bizonyos, hogy „mint a Történelmi Társulat r. tagja, az igazságot kívánta felkutatni." (Mezősi) Mi a véleménye Mezősi Károlynak, — elfogulatlan kutató a grófi jogtanácsos a gróf ellenfelével szemben?

Lázár Ádám, a hites ügyvéd bebizonyította, hogy nem. A kihallgatandó tanúkat ugyanis a „kutató" Lázár Ádám ajánlotta a „vizsgálatot" lefolytató vármegye urának, Apáthy alispánnak, akinek — mondjam-e? — olyan volt a viszonya az egész kérdéstömeg irodal-

7 Ezzel kapcsolatos levelezését lásd! Országos Levéltár: K. Papp Miklós irathagyatéka, levelek.

mához, mint hajdunak a harangöntéshez. Lázárnak sem sokkal több, de ő pontosan tudta, hogy *mit akar.* Hivatalos vizsgálatot akart és jegyzőkönyvet. De a magyar jogtörténet az olyan perrendtartást, ahol az érdekeltek — Haller Ferenc gróf és sógora, Gamerra báró — tanúként szerepelnek, viszont a vádlottat, Lengyel orvost nem hallgatja ki senki — csak az úriszéki itéleteknél ismert. Ezért neveztem ezt úriszék módjára lefolytatott vizsgálatnak, amit Mezősi sérelmez, — nem volt igazam? Ugyanis az igazságot semmi esetre sem lehet úgy felkutatni, hogy amikor a személyükben sértett grófok jogtanácsosa — Lázár Ádám — „a közvéleményt... az eredményről tájékoztatta" (Mezősi) ugyanakkor a jegyzőkönyv adatait úgy hamisítja meg, hogy több mint hét évtizeden át nem tudtunk mihez kezdeni a legfontosabb tanú — Pap Lajos alezredes — vallomásával. Nyilvánvalónak látszott, hogy valami nincs rendjén, de összehasonlítani Lázár „tájékoztatását" és az eredeti jegyzőkönyvet nem lehetett, mert a jogtanácsos-kutató az Apáthy-jegyzőkönyveket magához vette és azokat évek múlva következő hatósági sürgetésre sem adta vissza. Sohasem adta vissza! Ebben az évben én találtam meg egy szekrény mélyén és erről a továbbiakban még beszélni fogunk.

Vitathatatlan, hogy a „vizsgálatot" a sértett grófok kezdeményezték és a jogtanácsos erőszakolta ki. Kik voltak a tanúk?

1. Gamerra Gusztáv báró, Haller Ferenc sógora, aki — Mezősi szavai szerint — „Lengyelt a csatában nem látta..." — De láthatta, ha Gamerra báró nem volt a csatában? *Semmiféle minőségben, vagy beosztásban nem vett részt az ütközetben* és még a saját vallomása szerint sem volt jelen a döntés idején a helyszínen, tehát miért közli velünk Mezősi, hogy a báró *tanúsága* szerint Petőfi „a Monasztéria táján lelte halálát"? — Miért nem tartja érdemesnek megjegyezni, hogy a bárónak ezt a vallomását megcáfolták és megcáfoltnak ismeri az irodalom?[8]

2. Haller Ferenc gróf a másik „tanú", aki egyúttal sértett is, akiről Lengyel — Ferenczi szerint is! — eredménnyel bizonyította be, hogy a gróf sem vett részt a segesvári ütközetben.[9] De hogyan hihető el Mezősi Károly, hogy a Haller Ferenc által állítólag látott ismeretlen — fekete magyar ruhában és *lóháton!* — Petőfi Sándorral azonos? — Haller Ferenc segesvári térparancsnok az V. cári hadtest közeledésének hírére kardcsapás nélkül kiürítette a várost. Ezzel szemben azt állította, hogy július 31-én hajnalban — tehát a segesvári ütközet napján — vonult ki Segesvárról, vitéz módon, csak akkor, midőn a cári tűzérség lövetni kezdte a várost. Ezt a végtelenül otromba koholmányát csak pár hónap óta ismerjük, mióta az eredeti

[8] Lengyel József: *Végszavam Petőfi Sándor eltűnéséhez.* — Magyar Polgár, 1880. évf. 191. sz. Itt Lengyel valóban nagyon nyersen teszi közzé, hogy Gamerra a csata vonalán „kívül forgolódott": nem *lehetett* tanúja a döntő óráknak. Gamerra a kemény válaszra — hallgatással felelt.

[9] Uo.

Apáthy-féle jegyzőkönyvek — hetvenhét évi kallódás után — előkerültek, tehát érthető, ha Mezősi ennek a tanúnak szavahihetőségéről nincs teljesen tájékozódva.[10] De semmiképpen nem érthető, hogy Haller Ferencet, akit gyáva futásáért Bem dorgált meg és ezt Ferenczi is hangsúlyozza.[10/a] — tehát ez régen ismert tény — Mezősi úgy emlegeti, mint „1849-ben segesvári térparancsnokot", aki „állította, hogy ő a csatában jelen volt." — Nem tudná Mezősi, hogy a segesvári csatában — amelynek még a századparancsnok-helyetteseit is ismerjük — gróf Haller Ferenc őrnagy *bizonyíthatóan* nem volt? Nem tudná Mezősi, hogy Haller Ferenc őrnagy magánszemélyként — egy pónilovon — kióvakodott Fehéregyházára, éppen olyan „kandi néző"-ként mint a polgári kíváncsiskodók, mint Lengyel orvos, azzal a különbséggel, hogy Haller Ferenc még a hídig sem merészkedett, a falu fogadójánál ácsorgott néhány hasonszőrű barátjával, majd elódalgott? Azt sem tudná Mezősi, hogy Lengyel ezt nyugodtan megírta róla és erre a szégyenletes nyílt vádra a gróf nyugodtan hallgatott?

Mezősi Károly ezt tudja, mert ugyanazt a cikket idézi, melyben ez a lényeges — és minden kutató által elfogadott — adat szerepel.[11] De akkor *miért hallgat erről?* Helyesnek véli, ha bibliografiai hivatkozásokkal ellátott adatai alapján a kellően nem tájékozott olvasóban az a benyomás keletkezik, hogy egy a csatában részt nem vett civilt, egy hazudozó felcsert a segesvári ütközet két vitéz részvevője — egy huszárszázados és maga „a segesvári térparancsnok"! — eredményesen megcáfolt?

Ha Mezősiről az volna a véleményem, hogy mindezt félrevezető szándékkal teszi, ezt megírnám. De nem ez a véleményem: Mezősi becsületes kutató, aki Lengyelt tartja hamis tanúnak, *mert hisz a Baynovics-leírásban.* Ha a kritikai válogatást egy ilyen hit előzi meg, az megbénítja a kutató ítélőkészségét. Így történhetik meg, hogy Mezősi Breittől kezdve, aki sohasem vett részt a költő eltűnése körüli vitában, Haller Ferencig, aki sohasem vett részt a segesvári ütközetben, — mindenkit felsorakoztat vélt igazának védelmére.

3. Így sorakoztatja fel Pap Lajost is Mezősi, mint az Apáthy-féle vizsgálat harmadik tanúját. És állapítsuk meg, hogy Mezősinek teljesen igaza van, mikor azt állítja, hogy az *általa ismert* Pap-vallomásban a tanú „a Monasztéria táján" látta Petőfit, amikor a vezérkarral áttörték a dzsidások gyűrűjét.

De az ütközet története igazolja, hogy ez semmi esetre sem történt a Monostorkertnél (tehát a „Monasztériánál"), hanem Fehéregyháza ellenkező — keleti — oldalán; a most előkerült Haller-vázlatok igazolják, hogy Bem és kísérete nem is érintette a Monostorkertet; Haller József

[10] Az Apáthy-féle jegyzőkönyveket 1957 júniusában találtam meg. L!. a 14. jegyzetet.

[10/a] Ferenczi Z.: i. m. III. köt. 370. l.

[11] *Lengyel József második levele.* — Vasárnapi Újság, 1861. évf. 32. l.

adatai igazolják, hogy a dzsidásokkal való összecsapás nem a Monostorkertnél volt, hanem ettől egy kilométernyi távolságban, a Haller-kriptánál, mely néhány lépésnyire esik az országúttól,[12] tehát Pap Lajos alezredes, Bem vezérkari főnöke a héjjasfalvi országút mentén látta Petőfit, már Fehéregyházán túl. — Mezősi ugyanis a „Monasztéria nevű oldal" kifejezést a Lázár Ádám által közölt — a *Magyar Polgár*-ban megjelent — Apáthy-féle jegyzőkönyvekből veszi, ahol a Pap-vallomás erre vonatkozó mondata így hangzik: „a Monasztéria nevű oldal, az országúttól ezer ölnyire".[13] — Az irodalom eddig valóban így ismerte a Pap-vallomást, Mezősi tehát semmiképpen nem hibás, ha így idézi. Nem tudhatja — mivel még nem publikáltam —, hogy 1957 júniusában a Petőfi Irodalmi Múzeum rendezetlen anyagában — Ferenczi Zoltán magánlevelei és személyi okmányai között — megtaláltam Pap Lajos eredeti vallomását, amelyből *a Monostorkertre és az ezer öles távolságra vonatkozó utalás hiányzik.* Ezt Lázár Ádám — ki „az igazságot kívánta felkutatni" — csempészte Pap Lajos vallomásába, majd magához vette az eredeti jegyzőkönyveket és azt öt év múlva hiába követelte rajta a megye — nem adta vissza. Azt állította, hogy Jókaihoz küldte el, de a megye hiába fordult Jókaihoz, a jegyzőkönyvek ott sem voltak. Hogy miként kerültek ezek az okmányok Ferenczi Zoltán magánirattárába, — ki tudna erre ma felelni? De annyi bizonyos, hogy az iratok között megtaláltam Haller Ferencnek egy döbbenetesen félrevezető vázlatát: ebből kellett az akkor Budapesten élő és már súlyos beteg Pap Lajosnak meghatározni, hogy hol látta az áttörés pillanatában Petőfit. Örülnék, ha Mezősi Károly is átnézné ezeket a jegyzőkönyveket s velem együtt állapíthatná meg, hogy nehéz dolga lehetett a nyolcvanas években a kutatónak: nemcsak az egyre gyöngülő kortársi emlékezettel, hanem az eltűnés problémájával mitsem törődő, de minden hájjal megkent fiskálisi ravaszkodással is meggyűlt a baja.[14]

Annyit azonban elvártunk volna Mezősi Károlytól, akinek a Petőfi-születéshely körüli vitákban annyi tapasztalata van már a hamisításokban, akinek jó néhány hamisítás leleplezését köszönhetjük, hogy alaposabban a körmére néz „hites ügyvéd Lázár Ádámnak", kissé fukarkodik a dicsérő jelzőkkel, belátva, hogy a történelmi társulati tagság nem biztosítéka a tudományos megbízhatóságnak.

*

Mezősi Károly azt a kérdést vizsgálja, hogy „Petőfi eljuthatott-e

[12] L! Gyalókay Jenő: A segesvári ütközet. — Hadtörténelmi Közlemények 1932. évf. 229. l. — Továbbá: Haller vázlata Bem menekülési útvonaláról. Orsz. Lev. Kisebb csal. lev. 54: 449. l. Továbbá: Haller József: Petőfi Sándor sírhelyéről. — Erdélyi Híradó, 1890. évf. 119. sz. — Itt ezt közli: „mikor Bem *már a kriptát elhaladta* kíséretével ... uhlánusoktól megtámadtatván ..."

[13] Lázár Ádám: *Petőfi Sándor eltűnéséről.* — Magyar Polgár, 1880. évf. 185—186. sz.

[14] Az Apáthy-féle jegyzőkönyvek és mellékletei — rendezve — a Petőfi Irodalmi Múzeumban vannak; a ladulát *„Petőfi eltűnésének okmányai, a Petőfi Társaság anyaga"* felirattal láttam el.

a buni út beszögelésénél lévő kaptatóig?...” — Nem juthatott el, állapítja meg és ezt a következőkkel indokolja:

1. Lőrincz József, „a fehéregyházi csatában résztvett honvéd őrnagy” szerint Petőfi a „falunál hátrább... nem menekülhetett.”

Mezősinek tudnia kell, hogy *Lengyel vallomásának Lőrincz őrnagy hitelt adott* és mi is hitelt adunk a becsületes Lőrincz tanúságtételének: ő maga közölte velünk, hogy betegsége miatt *az ütközetben részt nem vett*, pihenőben tartózkodott. Hogy hol halt meg Petőfi, Lőrincz nem tudta, soha ezzel ez a tisztességes katona nem dicsekedett, a döntő pillanatokban *színét sem látta a költőnek*, amit erről mond, az csupán feltételezés. De ha ezt Lőrincz ilyen őszintén megmondta és ezt így tartja számon az irodalom — *miért nem mondja ezt meg az olvasónak Mezősi is?* — Valóban, a „csatában részt vett honvéd őrnagy” emlegetése és a továbbiak elhallgatása után, Lőrincz azt a benyomást kelti, mintha a költő halálának szemtanúja lenne. Nézetem szerint Lőrincz Józsefnek ilyen módon való szerepeltetése Mezősitől nem volt szerencsés gondolat; ez a tanulmánynak leggyengébb pontja.

2. Pap Lajos vallomása következik újból, amelyről már bőven beszéltünk és tudjuk, hogy ezt Lázár Ádám torzította el. Pap tehát *Fehéregyháza keleti kijáratánál, a Haller-kripta közelében látta a költőt, a héjjasfalvi országút mentén.* Vagyis igaza volt Lengyelnek: a Pap-vallomás az ő előadását erősíti meg.

De most Mezősi váratlanul összegezi mindezt és kijelenti: „Lőrincz József, Pap Lajos, Gamerra Gusztáv és mások(?) véleménye szerint Petőfi nem juthatott el a szökőkútig...” — A felsoroltak közül Pap Lajos az országút mentén még *élve* látta a költőt és sohasem állította, hogy látta volna az elestét, a másik kettő egyáltalában *nem látta* a kritikus órában Petőfit. Sehogyan sem érthető, hogy ezek miképpen cáfolhatnak meg egy tanút, aki viszont *látta* a költőt a buni útbeszögelés felé tartani? — Ugyanis annak a bizonyítására, hogy Petőfi nem juthatott el az Ispánkútig, arra lenne szükségünk, hogy Lengyellel szemben legalább egyetlen tanú akadjon, aki már az előbbi útszakaszon látta volna Petőfi halálát. Van ilyen tanú? Szerintem *nincs*, tudjuk, Lengyel sem látta, ezt elismerésre méltó őszinteséggel meg is mondta: nem látta meghalni Petőfit! Mezősi szerint *van* a halálnak tanúja: ez — ki volna más? — Baynovics Mihály. Mezősinek azért van szüksége Pap, Lőrincz és Gamerra tanúként való felsorakoztatására egy olyan útszakaszhoz, ahol ezek — *a saját állításuk szerint!* — nem voltak jelen, hogy a Baynovics-leírás támogatókat kapjon. Azt hiszem, nem tévedek ezzel az állításommal.

*

Imreh Sándor a következőképpen jelenik meg Mezősi leírásában: „... bíráló, a szabadságharcban Mátyás-huszár, később marosvásárhelyi nyomdavezető, a múlt század végén Petőfi eleste körülményeinek egyik lelkes kutatója, az 1848—49. Történelmi Lapok munkatársa...” —

Látjuk, ellátja címekkel, de mire való ez? — Hogy ez a valóban vitéz huszárkáplár, egy kiadatlan memoár szorgalmas jegyzője: kutató, író, tudós, tudományos munkatárs legyen, pusztán azért, mert Lengyel ellenfele?

Nagyon lenézne, aki azt képzelné, hogy „haragszom" Imreh Sándorra, mert tudvalevőleg ő volt az — Mezősi erről egy szót sem szól –, aki a segesvári csatatéren, Haller Józseffel együtt, élve temettette el Petőfi Sándort.[15] Ezt a borzadályos álláspontját egészen megható, a diletánsokat jellemző dühösséggel védte; életének célja az volt, hogy Lengyelt megcáfolja és keserű bánata, hogy az orvos soha egyetlen támadására sem válaszolt.

A lelkes Imreh Sándor a következőket állítja:

1. Közölte vele egy Csoboth István nevű ember, hogy látta Petőfi Sándort a segesvári ütközetben, ilyen öltözetben: tiszti egyenruhában, tollas kalappal, fehér pelerinben, karddal, sarkantyús csizmában, lóháton...

2. Kiss János közölte vele, hogy „a két hadakozó fél fegyvereiből kifejlődő lőporfüst" elborította a csatateret, tehát — mondja Imreh — „Lengyel már csak a porfelleg miatt sem láthatta Petőfit".

3. De a költő és az orvos közötti távolság miatt sem ismerhette fel a domb tetejéről Lengyel Petőfit, hiszen — így állítja Imreh, így közli Mezősi — *„3000 lépés"* volt közöttük.

4. Végül újra felveti Imreh a kérdést — és ezt Mezősi döntő érvként mutatja fel — hogy Lengyel orvos *„Héjjasfalva közeléből* hogyan ismerhette fel Petőfit?..."[16]

Mi viszont most már Mezősi Károlyhoz fordulunk határozott kérdéssel:

1. Elhiszi, hogy Csoboth nem Petőfit látta Segesvárnál huszártiszti uniformisban, tollas kalappal, hanem *Zeyk Domokost*, aki valóban így volt öltözve?

2. Elhiszi, hogy az ütközet lőporfüstje nem boríthatta el a kilövési helyektől legalább 4 kilométernyire levő kaptatót és úthajlatot, — amikor a tüzérségi tűz egy órája szünetelt?

3. Elhiszi nekem, hogy a domb és Lengyel által említett úthajlat között nem 3000 lépésnyi távolság van, hanem gyenge *500 méter*? — tehát Petőfit *láthatta* a dombról Lengyel. Csatolom egyik helyszíni felvételemet, bárki megítélheti ezt.

[15] H. R. (Imreh Sándor) *Petőfi Sándorról.* — Marosvidék, 1888. évf. 53. sz. 211. l.

[16] Csobothnak Petőfi öltözetére vonatkozó leírását l. Imreh Sándor: *Ujabb adatok Petőfi haláláról.* — 1848/49. Tört. Lapok, 1892. évf. I. 213. l. — A többi adatra vonatkozó hivatkozást l. Mezősinél.

4. Végül elhiszi, hogy Imreh Sándor „csupán" 3 kilométert tévedett, mikor azt állította, hogy Lengyel Héjjasfalva közeléből nézett vissza Petőfire? Ugyanis a kaptató, ahonnan visszanézett valóban, Fehéregyháza és Héjjasfalva *feleútján* van, a két falu közötti távolság 6 kilométer.

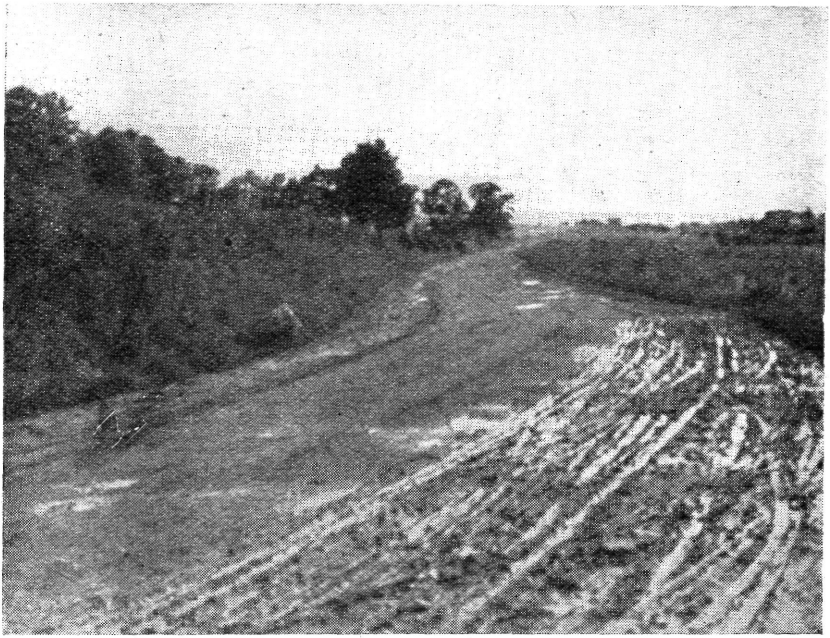

A héjjasfalvi út kanyarulata, Lengyel József „kaptató"-járól nézve
(Táv: 500 m)

Belátom, hogy ezek szónoki kérdéseknek hatnak, mert hiszen mindezek *tény-dolgok,* lemérhetők, ellenőrizhetők, szinte megfoghatók, tehát Mezősi ezekre nem is adhatna tagadó választ. Tényeket nem lehet lélektannal cáfolni. De Mezősi nemcsak ismert Petőfi-kutató, hanem ismert település-történész is, így a térkép és a körző nem ismeretlen szerszámok előtte. Hogyan fogadhatja mégis el a lelkes Imreh képtelen állításait? — de hogyan vonúltathatja fel Csoboth Istvánt, Kiss Jánost és Imreh Sándort Lengyel-ellenes tanúknak? Erre a kérdésre már felel-

tünk, láttuk, hogyan győzi le a Baynovics-leírásba vetett hit Mezősit, a mérlegelő tudóst. Ez nem valami ismeretlen jelenség a Petőfi-irodalomban, de hogy az általa felfedezett leírás megéri-e ezt a hívő makacsságot, azt csak a továbbiakban fogjuk megvizsgálni.

*

Előbb a Heydte-vallomásra térünk, ahol kényelmesebb dolgom lesz, mint Mezősinek. Neki ugyanis azt kellett bebizonyítania, hogy Heydte báró *nem* Petőfi holttestét látta, ami nem könnyű művelet. Erre a kutatómunkára az jellemző, hogy amíg a hiteles adatok fogaskerekekként kapcsolódnak egymásba, addig a fantasztikus álláspontok képviselői verejtékezve kalapálják össze az egymástól távol álló tengelyeket: a szerkezet mégsem indul meg, a gép üresen fut. Megvallom, sokszor szinte „szakmai érdeklődéssel" figyeltem ezt az áldatlan munkát, a költő elevenen való eltemetése, vagy a szibériai halál bizonyítóanyagának különös mechanizmusát, mely egy-két csikorgás után menthetetlenül felmondja a szolgálatot.

Mezősi Károly álláspontja nem ilyen. Ő csak annyit állít, hogy „fentiekben" már választ is adott arra, hogy Petőfi holttestét látta-e Heydte az Ispánkútnál, mert — mondja határozottan —, ha Petőfi nem juthatott el a buni út beszögelléséig, *akkor a holttest nem lehetett Petőfié*, — és mivel ezt a „fentiekben" bizonyította, így neki van igaza. Végtelenül egyszerűsített és végtelenül veszélyes módja ez a bizonyításnak. Mit szólna Mezősi ahhoz, ha megfordítanám az axiómát: mivel a bizonyítása kétségtelenül sánta lábakon jár, nem sikerült, — most az állítása az ellenkező oldaláról nézve is igaz? Tehát ha a buni útbeszögelésnél jelen sem lévő tanúk nem igazolják, mert nem igazolhatják, hogy a költő nem juthatott el az Ispánkúthoz —, *akkor Heydte mégis Petőfi holttestét látta ott?* Szinte látom Mezősit ez ellen tiltakozni és *joggal!* — ez a bizonyításnak nem tudományos módja, ezt az utat nem követhetem, de Mezősi sem térhetett volna erre,

A további bizonyítékai: a *„szakáll-kérdés"* és a *„nadrág-kérdés"* körüli okfejtései.

Heydte két ízben nyilatkozott a szökőkútnál látott halott szakállviseletéről, azt egyszer *Vollbart*-nak, egyszer *Spitzbart*-nak írja le. A *Vollbart* semmiképpen nem azonos a magyar értelmű „körszakállal", a Kossuth-szakállal, hanem ez az arcot ellepő „tele-szakáll" volt, még szószerinti fordításban is. Azt írja Mezősi, hogy én nem vagyok egy véleményen Illyés Gyulával *„a körszakáll kérdésben"*. Ilyen kérdést nem is ismerek, de ha meg is állapítom, hogy körszakálla senkinek sem nőhetett 10 nap alatt, mégis egy véleményen vagyok Illyéssel: a költőnek nem

volt alkalma az utolsó hetekben a gondos „kiberetválást" igénylő spanyolos szakállát ápolnia, tehát a nyeregből letekintő báró az ismeretlen, portól, vértől lepett hulla sárga arcán *hosszúra nőtt, borzas fekete szakállt láthatott.* Kételkedhet ebben valaki? Mást mondott Heydte?

Az osztrák báró a költő szakállát először *„nagy"*-nak, később *„hegyes"*-nek írja le. Most megindul a különös mechanizmus és készen van Mezősi határozottan felállított vádpontja: Heydte *„tudomást szerzett Petőfi valóságos külsejéről, s ezért változtatott korábbi álláspontján..."*; majd így: Heydte *„tudomást szerzett Lengyel József második, 1874. évi közléséről..."*; végül pedig: *„Lengyel és Heydte tehát egymástól kölcsönösen szerezték ismereteiket..."*

Értsük meg: amikor Mezősi egyetlen erre vonatkozó adat nélkül ezt csupán *következteti,* ugyanakkor a leghatározottabban *állítja.* Még az évszámot is megállapítja, — ez 1874! — amikor egy képzeletbeli napon, a képzeletbeli helyen, egy képzeletbeli Heydte a kezébe veszi az 1874-ben megjelent Lengyel-cikket és Petőfi Sándornak egy képzeletbeli arcképét s tüstént el is határozza, hogy most „korrigálja" az álláspontját...

De nem lehet álláspontunk és az általunk felfedezett levél védelmében *képzelt szerepeket* osztogatni a segesvéri dráma tanúi között: vagy regényt írunk és ez esetben ennek semmi akadálya sincs, vagy tanulmányt Petőfi halálának körülményeiről és ez esetben ez — ma és mindig, itt és a világon mindenütt! — *tilos,* mert az ilyen rekonstrukciók, olyan „álláspontot" eredményeznek, amellyel tudományos vitát folytatni nem lehet.

Nagy teret szentel Mezősi a *„nadrág-kérdés"*-nek is. A költő Segesvárnál polgári ruhában volt, de hogy milyen darabokból állt ez a ruha, azt pontosan megtudni már aligha lesz lehetséges. Gyalókay, Pap Lajos és — mivel ezt Mezősi nem tudja, tehát felhívom erre a figyelmét — Mütter Ferenc is azt állítja, hogy teljes vitorlavászon-öltözetben volt — a színt nem említik meg —, de amíg Gyalókay szerint katonasapkát hordott, Pap szerint fekete pörge kalapot. Viszont Teleki Sándor, Nagy Sándor, Egressy Gábor, Kerekes Ágoston *csak* a vitorlavászonból készült nyári blúzt említik, feltűnő, hogy Bonyhay Benjámin is *csak* a vitorlavászon blúzt látta rajta Mezőberényben. A költő felesége pedig elfogadta Heydte leírását a csatatéren látott halott öltözetéről, amely tudvalevőleg fekete pantallóból és finom ingből állt. Orlay az utolsó — halála előtt két héttel készült — festményén sötétszínű, de nem határozottan fekete pantallóban és jól szabott, finom kidolgozású ingben festette le a költőt. Nagyon *valószínű* tehát, hogy Petőfi az utolsó napon *világos színű zubbonyt és sötét színű pantallót viselt.* De jegyezzük meg, hogy ahány tanúvallomás, annyiféle öltözet és föveg: tudományos szigorral csak azt látjuk igazoltnak, hogy a költő *civil ruhában volt,* minden további csak ta-

lálgatás. Éppen ezért, ahogy nem „körszakáll-kérdés" az ispánkúti halott azonosítása, éppen úgy nem is „nadrág-kérdés".

Mit állított Heydte? — Hogy az úthajlattól —, ahol Lengyel látta — 750 méternyire Héjjasfalva felé menet látott egy dzsidával leszúrt halottat, aki alacsony termetű volt, sovány, fekete hajú, fekete szakállú, halálában is feltűnő jelenség, nagyon határozott arckifejezésű; fekete pantallót látott rajta és finoman kidolgozott inget. Tehát kétségtelenül polgári öltözet maradványait, mert fekete pantalló a honvédségnél rendszeresítve nem volt, a honvédtisztek jellegzetes kék csizmanadrágját, vagy galambszürke pantallóját pedig a báró megismerte volna. A civilruhás halott körül olyan tárgyak hevertek, amelyekről Heydte, a katona, az első pilanatra megállapította, hogy az előtte ismeretlen férfi *Bem környezetéhez tartozott.*

„Papíros bármelyik tiszt zsebéből kihullhatott..." — mondja Mezősi. Meglepő állítás ez Mezősi Károlytól, hiszen tudnia kell, hogy Bem alvezéreinek a jelentése és a hozzájuk intézett — bizonyára fogalmazványban lévő[17] — utasítások nem hullhattak ki „bármelyik tiszt" zsebéből, ezek csak azoknál lehettek, *akik a törzskarhoz voltak beosztva.*

A kihullott okmányok nem voltak frissek, tehát aznapi keletűek, mert Kemény Farkas azt közölte Kolozsvárról, hogy Marosvásárhelyen fog csatlakozni Bemhez, holott nagyon jól tudjuk, Bem július 31-én már nem oda, hanem Segesvár alá várta. A Stein ezredesnek szóló utasításnak — ti., hogy támadja meg Hászford cári altábornagyot — még a keltjét is ismerjük: július 29.[18]

Petőfinek csak kétféle tevékenységét ismerjük Bem mellett: *szolgálati leveleket fordított* az altábornagy részére és a vezéri törzs irodájában a személyi vonatkozású — *előléptetések, kitüntetések* ügyeivel kapcsolatos — okmányok szerkesztésénél segédkezett, tudunk arról is, hogy

17 Nem követelhetem Mezősitől, hogy egy rövid kritikai vizsgálat során végigkutassa a forrásirodalmat az ispánkúti halottnál lévő okmányok tartalmára nézve, de felhívom a figyelmét, hogy ez a döntő része az azonosításnak. — Dorsner ezredes, aki Heydte felettese volt a segesvári ütközetben — a rangidős összekötőtiszt — 1849. augusztus 1-én, tehát az ütközetet követő napon azt jelentette a hadügyminiszernek, hogy „egy elesett ellenséges tiszt"-nél megtalálták Bemnek Steinhez intézett parancsát. Dorsner jelentését Gyalókay Jenő találta meg a bécsi Hadileveltárban és ezt közli: i. m. 200. l. —, azzal, hogy valószínűleg csak a parancs *fogalmazványa* volt az elesett tisztnél, akit ő Zeyknek vél.

Hogy ki volt a Dorsner által említett halott, annak bizonyítása meghaladja ennek a válasznak a kereteit, ezzel a költő halálára vonatkozó és a közeljövőben megjelenő dokumentációs kiadványban fogunk foglalkozni, de egy kétségtelen: *a halott azonos volt azzal, akit előző napon Heydte a szökőkútnál látott* és Heydte volt az, aki a Steinnek szóló parancs fogalmazványát átadta felettesének Dorsnernak. És ezzel *egyuttal választ is adtam Mezősinek arra a kétségére, hogy ellentmondás-e Heydtének az az állítása, hogy Kemény Farkas jelentésén kívül a Steinhez szóló parancs is az ispánkúti halott mellett hevert!*

18 L! Gyalókay Jenő: i. m. 200. l. Ezen a napon, július 29-én — vasárnap volt — Petőfi és Bem együtt voltak Marosvásárhelyen, ahová Kemény a jelentését küldte; ezen a napon írta a költő feleségének Marosvásárhelyről az utolsó levelét, másnap indult Segesvár alá: így függnek össze egymással az események és az ispánkúti halott okmányai.

a vajszlovai ütközetben vitézségükkel kitűnt és kitüntetésre javaslatba hozott honvédek nevét feljegyezte. Még a saját kitüntetési okmánya is a költő kézírása!

Heydte a halott mellett Bem által fogalmazott *parancsot* és Bemhez intézett *szolgálati levelet*, végül kiosztásra váró *kitüntetésköteget* talált. A költő beosztását egyáltalában nem ismerő Heydte is — igen helyesen — egy, a lengyel altábornagy közvetlen köréhez tartozó embert, tehát adjutánst vélt a halottban; majd amikor személyleírást adott róla, a fogoly honvédtisztek közölték vele, hogy az „bizonyosan" Petőfi volt.

Mit mond erről Mezősi? Tagadja ezt: szerinte sem a „száraz" arc, sem az alacsony, vékony termet, sem a jellegzetes határozottság a vonásokon, sem a polgári ruha, sem a jól ismert finom ing, sem a fekete haj és szakáll, sem a segédtiszti beosztást eláruló okmányok, sem a kitüntetés-füzér, sem az utolsó szemtanú vallomásával megegyező irány és rövid távolság, az időpont megegyezése, sem a harctéri barátok és a feleség szava: „Petőfi volt!" — nem bizonyítékok.

Mezősi szerint: „... bizonyító erejű lett volna, ha Heydte történetesen *néhány Petőfi-verset talál...*"

Sohasem fogok gúnyolódni Mezősi álláspontja felett, de bocsásson meg, ha ez a követelése mosolyra fakasztott: ha Heydte „néhány Petőfi verset talál", akkor szerencsénkre volna néhány ismeretlen Petőfi-versünk és, ugyancsak szerencsénkre, a világon semmiféle problémánk nem volna már a költő halálát illetően.

A szerző nagy szigorúsággal keresi Heydte vallomásában az ellentmondásokat, még azt is kifogásolja, hogy nem állapítható meg hajszálnyi pontossággal, hogy az országút *bal, vagy jobb oldalán* hevert-e a holttest és komoly ellentmondást lát abban, hogy a báró egyik helyen *„kistermetűnek"*, másik helyen *„középnagyságúnál alacsonyabb"*-nak írja le a szökőkúti halottat, — mintha ez nem volna *majdnem ugyanaz!* Hinni csak akkor lenne hajlandó, ha Heydte Petőfi-kéziratokkal lepte volna meg Magyarországot.

Nagyon szeretem a szigorú vizsgálót és a szerző tanulmányának ehhez, a milliméterekre számontartó szakaszához érve, érdekelni kezdett, hogy *a saját felfedezése és álláspontja területén is ugyanezt a mértéket alkalmazza-e?* Hogy vajon már az előszóban is bejelentett Baynovics Mihálytól is követelni fog — legalább — egy Petőfi-kéziratot? Ezt rövidesen meg fogjuk látni.

Abban igaza van Mezősinek, hogy Lengyel József igen rosszul ítélte meg Heydtét, mikor az orvos azt mondta, hogy „nem is volt Heydte éppen olyan magyarfaló..." — Bizony az volt, a báró volt a székelyek Haynauja, száraz, hideg, kegyetlen zsoldos, akinek Petőfire vonatkozó vallomása maga a szívtelen pontosság, az elutasító lélektelenség. Egyrészt ezért is hiszünk neki. Mert vegyük tudomásul, hogy a „mai kutatások" állásfoglalói *a tanúktól* sem rokonszenvet, sem hazafiságot nem várnak — még

Lengyeltől sem! — csupán egyet: *igaz vallomást.* Egy pozitivista munkának más alapja nem is lehet.

De ha Mezősi Károly azért nem hisz egy tanúnak —, mint itt Lengyel Józsefnek — mert az hibásan ítélte meg egyik kortársát, nem is dicsérő, csak egy mentegető jelzőt pazarolt egy valóban érdemtelenre, akkor olyan embertelen mértékkel méri a múltbeli embert, amivel saját kortársait bizonyára nem.

*

Petőfi fegyvertelen volt ebben a harcban, ezt száz év óta tudjuk, iskoláinkban így tanítjuk, ebben nagy romantikusaink, Jókai és Thaly éppen úgy nem kételkedtek, mint nagy praktikusunk, Eötvös Károly sem. Mezősi *az egyetlen,* aki tudományos eszközökkel kísérli meg bebizonyítani, hogy Petőfi a segesvári harcban fegyveresen verekedett. Ezt négy tanúval kívánja igazolni. Lássuk őket!

1. Szerinte Gyalókay Lajosnak az a vallomása, hogy a költő meghallva az ágyúszót, sebesen előre futott, ezt az álláspontját igazolja. De Gyalókaynak az a vallomása, hogy két ízben találkozott a költővel, egyik esetben sem volt fegyver nála és egyik esetben sem verekedett fegyverrel, *ennek pontosan az ellenkezőjét igazolja* — igaz, hogy Mezősi ezt *nem említi.*[19]

2. Mezősi szerint Pap Lajos „a csata végén látta Petőfit szintén fegyveresen..." — Nem! Pap Lajos az ütközet végén, utoljára „gyalog és *fegyvertelenül*" látta Petőfit. Hogy az ütközet közben — amikor Bem és Pap még az ütegeknél álltak — látott-e Pap Petőfi vállán valóban „vadászpuskát", vagy csak a költőnél lévő és szemtanúk által látott válltáska szíját nézte távolról vadászfegyver szíjának — azt nem tudhatjuk. De hogy Pap harcolni a költőt nem látta és a „csata végén" *fegyvertelenül* látta, — azt az eredeti Pap-vallomás bizonyítja.[20]

3. Hogy Barabás Károly *halott* tanúja hogyan és hol látta Petőfi elestét, erre nézve meggyőző bizonyítékot soha szerezni már nem tudunk. De még Mezősi sem állíthatja, hogy Barabás egyetlen szóval említette volna, hogy Petőfinél fegyver volt és fegyveresen harcolt. Azt állította, hogy *buzdító szavakat* kiáltott a katonák felé. *Ezt készségesen elhisszük,* semmi lehetetlen nincs ebben, — amikor a költő a délelőtt folyamán Gyalókayval találkozott, a szavai akkor is lelkesek és buzdítóak voltak. Petőfi volt! De Barabással Mezősi nem tudja bizonyítani, hogy a költő fegyveresen harcolt, azt még kevésbé, hogy a Sárpataknál esett el.

4. Mezősi szerint Lőrincz József vallomásának az a része, ahol megemlíti, hogy Petőfit az ütközet kezdetén beosztás nélkül látta működni a gyalogosok között, szuronyos fegyverrel, ez *„más szóval"* azt jelenti, hogy Petőfi „az *első vonalban* harcolt..."

[19] Id. Gyalókay Lajos: *Segesvár és Petőfi.* — Hazánk, 1887. évf. I. (a délelőtti találkozás) 343—345. l., és (a délutáni találkozás) 348. l.

[20] L! az eredeti vallomást a Petőfi Irodalmi Múzeumban, *Petőfi elt. okm.* feliratú ladulában.

Ha Lőrincz József vallomását „más szóval" így lehetne értelmezni, akkor mi is így értelmeznénk, ezt higyje el nekünk Mezősi Károly. Nem lehet így értelmezni, mert az „első vonal" Lőrincz álláspontjától *több mint egy kilométernyire volt* a délelőtt folyamán, mélyen bent az Ördögvölgyi erdőben, ahol kegyetlen kézitusa, erdei harc folyt. A Bem mellett lévő Lőrincz tehát *nem láthatta* az „első vonalban" harcolni Petőfit semmiképpen sem. De láthatta a Rogyina lankáin, a harc elején még tartalékban álló 88. zászlóalj gyalogosai között, akik a tüzérség balszárnyán tartózkodtak ekkor, tehát ott, ahol Petőfi a délelőtt folyamán valóban járt.[21] Hogy a civilruhás költő, a katonák között, egy szuronyos puskát vett a kezébe, ezt minden további nélkül *elfogadjuk*. Elfogadjuk azt, amit Lőrincz állított, de szóról-szóra! — *nem „más szóval"*. Lőrincz beosztás nélkül látta és nem harcolva: ez a tény, és mi nem fogjuk a költőt az „első vonalba" disputálni, mert nem ez a kutató dolga.

„Nem tételezhető fel róla — írja Mezősi Petőfiről —, *hogy fegyverét eldobva, a tűzvonal mögé, a sütőkemencéhez, Lengyel mellé húzódott volna..."* — Mezősinek itt nincs igaza és itt irreális területekre tévedt. Soha még senki Petőfinek az utolsó harcban való szerepét így nem értelmezte, senkinek még a gondolatában sem fordult meg az, hogy Petőfi csak úgy kerülhetett a falu romjaihoz, hogy *eldobta* a puskáját és a kemencesutba *húzódott*. Petőfi fegyvertelenül követte a harcba az erdélyi hadinépet, de a harctéren tartózkodott és a harctéren esett el, halálos veszélyben, a fegyveres néppel együtt állt az ágyúk tüzében, a becsapódó lövedékek arcába szórták a port. Mezősi nem képes állításait bizonyítani —, de ez még nem ok arra, hogy nemcsak elvitassa, hanem egyenesen visszataszítóvá fesse a valóságot: a csatatér szélén, egy házromon ülő költő képét, aki körül pergőtűz rengeti a földet. Ezt a drámai képet kellene nekünk megtagadni? És miért? — mit kínál nekünk ezzel szemben Mezősi Károly? A Baynovics-leírást kínálja: *„mennyivel más ez a kép..."* Soha: ez hamis kép, nem igaz, tehát nem szép!

*

Álljon most itt — pontokba foglalva — a Baynovics-leírás cáfolata:

1. *Nem igaz, hogy Bemnek lett volna egy Baynovics Mihály nevű futára,* akivel az ütközet folyamán döntő fontosságú utasításokat küldözött volna az alparancsnokokhoz. Az ütközet alatt a lovas futárszolgálatot az altábornagy bizalmasai, kiváló lovastisztek végezték, Zeyk Domokos és Matskássi Antal huszárkapitányok: még az általuk továbbított utasításokat is ismerjük! Ezek voltak a „nyargalócok", vagy „galopperek", akik között *Baynovics* Mihály, *„Heht"*, vagy *„Szokol"* nevű ember sohasem volt.

[21] A múlt évben előtalált Haller-vázlatok fel is tüntetik ennek a tartaléknak a pontos helyét: a Monostorkert és a lövegállások között, — Péchy István százados parancsnoksága alatt — tehát ott, ahol Petőfi a délelőtti órákban bizonyíthatóan megfordult. (Orsz. Lev. Kisebb csal. levt.: 447—449. l.)

2. *Nem igaz, hogy Bemnek valaha is lett volna egy „Brenyovszki" nevű barátja és vezértársa,* aki vele „a lengyel felkeléskor együtt működött". — Baynovics „Brenyovszki"-ja minden valószínűség szerint Benyovszky Móriccal azonos, aki valóban mint magasrangú tiszt vett részt a lengyel konfederáció harcaiban, de — kell-e ezt mondanunk? — ekkor Bem még meg sem született. Benyovszky kalandjait a múlt század második felében a ponyva terjesztette, Baynovics leírásában alighanem a „hallott és olvasott" keveredik a képzelettel, amely a folklórnál annyira gyakori. Bárhogyan is volt: Bem környezete nem Amenhotep udvara, a szereplőit jól ismerjük, *„Brenyovszki" nem volt közöttük.*

3. *Nem igaz és gyermeteg elképzelésnél nem több Baynovics csatatéri felvonulási képe.* A közlő Segesvár és Héjjasfalva között állítja fel Bem seregét, szemben vele — a *Küküllő másik partján* — „közelgettek" a cáriak, *ugyanott* van „Segesvár városa". Mezősi elfogadja, hogy Bem „Héjjasfalváról *balra* Fehéregyházával *szemben* lévő hegyek hátához" állította fel seregének egy részét — pedig ez olyan állítás, ami nagyon próbára teszi a terep ismerőjének türelmét. Mert ami Héjjasfalvától balra van, az *nem lehet* Fehéregyházával szemben. Mezősi szerint lehet, sőt: *„oda volt küldve Petőfi is..."* és: *„ez történt július 1-én 1849-ben..."* — Mindez egy *nem létező* terepszakaszon történt, nem kevesebb, mint *harminc napos eltéréssel* az ütközet valóságos dátumához viszonyítva.

De Mezősi véleménye szerint *„ez a tudósítás hitelességét nem rendíti meg".* — Semmi sem rendíti meg: a szerző, aki Lengyelnél és Heydténél centiméterre és másodpercre méri a hitelességet, Baynovicsnál — a Héjjasfalváig terjedő csatatérnél — ezt *hat kilométerre* és az időbeli eltérést illetően *egy teljes hónapra* bővíti.

4. Nem igaz, hogy Bem és a képzelt Brenyovszki *1/2 7 óra tájban* távcsöveikkel figyelhették volna a cári tábort és hogy ekkor már „borzasztólag hallatszott az ágyúzás"; nem igaz, hogy a csata — ugyancsak „borzasztólag" — *8 órakor* kezdődött volna;[22] nem igaz, hogy a harc *„fel egészen Héjjasfalváig* egyszerre" indult volna meg; nem igaz, hogy Baynovicsot Bem elküldte volna, hogy a *hegyekben* felállított *„ütegekből 3-at"* hozasson le, mivel azokkal Szkárjátyin cári tábornokra akar lövöldözni. Az ütegek — *összesen három!* — a Rogyina tarlóján, *a síkon* állottak és helyüket *nem változtatták.* Nem igaz az ágyúknak a *„6-ik és 7-ik fűzfák"* közé való állítása; egy ilyen nagyképűségre nehéz a mosolygást visszatartani. Mezősi Baynovics elbeszélésére, ahol Bem *„a Scaritint"* ágyú-

[22] Szkárjátyin tábornok csak fél 9-kor hallotta meg a *hírét* Bem közeledésének, amit el sem hitt, csak a második futár beérkezése után adott ennek hitelt. Ezt maga Nyepokojcsickij cári ezredes — aki Szkárjátyin halála után átvette Segesvárnál a vezérkari főnökséget — jegyezte fel.
Magyarul: A. Nyepokojcsickij: *Az 1849. évi erdélyi háború leírása.* — Szentpétervár, 1858. — 179. l.) A segesvári cári vezérkari főnök memoárját a magyar kutatás eddig nem ismerte, hiányát Gyalókay Jenő is panaszolta (*i. m. 211. l.*). A memoár fotókópiái 1956. óta birtokomban vannak, ami végre lehetővé teszi a számtalan koholt leírás cáfolatát.

val lelövi, így kiált fel: *„ilyen részletesen a csata egyik tudósítója sem mondotta el...”*

Valóban nem. Mezősi, aki kételkedik abban, hogy Lengyel a kaptató tetejéről láthatta volna a menekülő költőt, *nem kételkedik* abban, hogy „Brényovszki” — ez a ködből épített ember — *„megállította Bemet és Scariatinra mutatott...”* — Egy kilométer volt közöttük, de Brényovszki megismerte Szkárjátyint, aki „úgy állott ottan, mintha oda lett volna szegezve...”

Hagyjuk ezt. Nem kellenek hadtörténelmi előismeretek, hogy lássuk a valótlanságokat: Baynovicsnak *minden mondata valótlan.* Ha nekem nem hiszi el Mezősi, amit már nem egyszer leírtam, hogy ti. *nem lehet* íves irányzókészülékkel élő célra ágyúval lövöldözni, kérem, olvassa el Gyalókay Jenőnek, az ütközet kiváló történetírójának erre vonatkozó véleményét.[23] Nyugodtan állíthatom, hogy soha Baynovics az általa részletesen leírt jelenetet *nem látta,* de kétséges, hogy látott-e egyáltalában löveget munka közben? A leírásából ítélve, nem. De erről *olvashatott,* amit igazol, hogy Szkárjátyin tábornok nevét a helyesen írni nem tudó ember kifogástalanul írja abban a franciás változatban — *Scariatin!* — ahogy ezt a nevet a múlt századbeli csataleírásokban olvashatjuk.

5. „Én Petőfiről azt a bizonyosat tudom...” — mondja Baynovics. Itt *minden* — elejétől a végéig — valótlanság. Nem igaz, hogy amikor Baynovics a hegyekbe futott az ágyúkért, akkor Petőfi éppen a Fehéregyházával szemben lévő *hegyről* rohant le *„csapatjával”.* A hegyek innen kilométerekre voltak, ott *ágyúk nem álltak.* Petőfinek semmiféle néven nevezendő *„csapatja”* nem volt. Mezősi kardoskodik, hogy de „lehetett”, mert *„Petőfi, midőn egy harcoló egységhez csatlakozott, mint őrnagy, úgy tűnt fel, mint annak a csapatnak a parancsnoka...”*

Valóban nehéz egy ilyen *hittel* szemben vitát folytatni. Talán erre ennyit: Bem, az árgus-szemű öreg, távcsöve előtt nem futkározhattak le a hegyről le s föl a csapatok, élükön a civilruhás Petőfi Sándorral. Ezenkívül: a harcban álló csapatok vezetése nem egészen úgy történik, ahogy azt Mezősi Károly elképzeli, itt szabályok vannak, kinevezett parancsnokok, akik nem szoktak „úgy feltünni”, *mintha* parancsnokok volnának.

De nem igaz *semmi* ebben a leírásban: a sárpataki hidat nem védelmezték Kossuth- (helyes elnevezés szerint *Mátyás-)* huszárok, a hídon „már átjött” kozákokat semmiféle alakulat nem nyomta vissza. A hidat Kozma hadnagy *gyalogos szakasza* védelmezte hihetetlen bátorsággal. A hídon *lovasharc nem volt,*[24] Petőfi itt *nem sebesülhetett meg* a fejére kapott kardvágástól. Nem igaz, hogy az ismeretlen Kovács felszólította volna Petőfit, hogy vesse le a *„tiszti ruháit”,* mert Petőfi *nem volt tiszti ruhában,* így *nem válaszolhatott* a felszólításra azzal a patétikus mondattal,

[23] I. m: 221. l.
[24] Uo.: 228—229. l.

hogy „... *én megtagadjam magam?*" — Az a *„három lándzsás ember"*, akik *„az orosz tábort vezették álutakon"*, akik meglátták, kutyának nevezték és szíven döfték Petőfit — Baynovics képzeletének szülöttei. Semmiféle „álutakra" ebben az ütközetben szükség nem volt, *szabályszerű átkelés történt az ellenség részéről, átkelés egy belátható terepen, a Kiküllő gázlóján és a malomárkon át,* amelyet a vezérkari főnök iránytű és térkép szerint irányított, nem „három lándzsás ember" útján.

6. *Nem igaz, hogy Bem egy Kovács József nevű katonát osztott volna be Petőfi mellé testőrként.* Minden eddiginél jobban csodálkozom azon, hogy Mezősi ezt nemcsak valószínűsíti, hanem „egészen új, de hihető *adat*"-nak nevezi, majd — pusztán a Baynovics-leírásra támaszkodva! — azt állítja, hogy „Petőfi a csatateret nem egyedül, hanem kísérőjéül melléje rendelt vitéz székely huszár társaságában járta."

Ha Mezősi ezt komoly adatként fogadja el, akkor nemcsak a Lengyel és Heydte vallomásokban kétkedik, hanem Matskássi Antalében, Pap Lajoséban, Gyalókay Lajoséban, szóval *mindenkiében*, akik *valóban* ismerték Petőfit, *valóban* látták a csatatéren és határozottan állították, hogy *egyedül volt*, semmiféle „vitéz székely huszár" nem volt még csak a közelében sem. Valami egészen különös helyzet állna elő abban az esetben, ha — amint Mezősi kívánja — ezt az álláspontot fogadnánk el. Ugyanis ekkor *két* tanúja maradna Petőfi eltűnésének: Baynovics Mihály, akiről *ma sem tudjuk, hogy kicsoda* és Kovács János, akiről *még kevésbé tudjuk, hogy kicsoda*, de sejtjük, hogy Baynovics mesélőkedve teremtette. Az összes többi — valóságos, eleven, ismert — tanú pedig valótlanságot állít.

Mezősi nem kevesebbet kíván tőlünk, minthogy higgyük el Baynovicsnak, hogy Bem Vidinben személyesen és „könnyes szemekkel" hallgatta ki ezt a Kovács Jánost, Petőfi „kísérőjét", vallomását írásban örökítette meg, *jegyzőkönyvet vétetett fel erről* — azután nem történt semmi. Ennek a hivatalos aktusnak, a fővezéri kihallgatásnak, ennek a döntő vallomásnak, ennek az írásba fektetett tanúságtételnek a magyar katonáktól és menekültektől hemzsegő kis városban *semmi nyoma nem maradt.* Erről nem tudott semmit a fővezér környezete, sem a kórház személyzete, betegei, sebesültjei közül senki, sem a tolmács, sem a jegyzőkönyv vezetője, sem egyetlen tiszt. Erről nem tudtak az emigránsok, magyar közéleti férfiak, forradalmárok, szabadságharcosok, politikusok, a költő volt katonatársai, Petőfi számtalan ismerői és tisztelői közül senki, — *egyesegyedül Baynovics Mihály!* Ő is 77 éves koráig mélységesen hallgat, aztán kirukkol a titokkal.

Mezősi Károly igen sokat kíván tőlünk, ha egy ilyen álláspont elfogadását kívánja.

*

Mezősi szereti a „lelkes" kutatókat: én is. De én a forró szívű és hideg fejű magyart szeretem, nem hiszek a szalmaláng meséjének, ha ilyenek volnánk, régen elpusztultunk volna.

Szeretem *Hegyesi Mártont*, akiről Mezősi is megállapítja, hogy kitűnő történetíró volt, a szabadságharc egyik nagyon alapos ismerője, a költő eltünésének egyik igaz kutatója. Hegyesit a most készülő dokumentációs kötetemben többször idézem, magyar józanságát mindig sokra értékeltem.

Ugyanaz a Hegyesi Márton ez, akinek értékes irodalmi hagyatékát most Mezősi vizsgálja át, *akinek hagyatékában Mezősi megtalálta a Baynovics-leírást.* — Mi történt tehát? — Hegyesi átolvasta Baynovics leírását és soha *erről egy szóval sem emlékezett meg.* Hegyesi Márton éppen eléggé ismerte az ütközet és költő eltűnésének történetét ahhoz, hogy tudja: Baynovics Mihály vallomása még csak nem is népi legenda, hanem valótlan elbeszélés, magyarul mondva: *koholmány.* „Az egész elbeszélés tárgyilagossága, nyugodtsága azt a benyomást keltik, hogy Baynovicsnak nem volt megtévesztő szándéka..." — írja Mezősi. Mezősi nem látja, hogy ez nem így van? Az előadásban nyoma sincs a tárgyilagosságnak, a leírás nyugtalanító, kapkodó, egymáshoz még lazán sem kapcsolódó rémséges — és *„borzasztólag"* hihetetlen — esetek szövevénye; egy hiú, magát az erdélyi fővezér közelségébe jogtalanul feltoló öregember munkája, — a megtévesztő szándék vitán felül áll.

Hegyesi Márton ezt tudta és *sohasem adot hitelt a Baynovics-leírásnak.* Éppen eléggé ismerte a valóságot ahhoz, hogy évtizedes kutatómunka után így ismertesse a Lengyel-vallomást: *„Eddig tart Lengyel előadása, mely a többféle megtámadtatások tüzét is diadalmasan állotta ki..."*[25] — Kérem Mezősi Károlyt, hogy azok közé, akik a történelmi valót látják a Lengyel-vallomás mögött, sorolja be *legelsőnek* azt a kutatót — messze Illyés Gyula és Dienes András előtt — akinek a hagyatékában a Baynovics-leírást megtalálta, *Hegyesi Mártont,* a sokat emlegetett „mai kutatás" egyik forró szívű és hideg fejű ősapját.

Köszönjük Mezősi Károlynak, hogy tudtunkra adta a tényt: Hegyesi Mártont egy lázas korban sem hozta lázba egy ismeretlen vallomás, amely szemben áll az igazzal. Minket Hegyesi Márton igaz tiszteletére tulajdonképpen Mezősi tanulmánya tanít meg és most már bizonyosan tudjuk, hogy — a halott kutató szavával élve — a Lengyel-vallomás ki fogja állni „többféle megtámadtatások tüzét". Így Mezősiét is.

[25] Úgy látszik Mezősinek elkerülte a figyelmét, hogy Hegyesi Márton nem csupán „előadást" tartott Petőfi haláláról, melyet a Szigligeti Társaság évkönyve közölt, hanem álláspontját már előbb megírta egy cikkben. (*Petőfi halála.* — Magyar Salon, XXXV. köt. — 1901. aug. 456—461. l.) — Hegyesi Márton a cikkében *teljes hitelt ad Lengyel József leírásának* és Baynovics leírásának birtokában ezt mondja Petőfiről: *„Az is tény, hogy elestét nem látta senki..."* (460. l.) — Hegyesi jól tudta, hogy kicsoda Baynovics és azt is, hogy a költő elestét *nem látta* Baynovics „tanúja", Kovács József.

III.

Vajon mit szólna Mezősi Károly, ha a „mai kutatás" egy olyan álláspontot tartana valószerűnek, ajánlana elfogadásra, mint az övé? Mi volna a véleménye például Mezősinek a Lengyel-vallomásról, ha a székelykeresztúri orvos-tanú *keresztbe fordította volna a segesvári csatateret, sohasem hallott neveket szerepeltetett volna az erdélyi fővezér mellett, egész napszakokat tévedett volna az ütközet leírásánál, egy teljes hónapot az ütközet és költő halála idejénél, ha minden szemtanúval ellentétben egyenruhában lévőnek és csapatvezérnek tette volna meg Petőfit, egy kísérőre hivatkozott volna, akit senki sem látott, egy jegyzőkönyvre, amelyet senki nem olvasott és soha nem is fog olvasni?*

Nem is kétséges, hogy az egyébként oly alapos Mezősi Károly egy ilyen álláspontot ízekre tépne szét.

Akkor miért ajánlja elfogadásra a Baynovics-leírást? Azért mert úgy látja, hogy ebben *„Petőfi nem tagadja meg önmagát"*, mert úgy látja, hogy a „mai kutatás" szerint Petőfi életének utolsó perceiben *„végül csak menekülő ember . . ."* — Erről van szó, semmi másról és most erről fogunk beszélni. Válaszomnak ez a része igen rövid lesz; már említettem, hogy ez a jelentékenyebb, de nem a terjedelmesebb feladat.

*

Nos, vegye tudomásul Mezősi Károly, hogy a vesztett ütközetekből a vesztes fél — ha tud — menekülni szokott. A hadtudomány a hátrálást, a vesztett ütközetek színhelyének elhagyását — ha úgy tetszik a „menekülést" — minél több hadianyag és minél több ember gyors kivonását a megsemmisítés alól, minden katonai vezetőnek, de minden katonának is *kötelességévé* teszi. Vannak egységek, amelyek ilyenkor — a kapott utasítás szerint — fedezik a főseregmegmenekülését, ilyen volt Segesvárnál Kozma Dénes hadnagy tüzérségi fedezete, mely az utolsó töltényig védte a hidat — a többi *menekült!* Menekült, hátrált, hogy tovább éljen, éljen és *harcoljon,* hogy megvesse valahol a lábát és új csapást mérjen az ellenségre. Ahogy a segesvári csatatérről elmenekült erdélyi hadsereg váratlan és kemény csapást mért Lüderszre, mikor – hat nappal a segesvári vesztett ütközet után — szuronyrohammal, véres utcai harcban foglalta el a cári vezér hadműveleti bázisának székhelyét, Nagyszebent.

De egyébként is különösen értékeli Mezősi a hadtörténelmet, ha a vesztett csatából menekülőktől megtagadja a bátorságot. Nem tudom, mihez kezd így az ezer csatában győztes római légiókkal, akik egy pánik forgószelébe kerülve Cannae-nél igenis menekültek Hannibál vágtató elefántjai elől, de mihez kezd magával Hannibállal, aki a világtörténelem egyik legnagyobb ütközete, a zamai csata után futva futott Hadrentumba, — de sem a vereség, sem hazájának hálátlansága nem akadályozta meg abban, hogy a harcot tovább — halálig! — folytassa. — Ruy-

ter, a hadtörténelem egyik legnagyobb tengeri taktikusa, aki számtalan győzelme után egy vereséggel és Duquesne-nel szembeni meghátrálással fejezte be életét — nem volt férfi, nem volt katona? Idézzem Nagy Pétert, aki a narvai súlyos vereség után ért el Poltavához? Idézzem Ney-t — *le brave des braves!* — és a gárdát, mely Lipcsénél, Napoleont, aki Waterloonál menekült a hadsereg romjaival? Idézzem saját történelmünket, Muhi, Mohács, vagy Trencsén bátrait? — ki merné őket, ki merné Lajos király cseleparti lovasait, vagy a megmaradt zászlókkal és magával Rákóczival hátráló katonákat azzal jellemezni, hogy „nem voltak mások, mint menekülő emberek"?

Tudja-e Mezősi Károly, hogy az az ütközet, amelyre tanulmányában éppen ő hivatkozik — a *vízaknai* —, amely után négy nap dörgött az ágyú, a valójában *súlyos vereség* volt, ahonnan Bem hadserege, köztük Petőfi, éjjel-nappali meneteléssel Déváig volt kénytelen *hátrálni*, hogy aztán a piski-híd sarkánál a futók megvessék lábukat és ronggyá verjék az üldözőket? — Tudja Mezősi Károly, hogy a másik téli ütközet, amelyben Petőfi részt vett és amelyet gyönyörű versben örökített meg — a *medgyesi* — ugyancsak *vereség* volt, amelyet gyors *hátrálás*, majd a szebeni világraszóló diadal követett?

Elhiszem, hogy tudja és azt is, hogy Vízaknánál éppen úgy, mint Medgyesnél és Segesvárnál *Bem adott parancsot a hátrálásra.* A segesvári csatatérről menekült mindenki, a bátor tüzérek, a moldvai hadműveletet végigjárt huszárság, az Ördögvölgyi erdő feledhetetlen harcosai, a bihari, a szatmári és a székely gyalogosok. A Rogyinán át menekült Mütter Ferenc, az ifjú és rettenthetetlen századparancsnok, a Lunkán át Zeyk Domokos, a hősök hőse; kocsikon menekült el Lőrincz őrnagy és Gyalókay Lajos, a 23 éves kapitány, akit Bem tüntetett ki Piskinél, Menekült Pap Lajos, a táborkar főnöke és Daczó Zsiga őrnagy, a félelmet nem ismerő, s velük menekült *maga Bem.* Igen, a sereg fele meghalt, vagy fogságba került, a másik fele megmenekült és hat nap múlva, golyózáporban rohanva, foglalták el Szebent.

A cannaei harc légiói, Hannibál Zamánál, Ruyter admirális, Ney és Napoleon, a gárdák és gránátosok, Rákóczi, Zeyk, Daczó, Bem, — *mind menekülhettek a vesztett harcból, anélkül, hogy „megtagadnák önmagukat", csak egyedül Petőfi nem?*

Ez *égi* történetírás lenne, nem a költőnek, a szabadságharc hősének története, hanem valami hideg bálványé, amelyre egy különös kultusz papjai fegyvereket és egyenruha-darabokat függesztenének, gondolván, hogy így szebb és több. Mondtuk már, hogy így kevesebb, *nekünk nem a bronzszobor kell, hanem az eleven költő, az ember.* Mert nevezik Petőfit fáklyának, zászlónak, csillagnak, csodának, lámpásnak, prófétának, üstökösnek, vátesznek, pedig ez a legszebb címe: *ember* volt, de egészen az, senki erre a rangra jobban rá nem szolgált, mint ő, az *emberség* jegyét viseli homlokán. *Mi azt a Petőfi Sándort, az elevent, az igazit, aki a fegyverre kapott népet fegyvertelenül is követve a bombák*

tüzében állt, aki a vezérét követve utoljára — de legutoljára! — menekült a vesztett harcból, aki katonai egyenruha nélkül vérzett el a héjjasfalvi úton a segesvári ötszázzal együtt — a világ hű vitézének, az emberiség hősi halottjának tartjuk. A valóság nemzedéke vagyunk, nekünk hiába ajánlják azt az álláspontot, melynek alapja, hogy mi „tételezhető fel" — csak az igazat fogadjuk el. Híven a költő szellemében.

*

De mit gondolunk ennek a generációnak az ifjúságáról, tanítványainkról? Azt képzeljük, ha egy esztétikai iskola tanait harsogjuk a fülükbe, ha majd megnőnek és megindulnak a saját lábukon, — nem találnak rá a hitelesre? *Minden nemzedék rátalált, amit titkolni akartak előle.* De mi magyarok talán egyedül élünk ezen a bolygón?

Hogyan képzelhető el, hogy a legnagyobb magyar költő — a külföldiek előtt sem ismeretlen — eltűnéséről egy olyan álláspontot bocsássunk útjára, melyről a megszületése pillanatában magunk hirdetjük, hogy a történelmi hitelességet illetően gyöngéd kezelést igényel? — de ugyanakkor ezt akarjuk elfogadtatni. — Vegyük tudomásul, hogy ez a név, Petőfi, világirodalmi súlyú végre, jegyezzük meg, hogy a világirodalmi nagyság azzal jár, hogy a költő életének és halálának a kérdései is megszűnnek kizárólagosan egy nemzet magánügyévé lenni. Nem egyedül ülünk itt Petőfi mellett Európa közepén, munkánkat baráti figyelem, de ellenséges gyanakvás is kíséri: *úgy akarjuk végezni ezt a munkát, úgy akarjuk az igazat tanítani, a bizonyíthatót hirdetni, hogy vitázhat velünk, aki akar, de pirulni nem fog látni!*

*

Ezzel be is fejeztem válaszomat; elég nyiltan megmondtam az elején, hogy célom a Baynovics-leírás cáfolata és a vélt „szebb halál" protegálására vonatkozó álláspont visszautasítása.

De hiszem, hogy megért és nem fog félreérteni Mezősi Károly, akit én nem csupán szorgalmas és szerencsés kezű életrajzi búvárnak, hanem a költő egy igen jelentős életszakasza legalaposabb ismerőjének, a tájhatás, a gyermekkori környezet és a családtörténeti vonatkozások kiváló kutatójának tartok. A Petőfi-család kiskunsági tartózkodásáról eddig ismeretlen adatokat kutatott fel; ezeknek publikálása a Petőfi-irodalom nagy haszna lesz. — Lehet, hogy voltak olyan részei a válaszomnak, ahol Mezősi úgy fogja érezni, hogy azt szikrázó szemekkel írtam. Bizonyára így is volt, de nem törlök belőle semmit. Ahogy Mezősi Károlyt ismerem, nem kell félnem attól, hogy a kemény vita megakasztja együttműködésünket, barátságunkat, abban a munkában, amelyet mindketten életünk értelmének vallunk. Hogy elfogadja-e az álláspontomat, vagy más életrajzi szakasznál én elfogadom-e az övét, ez lehetséges, de ez más kérdés. Mezősi munkájára szükség van és ha sehol sem találkozunk, illetve ha találkozunk, csak vívunk, az sem baj: ha nem róla és nem rólam van szó, hanem a költőről, akinek életét kutatjuk, minden vita old valamit a titkokon.

SZEMLE

LENINI MŰVEK GYŰJTEMÉNYE A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

(В. И. Ленин о войне, армии и военной науке)
Szovjet katonai kiadó, Moszkva, 1957.

V. I. Lenin elméleti munkásságában és gyakorlati forradalmi tevékenységében jelentős helyet foglalnak el a háború, a hadsereg, a hadtudomány kérdései. A munkásosztály hatalmáért és megvédéséért folytatott harc, a nemzetközi munkásmozgalomban bekövetkezett fordulat s a kapitalizmus imperialista szakaszának új viszonyai magyarázzák Leninnek a hadi kérdések iránt tanúsított külön érdeklődését és figyelmét. „Nézzük meg közelebbről — írja Lenin — a hadügyeket. Azok a szociáldemokraták, akik csak valamelyest is jártasak a történelemben és tanultak Engelstől, a hadügyek kiváló szakértőjétől, sohasem kételkedtek abban, hogy óriási jelentősége van a katonai ismereteknek, hogy óriási fontossága van a haditechnikának és a katonai szervezetnek, mint olyan eszköznek, amelyet a nép tömegei és a nép osztályai a nagy történelmi összeütközések eldöntésére használnak fel."[1]

Ugyanakkor a lenini örökségnek éppen ez a területe a legkevésbé ismert, legkevésbé tanulmányozott. Ezért fontos feladat Lenin hadi a szovjet katonai kiadó az olvasók kezébe Lenin hadi kérdésekkel foglalkozó legfontosabb munkáinak gyűjteményét, V. I. Lenin a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról címen.

A kiadvány két kötetből áll. Az első kötet az 1897-től 1917. februárjáig, a második kötet az 1917. márciusától 1923. márciusáig írott műveket vagy a témára vonatkozó részeit tartalmazza, Lenin műveinek negyedik kiadása alapján. A művek időrendben a forradalmi mozgalom szakaszainak megfelelően vannak csoportosítva.

A könyv ismertetése során a lenini művek gazdag anyagának csak néhány kérdésére, elsősorban elvi kérdésekre térünk ki.

A nemzetközi munkásmozgalom forradalmi vezetői, mindenek előtt Marx és Engels a tudományos szocializmus megteremtői, a munkásosztály

[1] V. I. Lenin művei 8. k. 575. old.

harca viszonyainak vizsgálatánál mindig igen nagy figyelmet szenteltek a katonai kérdéseknek, a 19. századi háborúk tanulmányozásának. A századfordulóval új viszonyok jöttek létre a kapitalista világban a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésében. Ezek az új viszonyok fokozott mértékben juttatták jelentőségre a háborúk, a katonai kérdések tanulmányozását a marxista elmélet egészében. A századforduló háborúinak fegyverropogása jelezte, hogy a kapitalizmus új, imperialista szakaszába lépett, s vége szakadt a munkásmozgalom „békés" fejlődési szakaszának. Az első világháború gazdasági, diplomáciai, politikai és katonai előkészítésének, a világháború kitörésének viszonyai között a háborúk klasszifikációjának kérdése, a marxizmusnak az igazságos és igazságtalan háborúkról szóló tanításának megvédése és továbbfejlesztése, a mozgalom egyik legfontosabb kérdésévé vált. Fontosságát mutatja, hogy a háborúk jellegének kérdése a proletárdiktatúra, a proletárforradalom és a párt kérdéseihez hasonlóan vízválasztó lett a forradalmi marxizmus és az opportunizmus között. Ez természetes is, hiszen a háború jellegének meghatározása a háborúhoz való viszonynak s az ebből következő forradalmi feladatok kijelölésének elméleti alapja.

Lenin az alkotó marxizmus talaján állva a háborúk megítélésénél, értékelésénél a dogmatizmussal szemben, a tudományos, történeti módszer helyességét védelmezte. Az elméleti sablonok semmit nem eredményezhetnek a munkásosztály és a párt dezorientálásán kívül. „A marxizmus megköveteli, hogy minden egyes háborút konkrét adatok alapján feltétlenül pontosan értékeljünk."[2]

A II. Internacionálé pártjaiban mételyes gazként burjánoztak a kispolgári nézetekből s részben egyszerűen tudománytalan, felszínes ítéletekből kinőtt „elméletek". Ebben a káoszban, a munkásosztály sürgető érdekeinek szolgálatában Lenin teremtett rendet, meghatározva a háború jellege egyedül helyes, marxista értékelésének objektív kritériumait. E szerint annak, aki valamely adott háború jellegét, igazságos, felszabadító, vagy igazságtalan, hódító voltát meg akarja határozni, három kérdésre kell tudományos választ adnia: milyen osztály vagy osztályok folytatják a háborút, mik a céljai és milyen volt az a politika, amelynek az adott háború egyenes folytatása más, fegyveres eszközökkel? Leninnél, valahányszor műveiben az adott problémát érinti, ezek az egymással összefüggő kritériumok mindig együtt vannak, e kérdéseket mindig együtt veti fel, mert csak összességük határozhatja meg egyértelműen a háborúhoz való elméleti és politikai állásfoglalást és az ebből származó gyakorlati feladatokat. Más és más a dolgozó osztályok taktikája és politikája a burzsoázia vagy a proletariátus által vezetett háborúban akkor is, ha a burzsoázia által vezetett háború is céljait tekintve igazságos és felszabadító. A gyakorlati feladatok meghatározásához nem elég tehát a célok igazságos volta. Ez egyedül még opportunista állás-

[2] V. I. Lenin művei 26. k. 154. old.

pontra juttathat. Ugyanakkor, ha csak azt vennők figyelembe, hogy milyen osztály folytatja a háborút s elhanyagolnók céljainak feltárását, nem vonhatnánk éles határt a független nemzeti államok kialakulásának idején folytatott, a burzsoázia által vezetett háborúk és a monopoltőkés burzsoázia imperialista háborúi között. Pedig ez a különbségtétel nemcsak a 19. század nemzeti háborúi, hanem egyes gyarmati országok függetlenségi harca és az ellenük irányuló imperialista támadás esetében, napjainkban is aktuális. Annak negligálása, az általánosan kialakult és alapvetően jellemző világhelyzetből kiindulva, hogy egyes gyarmati országokban a feltörekvő burzsoázia még nem dobta el a nemzeti függetlenség zászlaját s képes igazságos háború élére állani, „baloldali" elhajlást eredményezne.

A háborúnak és az azt megelőző politikának a kapcsolata maga is sarkalatos elméleti kérdés. Az uralkodó kizsákmányoló osztályok mindent elkövetnek azért, hogy ezt a kapcsolatot elfedjék s osztálycéljaikat, melyeket a háborúban fegyveres erővel igyekeznek elérni, a néptömegek előtt „nemzeti" célokként tüntessék fel. Az, aki a háború jellegét olyan szubjektív kritériumból kiindulva akarja meghatározni, hogy ki támadott és ki védekezik, elengedhetetlenül a II. Internacionálé vezetőinek nacionalista, soviniszta álláspontjára, az uralkodó osztályok propagandájának járszalagjára jut. A háború — mutat rá Lenin — nem az „összeveszték, kibékültek" egyszerű esete. Az első világháború jellegével kapcsolatban Lenin rámutatott arra, hogy nem lehet büntetlenül és természetesen vezetőknek bűntelenül, szubjektív ítéletekből kiindulva meghatározni a háború szociális tartalmát. Ehhez tanulmányozni kell a háború előtörténetét. „Azt mondjuk: ha Önök nem tanulmányozták a hadviselő hatalmak mindkét csoportjának sok évtizedes politikáját — hogy elkerülhessék a véletleneket, az egyes példák kiragadását —, ha nem mutatták ki ennek a háborúnak összefüggését a háborút megelőző politikával, akkor semmit sem értettek meg ebből a háborúból."[3] A támadás és védekezés fogalmaiból kiindulva a háborúk új viszonyai között egyébként is könnyű vétkeset tévedni. Lenin A proletariátus és a háború c. referátumában 1914-ben megállapítja, hogy Kína részéről a támadó háború is haladó lenne az imperialisták ellen. A szocialista államok és imperialista államok közötti háború esetében pedig, tekintve az ilyen háború osztályjellegét, a szocialista állam részéről a támadó és védekező háború között különbséget tenni értelmetlen. Később, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a Szovjetek VIII. Összoroszországi Kongresszusán, amikor Szovjetoroszország már gyakorlatilag bizonyságot tett társadalmi-gazdasági rendszeréből fakadó békeszándékáról, Lenin megjegyezte, hogy árulás lenne imperialista fenyegetettés esetén elállani akár támadó háború folytatásától is. „Ha mi, amikor ilyen velünk szemben állandóan aktívan ellenséges erőkkel van

[3] V. I. Lenin művei 24. k. 418. old.

dolgunk, megfogadnánk, ahogyan javasolják, hogy sohasem folyamodunk bizonyos akciókhoz, amelyek katonai-stratégiai tekintetben támadó akcióknak minősülhetnének, akkor nemcsak buták volnánk, hanem egyenesen bűnt követnénk el" — írta Lenin.[4]

A háborúk klasszifikálása, igazságos és igazságtalan háborúkra való felosztása Leninnél nem jelenti, hanem éppen feltételezi az egyes háborúk konkrét tanulmányozását, sajátosságainak feltárását. Az imperializmus háborúinak sajátosságát tanulmányozva Lenin rámutat arra, hogy: „Imperialista háborúk ugyancsak előfordultak mind a rabszolgaság talaján (Róma és Karthagó háborúja mindkét részről imperialista háború volt), mind a középkorban, mind a kereskedelmi kapitalizmus korszakában."[5] Azonban a 19. század végének és a 20. század elejének háborúi alapvetően különböznek ezektől. „Az imperializmus rányomja a maga különleges bélyegét a modern háborúra és megkülönbözteti azt az összes megelőzőktől."[6]

Az imperializmus korszakában a háború gazdasági, társadalmi és politikai vonatkozásban az egész állam erőfeszítését igénybe veszi. A háborút nem zsoldosok vagy a néptől elszakadt kasztok képviselői viselik, hanem a nép. Ebből következik a munkásosztály, a dolgozók harca szempontjából az az igen fontos körülmény, hogy az imperialista háborúban a néptömegek közvetlen tapasztalata folytán „különösen élesen mutatkozik meg... a háború nagyjelentőségű sajátossága, az, hogy a gyakorlatban, az emberek tízmillióinak szemeláttára leplezi le a nép és a kormány közötti ellentmondást, amelyet eleddig csak egy csekély öntudatos kisebbség látott."[7] Az imperialista háborúk azon sajátossága, hogy a burzsoázia a dolgozó tömegek felfegyverzésével tudja csak a háborút folytatni, s hogy a háború folyamán politikája lelepleződik és így „a háborús időben is, a háborúban is, háborús módon továbbra is fennmaradnak és hatnak az osztályellentétek",[8] eredményezi azt, hogy az imperialista háborúkból elkerülhetetlenül a progresszív erők, mindenekelőtt pedig a munkásosztály, a szocializmus erői kerülnek ki meggyarapodva.

Az igazságos, felszabadító, forradalmi háborúk több válfajával találkozunk Lenin műveiben, aszerint, hogy milyen ellentétek harca, milyen mozgalom felszabadító küzdelme öltötte a fegyveres összeütközés formáját.

A polgárháborúk a belső osztályharcból fakadnak. A forradalmi osztályok viselik őket és közvetlen forradalmi jelentőségük van. A rabszolgatársadalom és a feudalizmus idején a belső osztályharcból kinőtt háborúk, mint például a Spartacus-vezette rabszolgaháború és a paraszt-

4 V. I. Lenin művei 31. k. 537. old.
5 V. I. Lenin művei 26. k. 155. old.
6 V. I. Lenin művei 3-ik kiadás XVIII. k. 49. old. (Oroszul.)
7 V. I. Lenin művei 8. k. 37. old.
8 V. I. Lenin művei 21. k. 27. old.

háborúk, nem vezettek külső összeütközésekhez. A kapitalizmus kialakulásával azonban az osztályharc a nemzeten belül összeütközik az általa, az osztályharc és eredményei által felkeltett háborúval a különböző nemzetek között. A polgárháború és a külső intervenciós támadás ezen összefüggésére mutat rá Lenin a nagy francia forradalom példáján. „Amikor a francia forradalmi városi lakosság és forradalmi parasztság a XVIII. század végén forradalmi úton megdöntötte a monarchiát és megteremtette a demokratikus köztársaságot, leszámolt uralkodójával és forradalmi módon leszámolt földbirtokosaival is — a forradalmi osztálynak ez a politikája az önkényuralmi, cári, királyi, félfeudális Európa valamennyi többi részét is szükségszerűen alapjaiban megrendítette. S a Franciaországban győzelmes forradalmi osztály e politikájának elkerülhetetlen folytatásai voltak azok a háborúk, amelyekben Európa valamennyi monarchikus nemzete szembefordult a forradalmi Franciaországgal, létrehozta híres koalícióját és ellenforradalmi háborút indított Franciaország ellen."[9] Hasonlóan törvényszerűen következett be a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után, a polgárháború idején a belső ellenforradalmi erők és a 14 ország intervenciójának összefogása és együttes támadása a fiatal Szovjetköztársaság ellen. Annál is inkább, mert a proletariátus diktatúrájának győzelme alapjaiban rendítette meg a kapitalista világrendszert, megsemmisítve a kizsákmányolás minden formáját, megteremtve a szocialista világforradalom bázisát.

Lenin élesen elítélte azt az álláspontot, hogy a polgárháború tulajdonképpen nem háború s nincs alávetve a háború vezetése általános törvényszerűségeinek. Ugyanakkor több ízben utalt a polgárháború egyes sajátosságaira, melyek megkülönböztetik a háborúk más válfajától. Így például többek között már az 1905-ös forradalom idején a Két ütközet között c. munkájában rámutatott néhány jellegzetességre: „A polgárháború természetszerűleg abban különbözik más háborúktól, hogy a harci formák jóval változatosabbak, mindkét fél harcosainak száma és összetétele igen kevéssé tartható számon és igen erősen ingadozik, s a békekötésre vagy legalábbis fegyverszünetre irányuló próbálkozások nem a harcolóktól indulnak ki és a legfurcsább módon összefonódnak a hadicselekményekkel."[10]

Míg a polgárháborúk egy állam belső társadalmi ellentéteinek fegyveres összeütközését, addig a nemzeti háborúk és a szocialista országok háborúi a külső ellentétek háborús összeütközését jelentik.

A nemzeti államok kialakulásának időszakában a háborúk „a burzsoázia sok-sok éven át tartó nemzeti mozgalmainak folytatásai, az idegen uralom és az abszolutizmus ellen... irányuló mozgalmak ‚politikájának folytatásai' voltak".[11] A nemzeti háborúk progresszív szerepe

[9] V. I. Lenin művei 24. k. 415. old.
[10] V. I. Lenin művei 9. k. 466. old.
[11] V. I. Lenin művei 21. k. 215. old.

azonban nem zárul le a szabadversenyen alapuló kapitalizmus időszakával. Az imperializmus korszakában a gyarmatok részéről nemcsak lehetségesek, de szükségesek is az igazságos nemzeti háborúk az imperialista elnyomók ellen. Amikor a német szociáldemokrácia balszárnya, a Spartacus-csoport, a második világháború folyamán olyan állásfoglalást hangoztatott, hogy a nemzeti háborúk ideje lejárt, Lenin — aki egyik legfontosabb kérdésnek tartotta a proletárforradalom szövetségeseinek kérdését — határozottan elutasította ezt a káros nézetet. Mennyire fontosnak tartotta a marxista álláspont megfogalmazását ebben a kérdésben, mutatja az is, hogy később, éppen a bolsevik párt programjának átdolgozásakor tért vissza erre a kérdésre, s most már nemcsak a gyarmatokra gondolva leszögezte: „...a nemzetek elnyomását az imperializmus erősen fokozza, s ennek következtében nemcsak lehetségesek és valószínűek, hanem egyenesen elkerülhetetlenek a nemzeti felkelések és a nemzeti háborúk..."[12]

Abból a körülményből, hogy a szocializmus a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése következtében először csak egy, vagy néhány országban győzhet, s a többi országok hosszabb-rövidebb ideig kapitalista országok maradnak, következik az imperializmus törekvése a szocialista állam szétverésére. A háború ilyen esetben a szocialista állam részéről a nemzeti függetlenség megvédéséért is folyik, azonban ezen túl a háború a szocializmusért folytatott osztályharcnak nemzetközi síkon való folytatását is jelenti. „Ilyen esetekben — írja Lenin — a háború a mi részünkről jogos és igazságos, a szocializmusért, más népeknek a burzsoá elnyomatás alól való felszabadításáért folytatott háború lenne."[13]

Lenin megállapításaiból egyenesen következik a válasz arra a kérdésre, létrejöhet-e háború esetén a szocialista országok és a felszabadulásukért küzdő gyarmati országok, vagy az imperialista agresszor által fenyegetett nagymúltú nemzeti államok katonai szövetsége. E szövetség létrejöttének lehetősége egyebek mellett a háború igazságos jellegében rejlik a szövetségesek részéről, s abban, hogy céljaik, más és más fokon ugyan, az emberi haladás vonalában állanak.

A háborúk klasszifikációjának kérdésén, az igazságos és igazságtalan háborúk különböző válfajainak sajátosságán kívül Lenin behatóan tanulmányozta az egyes háborúk történetét is. Az ezzel kapcsolatos lenini meghatározások a hadtörténelem számára értékes elméleti útmutatásul szolgálnak.

A forradalmi munkáspártnak és vezetőinek a hatalomért való küzdelem során, s a hatalom megdöntése után egyik legfontosabb feladata a forradalom fegyveres erejének megteremtése. Az oroszországi munkásmozgalom és vezetője, a bolsevik párt, harcai során is törvényszerűen következtek be olyan helyzetek, amikor „előtérbe került a katonai

[12] V. I. Lenin művei 26. k. 154. old.
[13] V. I. Lenin művei 23. k. 77. old.

kérdés, a hadiesemények kérdése, mint a forradalom legfőbb, alapvető kérdése".[14] Ezenkívül a hadsereg kérdése a marxizmus államelméletének lényeges része. Természetes tehát, hogy Lenin rendkívül nagy figyelmet szentelt neki.

Már korai munkáiban többször foglalkozik a cári hadsereggel. Leleplezi osztályjellegét, rámutatva arra, hogy ez a hadsereg a cárizmus eszköze más népek elnyomására és arra van nevelve, „hogy a népre lőjön". Mint ezt később az Állam és forradalom c. munkájában elméletileg általánosította: „Az állandó hadsereg és a rendőrség az államhatalom erejének legfőbb eszközei..."[15]

Lenin a párt II. kongresszusán kijelölte a fegyveres felkelés szükségessége és elkerülhetetlensége propagandájának feladatát a dolgozó tömegek között, s ezzel kapcsolatban felhívta az összes pártszervezetek figyelmét a cári hadseregben végzendő agitációs munkára, szociáldemokrata csoportok alakítására a katonák között. A hadsereg, a katonák megnyeréséért folytatott harc különösen nagy jelentőségűvé vált az 1905-ös forradalom idején. A forradalom egyik tanulságaként Lenin éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy a hadseregért folytatott harc nem maradhat meg forradalmi időkben az agitáció színvonalán. A hadseregért gyakorlati harcot is kell folytatni az ingadozó csapatok átállítása érdekében.

A felkelés elkerülhetetlenségének felismerése, a forradalmi harc fejlődése a fegyveres felkelés irányában, a forradalmi hadsereg megteremtésének kérdését vetette fel. „A felkelés jelszava — írta Lenin — a kérdés anyagi erővel való megoldásának jelszava — s ez az európai civilizáció mai fokán csak katonai erővel lehet."[16]

A marxizmus elvi álláspontja a forradalmi hadsereggel kapcsolatban a Szovjetköztársaság hadseregének megteremtéséig az volt, hogy ez a hadsereg a népi milícia (magának a népnek közvetlen felfegyverzése) kell legyen, amely helyébe lép az állandó hadseregnek. A régi reguláris hadsereg szétverésének szükségessége egyenesen következett abból a marxi tételből, hogy a proletariátus nem veheti át a burzsoázia államgépezetét. Ellenkezőleg, a hatalom meghódításának feltétele, hogy a „bürokratikus-katonai államgépezetet" széttörje. Az új forradalmi katonai erőnek a nép közvetlen felfegyverzésének formájában való elképzeléséhez nagyban hozzájárult az, hogy az új forradalmi hadsereg egyik legfőbb tulajdonságát Lenin a néppel való eleven kapcsolatában látta, és az, hogy ennek a hadseregnek a fegyveres felkelés feladatát kellett első fegyvertényként a párt vezetésével végrehajtania. Lenin ezzel kapcsolatban írta, hogy a forradalmi nép katonai ereje „1. a felfegyverzett proletariátusból és parasztságból, 2. ezeknek az osztályok-

[14] V. I. Lenin művei 28. k. 14—15. old.
[15] V. I. Lenin művei 25. k. 445. old.
[16] V. I. Lenin művei 9. k. 375. old.

nak képviselőiből alakított szervezett élosztagokból és 3. olyan katonai alakulatból áll, amelyek készek átállni a nép oldalára".[17] A fegyveres felkelés forradalmi hadserege ilyenformán még magán viselte a régi reguláris hadsereg elemeit, de már döntő erejét a felfegyverzett munkások és parasztok csapatai alkották, melyek a népi milícia elve alapján szerveződtek.

Azonban ezek mellett a nem elhanyagolható okok mellett volt egy átfogóbb, döntő elvi alapja is annak, hogy a proletárdiktatúra fegyveres erejét a népi milícia formájában képzelték el. Nevezetesen az, hogy a proletárforradalmat a marxisták ekkor még világforradalom formájában képzelték el. A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése törvényszerűségének feltárása Lenin által az imperializmus korszakára vonatkozóan és az a lenini tétel, hogy e törvényszerűség következtében lehetséges, sőt törvényszerű a szocializmus győzelme egy országban, új helyzetet teremtett a forradalmi hadsereg kérdésében elméletileg és gyakorlatilag is. Ezek az elméleti megállapítások már magukban foglalták a győztes proletárdiktatúra állandó hadserege megteremtésének szükségességét. Minden állam, így a a szocialista állam is nemcsak belső életet él, hanem él az államok rendszerében is. Ez a körülmény pedig az imperialista államok jól felszerelt, modern állandó hadseregei támadásával fenyegeti a szocialista államot. Ezzel szemben a szocialista állam csak szintén jól felszerelt, modern, a külső támadást elhárítani képes állandó szocialista hadsereggel védheti meg vívmányait.

A fiatal Szovjetköztársaság hamarosan szembe találta magát az imperialista támadás veszélyével. Lenin a német támadás megindulásakor, 1918. februárjában rámutatott a védelmi feladat nehézségeire: „Most a kulturált, technikailag elsőrendűen felszerelt, nagyszerűen szervezett világimperializmus óriása kelt fel ellenünk. Ellene *kell* harcolnunk. Ellene *tudni* kell harcolnunk.".[18]

Az új fegyveres védelmi erő megteremtésében a régi hadsereg széthullása után a párt és a szovjet állam tapogatózva, tapasztalatról tapasztalatra haladt, nem kötve meg kezét régi, elévült elvekkel. A Vörös Hadsereg építésének kérdése gyökeresen új kérdés volt, „ezt a kérdést eddig még elméletben sem vetették fel".[19] Először Vörös Gárdát szerveztek, majd Vörös Hadsereget, de még az önkéntesség alapján, végül rátértek a reguláris Vörös Hadsereg építésére mobilizáció útján. A forradalmi gyakorlat termelte ki a hadsereg kérdésében az új elvi álláspontot, amelynek felismerését szinte elviselhetetlen nehézségek árán kiszenvedte az első győztes proletárdiktatúra. „Az uralomra törő új társadalmi osztály — írta Lenin A proletárforradalom és a renegát Kautsky c. művében — sohasem szerezhette és szilárdíthatta meg ezt

17 V. I. Lenin művei 9. k. 372—373. old.
18 V. I. Lenin művei 27. k. 50. old.
19 V. I. Lenin művei 29. k. 145. old.

az uralmat — és nem teheti meg ezt ma sem — másként, mint úgy, hogy teljesen felbomlasztja a régi hadsereget,... mint úgy, hogy minden hadsereg nélkül átmegy egy igen nehéz, igen kínos szakaszon (ezen a kínos szakaszon átment a nagy francia forradalom is), mint úgy, hogy fokozatosan alakítja ki, súlyos polgárháborúban alakítja ki az új hadsereget, az új fegyelmet, az új osztály új harci szervezetét."[20]

A Vörös Hadsereg építésének minden kérdését (szervezés, kiegészítés, nevelés, ellátás, legfőbb stratégiai tervek kidolgozása, a burzsoá haditudomány kritikai felhasználása, a cárizmus katonai szakembereinek igénybevétele, új katonai káderek kiképzése stb.) a párt valósította meg Lenin vezetésével.

A polgárháború győzelmes befejezése után Lenin újra kihangsúlyozta a reguláris hadsereg megtartásának, ütőképessége növelésének szükségességét: „Nem szolgálhat megnyugvásunkra az, hogy csapásokat mértünk az imperializmusra, Vörös Hadseregünket továbbra is minden áron teljes harci készenlétben kell tartanunk és fokoznunk kell harcképességét."[21]

Lenin nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a katonai ismereteket a nép széles tömegei mennél alaposabban elsajátítsák. Annál inkább kötelezőnek tekintette, hogy a párt káderei elmélyülten tanulmányozzák a haditudomány kérdéseit. Ő maga alaposan megismerkedett a katonai irodalommal, sokat tanulmányozta a fegyveres felkelések történetét és elméletileg általánosította tanulságaikat.

A haditudomány, a katonai elmélet, a hadművészet fejlődése szorosan összefügg a gazdasági-társadalmi fejlődéssel, a gazdasági-társadalmi rendszerrel. „Ahogyan akkor a francia forradalmi nép — írta Lenin a francia forradalom háborúi tapasztalatát értékelve — az országon belül először fejtett ki évszázadokon át nem tapasztalt maximális forradalmi energiát, a XVIII. század végi háborúban is ugyanolyan hatalmas forradalmi alkotóerőről tett tanúságot azzal, hogy átalakította a stratégia egész rendszerét,... a régi hadsereg helyett új, forradalmi népi hadsereget teremtett és új, forradalmi stratégiát hozott létre."[22] A társadalmi-gazdasági rend jelentősége még csak fokozottan érvényesül a modern háború viszonyai között, amikor a gazdasági tényező, a hátország, a termelőeszközök fejlettségi fokától függő haditechnika, a dolgozó tömegek széles felfegyverzése következtében a morális politikai tényező szerepe megnövekedett, és minőségileg is újat jelent a megelőző háborúk viszonyaihoz mérten.

A társadalmi-gazdasági rend és a hadsereg erkölcsi szelleme kapcsolatának vizsgálata alapján mutatott rá Lenin a Vörös Hadsereg katonái magasszínvonalú, erkölcsi-politikai értékének forrására: „A cári

[20] V. I. Lenin művei 28. k. 290—291. old.
[21] V. I. Lenin művei 31. k. 504. old.
[22] V. I. Lenin művei 24. k. 415—416. old.

tábornokok azt mondják, hogy vöröskatonáink olyan terheket viselnek el, amilyeneket a cári rendszer hadserege sohasem bírt volna el. Ennek az a magyarázata, hogy minden egyes fegyverbe szólított munkás és paraszt tudja, miért harcol és tudatosan ontja vérét az igazság és a szocializmus diadala érdekében."[23] Lenin még az orosz—japán háború idején aláhúzta a gazdasági rend s az ország politikai rendszerétől, demokratizmusától függő általános kulturális színvonal megnövekedett jelentőségét a katonai szervezet szempontjából: „Az ország katonai szervezete és egész gazdasági és kulturális rendje közt sohasem volt még oly szoros kapcsolat, mint napjainkban."[24]

A rendszer jelentőségét más, fentebb említett vonatkozásaiban nem tárgyalva, a továbbiakban csak rövid, messze nem teljes felsorolással kívánjuk érzékeltetni annak a munkának sokoldalúságát, melyet Lenin a hadügy területén végzett. Több ízben foglalkozott Lenin a haditechnika kérdésével, mint a taktikát meghatározó tényezővel, a front és a hátország kapcsolatával, az erős, szervezett hátország döntő szerepével a győzelem kivívásában, a pártpolitikai munka feladataival a hadseregben, a harci formák kérdésével, az ország háborúra való felkészítésének problémájával, a támadó szellemű taktika elsődlegességével, az új, szocialista fegyelem kialakításával, a fegyveres harcnak, mint specifikus törvényszerűségekkel bíró művészetnek problémáival stb.

Lenin elméleti megállapításai széles problematikát ölelnek fel a hadtudományi, hadtörténeti és hadművészeti kérdések területén. Helytelen lenne azonban, ha Lenin elméleti hagyatékát ezen a területen kifejezetten katonai jellegű tanításaira szűkítenők le. Lenin maga rámutatott arra, hogy a hadi stratégia és taktika határos a politikaival. Sokszor találkozunk műveiben olyan megállapításokkal, melyekben a politikai tevékenység meghatározásának alapjául a hadi stratégia törvényszerűségei és a hadi taktika példái szolgálnak. A mozgalom politikai sikerének feltételeit vizsgálva írta: „A döntő pillanatban, a döntő helyen, döntő túlerővel kell rendelkezni — a katonai sikereknek ez a ‚törvénye', a politikai siker törvénye is..."[25] Ez természetesen fordítva is helytálló. A lenini tételek a stratégiai és taktikai vezetésről az osztályharcban kiinduló pontot adtak a hadi stratégiai és taktikai vezetésnek és elvi alapjai lettek a szovjet hadművészetnek.

A Lenin a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról c. kiadvány anyaga képet nyújt Lenin gyakorlati katonai tevékenységéről is az 1905—1907-es forradalom idején, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítésének és végrehajtásának időszakában és a polgárháború éveiben. Azonban e gyakorlati tevékenység kellő értékelé-

[23] V. I. Lenin művei 31. k. 131. old.
[24] V. I. Lenin művei 8. k. 39. old.
[25] V. I. Lenin művei 30. k. 235. old.

séhez, elsősorban a polgárháború korszakában, egyedül a lenini művek nem elégségesek. Lenin, mint ismeretes, a pártban, a szovjet kormányban és a védelmi tanácsban betöltött tiszténél fogva a legfontosabb stratégiai tervek, védelmi műveletek kidolgozásában vezető szerepet játszott. Ugyanakkor széles katonai levelezése bizonyítja, hogy ezt a munkáját a fronttal való eleven kapcsolatra, a front és a hátország egy katonai táborba való egyesítésének helyi konkrét problémáinak alapos ismeretére támaszkodva végezte. Ebben a vonatkozásban Lenin műveinek most ismertetett gyűjteményét összegyűjtött katonai levelei egészítik ki.*

Még meg nem oldott feladat azoknak a dokumentumoknak a feltárása és publikálása, melyek Leninnek a legfelsőbb párt- és állami vezetésben végzett gyakorlati katonai tevékenységét kellőképpen mutatnák be. Ilyen igényeket az ismertetett kiadvány nem elégíthet ki. Megjelentetése más feladatok megoldását szolgálja, igen hasznosan. Megkönnyíti a szocialista hadtudomány filozófiai-elméleti alapjainak ismertetését, a lenini hagyaték felhasználását a katonai káderek nevelésénél, a szocialista hadtudomány és hadművészet alkotó továbbfejlesztésének feladatát azokban a kérdésekben is, melyek újak, vagy azóta új feltételek között vetődnek fel.

Dér László.

* [Военная переписка (1917—1920) Военное издательство Министерства Обороны Союза ССР. Москва — 1956.]

GYÖRKEI JENŐ és JÓZSA ANTAL
főhadnagyok:

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN

Hadtörténelmi Intézet és a Kossuth Kiadó közös kiadványa.
Budapest, 1957. 244. o.

A Hadtörténelmi Intézet és a Kossuth Kiadó az elmúlt tizenkét év adósságából törlesztett, amikor a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója tiszteletére a magyar dolgozó nép kezébe adta a „Magyar Internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban" című könyvet.

Az ízléses kivitelű, képekkel, vázlatokkal és egykorú röplapokkal illusztrált, gazdag tartalmú kiadvány tanulmányozása közben joggal vetődik fel: vajon miért nem jelent meg ilyen, vagy ehhez hasonló munka az elmúlt több mint egy évtized alatt; miért bántunk ilyen mostohán a magyar forradalmi mozgalomnak oly magasztosan szép, szívet és lelket lángragyújtó internacionalista hagyományaival? Bármilyen nehéz is, be kell vallanunk: mulasztást követtünk el azokkal a magyar internacionalistákkal szemben, akik életük feláldozásával, vérük hullatásával, hősi tetteikkel vésték be nevüket a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetébe, a magyar dolgozó nép internacionalista forradalmi harcainak történetébe.

E nagyjelentőségű hézagpótló kiadvány két fiatal hadtörténész, Györkei Jenő és Józsa Antal főhadnagyok munkáját dicséri, akik a könyv hű tartalommal való megtöltése érdekében hosszú időn át végeztek kutatást az ország és a Szovjetunió levéltáraiban, könyvtáraiban, illetve tudományos intézeteiben. A fentieken kívül a megyei és járási pártbizottságok segítségével közel háromszáz magyar internacionalista veteránt kutattak fel, akik visszaemlékezéseik leírásával jelentős segítséget nyújtottak a szerzőknek ahhoz, hogy a magyar internacionalista vörösgárdisták dicső tetteit dolgozó népünk közkincsévé tehessék.

*

A magyar internacionalisták harcát korhűen illusztráló kiadványhoz az előszót — amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a forradalomban fegyverrel a kézben részt vett volt magyar hadifoglyok hősi helytállását, ennek hatását és jelentőségét méltatja a magyar kommunista mozgalom történetében — dr. Münnich Ferenc elvtárs írta. Münnich elvtárs egyike azoknak a volt magyar hadifoglyoknak, akik a bolsevik párt hívó szavára, Lenin eszméitől áthatva fegyvert fogtak és Dózsa népének fiaihoz méltóan küzdöttek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vérrel áztatott barikádjain, majd a Szovjetunió polgárháborújának frontjain; egyike volt azoknak a harcedzett kommunista harcosoknak, akik több évtizeden át küzdöttek a magyar munkásosztály, a magyar dolgozó nép feleszabadításáért; s egyike volt azoknak a megingathatatlan, szilárd harcosoknak is, „akik a múlt évi ellenforradalmi lázadás leverésére ősz fejjel, sokszor testileg megtörten, de bátor szívvel fogtak fegyvert és segítettek megvédeni a proletárdiktatúrát".

*

Nem véletlen a szerzőknek az a megállapítása, hogy addig, amíg nemzeti történelmünk haladó hagyományait történészeink, ha nem is teljes egészében, de nagyobb részt már az olvasók elé tárták, az Oroszországba került volt magyar hadifoglyokról, akik fegyverrel a kézben harcoltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, majd a polgárháborúban, alig tudnak valamit a magyar olvasók. Nem is tudhatnak, mert hisz a magyar internacionalisták harcának történetét az utóbbi időkig még csak dióhéjban sem ismertette senki. Ahhoz, hogy dolgozó népünk teljes egészében megismerje a magyar internacionalisták történetét, hosszú, évekig tartó belföldi és külföldi kutatómunkára van szükség. Ez a munka már megindult.

A szerzők tanulmányából, ha vázlatosan is, de megismerhetik az olvasók az imperialista háborúba belekényszerített magyar és orosz munkások és parasztok internacionalista szolidaritása megnyilvánulásának formáit a lövészárok-barátkozástól az Októberi Forradalom barikádjain vívott közös harcukig, valamint a sok tízezer magyar hadifogolynak a szöges dróttal körülvett cári lágerektől a Vörös Hadsereg internacionalista egységeibe vezető útját, amelynek első állomása valóban az orosz—osztrák-magyar katonák lövészárok-barátkozása volt.

A II. Internacionálé 1912-ben hozott határozatát, amely a háború ellen foglalt állást, a II. Internacionálé opportunista vezetői — köztük az MSZDP vezetői is — elárulták, ami egyet jelentett a nemzetközi proletariátus elárulásával is. A harctérre induló katonák az MSZDP központi lapjának, a Népszavának hasábjain az osztályharc beszüntetéséről, más népek iránti gyűlöletről olvashattak.

A bolsevikok voltak az egyedüliek, akik Lenin eszméihez és tanításaihoz híven tudatosan a háború ellen léptek fel. Az egykorú lapok

fél évvel a háború kitörése után már hírt adnak a különböző nemzetekhez tartozó, katonaruhába öltöztetett munkások és parasztok lövészárok-barátkozásáról. Lenin e jelenségnek nagy jelentőséget tulajdonított. Az OSZDMP 1915. év február 27-i berni konferenciájának határozatában olvashatjuk: „... 4. elő kell segíteni a hadviselő nemzetek katonáinak barátkozását a lövészárokban és a hadszíntereken". A párt hozzá is kezdett a határozat gyakorlatbani végrehajtásához.

A Hadtörténelmi Intézet Levéltárában az I. világháború iratai között sok olyan dokumentum található, amely a magyar és orosz katonák frontbarátkozását dokumentálja. Bánhegyesi Imre, a 4. honvéd huszárezred tiszthelyettese írja: „1916 április 15-én (kedd). Ki hinné el, hogy e nagy verekedés közepette az ellenfelek egymást meglátogatják és megajándékozzák? Márpedig ez így van. Az oroszok átjöttek, és különféle ajándékokat hoztak, egyet mulattak nálunk, s azzal visszamentek. — A szíves látogatást a mieink is viszonozták, s a muszik örömmel fogadták őket..."

A szerzők tanulmányukban idézik dr. Arató Endre, a 69. közös gyalogezred tisztje naplójának egyes részleteit, amelyben a frontbarátkozás több érdekes epizódját örökítette meg. „Mikor esténként kimegy a feldwachénk a feldwache-állásba — írja Arató —, az oroszok mindig átszólnak hozzájuk: »dobre vecser, magyar!«, az orosz feldwache éjszaka olykor-olykor kilő egy rakétát, de előtte mindig átkiabálnak: »vigyázz, magyar, nem éles!«, reggelenként pedig búcsúzkodnak az oroszok: »szervusz, magyar, megyem haza«. (Hol szedték össze ezt a magyar tudományt?...)

1916. április 1. Délelőtt nagy barátkozás esik az oroszokkal. Nagy csend van, a mi bakáink is, az oroszok is kinn mászkálnak, tesznek-vesznek az állás körül. Délelőtt 11 óra felé aztán látjuk ám, hogy az orosz állásból két fegyvertelen és nagy fehér zászlót lobogtató muszka megindul felénk... Pomp hadnagy erre maga mellé vesz négy embert, és ugyancsak fegyver nélkül megindul a két muszka felé; a két állás között találkoznak és beszélgetnek egymással. Persze, a mi bakáink is, az oroszok is tömegesen másznak ki az árokból és ujjongva nézik a kis magyar csoportot — csak úgy feketéllik az orosz árok környéke a sok integető, ujjongó muszkától, nálunk is kinn van mindenki, az emberek összeölelkeznek, kacagnak, táncolnak, s csak úgy zeng a jókedvű kurjongatástól a környék. Pompék kb. húsz percig beszélgetnek az oroszokkal, azután kézfogással elválnak, a muszkák is visszamennek, Pomp is hazajön, mindkét oldalon óriási rivalgással fogadják az érkezőket. — Amint Pomp mondja, mindkét muszka közember volt, és barátságosan megállapodtak egymással, hogy az oroszok nem lőnek ránk, és mi sem lövünk az oroszokra..."

A felsőbb parancsnokságok, amikor tudomást szereztek a barátkozásról, az alegység parancsnokait szigorúan megróttak, a barátkozó orosz zászlóaljat április 2-án le is váltották.

1917 elejére fordulat állott be a világpolitikában, a háború erőforrásai kimerülőben voltak, főleg a központi hatalmaknál. Az elhúzódó háború okozta nyomor miatt a néptömegek elégedetlenkedtek, különösen Oroszországban és Ausztria-Magyarországon. A háborút előidéző burzsoázia az imperialista békében kereste a kiutat.

Az oroszországi februári polgári forradalom más irányt szabott az események alakulásának. A hatalmat élvező Ideiglenes Kormány, amely a nagytőkések és nagybirtokosok érdekeit képviselte, ellene volt minden különbékének; az antant érdekeit szolgálta, ami egyet jelentett a háború továbbfolytatásával.

A bolsevikok vezette orosz munkásosztály ugyanakkor tovább folytatta, de most már más, kedvezőbb körülmények között a harcot az általános, demokratikus, annexió és hadisarc nélküli békéért, amelyet csak a kapitalisták és földbirtokosok hatalmának megdöntése útján lehetett kiharcolni.

A februári forradalom katonai téren kedvezett a központi hatalmaknak; Németország 1916 végéig hatalmas területeket szállt meg, katonai erőforrásai azonban már jóval kisebbek voltak, mint az antanté. Németország és a monarchia számára megfelelő lett volna egy német—orosz különbéke; arra gondoltak, hogy ezzel nyugati hadszínterüket megerősíthetik. A hadvezetőség mindent felhasznált a különbéke érdekében, még a 24 hónapja folyó frontbarátkozást is, amit előzőleg minden eszközzel akadályoztak és megtoroltak. A frontbarátkozást saját politikai és katonai céljaikra akarták felhasználni. A februári forradalom után a katonai helyzetnek megfelelő rendeletet adtak ki. „Az orosz húsvét alkalmából — írja a rendelet — valószínűleg számos ellenséges küldött fog átjönni állásainkba tárgyalások végett. Az orosz hadseregnek különös viszonyai ajánlatossá teszik, hogy ilyen ellenséges küldöttre ne tüzeljünk, és őket minden esetben állásaikba visszaengedjük. Az északi arcvonalon bevált az, hogy pálinkát és dohányt adnak a távozó ellenséges küldötteknek. Hogy meglepetések elkerültessenek, ilyen küldöttségeknek hatnál több főből állniok nem szabad. Érintkezni a legénységünkkel tilos..." A rendelet a továbbiakban az orosz katonák között folytatandó propaganda kérdésével foglalkozik. Ez a propaganda nem mást tűzött ki célul, mint az orosz hadsereg szétzüllesztését. Fegyverük azonban visszafelé sült el.

A lenini eszmék áttörték a frontot és történelmileg elég gyorsan a cselekvés iránymutatói lettek a katonamundérba bújtatott magyar munkások és parasztok számára is. A frontbarátkozásra nagy hatással volt a bolsevikok 1917. május 4-i (április 21-i) felhívása a hadviselő országok katonáihoz, amelyben leleplezik az Ideiglenes Kormány imperialista politikáját. A bolsevikok felvilágosító munkája nyomán a forradalom, a szocialista forradalom eszméje egyre elválaszthatatlanabbul kapcsolódik nemcsak az orosz, hanem a magyar katonatömegek tudatában is a demokratikus béke gondolatához.

Az orosz fronton a szembenálló lövészárkok legénysége megállapodott, hogy nem lő egymásra. Néhány frontszakaszt kivéve, a fegyverek valóban el is hallgattak.

A front békés hangulatát az 1917. júliusi Kerenszkij-féle offenzíva zavarta meg, amit az antant nyugati frontjának a támogatására indított az orosz hadvezetőség. A Kerenszkij-féle offenzíva megállítása után a központi hatalmak indítottak ellentámadást a bukovinai frontszakaszon. Ezután jelentősebb harcok már nem voltak, újból megkezdődtek a frontbarátkozások, levelezések. A 39. honvéd hadosztály legénysége július 2-án levelet kapott a 196. orosz ezred egyik katonájától. Azt írja: „Önök igen jól tudják, bajtársak, hogy a háború különösen nekünk, alsóbb néposztálynak igen káros. A háború kell a kapitalistáknak, úgy a mieinknek, mint az Önökének. Minket nem érhet ezért felelősség, és én teljes szívemből tisztelem Önöket. Igen sok társam Önökkel szemben a legjobb indulattal viseltetik, de mi be vagyunk csapva, a gazdagok kényszerítenek egymás ellen bennünket. Le a háborúval! Legyen üdvözölve a világbéke!"

Bár a fronton tömeges parancsmegtagadással ebben az időben még nem találkozunk, a szökések szaporodása, a bevonulási parancsok megtagadása már jelzik az orosz példa hatását.

A frontkatonák életébe a Nagy Októberi Szocialista Forradalom döntő fordulatot hozott.

Az egyszerű frontkatonák kölcsönös megegyezése folytán az orosz ezred, sőt még hadtest katonatanácsainak megbízottjaival kötött fegyvernyugvások tényleges fegyverszünetekké fejlődtek. Az orosz hadsereg felbomlott, e kedvező körülményt azonban a bádeni főparancsnokság támadás céljára nem tudta felhasználni, mert az osztrák-magyar legénység erre már nem volt hajlandó. A forradalmi eszmék egyre jobban behatoltak a hadseregbe.

A Breszt-Litovszkban 1917. december 5-én megkötött 10 napos, majd a végleges fegyverszünethez hozzájárult az orosz, német és osztrák-magyar legénység állásfoglalása is. Az orosz fronton beköszöntött a frontkatonák és a sokat nélkülözött hátország lakossága által oly hőn óhajtott béke.

A bolsevikok a gyakorlatban bizonyították be: ha a nép békét akar, akkor ki is tudja kényszeríteni.

*

Az I. világháború folyamán több mint kétmillió hadifogoly került orosz fogságba, köztük mintegy 500—600.000 magyar, sokan olyanok, akik a háborúra uszítás ellenére már a háború kezdetétől inkább a fogságot választották, semhogy részt vegyenek a kizsákmányolt és félrevezetett orosz proletárok gyilkolásában. Jó néhány egykorú levéltári dokumentum tanúskodik arról, hogy hol, mikor és hányan mentek önként hadifogságba. A szerzők számos dokumentumból idéznek esete-

ket. Balogh Mihály, később az internacionalista egységek kiemelkedő harcosa, így emlékezik vissza a hadifogságba kerülésének történetére:

„A frontról különben nincs mit írnom, csak azt, hogy amint kiértünk a harcvonalba, néhány nap múlva átlógott az egész raj Tiercsi falunál, ahol a front kettévágta a falut. Csak egy kút volt használható. No, víz kell a bakának is, meg a ruszkinak is. Ott jöttünk össze, »ellenségeinkkel«. Persze, tisztjeink és altisztjeink tudta nélkül. Bratyiztunk. — Sajnos, az öntudatunk akkor még csak addig terjedt ki, hogy köpenyt cseréltünk, mi mentünk vízzel együtt az orosz állásba, ők meg a mieinkbe."

A hadifoglyok számára a háború befejeződött, de a szenvedés, nélkülözés nem. Nemzetiségenként szétválasztva hátraszállították őket a már amúgy is zsúfolt lágerekbe, ahol élelmezésükről, ruházkodásukról alig gondoskodtak. A hadifogoly tiszteket azonban mindennel ellátták. 50—75 rubel havi járandóság, tűrhető lakás, még a csicskásaikat is megtarthatták. A cári hatóságok biztosították a tisztek hatalmát a legénység felett.

A hadifoglyokat a legnehezebb munkára fogták. A zsúfolt lágerekben százezrek pusztultak el a járványos betegségekben. A Vöröskereszt hivatalos kimutatása szerint orosz hadifogságban elpusztult hadifoglyok száma jóval meghaladta a 450 ezer főt. Balogh Mihály volt hadifogoly, a későbbi Moldvai Szovjet Köztársaság alelnöke így fest le egy legénységi fogolytábort:

„... végtelenbe nyúló barakkfalak, a rájukfagyott párától jégbeburkolva... A folyton félhomályban levő fekhelyek, amelyek emeletszerűen sorakoznak egymás fölé, lázas, tífuszos, elállatiasodott arcokkal, az alsó fekhely alá bedugott hullán patkányok lakmároznak... Az udvarban szépen rendben, mint ahogyan a katonákhoz illik, emberhullák vannak egymásra rakva keresztbe, egy sor láb, egy sor fej, egy sor láb, egy sor fej..., mint a hasábfák. Némelyik halott meredten kidugja hosszú, csonttáfagyott karjait, ökölbeszorított kézzel, mintha fenyegetne valakit. A hideg oly óriási, hogy sírgödröt ásni nem lehet, tehát ott kell tartani őket tavaszig. A hóhullás sokszor betakar egy réteget, délben a napsugár egyik-másik arcáról leolvasztja, majd jégcsapok képződnek és lógnak le a fejről, kézről, lábról. Ha én tudnék festeni, ilyen hullarakásokat festenék egymás mellé, és mindegyik tetejére odafestenék egyet-egyet a kapitalisták közül röhögő arccal, mert hisz ők rendezték a háborút, ábrázatuknak a hullák között a helye, akiket ők öltek meg".

400 körül járt a hadifogoly táborok száma, de alig akadt tábor, ahol szebb volt a látvány annál, amelyet Balogh Mihály lefestett. A magyar hadifoglyok halálkiáltását és könyörgését szenvedésük enyhítésére sem tisztjeik, sem a hivatalos Magyarország urai nem hallották meg, de meghallották az orosz munkások, parasztok, a bolsevik párt.

1915—1916 folyamán a hadifoglyok forradalmi szervezeteket alakítanak, egyes szervezetek hamarosan megtalálják a bolsevik pártsejtek-

kel is a kapcsolatot. 1916 nyarán kerül a tomszki táborba Kun Béla, az SZDP kolozsvári titkára, a baloldali ellenzék egyik jelentős alakja. Tomszk a magyar hadifoglyok forradalmi marxista szervezkedésének egyik legjelentősebb központja lett. Kun Béla, Münnich Ferenc, Jaross Béla és még néhányan alkották a kibontakozó mozgalom vezető gárdájának egy részét.

A magyar hadifoglyok forradalmiságát növelték a hazulról érkező szomorú levelek is. Ezek a levelek a magyarországi forradalom érlelődéséről is tanúskodnak. Kovács Andrásné írja Sárrétudvariból férjének 1917 közepén: „Itthon nagyon rossz világ van, sokat éheznek, 75 deka lisztet kapnak — egy személy egy hétre —, és felmennek a bíróhoz, hogy éhesek a gyerekek, nincs mit enni, és úgy tesz a bíró, hogy hajtsák ki legelni, vagy ha nem legel, akkor akasszák föl. Egy gyermeket daraboljanak föl, főzzék meg paprikásnak és egye meg a többi gyermek és akkor nem lesz éhes, bizony, derék ember az udvari bíró. Bizony, kedves férjem, ilyen világ van erre..."

A magyar hadifoglyok értesültek az otthoni sztrájkokról, a csendőrség és a katonaság vérengzéséről is. Egyre többen ismerték fel, hogy nem az orosz munkás és paraszt az ellenségük, hanem az uralkodók, a kapitalisták, akik egytől-egyig kizsákmányolók.

Ez a felismerés vezette többek között a magyar hadifoglyokat: munkásokat, parasztokat, értelmiségieket a proletárforradalom barikádjaira.

A pétervári októberi felkelés előestéjén számos magyar hadifogoly kereste fel a bolsevikok központját, felajánlva szolgálataikat a szocialista forradalom fegyveres támogatására. Sokezren léptek be annak az üzemnek Vörös Gárdájába, ahol dolgoztak. A magyar hadifoglyok hősiesen harcoltak a pétervári fegyveres harcokban, sokan életüket áldozták fel a győzelem érdekében. A magyar internacionalisták a véres moszkvai harcokban is hervadhatatlan érdemeket szereztek. Sok magyar hősi halott alussza örök álmát a Kreml falai előtt ásott közös sírban.

A pétervári és moszkvai felkelést követő hónapokban a szocialista forradalom győzött a hatalmas orosz birodalom területén. A forradalom viszonylag békésen zajlott le Szibériában, ahol a magyar hadifoglyok legnagyobb tömege élt.

A taskenti fegyveres felkelésben (1917. október 31.) részt vettek magyarok is. Penzában Varga Gyula, a jaroszlavli kormányzóságban levő Ljubimban Garasin Rudolf vezette a magyar hadifoglyok harcát. Ismeretes, hogy részt vettek ezenkívül még magyarok Asztrahányban, Orenburgban, Szarátovban és Kazányban a fegyveres felkelésben.

Az Októberi Szocialista Forradalom gyökeres változást hozott a hadifoglyok életében. Megszűnt a hadifogolytáborok börtönjellege. A dolgozó hadifoglyok azonos bért kaptak az orosz munkással, 8 órát dolgoztak, élvezték a forradalom adta jogokat.

A magyar tisztek fenyegetései, rémhírresztelései ellenére ezrek léptek a forradalom útjára, léptek be a Vörös Gárdába.

Azok a munkásmozgalmi múlttal rendelkező hadifoglyok, akik kapcsolatba kerültek a bolsevikokkal, már hadifogságuk ideje alatt kezdtek megismerkedni a leninizmus forradalmi tanításaival (mint Kun Béla, aki 1916-ban, Münnich Ferenc, 1917-ben, Ligeti Károly 1917-ben és még sokan mások), beléptek a bolsevik pártba és a viharosan kibontakozó magyar hadifogoly mozgalomnak fáradhatatlan vezetői lettek.

1918. február 10-én a központi hatalmak, felrúgva a fegyverszünetet, általános támadást indítottak Szovjet-Oroszország ellen. Ez mély felháborodást és tiltakozást váltott ki a hadifoglyok között is.

Az internacionalisták egy csoportja, Kun Béla vezetésével, a narvai frontra ment, hogy részt vegyen Pétervár megvédésében. Narvánál és Pszkovnál a német intervenciósok véres leckét kaptak. Ezekben a harcokban alakult ki a Vörös Hadsereg. A szovjet kormány még ekkor nem volt abban a helyzetben, hogy az egész fronton felvegye a harcot, s így indokolt meggondolásból elfogadta a központi hatalmak rabló békefeltételeit. Ennek ellenére a német és osztrák-magyar csapatok folytatták előnyomulásukat. A forradalmi hadifoglyok felhívást intéztek az intervenciós hadsereg katonáihoz, hogy tagadják meg tábornokaik parancsait, álljanak az orosz munkások és katonák közé, a forradalom mellé. A hadifogoly forradalmárok agitációját siker koronázta: 1918 végén a német és osztrák-magyar megszálló csapatok fellázadtak és a megszállt területeken a hatalmat átadták a szovjeteknek.

1918. március 3-án aláírták a breszti békét, március 14-én összeült Moszkvában a forradalmi hadifoglyok és szocialista emigránsok konferenciája. A konferencia jelentőségét emelte Lenin részvétele, aki a III. Internacionálé megalakításának kérdésével foglalkozott. A konferencián a magyar hadifoglyokat Kun Béla és Szamuely Tibor képviselte.

A konferencia határozatainak megfelelően március és április folyamán megalakultak az Oroszországi Kommunista Párt külföldi csoportjai; a magyar csoport március 24-én alakult meg, tagjai: Kun Béla, Szamuely Tibor, Pór Ernő és Rudnyánszky Endre, aki később áruló lett. A magyar csoport „Szocialista Forradalom" címmel lapot adott ki, ez volt az első magyar nyelvű kommunista lap.

A breszti béke után nagy számban tértek haza hadifoglyok, akik között forradalmi propagandát folytattak annak érdekében, hogy otthon is szilárd harcosai legyenek a béke és a szocializmus ügyének. Az oroszországi forradalmi hadifoglyok és politikai emigránsok április közepén tartott kongresszusa, amelyen Kun Béla is felszólalt, felhívást bocsátott ki a „Hazatérőkhöz" címmel. A felhívás felszólítja a volt hadifoglyokat, hogy lázadjanak fel, ragadják kezükbe az államhatalmat, teremtsék meg a proletariátus diktatúráját és szüntessék meg a dolgozók kizsákmányolását és elnyomását.

1918 folyamán az OKP Külföldi Csoportjának Föderációja komoly munkát végzett az internacionalista csapatok szervezése területén is. Az egységek parancsnoki karában már 1918-ban számos magyarral találkozunk, többek között Wienermann Lajos, Gerendás, Varga Gyula, Gavró Lajos, Dömök József, Szabó Sándor, Sugár Jenő, Nikli Gyula, Kellner Sándor, Münnich Ferenc parancsnoksága alatt küzdöttek nagyobb internacionalista egységek.

Az internacionalista harcosok, akiknek tekintélyes részét a volt magyar hadifoglyok tették ki, szilárd támaszai voltak a szovjethatalomnak minden külföldi és belföldi támadással szemben.

*

1918 nyarán a fiatal szovjet államot újabb támadások érik. Az eszerek, akik provokációs céllal megölik Németország követét, Mirbachot, hogy konfliktust idézzenek elő a két kormány között, július 6-án felkelést robbantanak ki Moszkvában. Elfoglalták a főpostát és befészkelték magukat a középületekbe. A magyar hadifogoly-agitátoriskola tagjai Kun Béla vezetésével visszafoglalják a főpostát, majd segítenek a lázadás további leverésében.

Az eszer lázadás kirobbanása előtt néhány nappal az ellenforradalmi érzelmű csehszlovák hadtest intézett támadást a szovjethatalom ellen. A csehszlovák hadtest lázadásának leverésében a magyar internacionalisták is kivették részüket. Hősi küzdelmüket, helytállásukat a szerzők egykorú okmányok és visszaemlékezések alapján korhűen tárják az olvasók elé. A hős magyar internacionalista harcosok és parancsnokok között ott találják az olvasók a legendás hírű Zalka Mátét, Ligeti Károlyt, Müller Armandot, Kiss Ferencet, Szilágyi Imrét és a névtelen magyar internacionalista hősök ezreit, akik arany betűkkel írták be nevüket a magyar nép harcainak történetébe.

A csehszlovák légió támadásával megélénkült a belső ellenforradalmi erők katonai szervezkedése is. Különböző ellenforradalmi kormányok alakultak, s külön hadseregek, amelyeket az antant utasítására 1918 végén Kolcsak egyesített.

A szerzők tanulmányuknak további részében színesen, de a valósággnak megfelelően vázolják az egyre erősödő, izmosodó Vörös Hadsereg és az oldalukon hősiesen küzdő magyar internacionalisták harcát Kolcsakkal, Gyenyikinnel, Vrangellel és a többi ellenforradalmi tábornokkal szemben.

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása lelkesítőleg hatott a volt magyar hadifoglyokra, s amikor értesültek a magyar munkáshatalom eltiprására készülő antant-tervekről, Kijevbe siettek, hogy a Nemzetközi Vörös Hadsereggel utat vágjanak a forradalmi Magyarországra, és így nyújtsanak segítséget a cseh és román ellenforradalmi csapatok ellen elszigetelve küzdő Magyar Vörös Hadsereg számára. Mint ismeretes, nem rajtuk múlott, hogy ezen őszinte szándékukat nem valósít-

hatták meg, de mindannyian tudták azt, hogy a hatalmas orosz földön is népünk szabadságáért harcolnak: és harcoltak is a végső győzelemig. Neveiket, hősi tetteiket az azóta is tündöklő vörös csillag emeli magasba.

A szerzők munkáját válogatott dokumentumok — amit két fejezetben közölnek — és több magyar internacionalista visszaemlékezése egészíti még ki. Rendkívül értékes dr. Münnich Ferenc visszaemlékezése Kun Bélára, amely nyomtatásban eddig még nem jelent meg. A visszaemlékezések között találják az olvasók Kun Béláné visszaemlékezését férjére, valamint Kun Béláét Szamuely Tiborra. Zalka Máté és Sziklai Sándor írása mellett helyet kaptak a kötetben az egyszerű vöröskatonák visszaemlékezései is.

A magyar internacionalisták hősi küzdelme a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában a proletár internacionalizmus ragyogó példája, e mű „csak egy köve annak a hatalmas emlékműnek, melyet a magyar internacionalisták, a proletár nemzetköziség e nagyszerű megszemélyesítői megérdemelnek".

E hatalmas emlékműnek szilárd alapja — a magyar proletárdiktatúra — már megvan. Az emlékmű is elkészül, amely hirdetni fogja a magyar internacionalisták örök dicsőségét.

Molnár Pál százados

HANS FRIESSNER:

ELÁRULT CSATÁK
(Verratene Schlachten)

Holsten Verlag, Hamburg, 1956. 268 o.

A hitleri Wehrmacht rehabilitációját szolgáló egyre gyarapodó nyugatnémetországi hadtörténelmi irodalomban minket magyarokat különösen érdeklő helyet foglal el Hans Friessner szolgálatonkívüli vezérezredesnek, a Romániában és Magyarországon 1944-ben harcolt „Délukrajna", majd „Dél" hadseregcsoport volt parancsnokának „Elárult csaták. A német véderő tragédiája Romániában és Magyarországon" címmel a múlt évben megjelent könyve. A címválasztás határozott és egyértelmű, s mint „A tegnap, a ma és holnap katonáinak" ajánlás után Friessner az előszóban elmondja: „A tényekből kitűnik, hogy e harcok lefolyását döntően befolyásolta az árulás. Kétszer sodorták katasztrófába a német frontot: először Románia árulása, majd ismételten Horthy kormányának árulása Magyarországon. Mindkét esetben a német katona szörnyű véráldozata és elképzelhetetlen szenvedése volt a következmény". (9. o.)

Az egész könyv tehát az új Dolchstoss legenda életrekeltését s méginkább: biztosítását szolgálja. Ha a román király és környezete, illetve Horthy nem követ el „árulást", vagyis e két országban nem mond csődöt a politikai vezetés, akkor a román—magyar hadszintéren a németek részére a „katasztrófa" nem következett volna be. Friessner szerint a román kormány árulása nyitotta meg Kelet tömeghadseregének a zsilipet Közép-Európába". (215. o.) A német fasizmus háborús felelősségéről természetesen szó sem esik a könyvben, csak Hitler felelőssége szerepel itt-ott, bizonyos helytelen intézkedések kapcsán, s részben még a Guderiané, aki ekkor a német haderő vezérkari főnöke volt.

Az előszó után Friessner röviden ismerteti az 1944. július 2. és 24. közötti tevékenységét, amikoris az „Észak hadseregcsoport" parancsnoka volt. Július 23-án Hitlertől géptávírón a következő parancsot kapta:

„Az Észak- és Délukrajna hadseregcsoportok parancsnokai azonnal felváltják egymást a parancsnokságban. Friessner gyalogsági tábornokot előléptetem vezérezredessé".

A következő napon Hitler a kelet-poroszországi főhadiszálláson az új

vezérkari főnök, Guderian vezérezredes jelenlétében tájékoztatta Friessnert a Délukrajna hadseregcsoport helyzetéről. Hitler szerint Romániában minden rendben van, mert a nép és a hadsereg egy emberként áll Antonescu marsall mögött. A hadseregcsoport jobbszárnyát erősíteni kell, nehogy az orosz a Duna mentén előrenyomulva elvágja őket az F. hadseregcsoporttól. Támadás veszélye a hadseregcsoportot egyébként nem fenyegeti, mert az orosz a Közép hadseregcsoport ellen egyesíti erőit. (33. o.)

Ilyen előzmények elmondása után tér rá Friessner könyve második részében a román, a harmadikban pedig a magyar események előadására. 1944. augusztus 1-én a Délukrajna hadseregcsoport 2 seregcsoportból[1] állott; ezek mindegyikébe 1 német és 1 román sereg tartozott, egészben véve 44 hadosztály, azaz összesen 900 000 ember! A hadseregcsoport arcvonala 654 km hosszan húzódott, ebből 267 km-t román csapatok védtek. Friessner helyzetmegítélése szerint a főveszély Jassy környékén mutatkozott, ha az ellenfél a Pruth nyugati partjára előrenyomulva és északról déli irányba előretörve elvágná a besszarábiai frontot. Éppen ezért javasolta az arcvonal visszavételét, azaz Besszarábia kiürítését, ismételten is, de Hitler ehhez egyszer sem járult hozzá. A fronton tett látogatása és bukaresti benyomásai alapján úgy látta, hogy a románoknál bizonytalanság van, különféle hírek szállingóztak; erre megismételte az arcvonalnak a Pruth mögé történő visszavételére tett javaslatát. (Az arcvonal folytonos visszavételének gondolata egyébként végigvonul az egész könyvön, mint olyan, amit Hitler állandó csökönyös elutasításai ellenében ő egy-két esetben saját felelősségére végrehajtott.)

Hibát követett el a haderő főparancsnoksága, azaz Hitler és Guderian azzal is, hogy augusztus 13-ig 11 hadosztályt, a hadseregcsoport erőinek egynegyedét más hadseregcsoportokhoz elszállították. Sok esetben lőszer-, harceszköz és akadály-anyaghiány lépett fel. A készülő szovjet támadásról a légifelderítés semmit sem tudott megállapítani. Így a haderő főparancsnoksága nem is sejtette a Délukrajna hadseregcsoportnál küszöbönálló eseményeket, s tovább folytatta a más fronton hiányzó hadosztályok elszállítását. A hamarosan bekövetkezett katasztrófának épp ez volt az egyik lényeges előidézője.

Kisebb tapogatózások után a szovjet csapatok augusztus 19-ének délutánján félórás tüzérségi előkészítés után század és zászlóalj erőben támadást indítottak. Másnap pedig Besszarábiában és Moldvában, Tolbuhin és Malinovszkij marsallok vezetésével megkezdődött a nagy támadás. A német—román arcvonalat már az első napon több helyütt áttörték. „A csata első napja meglepő sikert eredményezett az ellenségnek".

[1] Az eredetiben (47. o.): „Dem Oberkommando der Heeresgruppe unterstaden 2 Armeegruppen". — Ennek megfelelően a „Heersgruppe" magyar megfelelője a hadseregcsoport, míg az „Armeegruppe"-t legjobban és félre nem érthetően „seregcsoport"-nak lehet fordítani.

(68. o.) A 2. Ukrán Front a Pruth torkolatát igyekezett birtokbavenni, hogy megakadályozza a hadseregcsoport jobbszárnyának, a Dumitrescu román vezérezredes vezette 3. román és 6. német hadseregnek a Pruthon keresztül nyugat felé szándékolt visszavonulását. Ezzel egyidőben a 3. Ukrán Front közvetlenül támadta a Dumitrescu seregcsoportot; annak felgöngyölítésére és megsemmisítésére törekedett. A szovjet előnyomulás gyors üteme következtében — írja Friessner — augusztus 21-én „már nem ‚visszamenni', hanem ‚visszaküzdeni' forgott kockán". (69. o.) Ezért elhatározta — saját felelősségére! — a front visszavételét. A következő napon egyébként megérkezett a főparancsnokság hozzájárulása is — későn! Augusztus 23-án a 3. Ukrán Front páncélos ékei befejezték a III. román hadtest körülzárását. A 2. Ukrán Front gyors előretörése következtében a 6. német hadsereg (parancsnok: Fretter-Pico tüzérségi tábornok) bekerítése bizonyossá vált.

E napon este 22 órakor a román király rádión keresztül az összes román csapatoknak a harc félbehagyására adott parancsot. Friessner erre átvette valamennyi Romániában tartózkodó német csapat parancsnokságát, majd telefonon felhívta Dumitrescu román vezérezredest, hogy megtudja véleményét a meglepő bukaresti eseményekről. Dumitrescu azt válaszolta, hogy őt az események meglepték, amíg Bukarestből utasítást nem kap, végrehajtja eddigi feladatát. Elmondta még, hogy a leköszönés gondolatával foglalkozik és hozzátette: „Azt azonban ne kívánja tőlem Excellenciád, hogy megszegjem a királynak tett hűségeskümet". (86. o.) Hasonlóan nyilatkozott a többi román tábornok is.

23 órakor Friessner felhívta Hitlert, aki jóváhagyta eddigi intézkedéseit s megparancsolta, hogy „Azonnal bízza meg a bizalomra legméltóbb román hadseregtábornokot egy megbízható kormány megalakításával!" Még az éj folyamán utasítás érkezett, hogy „a bukaresti puccsot le kell verni és a királyt kamarillájával együtt őrizetbe kell venni". (89. o.) 24-én pedig német zuhanóbombázók Hitler parancsára a bukaresti királyi palota ellen bombatámadást hajtottak végre. A következmény: 25-én Románia hadat üzent Németországnak! A román nagyvezérkar parancsára a 3. és a 4. román hadsereg minden fegyverével egyetemben a Focsani—Braila vonalra, Dobrudzsában pedig a Duna torkolatához húzódott vissza. Minden, német részről megkísérelt lefegyverzésre ellenállással kellett válaszolni.

Ettől kezdve a német katonáknak háromszoros ellenség ellen kellett harcolni: a szétesőfronton a szovjet csapatokkal, a nehéz kárpáti terepel, végül Romániával, az új ellenséggel. A vezetés egyetlen feladata volt az emberek és az anyag magyar területre mentése, hogy ott képezzenek új frontot. Friessner itt magasztalja a német katona tulajdonságait, hozzátéve, hogy az utóvédcsapatok harcát nagy mértékben segítette a „gólya" (egymotoros, kis felderítő- és szállítógép), a népautó és a vontató. A harcban a vezénylő tábornoktól kezdve az irnokig mindenki részt vett. „Mindenki tudja, mire megy itt. Az utolsóra megy, arra megy, hogy min-

den eszközzel, a saját élet állandó bevetésével megakadályozni a szovjet áttörését nyugat, az otthon felé!" (95. o.)

Románia Németország elleni hadbalépésével kezdetét vette a romániai csata második szakasza. 26-án a főparancsnokság még elrendelte, hogy a Galatz—Focsani—Kárpátok vonalán kell új frontot képezni, de ekkor „a szétvert német hadosztályok maradványai már nem voltak elegendők arra, hogy komoly ellenállást tanúsítsanak". (97. o.) Sem a Havasalföldön, sem Dobrudzsában nem volt többé ellenállás. Augusztus 31-én a szovjet csapatok bevonultak Bukarestbe.

A könyv harmadik, számunkra legérdekesebb része a „Hadszintér Magyarország" címet viseli. Friessner elmondja, hogy az új front kiépítése Erdélyben augusztus 24-től szeptember 4-ig tartott. Az Ojtozi szoros környékét a 8. hadsereg maradványai szállták meg, s védekeztek itt 14 napon át, míg a 6. hadseregnek a bekerítést kikerült részei elérték a Déli Kárpátok átjáróit. Az itteni szorosok elzárására azonban a németek ereje már nem futotta. Erre magyar csapatokat vettek igénybe, melyek Friessnerben „nem keltettek biztató benyomást". (107. o.) A romániai tapasztalatok alapján ezek nyomban német vezetés alá kerültek, és német kötelékekkel keverték őket. Végülis a fontosabb útvonalakat német erők biztosították, a közbeeső területeket pedig magyar csapatok.

Szeptember elején a német—magyar front közel 1000 km hosszan húzódott a Bánáttól Arad—Nagyvárad, majd Kolozsvár, innen a székely csúcs irányába, tovább a Keleti Kárpátok vonalán a cseh határig. A Bánáttól Kolozsvárig a front csak gyenge, elsősorban magyar erőkkel volt megszállva. A Keleti Kárpátokban már szeptember első napjaiban megkezdődött a harc, az Ojtozi szorosnál különösen hevesen. A németek emberfeletti igénybevételét előre nem látott körülmények tették még súlyosabbá — írja Friessner. „A magyar csapatok nagy része az oroszok támadásával szemben nem állta meg a helyét. Szaporodtak az olyan esetek, amikor magyar zászlóaljak elhagyták állásaikat és kiszolgáltatták német fegyvertestvéreiket az ellenség kétoldalú bekerítésének. E hadszintéren is előadódtak komoly nézeteltérések a szövetségesek között. Mindennek betetőzéseként az eddig barátságos szlovák haderő átállt a felkelőkhöz. Ez új, komoly veszélyt jelentett északi szárnyunk számára". (110. o.)

A könyv legnagyobb részét képező „Hadszíntér Magyarország" rész a fentiek előrebocsátása után a következő fejezetekre tagozódik: Elhárító csata Erdélyben; A helyzet a nyugati szárnyon; A harc a magyar alföldön; Csata Budapestért; A vég.

A 6. szovjet hadsereg páncélosai szeptember 5-én elérték Turnu Severint. 7-én már Brassónál is szovjet csapatok állottak. Friessner ezért attól tartott, hogy egy Kelet és Dél felőli egyidejű szovjet támadás elvágja és szétveri a Székelyföldön álló német erőket. Parancsára ezért a 2. magyar hadsereg, más magyar és német erőkkel megerősítve Kolozsvártól délre szeptember 5-én támadásra indult, de ez már a következő napon elakadt. 7-én Friessner kénytelen volt megparancsolni a Székely-

föld kiürítését. A Keleti Kárpátokban, sokszor 2000 m magasságban lefolyt harcok leírása a könyvben az egyetlen hely, ahol a magyar „szövetséges" harcára néhány dicsérő szava is van, kiemelve, hogy sok magyar kötelék nem állta meg a helyét. Így az 1. magyar hegyi dandár egyszerűen megfutott, a 8. német hadseregnél pedig egyetlen alkalommal 700 székely dezertált, mert nem akarták házukat és udvarukat elhagyni.

Friessner ugyanakkor okát is adja, hogy miért nem álltak helyt a magyarok. „Nem rendelkeztek elegendő fegyverrel, mindenekelőtt modern nehéz- és páncéltörő fegyverekkel. Ezenfelül nem voltak megfelelően kiképezve, és nem utolsó sorban kedvezőtlen politikai ingadozások és befolyás hatása alatt állottak". (117. o.)

Az erdélyi harcokban szeptember 25-ével szünet állott ugyan be, de Friessner már korábban attól tartott, hogy a Tisza mentére történő szovjet előrenyomulás az egész hadseregcsoportot elvágja. Ezért szokása szerint javasolni akarta a főparancsnokságnak a front visszavételét, ezt megelőzőleg pedig tájékozódni akart Horthynál. A „világlátott nagyúr" benyomását keltő kormányzó nyomban egyetértett a frontrövidítés gondolatával, hozzátéve: „Nekem csak az a kérésem, hogy ennél a súlyos intézkedésnél az ország és falvainak lakosságát lehetőség szerint kíméljék". (119. o.) Ilyen mélyrehatóan foglalkozott a „legfelsőbb hadúr" a háború kérdéseivel!

Friessner — mint elmondja — ekkor még nem sejtette a magyar politikában küszöbönálló események bekövetkezését. Később tudta meg, hogy ebben az időben a katonai vezetők és a Lakatos-kormány között már igen komoly feszültség állott fenn. A katonai vezetés kitartott Németország oldalán, a koronatanács viszont úgy határozott, hogy amennyiben a németek nem küldenek 24 órán belül öt páncélos hadosztályt a magyar hadszintérre, Magyarországnak fegyverszünetet kell kérnie.

A magyarországi helyzet előadására Friessner szeptember 10-én a főhadiszállásra repült. Itt Hitler azzal fogadta, hogy a budapesti politikai helyzet következtében a hadseregcsoporthoz menetben lévő III. páncélos hadtest főparancsnoksága (kb. 200 fegyveres) és a 23. páncélos hadosztály megállt Budapesten, Winckelmann magyarországi SS-vezér SS-ei, nemkülönben a 109. és a 110. páncélosdandár részére pedig elrendelték a riadókészültséget. — Ez mutatja, hogy a német vezetés egyrészt levonta augusztus 23-ából a számára adódó tanulságokat, másrészt eltérően a romániai eseményektől, itt idejekorán értesült Horthyék „kiugrási" terveiről.

Pár nap múlva Hitler egy nagy értekezleten elemezte a világpolitikai helyzetet és kijelentette, hogy a nyugati frontot a Westwallnál, az olaszt pedig a Po-síkságon fogják tartani, majd nagy meglepetést keltve így folytatta: „A szovjet politika célja többé nem fenn Németország, hanem lenn a Boszporus". 2—6 hét alatt ez bebizonyosodik, s jelenti majd a kedvező és döntő változást.

Anglia Németországot nyilvánvalóan nem fogja megsemmisíteni, mert

mint ütközőállamra szüksége van rá. Magyarországon — mondotta Hitler — egyetlen személy parancsolhat, a Délukrajna hadseregcsoport főparancsnoka. — A megbeszélés végén a Vörös magyar tábornok által átnyújtott, Horthytól származó hűségnyilatkozatra a 23. páncélos hadosztályt Hitler ismét a hadseregcsoport rendelkezésére adta. (121. s. köv. o.)

A megbeszélés részvevői — írja Friessner — valamennyien hittek Hitlernek, remélték a háború számukra kedvező fordulatát. Ma pedig azt mondják róluk, hogy Hitler, a démon ismét elbűvölte őket. Pedig nekik nem volt más útjuk, ki kellett tartani. „Ha ezt nem tettük volna, rajtunk és mindenen, ami mögöttünk feküdt, kérlelhetetlenül átviharzott volna a bolsevista henger, mely legkorábban a Westwallnál állt volna meg.

A nyugati világ nem lehet eléggé hálás az akkori német keleti front harcosainak azért, hogy ők világosan felismerve nemcsak a Németország és szövetségesei, hanem az egész Nyugat-Európa számára halálos veszélyt, a végkimerülésig álltak az egyenlőtlen harcot". (126. o.)

A német—magyar „szövetségesi" viszonyban repedések mutatkozhattak a katonai vezetőknél is, mert Hitler szeptember 20-án ultimátumában e viszony „újraszabályozásával" fenyegetőzött abban az esetben, ha a magyar vezérkar nem járul hozzá a Délukrajna hadseregcsoport által kívántakhoz. A kívántakra következtetni tudunk abból, hogy ezt követőleg a hadseregcsoport nyugati szárnyán, azaz az Alföld déli részén felállítottak egy új, a 3. magyar hadsereget, melynek alárendeltségébe került a német LVII. páncélos hadtest, a 4. SS Rendőr hadosztállyal és a 22. SS-lovas-hadosztállyal, valamint a IV. és a VII. magyar hadtest.

A szeptember 24. óta „Dél" elnevezést viselő hadseregcsoport nyugati szárnyán két súlypont alakult ki ebben az időben; szovjet támadás veszélye fenyegetett Temesvár—Arad—Gyula térségéből, Szeged és Szalonta térségéből Debrecen irányába. A szovjet támadások megakadályozására, a németek egy, Temesváron át a Vaskapúig és a Vöröstoronyi szorosig előrehaladó támadást, az ún. „Cigánybáró" hadműveletet terveztek. Ennek kezdete Nagyváradtól délre indult volna ki. A szovjet csapatok azonban már felvonulásuk befejezése előtt támadásba kezdtek, s 10 napos harcban elérték a kiinduláshoz szükséges célt, a Szeged—Nagyvárad közötti magyar határt. A jobb szomszédnál, az F hadseregcsoportnál ugyancsak erős szovjet előnyomulás a Duna mindkét partján, Erdélyben is mindenütt vereségek, s ekkor a főparancsnokság egy harckocsi-, egy páncélgránátos hadosztályt és 1 páncélgránátos zászlóaljat Budapestre rendelt.

Október 6-án kora reggel kezdődött meg a nagy szovjet támadás, melynek súlyát — mint már egy év óta — harckocsi-, gépesített- és lovasköteléket alkották. A támadás harmadik napján a szovjet élek már Debrecentől nyugatra állottak! Szolnok és a hadseregcsoport déli határa között több helyen átkeltek a Tiszán, így a bekerítés elől Erdélyből a Wöhler seregcsoportot mielőbb ki kellett vonni.

A kétségbeesett helyzetben a németek mindent elkövettek a szovjet támadás megállítására. Okt. 10-én Debrecennél sikerült megállítani a szovjet előnyomulást, kibontakozott az Alföld sorsát eldöntő páncélos csata, mely október 14-ig tartott. Kolozsvárt és Szegedet fel kellett adni, s a Debrecennél szükséges erőösszpontosítás végett gyengíteni a Tiszavonalán álló erőket.

Ebben a helyzetben értesült Friessner Horthy fegyverszünetet kérő rádiószózatáról és Miklós vezérezredes ezt kiegészítő parancsáról, melyek „szörnyűséges sértéseket" tartalmaztak Németország és katonáival szemben. A fronton Horthy rádióbeszéde jóformán következmény nélkül maradt, csupán a 2. magyar páncélos hadosztály hagyta el az éj folyamán állásait. Komolyabb következménye volt viszont annak, hogy a szovjet csapatok szabadonengedték a Szegednél fogságbaesett magyar katonákat, s ezek elmondták, hogy milyen jó dolguk volt a fogságban. Erre az 1. magyar hadsereg visszavonult, s a szovjet csapatok betörtek a front mélységébe.

Wöhler seregcsoportjánál sem a tisztek, sem a legénység nem akart többé harcolni, nem ismerték el sem Szálasit, sem Beregffyt. — Mindezek következtében a magyar kötelékeket még jobban német ellenőrzés alá helyezték.

A fronton a helyzet tovább rosszabbodott a németek számára. A 8. német hadsereget Friessner saját felelősségére hátravonta nyugat felé. Debrecen 3 napos harc után végérvényesen szovjet kézre jutott, majd Nyíregyháza október 22-én történt elfoglalásával elvágtak a Wöhler seregcsoportot. A németek azonban páncélosaik segítségével 23-án éjjel 1 órakor áttörték a bekerítést, 26-án visszafoglalták a várost, majd áthúzódtak a Tisza nyugati partjára. S miközben október végén már kibontakozóban voltak a Budapestért vívandó csata körvonalai, Friessner látogatást tett Szálasinál. A fogadtatás az „Istenek alkonya" utolsó felvonásának egyik jelenetére emlékeztette a német tábornokot, aki azt tapasztalta, hogy Budapest egyáltalán nem készül az elkövetkezendőkre.

Még e látogatás előtt, okt. 27-én Friessner levelet intézett Guderianhoz, s ebben felhívta figyelmét, hogy a német csapatoknak az elszenvedett súlyos veszteségek miatt azonnali ember- és fegyverkiegészítésre van szükségük; a magyar kötelékek túlnyomó nagy részének állapota és harci szelleme aggasztó, a Tisza vonal nem tartható tovább.

A szovjet támadás azonban nem a Tiszánál, hanem Kecskemétnél indult meg. A magyar csapatok hamarosan felbomlottak, úgyhogy a németek a visszaözönlők feltartóztatására Budapesttől délre az utakra magyar csendőröket rendeltek ki. Ugyancsak elrendelték a fővárostól keletre már előkészített hídfők megszállását is. Budapest védelmére létrehozták a Fretter-Pico vezette seregcsoportot, melynek alárendeltségébe került a „Budapest-csoport" (SS-Obergruppenführer Pfeffer-Wildenbruch) a 22. és a 18. SS lovas hadosztályokkal és a VI. magyar hadtesttel.

Friessner elmondja, hogy a Duna-Tisza közén a szovjet csapatok új harceljárást alkalmaztak: gépesített kötelékeik többé nem tömegben nyomultak előre az utakon, hanem 20—30 harckocsiból álló oszlopokban, ezeket gyalogság és lövegek követték. Csakhamar sikerült betörniök délkelet felől a budapesti hídfőállásba, majd november 6-ától szünet állott be. — Ezután tárgyalja a Margit-híd nov. 4-én bekövetkezett felrobbanását, amelyet szerinte nem a német utászok idéztek elő, hanem a gázvezetékből sérülés folytán kiömlő gáz meggyulladása. Maga említi azonban, hogy a várható szovjet betörés folytán az utászok a keleti parttól kiindulva megkezdték a gyutacsok behelyezését a már korábban előkészített robbanótöltetekbe!

November 4-én szovjet kézre került Cegléd, Abony és Szolnok. Pilismél a magyarországi németekből álló 18. SS lovas hadosztály részben megadta magát, s november 11-én megindult a Fretter-Pico seregcsoport ellen a nagy támadás, melyet 12-én egy Miskolc, majd hamarosan egy Ungvár irányából nyugatra haladó harmadik követett. A rossz időjárás ellenére a szovjet támadás minden frontszakaszon feltartóztathatatlanul gördült előre, mert a németek mind élőerőkben, mind hadianyagban nagy hiányt szenvedtek. A zászlóaljakban már csak 100—200 ember volt, a legerősebb páncélos hadosztálynak 8, legtöbbjének viszont csak 4—5 harckocsija volt. A legutóbb szállított új páncélosok elromlottak.

November 18-án Gyöngyösnél és Miskolcnál éleződött ki a helyzet. Ez utóbbi városban partizántevékenység alakult ki, s végül is december 3-án a németek „kiürítették" a várost. Partizántevékenységet egyébként könyve más helyén is említ, arra viszont, hogy a lakosság támogatta volna a németeket, egyetlen adatot sem tud felhozni, hacsak azt nem, hogy a Margit-állás építésekor „még a székesfehérvári katolikus püspök is résztvett papjaival együtt az állás építésében." (188. o.)

A hadihelyzet állandó rosszabbodása nemcsak a lakosság ellenállását és a partizántevékenységet növelte, de maga után vonta a katonaság növekvő felbomlását is. Budapesten pl. az egyik napon a katonai szolgálatra behívott 1862 főből csak 29 jelent meg. A várostól keletre elhelyezett 10. és 12. magyar hadosztály katonái egyesével vagy nagyobb, nem egyszer 100-as csoportokban mentek át a szovjet csapatokhoz. Ilyesmi egyébként a Mátrában is előfordult, ahol a Dirlewanger SS dandárnak egy egész százada ment át, mely Friessner szerint kommunistákból állott.

Amíg a Budapestért vívott hadművelet első fázisában a szovjet csapatok a Duna—Tisza közén, a másodikban egyidejűleg Ceglédtől Ungvárig támadtak, a november 27-én kezdődött harmadik fázisban Mohács—Dunaszekcső térségéből indult ki a támadás nyugati és északi irányba, s hamarosan elérte a Balaton—Székesfehérvár—Velencei-tó—Budapest irányban húzódó ún. Margit-állást.

S december 5-én a Duna—Dráva háromszögtől a Balatonon és

Csepel szigeten át Hatvanig megkezdődött az újabb szovjet támadás, a magyar fővárosért vívott harc negyedik, s egyben utolsó fázisa. A Margit-állásban vívott harcokat nagyban akadályozta, hogy a német harckocsik a sárban nem tudtak mozogni, míg „a T 34-es áthatolt minden terepakadályon". (188. o.) Ennek ellenére a németek mindent megpróbáltak, hogy Budapest bekerítését megakadályozzák. Guderian parancsára be kellett vetni a páncélosokkal már nem rendelkező páncélos hadosztályokat is, ami hatalmas veszteségeket vont maga után! December 7-én a szovjet csapatok Polgárdinál betörtek a Margit-állásba, ugyanez idő tájt Vácnál elérték a Dunát. December 11-én már a budapesti hídfőben folytak a harcok.

Az időközben erősítésül érkezett 3., 6. és 8. páncélos hadosztályt és 3 „Párduc" harckocsi szakaszt Hitler parancsára a Balaton és a Velencei-tó között kellett volna bevetni, az ún. „késői-szüret" hadművelet keretében, de az időjárás ezt megakadályozta. December 17-én újabb parancs érkezett, noha az időjárás még nem változott. Friessner végülis a Guderiannal való nézeteltérések tisztázására 18-án a főhadiszállásra repült. Itt Budapest védelmével kapcsolatban azt a nézetet képviselte, hogy „a város keleti részében bevetett csapatokat — egy gyenge, mozgékony biztonsági megszállóerő kivételével — a székesfehérvári magaslatokon egy jól megalapozott, mélyen tagolt elhárításban kell alkalmazni, és még ma is meg vagyok arról győződve, hogy ez esetben az ellenfél nem tudott volna olyan gyorsan és mélyen előretörni. Ezenkívül a budapesti csapatok és maga a város elkerülték volna későbbi sorsukat." (197. o.)

A december 18-án Ipolyság körül kibontakozott harcokkal kapcsolatban a főparancsnokság elrendelte, hogy a már ott harcoló 3. páncélos hadosztályon kívül Székesfehérvárnál a harckocsik, a páncélos zászlóalj és az önjáró tüzérség létrehozásával be kell vetni a 3. és a 6. páncélos hadosztályt, hogy ezáltal a helyzet Ipolyságnál gyorsan tisztázódjék s a „késői-szüret" hadműveletet végre valahára meg lehessen kezdeni. December 20-án a 3. és a 6. páncélos hadosztály, nemkülönben a magyar „Szent László" hadosztály, a hadseregcsoport utolsó gyalogos tartaléka még menetben volt Ipolyság felé, amikor a Velencei-tónál új szovjet támadás kezdődött! A szovjet csapatok mélyen betörtek a Margit-állásba és a december 23-ra virradó éjjelen elfoglalták Székesfehérvárt. A Guderian parancsára tömegben bevetett német páncélosok gyalogság hiányában nem tudtak sikert elérni. — Ugyanakkor a Duna-kanyartól északra is fellángoltak a harcok, s ezek megmutatták, hogy a szovjet vezetés Budapest bekerítésére törekszik.

December 22-én Guderian telefonon közölte Friessnerrel, hogy a „Führer" parancsára Budapesten egy talpalatnyi földet sem szabad feladni, mert a magyar főváros elvesztése most a nyugati offenzíva

sikereinek 50 százalékát elvenné. Guderian még hozzátette, hogy gyalogságot nem tud adni.

A 23-ra virradó éjjelen Friessner értesült, hogy Hitler indokolás nélkül leváltotta a hadseregcsoport főparancsnokságáról. — Könyvében ezért a még hátralevő eseményeket 2 oldalra összeszorítva mondja el, viszont a „Tapasztalatok és következtetések" címet viselő, közel 40 oldalnyi befejező részben még sok érdekeset találunk. Itt foglalkozik a szövetség problémáival, a román és a magyar politikai élettel; külön fejezetet szentel a politikai és a hadvezetés kérdésének, megállapítva, hogy „egy háborút mindig csak a politikai vezetés nyer meg vagy veszít el, azzal a katonai eszközzel, melyet magának létrehozott." (222. o.) Megállapítja, hogy Hitler saját kezében egyesítette a politikai és katonai vezetést, s mindkét funkcióban csődöt mondott, ezért az a megállapítás, hogy „a Wehrmacht kapitulált vagy tábornokai elvesztették a háborút, logikátlan és igazságtalan." (Uo.)

A német Wehrmachtról megállapítja, hogy az — eltérően az első világháborútól, — nem volt egységes, mert a Waffen-SS Himmlerhez, a Luftwaffe Göringhez tartozott. Egyik hadszintér a szárazföldi erők (Heer), a másik viszont a Wehrmacht, tehát az egész haderő főparancsnokságától kapta a parancsokat. A német katona megállta a helyét — írja —, s külön is megdicséri a fegyveres SS katonáit. A román és a magyar katona Friessner szerint természetesen alatta maradt a németnek, nem utolsó sorban a tisztikart tekintve. A magyar tisztekről rossz emlékei vannak. Egyik alkalommal, a készenléti állásban ellenőrízte a magyar csapatoknak a támadáshoz való felvonulását. A készenléti állás felé haladva elegáns kocsikkal és hintókkal találkozott, melyekkel magas rangú magyar tisztek „hölgyeikkel" ellenkező irányba hajtattak. Nagyon meglepődtek, amikor megállította és visszaküldte őket, mert elegendőnek hitték, ha majd reggel mennek csapataihoz. Másokat Budapesten magánlakásukból hozatott elő, olyanokat, akiknek csapatai éjjel szembenálltak az ellenséggel. — Adódtak azután olyan problémák is az együttműködésben, hogy a német összekötőtisztek nem tudtak sem magyarul, sem románul..

Friessner könyvének „A Vörös Hadsereg" címet viselő utolsó fejezete ismét sok figyelemreméltó — és hozzátehetjük, Friessner volt, a mai nyugatnémet hadseregben vezetőszerepet játszó tábornoktársai számára sem érdektelen — megállapítást tartalmaz. A fejezet első bekezdése:

„A háború kezdetén alábecsültük a Vörös Hadsereget. Ezt a hibát azonban ne csupán a vezérkar, a „Keleti idegen hadseregek" osztálya terhére könyveljük. Mind a vezérkar, mind Köstring tábornok moszkvai katonai attasé és Schulenburg gróf német nagykövet elegendő anyagot szolgáltattak a tárgyi és kritikai értékeléshez. Hitler azonban túltette magát minden tudósításon és kétségen. A szovjet katonát a maga elbizakodott módján alacsonyabbrendűnek fogta fel. A lengyel-

és franciaországi „villámháború" ezt a mértéket végzetes módon elferdítette." (241. o.)

A felső szovjet vezetésről elismeri, hogy Sztálingrádtól kezdve sok meglepetést okozott a gyors mozdulatok, a csapateltolások, a súlypontok áthelyezése és a hídfők létrehozásának mesteri kivitelével. A szovjet katona mesterien és haláltmegvetően küzdött. Kiemeli a szovjet katona igénytelenségét, találékonyságát.

„Mesterek és találékonyak voltak az oroszok a kis háborúban, különösen az erdei harcban. Kitűnően tudták álcázni magukat. Sok vesztességet okoztak mint fa- és orvlövészek, de mint mesterlövészek is a nyílt csatamezőn. Szörnyű, de a terepen mégis célszerű egyenruhájukban nehezen lehetett őket felismerni. Nagyon ügyesek voltak a támadás előtti beszivárgásban is." (243. o.)

Friessner kiemeli a Szovjet Hadsereg nehézfegyvereit: a harckocsikat, a nehéztüzérséget, a sorozatvető tüzérséget és a gránátvetőket. Külön beszél a T 34-esről, mely „rendkívül terepjáró, mindenütt alkalmazható harckocsi. Sem az erdőkben, sem a folyómenti lapályokon nem mondta fel a szolgálatot." — Ezzel szemben a németeknek mintegy 26 féle típusú harckocsijuk volt használatban. (244. o.) — Végső állítása persze az, hogy „a keleti fronton nem következett volna be az összeomlás, ha erő dolgában csak megközelíthetően is olyan jól lettünk volna felszerelve, mint a szovjet." (247. o.)

Friessner könyve, mint már előljáróban említettük, s mint tartalma is mutatja, a hitleri Wehrmacht „nagyszerűségének" szolgálatában íródott. Ennek érdekében kijelenti:

1. a német katona felette állott nemcsak ellenfelének, de szövetségeseinek is;

2. a katasztrófát a román és a magyar politikai fordulatok, nemkülönben Hitler és Guderian rossz vezetése idézték elő;

3. a német hadsereg összes erényeivel a fentiek szerint ma is rendelkezésre áll.

Friessner ugyan nem mondja meg nyiltan ez útóbbi kérdés kapcsán, hogy jelenleg illetve a jövőben ki ellen véli felhasználhatónak a német hadsereget, de a könyv szovjetellenes hangja ezt nyilvánvalóvá teszi. — Ilyen tartalma és végső kicsengése ellenére a magyar történészek mégis haszonnal forgathatják, mert fontos adatokat tartalmaz hazánk fölszabadulása előtti történetének utolsó évére, tendenciájával pedig figyelmeztet arra, hogy Friessner nyugat-német tábornok-kollégáival egyetemben ma újból szeretne a magyar és más „Kriegsschauplatz"-on hadműveleteket irányítani.

Borus József szds.

LIDDELL HART

STRATÉGIA
(Strategy)

2. ed. Praeger, London, 1954.

Liddell Hart[1] nyugalmazott százados, ma nemcsak Nagybritannia, hanem az egész nyugati világ egyik legnagyobb katonai teoretikusa. Működése a hadtudomány csaknem valamennyi ágára kiterjed, művei egyaránt foglalkoznak hadtörténelmi, stratégiai, szervezési és technikai kérdésekkel. Hatása — itt elsősorban stratégiai vonatkozású munkásságáról van szó — jelentős mértékben befolyásolta a második világháború előtti és utáni angol, amerikai és német hadvezetést. A Szovjetunióban is előszeretettel forgatják könyveit. Különösen a második világháború első éveiben játszott jelentős szerepet, amikor Hore-Belischa hadügyminiszter katonai tanácsadója volt.

Művei általában gyakorlati szervezési és harcászati kérdésekkel foglalkoznak, a maga korában a Defence of Britain (Anglia védelme) volt a legnagyobb jelentőségű, ebben a német veszély elhárítására az aktív védelmet tartotta Nagybritannia számára a leghatásosabbnak. Érzékenyen reagált a technika fejlődésére is, a páncélosok alkalmazásának például ő volt az egyik első szószólója. Harcászati és szervezési elveit a legtöbb ország igyekezett — több-kevesebb sikerrel — megvalósítani.

Legfontosabb munkája a Stratégia,[2] melyben a történelmi tapasztalatok széleskörű felhasználásával, helyes történelmi érzékkel megkísérli,

[1] Basil Henry Liddell Hart (1895—) angol hadtörténész. Történelmi tanulmányokat folytat, majd 1914-től részt vesz az első világháborúban. 1916-ban súlyosan megsebesül és ennek következtében századosi rangban nyugalomba vonul, de nagy számú publikációja már korán felhívja tehetségére a figyelmet. Több újság katonai tudósítója és az Encyclopedia Britannica szerkesztője. 1937—1939 Hore-Belisha hadügyminiszter katonai tanácsadója. Legfontosabb munkái: Infantry training manual. (Gyalogsági kiképzési kézikönyv.) (1925.) Defence of Britain. (Anglia védelme. (1939.) Great captains unveiled. (Nagy hadvezérek álarc nélkül. (1927.) és a Strategy (1954.) Műveit több mint húsz nyelvre lefordították.

[2] A mű első kiadása Decisive battles of history. (A történelem döntő ütközetei.) (1928.) A második, bővített kiadás: A strategy of indirect approach. (A közvetett út stratégiája.) (1946.) címen jelent meg. Az új kiadás terjedelemben és tartalomban egyaránt még jelentősebb.

hogy feleletet adjon a stratégia és a „magasabb stratégia" néhány döntő kérdésére.

A mű írója a hadművészet történetét veszi vizsgálat alá a görög-perzsa háborúktól kezdve egészen a második világháborúig.[3] Liddell Hart könyve nem egyszerű történeti áttekintés. A szerző abból az elgondolásból indul ki ugyanis, hogy a háborúk történetében a legnagyobb győzelmeket általában a „közvetett út" (indirect approach) alapelvének helyes alkalmazásával érték el. A közvetett út fogalmát nem szűkíti le a hadtörténelemre, hanem valamennyi tudományág vizsgálatára alkalmas módszernek tekinti. Lényege: helyesen megválasztott célunkat vagy céljainkat ne „a várt ellenállás vonalán" igyekezzünk megvalósítani, hanem olyan utat válasszunk, amely egyszerre több lehetőséggel biztat, használjuk ki a meglepetés, a váratlanság, és általában a lélektani tényezők hatását. Ezeknek Liddell Hart döntő jelentőséget tulajdonít, szerinte a stratégia „igazi célja nem annyira az, hogy csatát keressen, hanem inkább az, hogy olyan előnyös hadászati helyzetet keressen, amely ha önmagában nem is hozza létre a döntést, de folyományában, az ütközetben már feltétlenül eléri azt". (339. o.) A háború célja sem az, hogy az ellenség csapatait megsemmisítsük — reakció Clausewitz hatására —, hanem az, hogy győzelmi akaratát megtörjük, beláttassuk vele, hogy a háborút nem érdemes folytatnia. Liddell Hart a háborút nagyon helyesen nem tekinti öncélnak; szerinte a háborúnak egy célja lehet csak: a jobb béke megteremtése. Rendkívül élesen bírálja a porosz totális militarizmust, elsősorban Ludendorffot és Hitlert, akik a nemzet fő életcéljának a háborút tartották. Művében többször is nyomatékosan leszögezi: a háború legfelső irányítását, a magasabb stratégiát már ne a katonák, hanem a politikusok és a közgazdászok végezzék. Azt is bebizonyította, hogy a háború csak a legritkább esetben végződik a teljes győzelmet akaró fél döntő sikerével — erre a legkézenfekvőbb példa az első és a második világháború története, amikor a totális győzelemre törő Németország mindkét esetben „totális" vereséget szenvedett. A műből kitűnik, hogy Liddell Hart egészséges állásfoglalást tanúsít a háború legfontosabb kérdéseivel szemben, élesen és következetesen harcol a militarizmus minden megnyilvánulása ellen.

Ez az állásfoglalása mintegy vezérmotívumként húzódik végig egész könyvén.

*

A mű négy fontosabb részre oszlik:

1. a hadművészet fejlődése a görög-perzsa háborúktól az első világháborúig;
2. az első világháború története;
3. a második világháború története;

[3] Rendkívül érdekes függelék foglalkozik az 1848—49-i izraeli—arab háborúval Yadin Yigael izraeli tábornok tollából.

4. a stratégia és a magasabb stratégia alapjai.

A történeti részt az adatok biztos és fölényes kezelése, a tárgyilagosságra való törekvés és általában helyes következtetések jellemzik. Az első — a leghosszabb időszakot felölelő — fejezetben több mint harminc hadjárattal foglalkozik. Megállapítja, hogy ezek közül csak hat (Issus, Gaugamela, Friedland, Wagram, Königrätz és Sedan) volt olyan, amelyben a közvetlen út — azaz az azonnali célratörés — döntő sikert eredményezett, a többi a közvetett út alapelvének sikeres alkalmazásával vált győzelemmé.

A szerző ritkán ad csataleírásokat — Zama, Cannae, Blenheim, talán az egyedüli kivételek —, számára az általános helyzet, a csatát megelőző hadjáratok leírása sokkal fontosabb. Az ókori és középkori fejezetek általában elnagyoltak, kevés új szempontot vetnek fel. Az ókorban csak Nagy Sándor, Hannibal és Scipio, valamint Caesar hadjáratait tárgyalja megfelelő részletességgel.

A középkorral még az ókornál is kevesebbet foglalkozik. Liddell Hart alábecsülte a középkor jelentőségét a hadművészet fejlődésében, csak összekötő láncszemnek tekinti az ó- és az újkor között. Ebben a részben csak Belizár hadjáratai vannak kellően kidolgozva — ezek viszont kitűnőek. (Belizár mint a mozgó védelem az offenzív-defenzíva egyik kimagasló képviselője Liddell Hart egyik legkedvesebb hadvezére.) Kiemelkedők művében a későbbi korokkal foglalkozó fejezetek, különösen az angol hadtörténelmi vonatkozásúak, a 17. században Cromwell, a 18. században Marlborough és a 19. században Wellington hadjáratairól szóló megállapításai sok értékes szemponttal gazdagították a hadtörténelmet. Wellington spanyolországi hadjáratának és általában a napoleoni hadjáratoknak a leírásában elköveti azt a hibát, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonít Wellington spanyolországi sikereinek és ugyanekkor csak futólag emlékezik meg a döntő 1812-es oroszországi, valamint az 1813-as németországi hadjáratról. Igaz viszont, hogy Wellington spanyol hadjárata iskolapéldája a kitűnően vezetett offenzív-defenzív stratégiának.

Az első részt összegezve megállapítható, hogy Liddell Hart általában jó és eléggé kimerítő képét adja a korszak legfontosabb hadjáratainak. Legszívesebben és legrészletesebben azokkal a hadműveletekkel foglalkozik, amelyek a közvetett út alapelvének az igazát bizonyítják, ez természetes, és a közvetett út elve általában helyes alapelv is. A műnek ez a része főleg az angol hadtörténelem eseményeivel foglalkozik. Magyar vonatkozású eseményt csak egyet találunk: röviden megemlékezik az 1241-es tatárjárásról. (82. p.) Hasonlóan kevés teret szentel a keleti országok: Oroszország, Törökország és az ázsiai országok hadtörténelmének. (Oroszországot pl. csak a Nagy Frigyes, illetve Napoleon háborúiban említi meg, pedig az orosz hadtörténelem is számos példával igazolhatta volna a közvetett út elvét. (Alekszandr Nevszkij, a kulikovoi csata, Nagy Péter poltavai hadjárata stb.)

A könyv második része az első világháborúval foglalkozik. Itt sem annyira a hadjáratok, egyes ütközetek lefolyását vizsgálja — részletesebb csataleírást csak Hindenburg tannenbergi győzelménél találunk —, mint inkább általános összefoglaló haditerveket és azok kihatásait. Liddell Hart élesen bírálja mindkét fél hadvezetését, megállapítja, hogy — Clausewitz döntést kereső stratégiájának eltorzulásaként — mindkét fél csak a tömegeivel kívánt győzni és teljesen elhanyagolták a stratégia legalapvetőbb tanulságait. Különösen szembetűnő volt ez a törekvés Ludendorff 1918-as támadásánál, amikor a német fővezér — kihasználva azt a kedvező helyzetet, hogy számbeli túlerő birtokában van — direkt támadással akarta az angol—francia csapatokat megsemmisíteni. A támadás kitűnően sikerült, a német csapatok több helyen áttörték az ellenséges állásokat és gyorsan nyomultak előre. E látszólagos sikerek ellenére a támadás nem a németek átütő győzelmével, hanem ellenkezőleg, teljes kudarcukkal végződött. Támadási céljaik ugyanis annyira világosak és maguktól értetődőek voltak, amellett olyan nehézkesen és mereven hajtották azokat végre, hogy a szövetségeseknek mindenütt alkalmuk nyílt a megfelelő ellenintézkedések megtételére. A német támadás tehát hamarosan kifulladt és a morális és anyagi erejében egyaránt megtört német hadsereg már nem tudta a minden oldalról bekövetkezett ellentámadásokat elhárítani és váratlan gyorsasággal összeomlott. Liddell Hart nagyon helyesen mutat rá arra — amit egyébként nem sok helyen hangsúlyoz ki a kellő határozottsággal —, hogy az első világháborút nem a szembenálló hadseregek, nem is a haditervek — ezek mindkét részről egyaránt rosszak voltak —, hanem a szembenálló felek anyagi erői döntötték el. (218—219. p.)

A mű legterjedelmesebb és egyben a legtöbb vitára okot adó része a második világháborúval foglalkozó néhány fejezet. Elöljáróban le kell szögeznünk, hogy Liddell Hart nem volt fasiszta, mindvégig a legélesebben elítélte a fasizmus és a militarizmus minden formáját, ennek ellenére a második világháború valóban forradalmi elemének a hitleri stratégiát tartotta. Jóllehet elismerte, hogy a német agresszió erkölcstelen és távolabbi kihatásaiban súlyos veszélyeket magában rejtő politikai hiba volt, mégis a háborút megelőző évek politikai sikereit és a háború első időszakának kétségtelenül impozáns katonai teljesítményeit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy ez a politika a közvetett út alapelvének sikeres alkalmazásán nyugodott és ez tette lehetővé a háború első szakaszának nagy német győzelmeit.[4]

Magának a háborúnak a leírása, a tervek és az egyes harcoló felek stratégiájának az értékelése általában helyes. A legnagyobb hibát a Szovjetunió szerepének értékelésénél véti a szerző. A szövetségesnek kijáró tisztelettel beszél a szovjet katonák hősiességéről és elismerően

[4] A második világháborús rész egyes fejezetei is kihangsúlyozzák Hitler szerepét: Hitler stratégiája, Hitler versenyfutása a győzelemért, Hitler alkonya és Hitler bukása címmel.

nyilatkozik a szovjet hadvezetés sikereiről is, különösen az 1944-es szovjet győzelmeket értékeli nagyra, ezeket különben is a közvetett út helyes alkalmazásának tartja. Ennek ellenére az az érzésünk, hogy kissé alábecsüli a Szovjetunió háborús szerepét. A háború döntő eseményének a szövetségesek 1944-es franciaországi partraszállását tartja, amely ha páratlanul végrehajtott katonai teljesítmény is volt, és kétségtelenül jelentős szerepet játszott a végső győzelem kivívásában, azonban egymagában, a szovjet sikerek nélkül, nem dönthette volna el a háború sorsát. A Keleti Front eseményeivel különben is kissé mostohán bánik. Ehhez kétségtelenül az is hozzájárult, hogy nehezen juthatott szovjet anyaghoz, s így kevesebb adat birtokában nem bocsátkozhatott az események részletes taglalásába. Az természetes — angol emberről lévén szó —, hogy a második világháborúban is Nagybritannia szerepét vizsgálta a legrészletesebben.

A második világháború első időszakának eseményei között kétségtelenül a Manstein-terv (az Ardennes-i német áttörés) katonailag a legérdekesebb. Liddell Hart helyesen mutat rá arra, hogy viszonylag jelentéktelen erő — két páncélos hadtest, összesen öt hadosztály — hajtotta végre a döntő támadást. A támadás minden tekintetben igazolta Liddell Hart elméletét a közvetett utat illetően. Az ellenség döntő pontjai ellen irányult, de váratlanul, egy a páncélosok számára lehetetlennek tartott terepen folyt le. Szerinte a támadás döntő hatása abban nyilvánult meg, hogy megbénította az ellenséges vezetés idegeit, annyira, hogy ezek a háborút eleve elveszettnek látták. Ebben Liddell Hart kétségtelenül túloz, mivel a háború első szakaszában a németek jelentős technikai és kiképzési fölénnyel rendelkeztek a szövetséges csapatokkal szemben és valószínű, hogy ha nem is olyan váratlan gyorsasággal, mint ahogy lezajlott, a másik, konvencionálisabb német terv — a Belgium ellen irányuló főtámadás — is sikerrel járt volna a belső bajokkal küzdő Franciaországgal szemben.

Hitler „alkonyát" a szovjetellenes hadjárattól számítja a szerző. A hadjárat tárgyalásánál beszél a német tervek következetlenségéről, az állandóan változó hadicélokról — Leningrád, Moszkva, Kiev, majd újra Moszkva —, és elsősorban ennek tulajdonítja, hogy a háború első, számukra kedvező szakaszában a németek nem tudtak átütő sikert elérni.

Liddell Hart a németek sztálingrádi támadását és az ezt követő ellentámadást a németek részéről súlyos katonai hibának tartja, a németek támadási célja annyira nyilvánvaló volt, hogy a szovjet csapatok elhárithatták a támadást s egyben alkalmuk nyílt egy hatalmas arányú ellentámadás megindítására. (Ez Liddell Hart kedvenc taktikai és stratégiai hadművelete.) A Sztálingrád utáni helyzetet részletesen elemezve elismeréssel beszél Manstein harkovi ellencsapásáról, amely

ideiglenesen feltartóztatta a szovjet csapatokat.[5] Erre az időre viszont azt a téves következtetést vonja le, hogy a németek számára a megfelelő, offenzív-defenzív stratégia helyes alkalmazása, a terület időben történő feladása lehetővé tette volna a vereség elkerülését.

A kurszki német támadást teljesen elhibázott hadműveletnek tartja — a cél: a kurszki kiszögellésben elhelyezett orosz csapatok bekerítése, túlságosan szembetűnő volt, ezért is végződött a csata olyan hatalmas német vereséggel. A szovjet csapatok és a hadvezetés teljesítményét Liddell Hart ebben az ütközetben is magasra értékeli. A kurszki csata utáni szovjet hadműveletek sikerét — különösen az 1944-i hadműveleteket — annak tulajdonítja, hogy a szovjet csapatok már a manőverezés terén is felülmúlták a németeket.

Kitűnően sikerült az afrikai és olaszországi hadműveletek — elsősorban Rommel és Montgomery hadjáratainak a leírása. Gyors manőverek, kitűnő menetteljesítmények, kis erőkkel végrehajtott váratlan csapások jellemezték az afrikai hadszínteret. Ezt a hadjáratot valóban mintha Liddell Hart könyvéből másolták volna ki. A döntő tényezőnek természetesen az el-alameini ütközetet tartja, ahol végleg meghiúsították az Egyiptom elfoglalására irányuló német terveket.

A szerző a normandiai partraszállás sikerének a fő okát abban látja, hogy a szövetségesek nem a Calais-i szoros partján szálltak partra, ahol a németek várták, hanem váratlanul Normandiában. Maga ez a tény már eldöntötte a hadjárat sorsát.

Liddell Hart abban látja a második világháború hadművészetének a legfőbb tanulságát, hogy Németország céljainak direkt megközelítésében túl messzire ment el és ezzel nagyon megkönnyítette a győzelmet a szövetségesek számára. Ezek azonban nem ismerték fel a kínálkozó lehetőségeket és így a háború elhúzódott. A másik tanulság — ezt elsősorban taktikai téren tapasztalhattuk — a gyors ellentámadások sikere, a váratlanság tényezőjének gyakori kihasználása volt.

A mű legértékesebb része az a négy fejezet, amely a stratégia és a magasabb stratégia legfontosabb fogalmait tárgyalja. Meghatározása szerint a stratégia „a katonai eszközök olyan irányú szétosztásának és felhasználásának a művészete, hogy ez megfeleljen a politika céljainak". (335. p.) Ebben a megállapításban az a rendkívül figyelemre méltó, hogy nemcsak a magasabb stratégiát, hanem már a stratégiát is a tisztán katonai szempontoknál magasabb szempontok kell, hogy irányítsák. A szerző élesen elveti a hadseregnek és a háborúnak „l'art pour l'art" alkalmazását és ezért keményen bírálja Clausewitzet és főleg felületes követőit, köztük a legszélsőségesebben túlzó Ludendorffot, aki szerint „a totális háború alapelve előírja, hogy háborúban

[5] A második világháború két, általa legjobban becsült hadvezére — Montgomeryn kívül — Rommel és Manstein volt, mert mindkettő a mozgó hadműveletekben tüntette ki magát.

a nemzet minden erejét ennek szolgálatába állítsa, békében viszont a következő háborúra fordítsa minden erejét". (225. p.)

Nagyon értékesek a taktika és stratégia tanulmányozásából leszűrt általános tanulságai is:

1. Célodat a rendelkezésedre álló eszközökhöz alkalmazd.

2. Terveid elkészítésénél állandóan ügyelj céljaidra, egy cél megvalósításához több út vezethet, de minden útnak az általad kitűzött célhoz kell vezetnie.

3. Válaszd a legkisebb várakozás vonalát.

4. Használd ki a legkisebb ellenállás vonalát.

5. Olyan hadműveleti vonalat válassz, amelyik több cél elérését is ígéri, ezáltal ellenfeled bizonytalanságban tudod tartani céljaid vagy célod tekintetében.

6. Biztosítsd, hogy terved és utasításaid hajlékonyak, a körülményekhez alkalmazkodók legyenek.

7. Ne vesd minden erődet a támadásba, ha ellenfeled résen van. Felkészült ellenfél ellen csak hatalmas túlerőnek van reménye a sikerre.

8. Ne ismételj meg egy támadást ugyanazon a helyen, vagy ugyanabban a formában, ha itt egyszer már kudarcot vallottál. Erőid puszta növelése általában nem elegendő, és a morális előny a győztes ellenfélnél van. (348—349. p.)

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy Liddell Hart jelentős eredményekkel gazdagította a hadtudományt. A legújabb kor katonai gondolkodói között ő az első, aki felhasználva az új technikai változásokat, ezek alapján továbbfejlesztette a katonai elméletet. Nézeteiben ha találunk is ellentmondásokat és tévedéseket: a pszichikai tényezők, a váratlanság és meglepetés, általában az ideiglenesen ható tényezők szerepének a túlbecsülése az állandóan ható tényezőkkel szemben stb., sok általunk is felhasználható gondolatot találunk. Legfőbb érdeme az, hogy szemben a 19. és 20. század katonai teoretikusainak legnagyobb részével, akik a totális háborút, a háború felsőbbrendűségét hirdették, Liddell Hart következetesen kitart amellett, hogy a háborút a nemzet egyetemes érdekeinek kell alárendelni.

Liddell Hart munkásságából magyar nyelven ez ideig még semmi sem jelent meg. A magyar hadtörténelmi és általában katonai tudomány komoly nyeresége lesz, ha ez a műve magyar fordításban is megjelenik.

Rázsó Gyula

MAKKAI LÁSZLÓ:

A KURUC NEMZETI ÖSSZEFOGÁS ELŐZMÉNYEI (NÉPI FELKELÉSEK FELSŐ-MAGYARORSZÁGON 1630—32-BEN)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.

Történetírásunk az elmúlt években feladatul tűzte maga elé a kuruckor népi tartalmának feltárását. Egyszerre kétfelé kellett harcolni: a társadalmi tartalom nélküli romantikus nemesi kuruc idealizálás és a nemzeti függetlenségi törekvéseket fanyalogva tárgyaló Habsburg-szimpatizáns szemlélet ellen. A harc legjobb módszerének a korabeli társadalmi valóság maradéktalan feltárása bizonyult. Mindkét történetírói iskola — Thaly és Szekfű — a társadalmi erőviszonyoktól elvonatkoztatva tárgyalta a függetlenségi harcokat s elsiklott a harcokat kiváltó és kimenetelüket nagyrészben eldöntő társadalmi ellentétek mellett. A nép történelemformáló szerepének elismerése volt az a legbiztosabb elvi és módszertani alap, melyen az új magyar történetírás megindulhatott. Makkai könyve bizonyítja, hogy nem utolsósorban forráskritikai és kutató tevékenységre is szükség volt ahhoz, hogy az új koncepció alapján közelebb jussunk a történelmi valósághoz.

A függetlenség kivívását célzó nemzeti összefogás a XVII. században a kuruc mozgalomban érte el csúcspontját. Makkai könyvében a mozgalom egyik legfontosabb — s eddig méltatlanul elfeledett — fordulópontját tette vizsgálat tárgyává: az 1630-as harmadik hajdúfelkelést és a felső-magyarországi paraszt vármegyék 1631—32-es felkelését. Ez utóbbi jelentősége, hogy minőségi változást jelent a nemzeti összefogás történetében. Míg kezdetben csupán néhányezer jobbágy származású, de a paraszti tömegektől bizonyos fokig már elkülönült hajdúkatona fordítja fegyverét az idegen megszállók ellen, addig 1632 elején már maga a parasztság érzi a nemzeti összefogás szükségességét. Ezzel megindul az a folyamat, a függetlenségi harcok osztálybázisának kiszélesedése és a parasztság antifeudális osztályharcának

a nemzeti függetlenségért vívott harcokkal való összefonódása, mely a Rákóczi-szabadságharcban éri el tetőpontját. A folyamat egészét tekintve könnyen megérthetjük a tárgyalt események jelentőségét.

Makkai a következőkben határozza meg célkitűzéseit: „Tanulmányommal a magyar történetírásnak régi adósságát akarom letörleszteni e két népi mozgalom eddig névtelenül maradt hőseivel szemben, egyúttal azonban feleletet szeretnék keresni a függetlenségi küzdelem és a paraszti osztályharc e korbeli összefüggéseinek, a kuruc nemzeti összefogás előzményeinek kérdéseire is."

A könyv három részre tagolódik. Az első rész a Habsburg-ellenes nemzeti összefogás feltételeinek kialakulását tárgyalja. A második rész az erdélyi állam belső válságát és a harmadik hajdúfelkelést ismerteti. A harmadik rész foglalkozik a parasztvármegyék felkelésével. Függelékben közli a felső-magyarországi parasztvármegyék felkelésének — az eddig ismertekhez képest — gazdag okmánytárát.

A nemzeti összefogás kérdésénél Makkai helyesen állapítja meg, hogy: „Az osztályharc és az osztálybéke együtt teszik a nemzeti összefogás ellentmondásos elvi tartalmát, mégpedig úgy, hogy ezen ellentmondáson belül az elsődleges, a fejlődést meghatározó ellentét az osztályharc." Valamint, hogy az antagonisztikus osztályok szövetségének „történelmi hivatása végső fokon nem is más, mint a nemzeti társadalmon belül folyó osztályharc, a fejlődés fő hajtóereje számára külső beavatkozástól mentes, szabad teret biztosítani." Ebből logikusan következik, hogy a nemzeti összefogás elsősorban a kizsákmányolt osztály érdeke, mivel a harctól kettős eredményt vár: az idegen megszállás megszűnését s ezzel a kettős elnyomás felszámolását, valamint hogy a kompromisszum eredményeképpen a hazai uralkodó osztály is engedményekre kényszerül. A szerző helyesen látja, hogy a kérdés teljes felgöngyölítéséhez elengedhetetlenül szükséges az osztályharc konkrét alakulásának tisztázása.

A kelet-európai agrárfejlődés jellegzetes formájának, a „második jobbágyságnak" magyarországi sajátosságait kellett mindenekelőtt tisztáznia. A magyarországi „örökös jobbágyság" a parasztok fokozódó kizsákmányolása szoros összefüggésben van a majorsági gazdálkodás elterjedésével. Makkai új gazdaságtörténeti kutatásokra támaszkodva meggyőzően bizonyítja, hogy a XVII. század elején a majorságok fejlődésében nem hanyatlás, hanem fejlődés következett be. A belső és a külföldi piac növekedő gabonaszükséglete arra ösztönözte a földesurakat, hogy kialakítsák a jobbágyok robotmunkáján alapuló mezőgazdasági nagyüzemet. Tehát az ország három részre szakadása, a pusztító háborúk önmagukban még nem magyarázzák a magyar parasztság rohamos elszegényedését. Makkai megállapítása szerint: „A majorgazdálkodás fellendülése és a jobbágyság árutermelésének visszafejlődése, illetve az állattenyésztésre és bortermelésre való átállása tehát az alapvető oka a XVII. század elejére Felső-Magyarországon

végbement elszegényedési és differenciálódási folyamatnak. A változások legközvetlenebb rugóját nem annyira a majorsági földfoglalásokban, mint inkább a robot minden korlátot ledöntő növekedésében kell keresni. A XVII. század első évtizedeiben kezdenek a felsőmagyarországi földesurak megszabott munkateljesítmény vagy munkaidő helyett önkényes és korlátlan robotot követelni."

A majorgazdálkodás kialakulásával egyidőben rendkívül erősen érvényesült Magyarországon a szabadparaszti fejlődés tendenciája is A magyarországi agrárfejlődés sajátossága az általános kelet-európai kerethez képest éppen abban rejlik, hogy mivel az ország távol esett a legfőbb gabonapiacoktól, ezért elsősorban az állat- és borkivitel terén kapcsolódott a világpiacba. A majorsági üzemek pedig elsősorban gabonát termeltek, mert a robotmunkaerőt a szántógazdálkodásban lehetett a legjobban hasznosítani. Ezért a földesurak pénztőke hiányában kénytelenek voltak rést engedni a paraszti árutermelésnek. Így alakult ki Felső-Magyarországon a viszonylag erős szabadparaszti réteg. A két fejlődési tendencia harca ugyanakkor fokozta a jobbágyság belső differenciálódását s rohamosan felmorzsolta a jobbágyság középrétegeit. Ezekben a nincstelenségbe süllyedt paraszti tömegekben értek meg elsősorban a fegyveres felkelést kiváló indulatok.

A parasztság természetesen igyekezett szabadulni a fokozódó megkötöttség alól. Ennek a szabadulási törekvésnek következményeképpen ezrekre ment a szökött jobbágyok száma. A szökevények részben katonának mentek, hogy így elérjék a hajdúszabadságot, részben a hajdúvárosokba, vagy a viszonylagos függetlenséget nyújtó mezővárosokba húzódtak.

Ugyanakkor a szökések és a rossz közbiztonság következtében elszaporodott rablóbandák rendkívül bizonytalanná tették a falvak életét. A nemesség a rablók elleni harc terhét a parasztságra hárította. A vármegyék elrendelték, hogy a veszélyeztetett körzetekben a parasztság válasszon kapitányokat, ezek alá hadnagyokat, azok meg falvanként tizedeseket. Így jött létre az a sajátos paraszt-rendőri fegyveres alakulat, mely magát „parasztvármegyének" nevezve 1631—1632-ben a parasztság fő harci szervezetévé vált. A parasztvármegyék szervezetével történetírásunk keveset foglalkozott s Makkai könyve is — ennek következtében — csak keveset tud mondani róluk.

Hadtörténetírásunknak fel kellene figyelnie erre a kérdésre, annál is inkább, mert amint látjuk a parasztvármegye a nép közvetlen fegyveres szervezete volt s legalábbis 1631—32-ben az ország nemzeti függetlenségéért vívott harc vezetőerejévé vált. Egyelőre nem ismerjük pontosan sem a kialakulásukat, sem a szervezetüket, sem földrajzi elterjedésüket. Annyi az eddigi kutatásokból világosan látszik, miszerint a parasztság mindent elkövetett annak érdekében, hogy a parasztvármegyét a maga autonóm szervezetévé építse ki. A földesurak elszánt küzdelmet folytattak ez ellen: nemesi biztosokat neveztek

ki, néhol még az egyes hadnagyok mellé is, betiltották tanácskozó gyűléseiket, stb. Az 1631—32-es események bizonyítják, hogy a földesúri ellenőrzés ellenére a parasztság a saját céljai érdekében tudott élni a kezébe került fegyveres hatalommal. Mindezekből nyilvánvaló, hogy hadtörténetírásunk nem térhet ki közömbösen a kérdés tüzetes megvizsgálása elől.

A parasztság osztályharcának a nemzeti függetlenségi törekvésekkel való egybekapcsolódásának magyarázatát a Habsburg abszolutizmus gyarmatosító módszereiben találjuk meg. A nemzeti centralizációnak ellenszegülő nagybirtokosok törvényszerűen kénytelenek behódolni az idegen uralomnak, amennyiben az eléggé erős és kényszeríteni tudja őket. Makkai szavaival: „Az osztrák tartományokban kiépült nemzeti központosítás olyan erőforrást biztosított a Habsburgoknak, melynek birtokában Magyar- és Csehországban is megszilárdíthatták uralmukat. A magyar és cseh nagybirtokosok ezt nem tudták megakadályozni, sőt éppen ők váltak a feudális anarchia legfőbb tényezőiből az idegen abszolútizmus bázisává. „Ebben az összefüggésben a „második jobbágyság" rendszere tulajdonképpen a gyarmatosítás eszköze volt, mellyel megnyílt a cseh és magyar jobbágyság korlátlan kizsákmányolásának lehetősége. Ezzel egyidejüleg a jobbágyság antifeudális harca törvényszerűen az idegen elnyomás elleni harccá is módosult, szövetségben a kisnemesi, városi és szabadparaszti rétegekkel. Fokozta a nemzeti ellenállást a Habsburg-gyarmatosítás ellenreformációs köntösben, zsoldos hadseregekkel terjesztett módszere is.

A magyar szabadságharcokban a már említett társadalmi bázison kívül rendkívül nagy szerepet játszott a centralizált erdélyi fejedelemség, mely maga köré tudta tömöríteni a nemzeti centralizáció kialakításában érdekelt társadalmi rétegeket.

Bethlen Gábor halála után azonban Erdélyben is megerősödött a centralizáció nagybirtokos ellenzéke s ennek az ellenzéknek a központi hatalom elleni fellépését használta ki Eszterházy nádor a hét vármegye leszakítására. Az erdélyi uralkodó osztály félt a népi mozgalmaktól s nem akarta az ország védelmét a székelyekre és a hajdukra bízni, mert attól tartott — s joggal —, hogy ezzel a központosítást segítené elő. A fejedelemség önnállóságát Eszterházy támadókedvétől, népi kezdeményezés mentette meg.

Az erdélyi fejedelemség lemondott ugyan hivatalosan a hét vármegyéről, azonban a hajduk nem voltak hajlandók letenni a hűségesküt a királyi biztosok kezébe. A hajduk ellenállása megmozdította a felső-magyarországi köznemességet is. Ifj. Bethlen István és Zólyomi Dávid felismerték az Erdélyt fenyegető veszedelmet és a hajdumozgalom élére állva felajánlották Rákóczy Györgynek a fejedelmi trónt. A hajduk fegyveres ellenállása, különösen a rakamazi vereség bebizonyította, hogy Erdélyt költséges háború nélkül legyőzni nem

lehet. Rákóczi fejedelemsége azonban a politikai megalkuvások sorozata volt s a kedvező helyzetet nem használta ki. Így a harmadik hajdúfelkelés csak részben érte el célját. A hét vármegye továbbra is Habsburg uralom alatt maradt. A hajdúk kompromisszumot kötöttek az uralkodó osztállyal. A kompromisszumot a hajdúk közötti társadalmi differenciálódás magyarázza, mert a hajdúkapitányok maguk is jobbágytartó földesurakká váltak, a *középrétegek viszont már gondolhattak bérmunkások alkalmazására is.* Míg az első és második hajdúfelkelés széles paraszti tömegeket ragadott magával, a harmadik hajdúfelkelés volt az utolsó alkalom amikor a hajdúság még a függetlenségi harc kezdeményezője lehetett. Az előzőekből láttuk, hogy a nemzeti függetlenségért vívott harc vezetőereje csak az az osztály, az a társadalmi réteg lehet, mely a feudalizmus ellen következetes harcot tud folytatni, mert érdekében áll az idegen elnyomókkal szövetkezett földesurak elleni harc. Az uralkodó osztály kiegyezett a hajdukkal, biztosította kiváltságaikat s ezzel letaszította őket a feudalizmus elleni harc következetes útjáról s egyben a nemzeti függetlenségért vívott harc útjáról is.

A békekötés után Eszterházy nem tudott mit kezdeni a fizetetlen, elégedetlen zsoldossereggel. A sereg egy részét sikerült kevesebb pénzzel kielégítenie s feloszlatnia, másrészét a végvárakban helyezte el. Végeredményben három és félezer fizetetlen katona volt a végvárakban s körülbelül ugyanannyi szolgálatból elbocsátott kóborló zsoldos. A nádor a zsoldosok ellátását a nemesi vármegyékre akarta bízni, azok azonban hallani sem akartak róla. Időközben a bécsi haditanács Gusztáv Adolf elleni harcok céljára hadfogadást rendelt el, melyet Eszterházy végrehajtott ugyan, de a toborzott sereget visszatartotta saját felső-magyarországi és erdélyi céljaira. A sereg kvártélyozásának terhei — a korabeli zsoldoserkölcsök mellett — természetesen rendkívüli módon megkeserítették a parasztokat.

A parasztság nem akarván elviselni többé az idegen zsoldosok garázdálkodását, a nemesekhez fordult a rend helyreállítását követelve. A nemesi vármegye azonban kitért a feladat elől. Ekkor a parasztvármegyék a maguk kezébe vették a dolgok irányítását. A szervezkedés kezdeteit nem ismerjük. Mindenesetre az tény, hogy a szétszórt helyi megmozdulásokból rövid idő alatt négy megye parasztságát fegyverbe állító mozgalom bontakozott ki. 1631 szeptember 15-én Göncön gyűlt össze a parasztvármegyék közgyűlése. A források ellentmondó adatai ellenére is feltételezhetjük, hogy a fegyvert fogott parasztok száma tízezer körül lehetett. A közgyűlés első feladata a szervezet kiépítése volt. A parasztvármegyei egységnél összefogóbb csúcsszervezet nem létezett, ezért létesítették a kapitányok és hadnagyok tanácsát, mely elsősorban katonai szerv volt. A felkelés vezetőjévé főkapitányi címmel Császár Pétert választották. A parasztvármegyék felkelése sajátos helyet foglal el a magyarországi paraszt-

felkelések sorában, mert irányítása kezdettől végig a jobbágyparasztok kezében volt. A felkelés sikerét már kezdetben veszélyeztette két tényező: a túlzott radikalizmus, mely a nemesség elleni harcot követelve lemondott a nemzeti összefogás lehetőségéről és a parasztkapitányok megalkuvása, akik a felkelést a nemesi vármegye alá akarták rendelni s ezzel egyidejüleg feladták a parasztság osztályharcos követeléseit, mely pedig a nemességet is megmozdulásra bírta volna. Tudniillik a lendületes, következetes parasztmozgalom a nemeseket is magával ragadta volna, már csak azért is, hogy a parasztfelkelés éle ne ellenük forduljon. A parasztkapitányok megalkuvását mindamellett nem tekinthetjük árulásnak, mert nyomok vannak rá, hogy a túlzó radikalizmust bizonyos szálak a bécsi udvar politikájához kötik.

A felkelők Bocskai és Dózsa emlékét ápolták magukban. A gönci táborban Dózsa állítólagos zászlaját hordozták s ezzel a keresztesek utódjainak vallották magukat. Ezzel a felkeléssel kapott a „kuruc" elnevezés Habsburg-ellenes tartalmat.

A Habsburg-párt látta a veszélyt s mindent elkövetett, hogy megakadályozza a nemesi vármegye csatlakozását a mozgalomhoz. A nemesség nem vallott színt s megpróbált közvetíteni a császári hatóságok és parasztok között. Hosszadalmas egyezkedések történtek, melyeket császári részről rendre megszegtek, sőt a törökkel is megegyeztek a felkelés közös leverésére. A törökök a konc reményében vállalták is a feladatot s 1631 karácsony táján rátörtek az Abaúj megyei Gadnára.

Ezzel betelt a mérték. A parasztkapitányok egyre nehezebben tudták a felkelést a fegyveres tüntetés keretei között tartani. A feladat az volt, hogy konkrét céllal szövetségest kell találni s túljuttatni a felkelést a holtponton, mielőtt a fegyveres paraszthad reményét vesztve szétszéled vagy szervezetlenül a földesurakra támad. *I. Rákóczi Györgyhöz* fordultak segítségért. Rákóczi nem vallott színt Mint nagybirtokos nem nézte jó szemmel a parasztfelkelést, de ugyanakkor az erdélyi állam biztonsága érdekében helyeselte a felkelés Habsburg-ellenes élét. A döntő pillanatban azonban cserben hagyta a felkelést s így az elbukott.

A szerző érdeme, hogy a felső-magyarországi felkelést nem szakította ki a külpolitikai összefüggésekből, s így teljes képét tudta adni a sokfelé húzó tendenciáknak s eredőjüknek, a nemzeti összefogás kezdeti megnyilvánulásainak. Hadtörténészeink is haszonnal forgathatják a könyvet, különösen a különféle katonai rétegek konkrét társadalmi hovátartozása vizsgálatának. A szerző elérte célkitűzéseit, sikerült méltó emléket állítania a felkelésnek s egyben törlesztenie történetírásunk egyik nagy adósságát.

Kovalcsik József

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

OKMÁNYOK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A POLGÁRHÁBORÚ IDEJÉBŐL

I.

A MUNKÁS VÖRÖS GÁRDA SZOLGÁLATI SZABÁLYZATA

II.

OKMÁNYOK AZ INTERNACIONALISTA CSAPATOK SZERVEZÉSÉRŐL A SZOVJETUNIÓBAN 1918 FOLYAMÁN

III.

KUN BÉLA KATONAI TEVÉKENYSÉGÉVEL KAPCSOLATOS OKMÁNYOK AZ 1918—1920-AS ÉVEKBŐL

IV.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM HATÁSA AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA HADSEREGÉRE (OKMÁNYOK)*

A bolsevik párt az 1905—1907-es polgári demokratikus forradalom tapasztalatai alapján, közvetlenül a februári forradalom győzelme után, hozzákezdett a proletariátus fegyveres erejének megszervezéséhez. A februári forradalom alkalmával 40 000 puska és 30 000 revolver került a munkások kezébe. A párt fellépett az Ideiglenes Kormány azon rendelete ellen, amely előírta a polgári személyeknél levő fegyverek leadását. A viborgi kerületben, ahol a kerületi szovjetben már kezdettől fogva a bolsevikok voltak túlsúlyban, a rendőrséget 1917. április 28-án rendeleti úton Munkás Gárdával váltották fel. A Pravda 1917. április 29-i száma közölte a Munkás Gárda szolgálati szabályzatának első

* A közölt okmányokhoz a bevezetőket a címek sorrendjében, egymástól csillaggal elválasztva adjuk. Az I—II—III. szám alatti dokumentumok fordítások, eredetijük orosz nyelvű. (Fordították: Józsa Antal fhdgy. és Honfi József.)

tervezetét. Április 14-én hozott határozatot a párt moszkvai bizottsága a Vörös Gárda felállításáról, és a szervezés céljából bizottságot küldött ki F. E. Dzerzsinszkij vezetésével. Hasonló módon szerveződtek más és más név alatt a párt tagjaiból és az együttérzőkből a Munkás Gárdák a Donyec-medencében, az Uralban, a Don vidékén és í. t.

A Munkás Gárda fő feladata a proletariátus kivívott jogainak védelme és a rend fenntartása volt. A kettős hatalom idején a vörösgárdisták biztosították fegyveresen a gyári gyűléseket és a nagy utcai demonstrációkat az ellenforradalmi elemek támadásától. A júliusi puccs után a kormány ismét le akarta szerelni a vörösgárdistákat, de a sikertelen kísérletezéssel fel kellett hagynia.

A Munkás Vörös Gárda első komoly tűzkeresztsége az 1917. augusztus—szeptemberi Kornyilov-féle ellenforradalmi lázadás leverése volt. A hatalomért folytatott harcban a bolsevik párt mint fegyveres erőre, a Munkás Vörös Gárdákra, a forradalmi katonákra és tengerészekre támaszkodott.

A Pétervári Szovjet, amely már többségében bolsevikokból állott, október 9-én létrehozta a Forradalmi Katonai Bizottságot, és feladatául Pétervár védelmének megszervezését és vezetését tűzte ki. Ezzel egyidőben megalakították a Munkás Vörös Gárda Központi Parancsnokságát, mellyel biztosították a vörösgárdisták harcának irányítását a közelgő harcok alatt.

1917. október 10-én a bolsevikok Központi Bizottsága — Lenin javaslatára — határozatot hozott az azonnali fegyveres felkelésről. Október 16-án választották meg a fegyveres felkelést irányító központi pártszervet.

A fegyveres felkelés közvetlen előkészítéséhez tartozik a Munkás Vörös Gárda október 22-i konferenciáján elfogadott Szolgálati Szabályzat közzététele is. Ez a szabályzat szolgált mintául az ország különböző vidékein alakuló Munkás Gárdák számára.

A Munkás Vörös Gárda Szolgálati Szabályzatában rögzített elvek a polgárháború első évében is éreztették hatásukat a Vörös Hadsereg szervezésében.

*

A világháború folyamán kétmilliónál több volt azoknak a katonáknak a száma, akik orosz hadifogságba kerültek. Míg a cári zsarnokság kíméletlenül kizsákmányolta a hadifoglyokat, addig a velük együtt szenvedő orosz munkások és parasztok — a fennálló rendszer elleni harcukban — természetes szövetségeseiknek tekintették őket. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a hadifogoly tömegek hamar megtalálták a kapcsolatot az orosz forradalmi munkásmozgalommal. Már 1915—1916-ban hadifogoly forradalmi szervezetek alakultak, melyeknek szoros kapcsolatuk volt a bolsevikokkal. A hadifoglyok között folytatott szervező, felvilágosító munka 1917-ben még inkább fokozódott, aminek meg is lett az

eredménye. Már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén nagy számú hadifogoly csatlakozott a fegyveres felkeléshez. A magyar hadifoglyoknak a pétervári fegyveres harcokban való részvételéről még a cenzurázott magyar sajtó is hírt adott.

Az Októberi Forradalom győzelme fordulatot hozott a hadifoglyok életében is. Életbe lépett a 8 órás munkaidő, s ezután ugyanolyan fizetést kaptak, mint az orosz munkások. A legénység döntő többsége lelkesen támogatta a szovjet hatalmat.

1918 elején a hadifoglyok tömegesen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe, hogy segítsenek megvédeni a szovjethatalmat a belső ellenforradalmárok és az intervenciósok ellen. Nagy munkát végzett az internacionalista egységek szervezése területén az OKP Külföldi Csoportjának Föderációja. (1918 májusában alakult.) A gyors számbeli növekedés azonban szükségessé tette, hogy a Szovjetek Végrehajtó Bizottsága mellett is létrehozzanak egy szervet, mely az interacionalisták szervezésével foglalkozik. Így jött létre a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Internacionalista Egységeket Szervező Bizottsága.

Az itt közölt okmányok ennek a bizottságnak a tevékenységével kapcsolatosak.

*

Kun Béla életének, tevékenységének feltárása történészeink fontos feladatai közé tartozik. Ehhez a munkához kívánunk — néhány okmány közzétételével — hozzájárulni.

Az első okmány 1918 szeptemberéből való. Kun Béla ekkor az OKP Külföldi Csoportja Föderációjának az elnöke volt, s igen eredményes munkát végzett az internacionalista csapatok szervezése területén. 1918 őszén hazatért Magyarországra. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába menekült, ahol internálták. 1920 nyarán sikerült visszatérnie a Szovjetunióba. Megérkezése után azonnal bekapcsolódott a politikai munkába. A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa 1920 október elsején a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjává nevezte ki. A Krim felszabadítása után pedig a Krimi Forradalmi Katonai Tanács elnöke lett.

Az itt közzétett okmányok — a már említett 1918. szeptemberi kivételével —, mind az 1920-as katonai tevékenységével kapcsolatosak.

*

Az első világháború folyamán orosz hadifogságba került magyar katonatömegek számára nagy politikai nevelőiskola volt az Oroszország területén lejátszódó forradalmi események sorozata. Ezeknek a katonáknak zöme — Magyarország gazdasági jellegének megfelelően — paraszt volt. A cári Oroszország és az akkori Magyarország — különösen az agrárkérdést illetően — nagyon hasonlított egymásra. Ez a leg-

döntőbb magyarázata annak, hogy a magyar hadifoglyok hamar felismerték igazi osztályérdekeiket a forradalmi események fényénél. Közülük közel százezer fő fegyverrel harcolt a Vörös Hadsereg oldalán, az intervenciósok és a belső ellenforradalmárok ellen. Nagy számban tértek haza hadifoglyok 1918 tavaszán, akiknek forradalmi tevékenysége még jobban elmélyítette a hadseregben már megindult bomlási folyamatot. 1918-ban nőtt a spontán zendülések száma és mérete. A vezetők között szinte mindenütt megtalálhatjuk a hazatért, gazdag forradalmi tapasztalatokkal rendelkező volt hadifoglyokat. A hazatérőkkel való bánásmód megjavítása és a körükben végzett ellenagitáció nem tudta megakadályozni a magukkal hozott forradalmi eszmék elterjesztését.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására a monarchia hadseregében bekövetkező forradalmi megmozdulások sorozata lényegében még feltáratlan terület történészeink előtt. Az itt közzétett néhány dokumentum csak kis töredéke a rendelkezésre álló levéltári anyagnak, s célja az, hogy a témával kapcsolatosan felkeltse történészeink érdeklődését.

I.

A MUNKÁS VÖRÖS GÁRDA SZOLGÁLATI SZABÁLYZATA[1]

Elfogadta a Munkás Gárda október 22-i Összvárosi Konferenciája.

Feladatok és kötelmek.

I.

1. A Munkás Vörös Gárda a proletariátus fegyveres erejének a szerve, amely az ellenforradalom elleni harcra és a forradalom vívmányainak védelmére szolgál.

2. A Munkás Vörös Gárda munkásokból alakul, akiket a szocialista pártok,[2] a Gyári Üzemi Bizottságok, a Szakszervezetek ajánlanak.

II.

3. A Munkás Vörös Gárdának minden tagja köteles magát a szervezeti fegyelemnek alárendelni, betartani a szolgálati szabályzat minden pontját és teljesíteni az összes kötelmeket, amelyeket a szervezet ró rá, ugyancsak pontosan látogatni a Munkás Gárda foglalkozásait és gyűléseit.

[1] Megjelent nyomtatásban Péterváron 1917-ben a Munkás Vörös Gárda Központi Parancsnoksága Irodájának kiadásában.

[2] A Vörös Gárdába való felvételnél a baloldali eszerek és az intertacionalista mensevikek ajánlását is elfogadták.

Megjegyzés: Azon személyek, akik egymásután 3-szor indokolatlanul nem látogatják a foglalkozásokat vagy gyűléseket, kizáratnak a Munkás Gárdából.

4. A fegyelem szigorú betartása és a választott intézményeknek feltétlen engedelmesség, amely nem a vak fegyelem erejére épül, hanem a Munkás Gárda feladatai különös fontosságának a felyismerésére, valamint a teljesen szabad és független demokratikus szervezet elveire.

5. A Munkás Vörös Gárda tagjának egyik legfontosabb kötelme a szervezet által rábízott fegyvert tisztán-, karban- és teljes harckészültségben való tartása.

6. A szervezet engedélye nélküli fegyverhasználat, különösen meg nem engedett célokból, a legnagyobb gaztett, amelyet a Munkás Gárdából való kizárással büntetik, bojkotnak vetik alá stb.

7. A Szolgálati Szabályzat megsértéséért és a szervezet fegyelmének a megszegéséért a Munkás Gárda tagjai elvtársi bíróság elé kerülnek.

8. A forradalmi rend fenntartása érdekében a Munkás Gárda ostromállapot alkalmával őrzi az utcákat, az állami és társadalmi szerveket, valamint a magánhelyiségeket,[3] megelőzi a pogromok lehetőségét, elnyomja a sötét erők provokatív ténykedését.

9. A forradalmi rend őrzését a Munkás Gárda parancsnoksága tervszerűen végzi, a Munkás és Katona Tanács általános vezetésével.

10. A Munkás Gárda hadműveletei és ez ezekre történő felkészülés a Munkás Vörös Gárda Központi Parancsnokságának terve és általános vezetése alatt történnek.

11. A Munkás Vörös Gárdához való tartozás igazolására a Központi Parancsnokság sorszámmal ellátott igazolványokat ad ki.

IV.

12. A Munkás Vörös Gárdával a Pétervári Munkás és Katona Szovjet rendelkezik, közvetlenül a Munkás Vörös Gárda Központi Parancsnokságának van alárendelve.

13. A Munkás Gárda Központi Parancsnoksága a kerületek egy-egy képviselőjéből és az alábbi szervezetek képviselőiből áll: 1. Pétervári Végrehajtó Bizottság,[4] 2. a P. V. B.[5] katonai osztály, 3. a Kerületközi Értekezlet,[6] 4. Gyári Bizottságok Központi Tanácsa,[7] 5. a Szak-

[3] Lakásokat. — ford.

[4] A Pétervári Munkás- és Katona Szovjet Végrehajtó Bizottsága.

[5] Lásd az előző jegyzetet.

[6] A Kerületi Értekezlet 1913-ban alakult Péterváron trockista mensevikekből és a párttól elszakadt volt bolsevikokból. Az első világháború alatt a kerületközieknek centrista álláspontot foglaltak el. 1917-ben kijelentették, hogy egyetértenek a bolsevikok vonalával. A májusi (1917) pétervári kerületi dumák választásain a bolsevikokkal közös blokkban léptek fel. Az OSZD(b)MP. VI. kongresszusán a „kerületközieket" vezetőjükkel, Trockijal az élen felvették a bolsevik pártba.

[7] A gyári, üzemi bizottságok a munkások és alkalmazottak választott szervei voltak. Az 1917-es februári burzsoá demokratikus forradalom idején alakultak meg. Az októberi forradalom után rajtuk keresztül valósult meg a termelés ellenőrzése.

szervezetek Központi Tanácsa.

14. A Központi Parancsnokság feladata a Kerületi Parancsnokságok tevékenységének általános vezetése és ellenőrzése, a kerületek szükséges eszközökkel és fegyverrel való ellátása.

15. A folyó munka végzésére a Központi Parancsnokság a K. P.[8] irodáját különíti ki, amely a Központi Parancsnokság 5 képviselőjéből, a Pétervári Végrehajtó Bizottság 1 képviselőjéből és a P. V. B.[9] katonai osztályának a képviselőjéből áll.

16. A Központi Parancsnokság Irodája mellett kiképző Osztályt szerveznek, amely általánosan vezeti a Munkás Gárda kiképzését a kerületekben és a szakemberek és a parancsnoki állomány oktatását végzi.

17. A kerületekben a Munkás Gárda a Kerületi Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének a vezetése alatt áll és egyharmad részben a kerületi szovjet, valamint kétharmad részben az adott kerület Munkás Vörös Gárdájának általános gyűlésén, vagy kerületi konferenciáján megválasztott parancsnokságból áll.

Megjegyzés: A Kerületi Szovjetnek indokolt esetben jogában áll a Munkás Vörös Gárda parancsnokát leváltani.

18. A kerületi parancsnokságok kötelessége a Vörös Gárda tevékenységének általános felügyelete a kerületben, ugyancsak a Munkás Vörös Gárda mindennapos közvetlen gyakorlati munkájának szervezése és irányítása.

19. A Munkás Vörös Gárda vállalatonként szerveződik, ahol a választott (gyári) üzemi bizottságoknak van alárendelve. A kis vállalatok munkásai a kerületi parancsnokság csoportjaiban egyesülnek.

Megjegyzés: Ha Munkás Vörös Gárdából különítik ki az üzemőrséget (Üzemi Munkás Miliciát), akkor az ilyet a Munkás Milicia különleges biztosának rendelik alá. Szükséges, hogy ennek az őrségnek az állománya folyamatos legyen, vagyis a Munkás Gárda tagjai sorban teljesítsenek ilyen szolgálatot.

20. A Munkás Vörös Gárda lövész csapatrészekre (raj, szakasz, druzsina,[10] és i. t.) és különböző technikai (robbanó, kerékpáros, távirdász, géppuskás, tüzér és í. t.) különítményekre oszlik.

21. Az alapvető harcászati egység a raj, áll 13 emberből, 4 raj alkot egy szakaszt (53 ember); három szakasz — druzsinát (160 ember); három druzsina — zászlóaljat, 480 főnyi létszámmal, a szakcsapatokkal együtt 500 és 600 emberig.

22. A kerület összes zászlóaljai alkotják a kerületi osztagot. A zászlóaljak nagy száma esetén a kerületi osztag ezredekre osztható. A nagyüzemekben osztagokat szervezhetnek, amelyeket a kerületi osztaghoz sorolnak be. Nevet is vehetnek fel, például „Putyilovi".

[8] Központi Parancsnokság.
[9] Pétervári Végrehajtó Bizottság.
[10] Század.

23. Az egész parancsnoki állomány (raj, szakasz, druzsina és i. t. parancsnok) választott. Kívánatos, hogy olyan elvtársakat válasszanak meg, akik szakszerű katonai kiképzésben részesültek, ellenkező esetben *kötelező* a parancsnoki állomány kiképzése a Központi Parancsnokság Hivatalának vezetése alatt. Azon elvtársakat, akik nem feleltek meg a Központi Parancsnokság kiképző osztályán tartott speciális vizsgán, nem erősítik meg parancsnoki beosztásukban.

II.

1.

A MUNKÁS-PARASZT VÖRÖS HADSEREG NEMZETKÖZI CSOPORTJAI MEGALAKÍTÁSÁRA SZERVEZETT BIZOTTSÁG[11] 1918. AUGUSZTUS 8-ÁN KELT JELENTÉSE AZ ÖSSZOROSZORSZÁGI KÖZPONTI VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁG ELNÖKÉNEK, J. M. SZVERDLOVNAK

Július 10-én a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg nemzetközi csoportjai megalakítására szervezett bizottság a fronthoz közeleső terület különböző kormányzóságaiba indult, azzal a feladattal, hogy teljhatalmának megfelelően megszervezze a Vörös Hadsereg politikai szekcióit és önkéntes csoportjait, hogy szabályozza a vidéki kis sejtek szervezési ügyeit és vezetését. Ez utóbbiak ugyanis gyakran egyes személyek kívánságára jöttek létre, véletlen jellegűek voltak és a szétszórtság miatt nem volt közöttük kapcsolat, mindez árthatott a mi közelebbi céljainknak, annak, hogy a szekciók alakításának ügyeibe tervszerűséget és szervezettséget vigyünk bele.

Penza 1918. július 14. A hadi helyzet következtében a helyi csapat a Katonai Népbiztosság közvetlen vezetése alá került, amely besorolta azt a Vörös Hadsereg állományába. A csapat 130 főből áll. Új szekció eddig nem alakult.

Nyizsnij-Novgorod 1918. július 17. Itt a bizottság az internacionalista külföldiek helyi szervezetével közvetlen kapcsolatba került, s ezután a Nyizsnij-Novgorod-i kormányzóság katonai hatóságainak beleegyezésével politikai szekciót szervezett, amelynek agitációt kell folytatnia és jegyzékbe vennie azokat a külföldi internacionalista önkénteseket, akik felvették az orosz állampolgárságot; — ez a katonai-politikai szekció működését a kormányzósági komvojennal[12] szoros kapcsolatban fogja kifejteni.

[11] 1918 tavaszán az első hadifogoly kongresszus után (1918. ápr.) szervezték meg a bizottságot.

[12] Értsd: Katonai politikai biztossal.

A munka a szokott rendben folyik, az utasításnak megfelelően (1. sz. másolat). I. Koplennik, R. Geger, V. Kuhar és A. Kasszmann elvtársakat a Nyizsnij—Novgorod-i kormányzósági szekcióba agitátorként kinevezték. Ugyancsak ide vezényelték a bizottságtól Sz. Goller és L. Sinokii elvtársakat, mint a szekció vezetőit.

Munkánk a Nyizsnij—Novgorod-i kormányzóságban igen produktív. — Eddig szerveztünk egy 64 főnyi gyalogosból és 8 tüzérből álló csapatot. A csapat a szovjet ezredhez tartozik és részt vett a kulákokkal és az ellenforradalmi bandákkal folytatott harcban (mellékeljük a kormányzósági komvojen feljegyzését csapatunk tevékenységéről).

A bizottság Nyizsnij—Novgorodból Arzamaszba ment, ahol szintén megszervezte az agitációt, 2 megbízottat hagyott ott az önkéntesek felvételére. Itt a bizottság értesült arról, hogy a külföldi internacionalisták Központi Végrehajtó Bizottságának 3 küldötte Arzamaszba érkezett, akik arra kérték a helyi Küldöttek Szovjetjét, adjon nekik lehetőséget arra, hogy bizonyos számú embert Arzamaszból Moszkvába vigyenek át. Mi a helyi komvojennak átadtuk Trockij elvtársnak a nemzetközi Vörös Hadsereg alakulatairól szóló utasítását, mely szerint csapatokat sehová sem lehet átirányítani az operatív osztály, vagy a Hadügyi Népbiztosság rendelkezése nélkül. A helyi komvojen leállította a csapat elindítását és ugyanakkor közvetlen vonalon kért választ a csapat sorsára vonatkozóan. A 3. napon, mikor megérkezett a parancs, a csapat azonnali Moszkvába indítására, az adott utasítást teljesítették. (Melléklet: a helyi komvojen jelentése.)

Rjazany, 1918. augusztus 4. Megalakult a szekció, ahová kinevezték Gerc, Meler, Szifert és Tomisz elvtársakat, valamint a bizottságból kivezényelték Grünstein és Dorin elvtársakat, mint a szekció vezetőit.

A munka a szokott módon folyik.

Jelenleg a bizottság Moszkvában tartózkodik és képviselőit el szeretné küldeni a tambovi, kurszki, asztrahányi, jaroszlávli és vjatkai kormányzóságba szekciók szervezésére.

A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg
nemzetközi csoportjai megalakítására szervezett
bizottság.

Elnök (olvashatatlan aláírás)

Tagok:
(olvashatatlan aláírások)

(Az Októberi Forradalom Központi Archívuma, Moszkva, 1235. fond, 93. opisz, 134. ü. i. 62—64. lap.)

2.

A MUNKÁS-PARASZT VÖRÖS HADSEREG NEMZETKÖZI CSOPORTJAI MEGALAKÍTÁSÁRA SZERVEZETT BIZOTTSÁG

Utasítás

a nemzetközi Vörös Hadsereg alakulataiba való felvételről és az ott folyó munkáról.[13]

A Vörös Hadsereg soraiba internacionalistákat akkor vesznek fel, ha bemutatják az orosz állampolgárság felvételéről szóló igazolást és az internacionalisták bizottságától a politikai megbízhatóságról szóló igazolást, ezután a politikai arculat teljesebb kiderítése végett szóbeli vizsgát kell tenni. A felvett újoncok ünnepélyes fogadalmat és kötelezvényt írnak alá orosz nyelven (mindkét kötelezvény le van fordítva német nyelvre). A regisztrálás a szokott módon történik, családosnak az tekinthető, akinek Oroszországban van a családja (és a családtagok munkaképtelenek). A kulturális felvilágosító munka a szokott módon folyik, kötelesek látogatni az analfabéta tanfolyamokat, úgy, ahogy a többiek, valamint a politikai foglalkozásokat, amelyek részint megadott témából a számukra érthető nyelven (németül és magyarul) folynak.

(Az Októberi Forradalom Központi Archívuma. 1235. fond, 93. opisz, 134. ü. i., 61. lap.)

3.

AZ OROSZ SZÖVETSÉGI SZOVJET KÖZTÁRSASÁGNAK A MUNKÁS-PARASZT HADSEREG NEMZETKÖZI CSOPORTJAI MEGALAKÍTÁSÁRA SZERVEZETT BIZOTTSÁGA 1918. OKTÓBER 7-ÉN KELT JELENTÉSE

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság Elnökéhez, J. M. Szverdlovhoz.

Augusztus 25-én a nemzetközi Vörös Hadsereg megalakítására szervezett bizottság elindult Moszkvából, tevékenysége színhelyéül a következő kormányzóságokat jelölte ki: rjazanyi, tulai, oreli, kurszki és jaroszlavli. A bizottság a következő tervet dolgozta ki: politikai szekciók szervezése, nemzetközi csapatok létrehívása céljából olyan helyeken, ahol még ilyen szekciók nem működnek és a működő szekciók összes ügyeinek szabályozása utasítások, instrukciók, parancsok, stb. útján. Az említett terv birtokában a bizottság elhatározta, hogy nemcsak hiva-

[13] Az utasításon 1918. augusztus 22-i keltezésű bélyegző található.

talos érintkezés útján fog dolgozni, amelyre az O. K. V. B.[14] és a Hadügyi Népbiztosság mandátumaival jogot kapott, hanem felhívások, kiáltványok és a helyi katonai alakulatoknál nagygyűlések útján is.

Rjazany. A bizottság augusztus 26-án érkezett Rjazanyba. Meglátogatta a még korábban szervezett kormányzósági szekciót, ahol felülvizsgálta az összes ügyeket. A felülvizsgálat megállapította, hogy a szekció gyümölcsöző munkát végez és annak csak bizonyos része szorult javításra, — ami meg is történt.

Tula. A bizottság augusztus 29-én érkezett Tulába, ahol nem működött szekció, ezért a bizottság megérkezése után haladéktalanul hozzálátott a szekció szervezéséhez. Ennek érdekében küldötteket és megbízható agitátorokat jelöltek ki, akik csapatot szerveztek, amely jelenleg 140 főt számlál. Az említett csapatot August Snore parancsnoksága alatt az I. Tulai Szovjet ezred állományába sorolták. A Bizottság a megszervezett nemzetközi csapatot az Operatív Osztály rendelkezésére akarta bocsátani. Ezért a Bizottság kapcsolatot létesített a helyi Kormányzósági Népbiztossággal, Kormányzósági Végrehajtó Bizottsággal és a kommunista párttal. Utóbbiak szeptember 3-i 79.969. sz. beadványukban úgy jelentették a fentemlített csapatot, mint a helyi hatóság egyetlen szilárd támaszát a kulákok és fehérgárdisták ellen és kérvényezték, hogy a csapat a helyi Kormányzósági Végrehajtó Bizottság rendelkezésében maradjon addig, amíg az új hadsereg megbízható káderei megszervezik.

Orel. Miután a Bizottság megszervezte a Kormányzósági szekciót Tulában és megindította annak munkáját, elutazott Orel-ba, ahová szeptember 4-én érkezett meg. A Bizottság itt megszervezte a szekciót. A Bizottság 100 főnyi nemzetközi csapatot szervezett. A munka a szokásos módon, az utasításnak megfelelően folyt. Az említett csapatot Franz Mondre parancsnoksága alatt, az oreli kerületi Katonai Népbiztosság parancsára az I. Nemzetközi Vas zászlóaljnak nevezték el.

Kurszk. A Bizottság szeptember 17-én ugyancsak hatékonyan kezdte meg munkáját. Megszervezte a kormányzósági szekciót és egy 75 főnyi csapatot. Ezt a Markitan parancsnoksága alatt álló csapatot az I. Kurszki Szovjet ezred állományába sorolták.

Jaroszlávl. Itt a Bizottság megalakította a kormányzósági szekciót és 2 nemzetközi századot szervezett, amely, miután egyesült az előbb alakult 1. századdal, bekerült az I. Jaroszlávli Szovjet ezred állományába Lovász parancsnoksága alatt.

Az összes említett nemzetközi csapatok fegyelmezettek és a szovjethatalom megbízható támaszai, ellenforradalmi megmozdulások esetén. Erről tanúskodik a Tulai Kormányzósági Végrehajtó Bizottság említett beadványán kívül, az oreli kormányzósági katonai biztos folyó évi szeptember 16-i 827/19.912. sz. beadványa is. Erről a Bizottság annak idején

[14] Oroszországi (Szovjetek) Központi Végrehajtó Bizottsága.

jelentést tett az Operatív Osztálynak (szeptember 5. 117. sz. és szeptember 17. 223. sz.)

A jövőben a Bizottság az internacionalistákból az oreli kerületben lovas és a jaroszlávli kerületben pedig tüzér alakulatot kíván szervezni.

A bizottság elnöke: olvashatatlan aláírás

Bizottsági tagok: olvashatatlan aláírás

Ügyvezető: olvashatatlan aláírás

A pecséten:

A Vörös Hadsereg nemzetközi csoportjai megalakítására szervezett Bizottság.

(Az Októberi Forradalom Központi Archivuma. Moszkva. 1235. fond, 93. opisz, 134. ü. i, 65. lap és a másik oldala.)

4.

AZ OROSZ SZÖVETSÉGI SZOVJET KÖZTÁRSASÁGNAK A MUNKÁS-PARASZT VÖRÖS HADSEREG NEMZETKÖZI CSOPORTJAI MEGALAKÍTÁSÁRA SZERVEZETT BIZOTTSÁGA 1918. DECEMBER 2-ÁN KELT JELENTÉSE

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság elnökéhez, J. M. Szverdlovhoz.

Folyó évi október 25-én elindultam a Bizottság szekcióinak megalakítására és a Vörös Hadsereg nemzetközi csoportjainak megszervezésére Kazányba, Szimbirszkbe és Szamarába. A munka a következőképpen folyt:

Kazány. Megszerveztem a Bizottság szekcióját és két századot, amelyeket az 1. és 2. Kazányi Szovjet ezredek állományába soroltak, „Az 1. (2-es) Kazányi Szovjet ezred 1. Nemzetközi százada" néven. (A Kazányi Kormányzósági Katonai Népbiztosság nov. 1-i 5255. sz. igazolása.) A csoportok alakításának ügyét átadtam a kazányi szekciónak és a kezdeti eredmények után ítélve, az egyes századok létszáma jelenleg századonként 200 fő.

Szimbirszk. Mivel helyben nem volt elegendő megfelelő munkatárs, a szekció nem alakulhatott meg egyelőre, míg Rjazányból meg nem érkeznek a közeljövőben a megfelelő munkatársak. Eddig 50 főnyi internacionalistát a Kormányzósági Katonai Népbiztosság rendelkezé-

sére bocsátottam, hogy őket az I. Szimbirszki Szovjet ezredbe felvegye. Amint a szekció létrejön, megalakul a nemzetközi század.

Szamara. Mivel Szamara fekvésénél fogva olyan pont, ahol mostanában nagyszámú hadifogoly halad át, valamivel nagyobb szekciót szerveztem (6 fő helyett 8 fővel). A szekció munkáját a Kormányzósági Katonai Népbiztosság agitációs osztályával szoros kapcsolatban fogja végezni, ezért helyet kapott a Népbiztosság épületében. Tervezik az 1500 főnyi Szamarai Nemzetközi ezred megalakítását és már most is kb. 400 ember (a Szamarai Kormányzósági Katonai Népbiztosság igazolása november 15. 1961. sz.). A teljhatalmat az ezred szervezésében átadtam a szekció képviselőinek. A bizottság munkájának megkönnyítésére ott Szamarában megszerveztük a külföldi kommunisták pártját.

Bizottsági tag: E. V. Graur.
Ügyvezető: olvashatatlan aláírás.

(Az Októberi Forradalom Központi Archivuma. Moszkva. 1235. fond, 93. opisz, 134. ü. i. 70. lap és a másik oldala.)

III.

1.

AZ OROSZORSZÁGI KOMMUNISTA PÁRT KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁBA, KUN BÉLA ELVTÁRSNAK,

No. 217. 1918. szeptember 6.

A Keleti Front hadseregeiben észrevettük, hogy a magyar hadifoglyok igen nagy együttérzést tanúsítanak irányunkban, sokan közülük annak a kívánságuknak adtak kifejezést, hogy sorainkba szeretnének lépni. Az ilyen hangulat, ha kellőképpen kihasználjuk, jelentős hasznot hajthat számunkra.

Ezért az agitáció fejlesztése érdekében, nagyon szükséges, hogy magyar nyelven írt irodalmat terjesszünk körükben. A törzs politikai osztálya arra kéri Önt, hogy az irodalomterjesztő osztály útján (2. Szovjetek háza, 26. sz. szoba Burova elvt.) küldjön nekünk Arzamászba 5000 példányt minden olyan kiadványukból, amely magyar nyelven megjelent.[15]

(Vörös Hadsereg Központi Archívuma, 106. fond, 2. opisz, 106. ü. i. 34. lap. Gépírásos másolat.)

[15] Aláírás nélkül.

2.

A DÉLI FRONT FŐPARANCSNOKÁNAK, M. V. FRUNZÉNAK PARANCSA KUN BÉLÁNAK, A FRONT FORRADALMI KATONAI TANÁCSA TAGJÁUL TÖRTÉNT KINEVEZÉSÉRŐL

Parancs

az O. Sz. Sz. Sz. K. déli frontja hadseregeinek.

35. sz.

Harkov, 1920. október 4.

Tudomásulvétel végett közlöm a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának 1920. október 1-én kelt, 470. sz. parancsát:

„Kun Béla elvtársat a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjává nevezem ki.

A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának elnöke."

Hivatkozás: Távirat ez év október-i keltezéssel.

A Déli Front főparancsnoka: M. Frunze.

A Déli Front Forradalmi Katonai Tanács tagja helyett:
F. Malinovszkij.

A Déli Front törzsparancsnoka h.: Pauke.

(Az adminisztratív osztály részéről.)

(Vörös Hadsereg Központi Archivuma, 101. fond, 1. opisz, 191. ü. i. 36. lap. Eredeti.)

3.

UKRAJNA MŰVELŐDÉSÜGYI NÉPBIZTOSÁNAK.

No. 1034. 1920. október 27.

Minthogy hosszú időre a frontra utazom, kérem engedélyezze, hogy a könyvtárakban megállapított mennyiségen felül kölcsönözhessek ki valamelyik könyvtárból külföldi könyveket.

A déli front forradalmi katonai tanács tagja: Kun Béla.
Titkár h.: (olvashatatlan aláírás).

(Vörös Hadsereg Központi Archivuma, 101. fond, 1. opisz, 12. ü. i. 31. lap. Kiutalás.)

4.

PARANCS A DÉLI FRONT HADSEREGEI SZÁMÁRA A KRÍMI FORRADALMI BIZOTTSÁG MEGALAKÍTÁSÁRÓL

(Kivonat)

No. 215/51. Harkov, 1920. november 16.

...2. §.

Az ÖKVB.[16] 1919. október 24-i határozatának megfelelően Krímben forradalmi bizottságot kell létesíteni a következő összetételben: elnök: Kun Béla, a déli front FKT.[17] tagja, tagok: Lide, Gáven, Memetov, Idriszov és Davidov — Vulfson elvtársak.

A forradalmi bizottságnak joga van Krímben még egy forradalmi bizottsági tagot kooptálni.

Hivatkozás: A déli front forradalmi katonai tanácsa határozata f. év november 14. 87. sz. 3. §.

A déli front főparancsnoka h.: K. Avkszentyevszkij.

A déli front forradalmi katonai tanácsának tagja: Sztuszja.

A déli front törzsparancsnoka: Pauke. (Az adminisztratív osztály részéről.)

(Vörös Hadsereg Központi Archivuma, 101. fond, 1. opisz, 191. ü. i. 342. lap. Eredeti.)

5.

TÁVIRAT

BASKOVITS ELVTÁRSNAK, A VI. HADSEREG TÁBORI TÖRZSÉNEK.

Nagyon köszönöm jókívánságait. Mély meggyőződésem, hogy az internacionalisták frontra induló csapata meg fog felelni rendeltetésének és feladatának a világ proletariátusa előtt, s ezt kérem adja át csapatának is. 480. sz.

A Forradalmi Katonai Tanács Tagja: Kun Béla.

(Vörös Hadsereg Központi Archivuma. Másolat.)

[16] A Munkás-Paraszt és Katona Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága.

[17] Forradalmi Katonai Tanács.

IV.

1.

MINISZTERI LEIRAT AZ OROSZORSZÁGBÓL HAZATÉRŐ HADIFOGLYOK FORRADALMI PROPAGANDÁJÁNAK MEGAKADÁLYOZÁSA ÉRDEKÉBEN

Budapest, 1918. évi január hó 27-én.

A cs. és kir. hadseregfőparancsnokság Op. Geh. 754/1918. számú közlése szerint, orosz újságközleményekből tudomásra jutott, hogy Oroszországban forradalmi eszmék terjesztésére a mi hadifoglyaink között széleskörű propaganda folyik. Nyilvános összejöveteleket tartanak. Szentpétervárt Schtiel (?) és Rudnyánszky (?) hadifoglyok német és magyar nyelven felhívták a foglyokat, hogy visszatértük után a forradalmi eszmékért vegyék fel a harcot.

A cs. és kir. hadseregfőparancsnokság, a saját embereinknek orosz fogságból való visszatérésére nézve, a hadrakelt sereg magasabb parancsnokságainak 1917 november 8-án Op. Geh. 694. szám alatt a következő rendeletet adta ki:

„A saját hadifoglyainknak Oroszországból való visszatérése az arcvonalnak már több helyén megkezdődött és ez a legközelebbi időben fokozódni fog.

Orosz tisztek az arcvonalon űzött propaganda alkalmával olyképpen nyilatkoztak, hogy: ‚A mi hadifoglyaink forradalmi eszmékkel vannak telítve és visszatértük után részükről némi meglepetésekben lesz részünk.'

Semmi esetre sincsen kizárva, hogy az oroszok az ily foglyok visszatérését maguk is elősegítik, mivel ezek a forradalmi hangulat terjesztésére különösen alkalmasnak mutatkoznak. Ez a tevékenységük annál fokozottabb lesz, ha a mi részünkről az orosz propaganda keresztülvitelét megnehezítjük, amint ez a hadseregfőparancsnokság rendelete értelmében már meg is történt.

Visszatérő hadifoglyok a csapatoktól elkülönítendők és politikai megbízhatóságuk kipuhatolása végett egyelőre egyesítve visszatartandók, bajtársak által pedig felvilágosítandók a monarchia és szövetségeseinek a tényeknek megfelelő helyzetéről.

Ezen hadifoglyok további irányítására vonatkozólag, ameddig csak kisebb csapatokról van szó, az eddig kiadott rendelkezések (a póttestekhez való irányítás) érvényesek, a nagyobb fogolyszállítmányok kezelésére vonatkozólag újabb utasítások következnek."

Jelen rendelkezés a hadifogságból visszatértek állandó figyelemmel kísérése, oktatólagos felvilágosítása és erkölcsi nevelése végett, az alárendelt összes honvéd póttest és intézet parancsnokságoknak kihirdetendő.

A visszatért foglyok forradalmi propagandájára következtethető esetleges észleletek, a szükséges rendszabályok azonnali alkalmazása mellett, az illetékes honvéd kerületi parancsnokságokhoz haladéktalanul bejelentendők, s ezek minden egyes esetről hozzám jelentést tegyenek.

A zágrábi honvéd kerületi parancsnokság fordítsa horvátra és a horvát-szlavón csendőrparancsnokságnak is küldje meg.

A miniszter helyett:
államtitkár.

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3632. cs. 13849. 1. a. 1918. Másolat.)

2.

A HONVÉDELMI MINISZTER BIZALMAS KÖRLEVELE AZ OROSZ HADIFOGSÁGBÓL HAZATÉRT KATONÁK ÁLTAL 1918 MÁJUSÁBAN VEZETETT ZENDÜLÉSEKRŐL ÉS AZOK VÉRES MEGTORLÁSÁRÓL

Budapest, 1918. évi május hó 26.

Legutóbbi időben a következő mélyen sajnálatos esetek fordultak elő póttesteknél:

1. Május hó 13-ára virradó éjjel Judenburgban a cs. és kir. 17. gy. e. menetszázadainál zendülés tört ki rablással kapcsolatban.

A zendülők legnagyobb része már 13-án a reggeli órákban a kirendelt karhatalmak által lefegyvereztetett és elfogatott (miközben több zendülő agyonlövetett), a többi zendülőt a karhatalmak szétszórták. Portyázásokkal sikerült majdnem az összes zendülőket elfogni.

A zendülést néhány altiszt rendezte; a legénység legnagyobb része csatlakozásra kényszeríttetett.

A rögtönítélő bíróság az első két napon hat zendülőt ítélt halálra. Az ítéletek végrehajtattak; jelenleg még 51 fő áll rögtönítélő bíráskodás alatt.

2. Május 15-re virradó éjjel a judenburgi eseményekkel összefüggésben Murauban a cs. és kir. 7. vadász-pótszázadnál is kitört a zendülés.

Már 15-én a reggeli órákban sikerült a zendülőket lefegyverezni és elfogni a kirendelt karhatalmaknak.

A zendülés értelmi szerzője két, a hadifogságból visszatért volt, kik a fennálló kenyérínséget saját céljaikra kihasználták. A rögtönítélő bíróság az egyik felbujtót már elítélte, az ítélet már végre is hajtatott. További ítéletek a legközelebbi napokban fognak végrehajtatni.

3. Május hó 12-én éjjel a cs. és kir. 80-ik gyalogezred egy visszatérő századánál Rimaszombaton zendülés tört ki és ez rablásra is kihasználtatott. A zendülők legnagyobb része már 13-án reggelre lefegyvereztetett és elfogattatott. Rögtönítélő bíráskodás elrendeltetett.

4. Lublinban május hó 20-án reggel a cs. és kir. 58. gyalogezred

körülbelül 50 embere erőszakkal kiszabadított egy elfogott gyalogost, kit egy járőr kísért.

A zendülőket a legrövidebb időn belül körülvették, lefegyverezték és elfogták.

5. Május hó 20-án Pécsett a cs. és kir. 6. pótzászlóalj legénysége fellázadt és két tisztjét megölte. A helyben állomásozó honvéd pótzászlóalj néhány óra alatt felülkerekedett; a beérkezett karhatalmak segítségével sikerült a 20-ika folyamán a zendülők 5/6 részét lefegyverezni és elfogni, miközben a zendülők közül több ember megsebesült vagy agyonlövetett.

A zendülés értelmi szerzői itt is hadifogságból visszatértek voltak.

A rögtönítélő bíróság már az első ülésezése alkalmával négy zendülőt ítélt halálra; az ítéletek végrehajtattak.

A rögtönítélő eljárás még folyamatban van.

6. Május hó 21-én Rumburgban a cs. és kir. 21. lövész ezred pótzászlóaljának a hadifogságból visszatért legénysége zendülésben tört ki, melyhez a pótzászlóalj többi legénységének egy része csatlakozott.

Rövid harc után sikerült a helyszínre rendelt karhatalmakkal a zendülőket lefegyverezni és elfogni. — Megállapíttatott, hogy ki volt a zendülés értelmi szerzője; a rögtönítélő bíráskodás kezdetét vette.

7. Május hó 24-re virradó éjjel Radkersburgban a cs. és kir. 97. pótzászlóalj legénysége egy részénél zendülés tört ki; ennek értelmi szerzője ismét hadifogságból visszatért ember volt.

A pótzászlóaljnak hű maradt legénységével már reggel — még mielőtt a kirendelt karhatalmak beérkeztek volna — sikerült a zendülőket lefegyverezni és elfogni. A rögtönítélő bíráskodás folyamatban van.

Az összes esetekben a zendülésben részt vett menetalakulások a bűnösök kivégzése után azonnal fegyver nélkül a harctérre indíttatnak útba.

Hasonló esetek elkerülése végett a csatolt 5 melléklet határozványai értelmében kell eljárni. A hadifogságból hazatért legénységnek menetalakulásokba való beosztását stb-it illetően rendeleteim később kerülnek kiadásra.

Kiadom a címzés szerint. — Zágrábi honvéd kerületi parancsnokság haladéktalanul intézkedjék, hogy a rendeletben az alárendelt póttestéknek, honvéd állomásparancsnokságoknak és állomásparancsnokságoknak horvát nyelven kiadassék, és hogy egy példány a horvát-szlavón csendőrségnek megküldessék.

A póttestek táviratilag jelentik ezen rendelet átvételét a kerületi parancsnokságoknak; ezek a teljes számú kiadást ellenőrzik.

Szurmay gytb.
honvédelmi minister.

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3583. cs. B. I. 3/3. eredeti.)

3.

A SZERBIAI OSZTRÁK-MAGYAR FŐKORMÁNYZÓSÁG HÍRSZERZŐ OSZTÁLYÁNAK AZ OROSZORSZÁGBÓL HAZATÉRT HADIFOGLYOKRÓL KÉSZÍTETT JELENTÉSE

Jelentés

eddigi, a hazatérőkre vonatkozó megfigyeléseiről.

Az általános tájékozódás a hadifoglyok életéről Oroszországban az 1917 februári forradalomig, az Ausztria és Magyarország fennállása elleni izgatás, az orosz birodalomban való további összeomlás, beleértve Oroszország legutóbb keletkezett szabadságviszonyait, mindezek saját tisztjeink előtt csak kevéssé, vagy csak egyesek elbeszéléséből, vagy csak hallomásból ismeretesek.

A hadifoglyok között Ausztira és Magyarország ellen űzött propaganda, a cseh-tót druzsinák alakítása, a saját hadifoglyokból alakított szerb önkéntes divisiók stb., amelyek azután saját hazájuk ellen harcoltak és sok más momentum és kötelességükről megfeledkezett állampolgárok (hadifoglyok) sajnálatos esetei mind kihirdetendők és a tisztek tudomására hozandók volnának, különösen azonban azon tiszteknek, akiknek elsősorban van a hazatérőkkel dolguk és ezek a csapattisztek. Szükséges és kell, hogy mindent tudjanak, hogy mi minden történt odaát Oroszországban. A tiszt és esetleg az oktató altiszt tiszta képet nyerjen az oroszországi eseményekről, legyen teljesen tájékozódva hadifoglyaink minden cselekedetéről és magaviseletéről. Ismerje pontosan a harctéri, oroszországi életét, mondhatnám tanulmányozza, hogy a lelkébe láthasson. Ha mindezt tudja, úgy ennek megfelelően a hazatérőt sokkal helyesebben kezelheti, mint hogyha a bánásmódra vonatkozólag mindig csak utasításokat kap, melyeknek indokai esetleg nem világosak előtte, miután ennek, vagy annak a rendszabálynak okait nem tudja, vagy nem ismeri. A tiszt a hazatérőt sokkal könnyebben és jobban meg fogja érteni, illetőleg megítélni megtanulni, akiknek bánásmódját értelemszerűen, a körülményeknek megfelelően alkalmazhatja. Ha tudom, ki van előttem, akinek előéletét ismerem, tudom azt is, hogy viselkedjem az emberrel szemben. Az ember helyes megbecsléséből a hazatérő helyes megítélése fog következni és a tiszt abban a helyzetben lesz, hogy a mindenkori helyzetnek megfelelően, helyesen és értelemszerűen cselekedhet. Ezzel sok kellemetlen eset, amely a helyzet nemismerése következtében a hazatérőkkel való meggondolatlan bánásmódból származik, elkerülhető lesz és a hazatérők elégedetlensége, amely — sajnos — egyes csapattesteknél már forradalmi tettekben nyilvánult meg, csillapítható lenne.

Alábbiakban a hazatérő életéről egy rövid leírást adok, amely a hazatérő megítéléséül szolgáljon:

Mindenekelőtt képzeljük el az egyes hazatérő erkölcsi kedélyállapotát, hogy annak gondolkodásmódját, amely megfordított mértékben mutatkozik, megítélhessük. Eltekintve egyes és bizonyos nemzetiségi csoportokhoz tartozó személyektől, a hazatérők nagy része önhibáján kívül került hadifogságba. Ezek csapatokra, vagy egyenként szétszórva az egész országban szét voltak osztva. A hadifoglyokat nehéz munkára szorították és nem volt irigylésre méltó sorsuk. Mindjárt az első hadifogságba jutott osztrák és magyar katonáknál megkezdődött ellenségeink részéről az osztrák- és magyarellenes propaganda, a monarchiaellenes szolgálatokra való toborzás, amely részben önkéntesen erre jelentkezők által és később az erre megnyertek által mozdíttatott elő.[18]

Az Osztrák-Magyar monarchia fennállása ellen irányított államellenes mozgalom, amely részben saját hadifoglyaink által inxcenáltatott, a birodalmi emberek által Oroszország segítségével folytatott és saját, hadifogságba jutott elemek által támogattatott, nem maradt hatás nélkül a tömegekre, a hadifoglyok egyelőre nem részes zömére.

A kímélet nélküli szigorral és eszközökkel vezetett agitáció az osztrák és magyar hadifoglyoknál, nagyrészt a szláv nemzetiségűeknél termékeny talajra talált és mint részben már ismeretes, sokezren az ellenség soraiba állottak...

A hadifoglyok a hadifogságban többé-kevésbé magukra voltak hagyatva. Azok, akiknél a hazaszeretet — nálunk, sajnos, a helyes népnevelés híján és a folytonos nemzetiségi harcok következtében csak gyengén, vagy egyáltalán nem domborodott ki, nagyon hamar ki voltak a kísértésnek téve — részben az agitátorok csábításai folytán — és elbuktak.

Sokakat vitt erre a fenntartási ösztön, a jobblét reménye, mint amiben az egyszerű hadifoglyoknak Oroszországban része volt. A cseh-tót druzsinákba belépett hadifoglyok nagy száma, azután a szerb önkéntes divisió, amely saját hadifoglyainkból alakítatott és most, mint jugoszlovén ezredek a szalonikii fronton küzdenek és végül az orosz hadseregbe belépettek ékesszóló példáját mutatják annak a befolyásnak, amelynek a hadifoglyok Oroszországban ki voltak téve.

És dacára ennek, azt kell mondani, hogy az Oroszországból hazatért katonáink zöme hű maradt, habár lépten-nyomon az elgondolható legrosszabb befolyásnak — a haza- és felségárulás bűncselekményének — ki voltak téve. Sokezret látnak az ellenség soraiba lépni és a haza ellen harcolni.

A hűen maradottak szívében a látottak és tapasztaltak a legnagyobb felháborodás érzését kellett, hogy keltsék. De az ezrenként előforduló

[18] A cári, majd az Ideiglenes Kormány cseh, szerb és lengyel zászlóaljakat (druzsinákat) szervezett a német és osztrák-magyar csapatok elleni harc céljából, a szláv származású, de osztrák-magyar állampolgársággal rendelkező hadifoglyokból.

esetek eltompították az érzéseket, mindennapos dologgá lettek és a bűncselekmény nagysága eltűnik és végül fel se igen tűnik.

Valósággal, azaz cselekedeteikben tiszták maradtak, de a bensőben a gondolkodásmódra nem maradhatott ez következmények nélkül.

Gondoljunk csak a mindennapi közmondásra: „Gonosz példák elrontják a jó erkölcsöket." És ilyeneket ők naponta láttak.

Most az oroszországi hadifogoly életében egy második szakasz jön, ez az 1917 februári forradalom, amely nagyfontosságú a hazatért megítélésénél.

A cárnak és dinasztiájának egy éjjelen át történt elűzetése, a kormány bukása, a munkások és katonák bevonása az államreformba, a katonaság beleavatkozásának megengedése politikai ügyekbe, mindez az egykor oly hatalmas cári birodalom felbomlásához, és végül a katonai hatalom összeomlásához vezetett.

Ezen események közepette, habár nem részesen, állottak a mi akkori hazatérőink és mindezt végigélték. Látták az állam fokozatos bomlását, a társadalmi rend megsemmisítését a polgárok, munkások és katonaság bevonása következtében.[19]

Látták a munkástömeg, a polgár hatalmát, amely egynéhány uralkodni vágyó elem által vezettetve, földszerzés ígérete által táplálttatva, ha végül káoszban tört is ki, az ország és a háború romlását okozta.

Mindezen események az egyszerű orosz polgároknak és munkásoknak több szabadságot hoztak, földszerzést és a régen óhajtott végét a háborúnak. A háború nem is tartozik az élet kellemességeihez, mégis csak államszükséglet inkább, mely alól az egyes, ha tud, iparkodik kivonni magát. A lelkesültség a háború hosszú tartama következtében régen eltűnt. Tehát az Oroszországgal való háború vége hazatérőinkben, akik többé-kevésbé az egyszerű polgári- vagy munkásosztályhoz tartoznak, mély nyomokat hagyott hátra, és ugyanazon érzéseket kellett, hogy kiváltsa, mint az oroszoknál.

Úgy az összeomlás, mint a háború vége jobb időket hozott a mi hadifoglyainknak Oroszországban.

Szabad embereknek nyilvánítottak.

Nem volt többé különbség tiszt és orosz katona között, éppúgy nem volt különbség az orosz katona és a mi foglyaink között. Üzleteket köthettek, ipart űzhettek, egyik helyről a másikra vándorolhattak, nyilvános gyülekezéseket tarthattak.

Sok hadifogoly megházasodott Oroszországban, ott maradtak és új otthont találtak.

Az, ami röviddel azelőtt még ellenséges ország volt számukra, most új otthonukká lett.

[19] Mivel a munkásokat, parasztokat és katonákat az Októberi Forradalom után bevonták az állami élet irányításába, a szűk uralkodó réteg által élvezett kiváltságok rendje megszűnt.

Mindazon hadifogságban levők, akik a béke megkötéséig nem iparkodtak megszabadulni, nagyrészt belenyugodtak sorsukba. Nagyrészt megegyeztek abban, hogy elfogatásukkal a háború is befejeződött számukra.

Most jött a békekötés a hadifoglyok kicserélésével. Sokan örültek a lehetőségnek, hogy nemsokára övéikhez kerülnek. Nagy tömegekben özönlöttek határaink felé. Ha a vándorlás az Oroszországban uralkodó rendezetlen viszonyok között meglehetős fárasztó vesződség volt, úgy a csalódás, mely a hazatérőket érte, még nagyobb volt. A kevésbé barátságos fogadtatás a határon, a gondoskodások elégtelensége a gyűjtőállomásokon, ami minden hazatérőnek rögtön fel kellett, hogy tűnjön, az ott alkalmazottak barátságtalan bánásmódja, akik között legnagyobbrészt a zsidó faj hozzátartozói találhatók,[20] akik őket minden alkalommal rászedték. És sok más tette a többit; egész sor gyorsan egymás után következő esemény, melyek joggal kelthettek keserűséget.

Ahelyett — mint remélték —, hogy a határon hosszabb szabadságot kapnának otthonukba, előbb ott gyűjtik a hazatérőket és szállítmányokban (8—10 utazási nap) póttestekhez szállítják őket. Ott tartózkodnak ismét és csak néhány nap múlva érnek otthonukba és nem — mint remélték — hosszabb szabadságra, hanem csak négy hétre.

A militarizmust túlságosan meglepetésszerűen tárják fel szemük előtt, anélkül, hogy arra gondolnának, milyen forradalmi levegőben éltek és lélegzettek még néhány órával előbb. A háború hossza oly messzire vitte monarchiánkat, hogy a visszatérteknek nem adhatjuk meg azt a bőséget élelmiszerekben, ruházatban stb., hogy őket ebben a tekintetben tökéletesen kielégítsük. Az okok felől, hogy miért van ez, senki sem világosítja fel őket, ellenben azt látja az ember, hogy a határállomásnál alkalmazottak sokkal jobban és bőségesebben élnek. Ez azon pillanat, melyben a benső felháborodás utat tör magának, lojális polgárokat is magával ránt. A számtalan agitátor által tartott izgató beszédek, hogy Ausztria és Magyarországba ne térjenek vissza, miután mindent elrekviráltak, hogy a nép és az ország az éhhalálhoz van közel, gyökeret vernek és így előttünk áll a hazatért csalódott és elkeseredett érzésekkel. Csak az egyetlen kívánság, otthonát, hozzátartozóit látni, teszi őt addig engedelmessé, amíg küszöbön álló szabadságát megkezdi. Akaratlanul két kép jelenik meg a hazatérő lelke előtt, milyen jól ment tulajdonképpen sora Oroszországban az utóbbi időben és milyen rosszul megy most a monarchiában. És mindezek mellett a harctérre, további harcokhoz való bevonása vár rá rövid időn belül. A háború végnélkülisége, kilátástalansága; mi lesz most! Mindenfelé a megtörtént hazatérés fölötti általános sajnálkozást lehet hallani és egy elégedetlen tömeg előtt állunk, melynek elégedetlensége napról napra növekszik. Ezután szabadságra

[20] A szerző a hadifogoly dolgozóknak a burzsoázi iránt érzett jogos gyűlöletét az antiszemitizmus irányába igyekszik terelni.

megy a hazatérő és látja övéinek szükségét. Alig 4 hét után ismét a pótzászlóaljhoz vonul be és azután a harctérre, hogy tovább harcoljon.

Miért? — kérdi magától a forradalmi eszméktől érintett hazatérő. A gazdagért, a felmentettért, a zsidóért, akik mindenütt a mögöttes országrészekben és az irodákban csavarognak?

A négyheti szabadságról való bevonulás után a hazatérők összegyűlnek a póttestnél. Itt áll azután a tömeg előttünk. Elégedetlenül mostani sorsuk miatt és a harctérre való azonnali bevonás, a rövid szabadság miatt csalódottan, az élelmiszerek szűk volta, a ruházat hiánya, elkeseredve az őszerintük előforduló igazságtalanság miatt, hogy őnekik ismét harcolniok kell, másokat ellenben felmentenek, vagy még egyáltalán nem voltak a harctéren. Mindez még fokozódik azon körülménynél fogva, mely erősen jön számításba, ha meggondoljuk, milyen forradalmaknak és üzelmeknek — mint azt már leírtam — volt a hazatérő kitéve, amely üzelmek most, a belső elégedetlenség következtében, könnyen tették élesztheték. Egy kis jelentéktelen alkalom és a hazatérők forradalmilag előkészített tömege bujtogatók, kolomposok által, akik ebben a tömegben ott vannak, könnyen oly tettekre ragadtatja magát, melyek az államra kiszámíthatatlan következményekkel járhatnak.

Be kell mindenek előtt látni a veszélyt, mely a hazatérőkben rejtőzik. Az utóbbi események ezt világosan megmutatják.

Ha a fent elmondottak mind tekintetbe vétetnek, ahol a szükség kívánja ,azonnal gyorsan segítenek a dolgon és végül, ha a hazatérők nevelése, a bánásmód és kiképzés higgadt, csapattapasztalt, a legénységgel való érintkezésben járatos tiszteknek és altiszteknek adatik át, a veszély meggátoltatik, illetőleg kiküszöböltetik.

Belgrád, 1918 június havában.

(aláírás)

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3583. cs. B./3/13.)

4.

A SZERBIAI OSZTRÁK-MAGYAR FŐPARANCSNOKSÁG TITKOS PARANCSA A KRAGUJEVÁCI ZENDÜLÉSRŐL.

Belgrád, 1918. június 18-án.

Azon mélyen sajnálatos eset fordult elő, hogy a kragujeváci 71. gy. ezred hazatért legénysége bolseviki eszméktől áthatva, ŐFELSÉGÉNEK, legkegyelmesebb császárunknak és királyunknak tett esküjéről megfeledkezve, zendülésben tört ki.

A kragujeváci kerület parancsnoka energikus és kezdeményező közbelépésére, továbbá a pótzászlóalj-parancsnoknak, a 7. sz. dragonyosezred

derék és hű 6. századának, a szerbiai katonai főkormányzóság 10 cm taracktüegének, továbbá a 71. géppuskás századnak és a 71. pótzászlóalj többi, esküjére emlékező részének résztvételével sikerült fegyveres erővel a zendülés fölött úrrá lennie.

1918. június hó 8-án délután a rögtönítélő eljárás lefolytatása után a következő 44 főcinkos, úgymint:

1. KOLIBIK Viktor őrmester,
2. HUGYECZ János szvtő.,
3. FABR János tizedes,
4. ZSORIAL József tizedes,
5. DANIS Ádám őrvezető,
6. KLENJAR Pál őrvezető,
7. SELINGER Alajos őrvezető,
8. DVORSZKY Gergely őrvezető,
9. SALAGA Pál gyalogos,
10. BALÁZS András gyalogos,
11. SZMRTNIK András gyalogos,
12. RILJAK Márton gyalogos,
13. JARJABKA András gyalogos,
14. RÁCZ István gyalogos,
15. GYURKACS Ferenc gyalogos,
16. JESZENSZKY Dénes gyalogos,
17. CSURAJ József gyalogos,
18. MIKLUSICSAK Károly gyalogos,
19. VOJAR Alajos gyalogos,
20. PLATOS Petár gyalogos,
21. GÁL Alfonz gyalogos,
22. RADZO István gyalogos,
23. FRNYAK Mátyás gyalogos,
24. LASSO József gyalogos,
25. KUBICZA Pál gyalogos,
26. CSIMBORI Vince gyalogos,
27. ROTYKÓ József gyalogos,
28. KRIZSÁN Jemhann gyalogos,
29. GOHR János gyalogos,
30. MIKÓ Bálint gyalogos,
31. BICSANIK Ádám gyalogos,
32. KASPER János gyalogos,
33. HAJDIK József gyalogos,
34. KULISEK Márton gyalogos,
35. CZINGEL Márton gyalogos,
36. SZOKOLIK István gyalogos,
37. RAKOVAN Lőrinc gyalogos,
38. PITTNER János gyalogos,
39. BEDNARIK István gyalogos,

40. SZNORIK István gyalogos,
41. SZLEZÁK János gyalogos,
42. BRVENIK András gyalogos,
43. KISA András gyalogos,
44. MIKUS András gyalogos KRAGUJEVÁC-ban, a helyőrség szeme láttára agyonlövetett.

Egyes, a kragujeváci erdőkben bujdosó és még el nem fogott zendülők ellen elfogatásuk után a törvény teljes szigora fog alkalmaztatni.

Fentebbi az összes alárendelt — minden rendfokozatú — legénységnek az alosztály- vagy osztályparancsnok által személyesen kihirdetendő és tüzetesen, behatóan megmagyarázandó hasonló esküszegű és alávaló eljárás következménye...

báró RHEMEN s. k.
vezérezredes

A helyességért:
SUHAY s. k. vkt. alezr.

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3583. cs. B. I. 3/13. Másolat.)

5.

A HONVÉDELMI MINISZTÉRIUM BIZALMAS KÖRLEVELE A HADSEREGBEN TAPASZTALHATÓ FEGYELEMELLENES TÜNETEK MEGGÁTLÁSÁRÓL

Budapest, 1918. évi július hó 13-án.

Megbízható forrásból tudomásomra jutott, hogy legújabban a harctéren és a mögöttes országrészben történtekről *még tisztek is* a legkönnyelműbb módon meggondolatlan és a maga nemében mértéktelen bírálatot gyakorolnak, amelyek sajnálatos módon még fennkölt és felelőtlen[21] Uralkodónkat, Legfelsőbb Hadurunkat és Felséges Hitvesét, a Királynét sem kímélik meg.

Noha ez a jelenség már magában véve is megbocsáthatatlan, annál visszatetszőbb, hogy oly tisztek, kiknek az ily értelmetlen fecsegés tudomásukra jut, nem lépnek fel a legnagyobb eréllyel, az ily hírek szerzői és terjesztői ellen és nem teszik meg a kellő lépéseket, hogy a bűnösök jól megérdemelt büntetésüket elvegyék.

A tisztikar, melynek lovagias gondolkodásmódja és előkelő érzülete minden körülmények között az államfenntartó véderő alappillérét képezi, legelső sorban hivatott arra, hogy mint a *Trón legfőbb támasza* annak tekintélyét megvédje és ezért síkra is szálljon. Ezen magasztos

[21] Értsd: Semmiért sem felelős.

hivatás teljesítése az állásköteimek folytán kötelesség, lelkiismeretes teljesítésére a tiszt ünnepélyes esküvel kötelezte magát.

Oly tiszt, ki nyugodtan tűri az oly hírek terjesztését, melyek Ő Felségeik fennkölt személyét érintik, sőt annak terjesztésében közvetve, vagy közvetlenül részt vesz, állását sérti meg és súlyosan vétkezik a véderő tekintélye és becsülete ellen.

Öntudatlanul kezére játszik és külső ellenségeinknek, kik egyetlen módot sem hagynak felhasználatlanul, hogy az állam épségét a legaljasabb hazugságok özönével aláássák és megbontsák.

A véderő és állam jól felfogott érdekében elrendelem tehát, hogy az ily hírekkel szemben *minden tiszt mindenkor nemcsak a* leghatározottabban lépjen fel, hanem kötelességszerűen akadályozza meg *továbbterjesztésüket* és a szerzőt, vagy továbbterjesztőt tekintet nélkül rangjára és társadalmi állására, illetékes helyen jelentse fel, melynek kötelessége az ily ártalmas egyéneket bírói, illetve becsületügyi eljárás alá vonatni.

Jelen, a cs. és kir. hadügyminister úrral egyetértőleg kiadott rendeletemet valamennyi tisztnek azonnal ki kell hirdetni és arról is gondoskodni kell, hogy a szabadságoltaknak is a tudomására jusson. Utóbbiak a tudomásulvételt aláírásukkal tartoznak igazolni. A magasabb elöljárók győződjenek meg arról, hogy rendeletem mindenütt kihirdettetett.

Kerületi parancsban *nem* hirdethető ki.

A zágrábi honvéd kerületi parancsnokság fordítsa horvátra és a horvát—szlovén csendőr parancsnokságnak is küldje meg.

(aláírás)
honvédelmi miniszter

(Hadtörténelmi Intézet Levéltára. I. világháború iratai. 3583. cs. B. I. 3/9. Eredeti.)

Kun József szds.

KOSSUTH LAJOS LEVELEI NEMESKÉRI KISS MIKLÓSHOZ*

(1851—1864)

A Hadtörténelmi Közlemények hasábjain folyamatosan közöljük a Hadtörténelmi Intézet Levéltárának kezelésében levő Kossuth-iratokat. Az I. részlet (1851—1860) ebben a számban kerül közlésre. A II. közlemény az 1861-es keltezésű iratokat öleli fel, a III. 1862-től 1864-ig, a IV. pedig a megállapíthatatlan keltezésű iratokat és a töredékeket foglalja magába.

A közlés időrendi sorrendben történik. A keltezéssel ellátott, de sérülés miatt nem teljes leveleket a IV. közleményben jelentetjük meg. Az I. részletben ez alól kivételt képez a Nemzeti Bizottmány Havasalföldre küldött megbízottjának jelentéséből készített kivonat és Klapka jelentései (29. levél: Galacz, 1860. dec. 15.; Jassy, 1860. dec. 22. és 23.). A kivonatot és jelentéseket ismertető levelet Kossuth feltehetően 1861-ben írta, de mivel a levélnek sem az eleje, sem pedig a befejezése nincs meg, helyesebbnek látszott a kivonat keltezését alapul venni, részben érdekessége, részben nagyobb terjedelme miatt.

Az iratok szövegét változtatás nélkül közöljük, módosítás csupán annyiban történt, hogy a felesleges vesszőket és pontokat elhagytuk, a hiányzókat pótoltuk.

Az idegen nyelvű leveleket eredeti nyelven és magyar fordításban is közöljük.

Valamennyi most közlésre kerülő irat levéltári jelzete: Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Nemeskéri Kiss-család iratai 2/1. fasc.

1

Másolat.[1]

Kutahya, 1851. július 4.

Kedves Barátom!

Házmán és Lorodi [1a] iránt itt azon hír kerekedett a Május 7-én

* A folyóirat e számában közölt „Adatok a Kossuth-emigráció történetéhez" című tanulmány egyben az okmánypublikáció bevezetőjéül is szolgál.

[1] A levél nem Kossuth kézírása.

[1a] Házmán Ferenc a szabadságharc egyik politikai alakja. Született 1810-ben Budaújlakon, meghalt 1894. április 7-én Budapesten. Az első magyar minisztériumban államtitkár volt, majd a Szemere-kormányban a külügyi osztályt szervezte. Szemerével együtt ő rejtette el Világos után a magyar koronát, majd emigrált. A kiegyezés után visszatért Magyarországra.

Lorodi Edvárd a szabadságharc idején miniszteri tanácsos volt, majd a szabadságharc bukása után Amerikába emigrált.

elutaztatott internatio körébül, hogy ők Osztrák kémek körünkben. — E hír positív tényvádakra reducaltatott Katona[2] ezredesnek, Southamptonbul ide Berzenczeyhez[3] írt levele által. — H. és L. is kaptak Kosztától[4] levelet, mely őket ezen vádaknak ellenöki terjesztéséről értesíti. Ők tehát hozzám jöttek, s ártatlanságukat erősítve kértek, tetetnék nyomozást az ellenöki gyanúsítgatások felderítésére, melyeknek nyomán kapott felvilágosítások után — az ide rekesztett folyamodást adták be hozzám. — Kérésök méltányos, annál fogva kérlek tetesd meg a kívánt vallatást, ha a designált egyén még Angliában volna, ha pedig már Americába vitetett volna, 's tán Mészáros altábornagy is oda ment, írjál neki, hogy legyen szíves azt ő megtenni. — A mi engemet illet: azt ugyan meg kell vallanom, hogy privát magok viseletökben vannak oly dolgok, melyek nem hangzanak össze azon ragaszkodással s adhaesióval, melyet oly egyénektől, kiket saját kívánságukra száz meg száz ajánlkozók közül magamhoz követőimül kiválasztottam, méltán követelhetnék, s azért azt hiszem, hogy ők bizon vagy más, de Magyar párthoz tartozhatnak, vagy ha nem, nem bírtak ekkorig oly tiszta fogalmával az állásokbul irántam eredő kötelességeknek, minővel birniok kellene; de az osztrákkali szövetkezésük vagy épen annak érdekébeni kémségüket illetőleg meg kell vallanom, hogy oly ténynek vagyok pozítiv tudomásában, mely mellett ezen vád alapossága absolút moralis lehetetlenségnek látszik. —

Értesits kérlek a vizsgálat eredményéről.

Egy borzasztó kellemetlen hírt hallok valami gorombaságról, melyel téged valami magyar menekvő nyilvános helyen illetett volna. Reménylem nem igaz, s ha igaz volna, tudod mit kell tenned, — de ha a dolog igaz, anyira botrányos az, s anyira compromittálja a magyar emigratio becsületét a közvélemény előtt, mi szerint fel kell téged szólítanom, gyűjtesd össze lehető számban magyar társainkat, s e sorok felolvasásával legyen az tudtokul adva: mikint én megvárom, hogy a magyar emigratióra eme betyárnak gyalázatos maga viselete által hárított szennyet egész testületök sértésének veszik, s a bűnöst, ki a magyar név iránti sympathiát botrányos maga viselete által compromittálni akarni elég alávaló volt, körükböli kirekesztéssel s minden mívelt társaságokboli ki üldözéssel büntetni el nem mulasztandják.

A mi engemet illet, el következendik az idő, midőn Magyar Ország kormánya hivatalosan megtorlás alá fogja vétetni azt, ki a nemzet által választott kormányzó képviselőjét sérteni merészlette, s ez által annak adta jelét, hogy ő az osztráknak bérelt czinkosa, ki lelkét a hon hóhérjainak a végett adta el, hogy a magyar nevet külföldön

[2] Valószínűleg Katona Miklós ezredes. 1848-ban egy szabadcsapat vezére volt. 1886. augusztus 14-én halt meg Nagykárolyban.

[3] Berzenczey fogadta Galacon a Magyarországról menekülőket. Karacsayval együtt szervezték, majd tovább szállították őket Olaszország felé.

[4] Talán Klapka György értendő rajta.

gyalázza meg, s ügyekezzék képviselőm hatását csökkenteni. — A mi közel áll az áruláshoz.

Rövid időn elmegyek innen, s öszegyüjtöm magam körül s munka tért nyitok, és ahoz mért javadalmakról gondoskodandok az emigratio betsületes elemei számára; de előre kinyilatkoztatom, hogy mindenkitől megkövetelem, hogy a magyar betsületnek hű képviselője legyen, s azt ne csak ne sértse, de sérteni se engedje; — mert a ki ezt nem teszi, az hátráltatja a haza megszabadításának munkáját, s a ki azt teszi, az áruló. — Én kötelességeket kívánok minden Magyartól, s mindenki el lehet reá készülve, hogy azoknak miképpeni telyesítését számba veszem, s emlékezetben tartandom azon, mint Istentől hiszem, közelgő idő számára, midőn a nemzet iránti hűséget s a magyar betsület férfias képviseletének érdemét méltányolni, az ellenkezőt pedig büntetni hatalmamban leszen, mit kétségtelenül telyesiteni is fogok.

Akarom hinni, hogy a Londoni Magyar emigratio ezen érzelmeket osztja, 's bizonyosan mind eddig öszeült betsület tribunál gyanánt, hogy annak ítéletével a gyalázatos tettet nyiltan megbélyegezze, s a bűnöst köréből kirekesztettnek, s a magyar névre s Anglia sympathiájára érdemetlennek nyilatkoztassa.

Május 31-iki és Június 19-kei leveleimre válaszodat várom. Áldjon az ég, barátod

Kossuth s. k.

E levél postával mehet csak innen, azért kell Courirt várnom Beőthynek irandó levelem számára. A blue book[5] még nem érkezett meg.

2.

Lomdon, 1851. augusztus 18.

To Colonel Kiss —
My dear Colonel,

Previous to my departure for the United States of America, I have thougt it necessary that the superintendance and direction of political matters entered into by myself and concerning the interests of Hungary in England, should be confided to a person of whose capacity and zeal, and of whose fidelity to my Country and to myself there could be no doubt, I feel assred that you posses these qualifications Colonel, and therefore, I confide to you the Superintendance and direction of the said political affairs concerning Hungary in England, and by virtue of these presents signed by my hand, I appoint you my Representative in England giving you authority to

[5] kék könyv

act, and to negociate on all ossasions When you may judge it necessary, useful, and posses for the interests of my Country and myself, according to my instructions.

(signed) Louis Kossuth
Governor of
Hungary,[5/a]

London, 1851, augusztus 18.

Kiss Miklós Ezredesnek.

Kedves Ezredesem!

Az Egyesült Államokba való utazásom előtt szükségesnek tartottam, hogy az általam vezetett politikai ügyek felügyeletét és vezetését Magyarország és Anglia érdekében olyan személyre bízzam, akinek hazám és irántam való megbízhatósága kétségtelen. Biztos vagyok benne, Ezredes, hogy Önben megvannak ezek a tulajdonságok, s ezért megbízom Önt Angliában a mondott magyar politikai ügyek felügyeletével és irányításával, és e sajátkezüleg írt irattal kinevezem Önt angliai képviselőmmé és felhatalmazást adok Önnek arra nézve, hogy cselekedjék és tárgyaljon minden alkalommal, amikor Ön azt szükségesnek és hasznosnak látja hazám és a saját érdekemben irányelveimnek megfelelően.

(aláírás) Kossuth Lajos
Magyarország
kormányzója

3.

Londres 20 november 1851.

Mon cher Ami!

Je vous prie de donner au porteur une lettre à Medici. — Le porteur va à Gène.

Tout à Vous
L. Kossuth[5b]

London, 1851. november 20.

Kedves Barátom!

Kérem, adjon a levélvivőnek egy levelet Medici számára. — A levélvivő Genovába megy.

Az Ön
Kossuthja.

[5a] A levél nem Kossuth kézírása.
[5b] Csak az aláírás származik Kossuthtól.

4.

Querantani, Staten Island, 1851. december 5.

Kiss Miklós Ezredes Úrnak Magyar Ország ideiglenes Képviselőjének Londonban.[6]

Azon kérdésekre nézve, mellyekre Képviselő Úr felvilágosítást 's illetőleg utasítást kívánt, következők a' nézeteim, mellekhez képviselő Úr mint jelenlegi utasításához szorosan ragaszkodandik.

1 A' bele nem avatkozás kérdése Angolhonban jelenleg még csak azon Stadiumban lévén, hol az eszme leginkább a' sajtó útján kifejtendő és népszerűsítendő, Képviselő Úr figyelmét különösen az időszaki sajtó működésére fordítandja. Toulmin Smith Úr meg van bízva az ez útoni működés vezérlésére, egyes ember ereje azonban illy nagy feladat tökéletes kivitelére könnyen elégtelen, — 's minthogy az időszaki sajtónak különösen két ága van, mellyel a' közönségre hatni lehet, a' *fővárosi* és a' *tartományi* sajtó, szükséges, hogy Képviselő Úr mind a' kettőt figyelemmel kísérje, 's ha észre venné, hogy akár az egyiknek akár a' másiknak útján kevesebb történnék, mint a' mennyi szükség, hogy ezen kérdés folyvást ébren tartassék 's a nemzet politikai hitágazatába belévétessék, akkor Képviselő Úr a' maga részéről is iparkodjék befolyást szerezni az időszaki sajtóra, 's egyik fő feladatának tekintse egyik részről írókkal összeköttetésbe lépni, kik ezen kérdést azon értelemben megvitassák, melly a' *be nem avatkozás*nak practikai resultatumokat[7] is szerez, midőn másoknak beleavatkozását tiltja, — 's más részről K. Úr módokról gondoskodjék, hogy a' sajtó azon része, melly talán elhanyagoltatott volna, vagy mellyre kevesebb figyelem fordíttatnék, az ügyet erélylyel felfogja. — A' röpiratok útján történendő fejtegetése e kérdésben szintén T. Smith Úr működésére van bízva.

2 A' Londonban levő idegen demoocratákkal 's menekültekkel való eljárásra nézve Képviselő Úr szorosan ahhoz tartandja magát, hogy speciális utasítás nélkül semmit sem initiáljon velök, 's a' menynyiben általok speciális dolgokra nézve felszóllitatnék, e' részben mindig tüstént utasítást kérni az eset feljelentése mellett fő kötelességének tartsa. Általános szabályul csak az tüzethetvén ki, hogy Képviselő Úr velök barátságos összeköttetésben maradjon, annyiban, hogy teendőikről tudomást magának szerezni képes legyen a' nélkül, hogy bármi Magyar Országgal összeköttetésben álló kérdésekre nézve, specialis utasítás nélkül érdemleges tárgyalásba beléereszkednék.

3 Ezen szabály különösen a' német menekültekre nézve megtartandó, több pártok létezvén ezek közt, míg a' hazának dolgai semmi szín alatt bármi párthoz nem kötethetők, hanem csak a' nemzetek

[6] A levél Pulszky írása. Csak az aláírás származik Kossuthtól.
[7] gyakorlati eredményeket

összes rokonszenve által istápoltathatnak. Kívánatos e szerint, hogy Képviselő Ur mind az éjszaki, mind a' déli németekkel összeköttetésben maradjon, a' nélkül, hogy magát bármellyik párttal közülök identificálná. —[8]

4 Magyar Ország jövendő kereskedői politikájának alapja a' *szabad kereskedés elve,* ezen kérdésnek praktikus alkalmazása egyébaránt, s kiterjedése egyes részletekre a' körülményektől függend, a kereskedői Comite jelenleg nem szükséges még, más lépések iránt később megteendjük a rendeléseket. —

5 Az osztrák financialis bonyolódások evidentiába tartása igen kívánatos 's e részben Képviselő Ur azon leend, hogy a Cityben az illy tudósítás megszerzésére alkalmat nyerjen. J. Gestenberg Ur (... Buildings[9]), a' német menekültek társaságának egyik Londoni tagja e' részben némi útmutatást fog adhatni.—

6 Tökélletesen osztom azon vélekezést, hogy a londoni képviselőnek állása szükségessé teszi, hogy az emigratio ügyébe semmiképpen ne avatkozzék, 's hogy a' Comitétől tökélletesen függetlenül legyen, — Kemény[10] Ezredes Ur e részben meg fogja kapni az e részbeni utasítást.

7 Az előfordulandó költségek fedezésére mihelyt itt pénzalap teremtethetik a' szükséges lépések meg fognak tétetni; szükséges egyébbiránt, hogy Képviselő Ur időről időre részletes előleges költségvetést készítsen és küldje át, az illető tájékozás végett.*

8 Legközelebbi levelét hozzám, to the case of the Hon. A. C. Kingsland[11] Mayor of New York czimezze, 's to be *forwarded*[12] szavakkal jegyezze meg. —

9 Az ide zárt levelet Matheidesz Urnak *tüstént* kézbesíteni fogja.

Kossuth.

* Ezen költségvetésbe foglalja be tulajdon működésének jutalmazását is. Én el nem fogadhatom ingyen szolgálatait, azonban reméllem hazafiságától, hogy azt a' keveset, mit adhatok, úgy fogadja, *mint nyujtatik, t. i. szívességgel.*

Mindenből úgy gyanítható, hogy lesz sikere utunknak, ... a' kormány mindenütt ... *with the royal salute.*
Isten Veled, ezt pro ... noticiae privatim,[13]

barátod
Pulszky

[8] azonosítaná.
[9] Egy londoni ház neve. A név olvashatatlan.
[10] Kemény Farkas 1848/49-es honvédezredes, született 1796-ban, meghalt 1852. január 4-én Londonban. Nyugalmazott császári tisztként csatlakozott a szabadságharc ügyéhez. A szabadságharc alatt Bem oldalán harcolt Erdélyben. Világos után Törökországba emigrált, majd Angliába ment.
[11] Tekintetes A. C. Kingsland postájával
[12] saját kezébe
[13] Olvashatatlan rész, magyar, angol és latin szavakból áll.

5.

New York, 1851. december 13.

Matheidesz urnak Londonba.

Ide rekesztve veszen Ön egy váltót száz, 100 font sterlingről; a pénzt felvévén azonnal utnak induland ön, küldetésében, a nélkül, hogy elmeneteléről legkissebbet is tudatna akárkivel.

Megérkezvén haza, elfogja Ön, minden alkalmas helyütt mondani és terjeszteni, hogy Americában nem csak a nép leirhatlan lelkesedéssel fogadott, s hazánknak függetlenségébe és szabadságába visszaállítására hatalmas segédkezet nyújtani ajánlkozik, hanem a Präsidens a Congressust fel is szóllitotta, hogy a nemzet általi elfogadtatásomat (üzenetében engem hivatalosan Kormányzónak nevezvén) a Congressus intézkedésének tárgyául jelölte ki: a Congressus pedig elhatározta, hogy engem a nemzet vendégének tekint, s mint illyet üdvezel.

Ezen congressusi határozatnak következései nagyszerűen fontosak, annyival inkább, minthogy ezen határozat akkor történt, miután már New York városának egy nagy fontosságu gyülekezetében megmondtam, hogy én politicai czélok végett jöttem, 's az egyesült statusoktól következőket kívánok.

1. Hogy az ügyünkbeni orosz interventio jogtalannak nyilatkoztatván, egy ujabb felkelés esetére az orosznak interventióját az Egyesült Statusok meg ne engedjék, 's Angliát együtt munkálásra fel szóllitsák.

2. Hogy America revolutióban lévő néppel is *-mindennémü* kereskedését folytatni, 's abban magát senki által akadályoztatni nem engedni, el van határozva, 's ennek oltalma végett föld közi tengeri flottáját megerősíti.

3. Hogy az egyesült statusok Magyarország függetlenségi nyilatkozatának törvényességét, 's azt Hazánk egyedüli köz alaptörvényének lenni elismerjék.

Ezen kívánságaim New York által formalis resolutiókban[14] elfogadtattak, — 's elfogadására az Egyes. Statusok egész territoriumán[15] meetingek[16] s Tanács gyülések tartatnak, úgyhogy azokat az Egyes. Statusok által elfogadtatni csaknem biztos reményem van.

Ezek elfogadásának jövő szabadságharczunkra nézveni roppant fontossága szembetűnő, 's tudomásuk a közszellem erősítésére a házában sokat használhat.

Azért Ön ennek tudomását terjeszteni fogja a házban.

Megfogja azt is mondani, hogy aláírások nyittattak az egész E. Statusokban — 's a legnagyobb, leggazdagabb, világfontosságú Ban-

[14] határozatokban
[15] területén
[16] gyülések

quirekből Comittee alakult egy nagyobbszerű (10 millió pft.) költsön eszközlésére — engem, hazánk megszabadításában segíteni — minek következtében kevés idő alatt azokat, a miket külföldről megszerezni szükséges, — fegyver, hajó stb., megszerzendem 's beszállításáról is intézkedhetem. — Azért kétszeresen szükséges, hogy az organisatio sietve előre haladjon; — 's én azokról, kiket ön erre megbízand, jelentést vegyek: — miszerint tudjam kikhez kell rendeleteimet intézni.

Az *óráknak* meghagyandja Ön nevemben, hogy a kitörés percze általam levén tudtokra adandó. — Óra kerületökben mindenesetre kötelességök leszen; az ellenségnek ott elszállásolt detachemontjait[17] váratlanul megrohanni, megsemmisíteni, készleteit elvenni — 's aztán seregével magát oda concentrálni, a hová rendeltetni fog.

Mondatik nekem hogy Tisza Böcs Szabolcsban (Zemplén alsó rés.e szomszédjában lakik Hellebrandt János, volt besorozott, 's haza bocsátott honvéd tiszt, óra szerepre alkalmatos — (ha akar) akar-e? nem tudom — terjessze ki ön odáig működését.

Azt is hallom, hogy a volt besorozott honvédek közül Semsey Mihály Abaújba, 's Jekelfalusy Sándor Szepesbe haza bocsáttattak — jó 's haszonvehető emberek-e? nem tudom. — Ön lássa, ha, ha használhatók-e? És most Isten önnel, vezérelje önt szerencsével. — Induljon oda, emlékezzék, hogy a ki bizalmammal visszaél — meg hal.

Átkunk az, hogy a magyar nem tud hallgatni. Tudja, hogy fejét veszélyezteti, ha fecseg, mégis fecseg, 's nagy érdekeket veszélyeztet — 's úgy jár, mint Pataki.

Tanuljon ön mások példáján, 's tudjon hallgatni.

Isten önnel.

Kossuth

*

6.

Washington, 1852. január 7-én.

Kiss Miklós Ezredes Urnak, mint magyar képviselőnek Londonban.[18]

Szükséges lévén, hogy a' tudósítások, mellyeket kapok, ollyanok legyenek, mikre basirozhassam[19] magamat, arra szóllítom fel képviselő Urat, hogy ezentúl nemcsak a' tényeket és nézeteket, hanem azoknak kutfejeit is közölje velem, egész a' részletekig. Irja meg például: Történetesen összejövén, — vagy meghívás következtében reggelizés N. N. úrral 's i. t., ez meg mondta nekem, hogy ettől 's ettől hallotta, hogy etc; írja meg, valljon az felelet volt e' kérdésére, vagy

[17] különítményeit
[18] A levél Pulszky írása, csak az aláírás Kossuthé és az utolsó bekezdés.
[19] alapozhassam

valljon a' személy, mellytől tudósítását merítette, maga kezdte meg a' beszédet 's a' t. Mind ezt szükséges tudnom, hogy a tudósítás nyomatékát ismerjem, 's meg tudjam különböztetni a' valóságos tényeket, az antideális[20] pletykától 's az ujság reisonmenttól.[21] Azt írja például Ezredes Ur, hogy a' Continentalis chrisis csaknem bevégzett tény, holott tudomásom szerint ez eddig csak egy osztrák ujságczikken alapszik. Egyébbiránt igyekezzék minél jobb tudósítást különböző oldalról nyerni, baráttól 's ellenségtől, leginkább pedig megtudni, *mi lesz* az angol kormány külpolitikája a' franczia coup d' etat[22] következtében, — erre nézve a' véleményeket is tudni szükséges, úgy, hogy tudjam mi a' vélemény 's mi a' tény. Forgolódjék az aszszonyok körül, udvaroljon nekik, 's nyerjen tőlük is tudósítást. Hogyha a' parlament elébb hivatnék össze, mint szokás, legyen azon, hogy nem az oppositió[23] részéről, de a' részre nem hajló Wigektől[24] jöjjön egy interpellatió, melly a' Ministeriumot ezentúli politikájának nyilvánítására birja. —

A legközelebbi események Franczia Országban bebizonyították hogy fogságom daczára is jobban voltam értesítve az ügyek valódi állásáról, mint Mazzini 's azok, kik a' franczia ügyeket, mint tulajdon ügyöket Londonból vezetni akarták. Már előbbi levelemben említettem, hogy az én képviselőm csak önmagamtól veheti instructióit, 's csak nekem subordinálhatja[25] magát, senkinek másnak, most még azt is adom hozzá, hogy a' külföldi emigratiok fejeivel éreztetni kell, hogy a' dolgok állását fel ne fogván, 's tulajdon ügyeiket nem ismervén, akkor, midőn az én nézeteim mind a' mellett, hogy Asiában fogva voltam, helyeseknek bizonyultak be, az én nézeteimet ezentúl fogadják el, hogy közremunkállásom sikeres lehessen, 's ne kellessék nekem hibás calculusaiknak[26] rossz eredményeit helyre állítgatni. Én tudtam, 's előre jövendöltem a' coup d' etat, midőn azt a' vezetők lehetetlennek nyilatkoztatták, 's arra nemcsak előre készültek, de még azt is mondták, hogy a' franczia republikánusok nem várhatnak soká. Mondja ezt meg Ezredes Ur Mazzininak, 's azt is, hogy franczia tudósításai következtében legalább azt vártam, hogy a' republikánus párt, melylyet ő olly hatalmasnak gondolt, a' választásban részt nem vesz. A' voksok száma mutatja most, hogy a' köztársaság pártja Franczia Országban vagy egész csekély, vagy nem halgat azoknak szavára, kik magokat fejeinek adják ki. Ez némileg megrendítette hitemet egyébb tudósításai iránt is, 's azért kéretem, hogy legközelebbi levelében ne

[20] Rosszul olvasható szó, valószínűleg antideális — megelőző.
[21] újságokoskodástól.
[22] államcsíny
[23] ellenzék
[24] Angol politikai párt elnevezése a XVII. század végétől a XIX. század közepéig. Helyesen: whigek.
[25] csak nekem rendelheti alá magát
[26] számításaiknak

csak általánosan tudósítson az olasz dolgok állásáról, hanem tartományról tartományra, városról városra legyen szíves az ordre de bataillet[27] közleni, hogy én is meg tudjam tenni rendeléseimet. Általánosságokra nem lehet építeni. Szoros utasításának tartsa továbbá, ne másoknak dispositióira[28] nem halgatni, hanem szorosan utasításaimat követni, bármilly szükségesnek látnák is mások a' dispositiót. Megütközéssel láttam leveléből hogy L.t és F.t elküldték, holott utasításom következtében ezeknek csak két héttel V. elmenetele után kellett volna indulniok. A' mit mások szükségesnek tartanak, az nem mindig szükséges, én meg tudom ítélni a' körülményeket, 's e szerint intézem rendelkezéseimet.

Egyébiránt vegye szíves bizodalmamnak nyilatkozatát, 's ép ennek jeléül igen...[29] nyílt figyelmeztetéseimet.

Kossuth

Legyen azon, hogy nevezetesebb beszédeimet 's az itteni fő dolgokat a' lapokba bevegyék.

*

7.

Cincinnati, 1852. február 11.

Kiss Miklós Ezredes Urnak, mint magyar képviselőnek Londonban.

Vettem Ezredes Ur levelét Január 13 dikán, 's jelenleg nem lévén időm többet írni, küldöm másolatját azon levélnek, mellyet Toulmin Smith Urnak írtam, 's mellyből látni fogja, mi történt eddig ügyünk előmozdítására, — ez irányul fog szolgálni Ezredes Urnak addig is, míg további utasításomat veszi. —

Tudósítson Ezredes Ur arról, vallyon igaz e, hogy az Emigrátió Vékey[30] által azt izente Toulmin Smithnek, hogy „Kossuth's only authorithy derived from the people of Hungary, and while Kossuth was out of Hungary the people must be *the Emigration* and the Emigration should consider well whether they approved of Kossuths arrangements for them, and if they did not, they should disown him and not acknowledge him as their chief[31]. — Irja meg *becsületére*, mi van a' dologba,

[27] hadrendet
[28] utasításaira, parancsaira
[29] Olvashatatlan szó.
[30] Talán Vékey Zsigmond, aki az osztrák hatóságoknak az emigránsokat nyilvántartó „Alphabetisches Verzeichnis der Emigranten" című könyve szerint 1848/49-ben honvéd volt, majd Londonba emigrált.
[31] Kossuth egyedüli felhatalmazását a magyar néptől kapta, s amíg K. Magyarországon kívül tartózkodik, a népnek az emigrációnak kell lennie, s az emigráció majd jól meggondolja, vajon helyesli-e Kossuth intézkedéseit, s ha nem, akkor megtagadják őt és nem ismerik el vezetőjüknek.

's kik azok, kik ezt a' határozatot izenték, a' következményeket gondolhatják magoknak.

Megkapta e már a' Lemmi által küldött pénzt?

Szíves barátsággal
Kossuth

*

8.

Cincinnati, 1852. február 15.

Kiss Miklós Ezredes úrnak.

A mint Angliába meg érkeztem, mindjárt első estve (Southamptonban) kötelességemnek tartottam menekült honfi társaimnak nyíltan feltárni keblemet, 's őket tartózkodás nélkül megismertetni azon alappal, mellyen hazánk megszabadítására munkálni szándékozom, melly alap egyszersmind az emigratio irányábai állásom minőségét is elhatározza. — Az akkor nyíltan kifejtett nézeteimet Londonban két emigrationalis közgyűlésben ismételtem, 's kissebb körökben is számtalanszor elmondottam.

Ezen nézetek veleje a következő:

Munkásságom czélja: hazánk függetlenségi nyilatkozatának valósítása. — A Habsburg házzal semmi transactio[32]. Magyarorsz. és Erdély territoriumából semmi concessio[33]. Sem ezen territoriumnak, akár nemzetiségi, akár más tekintetekből feldarabolása. — Nép souverenitás mint alap. Kormányzati forma: Respublica suffrage universellet[34]. De nem centralisatio. Személyes jogok, 's e jogoknak egyenlősége, községi s megyei önkormányzat minden, akár parlamentáris, akár kormányzati mindehatóság ellen biztosítva. — A nép souverain mindenütt, községben, megyében, országgyűlésen. — Materiális érdekek, a mint az 1848 ki törvényekben kötelezve van — kímélve. — Ezek czéljaim; határozni a nép joga — de hogy határozhasson, függetlennek kell lennie. Tehát függetlenségének kivívásáért emelek zászlót, 's e zászló republicanus; democraticus; de nem socialista, nem communista; — ezek doctrinák[35] mellyekkel semmi dolgom, mert hazánkban reájok sem tér, sem szükség.

Magamnak semmi érdemet, semmi állást nem kívánok. — Ha hazámat egyszer függetlennek látom, nincs hatalom, melly bár mi hivatalnak akár elfogadására, akár egy perczig folytatására reá bírhatna,

[32] megegyezés, egyesség.
[33] területéből semmi engedmény.
[34] Általános választójogon alapuló köztársaság.
[35] elméletek

de a függetlenség kivívására, minden állást, mellyet a körülmények számomra kimutatnak, határozott férfiassággal elfogadni 's elfoglalni szent kötelességemnek ismerem, 's e kötelességnek teljesítésétől sem gyanusítás, sem piszkolódás, sem ellenségeskedés, sem rágalom, sem a felelőség nagysága vissza nem fog riasztani.

E szempontból indulva illy körülmények közt, mint a minőkben vagyunk, mindenesetre szerencsének tartom, ha a nép bizalma valakiben összpontosul, mert csak így lehet összevágó előkészület, s egység a kivitelben. — Akár ki volna az, a kiben a nép bizalma öszpontosul, én magamat 's minden tehetségemet dispositiojára bocsátanám. De miután minden jelekből, 's barátaimnak, mint ellenségeimnek összevágó jelentéseiből azt látom, hogy a népnek irántami bizodalma nem csak nem csökkent, sőt gyarapodott, hogy a népnek legnagyobb része — bár érdemtelenül — bennem bízik, engem tekint vezérének, 's tőllem várja megszabadításának vezérletét — hasonló kötelességnek ismerem minden túl szerénykedést, 's nyugalom vágyat félre téve — ezen állást, 's annak minden következéseit 's felelősségét elvállalni, a mint el is vállalom.

Ez állásban pedig a siker nélkülözhetetlen feltételének ismerem azt: hogy munkásságomat semmi gátoló formákhoz ne kössem; — tanácsra 's közremunkálásra szükségem van, 's tanácsát ki kérendem annak, kit arra alkalmasnak vélek, 's közremunkálásával azoknak, kikben bízni okom leszen, élni fogok; de a tervek, az organisatio, az előkészületek csomóját a világon senkinek kezébe nem adom — mert akár hibának, akár árulásnak, akár fecsegésnek, akár véletlennek, hazánk vérét és szerencséjét ki tennem nem szabad. — Kivált, miután kevés magyar tud halgatni, de igen sok szeret fontoskodni.

Ha tehát sorsunk, hogy mindnyájan egyet nem érthetünk, ha pártnak kell lenni — ám legyen — én egy, 's pedig nagy pártnak főnöke vagyok; — 's magamat ilyennek tekintve, kívánom, hogy a kik az emigratióból is ezen párthoz csatlakozni kívánnak, tudják, hogy az csak a fentebbi elvek alapján történhetik, — 's bizodalommal kell nem csak szívem, de eszem iránt is viseltetniök — engedelmeskedniök — tenniök a mire utasítom, de nem kívánniok, hogy a titkok kulcsát kezökbe tálaljam. — Én nem kérlelek senkit, nem vadászok senkit, a kinek ezen alap nem tetszik — ő lássa — az nem lesz velem, a ki nincs velem, az ellenem van, — lássa; — de a ki velem akar lenni, tudja meg, hogy csak ezen alapon lehet, máson nem. — Ha az emigratióból senki sem lesz is velem, én azért mégis ezen alapon maradok — 's e szerint fogom azon pártnak, melly a hazában engem tart főnökének — munkálkodását intézni, vezérelni.

Következőleg: a haza megszabadítása lévén az én munkásságom czélja: ne várja az emigratio, hogy az ő ellátását fogom főbb teendőmnek ismerni. — Óhajtom, hogy rajta segíthessek, 's örülni fogok, ha tehetem, de azt csak annyiban fogom tenni, a mennyiben a haza iránti

magasabb kötelességeim megengedik, 's ezeket az emigratió segélyezése tekintetének alá nem rendelem. — Koldulni fogok a haza megszabadítása számára, de másra nem.

Kijelentem azt is, hogy azt igen nevetségesnek tartanám, ha valaki nem tartana vele, 's vagy ellenségem volna, vagy más párthoz tartoznék, vagy ellenem intriquálna; — tőllem pedig segedelmet várna, 's pénzt venne el. — Mit én bizonyosan adni nem fogok.

Aki a fentebbi alapokon magát azon párthoz tartozónak valja, mellynek főnöke vagyok; annak, ha és a mennyiben a körülmények engedik, 's őt alkalmasnak ítélem, a haza javával összekötött foglalatosságot nyujtani iparkodandom, — 's a kiket én foglalatoskodtatok, azoknak subsistentiájokról[36] gondoskodandom; — a többiekre nézve, a kik velem tartanak, azokkal semmi dolgom, a kik velem tartanak, híven igyekezzenek munkájok után élhetni, mert mit adhatok, mit nem? azt nem tudom — de a mennyiben adhatok valamit, annak miképeni elosztásáról, 's kezeléséről természetesen én rendelkezem, — mert a mit én szerzek, nem az emigratió nevében, nem mint annak megbízottja szerzem, hanem magam nevében, magam befolyásával, magam fáradságával. —

E szerint tettem dispositioimat. —

Az emigratio örömmel fogadta e nyilatkozataimat, 's ezen ismert feltételek alapján, igen kevés kivétellel az összes Angol, Franczia, Belga, 's Sveitz földi magyar emigratio magát rendelkezésemre felajánlotta a haza számára, 's beiratta nevét azon lajstromba — melly természetesen csak barátaim, 's nem ellenségeim számára nyittatott.

És ámbár Angliában semmi pénzt nem szerezhettem, mellyet az amigratio felsegéllésére fordíthattam volna, — minthogy — a mint mondám — én a haza megszabadítására fordítom igyekezetemet, nem pedig akár mi más czélra — ámbár Americából az emigratio felsegéllésére egy garast is küldeni, magamat nem csak nem köteleztem — sőt, hogy ez innen nem várható, annál biztosabban kijelentettem, minthogy az szembetűnő valóság, hogy America bizon egy fillért sem fog adni az Európábani emigratio ellátására, sem én a czélra itt egy lépést sem teendek, minthogy ezzel csak a haza nagy ügye iránti részvétet csökkenteném — és így az egész segélyezés, mellyet az emigratiónak nyújthatni reménylhettem, csak azon öszvegnek megkapására volt alapítva, mellyet Birminghamból és Manchesterből nem az emigratio számára ugyan, azonban még is szabad rendelkezésemre igértek, sőt azt küldésnek napját is megírták; de szavokat megnem tartották, és így az emigratio számára fordítható semmi pénzem nem volt — még is, Londonban átadtam bold. Kemény Ezredesnek — 200 font sterlinget novemberben.

[36] költségeiről

Toulmin Smith úr előlegezett 500 fontot — mit neki Decemberben Americából visza fizettem.

S küldtem azon kívül innen *450* fontot — 's így két hónap alatt az emigratiónak küldöttem —, 1150 fontot, mi mintegy 13 ezer pengő forintot teszen — 's ezt küldöttem nem az emigratio nevében, nem az ő számára, hanem magam nevével, magam befolyásával keservesen összeszerzett összegből — 's küldöttem mind a mellett, hogy a Haza számára össze szerzett szükségletek árában, mai napig is személyes felelősségemre száz ezerekkel tartozom.

Mind ezek daczára, 's daczára annak, hogy az emigratio Southamptoni, 's Londoni nyilatkozataimat nem csak készséggel, de sőt örömmel elfogadta (különben vele semmi hivatalos érintkezésbe nem is bocsátkoztam volna — hanem magam útján, mint egyszerű, igénytelen magyar mentem vala egyedül hazafiúi kötelességemnek élve, 's téve annyit, mennyit tehetek hazám javára); még is, alig hagytam el Londont, már az emigratio körében ellenem intézett lépések indultak forrásnak: — 's nem elég hogy nyilvánosan azzal vádoltattam hírlapilag is, hogy én az emigratiót éhen hagyom halni, 's rólla nem gondoskodom (mintha bizon én a haza pénzéből csak egy fillért is hoztam volna magammal, vagy nekem csak egy fillért is adott volna valaki az emigratio számára), sőt elfelejtkezve arról, hogy a mit *illy helyzetben* 's *minden kötelezettség nélkül*, sőt azon nyilatkozatom daczára, hogy az emigratióról csak annyiban gondoskodandom, a mennyiben a haza magasabb érdekei megengedik, az emigratióért részint testületileg, részint egyénileg, már is tettem igen nevezetes öszvegre megyen; ezt ugyan minden kifogás nélkül elfogadta, de a mellett határozatilag kijelenteni jónak látta, „hogy az én authoritásom[37] a néptől származván, a nép pedig (míg hazámon kívül vagyok) az emigratio lévén!! az emigratio meg fogja ítélni, valljon iránta rendelkezéseimet jóvá hagyja e, 's ha nem, engem desavouirozni[38] fog, 's főnökének el nem ismerend; magát pedig souverainnek nyilatkoztatja."

Továbbá hozatott olly határozat is: „hogy én válasszak magam mellé két olly egyént tanácsosul, kik az emigratio bizalmát bírják, távolítsam el azokat, kik körömben vannak, név szerint Pulszkit és Hajnikot,[39] 's ha ezt nem teszem, válasszak köztük 's az emigratio között."

[37] tekintélyem, befolyásom

[38] megcáfolni

[39] Pulszky Ferenc, író és archeológus, született 1814. szeptember 17-én, meghalt Budapesten 1897. szeptember 9-én. A szabadságharc idején Angliában képviselte Magyarországot. Világos után az abszolút uralom halálra ítélte. Az emigrációban Kossuth környezetéhez tartozott, tevékeny részt vett az emigráció ügyeinek az intézésében, később azonban visszavonult és Kossuthtal is szakított. Eötvös József közbenjárására amnesztiát kapott és hazatért.

Hajnik Pál született 1808. január 18-án, meghalt Pesten 1864. április 28-án. Perczel Mór visszalépése után ő lett a pesti rendőrség főnöke, majd később az államrendőrség központi osztályának a vezetője. Világos után követte Kossuthot az emigrációba, később barátai közbenjárására hazatért.

Legyen szíves Ezeredes úr ezeknek következtében az emigratiot részemről minden illő megbecsüléssel tudósítani a következőkrül.

Én semmi, mástól kölcsönzött authoritást magamnak nem igénylek — nekem megbízó levelem az, hogy magyar és hazafi vagyok, mint illyen megyek kötelességem ösvényén, 's erre senkitől felhatalmazást nem kívánok, sem nem kérek, sem elnem fogadok, én nem személyes állás, hanem hazám jogainak, érdekeinek és igazságának alapján állok; tudom, hogy a nép irántam bizodalommal viseltetik, tőllem várja megszabadítása eszközeit, 's a megszabadítási munka vezérletét; ennél fogva személyes törekvéseimhez pártfőnöki állást is ruház; én ezen pártfőnöki állás befolyását gyakorlom, de csak azok irányában, kik azt önként elfogadják, 's önként vállalnak kötelességeket magokra irányomban; ha egyszer hazám földén állok, tudom mit kellend tennem azok irányában, kik önzéstelenül csak a haza megszabadítására intézett törekvéseimnek útját akarják állani — ellenségeknek tekintendem, 's készen vagyok általuk is ellenségnek tekintetni — s bánunk egymással, mint ellenség ellenséggel; de míg száműzött vagyok, én senkitől subordinatiót,[40] segítséget, közremunkálást nem kívánok: mint csak attól, a ki arra önként ajánlkozik — ha van barátom, jó, ha nincs, magam megyek, 's teszek, a mint mehetek 's tehetek. — A népeknek, 's nemzeteknek, kikhez szólhatok, nem azt mondom, hogy engem akár mi hivatalos állásúnak nézzenek, 's azért tegyenek mellettem valamit: hanem azt mondom „Hazám ügye igazságos, hazám ügye nincsen elveszve, én tenni akarok, hazám megszabadítását megakarom kísérteni, van okom sikert reménylni; kitárom elveimet, ki mondom czélomat, esmeritek multamat, — ha elveimmel egyetértetek, ha czélomat helyeslitek, 's ha bíztok bennem, hogy én képes vagyok azon segedelmet, mit kezemre adtok, sikerrel felhasználni, segítsetek; én igérem és szavamat adom, hogy legjobb belátásom szerint, semmi másra, mint csak hazám megszabadítására fogom használni pártfogástokat."

Ez az én állásom — ezen fogok menni és maradni. Ebben senkinek elismerésére nem számítottam, sem nem vágyok. — Az emigratio disponálhat magával tetszése szerint; mint én is magammal, — de valamint én nem disponálhatok mással; a ki magát önként rendelkezésemre nem bocsátja, hogy én sem hagyok magammal disponáltatni. — A ki nincsen velem, az megyen maga útján; én is megyek a magamén. — Mindnyájan számolunk Istennek, lelkiismeretünknek, 's bízok Istenben, nem sokára a népnek is. — Én felfogom mutatni mit tettem; mások felfogják mutatni mit akadályoztak; s a nép ítélend, és végre hajtandja ítéletét, irányomban úgy, valamint minden más irányában.

Az Emigrationak tökélletes szabadságában állott azon viszonyt, mellybe magát — Southamptoni's Londoni — nyilatkozatom folytán önként helyezte, felbontani. — Én elfogadom e felbontást — egy gonddal keve-

[40] alárendeltséget

sebb nyomja vállamat; s osztatlanul csak hazámnak szentelhetem mind időmet, mind azt, a mit egész valóm feláldozásával keservesen sikerül hazám felszabadítására teremtenem. — Felteszem ('s az emigratio lovagias önérzete késztet feltennem), hogy azon 450 font sterlinget, mit nem tudva hogy az emigratio, mint testület, irányomban önként elfoglalt állását felbontá, — innen Dec. 31 kén küldék számára; bizonyosan elnem fogadta. — Köszönöm a felmentést, 's kérem azt Önnek át adatni. — 1125 fegyverrel többünk lesz ezáltal.

Azomban, bár e szerint az emigratióval, mint testülettel viszonyom megszűnik; örömmel tartom fel egyesek irányában, kiket önkéntes ajánlkozásukhoz híveknek, 's adott szavukhoz ragaszkodóknak tapasztalni szerencsém vala, barátságos összeköttetésemet, 's mint én reájok számolok, úgy ők is reám számolhatnak; 's bizonnyal hiszem, hogy szívünkre vevén, minő szerencsétlenség volna, ha magyar magyarnak szavában nem bízhatnék — a mire ígérkezünk, 's mire ajánlkozunk, annak súlyát megálljuk életben halálban.

Isten különös sikerrel áldja lépéseimet. Minden reményemet túl haladta, a mit már is ily rövid idő alatt eszközölnöm sikerült. — Nem vonakodom megvallani, hogy azt hiszem, a tevékeny sympathiának általam olly szerencsésen megindított görgetegét elősegíthette volna azon körülmény, ha mondhatók, hogy a magyar egyetért; 's száműzetésének kínjai csak szorosabbra vonták mindnyájunk között a Haza nagy gondolatában egyesült, testvéri egyetértést. — Ezen nimbus elfoszlott. — Meglehet, hogy olly lépések, mint a Batthyányié és Szemeréé, 's ollyanok mint a Londoni emigrationalis testületé, csökkenteni foghatják törekvésem további sikerét — mert a lágymeleg barátok ürügyül veendik ki buni a pártfogásból, mellybe a köz vélemény hatalma már már bele kényszeríté, mondván, hogy a magyar ügynek nincs jövendője, mert pártokra szakadozva rontják azt ön magok a magyarok; — sőt meglehet meleg barátaink közt is akadandnak, kik elkedvetlenednek azon valóban szomorú látvány felett, hogy midőn egynek lépteit szembetűnő siker kíséri, 's nem maga, de a Haza érdekében, akkor álnak fel saját száműzött társai ellene megakadályozni őt a sikerben. — Nem *tehetni*, nem *tenni* semmi mást, meg a ki *tehet* és *teszen*, gyalázni, hogy szinte ne tehessen semmit; valóban olly undorító látvány, melly méltán elidegenít a hittől, hogy illy nemzetnek jövendője legyen; pedig e hit a sympathiának rugója. — Ha ez valóban így történik, Ferencz József és a Czár, nem kétlem, méltányolni fogják a jó szolgálatot, mellyet akarva, vagy nem akarva, nekik magyarok tettenek. — Mit fog a nép reá mondani? az más kérdés. — Szerencsére nem mi hontalan vándorok vagyunk egyedüli tényezői a Haza jövendőjének; 's azért engem mind ez, 's minden, a mi még jőni fog, egyáltalában nem confundál[41] feltett törekvésemben. — Én megyek utamon, 's teszek

41 zavar

mit tehetek; 's bár nekem e részben siker reménye nélkül maga a körülmény érzete is elég ösztön volna; szerencsémnek tartom, hogy Isten megáldá annyira törekvéseimet, miszerint éreznem szabad, hogy édes Hazánk megszabadításának mérlegébe, igen fontos, talán elhatározó súlyt vethetek.

Kívánom — de nem reménylem —, hogy a száműzött magyarok közül önlelkiismerete mindenkit azon önérzettel vezessen mindnyájunknak szigorú bírája, a „Nemzet" elibe, hogy ha semmit nem használhatott is, legalább nem ártott a Hazának.

Legyen szíves, Ezeredes úr, ezeket az emigratiónak közgyűlésileg tudomására juttatni; — e levelet azonban magánál számomra megtartani.

Fogadja hazafiúi üdvözletemet

Kossuth Lajos.

*

9.

Cincinnati, 1852. február 17.

Kiss Miklós ezeredes úrnak!

Kedves Ezeredes úr!

Január 23 ki levelét vettem, 's igen köszönöm. — Nagyon sietek, 's azért röviden sokat.

Felvilágosításai igen megőrvendeztettek. — Azonban a salonokat nagyon ajánlom. — Tartózkodás nélkül fordítsa a részbeni költségekre, a mi a küldött 150 fontból egyik destinatióra[42] el késett. — Egy hét alatt küldök többet, hogy fel ne akadjon.

Toulmin Smithnek e levelet kérem átadatni — megszűnik a velei viszony e levél által.

Az emigratióval az ide zárt levelet közölje, de tartsa meg. — Szomorú kénytelenség.

Tudja meg Mazzininál Lemmi hol van 's elküldte e az Orientre szánt pénzeimet — 's mi úton?

H.-től[43] tudja meg, kapta e a 300 fontot, mit experimentumokra[44] küldtem. Mazzini tudja hol lakik.

Vetter nem fog el menni a szándoklott missióba — olly levelet írt — mellyre nem lehetett összeköttetésemet vele meg nem szakítni.

[42] rendeltetésre
[43] Bizonytalan olvasású név, ezért csak kezdőbetűjét közöljük.
[44] kísérletekre

Azon ügyet Maz. kezébe tettem, de nem alkalmazand magyarokat — mert ingatagok, ajánlkoznak 's vagy a pénzt költik el hiába — vagy bajt okoznak — Istenem millyen átok!

Engem mind ez nem confundál. Megyek utamon — és Istennek hála sikerrel — a ki lelkére veheti engem akadályozva Ausztria kezére dolgozni — lássa.

Mogyoródit[45] nem ismerem — ha lehetne benne bízni, elküldenénk Horvát Országba — a végett szóljon a főnökökkel, 's bírja reá, hogy jőjjenek ki az én költségemre — végezni együtt. — Ha velök egyetérthetve — Fiuméből az út szabad volna — azzal a mit itt eszközlök, a siker bizonyos.

Mazzininak adja mutatványul ezen két banknótát — magyar is lesz.

György gazda számára küldök a legközelebbi hajóval vagy 3—400 fontot, tán még hamarébb meg érkezik mint e levél — de ki viszi? — Patakyval sok pénzt küldtem, mind elveszett.

Végeznem kell. Isten áldja.

barátja
Kossuth

*

10.

Cincinnati, 1852. február 20.

Kiss Miklós ezredes úrnak, mint Magyar képviselőnek Londonban.

Tegnap előtti levelem folytán még a következendőket akarom megjegyezni: Az emigrationalis névjegyzék ismeretlen előttem, látom azonban Prof. Neuman[46] egyik leveléből, hogy jelenleg körül belül 25 közlegény tartózkodik Londonban. Ezek természetesen nem tudnak angolul, munkát keresni alig képesek, ha alamizsnából élnek, demoralizáltatnak, máskép pedig meg nem élnek. Jobbnak tartom tehát, hogy ezek Amerikába átszállítassanak, hol a kenyér keresés könnyebb, és az ember betsületes munkája után csak ugyan elélhet; sőt meglehet, hogy oly munkára alkalmaztatik, melynek eredménye a haza javára fog szolgálni. Én egyébbiránt senkit sem kényszerítek Amerikába menni, azokra nézve azonban, a kik átjönni kívánnak, hajlandó vagyok nem csak az átmenetelt megfizetni, — mely a mennyire tudósítva vagyok Londonbul Liverpolnak New Yorkig 7. fontba kerül — hanem számokra még három fontot rendelni, mely nekik New Yorkban volna kifizetendő. Minden

[45] Mogyoródi Adolf a szabadságharc idején századosként harcolt, a bukás után Németországba emigrált, majd Olaszországba ment. Ott az olaszországi magyar légió egyik zászlóaljának a parancsnoka lett őrnagyi ranggal.

[46] Talán Neumann József százados, aki ebben az időben New Yorkban tartózkodott.

személy elszálítása eszerint 10. fontba kerülne; reménylem, hogy a szükséges öszveg, körül belül 250 font, angol barátaink aláírása által is öszejön; a mennyiben azonban ezen souma az ottani adakozásokbul ki nem kerülne, kérném az ottani Committeet, hogy a kiegészítését előlegezze, velem tudassa az előlegezés öszvegét, mi szerint azt innet megküldhessem.

Kossuth Lajos[46a]

Legyen tehát szíves ezredes úr tegye magát összeköttetésbe a Committéeval, különösen Neuman Professor úrral az ügy kivitelére nézve.

*

11.

Louisville, Kentucki, 1852. március 7.

Kedves Ezredes úr!

Testvéreim, kik, ha a mint mindig kívántam és intettem őket, politicai combinátiókba nem ereszkednek, hanem nyugodalmasan meg ülnek csendben — békén maradhattak volna, 's mint szemlélők nekem általam designálandott[47] utakon a haza általános 's nyilvános viszonyairól jelentést téve — a hazának is hasznos szolgálatokat tehettek volna, úgy hallom minden gyermekekkel, férjeikkel, 's szegény jó anyám is -- mind útban vannak külföldre.

Ha megtalálnak érkezni, kérem tessék meg mondani nekik — hogy anyám szűk, de becsületes élelméről, ha kapálnom kellene is, gondoskodni fogok ugyan, de én szegény hontalan, ki magam is csak úgy élek, hogy azt sem tudom egy hó múlva mit esznek gyermekeim, testvéreimről, férjeikről, gyermekeikről nem gondoskodhatom.

Én a mi kevés pénzt irtózatos fáradsággal csinálok — a haza megmentésének előkészületeire csinálom, 's fájdalom, ötödrész annyira sem fog menni, mint kellene.

Ezen pénzt elélni engedni — legyen az emigrátió, legyen családom által — nem szabad.

Tehát pénzre tőilem ne számítsanak. Nincs.

Európában sehol el nem élhetnek — 's Angliában, különösen ott létükkel, még a hazának is bajt csinálnak — mert nem tudnak a levelezésekből, összeköttetésekből ki vetkőzni.

[46a] A levél Hajnik Pál írása, csupán az aláírás származik Kossuthtól.
[47] kijelölt

Americában, *aki dolgozik* — de csak az, el élhet. Zuzi[48] állíthat nevelő házat — a többiek menjenek földet mívelni, dolgozzanak 's élni fognak.

Én nem tudom hogyan jő, de véreim, emigrátió, sőt még a jó emberek otthon is, mind abban az irtózatos balfogalomban vannak, hogy én csak úgy csattantom elé a száz ezereket, 's hogy az csak arra való, hogy mások elköltsék — kevés az olly ember mint ön.

Reám pénzre senki se számítson, sem testvérem, sem senki, csak az, a kit a haza ügyében el foglalok dologgal. — Mert a haza pénze nem az enyém, és én senki számára nem keresek, mint csak a haza javára.

Kérem értesse ezt meg velük, és nevemben tiszteletem mellett kérje meg Croskit Southamptonban (a Consult), hogy ha lehet, Americába ingyen elszállításukat eszközölje — New Yorkba érkezve pedig jelentsék magukat Kingsland Mayornál, hol levelemet találandják, mely nekik tanács leend hogyan kezdjenek.

A mit Ön Bethlennek[49] 's nekem is az emigrátiórul ír, olly lélekháborító — hogy látván, mint akarja utamat állani a *Magyar*, a hontalan Magyar — ha valami, ez lesz az, a mi miatt végre még azt mondom: üsse meg a ménkő a dolgát, miért legyek én mindenkinek a christusa — tegyen a ki mit tud — én abba hagyok mindent — 's megyek nyugodni.

E lesz belőle, ha folyvást bosszantanak — az én vas türelmemnek is van határa.

Aztán vessen számot lelkiismeretével kiki.

Toulmin Smithel öszeköttetésemnek vége. — A sajtó is a kegyed rendelkezésére áll. —

Pénzt kell küldenem György gazdának, vagy 300 fontot — Önnek vagy 150-et — az Orientre legalább 1000-et — mint minden garasra szász lyuk vár. — Mihelyt lesz, küldök: abból Gálnénak[50] lesz assignálva 30 font, Idzikovszkinak[51] 10 font.

Gált siettesse, ha még el nem ment — írja meg mi lesz az Adresse ott, hová legközelebb megyen. —

[48] Kossuth Zsuzsanna Meszlényi Rudolfné a szabadságharc alatt a kórházak országos felügyelője volt, majd a bukás után elfogták, és csak 6 havi fogság után bocsátották szabadon. 1850-ben Pesten iskolát nyitott, azonban csakhamar eltiltották, újból elfogták, 1852-ig Bécsben tartották, majd el kellett hagynia Magyarországot.

[49] Bethlen Gergely gróf, honvédezredes, született 1816-ban, meghalt 1867. december 23-án. A szabadságharc idején szervezte a Mátyás-, később a Kossuth-huszárezredet. Bem parancsnoksága alatt kitűnt a vízaknai és a piski ütközetekben. A szabadságharc bukása után elfogták, de 1850-ben szabadon bocsátották. Később Olaszországban olasz katonai szolgálatba lépett. A kiegyezés után hazatért.

[50] Talán Gaal Sándor honvédezredes felesége.

[51] Idzikovski Tádé ezredes. Kossuth ügynöke és barátja. Ebben az időben Kosntantinápolyban tartózkodott.

A Contraband legénység készen legyen — mert mihelyt *ezt* elrendezte s írt nekem, küldök vagy 10.000 darab portékát — készen van, csak az ő tudósítását várom.

Az új minisztérium ugye megbukik? — A munka tér most itt van — nem Angliában — ott csak a választás tekintetében kell a sajtóban hatni azon kérdést, hogy a külpolitica a mindent abszorbeáló[52] kérdés, 's Anglia bizonysága az Európai szabadsággal van.

Erre egy kis útmutatás lesz *tegnapi* beszédem — mellyet jövő hajóval veszen. —

Cincinnati beszédemből átláthatandják, hogy én senki bizodalmára vagy megbizatására, sem hivatalos állásra nem támaszkodom — hanem csak magam személyes activitására.

A hajó indul, végeznem kell.

Isten áldja!

Kossuth

*

12.

Newark N. I. 1852. április 22.

Colonel Nicolas Kiss.

Cher Colonel.

En route pour Boston, et ayant pour le moment épuisé mes fonds je ne puis Vous envoyer d'argent. Avec le premier bateau je Vous enverrai des ordres et d'argent aussitot que je puis. En attendant allez chez M. Mazzini et montrant cette lettre demandez lui £ 30 pour Madame Gál, qu'elle puisse vivre pour les trois mois prochain a comte du 1er Avril. Si Vous avez quelque depense *très pressante*, M. Mazzini aura la bonté de Vous les avancé aussi, Vous le rembourserai du premier argent que je Vous enverrai.

En aucun cas ne donnez aucune mission pour M. Rozsafi.[52a]

Votre
L. Kossuth[52b]

[52] elnyelő

[52/a] Rózsafi (Ruzicska) Mátyás, hírlapíró. 1828. november 29-én született Komáromban, meghalt 1893. május 6-án New-Yorkban. Világos után a komáromi várőrség katonájaként külföldi menlevelet nyert. Kezdetben Kosuthtal Kiutáhiában tartózkodott, 1851-ben Londonba ment, majd 1858-ban Amerikába, ahol farmerként telepedett meg. Részt vett az abolicionista háborúban, majd később magyar újságot alapított Washingtonban.

[52/b] A levél Pulszky írása, csupán az aláírás származik Kossuthtól.

Newark N. I. 1852. április 22.

Kiss Miklós ezredes.

Kedves ezredes!

Utban vagyok Boston felé s mivel pillanatnyilag minden pénzalapom kimerült, ezért nem tudok Önnek pénzt küldeni. Az első hajóval elküldöm Önnek a rendelkezéseimet és mihelyt módomban lesz, pénzt is küldök. Addig is menjen el Mazzini úrhoz és megmutatva ezt a levelet, kérjen tőle 30 £ -ot Gálné számára, hogy legyen miből élnie az április 1-től számított elkövetkezendő három hónapban. Ha Önnek *rendkívül sürgős* kiadásai vannak, Mazzini úr lesz olyan szíves előlegezni azokat is, mert Ön az első pénzből, melyet küldök, visszafizetheti.

Rózsafi úrnak semmilyen esetben, semmilyen megbízást ne adjon.

Az ön
Kossuthja.

*

13.

Boston, 1852. május 7.

Kedves barátom.

Mult postán küldtem 200 fontot — a Massachusetsi legislátió[53] actái elmaradtak — most küldöm. A Resolutiók[54] elfogadtattak mindkét házban.

Küldök Lemminek egy levelet. — Sürgető.

Talán Isten megszabadítá testvéreimet 's szegény öreg anyámmal útban vannak. — Ha Angliába érkeznének, újra érzékenyen kérem, Crosqui úr által ügyekezzen nekik szabad passaget[55] eszközölni. — A Követnek is írok iránta az ide zárt levélben, melly különben is sürgető. Csak jőjjenek ide, Anyámról gondoskodom — a többieknek pedig előkészítem az utat, hogy becsületesen élhessenek illendő munkájuk után — N. Yorkban Kingsland Mayor úrnál jelentkezzenek.

Igen sietve

Szíves barátja
Kossuth.

*

[53] törvényhozás
[54] határozatok
[55] átkelést, közlekedést

14.

Boston, 1852. május 10.

Kedves Barátom!

Testvéreim szabadok — mindnyájan, 's Anyám és gyermekeik útban. — Írják, hogy Brüsselben vagy Southamptonban várandják rendelkezésem. — Én pénzt nem adhatok — nincs — de sok tanácsot és utasítást, melly szerint elélhetnek. — Ide zárok egy levelet számukra. — Ennek — okvetlenül kezökhöz kellene jutni. — Kérem szívesen, írjon valakinek Brüsselbe, hogy mihelyt megjőnek, tudósítsák önt, 's akkor küldje nekik a levelemet, hogy el ne tévedjen. — Ha Southamptonba jőnének, ott legyen szíves kezökhöz juttatni — de kezökhöz.

Americába kell jőnniök. Minden krajczár — időzésre vesztegetve — következésteljes fecsérlés.

Jőni, de miként. Szóljon kérem Crosquinak az ingyen szállítás iránt — de sokan vannak, vagy 12 ten! nem hiszem hogy meg tegye mindenkire. — Hát L. D. Stuart útján, vagy a Kormánynál? — igen szegények vagyunk — én nem tudom útjokat megfizetni. — Ha vagy mindnyájan fizetni lesznek kénytelenek, vagy legalább egy része — a férfiak és fiúk — az egészségesek — ne gőzhajón jöjjenek, hanem vitorláson — olcsóbb.

Kapta-e a 200 fontot?

A két váltó, melly ide van zárva, duplicátuma annak, mit mult hajón Lemmihez adressált levelemben küldtem — keleti két ügynököm számára. — Kérem küldje el a secundákat Lemminek — azon figyelmeztetéssel, hogy secundája azoknak, miket 500 dollár pour Szamosy[56], 500 dollár pour l'autre[57] küldöttem hozzá, 's hogy e pénznek az illetők kezeihez juttatása igen sürgetős.

(Sub Rosa[58]) Június végén vagy Július elején Londonban leszek — 's szíves barátsággal szorítandom jobbját hű bajtársi szolgálataiért.

Egyen csudálkozom, hogy nem akadt ember, ki a gaz intrigánsokat[59] a haza érdekében fegyver élére állítsa — végtére ezt is magam leszek kénytelen megtenni. — Ezen csudálkozom.

Massachusets folyvást a bámulatig jó, — de én a bámulatig kínzott.

A Presidentiális Candidaturákat[60] bekell várnom (Jún. eleje), ak-

[56] Szamosynak
[57] másoknak
[58] Bizalmas, titkos
[59] cselszövőket
[60] elnöki jelöléseket

kor dől táborozásom sikere jobbra vagy balra — 's akkor kellend aratni próbálnom, a mit vetettem — eddig csak vetettem.

Isten áldja.

Hű barátsággal
Kossuth.

*

15.

New York, 1852. június 8.

Kedves Ezeredes úr!

Május 14 kei 's 21 kei levelét vettem ma. Aggodalomban vagyok, vette e azon levelemet, mellyet Anyáméknak írtam 's az iránta adott utasításaimat, mert minden egyébről teszen említést, erről nem.

Pedig igen fontos, hogy haladék nélkül siessenek Americába, hogy itt érjenek, — mert ha én el nem helyezem őket, úgy hogy kereshessék élelmőket, koldus bot vár reájok, mit én el nem háríthatandok a távolból, 's itt munka nélkül senki sem él meg.

Azért csak jőjjenek, jőjjenek. Ott úgy sem élhetnek el; minden nap várakozás, pénzbe kerül, 's pénzük nincs — nem lehet.

Mazzininek ide zárok egy igen fontos levelet.

Azt írja, édes ezredes úr, hogy a Newmantól felvett 60 £ legnagyobb részét az én szolgálatomban álló egyének közt kelle kiosztania. Ezt nem értem. Én nem tudok illyet Londonban, 's bár azt tudom, hogy száműzött társaim közt sok az inség, de azt is tudom, hogy én rajtok nem vagyok képes segíteni, 's hogy egy nehány font ide, egynehány amoda, fel emészti mindenünket, és senkin sem segít állandóan. — Ez mind csak eredménytelen palliatív[61]. — Egy garas nélkül megyek Angliába vissza! — Mennyi szükséges Courirt küldhettünk volna Haza, azon több mint 15 ezer pengő ftól, mit az emigratiónak adtam! 's mi haszna belőle a hazának, mi nekik! — S im most ott vagyunk, hogy sem haza, sem H. Országba nem küldhetünk; s ha Angliába megyek, egészen megfogunk akadni.

Már most meg Figyelmessy[62] is azt írja, hogy 30 font adósságot csinált rovásomra, 's hogy családja is jő — 's azt gondolja, hogy mind erről nekem kellend gondoskodni! — Menti magát, hogy nállam ki 's be jártából tudta az emigratió, küldetését — nem az ellene a panaszom, hanem az, hogy mikor vissza jött, fűnek, fának elbeszélte

[61] köpeny, palást, itt segítség.

[62] Figyelmessy Fülöp honvédezredes. A szabadságharc bukása után Angliába menekült Kossuthoz, aki több ízben fontos küldetésre használta. Így 1853-ban Magyarországra küldte, mely alkalommal 3 millió Kossuth-dollárt és proklamációkat osztott szét. 1862-ben Amerikába ment, ahol Lincoln elnök ezredessé nevezte ki, 1865-ben a haditörvényszék elnöke lett.

mint járt otthon — ha nem beszélte volna, meg nem írták volna nekem mások, pedig megírták. Ezért nem használhatom többé semmire. Lásson élelme után, 's ezt csak itt teheti. — 30 £ adósságát kifizetendem, ha lesz miből — ámbár adtak neki pénzt Pesten, amint írják, pedig tetemes összeget.

A Horvát Országba kívánt pár sort itt küldöm — de bajosan hiszem, hogy hasznát vehesse, mert pénzt nem küldhetek — vissza — nincs.

Családomnak nem írok, mert hiszem, hogy útban van ide. Szörnyűség volna, ha nem úgy volna. Azon esetre kérem mondja meg, hogy a mit Bostonboli levelemben írtam, az a szentségtelen kénytelenségnek vég szava. Többet sem nem tehetek, sem nem tanácsolhatok.

Mazzini küldi H.[63] nyugtatványát 190 fontról — igen — de én Massingberd által 300 fontot küldtem e végre? Nem fizették ki? Kérem tudja meg.

Pulszky indul 16 kán, én két héttel később.

Szerencsés látásig

barátja
K.

A Napoleon házra kérem jól szemmel legyen. — Furcsa volna ha együtt csatáznánk Austria ellen — én *ez ellen* az ördöggel is szövetkezem. De ezt ne mondja M. — barátunknak.

[A levélhez a következő német nyelvű ajánlás van csatolva:]

Der Überbringer diesen Zeilen komt von mir. Ich wünsche eine definitive Vereinbarung mit den Führern des Croatisch-Slavonischen Patrioten. — Mögen sie kommen. Eine Unterredung wird alles schlichten. Ich wünsche gemeinschaftlichen Kampf, gegen gemeinschaftliche Unterdrückung. — Wollen die Croatischen Freunde sich confoederiren mit der ungarischen Republic — mögen sie selbst die Bedingnisse wählen — wollen sie sich trennen von Ungarn ganz, und ein unabhengiger Staat seyn, — ich bin bereit auch hiezu — aber gemeinschaftlicher Kampf, gegen den gemeinschaftlichen Tyrannen! Freyheit! Gleichheit! Brüderlichkeit!![64]

New York, den 8t Juni. 1852.

L. Kossuth.

*

[63] Bizonytalan olvasású név, ezért csak a kezdőbetűjét közöljük.

[64] E sorok átadója tőlem érkezik. Végleges megegyezést óhajtok a horvát-szlavón hazafiakkal. Csak jöjjenek. Egy megbeszélés mindent leegyszerűsít. Közös harcot óhajtok a közös elnyomás ellen. Akarjanak a horvát barátok szövetkezni a magyar köztársasággal, akarják saját maguk megválasztani a feltételeket, akarjanak teljesen elszakadni Magyarországtól és akarjanak független álammá lenni, — erre is hajlandó vagyok —, de legyen közös harc a közös zsarnokság ellen! Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!!

16.

1852. augusztus 30.

Edes Barátom!

Igen érdekes levelét igen köszönöm.

De az ifiabb Consin úr nagyon furfangos ember ám. Az teljeséggel nem bizonyos ám, hogy ki lesz a vőlegény. Az Istenért ne legyen vele communicativus[65] — keine avancen — nicht suchen, sondern gesucht werden[66]. Mert az az úr minden oldalra hasonló confidentiát[67] mutat ám, 's elvei közzé tartozik arra helyezni legkevesebb becset, a ki iránt legnagyobb szívességet mutat. Hogy valakit dupírozni[68] akar, dupírozni fog, az bizonyos — az Istenért ne legyen Ön az.

Újságot írok:

1. Az Orosz erőnek erejével zavart akar előidézni a Töröknél, 's aztán vagy mint a legitimitás protectora, vagy mint a kereszténység helyreállítója interveniálni. — A franczia Kormány mindenben kezére játszik — neveli a török embarrasit[69] — veszekszik vele.

2. Persigni itt van. Mit akar? Császárság? vagy Mexico? — erőnek erejével ösze akarnák veszíteni Angliát Americával.

3. Titkos tudósítás érkezett, hogy a franczia Kormány B. és Sz.[70] közbenjárására nevezetes Summa pénzt resolvált[71] évenkint a Magyar emigrationak az ő dispositiójok szerint. Feltétel franczia országban lakni, és szót adni, hogy a fennálló kormány ellen semmibe nem avatkoznak. — Felszóllító levelek érkeztek, de az emigratiót csatlakozásra hívók — természetesen cum successu[72]. — Ma az én pénzemet kunyerálják ki, holnap eladnak másnak, ha fizet. Sokan, de nem mind.

Peczel felszóllítatott, írjon Mau pasnak[73] tartózkodási engedelemért. — Mondják, már meg tette.

4. Iratik Parisból: Oberst Kiss gibt sich grosse Mühe seine Versőhnung zu negociiren. Hatt B. — besucht — gescheitert[74]. Ezt csak reméllem, hogy Kiss Ezr. nem tette! tudja, hogy Kossuth őt erre sem nem kérte, sem meg nem bízta, sem soha megbízni nem fogja. —

65 közlékeny
66 semmi előzékenység — ne én keressek, hanem engem keressenek.
67 meghittséget, hűséget
68 megcsalni
69 zavarát, kényelmetlenségét
70 Feltehetően Batthyány Kázmér és Szemere Bertalan.
71 rendelt
72 jó kimenetellel, jó véggel.
73 A hiányzó betűnél lyukas a papír.
74 Kiss ezredes nagy fáradságot vesz, hogy tagadja a kibékülését. B.-nál tett látogatása kudarcot vallott.

Ambitiosus intrigánsokkal, kik magokat szeretik jobban a hazánál, semmi dolga.

5. Mi ember bizonyos Stanislas Malingne? valami titoknoknak mondják. Apja fő kertész volt Neuillyben — ha igaz.

Szíves barátsággal
K.

*

17.

BIZALMASAN

London, 1854. január 10.

Kedves Ezredes úr!

Karádynak 's gyermekeimnek ma halaszthatatlanul 10 £ -tot kel vala küldenem — egy ismerősöm jelenté magát, hogy ma megyen Párisba 's elviszi — vártam posta indultáig, 's nem jött — 's így hoppon maradtam; este van, többé váltót nem szereztek ma, — 's nehogy gyermekeim a már is késleltetett pénz küldés miatt csak 24 óráig is valamiben hiányt szenvedjenek — kérem, legyen szíves Karádynak 250 frankot előlegezni — a holnapi postával megküldöm.

Minapi tudósítását — bár igen kedvetlen vala — köszönöm. Az én elhatározásaim az által, a mit tudtomra adott Ön, semmiben sem változtak, sőt inkább újabb ingert kaptak azokból „es darauf ankommen zu lassen"[75], ha merik e azon infamitást[76] megtenni — nem olly könnyű lesz, mint gondolják, úgy csak erőszakra lesz szükségük, 's nem fog mehetni olly eclatáns scandalum[77] nélkül, mellynek pulsatiója messze lüktethet el, 's sokan megbánhatják nyugoton, kik illy hallatlanságot mernének Keleten. Velem nem olly könnyen mennek a Coup de mainek.

— Azonban azt, a mire határozatom kivitelében szükségem van — pénzt — nem teremthettem maiglan is. Ön csaknem végreményemet vette el, 's azon perczre juték, hogy hoszas kínszenvedések után az elhatározó pillanatnál látván magamat — vagy egy desperatus[78] lépést kell tennem, vagy azt mondanom „pályámnak vége, tegye más, ha tudja, én nem tudom". — Így vagy úgy, de végének kell lenni, ez állapot tűrhetetlen tovább.

Az Osztrák elleni szándokok sinceritásába[79] teljességgel nem

75 attól függővé tenni
76 becstelenséget, gyalázatot
77 feltűnést keltő botrány
78 kétségbeesett
79 őszinteségében

bízok a Parisi urak részéről — az orosz ellen? lehet, de az Osztrák ellen nem hiszem, ámbár si on ne s'aurait point grise du pouvoir[80] kellene tenniök, különben nem értik érdekeiket és mégsem hiszem, hogy tegyék, ép azért, mert kellene tenniök.

21-ben nem ment be a flotta a Fekete-tengerbe — 10 nappal később igen, de csak egy divisiócska. — Ellenben mikor a Softák zajongtak Stambulban a negociationális Comedia[81] miatt — ugyancsak siettek a gőzösök az Arany Szarvba interveniálni a Sultán mellett. A Cár ellen? oh nem! a törökök hazafisága ellen. — Hehj! ha az Isten meg mentette volna a törököt az angol és franczia barátságtól — már otthon volnánk!

A 700 ezernyi Armada szaporodás, a mint látom, 40 000 nyi recruta behívására reducálódott.

De feltéve, hogy a sok úton híresztelt tavaszi szándok igaz (mert annyi úton híresztelik a Coup d'Etat a l'exterieuret[82] — hogy ép azért humbug, mert annyira híresztelik), miért nem segítene minket a készületekben *bent*, mik csak pénzzel, sok pénzzel tarthatók fel hoszasan, 's még több pénzzel irányozhatók egy bizonyos perczig való várakozásra. — Hogy popularis[83] mozgalomnak mesterei legyünk 's akkor eclatirozhassuk[84], a mikor mi akarjuk, 's nem a véletlen — arra pénz, sok pénz kell — én pedig kimerültem utolsó fillérig.

Szíves barátsággal

K.

Sorsombani osztozási ajánlatát szívből köszönöm 's elfogadom, de jutalomul csak veszélyt, fáradalmat 's tán halált ajánlhatok — ez a mi osztály részünk, de a hazáé: szabadság.

Ha Ön nem lesz ott, kell hogy legyen valaki helyben: jó lesz Schmidegg?

*

18.

12 Regents Park Terrace.

London, 1859. november 7.

Barátom!

Úgy látszik a Tuilleriáknak nincs határozott politicájuk az Olasz kérdés vég megoldása iránt. Ki hagyta a Nagy úr sikamlani a földet lába alul Villafrancában, 's az óta a levegőben balancieroz. Kap-

80 ha nem mámorosodtak volna meg a hatalomtól
81 tárgyalási komédia
82 a kívülről irányított államcsinyt
83 népi
84 akkor indíthassuk el, akkor robbanthassuk ki

kodva jobbra, kapkodva balra, nem csak hogy nem vezeti az eseményeket, de sőt tőllők várja az intést, hogy minő politicára határozza magát — de ösztönei két dolgot sugdosnak fülébe: egyik az: hogy Pápainak kell magát tettetnie, különben maga ellen lázítja a franczia papságot, 's azért a pápa temporalis[85] hatalmát szeretné megóvni: másik az: hogy ha Victor Emanuel király Toscánát, Parmát, Modenát, 's Romagnát egyesíti Piemont 's Lombardiával, bizony még majd igazán lesz valami az Olasz függetlenségből olly fokig, hogy az Olasz függetlenné legyen nem csak Osztrák, de franczia befolyástól is. — E kettő úgy látszik ösztönszerű impressio[86] nálla, de mihelyt eszközölje az elsőt, 's akadályozza a másodikat? arról már nincs határozott politicája, hanem „Micawber" ként várja, míg „something will turn up"[87], a mi eligazítsa? — csakhogy az ösztönöknek is megvan logicájuk, 's így a helyett, hogy hát hagyná az eseményeket fejlődni, miszerint fejlődésökből tanácsot vonjon, fél, hogy ha hagyja majd akként fejlődnek, a mint nem szeretné — tehát egész politicája abban áll, hogy gátolja a természetszerű fejlődést, a nélkül, hogy irányozni merné.

Egy „fait accompli"[88] Turinban, olly szépen át vágná a Gordiusi csomót, hogy nincs ember a világon, ki újra öszekösse. Bevégzett tényekben roppant az erő, még ha roszak is, hát még ha jók! — A király sok tért vesztett habozása által, de minden tér vesztés mellett is, ha még ma feltétlenül elfogadná az ajánlott souverenitást, senki a világon nem interveniálhatna ellene. Ki tehetné? Az Osztrák? nincs pénze, 's a franczia nem engedhetné; a franczia? — moralis lehetetlenség, on peut desirer l'impossible mais on ne le fait pas[89]. — Az Orosz? Porosz? — hiszen világos, mint a napfény, hogy ha már az Osztrák suprematiója[90] meg nem tartható Olaszhonban, inkább érdekökben van Olaszhont nemzetiesen függetlennek, mint franczia proconsulatusnak kívánni. — Az angol pedig már éppen — tehát ki interveniálhatna? Nápoly? non sense[91], — annak sem többe, sem kevesebbe, mint saját trónjába kerülne; — saját seregét is Garibaldi commandirozná egy pár hét alatt.

De Turinban nem mernek, 's miért? mert azt hiszik, hogy a halgatag férfiúnak a Tuilleriákban van határozott politicája, mellyen nem tanácsos keresztül vágni. Pedig nincs.

---

85 időleges
86 benyomás, hatás
87 míg valami meg fog jelenni
88 befejezett tény, megmásíthatatlan tény
89 lehetetlent kívánni lehet, de megcsinálni nem.
90 fennhatósága
91 értelmetlenség, képtelenség

Azonban akár mint legyen is ez: — annyi áll, hogy hazánknak nincs mit reménylenie Napoleontól — Magyarhon függetlensége soha sem volt szándokában — hanem háborúba keveredvén, nem tudhatta hogyan forduland a koczka, 's azért jónak vélte szükség esetére menagierozni a lehetséget, hogy hasznunkat vehesse, de el volt határozva kikerülni ezt, ha csak lehet, mihelyt látta, hogy mi bizony szép ígéretek fejében nem rohanunk a tűznek, ki szedni számára a sült gesztenyét a parázsból — hanem garantiákat kívánunk. — Én nem utasítám visza a kinyújtott kezet, — különben a Nemzet 's a história azzal vádolt volna, hogy ha elfogadtam volna, — Magyarhon közre munkálásáról biztossá téve, Napoleon nem kötött volna fél békét, 's nem állott volna meg az Osztrák hatalmának teljes megtöréseig, mi M. Ország függetlenségét feltételezi, — 's én hogy bizonyíthattam volna be az ellenkezőt? — Azért elfogadtam, de olly feltételek alatt, mellyek megóvtak attól, hogy hazánk legyen az áldozat, 's a kimenetelt ezen alternatívára[92] szorították: vagy szabaddá leszen hazánk; — vagy be lesz bizonyítva, hogy függetlenségét Napoleontól hiában várja.

Az utóbbi, a mi megtörtént. — S mi a tanuság? az, hogy törni ugyan nem kell, de nem is kell a napkeltét nyugotról várni — nem kell magát Napoleoni segély álreményeiben tétlenségbe ringatni.

Egy reményünk van. Nagy eredmény: „a Nemzeti felébredés hon."

De ez kötelességeket róv reánk itt künn. Orientálva kell lennünk a lehető opportunitások[93] iránt — miszerint felhasználásukra készen legyünk.

Két hely van, melly e részben munkásságunkat igényli: A Kelet — és Olasz Ország.

Nagyon érzem annak szükségét, hogy az Olaszhoni tényezőkkel intime rapportban[94] legyünk — ollyanban, mint Cavourral valánk.

— Egy részt nem csak gyanítnunk, de tudnunk kell a vezérek merre, 's minő compassal hajóznak; miszerint megítélhessük, mi a teendőnk — más részt minden esetre érdekünkben áll, hogy az Olasz Nemzetiség minél sikeresebb consolidatiot nyerjen — 's ha érdekünk nem találkoznék is; érzelmeink, testvéri vágyaink, sympathiáink találkoznak. — Aztán Turinban haboznak, 's a hol habozás van, egy okos,

[92] kettős lehetőségre
[93] módozatok, lehetőségek
[94] meghitt kapcsolatban

biztató szó alkalmas perczben nagyobb lökést adhat, mint szerénységünkben gondolnók. — A királyal minden esetre jó lábon állanunk kívánatos. — Van alap, mellyen tehetjük. — Austria mindenesetre kérlelhetetlen ellensége marad — mellyel előbb utóbb mérkőznie kellend, — ha nem mindjárt is — Garibaldival pedig 's Cavourral a barátságot okvetlenül cultiválnunk kell.

Irtam Teleki Laczinak[95], nem akarna e Turinba menni? — Genfbe irtam — nem kaptam választ, — 's így gyanítom, talán másutt van — nem tudom hol.

Az érdekek pedig naponkint sürgetősbek.

Azért engedjen egy kérdést: ha Laczi nem menne (tudom: ez elsőségi regarde[96] — mind czélszerűségében, mind illedelmében egyet ért Ön velem) — nem volna e Ön hajlandó egy pár hétre Olaszhonba rándulni?

Ön megtiszteltetést nyert a királytól; igen természetesnek találtatnék, hogy Ön azt személyesen megköszönni megy.

'S aztán, ha ezt már tette volna is, Ön egy Magyar Dandárt vezényelt — igen természetesnek találtatnék, hogy a Magyar Nemzeti igazgatóság elnökétől Ön megbizatik, annak nevében köszönetet mondani a Legio iránti szívességért — 's kijelenteni mély sajnálkozásomat a felett — hogy a boldogtalan Villafrancai fordulat váratlan rögtönössége — kapcsolatban a hős királynak távollétével a táborban, mellynek nem csak vezére, de dísze is volt, megfosztott engem a lehetségtől, Ő felségénél mély tiszteletem adóját személyesen le tenni, 's őt biztosítani, hogy érdekeink közösségétől át lévén hatva, nemzeti büszkeségünknek fogjuk tartani, a hős király vezényletét követve egy tábort képezni az Olasz Nemzettel a közös ellenség ellen, 's hogy nekünk csak alkalom kell, e készségünket tettleg bebizonyítni.

Ennyi alkalmas bevezetésül. — Aztán természetesen következnek nézeteimnek a helyzetről közlése — a hazánk állapotjáról értesítés — 's a kérdés: tekintettel a kétes jövendőre — lehetünk e valamiben a királynak 's az Olasz ügynek szolgálatára? — 's biztossá tétele a Királynak részemről a Nemzet nevében, hogy reánk minden körülmények közt számolhat mind: mert érdekünk egy, — mind: mert a Magyar szeret hálás lenni: pedig mi neki hálával tartozunk.

Aztán orientálni kellene magát Cavour attitude[97] -jéről — vele rapportba lépni, — megújítani neki azt, mi Turinban hozzá utolsó szavam volt: hogy számítson, hogy számíthat reám — elmondani néze-

[95] Teleki László született 1811. február 11-én Pesten, meghalt 1861. május 5-én ugyancsak Pesten. 1848-ban Párizsban képviselte Magyarországot. A szabadságharc bukása után az osztrák hadbíróság halálra ítélte. 1860-ban egy drezdai látogatás alkalmával a rendőrség elfogta és a szász kormány kiadta Ausztriának. 1861-ben önkezével vetett véget életének.

[96] figyelem

[97] magatartásáról, viselkedéséről.

teimet a helyzetről (miről ha kell, majd még írok), oda vinni a dolgot, hogy a rapportban maradás tanácsosságát belássa; — 's irányát kérdeni arról, hogy mit tehetünk a köz ügyre — vagy mire kell készülnünk.

Végre: Kirándulás Florenczbe — Parmába — Modenába — 's Garibaldihoz — jó viszonyba lépni velök — megtudni irányaikat, szándokaikat, biztosítani készségünkről — 's a feltolakodási színt gondossan kerülve, nekik ajánlani, hogy akár itt munkás leszek, ha mit javukra tehetek — Kormánynál, a parlamentaris notabilitásoknál[98], közvélemény és sajtóban; — akár pedig, ha jónak vagy tanácsosnak látják, Olaszhonba személyesen is kész vagyok el menni.

Mit mond ez eszméhez? Válaszát kérem 's hazafiúi üdvözlettel 's tisztelettel vagyok

barátja
K.

Látja e a Herczeget? ha találkoznék vele, említse, hogy eddig halgattam mais cette position devient intenable[99] — ha befolyásomat nem akarom (nem akarom pedig) elveszíteni, szóllanom kell, különben ellenségeim mindig bátrabbá lesznek a rágalomban, barátaim pedig nem tudják magokat tájékozni.[100]

*

19.

London, 1859. december 4.

Sok boldog és szerencsés Miklós napját kívánok.

Kérem adja át az ide zárt levelet Ihásznak.

Irtam Teleki Laczinak Ön véleményével is megegyezőleg Turin iránt.

Várom válaszát.

Öntől pedig várom az ígért tudósítást Parisból.

Szíves üdvözlettel

barátja
K.

*

[98] a parlamenti jelességeknél, kitűnőségeknél.
[99] azonban ez az álláspont tarthatatlanná válik.
[100] E levél megjelent Kossuth emigrációs iratainak II. kötetében. (310—313. l.)

20.

12. Regents Park Terrace,

London, 1859. december 23.

Kedves Barátom!

Adjon Isten boldog Karácsont, s jobb esztendőt a hazának.

A magyar sereg legénységének besorozása, még pedig Strafkompániák[101]-ba besorozása iránt (mert Eszék ezt jelenti), mint szinte a tisztekké előléptetett altisztek haza nem érkezése iránt, panaszt tettem Párisban azon adatok nyomán, miket Ön szíves volt közleni. — Ugy értesíttetem, hogy a Nagyúrnak beadatott, s hogy figyelmet ébresztett. — Igértek választ, — de még nem kaptam. En attendant[102] azt izenik, ha egy párt a haza nem érkezett altisztek közül névszerint megtudnánk nevezni. — Nem tehetne ez iránt lépést otthon? A tudakozódás csak úgy ígér sikert, ha a felszóllítandó tudja ki iránt, s hol kell kérdezőskednie. — A saját Dandára belieknek lajstromát bizonyosan bírja. Ihásznak[103] pedig írtam, hogy az ő Dandárabelieknek név és lak lajstromát küldje egyenesen Önhöz. — Lehet, van módja levelet írni haza, lehet, valaki megfordul Párisban hazulról, ki megbízható. — Ha meg tud valami e tárgyra vonatkozót, legyen szíves Péter urat azonnal informálni; mindenesetre pedig nekem úgy saját, mint az Ihásztól veendő név 's lak lajstromot (csak az előléptetett altisztekét értem), hogy én is tehessek lépést otthon. — Nagy lármát csinálunk a dologból, ha kell, de positive adatinknak kell lenni.

Legutóbbi barátságos levelének vétele óta több levelet váltottam T. Laczival — igen bőven, igen részletesen le írtam neki nézeteimet a helyzetről, az Olaszhonbani teendőkről, felállítván úgy a „kívánatos jót", melly felé törekedni kell, mint practicumokat, miket azon irányban elérhetőnek hiszek, 's sok okot hoztam fel arra, hogy O menjen Turinba, többek közt Ön nézetét is említém. — Szíves volt válaszaiban; osztozik nézeteimben, de végre is mint sok gondolkodás eredményét adja, hogy nem vállalkozhatik menni, — hanem igen is jónak, sőt szükségesnek tartja ő is, hogy Ön menjen.

Tehát visza kell térnem a kérdésre: meg teszi e az áldozatot, hogy elmegyen? — A küldést naponként mulaszthatatlanabbnak látom. Kérem határozott becses válaszát — ha az, mint óhajtom,

101 büntetőszázadok

102 Addig is

103 Ihász Dániel született 1813-ban Démen, meghalt Collegna al-Baracconeban 1881. április 10-én. A szabadságharcban ezredes lett. Az emigrációban Kossuth hű kísérője volt. Egy ideig az olaszországi magyar légió parancsnokaként harcolt az olaszországi brigantik ellen.

igenlő lesz — akkor közleni fogom Önnel is egész terjedelemben nézeteimet.

Tartson meg becses barátságába, 's fogadja viszonzásomat 's legszívesb üdvözletemet

barátja
Kossuth.

*

21.

Bizalmas.

12. Regents Park Terrace,

London, 1860. január 11.

(Akalály jött közbe, csak Januar 13 kán végezhettem be.)

Kedves Barátom.

Thouvenel[104] kinevezéséből következő „latus per se"[105], hogy ha már Ön Olaszországban volna is, vissza kellene Párisba sietnie.

„Les évenements marchent vite de nos temps. Je ne crois plus au Congres à present mais les affaires n'en iront pas plus mal; au contraire"[106] — stb.

Ezek a herczegnek legújabb szavai.

Szükségesnek látom, hogy Párisba ránduljak. — Mikor? 's ha e? az a választól függ egy levélre, mellyet a mai posta viszen.

Január 7 kei levelének utóirata fontos kérdést vett fel — felelek reá — sapienti pauca[107] — de mi előtt felelnék, egy pár megjegyzést a (köszönettel vett) két honi levél tartalmához.

Iratik. Lemásolás után visza küldöm.

Az első csak két dolog miatt nevezetes. Az egyik: hogy úgy látszik ritkán látnak otthon küllapokat. Azt veszik észre: hogy „már a külföld figyelmét is magára *kezdi* vonni a Magyar ügy" midőn a tény az, hogy nincs lap a Continensen, 's Angliában, melly több mint két holnap óta nem foglalatoskodnék a Magyar üggyel — 's 75 lapban ügyünk állandó rovatot képez, mint „question brulante"[108], — a Timesben is — míg a levél író csak két Timesi czikket látott, — azt sem a legfontosabbat, 's *nekünk* újságul írja meg, mit ír a Times.

[104] Thouvenel Eduard Antoine, francia államférfiú. 1860-tól 1862-ig külügyminiszter volt. Nemeskéri Kiss Miklós házassága révén sógorságba került vele. E kapcsolatot igyekezett Kossuth felhasználni a magyar ügyek kedvező irányítására.

[105] magától értetődő dolog

[106] Korunkban az események gyorsan gördülnek. Én most már nem hiszek a kongresszusban, de ettől az ügyek nem fognak rosszabbúl menni. ellenkezőleg — stb.

[107] a bölcsnek kevés

[108] égető kérdés

— Úgy látszik nem ismeri, mi történik az Európai sajtóban hónapok óta, — még kevésbé látszik tudni, hogyan van az, hogy az történik. — A tanulság az, hogy a levél író nincs a titokba avatva *otthon.* — Kötelességünk hát irányában respectálni az otthoni vezérek discretióját. Ők tudják miért nem avatták be. Talán mert nem tartják olly halgatagnak, mint a minő jó hazafi.

A másik nevezetes az, a mit a mai nap lehetségeiről Debreczenben mond; — szinte megrezzentem bele, hogy valami meggondolatlanság történhetik ott.

De a másik levél nem mondom hogy megnyugtatott, hanem végtelenül megszomorított volna, ha nem látnám, hogy a mi kedves jó barátunk nem tudja hanyat ütött az óra otthon. — Az egész levél D. Ferkó[109] könyöke által van inspirálva[110] a Cassinóban. — Mondja is: „mi várhatunk."

Jaj! édes Barátom: ha a dolog úgy állana, hogy *most* midőn V. E.[111] *ha* támadna, többé nem Piemont kis seregével, hanem 12 millió olaszból könnyen kiállítható 200 ezernyi rendes sereggel támadna, 's támadna bizton attól, hogy *ellene* nem lesz német interventio; — most, midőn az Osztrák seregében nem bízhatik többé, midőn pénze nincs, 's nem is tud azt teremteni, midőn (mint a levél író is mondja) minden tartománya elégedetlen, Nemzetünk pedig annyira *egy,* mint nem volt soha, 's tán többé nem lesz soha; — ha mondom még illy körülmények közt sem elég volna neki opportunitásul egy olly Olasz háború, mellynek érdeki kénytelenségében fekünnék, hogy ha magát meggyilkolni nem akarja, tőlünk külön nem válhat (nem úgy mint N. — Villafrancánál, kitől ép azért kellett garantiáknak insistálnom[112], mert ő nálla nem volt öngyilkosság kérdése a mi elhagyattatásunk — figura doceť[113]) — hanem még ekkor is egy franczia Armada kellene nekik! — akkor nem maradna más, mint Jóbként átkot mondani 's meghalni — mert arra a franczia Armádára ugyan átkozottan kevés a kilátás.

De nem úgy van. — Hazulról jött legújabb 's *hiteles* híreink éppen merőben ellenkezők. — Nincs beavatva.

K. L.[114] azt ugyan nem fogja tenni, hogy a Magyar Nemzeti ügyből „sectarius protestans gravament"[115] csináljon az Angol közvélemény tribunalja[116] előtt.

[109] Deék Ferenc
[110] sugalmazva
[111] Victor Eménuel
[112] ragaszkodnom
[113] amint az ábra mutatja
[114] Kossuth Lajos
[115] protestáns sérelmet
[116] ítélőszéke

Én megtettem a lépéseket, hogy legyenek Meetingek, helybenhagyást és sympathiát szavazandók irántunk 's a Nemzeti akarat elleni interventio inadmissibilitását[117] hangoztatandók — 's e Meetingekhez a protestáns ügy is hozzá járuland, mint emeltyű — de protestáns gravamenné nem süllyesztjük a Nemzeti függetlenség ügyét. — Azt pedig tudjuk, hogy Anglia a Istennek minden protestánsáért sem húz ám kardot.

Én nem veszek személyesen részt a leendő Meetingekben, mert nem K. L. agitatioja, hanem az Angol közvélemény pronunciamentója a desideratum[118] — 's ennek önkénytesnek kell látszani. — De per se kezem benne lesz, sőt én indítom meg a kezeket. — Egy levelem e napokban meg is fog jelenni a lapokban — tán éppen ma nyomtatják Glasgowban. — Annyi eszem nekem is van, hogy említem az „escroqueriet"[119], s büszkeségemnek tartom hódolva hajlani meg a Magyar Cath. Clerus magasztossága előtt — de a bizalmi férfiakat — agitationalis eszközül bizony nem használjuk — ezt a szalmát csépeltetjük már 75 Európai lapban hat héten át.

A postscriptum[120] a legionariusok szabadon bocsátása iránt nagyon érdekes. — Úgy látszik nem hiában írtunk Párisba — mert bizony nem tudnám mi más eszközlé ama „mutatio consilii in melius"[121].

De csak biztassa Ön őt, hogy járjon e dolognak utánna.

Már most én közlök Önnel *confidentialiter, igen confidentaliter*[122] némelly legújabbakat hazulról. — Mert Önt fontos befolyásra látom hivatva Párisban, Önnek tehát ismernie kell az állást; — 's nekünk, ha válat válhoz vetve akarunk egy jót lökni a kövön, egymással mindent közlenünk kell, a mi tájékoz *(ama levélnek lehangoló határozatlanságát kérem az Istenért se említse senkinek).*

„Az otthoniak egy emlékiratot akarnak, nem a Congressus elé, nem a fejedelemhez, hanem a közvéleményhez intézni — abban határozatlan óhajtások és panaszok helyett positivumot akarnak felállítani, azon *minimumot* megismertetni, mivel *jelenre* megfognának elégedni; a jövőre magukat semmire sem kötelezvén."

„E *minimum:* Magyar Ország territorialis egysége, integritása, oda értvén Erdélyt 's Horvát Országot etc., etc. — Régi constitutiónknak, autonomiánknak[123] feltétlen visszaadása, úgy miként az 1848 ki Országgyűlés liberalis intézkedései után állt; Austria 's Magyar Ország közt csak a pragmatica sanctio által megállapított kapocs maradván fell."

117 megengedhetetlenségét
118 kiáltványa az óhaj
119 csalást
120 utóirat
121 gondolkodás jobbirányú megváltoztatását
122 bizalmasan, igen bizalmasan
123 alkotmányunknak, önkormányzatunknak

„Egy illy emlékirat eszméjében az egész Aristocratia kivétel nélkül, 's a középrendnek túlnyomó száma *de facto*[124] beleegyezett — 's az otthoniak reá 24000 aláírót garantiroznak."

„Azonban mielőtt határoznának, véleményemet akarják hallani." Az én véleményem ez:

24000 aláírás nagy dolog, mint demonstratiója[125] a jelen állapottali elégedetlenségnek; — de az egész eszme, mint basis gyakorlati transactióra[126], sikertelen, — mint vég megoldási programm, fonák, a közvéleményt tév útra vezető; — a függetlenségi harczot 's függetlenségi nyilatkozatot desavouirozza[127] — a jövendőt compromittálja — 's impoliticus.

Sikertelen: mert ugyan csak erős dosis ultra vérmesség kell hozzá azt álmodni, hogy a 48 ki alkotmányt egy papír argumantumnak engedve megfogja adni azon Osztrák — a ki lázzításhoz, hitszegéshez, fegyverhez 's megalázó kül segély kikoldulásához nyúlni nem átallott, hogy azt elrontsa.

Tehát practikus siker nem várható.

Én 11 év óta állok a világ előtt, mint képviselője az alkut kizáró függetlenségi elvnek — tehát semmi kigondolható esetben nem járulhatnék, nem járulandok transactióhoz — de ha józanul képzelnem lehetne, hogy illy lépés visza szerezheti hazánknak a 48 ki alkotmányt — annyira tudom érezni, mi nehéz azt tűrni, a mit véreink tűrnek, hogy kész volnék lemondani a reményről, hogy akár élve borulhassak még hazám szent földére, akár holtan aludjam keblében, 's azt mondanám: fogadjátok el, 's áldjon meg az ég vele, ha megtartatik; használjátok eszközül a vég megtorlásra, ha megcsalnak.

De nem lesz sikere — nem lehet, sem az Osztrákra, sem pedig akár melly Külhatalomra, olly értelemben, hogy egy kézben a 48 ki alkotmányt, más kézben a kardot tartsa az Osztrák elibe, e szóval: *„válasz"*.

Tehát minden lehető haszon nélkül tennék ki magokat üldöztetéseknek az aláírók. — 'S valóban, ha van 24 000 olyan Mágnás és középrendű egyén, ki el van határozva nem gondolni azzal, hogy üldöztetést hívjon fel maga ellen, sokkal nagyobb és sikeresb dolgot tehet az, mint a szándoklott emlékirat.

Impoliticus is az: A függetlenségi nyilatkozat alapján van Magyar kérdés Európában. Illy emlékirat után nem lesz, — jobb vagy roszabb administratio kérdésevé süllyed alá. — Két világrész sympathiájának nyilatkozatait gyűjtém ösze azon alapon, hogy a Magyar az Osztrák-

[124] ténylegesen
[125] szemléltető bizonyítéka
[126] mint alap gyakorlati tárgyalásra, megegyezésre
[127] megcáfolja

kal nem alkuszik, nem alkudhatik; — mit fog mondani, ha most meg kéretlen kérdezetlen azt mondaná a Nemzet színe, hogy ő bizony szívesen alkudnék? — N. Császár alkudozgatott velünk, mert az vélte olly elem vagyunk, mellyre az Osztrák ellen számolhat, — a velei jövendő viszonyunk mindig is csak ez alapon lehetséges; — szűnjék meg hinni, hogy coalitio esetében (mellynek az Osztrák részese leend reánk számolhat — 's nincs többé ok, mellyért velünk csak szóba is álljon. Pedig illy manifestatio[128] hitét megszüntetné. — Nekünk kívánnunk kell, hogy az Olasz keztyűt dobjon az Osztrák elé; — ha nem teszi, bizony sokat fog nyomni elhatározásában az, hogy a Magyarra számit — vegyük el e hitet kebléből annak kijelentésével, hogy mi bizony megis alkuszunk, ha lehet; — 's hideg vizet öntünk úgy sem igen lobogó harczkészségükre, — 's nem lesz háború. —

'S van még egy fontos tekintet. — Ugyan azok, kik azt adják tudtomul, hogy az Aristocratia 's középrendi többség illy emlékiratra hajlandó — őszintén tudtomul adják azt is, hogy a nép harczolni akar, nem alkudozni. Így írnak:

„A nép végetlenül el van keseredve. Nyiltan így beszél: Mit várjunk tovább? — mondják, hogy mindenütt béke van, — tehát nincs készen a német harczra, mint készen volt múlt tavaszkor — hát most volna ideje felkelni. — Azt is mondják az urak, hogy sok a katona, de mi sokkal többen vagyunk, 's *ha 10—20 ezeret leölnek is közülünk*, a többi kapával ásóval is főbe veri a katonát."

Így értesülvén azoktól, kik az emlékirat pártolói, okom van hinni, hogy a tömegek józan tapintata nem vágyik alkudni a bitorlóval. — 'S mert olly gyönyörű az egység most Nemzetünkben, hogy az egység maga egy jövendőnek záloga — azt mondom: 's az Aristocratia érdekében is, mondom: nem kell az egységet impracticus kísérletekkel koczkáztatni.

'S ha mégis ad salvandam animam,[129] megakarnák 24 000 en kísérteni az alkú nyilatkozványt, hogy azt mondhassák majdan Európának — megkísérlők ezt is a béke kedvéért — nem halgata reánk a dynastia — nem marad más választás, mint kard vagy szolgaság" — úgy inkább tegyék petitio[130] alakban ben, — mint emlékiratilag kün — mert amugy nem hozza tévedésbe a világot, nem ad fel múltat, 's nem compromittálhat jövőt — mert hiszen petitióban nem lehet decheánce[131]-ot követelni, az természetes.

Azt felelik: elvök nem nyúlni petitiohoz soha.

Annál jobb — mondom én — hát hagyjanak fel az alkú halva született eszméjével.

128 tüntetés, nyilatkozat
129 a lélek megváltására
130 kérelem, kérvény
131 trónfosztást

Tehát felkelljenek? kérdik.

Feleletem az: midőn arról van szó, hogy külföldi segélyre támaszkodva mi szóllítsuk felkelésre a Nemzetet, szigorúan ovatos voltam 's leszek a biztosítékok keresésében, hogy a Nemzet megne csolódjék abban, a mire támaszkodott.

De midőn azt mondjátok: „mit várjunk? bizzunk magunkban, sokan vagyunk, — 10—20 ezeret levernek közülünk, a többi kapával is győz", akkor én sem ingerelni, sem tartóztatni nem akarlak, — vessetek számot erőtökkel, határozotságtokkal 's a körülményekkel — tietek a határozat, enyim a követés — 's ha harczra határozzátok el magatokat, tudassátok velem. Kötelességeim lesznek iparkodni teremteni 1) kedvező alkalmat, 2) fegyvert, 3) biztosítékot, hogy nem lesz interventio. — 'S aztán osztozni veszélyeitekben.

*

Ezekből ismerni fogja Ön a helyzetet — a mint most áll. — 'S ezekben miket mondék, sok van feleletül szolgáló kérdéseire. Az utasításokban ezekre szorítkozhatom.

1. Mi elégíthetné ki békés reform útján a Nemzetet? kérdi Ön. — Ha nem kérdik ezt Öntől, nem tartom tanácsosnak, hogy ezt eléhozza az új Ministernek, vagy akárkinek. — De ha kérdik: a felelet az: a Magyar gyűlöli az Osztrák házat engesztelhetetlenül, de a szenvedés olly nagy, hogy ha az Osztrák a historiai alapra viszatérve, az ősi alkotmányt úgy, a mint királyi sanctio mellett 48 ban reformáltatott, 's az ország territorialis épségét helyre állítná — a Nemzet *ma még* alkalmasint inkább megnyugodna abban, mint sem hogy fegyverhez nyúljon, — de ezen minimumnál kevesebbel *ma sem* elégednék meg, ha az Osztrák makacskodik vagy terrorizmushoz nyúl — vagy ha háború ütne ki az Osztrák ellen — *holnap* már azon minimummal sem elégszik meg. — *Ez mind tény.* Azért mint tényt megkell mondanunk tisztán, *ha kérdeztetünk* (tudják meg, hogy mi nem ámitunk soha, akár mi légyen is véleményünk). — De ha azt kérdi Ön, kell e iparkodni a Tuilleriákat influencirozni,[132] — hogy comissióként magát szószóllóul vesse közbe, azt mondom: *ne ne,* az Istenért ne — borzalom csak reá is gondolni, hogy a diplomatia kínpadjára húzzák a magyar ügyet. —

2. Kívánja Ön: Közöljem nézeteimet az Olasz ügyre, 's azzal kapcsolatban lévő Magyar ügyre nézve. Nem az itt a fontos kérdés, barátom! mi a mi nézetünk, hanem a nagy, a roppant fontosság abban áll, hogy megtudjuk: mit akar a Császár az Olasz ügyben — akarja e, hogy vele, vagy akár nélküle harcz legyen az Olasz 's az Osztrák között? — Ez a fő dolog: *tudni, tudni, ismerni a Tuilleriák akaratát.* — Ezt tudva van alapunk 's tisztán áll előttünk a teendő mind két

[132] befolyásolni

esetben. — Ezt nem tudva úgy vagyunk, mint a vak, ki nem tudja hová lép.

Két hó előtt nem volt a Császárnak terve — a mi azóta történt, az után ma már lehetetlen, hogy terve ne legyen. Kell lennie, — van. 'S nekünk ezt ismerni kell, minden azon, Hazánk sorsa függ ez ismerettől.

Ha a császár nem akarja, hogy az Osztrák háborúba kevertessék, — úgy nekünk a Tuilleriákban jelenleg semmi dolgunk. — Dolgunk másutt van — dolgunk abban az irányban van, hogy Osztrák mentő politicája ne sikerüljön.

Ha akarná, de nem úgy, hogy maga is újra bekeveredjen a háborúba — a feladat az, megsúgatni vele Turinban, hogy nem lesz ellenére, ha az Olaszok Velencze felszabadítását munkába veszik. — *Ez a legkevesebb kedvezés.*

De erre is némelly előzmények kívántatnak részéről. Nevezetesen: hogy ne hagyja az Olasz ügyet enthusiasmust gyilkoló provisoriumban[133] — melly különösen Modenában contre revolutióra[134] fog vezetni „Tous les paysans sont duchistes".[135] *ez tény.*

Ha már Congressusra határozta magát, hát tartsa meg, de a külinterventio inadmissibilitásának[136] 's a *„le Pape et le Congres*[137] programnak alapján. (de Congressust tartani hiba, mert ha valami jót tenne az, hiba: „donner en partage le merite du bien, qu'on aurait pu recueillir seule[138] — ha roszat tesz, annak minden odiuma[139] reá háruland, „mert" c'est lui qui'est le maitre de la situation.[140]

Ha pedig ki akar buni (mint ki kellene akarni buni) a Congress tartás alul: rien de plus facile[141] — csak írjon egy nottát[142] a meghívottaknak: ha akarnak e egybegyűlni a „le Pape et le Congres" elvei alapján? Lesz ki hozzá áll (az Angol 's Porosz) — 's ez nyert terrenum[143] a további lépések logicájához. — Lesz ki hozzá nem áll (Osztrák, Pápa, Nápoly) 's ezzel vége van a Congressusnak, — ekkor pedig logicus lépés: egy diplomaticai note Circulaireben[144] kijelenteni — hogy hát ő tovább nem mehet, — most már a herczegségek 's a Romagna dolga akaratjukat definitive[145] kijelenteni — ő azt respec-

133 lelkesedést gyilkoló átmeneti állapotban
134 ellenforradalomra
135 Minden paraszt hercegpárti.
136 megengedhetetlenségének
137 a pápa és a kongresszus
138 átadni valakinek az érdem egy részét, amit egyedül is betakaríthatott volna
139 gyűlölete
140 ő a helyzet ura.
141 mi sem könnyebb
142 jegyzéket
143 terület
144 diplomáciai körjegyzékben
145 véglegesen

tálni fogja, 's kül interventiót ellene nem enged. — A nép megszavazza még egyszer az Uniót Piemonttal — 's ha ezt a Tuilleriák elismerték — nyert perünk van, mert ekkor az Osztrák elleni háború valószínű. — *Bizonyos* volna, ha nem csak azt izenné confidentialiter Turinba, hogy nem lesz ellenére, ha az Osztrákot megtámadják, hanem azt, hogy j'ai fait le mien, c'est votre tour à prèsent entendez vous avec les hongrois et faites de vous garantie contre l'intervention etrangere."[146]

Az *ideálja* a jónak természetesen az volna, ha maga is újra megakarná kezdeni a harczot. — Okot reá könnyen talál (maga Velencze állapotja elég — mert nem adott neki az Osztrák nemzeti administratiót, mint N. Császár programmul állított fel nyiltan a világ előtt) — — de én ezt, most legalább pium desideriumnak[147] tartom. — A ki egy Solferino Strategiai előnyét feladja — az nem kezd ab ovo[148] háborút.

Azonban ha oda tudja Ön Thouvenelt bírni, hogy a Császárnak mindig kedvezőleg szóljon a Magyar ügyről — mondhatlan nagy szolgálatot teend a hazának. — „A Magyar Nemzet függetlensége minden antibonaparticus Europai Coalitiót lehetetlenné teszen. Nincs nemzet Európában, melly annyira méltó volna a Császár pártolására, mint a Magyar — nincs, melly megbízhatóbb 's hasznosabb aliirtja[149] lehetne a Continensen — a keleti kérdésnek Franczia politicai szempontból megoldásához M. hon függetlensége a kulcs, (ha valaki, Thouvenel érti a keleti kérdést) — a Német ellen „flanken Stellung"[150] — 's aztán hős Nemzet 's milly gyönyörűen érett! — még papsága is!! — és nem anarchista, nem revolutionalis par profession[151] — nem anti monarchista — és — lám! más népek féltékenyek a franczia Suprematia iránt — még az Olasz is az — de a Magyar nem! au contraire[152] óhajtja. — 'S ha garantiát akar a Császár, hogy a Magyart örökre a franczia politicához kösse — semmi sem könnyebb — ott *lehet* király a Napoleon házból, a nélkül, hogy illy lépés Európai Coalitiót idézne elé — **mert** ha a Magyarok önként, minden parisi pressio apparentiája[153] nélkül illy választást tesznek, senki sem léphet fel ellene — — pedig ő tudja, hogy a Magyarok készek erre, hogy óhajtják — édes örömest, megteszik unanimiter.[154]

146 Én a magamét megtettem, most önön a sor, egyezzen meg a magyarokkal és bitosítsa be magát a külföldi intervenció ellen.
147 jámbor óhajnak
148 eleve
149 szövetségese
150 szárny-, oldalállás
151 nem forradalmi hivatásból
152 ellenkezőleg
153 a párizsi nyomás látszata
154 egylélekkel

— —¹ — Ah! ha ön reá tudja bírni a Ministert, hogy mindig 's mindig illy nótát fújjon a Császárnak — ez már aztán szolgálat volna a honnak, minőt neki minden múltunkban keves ember tett. —

Hihető, a Császár azt fogja reá mondani: „je veux au bien aux hongrois, mais il y a des grandes difficultees."[155] K.-th határozottan annak insistál,[156] hogy sereget küldjek M. honba, pedig én most nem támadhatom meg az Osztrákot, én nem léphetek fel, mint forradalmi propagandista Európa előtt.

A felelet ez reá: nem is kell. K-th insistált annak akkor, mert az Osztrák 600 ezer emberrel ált kétszer compact[157] erőben, — seregébe bízva — 's K-th félt, hogy felséged békét köthet Magyar Ország feláldozásával, mert hiszen M. hon függetlensége nem volt felséged avouirozott[158] programjában — 's valljuk meg — K-th nak igaza volt. — De azóta sokat változtak a körülmények. Az Osztrák katonai prestigenek[159] vége, — hadserege desorganizálva — pénze nincs — minden tartománya elégedetlen — Magyar Ország pedig annyira egy értelmű, hogy dicső látni; *még a Cathol. papság is* (nincs illy nemzet több), e helyzetben okom van hinni, hogy ha az Olaszokkal harczba keverednék az Osztrák, — némi pénz és fegyver segítséget — befolyásunkat Belgrádban 's Jassyban, 's biztosítást az ellen, hogy nem lesz kül interventio — még az ovatos K-th is elengedőnek tartana most. — — Felségednek szóllani kellene K-thal, — már csak azért is hogy[160]

*

22.

Regents Park Terrace

London, 1860. június 14.

Kedves Barátom!

Tudósítását Doktor Fleury iránt szívesen köszönöm. Leányom most orvossággal él, mellynek nevezetes javulást köszönünk, 's orvosa teljes határozottsággal állítja, hogy kevés idő alatt egészsége tökéletesen helyre áll. Szeretem reményleni, hogy a víz gyógyintézetre nem lesz szükség; — ha lesz, persze oda leszünk condemnálva[161] arra drága helyre, hol a gyógyításon kívül egy személy 10 franc napon-

[155] a magyarok javát akarom, de nagy nehézségek vannak.
[156] annak érdekében működik
[157] erős, zömök, itt: kétszer akkora.
[158] elismert, bevallott
[159] hatalmának
[160] A levél végéről 5—6 sornyi hiányzik. Az 1. ponttól (360. l.) közli Kossuth a levelet emigrációs iratai II. kötetének 410—414. lapjain.
[161] kényszerítve, kárhoztatva

kint — pedig mi öten vagyunk — 's együtt akarunk lenni, bár hol legyünk. — Vederemo.[162]

Meghívását szívesen köszönöm. De nem igen reméllem, hogy szerencsém lehessen élni vele. Ha Dr Fleuryre szorulunk — akkor perse onnan nem mozdulhatunk — ha pedig nem, ki tudja merre fordul szekerünk rúdja.

Hanem néhány nap múlva mindenesetre indulni akarunk. — Azért igen szívesen kérem értesítsen, miben van a passus dolga? — ha difficultásokat[163] csinálnak, üsse meg őket a ménykő — töröttnek veszem a barátságot, 's vele a reserve ideje le járt — ha ellenben csak késnek, csak nem jutunk eszökbe, jónak látnám, ha a Herczegnek szólna vagy írna iránta.

Különben is szükségesnek látnám, hogy időről időre látná a Herczeget, — megkérdezné, nincs e valami ízenni, rendelni vagy közleni valója? 's orientálni magát a helyzetről — például most is. Éber[164] azt írja a Timesnek, hogy ha garantirozott Constitutiót ád a Bourbon Siciliának, 's olasz politicát igér — kész e básison alkudni. — Lelkem repugnál[165] ezt hinni, ki Garibaldit nagy korunk egyedül nagy emberének tartom — de Éber jó helyzetben van informálva lenni, 's ha igaz a dolog, vagy ismét egy furfangos politicai fogás, melly a suffrage universel[166] csomó oldásába bízik — vagy gyalázatos pressió — mindenesetre Párisból jő — — de nem, nem hihetem — borzasztó volna — ha ők is megalkusznak, hát még a magyar, az olly alkú sóvár magyar!

Tehát Baden-Badenbe conversatió[167] lesz? — Megmondjam mit fog ott a Nagy úr a Regens fülébe súgni? Ezt: „isolálva van ön a lontinensen, Oroszra, Osztrákra nem számíthat, azokkal jól vagyok, az Angol csak otthon erős defensivában,[168] a Continensen csak úgy, ha van idegen Ármáda, mit pénzen megvehet. — Ön isolálva van. — Nekem a Rénus kell, — alkudjunk, vagy elveszem erővel, 's árát Orosznak, Osztráknak megfizetem a — — Keleten. — Tehát jobb alkudjunk. Victor Emanueltől el vettem Nizzát, Savoit, de Olasz Országot adtam érte. — Adja nekem a Rhenust, Német Országot adom érte — absorbeálja[169] Hannovert etc. etc — csinálja Porosz Országot

162 Majd meglátjuk.
163 nehézségeket
164 Éber Nándor, hírlapíró, politikus, született 1825-ben Budán, meghalt 1885. február 27-én. A szabadságharc idején a külügyminisztérium elnöki titkára volt. Világos után egy ideig Konstantinápolyban volt, majd Angliába ment, ahol a Times levelezője lett. Részt vett az 1853-i keleti háborúban, majd 1859-ben a szicíliai expedicióban Garibaldi mellett. A koronázás után hazatért.
165 ellenszegül
166 választójog
167 társalgás, beszélgetés
168 védelemben
169 kebelezze be

hatalmas Német Országgá — 's legyen Német Császár — — itt a kezem reá."

Porosz: „De mit mond reá az Osztrák?"

N. ha nem alkuszik Ön — az Osztrákkal én disponálok[170] Ön ellen, ha alkuszik, elbánunk együtt az Osztrákkal — — ne felejtse Ön, ott van a Magyar — — 's ez esetben Silesia nem tetszik Önnek?" —

Így fognak beszélni — ez az én hitem; ugyan emlitse szomszédjának 's a herczegnek, hogy ez az én hitem. — Mit mondanak reá? A hiba az, hogy Magyar Országot hátra teszik, mint netán szükséglendő incidenst, — pedig előre kellene tenni, mit olly antecedenst,[171] mely ha megvan, Porosz Országgal disponálhatna a kívánt alkura.

Apropos Rénus: Egy brochüret küldök, két példányban. „Coalitions & frontiers",[172] írta Arthur Partridge — Angol. — Angoltól nem mindennapi dolog annak advocatióját[173] hallani, hogy a francziának oda kell adni a Rénust. — A szerző nagy magyar barát — mély belátású, nagy eszmékkel bír. „Austria nagy hibája az, hogy egzisztál — egyedüli lehető erénye: a halál". — „Magyar Ország függetlensége kulcsa Európa jövendőjének." stb. — illy tengely körül forog a munka. — Két példányt azért küldök, hogy egyet a Herczegnek, egyet a Ministernek adjon — megérdemli, hogy olvassák. — Nem szükség tudniok, hogy én is járultam informatiómmal a mély tapintatú Szerző inspiratiójához.

Szíves tisztelettel

barátja
Kossuth.

*

23.

Regent's Park Terrace

London, 1860. június 27.

Kedves Barátom!

Angol vagy Americai útlevelet idegen országokban utazás végett — a fen álló szabályok szerint csak született vagy naturalisált polgár kaphat. — Ezért tehát nem is kopogtatok. — Hanem minden kormánynak joga van, *a maga Országába menetel végett,* idegennek is útlevelet adni. — Azért a Turini kormányt megkérettem, tenne itt a követségnél rendelést, hogy Franczia Országon 's Sveiczon át Olaszhonba

[170] rendelkezem
[171] mint olyan elsődleges dolgot
[172] Szövetségek és határok.
[173] kifejtését

nekem 's családomnak *útleveleket* adjon. — A legelőzetesebb szívességgel megtették.

Igazán botránykoztat, hogy a Párisi hatalmasok még illy nyomorúságos dolgokban is Cacadubiosuskodnak.[174] De mert így van, 's mert azt írta Ön, hogy rendelet jő Persignyhez nekem Angol vagy Americai passust visálni — bíz Isten még kitelik uraiméktól itt, hogy mást, mint Angol vagy Americai passust nem vizálnak — más részt meg az is meglehet, hogy ha meg mondja Ön Th.-nek hogy Szárd passussal megyek, azt nem visáltatják. Lehet e ez? — Nagyon lekötelezne, édes Barátom, ha kieszközlené, hogy az itteni követség utasítást kapna *in genere*[175] nekem és családomnak (akár melly Kormánytoli) útlevel*einket* visálni. —

Ne féljenek a jó urak, nem fogok nekik Franczia Országban alkalmatlankodni — megyek direct Sveiczba.

Pietri azt hallom megjött. Fog vele szóllani ugye a múltkor írott értelemben? — mert igaz, a mi igaz, de az ő viselete még is disznóság. —

Partridge brochurejéből küldtem volt két példányt — a Szerző megkért juttassam el egy díszpéldányát a Császárhoz. — Küldöm — valeat quantum potest.[176]

Szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

*

24.

London, 1860. július 13.

Kedves Barátom!

Jelentem, in duplicató, hogy a passusokkal rendben vagyunk. Visálták.

Szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

*

[174] akadékoskadnak
[175] általában
[176] használjon, amennyit tud

25.

London, 1860. július 18.

Kedves Barátom!

Holnap este, Csütörtökön, Párisban szándékozom lenni — Hotel d' Espagne — Rue Tait bout, 's 3 nap ott mulatni. Nagyon ohajtanék találkozni — sőt szükségesnek is gondolnám, még pedig Párisban. — Nem rándulhat be?

Szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

*

26.

London, 1860. október 24.

Kedves Barátom!

A Concessiók megvolnának. — Eredményök az, hogy nélkülök nem lett volna antiforradalmi párt, most lesz. Ez azonban csak annyit változtat a helyzeten, hogy most nagyobb erőre lesz szükség a kezdethez, ollyanra, melly a siker iránt teljes bizalmat ébresszen. — Mert ha illyen lesz a kezdet, a Concessionalis párt vagy nem merend, vagy tehetetlen lesz ártani.

Ez az egész különbség. Vagyunk 's maradunk, a kik voltunk — 's megyünk utunkon.

A Constitutionel a mint látom „congratulal"[177] az Osztráknak. — Azok, a kik Grandguillot uramat inspirálják, nem látszanak ismerni a helyzetet — magok alatt vágják a fát. —

A legengedékenyebb conservatív — ó conzervatíve Magyarok is Magyarhon históriai jogainak viszaállítását követelik minimum gyanánt — 's az Osztrák octroyrozott Chartát[178] dobb nekik. — 1848 Septemberben a Magyar, bár mennyire készületlen volt, inkább élet halál harcot választott, mint sem a Magyar had — finánc — 's kereskedelmi ügynek az osztrák kormányra átruházását elfogadná; — most a „Császári octroyrozott Charta" ezeket megint elveszi a magyartól. — Kardjával, karjával idegen kormány fog rendelkezni barátságos népek szabadságának elnyomására. — Zsebében idegen kormány keze fog markolázni. — Kereskedelmi viszonyait a külföldel idegen kormány fogja intézni; — 's a melly nemzettel ezek történnek, az nem alkot-

177 örvend, örül
178 ráerőszakolt okmányt, alkotmányt

mányos, nem önálló, nem nemzet, hanem provincia, gyarmat. — Azonkívül az Ország területi épsége helyre nem állíttatik — a Status tanács functióji által Magyar Országnak az Osztrák birodalomba beolvasztása decretáltatik[179] — — 's Grandguillot urat még is meggratuláltatják. — Kik? — Azok, kik ellen coalitiók készülnek à vue d'oeil,[180] 's kik igen meg fogják bánni, hogy M. Országot negligálták.[181] — Quaerent et non invenient[182] szövetségest, mellynek ennyi hasznát vehetnék. —

De mindenáron meg kell tudnunk, hanyadán vagyunk Párissal. — E napokban neki dülök rosz francziaságomnak 's küldök valamit beadásul magas helyeken.

De azt is meg kell tudnunk impertialis,[183] okos ember által, minő benyomást tettek a Concessiók a hazában. — Hol van Angol barátja? — Akarna e menni? — 's ha igen, találkozhatna e vele? — Vagy ezer frankkal örömest hozzájárulnék úti költségéhez.

Addressem: M. Croskey & Co. 84 King William Street City, London — Belül „K".

Látta e le Mairet?

Szíves tisztelettel 's rokonérzettel

barátja
K.

*

27.

London, 1860. november 11.

Kedves Barátom!

Buda Sándor által küldött érdekes levelét vettem, 's őtet azonnal további útba is igazítottam. Ismerem. Erélyes, határozott ember 's különösen egy téren igen hasznos szolgálatot tehetend a hazának. — Nem hagyjuk tehetségét parlagon.

Levelének van egy pontja, mellynek fontos értesítését óhajtanám, hogy módja volna kiegészíteni. „Austria lekötötte magát, hogy tavaszig nem fog támadni Olasz honban, *de a módot, mellyel magát lekötötte, nem mondták meg.*" — Félek az, a mit nem mondtak meg, rosz víz malmunkra. Okom a gyanumra az; hogy Turinból is tudom, hogy egészen biztosnak érzi magát Cavour gróf tavaszig minden támadás ellen; de a helyett, hogy ezen biztosság növelné határozotságot 's erélyét az előkészületeiben az Olasz részről támadásra, azt tapasztalom, hogy

179 kinyilatkoztatik, kijelentetik
180 szemlátomást
181 figyelmen kívül hagyták.
182 Keresett és nem talált szövetségest.
183 tárgyilagos

inogni, habozni, kétkulacsoskodni kezd, foghegyről kezd velünk elvállalt kötelezetségeinek teljesítéséről beszélni, 's míg Septemberben különös empressemental[184] fogadott el mindent, a mit proponáltam, most kételkedni kénszerit őszinteségében.

Valljon azon módok között, miket „nem mondtak meg" nincs e az: hogy a Tuilleriák megigérték az Osztráknak Velencze favorabilis[185] megvételét Turinban negociálni? — Nem találhat módot a kárpit mögé pillantani?

Emlékszik, Kedves Barátom! hogy a Herczegtől egy levelet küldött nekem át Svaiczba. — Emlékszik tárgyára is: a legionariusok iránti szószegése az Osztráknak.

A Herczeg azon levelében egy tanácsot adott, mellynek teljesítésére most látom az időt alkalmasnak. Egyszersmind alkalmat akartam venni Magyar Ország ügyét nálluk felmelegitni — talán, hogy a Császárral is szóland iránta.

Azért egy hoszabb levelet írtam neki, mellyet (nehogy a levél csomó túl nagy legyen) ugyan csak a mai postával küldök Önnek — nyitva; olvassa el, ha valami szarvas ortographiai bak van benne, javítsa ki, pecsételje le — 's küldje el kérem a Herczegnek, egy sor kíséretében, mellyel tudtára adja, hogy levelem folytában némi részleteket óhajtana a Herczegnek emliteni.

E részletek leginkább e körül forognak:

a) Igen nagy szükségünk volna arra, hogy Couza herczeg egy két komoly avisot[186] kapjon Párisbol, hogy kedvesen fogják ott látni, ha úgy, mint a tavaly, nékünk most is segéd kezeket nyújt. — Már magától a Herczegtől is jót nyomna egy illy levélke Couzához. — A Császártól egy szó Place által perse hogy döntő parancs volna. — Ez igen fontos.

b) levelem vég, csak delicate[187] érintett pontja, eszközeink szűk voltáról, 's a Császár módjainak bőségéről — szóval egy kis pressiót kívánna. — Szörnyen szeretnék a fránczia Arsenálokból egy pár üteg canon rayé-t.[188] — Hisz azt a Herczeg, vagy mint közvetítője magasabb akaratnak, vagy magától is megtehetné. — Miért ne küldhetne a vő, Ipának *Genuába* — egy levélkével, hogy az nekünk van szánva, ágyut s munitiót. — Ha ezt nem, — bizony adhatnának a privát Chatouilleból[189] is egy pár száz ezer frankot, hogy *itt* tehessek megrendeléseket *Whitwort*-nál, vagy puskákra, revolverekre — vagy a mire kell, szép csendesen, minden zaj nélkül. — Azt mondhatja a H. „adjon Cavour", hiszen add, add, de mi az ahoz képest, a mennyi nekünk kell, hogy az egész Nemzetet egyszerre úgy talpra állíthassuk, hogy imponálhasson Európának, 's *koronáról disponálhasson.*

184 buzgalommal
185 kezdvező
186 értesítő levelet
187 futólag, gyengén
188 vont csövű ágyút
189 magán-pénztárból

c) á) b) pontróli beszélgetés perse attól függ, ha mutatkozik e jó akarat irántunk. Mondja meg neki, hogy az Osztrák Concessióval complet fiascot[190] csinált, 16 főispány rugta falhoz a kínált grátiát. Még Károlyi Györgynek, hazánk leggazdagabb tős gyökeres magnásának, ki eddig nem éppen tölgyfa szilárd volt; még S.-nak sem kell az Osztrák barátság. — Az oppositió olly általános, mint határozott. Soha sem voltunk compactabbak.[191] — Értesse meg velük, hogy hiában manoeuvrirozik a diplomatia Magyar Országot le tartani. Fejére nőtt az a diplomatiának — 's nem hagyja magának általa parancsolni, mint az Olasz nem hagyott. *Cum* vel *contra*[192] használni fogja az alkalmat, 's ha nem jön, teremt magának. Jobb politica legalább *kéz alatt*, egy kis markolható jóindulatot mutatni Nemzetünk iránt; mint elidegeníteni.

Ugyan mit fognak válaszolni?

*

Most privát dolgaimról szokott bizalommal, ha megengedi.

Két éve egy garast sem kereshettem. — Resourceaim[193] fenekén vagyok. — 'S a gond meggörnyeszt. — Tudja, miként e helyzet kénytelensége már múlt tavaszkor arra indított, hogy a Cityben combinatiókat keressek industrialis vállalatokra. — Érdekeimet Croskey képviseli. — Tudja, miként buktunk meg a telegraffal. — Hamar reá Pulszky jelenté, hogy a Genuai (delle due Riviere) vasút Concessiója nyitva van; hogy tapogatózott, 's encouragierozták,[194] hogy ha jó erős financialis combinatiót tudunk elő állítani; — 's magunkat egy bizonyos olasz érdekkel egyesítjük, jól tesszük ha concurálunk. — Meglőn az egyesülés — meg a hatalmas combinatió — Croskey, — a hatalmas Gurney ház (melly a Cautió végett négy millió frank hitelt nyújtott Croskeynak) Devaux & Co. párisi bankár ház stb. — Midőn concurráltunk, az esett értésemre: hogy a concurrenseink között van egy franczia társaság (Parent etc. etc. etc.), mellyet a Palais Royal[195] támogat.

Ép akkor Párison mentem keresztül. Meglátogattam a Herczeget a Légió ügyében. — Elő hozta Croskeyt, 's industrialis terveimet (különben én nem szóltam volna) — el mondtam a Párisi bukást, 's utána tevém: „décidemment j'ai du malheur"[196] — tudtom nékül Herczegségeddel opositióba jöttem Turinban — nem tudtam, engedelmet kérek stb. stb. — elmondatta a dolgot magának, 's *becsület szavával biztosított*, hogy az egész dologról mit sem tud, nem pártolt senkit, eszébe sincs, il ne s'y mêle point.[197]

[190] tökéletes kudarcot
[191] egységesebbek.
[192] Vele vagy ellene
[193] Jövedelmeim
[194] biztatták, bátorították
[195] királyi palota
[196] kétségtelenül nincs szerencsém
[197] ő egyáltalán nem keveredik belé.

Mentem Svajczba — a negociatiók folytak. Midőn Turinba menék (September elején), hozzám jő valami Mr. Barrault (Societé Parent) 's azt mondja, őket a Herczeg pártolja, de azon conditió sine qua non alatt: que les intérêts de Mr. Kossuth doivent être sauvegarde[198] — ők erre ajánlkoznak 's egyesülést kérnek. — Feleltem: nagyon csodálkozom, mert nekem a Herczeg ezt 's ezt mondta; — de enfin[199] nagyon szép, ha róllam úgy gondolkozik, 's én nem volnék idegen az én barátaimat velök combinatióba hozni; — de én ismerem a Turini Kormány decisióját[200] egy bizonyos summán felül nem menni — az én barátim arra nem állhatnak reá — ruinosus[201] dolog volna. — Kérdem: van e nekik olly propositiójuk, melynek elfogadására kilátás lehet? — Ők vagy 15 millióval fellebb beszéltek mint Croskey, tehát azt mondám: az urakat ki se halgatják — minek beszéljünk a levegőbe. — Adieu.

Azonban Mr. Bonnaire nekem az ./. alatti levelet küldte — utóbb Mr. Barrault Párisból írt ://: (kérem küldje visza ezeket). — Ennek feleltem: hogy Croskey az én megbízottam — tegye magát vele rapportba. — Ugyan csak akkor, midön ezt Párisból — (visza jövet) írtam; jött hozzám ismét (a mint mondá, újabb hatalmas financz erőkkel reinforcirozott)[202] Societé Parent nevében valami Marquis vagy gróf Dufrange, Defrange, Lefrange (valami illyen forma), ismételte, hogy a Herczeg az én érdekeimről mit parancsolt reájok, hogy ők azt tökélletesen értik: il faut un budget à la cause des Nationalités, HV nous sommes appelé d'y fournir notre quota d'un couple des millions et nous ne demandons pas mieux qu'a voir occasion de la faire.[203] — Nekünk van Concessiónk a Nápolyi Királytól vasútakra — affaire magnifique[204] — ha Garibaldi megerősíti. — Mi Turinban át adunk az úr megbízottjának egy bankárok által notarialiter[205] kiadott kötelezvényt ennyi 's ennyiről, a mi nevre parancsolni tetszik — 's csak egy bevezető levelet kérünk a Dictátorhoz az úr Turini Agensétől az úr nevében. — Én azt feleltem, hogy ha Turinba mennek, Agensem utasítva lesz, de azon feltétel alatt, hogy Croskeynak része legyen a vállalatban, mert én barátim iránt nem tudok illoyalis[206] lenni. —

Úgy e tele van az ég hegedüvel? — eh bien![207] humbug az egész — infámis humbug.

198 hogy Kossuth úr érdekei meg legyenek védve
199 de végre is
200 megegyezését, végzését
201 omlatag, roskadozó
202 megerősített
203 Szükség van egy költségvetésre a nemzetiségek érdekében, HV mi hivatva érezzük magunkat arra, hogy a mi kétmilliónyi kvótánkat megszerezzük ahhoz, és mi nem kívánunk többet annál, minthogy legyen alkalmunk ezt megcsinálni.
204 pompás dolog
205 közjegyzőileg
206 becstelen, hűtlen
207 nos!

Turinban Jacini Minister uram per bausch und Bogen[208] el vetvén minden propositiókat, midőn a Kamarák kinyitandók valának egy minden elvetettnél *drágább* szerződést kött, de *egészen új básison* egy Olasz társasággal (Sacerdoti, Guastalla Breda etc), 's a Kamarák sanctionálják, de olly feltétel alatt, hogy ha egy holnap alatt (20*ik* 9*berig*) más solid társaság legalább 5% tel olcsóbb propositiót tesz, annak lehessen adni. — — Galliera herczeg 's a Turini Credit mobilier megteszik az illy propositiót — Croskey és társai számot vetnek 's látják, hogy az új basison még olcsóbbat lehet tenni haszonnal, — 's mennek Turinba Ott vannak actu. [209]

Most jön a denouement.[210]

Croskey, mielőtt elmenne, írt Barraultnak a ://: folytán, hogy hát akar e értekezni? Felelet: nagy szerencséjének tartaná, de a mint a dolgok állanak, Parent és társai le mondtak a vállalatról. — —

Nekem azonban Turinból azt írják, hogy Parenték incognito ben vannak más háta mögett.

Nov. 7 kről pedig azt: hogy Guastallaékat a Palais Royal támogatja.

Nov. 8. kán pedig Cavour azt mondja Klapkának: adja *tapintatosan* tudtára Kossuthnak, ne sürgesse a vasútat, ne támogassa Croskeyt — nem adhatjuk nekik, mert Lord John Russel[211] írt Sir James Hudsonnak, hogy gyanúja van, concessiók útján akarnak engem pénzhez juttatni!!

Ez vagy praetextus,[212] vagy nem. Ha igen, minő gyalázatosság! Ha nem, minő nyomorult emberek! — Angliában minden lap (a Timestól kezdve), minden ember tudja 's természetesnek találja, hogy háborúnak kell lenni Velencze miatt — 's nem is kételkedik, hogy Cavournak csak van annyi esze, hogy velünk combinatiót csinál — ennek egész Anglia örvend — Lord John Russel nem nyom egy bakfittyet az angol nép ez universalis véleménye ellen, 's ha az ellen cselekedni merne — elfújnák mint a pozdorját — 's Cavour, kinek ezt mind tudni kell, annyira fél, hogy valamikép a Downing-streeti vén kofa ne gondolja, hogy dolgunk lehet együtt — hogy megsérti a Cityt, 's elvetteti a Statusnak leghasznosabb, legjutányosabb propositióit — csak azért, mert én pártolom.

Hogy bizzuk hazánk szent ügyét egy illy ember szavára, igéretére?

Szegény Croskey bennem támaszt remélt találni 's romlást talált. Bele került a dolog 10 ezer fontjába. Ki nem mondhatom, mennyire restellem.

[208] mindenestül
[209] jelenleg.
[210] megoldás, befejezés.
[211] Ebben az időben külügyminiszter volt Angliában.
[212] ürügy

A mi Nápolyt illeti — Parent-ék azt mondták, hogy felhagytak azzal is — tehát nem adták ki a kéretlen ajánlott — 's a Herczeg parancsára ajánlott kötelezvényt — de azt elérték, hogy Barátaim, kik különben concurráltak volna, nem concurráltak. Adami és Lemmi kapták meg Garibalditól a Concessiót — — mint névviselők, mert első dolguk volt Parentéknak átengedni azt a részt, a mellyre Nápolyi Király concessiója ki terjedett. — —

Minek írom ezeket? — Minek terhelem illy nyomorúságokkal? Én azt hiszem, a Herczeg nevével tudtán kívül játék üzetett — s üzetik — Péter is Pál is az ő pártfogásával takaródzik jog nélkül.

Azonban, vagy felhatalmazta a Herczeg Bonnaire, Barault, Parentékat velem úgy szóllani, 's nekem úgy írni — a mint tették; — vagy nem.

Ha igen: kérném mondjon nevemben köszönetet jó akaratáért, — de egyszersmind tudassa vele, miként adtak annak foganatot — nehogy azon hitben éljen, hogy jó akaratának valami sikere volt.

Ha pedig nem: úgy azt hiszem kötelességem őt felvilágosítani, minő játék üzetik nevével, tudtán kívül.

Bocsánat hosszú levelemért 's a sok pletykáért.

Maradok szíves tisztelettel

barátja
Kossuth

*

28.

London, 1860. december 5.

K. Barátom!

Ma St. Angeba küldtem egy igen fontos és sürgős levelet — ha ben volna a városban, kérem intézkedjék, hogy megkapja mielébb.

Szíves tisztelettel
barátja
Kossuth.

29.

Extrait d'un rapport fait au Comité Natinal hongrois, par son agent confidentiel envoyé dans la Moldo Valachie.

Galacz le 15. Décembre 1860.

„A l'entrevue que j' ai eu avec le Prince (Couza) chez Mr. Place je lui remis le Message du Comité National hongrois dont j'étais porteur.

„L'ayant decacheté il sauta de suité à la fin, pour connaitre les noms des signataires et alors il commenca une serie de recriminations,

d'une violence sans égale. Il déclare qu'il ne traitera *jamais* ni avec le gouverneur ni avec n'importe quel Comité hongrois. Qu'avant tout il était Roumain, prince Roumain et que tout lui commandait d'agir en opposition avec les hongrois les écouter seulement c'était de sa part une trahison vis à vis des siens, parceque pour traiter avec eux il fallait leur abandonner 4/5 de la population Roumaine de la Hongrie (c'est à dire leur abandonner la Transylvanie) et qu'il ne s'y resoudrait jamais.

„Comment! s'ecriat-il — c'est moi Prince Roumain qui permettrait ici en terre. Roumaine l'organisation d'une expedition faites par des Magyars ces oppresseurs seculaires de ma race — jamais! non, jamais je n'y préterai les mains.

„Quant à Klapka s'il vient je le recevrai comme soldat, mais non comme Hongrois, Je ne veux pas en voir, ni en entendre parler, je vais renvoyer du pays tout ceux qui s'y trouvent." — —

„D'ailleurs qu'est ce qui traite ou veut traiter avec moi? C'est le Comité — dites vous — eh bien qu'il m'apperte un mot de l'Empereur, una marque d'approbation, et alors au moins je croirai qu'il n'est pas seul et que je ne compromets pas l'avenir des pays qui me sont confiés — — que l'Empereur me dise un mot, et je marcherai avec les hongrois je me considère ici comme son Lieutenant, comme son aide-de campmais une fois pour tout, sans lui, — rien — rien — rien. — —

Pour résumer voici non opinion. Le prince ne fera rien. On ne peut se fier à lui aucune maniére — il ne traiterait que pour mieux trahir. — Voice ce que Mons. Place me disait à la sortie du Prince de chez lui: „vous voyez que n'est pas facile de lui faire entendre raison; — quand depuis qu'il est à la tête des principautés, il n'a jamais rencontré des uns et des autres que des paroles d'approbation à propos des projets téméraires absurdes" (la conquete de la Transylvanie) qu'il a concus et que les Bratiano et consorts lui ont rabaché à chaque instant. — — — —

Que Dien et j'insiste la dessus vous garde de croire au prince Couza. (Megkell jegyeznem, hogy Agensünk, ki ezt jelenti, Franczia, komoly ember, nem ollyan Lalande féle, ki csak ront, bajt csinál és compromittál. — —)

Agensünk után maga Klapka is megérkezett volt a fejedelemségekben, 's beszélt Couzával, — ime egy kivonat leveléből:

„Jassy, 22. Xber 1860. Nur einige Worte, und zwar auf sicherem Wage, um Sie in Kentnisz zu setzen, dasz hier alles verlohren, und unsere Sache verrathen ist. — Ich suche nur noch vorzubeugen, dasz es is Siebenbürgen zu keinen Schlächtereyen komme, wozu bereits von Seite unserer Gegner, Österreicher und Walacher bereits alle Vorbereitungen getroffen werden. — Kuza hat sich gänzlich gegen uns gekehrt, aus Ärger darüber, dasz man in Ungarn zu neuem Leben

erwachte, aus Wuth, dasz wir ihm nicht wenigstens Siebenbürgen anboten. — — Bitte augenblicklich nach Ungarn Instructionen zu senden, damit man Niemanden mehr hihersende — es ist so weit gekommen, dasz es sogar zu befürchten steht, dasz Kuza sie an die Österreicher ausliefert — er hat wirklich so völlig den Kopf verloren dasz er heute früh Befehl gab gegen 20 junge Leute, die aus Siebenbürgen kamen, an die Gräntze zurückführen zu lassen — und wäre das wahrscheinlich geschehen, wenn wir nicht zeitlich genug davon in Kentnisz gesetzt geworden wären und die Bevölkerung von B. ihre Auslieferung cathegorisch verweigert hätte. — — — Das meiste zum Übertritt Kuza's haben die Österreichischen und Englischen Protestationen beigetragen — *die letzteren gingen beinahe noch weiter als die ersteren.*

Morgen ein umständlicher Bericht — etc.

Jassy, Dec. 23. — Ich bedauere keineswegs, dasz ich hieher gekommen, weil sonst wir sämtlich in Illusionen befangen geblieben wären, die auf unsere fernere Wirksamkeit vom schädlichsten Einflusz hätten werden können."*

„Ich beginne mit Erzählung des Galatzer Verraths" — (dies hat Bezug auf die Waffensendung, und besteht darin, dasz der Galatzer Präfect Cantakuzen, eine durch und durch Österreichische Canaille — vom Frachtbrief Einsicht bekam, der dan nichts eiligeres zu thun hatte, *als* davon 4 Copien machen zu lassen und selbe an die Österreichischen Consule, und den Sulina Mündung bewachenden türkischen Gouverneur von Tulcsa versenden zu lassen, — etc.)

„— Es sind hier mehr al hinreichende Elemente vorhanden für die Vorbereitung eines Coup's. — Seit Jahren zwingt Elend die Székler hier Arbeit zu suchen. In beiden Fürstenthümern mögen Ihrer an 40 000 herumirren. — Es handelte sich also blosz um etwas guten Willen von Seite der Fürsten und etwas Sympathie von Seite der Behörden.

Leider aber kan von einer Verständigung mit ihnen nicht die Rede seyn. Sie sind zu jedem Verrath bereit. — Sie zittern vor den Russen, fürchten die Österreicher und hassen uns. Überdies bestreiten sie uns das Recht ab Siebenbürgen zu besitzen, und hat selbst bei den Gemässigsten die annexations Lust darnach die Oberhand gewonnen. — Ihre Hoffnung geht dahin, dasz wenn sich Ungarn und Österreich hinreichend verblutet haben, ihnen Siebenbürgen und auch Banat als reife Frucht von selbst zufallen wird.

Diese Animosität hätte jedoch nicht viel zu bedeuten, wenn nur Kuza sich nicht geändert hätte. — Er hat sich aber gänzlich geändert. Im vergangenen Jahre schrieb er an den Kayser, dasz er unsere Ansichten volkommen theile, und in Durchsetzung derselben auch das Wohl und die Zukunft seines eigenen Landes suche. — Heute will er von uns, und unseren Plänen nichts mehr hören, und wünscht uns alle zu allen

Teufeln. — Wir sind plötzlich die bêtes noires der Fürsten, der Behörden, der Kammern geworden. Sie thun vereint alles, um Österreich gefällig zu seyn. — Auf diesem Terrain werden wir etwas anderes als Enttäuschungen und Verrath ärndten können. — Leider würde uns selbst der Sturtz Kuzas nichts nützen, weil sein Nachfolger wo möglich noch ärger wäre. — Es scheint beschlossen, dasz zwischen Ungarn und Wallachen kein Bund zu Stande kommen soll.

Ich wiederholle die Bitte unsere Freunde daheim von dem Stand den hiesigen Dinge in Kentnisz zu setzen, damit sie sich nicht falschen Hoffnungen hingebend Ereignisse hervorrufen, die unser Vaterland in namenloses Unglück und Verderben stürzen würden. — In Ungarn giebt es kein Gewehr, und sehe ich unter gegenwärtigen Umständen kein Mittel derem Mangel abzuhelfen. Unter solchen Umständen an einen Aufstand denken bevor nicht eine Hülfsarmee an der Drau angelangt, wäre ein Verderben. — Ich bin von Meuchelmördern umgeben* wer weisz, was die nächsten Tage über mich verhängen, — wenigstens mögen Sie wissen, wie ich unter den gegenwärtigen Umständen denke und fühle.

Falls mich mein Stern beschützt, sehen wir uns Mitte Februars in London wieder. — Klapka."

* Der Fürst schrieb heute an Place. „Je recois un avis des sources officielles qu'un certain Casilovics employé au service de l'Autriche, croae avec une bande de ses nationaux serait arrivé, ou arriverait dans les principautés avec le projet d'assasiner l'individu en question ainsi que d'autres de ses collégues, je vous en avertis donc pour lui recommander la plus grande prudence."

Ez az Osztráknál éppen nem újság. Kétszer küldött ki hasonlóan orgyilkosokat ellenem török földön, egyszer Sumlára, másodszor Kutahiába — a Nagyvezér 's az angol követ hivatalosan adták tudtomra a dolgot; a blue bookban is benne van. — A különös csak az, hogy a helyett, hogy a Kormány fogadta volna az ismert orgyilkosokat, éppen úgy, mint most Kuza teszi, megintett, hogy vigyázzak magamra. — Fegyveres kézzel kellett magunknak elűzni az orgyilkos bandát.

'S a Császár haboz eltörleni ezen Osztrák ház hatalmát! Két év előtt egy felolvasást tartottam az Osztrák ház bűneiről, látta e Ön valaha.

Egyébiránt Klapka avizálva lévén — nem féltem.

[Az első csillaghoz tartozó rész: 375. o.]

* Csak az a baj, hogy ezt hamarébb kellett volna megtudni, 's nem mondani Cavournak, hogy minden rendén van, 's illusioival minket és a kormányt a fegyverküldésre reábírni. Cavour méltán neheztel 's abból a solidaritásnál fogva nekünk is jut.[13]

Kivonat a magyar Nemzeti Bizottmány bizalmasan Moldva-Havasalföldre küldött megbízottjának jelentéséből

Galac, 1860. december 15.

„A herceggel (Couza) való találkozásomkor M. Placenál átadtam neki a magyar Nemzeti Bizottmány üzenetét, melynek megbízottja voltam.

Felbontva azt, azonnal megnézte a levél végét, hogy megtudja az aláírók nevét és akkor rendkívül hevesen szemrehányásokat kezdett tenni. Kijelentette, hogy soha nem fog tárgyalni sem a kormányzóval, sem semmilyen magyar bizottmánnyal. Ő mindenekelőtt román, román herceg, és hogy őt minden arra készteti, hogy a magyarokkal ellentétben cselekedjék, csupán a meghallgatásuk is árulás volt részéről az övéivel szemben, mivel a velük való tárgyalás arra kényszerítené őt, hogy lemondjon Magyarország román lakosságának 4/5-éről (azaz lemondjon Erdélyről), és hogy ő ebből nem enged soha.

„Hogyan! — kiáltott fel — én, egy román herceg, megengedjem, hogy itt, Románia földjén expedíciós szervezetet állítsanak fel a magyarok, fajom évszázados elnyomói — soha! nem, soha nem adom beleegyezésemet ebbe.

Ami Klapkát illeti, ha jön, én fogadom, mint katonát, de nem mint magyart. Látni sem akarom őket és hallani sem akarok róluk, azonnal kiutasítom az országból mindazokat, akik itt találtatnak.

Másrészt, ki az, aki tárgyal, vagy tárgyalni akar velem? Ez a bizottmány — mondja ön — nos, akkor hozzon nekem egy császári szót, a beleegyezés jelét, és akkor legalább azt fogom hinni, hogy nincs egyedül, és hogy nem teszem tönkre a rámbízott országok jövőjét — csak egy szót mondjon nekem a császár, és én akkor együtt megyek a magyarokkal s az ő helytartójának, hadsegédének tekintem itt magam — de egyszer s mindenkorra nélküle — semmi — semmi — semmi."

Összefoglalásul ime a véleményem. A herceg nem fog tenni semmit. Nem lehet bízni benne semmilyen formában. Ő csak azért tárgyalna, hogy még jobban eláruljon. Ime az, amit M. Place mondott nekem a herceg tőle való távozása után: „amint látja, nem könnyű dolog észretéríteni őt; amióta a fejedelemségek vezetője, abszurd és meggondolatlan terveire (Erdély meghódítására) vonatkozólag fűtől-fától csak jóváhagyó szavakat kapott, melyeket megértett, és melyeket a Bratianok és hasonszőrű társaik állandóan hangoztattak.

Hangsúlyozom, hogy az Isten óvja meg attól, hogy higgyen Couza hercegnek."

213 A levél eleje és a vége hiányzik. Tartalmát és egyes részleteit emigrációs iratai III. kötetének 270—271. lapjain közli Kossuth.

(Meg kell jegyeznem, hogy Agensünk, ki ezt jelenti, Franczia, komoly ember, nem ollyan Lalande féle, ki csak ront, bajt csinál és compromittál.)

Agensünk után maga Klapka is megérkezett volt a fejedelemségekben, 's beszélt Couzával — ime egy kivonat leveléből:

„Jassy, 1860. december 22. Biztos úton csupán néhány szót közlök, hogy tudomására hozzam Önnek: itt minden elveszett és ügyünket elárulták. Csupán azt igyekszem megakadályozni, hogy Erdélyben mészárlás törjön ki, amihez osztrák és oláh ellenfeleink már minden előkészületet megtettek. Kuza teljesen ellenünk fordult afeletti dühében, hogy Magyarországon új életre ébredtek, dühében, hogy legalább Erdélyt nem ajánlottuk fel nekik. Azonnali utasítások küldését kérem Magyarországra, hogy senkit se küldjenek ide. A helyzet annyira elfajullt, hogy félő, Kuza kiszolgáltatná őket az osztrákoknak. Valóban, annyira elveszítette a fejét, hogy ma reggel megparancsolta 20 Erdélyből érkező fiatalember visszaszállítását a határra, ami valószínűleg meg is történt volna, ha idejében nem értesülünk róla és a b-i lakosság nem tagadja meg határozottan a kiadatásukat. Kuza átállásához leginkább az osztrák és angol tiltakozások járultak hozzá, — ez utóbbiak még talán inkább, mint az előbbiek.

Holnap részletes jelentést küldök stb.

Jassy, december 23. Semmi esetre sem bántam meg, hogy ide jöttem, mivel különben valamennyien illuziókban ringattuk volna magunkat, amelyek további tényekedéseinkre igen károsan hatottak volna."*

„A galaci árulással kezdem." (Ez a fegyverszállításra vonatkozik és a lényege az, hogy Kantacuzi, a galaci előljáró — egy minden ízében osztrák érzelmű gazfickó —, betekintést nyert a szállítólevélbe. Ezután legsürgősebb teendője az volt, hogy négy másolatot készíttessen a szállítólevélről, és ezeket az osztrák konzuloknak, illetőleg a Szulinatorkolatra felügyelő tulcsai török kormányzónak elküldje, stb.)

„Több mint elegendő elem létezik itt egy csíny előkészítésére. A nyomor évek óta arra kényszeríti a székelyeket, hogy itt keressenek munkát. A két fejedelemségben 40 000-en bolyonganak. A fejedelmek részéről tehát csupán jóindulatra van szükség, a hivatalok részéről pedig szimpátiára.

Sajnos szóba se jöhet a velünk történő megegyezés. Minden árulásra készek. Remegnek az orosztól, félnek az osztrákoktól és bennünket gyűlölnek. Azonkívül elvitatják tőlünk Erdély birtoklásának a jogát, és még a mérsékelteknél is győzött az elfoglalási kedv. Abban reménykednek, hogy ha Magyarország és Ausztria kellőképpen elvérzett, akkor Erdély — és talán a Bánát is — érett gyümölcsként hullik az ölükbe.

Ez a rosszindulat Kuza megváltozása nélkül azonban nem jelentene sokat. Kuza azonban teljesen megváltozott. A múlt év során azt írta

a császárnak, hogy nézeteinkben teljesen osztozik, és ezek megvalósításában a saját országának a javát és jövőjét is keresi. Ma sem rólunk, sem a terveinkről nem akar hallani, és valamennyiünket az ördögbe kíván. Jelenleg nem kívánatosak lettünk a fejedelmeknek, a hivataloknak és a kamaráknak. Mindent megtesznek egységesen, hogy megnyerjék Ausztria tetszését. E területen csalódásnál és árulásnál egyebet nem fogunk aratni. Sajnos, Kuza bukása sem használna nekünk, mivel utóda talán még rosszabb lenne. Elhatározottnak látszik, hogy Magyarország és Románia között ne jöjjön létre szövetség.

Megismétlem otthoni barátaink kérését, hogy tájékoztassuk őket az itteni dolgok állásáról, nehogy hamis reményektől eltelve olyan eseményeket idézzenek elő, amelyek hazánkat rettenetes szerencsétlenségbe és romlásba dönthetik. Magyarországon nincs lőfegyver, és a jelenlegi körülmények között nem látok semmilyen eszközt, amivel e hiányt meg lehetne szüntetni. Ilyen körülmények között felkelésre gondolni, mielőtt egy segédhad a Drávához érne, bűn. Orgyilkosok vesznek körül,* ki tudja, mit hoznak számomra a következő napok — legalább tudja Ön, hogy a jelenlegi körülmények között, hogy gondolkodom és érzek.

Abban az esetben, ha csillagom megóv, február közepén Londonban találkozunk. Klapka."

* A fejedelem írt ma Place-nak. „Hivatalos forrásból hallottam, hogy egy bizonyos Kazilovics nevű, Ausztria szolgálatában levő horvát ügynök, nemzetiségi bandájával megérkezett volna vagy megérkezne a fejedelemségekbe azzal a tervvel, hogy meggyilkolja a kérdéses személyt, valamint társai közül másokat is. Erről önt figyelmeztetem, tehát a legnagyobb elővigyázatosságra intem."

Ez az Osztráknál éppen nem újság. Kétszer küldött ki hasonlóan orgyilkosokat ellenem török földön, egyszer Sumlára, másodszor Kutahiába — a Nagyvezér 's az angol követ hivatalosan adták tudtomra a dolgot; a blue bookban is benne van. — A különös csak az, hogy ahelyett, hogy a Kormány fogadta volna az ismert orgyilkosokat, éppen úgy, mint most Kuza teszi, megintett, hogy vigyázzak magamra. — Fegyveres kézzel kellett magunknak elűzni az orgyilkos bandát.

'S a Császár haboz eltörleni ezen Osztrák ház hatalmát! Két év előtt egy felolvasást tartottam az Osztrák ház bűneiről, látta e Ön valaha.

Egyébiránt Klapka avizálva lévén — nem féltem.

[Az első csillaghoz tartozó rész: 378. o.]

* Csak az a baj, hogy ezt hamarébb kellett volna megtudni, 's nem mondani Cavournak, hogy minden rendén van, 's illusioival minket és a kormányt a fegyverküldésre reábírni. Cavour méltán neheztel 's abból a solidaritásnál fogva nekünk is jut.

30.

Duplicatum

London, 1860. december 22.

Kedves Barátom!

Kifejezhetlen bánat és aggodalom közt írok.

A mai Times telegramjai közt ez áll:

Dresden Friday. *The official Dresden Journal* of to day contaire the following: Count Ladislaus Teleki the Hungarian refugee who had arrived home with a false english passport has been arrested *and delivered upto Austria.*[214]

Irtózatos! nem hinném, ha a hivatalos Dresdai lapra nem hivatkoznék.

Feszítse meg minden erejét a herczegnél, Thouvenelnél, a Császárnál, *a megsértett humanitási jog nevében,* hogy lépjenek közbe.

Mondom, a megsértett humanitási jog nevében, mert:

ál passussal utazott e? nem tudom, de becsületemmel kezeskedve teszek bizonyságot, hogy szorosan magán ügyében utazott — útjának politicával semmi köze nem volt — általában semmi czélja, tárgya, a mi akár az Osztrákot, akár a Szászt, akár mi Kormányt a világon csak a legtávolabbról is aggaszthatna, érdekelhetne.

Hiszen ha politicai czélból utazott volna — *én tudnám.*

De ez nem elég. Elutazása előtt nekem Genfből ezeket írta. (Nov. 26.) „Énnekem most *sürgető személyes ügyben* vagy tíz tizenkét napig utaznom kellend. Megnyugtatásodra mondom, hogy utam nem személyes 's nem párbaj.

Ennyit írt. Tehát, hogy nem politicai czélú volt útja, becsületemmel erősíthetem. Hová szándékozott? nem írta.

'S ime ki adták az Osztrákoknak!

Illyes még nem történt soha sem Töröknél, sem Kereszténynél. Fegyverrel kezünkben menekültünk Török földre 's nem adtak ki. — A Zultán háborúra volt inkább kész, mint sem kiadjon, 's az Angol és Franczia pártolt az *emberiség joga* nevében.

Pártoljon most is.

Ha ál passussal utazott, ám bűntette legyen a Szász Kormány tör-

[214] Drezda, péntek. A mai drezdai hivatalos lap a következőket közli: Teleki László gróf, magyar menekültet, aki hamis angol útlevéllel érkezett haza, letartóztatták és átadták Ausztriának.

vénye szerint, vagy utasította volna vissza per Schub,[215] ha tetszik, de ki adni az Osztráknak csak azért, mert született Magyar, ez kebel lázító barbárság.

Ki legyen az emberiség jogainak pártolója, ha nem a franczia kormány.

Én dolgozom Londonban, otthon Ön dolgozzék Párisban.

Duplicatumot küldök St. Angeba.

barátja
Kossuth

Kun József százados és *Bőhm Jakab*

[215] toloncolás által

KÁROLYI SÁNDOR TÁBORNOK BESZÁMOLÓ JELENTÉSE RÁKÓCZIHOZ AZ ERDÉLYI HADI HELYZETRŐL 1706 TAVASZAN

A Századok 1957 1—3. számában közli egy tanulmányomat: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc hadihelyzetéhez Erdélyben 1705 novemberétől 1706 nyár elejéig. Ebben a közleményemben vázoltam II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának erdélyi eseményeit a szerencsétlen zsibói csata után (1705. november 11.). Ebben a csatában kellett volna Rákóczinak megakadályozni azt, hogy Herbeville császári marsall a magyarországi haderővel Erdélybe bevonuljon az ott végszükségben küzködő Rabutin marsall megsegítésére. Ez nem sikerült, Herbeville Rabutinnal találkozott s Rákóczi újabb nehéz feladat megoldása előtt állott.[1] Vissza kellett szereznie neki az Erdély feletti hatalmat, hogy erdélyi fejedelemségét a valóságban is elfoglalhassa. A zsibói vesztett csata után a csatában részt vett hadinépének egy részével kivonult Erdélyből, s visszatért a magyarországi hadszíntérre. Erdélyben hagyta Károlyi Sándor tábornokot, akinek hadteste, bár a zsibói csatatér közelében volt, a harcban nem vett részt. Erre a haderőre támaszkodva remélte Rákóczi, hogy a csatában szétszórt és Erdélyben bujdosó katonái ismét összegyülekeznek, Erdélyben újabb ezredeket állíthat fel, s mindezeket Károlyi komandója alá helyezve, kiszorítja a császáriakat Erdélyből.

Az a feladat, amit Károlyi kapott, elég nehéz volt. Nehéz terepviszonyok között, a közeledő télben kellett neki tért nyerni és kizavarni a császári helyőrségeket táborhelyeikről. Károlyinak Rákóczitól kapott megbizatása úgy szólt, hogy állítson fel Erdély északi határán egy védelmi vonalat Tasnád—Dés között s erre a bázisra támaszkodva igyekezzék tért nyerni déli irányban.

Említett tanulmányom részletesebben leírja Károlyi tevékenységét és a keze alatt harcoló népi ezredek hősies aprólékharcait. Adataimat — túlnyomó részben eddig még nyilvánosságra nem került eredeti jelentésekből merítettem, amelyek az Országos Levéltárban a Rákóczi-

[1] Herbeville átvonulását Magyarországon Erdélybe, lásd: Markó Árpád: Herbeville marsall útja Erdély felé. Hadtörténelmi Közlemények, 1935. évf. A zsibói csata részletes leírása: Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér könyve, 289. és köv. o.

szabadságharc iratgyűjteményének Rákóczi—Aspremont részében és a Károlyi-család levéltárában találhatók.

A feltalált eredeti okmányok, helyzetjelentések, levelezések gyűjteményéből ezúttal az egyik, talán legfontosabb, — mert általános képet nyújtó —, iratot közlöm eredeti helyesírásával teljes szövegében. Ez Károlyi Sándor tábornok részletes helyzetleírása. Kelt Abrudbányán 1706. március 29-én. Ezt a fontos jelentést Károlyi nem merte a többékevésbé bizonytalan postajáratokra bízni, hanem Hadadi György kapitányt küldte, mint futártisztet Rákóczinak akkor Egerben volt főhadiszállására. Egyben felhatalmazta őt arra, hogy személyesen adja elő a Fejedelemnek mindazt, ami ebben az iratban van és fűzze hozzá a még esetleg szükséges magyarázatokat. Ez az irat fogalmazványi példányában az Országos Levéltár említett gyűjteményében van, címe: Hadadi által proponálandó declarátió.[2] 73 pontban állítja össze mindazt, amiről a Fejedelmet tájékoztatni akarja. Kezdi a hadihelyzet ismertetésével, azután áttér gazdasági, pénzügyi kérdések taglalására, leplezetlenül ismerteti a hadak körében megmutatkozó bajokat és javaslatokat tesz a tisztikar több tagjának a kicserélésére.

A hadihelyzetről örvendetes módon azt jelentheti, hogy a Fejedelemtől kijelölt bázisvonaltól előnyomulva dél felé, már Abrudbánya—Zalatna vidékéig minden a kurucok kezében van, a vonal azután felkanyarodik Nagyenyedig, Kocsárdig, tehát a Maros völgyének ez a fele is idetartozik, onnan Tordáig, majd Kalotaszeg vidékéről az Aranyos folyó melléke is az ő birtokukban van. A közlekedési utak, hágók, Arad és Erdély között a kurucok kezében vannak. Közli azután az ellenségről kapott híreket, megerősítve azt a hírt, hogy a császári sereg Erdélyből valószínűleg ki fog vonulni.

Hadadi kapitány április első hetében érkezett Egerbe. Hogy melyik napon tudta előadását Rákóczi előtt megtartani, arról pontos adatunk nincsen, de ismerjük a Fejedelemnek levelét Károlyihoz Egerből 1706. április 9-éről, amelyben már említést tesz Hadadi odaérkezéséről és visszautazásáról.[3] A választ írásban küldi el Károlyinak. Mégpedig azért, mint ebben a levelében írja, mert: ...„úgy látom sehogy sem kívánja Kegyelmed levelében, hogy hitelt adjak (Hadadi) szavainak, kihez képest én is rövidebbnek láttam lenni, kevesebb munkának is az Kegyelmed 75. punctumira választ adni, mintsem az ő szavaira." Ennek az írásbeli válasznak azonban megvan a Rákóczitól saját kezűleg írott fogalmazványa az Országos Levéltár említett Rákóczi iratai között, s azt az Archivum Rákócziánum I. kötetében olvashatjuk.[4]

[2] Országos Levéltár. A Rákóczi szabadságharc levéltára. Rákóczi-Aspremont rész, C. 62. fast.
[3] Rákóczi levele Károlyihoz. Archivum Rákócziánum, I. oszt. I. k. 512. o.
[4] Rákóczi keltezés nélküli sajátkezű fogalmazványa. Arch. Rák. I. oszt. I. k. 514. és köv. o.

A Hadadival küldött jelentés így hangzik:

Nemzetes és vitézleő Hadadi György kapitány uram által kegyelmes urunk eő Nagyságha előtt az ide való jövetelnek, operatioknak és egyéb közönséghes haza javát nézendő dolgoknak alázatossan proponálandó declaratioja.

1mo Alázatossan fogja kegyelmed kegyelmes urunknak detegálni, hogy Belényes vidékére való hadak jövetelének alkalmatosságával elfogatot az váradj labanczoknak passussa s uttya, ki által megh zabolázása is fogh következni.

2do Hogy Isten szent nevének velünk való munkálkodása által pap mezej, belényessi, desznaj, halmágyi, brádi vidékek kegyelmes urunk eő nagyságha birodalma alá estenek, kiket szükségh is manuteneálni.

3tio Nem külömben Abrud és Zalakna bányák is egész vidékestül apprehendáltattak Brádtul fogva Fejérvárigh, onnét Enyedigh, onnét Kocsárdik az Maros innet való fel szabadossan birattatik. Attul fogva pedigh Tordáigh és onnét a' Kalota szegigh az Aranyos mellyéke egészen occupáltatott.

5. Kolozsvár, Gyula, Torda, Enyed, Fejérvár, Déva felé való szüntelen portázásnak és próbáknak könnyen practicálandó modalitássa és Török országra szorultaknak[5] velünk való megh edgyezésre szabad passus nyittatott.

6. Az aradi ráczságnak erdélyi armádával való megh edgyezésre deserviáló passussok annyira el fogattattak, hogy semmi úton-módon conjunctiójára való módgya nem lészen, jól vigyáztaván azon passussokra.

7mo Innét következhetik, hogy ha az németnek az Maros mellett történnék ki indulása,[6] ezen passusokon lévők azonnal ki tanulhatnák, egyszers mind ártásra való alkalmatosságot is mindenkor találhatnának.

8. A Marosson túl lévő földre való szabados portázásnak módgya is kezünknél lévén, az Török országra allatomban való correspondentiának folytatására szabad módunk adatott.

9. Kalota szegben lévő hadakkal et vicissim és onnét kegyelmes urunkhoz az híreknek communicatioja vagy correspondentiának megh tartása szabadon folyhat.

10 Ha tisztek praeficiáltatnak az kénesőnek és aranjnak jövedelmes haszna az haza előmenetelére s jovára fordíttathatik. De ezeknek megh marasztására jó commando kívántatik, a' kinek esze legyen nagyobb, mint szíve, ha mind kettő edgyütt lészen, annyival nagyobb haszna lehet az hazának is belőle.

[5] A harcok során a törököktől még megszállva tartott bánáti területre, Temesvár környékére vetődött kuruc katonák.

[6] Rabutin marsall még az év elején parancsot kapott Bécsből, hogy hadserejével a tavasz folyamán vonuljon fel a magyarországi hadszíntérre. Ezt kellett volna Károlyinak megakadályozni.

11mo Azon commandonak pedigh ollyannak kellene lenni, a' ki ordertül halgatna és mind azokban punctualiter volna és melléje jó két ezer hajdu, annak por, golyóbis, kova bővön és ezer lovas, a' ki próbákra ki járhasson, rendeltetnék.

12. Az föld népe azon vitézleő rendel egyett fogh érteni, csak megh ne szomoríttassék. Nem külömben Zalakna táján is ezen kívül kellene lenni két ezer könnyű hadnak, Belényes vidékén legh aláb ezernek, Kalota szegben hasonló képpen és a' többi lineákon fel az Szamos mellett egész Beszterczéigh, ez által az egész feöld conserváltatik.

13. Hogy ha az németh az Maros mellett indul ki, az itt való gyalogh a' föld népével az kajani, halmágyi, brádi és desznaj szorossokon széltében eresztegetheti egész Jenőigh, az lovas azon túl. A Kalota szegtül fogva való corpus Beszterczéigh ha egy corpusban veszi magát, akár merre széltében mehet Erdéllyben, ha pedigh két corpust csinál, egyik Besztercze háta megett a' székelly földére, a másik Heszdod felé Gyalu háta megett az Aranyos székre, azonnal az székellységh fel támad.

14. Hogy ha penigh a' német Sibo vagy Karika vagy Bánnya felé menne ki, tehát az kalota szeghi corpus csapdozná, az itt lévő penigh egész Erdélly országát Szebenigh három nap egészen el buríthatná.

15.[7] Itten az arany florenis Ungaricalibus 6
oroszlányos tallér florenis Ungaricalibus 2.40
imperialis tallér florenis Ungaricalibus 2.80
a forintos florenis Ungaricalibus 1.40
a máriás denariis 40
a susztáks denariis 16
a poltura denariis 44

járván, abbul szép haszon proveniál, ha az méltósághos fejedelem fejér pénzt küld mind arany váltásra, mind marha vásárlásra.

Az arany golyóbis a' finum eddigh váltódot egy nehezék florenis Ungaricalibus 3, denariis 30,

az por arany (ezüst pénzen értvén) florenis Ungaricalibus 3.

16. Most inducálhatnánk, hogy két része az váltásnak lenne ezüst pénz, az harmadik libertáson illy modalitással, hogy augeáltatnék az valora, mivel az aranynak is augeáltatott,

7 Rákóczi szabadságharcának pénzügyi kérdéseivel behatóan foglalkozik és a különböző pénznemeket felsorolja Huszár Lajos: A kuruckor érmészete c. tanulmánya. A Rákóczi Emlékkönyv I. kötetében. Még részletesebb adatokat hoz a kurucok pénztörténetének szakembere, dr. Esze Tamás, több ezzel foglalkozó értkezése. Felsorolásukat lásd: Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába, I. kötet. 464. oldalán.

az arany golyóbisért ezüst pénzül florenos Rhenenses 2
libertásul penigh florenos Rhenenses 1
in summa egy nehezék fl. Rh. 3
augeáltatnék az valora denariis 30
az arany pornak penigh ezüst pénzül fl. Ung. 2, den. 20
libertásul fl. Ung. 1, den. 10
in summa egy nehezék fl. Ung. 3, den. 30 30
auctioja lenne den. 30

Ezen auctioval az menne végben, hogy igazabban és bővebben hoznák bé az aranyat s nem rejtenék úgy el, szaporábban is munkálkodnának.

17. A libertással való toldással penigh kevesseb ezüst pénz menne a váltásra és így réz poltura is kellene. A fejér pénznek nevelkedet valorával is nagy haszon lenne az fel váltandó aranybul.

18. Ennek fel váltására való tisztségét Bágyonitul[8] semmiképpen nem lehet el venni, hanem ad interim substituálhatni valakit.

19. Inspector ahoz ez előtt sem volt szükségh, most sem kívántatik, kivált a' ki mostan távulyrul inspiciállya és azután csak pengeti az aranyat.

20. Azt is szükségesnek látom, hogy minden hellységben az bányászok után alattomban vigyázók legyenek és azoknak ígéret légyen, hogy vigyázzanak az bányászok után, ha igazán adgyák-é bé az aranyat vagy sem?

21. Felette nagy hasznot látnék benne, ha az méltóságos fejedelem napi számos bányászokat ha csak százat is inducálna, kik szüntelen dolgozván, az proventus minden váltás nélkül lenne, az után tovább extendáltathatnék cum tempore, érre penigh az arany váltó inspiciálni könnyen reá érkeznék.

22. Az ispánokat hellyben állítottam az egész jószágban, melly is három ispánságbul álló.

23. De mivel ezek oeconomicumok és énnekem azokrul semmi orderem és intimatiom nincsen, azért udvarbírót nem tettem, tartván jövendőben, hogy magamnak vagy maradékimnak ne vettessék szemére, hogy illyen roszszat, alkalmatlant tettem, ki miá ennyi kár lett, hanem kegyelmes urunk hová hamaráb praeficiállyon, hogy az haszon vétel eő Nagyságha számára inducáltathassék.

24. Ezelőtt eő Nagyságha idejében Harsányi János[9] volt, kit is igen serény és kemény ember lévén most is constituálni akartam, de az egész jószágh miként supplicál, eő Nagyságha megh láthattya, itten penigh nincsen ollyan alkalmatos ember más, hanem Karancsi Sigmond, az ki ezen dolognak most is egész promotora volt, szüntelen velem correspondeálván.

[8] Bágyoni Zsigmond az abrudbányai aranybeváltó hivatal tisztje, és az erdélyi bányaművek vezetője.
[9] Harsányi János kuruc főhadnagy.

25. Ehez csekély opiniom az, hogy a' mennyire a' munkát látom, Bágyoni Sigmond mind arany váltást, mind udvarbírságot jó szám tartóval végben vihetne, mert ispánok jók vadnak, mind az által állyon kegyelmes urunk kegyelmességében, de sokára ne halladgyon, hogy az proventusban fogyatkozás ne légyen.

26. Ha hogy kegyelmes urunk eő Nagyságha penigh kegyelmessen méltóztatik reám relaegálni, mind ezt, mind egyebeket méltóztassék kegyelmessen írott orderül ki adni, meddigh extendállyam authoritásomat, hogy jövendőben azzal számot adhassak, hogy volt parancsolatom reája. Én quo ad militaria mivel kötelességem, orderem kívül is valamit tehetek, tészek, de ad oeconomica semmi kötelességhem nem lévén, tartván a' jövendőtül, bánom, az mit eddigh cselekedtem is, ez után penigh írot commissio nélkül nem cselekedhetem s eő Nagyságha sem kívánhattya.

27. Mivel penigh fegyver között vagyunk, a' mi ma mienk, holnap másé, a' ki ma az ellenséghé, holnap enyim, azért nem látom módgyát, hogy rendivel folytathassék az oeconomia, hanem in disordine is a' mi haszon lehet, nem fogyasztani, hanem szaporítani igyekezem, ha eő Nagyságha magamra bízza.

28. De mivel eő Nagyságha gratiájábul talám helyettem is más fogh be jönni, azért én ment lennék ettül, bár csak ad militaria érkezhetném az sok rosz tiszt mellett.

29. Kiknek csak mostani cselekedeteket is bőven declarálhattja Hadadi Györgj uram, edgjütt Dévának el veszésével.[10] Én most is commando lévén itten az ellenségh előtt vagyok, az jó réghi tisztek három ezeren nem mertenek Fejér várigh orderem szerént menni, hanem Belényeshez hátam meghé mentenek s ottan is félnek.

30. Ennek én orvossághát jól tudnám, de mivel eő Nagysághának kedves kapitánnya,[11] nem kívántam hozzá nyúlnom, hanem eő Nagyságha lássa, mit csinál velek plus verbis, quam opere. Hogy eleinte szolgált, magha hasznára volt, Diószeghet könnyen megh vehette, a' mennyi ellenséghe volt, Szatthmárra könnjen bé mehetet, mikor mások ki éheztettek, de coetero egész kuruczságha semmi. Belényesnél is az rácz fel verése más által esett jobban, de csak most volna jó, akár mi eördögh volt ez előtt.

31. Mivel e' minapi pironságh sem fogott rajta, eő Nagyságha vagy hivassa magához vagy bocsássa haza pihenni, az vicéje penigh talpigh

[10] Déva várát a császáriak 1705. október 5-én zárták körül. Csáky András kuruc várkapitány 1706. februárjáig szívósan védte azt, azután kénytelen volt a lövőszer és élelem teljes kifogyása után kapitulálni. Hadifogságából, a Vajdahunyadi várból májusban kiszökött.

[11] Nevét Károlyi ne említi, de leveleiben többször panaszkodik erre a tisztre, hogy hivalkodik a szabadságharc kezdete óta teljesített szolgálataival, de most hasznavehetetlenné vált. Rákóczi válaszában ezt a tisztet sem veszi védelmébe.

jó ember, véghez viszi az parancsolatott. Én addigh is mind Bonét,[12] mind Gencsit haza bocsátom tavaszt szántani, ez ezereket mindenikének Nyuzó és Draguly commandoja alá adom, ki is már velünk vagyon. Ha ilyen emberek nem lésznek, én egyedül tíz felé nem szakadhatok.

32. Orosz Pál[13] komám uram is az házát emlegeti, mire, nem tudom. Leveleit veti ugyan okul, de talám a' marokba szorító álmos könyvecskét akarja forgatni és jövendő szerencséjét látni. Ha eő Nagyságha el bocsáttja, oda is egy jó próbáló generális kellene, mert magoktul a' tisztek semmit nem tésznek, nógattam a' próbára, mert már Szent György hava lészen, poros az út Erdéllyben, próbálhat, csak merjen.

33. Nádaskaj[14] sem érne egy babot, az gyalogh tisztek mind részegek, nem heábán nem verjük megh az németet, eleget töröm magamat, miként tegyem jóvá.

34. Csekélly opiniom szerént Pekri[15] uram jó volna a' más oldaltra, holott had három annyi vagyon, mint én velem, mivel nagyobb informatioja vagjon az úrnak Erdéllyben, dependeálni is inkább kívánnék tüle, hogy tanulhassak, hogy sem hitem sértődésével tudatlan commandoval kegyelmes urunknak és az hazának kárt tégyek, kinek közi egy óra s én is bűnös vagyok penigh.

35. A hadak mundérozására már nékem lészen gondom, azon kegyelmes urunk semmit se busullyon, csak méltóztassék eő Nagyságha Ajtainak megh parancsolni, függjön tölem, megh mutatom azt eő Nagysághának, hogy pénz is több lészen. — Hogy az hadaknak annyi restantiájok vagyon, oka:

36. Első: mikor Forgács uram Szécsénben ment,[16] Orosz Pál úrnak azt mondotta, hogy az hadakat egész septemberre ki fizette, azomban némelly ezernek csak 4 hóra, némellynek hatra fizettenek és így az egész erdélyi hadnak kinek tíz, kinek tizen két hóra való restantiája vagyon egész eddigh, noha azoknak az húsuk is defalcáltatik, mert percipiálták. Ezekrül való extractusokrul írtam Kecskemétinek és Koklácsnanak.

37. Az több had mind az én kezem között forgott szüntelen való operatiokban fel s alá járásban, kinek se cassája, se fizető mestere nem volt, hanem hol együtt, hol másutt vetettenek néki egy-két hóra s fél

[12] Bóné András, Gencsi Zsigmond, Nyúzó Mihály és Draguly Farkas kuruc lovasezredesek.

[13] Orosz Pál kuruc brigadéros.

[14] Nádaskay György lovasezredes.

[15] Gróf Pekry Lőrinc tábornagy, erdélyi főúr, ismeri az ottani viszonyokat, embereket és tanultabb katona, ezért szeretné Károlyi, hogy ő venné át tőle az erdélyi hadműveletek vezetését.

[16] Gróf Forgách Simon tábornagy. Az 1705-i hadjáratban ő volt az erdélyi hadműveletek vezetője. A Fejedelem őt a széchényi országgyűlés után, 1705. december 26-i rendeletével reguláris gyalog- és lovaszredek szervezésével bízta meg, Kassa székhellyel. Arch. Rák. I. oszt. X. k. 1. o.

hóra etc. és így kinek nyolcz, kinek hat hóra exsurgál már eddigh az restantiája.[17]

38. Mostan már ha egyszer s mind ki nem fizettyük kétt holnapon kívül, ugyan csak fen fogh maradni az restantiájok s mentül továb hallad, annál nagyobbra exsurgál.

39. Az husát penigh én semmi fundamentalis ratioval nem defalcálhatom, mert egész júliustul fogva az egész hadaimra az commissariatusságh három száz marhát, én penigh csak Vácznál az hadam marháját eöt százat adék az commissariusságnak, mind azolta az Isten égi mannával tartotta eőket, mert nem hogy húsa (kit defalcálhatnék) lett volna, de mégh kenyere sem volt három s négy hétigh s ollykor nyolcz hétigh is. Most is eleget koplalnak.

40. Ugyan az keserves, hogy mégh is a' kik mindenkor hellyben vadnak, úri módon házoktul hadakoznak, mint ha vadásznának, mégh is nincsen restantiájok, sőt fejér pénzül is fizetnek néha s azon fellyül nem az status effectivusra veszik az fizetést és naturalis intertentiot, hanem juxta portiones. Megh bocsássanak eő kegyelmek, de egy lisztbül valók lévén s egy úr szolgáj, noha a' kik mint szolgálnak, úgy érdemlik béreket is, de ámbár ne lenne úgy, csak volna egy aránt.

41. Ha mi uy földbül és tartománybul ki nyomjuk is az ellenséget, mégh eddigh mindgyárt fiscus rapiálta, az vitézleő rendnek semmi nyerességhe nem lehet egyéb, hanem ha ráczott vágh, rongyos háti bőr, ha németet vagy eöszve hasogatott rosz dolmánnya, bőr plundrája, kinek semmi haszna.

42. Hanem eő Nagyságha méltóztassék megh engedni, hogy a' mit nyerünk, legyen mienk az szegénység jován kívül, az jószágok legyenek fiscusnál és oeconomizállyon belőle. Eddigh is mi haszna volt? Egyéb nem, hanem a' fiscus magha épült és a' bonumokat a' németnek conserválta, a' mint hogy csak Dunán túl s Erdéllyben vött annyit el, a' kivel be éri.

43. Az repartitiot is el küldöttem kegyelmes urunknak, kibül megh láthattya eő Nagyságha, minemű darab nyert földbül interteneáltatik az had. Mégh abban desznaj, halmágyi és bradi dominiumok nincsenek, a' kik csak bizonyos summában] administrállyák az élést.

44. Az Oeconomicum Consilium rendetlen kívánságárul írtam volt alázatossan eő Nagysághának, hogy a' melly jószágomat bírom, arrul való productiot kíván, nem hogy jámbor és hív szolgálatomért approbálná. Én is producálhatnám s producálnám is, de törvényem sérelmének hellyben állításáért kötvén fel fegjveremet, továb nem kívánom magam is rontanom, hanem is competenti foro et coram competenti judice producálom, instántiámat penigh suspendálom akkorra, megh akarván mutatnom, hogy nem csak az enyém, hanem a' többi is, kire

[17] A Századokban megjelent közleményemben részletesen kitértem az erdélyi ezredek indokolt panaszaira, az elmaradt zsoldfizetések miatt és zúgolódásaikra rossz elhelyezésük és silány ellátásukra vonatkozóan.

nézve nem vétek eő Nagysághának, ha azon jószágok eránt juridicis remediis pro futura successorum cautela élek, mert bánnám, ha az Consilium Oeconomicum bene meritis jó prókátoroknak és scribáknak distrahálná s el halgatásommal jövendőben successorimnak szereznék kárt, kirül eő Nagysághát alázatossan követem. Énnekem senkié sem kell, csak az magamét, feleségemét ne vegyék el, az országh gyűlésén megh mutatom, ha élek, ha el vészek, talán támaszt Isten gyámolt maradékimnak. Méltóztassék inkáb eő Nagyságha consolálni szegény anyámat azon instántiájában magha kegyelmességébül s nem kívánni azt az Consilium törvénytelenséghét.

45. Hellenbach[19] sem váltotta fel a pénzt, ha csak uyobban nem méltóztatik eő Nagyságha az eránt parancsolni, holott penigh már kegyelmessen committált volna felőle, kegyelmed nevemmel alázatossan köszönje megh eő Nagysághának.

46. Kecskemétiekkel mint, hogy történt dolgom, kegyelmed eő Nagysághának voltaképpen declarálhattya s kérje nevemmel alázatossan eő Nagysághát, méltóztassék törvényre relegálni, megh mutatom s próbálom, mint succedál feöldes úrnak jobbágyával való perlekedése.

47. Az Maroson való hajóknak csináltatásábul, úgy Toroczkón való vass macskáknak, lánczoknak készítésébül egyebet nem gondolhatok, hanem hogy az Maroson indítaná ki az gyalogját éléssel, munitioval, azon bocsáttya le, a' lovássa penigh az Kajánon megyen ki és Szegednél vett hidat az hajókbul s azokat ottan fogia conserválni, úgy hogy ha operatiokat akar tenni, az Tiszán fogia fel vitetni, de hiszem micsoda operatiot tudna tenni Szolnokon kívül, annak is az Tiszában, Zagyvában vonatnám az földet, hadd ne kiáltana berdott[20] benne, mint Dévában, Hunyadban etc.

48. Kire nézve az Csongrádnál levő corpust ha mégh fel nem állította, állíttassa fel, mert mind arra s mind az ráczságh distractiójára felette szükséghes.

49. Az vármegyék, úgy hallom, revocálták Nánáson lött obligatiójokat, mellyrül mi némű levelet írtam nékik, párját eő Nagysághának kegyelmed megh mutassa s kérje, hogy eő Nagyságha méltóztassék maga is nékik serio intimálni vagy kezem alá hadni, hadd hordozzam meg eőket tár szekér nélkül egy nyárs szalonnával ezen az havasokon, bizonyára megh mutatom, hogy kongón nem csak aranját váltok, de nemességhet is veszek.

50. Alázatossan azt is jelencse kegyelmed kegyelmes urunknak eő nagysághának, hogy ha generális Sennyej István uram ezerében Sennyej Ferencz urat lehet-é már instelláltatnom, vicéjének Szekeresit, feő strása

[18] Károlyi több levelében tesz említést arról, hogy egyik uradalma birtoklásának dolgában pereskednie kell a gazdasági tanáccsal.

[19] Báró Hellenbach János Gottfried, selmeci bányagróf, országos adminisztrátor.

[20] A császári őrségek szokott igazoltató kiáltását: „Halt! Wer da?" (Állj! Ki vagy?) Mondták magyaros fonetikával „Berdó"-nak.

mesterének Bélányi Jánost, ki is jó tanult legény, Francziára is járt.[21]

51. Az hajdú városi ezer is mégh csak úgy vagyon, most Krucsaj János commenderozza, annak Domahidi László jó volna, mást Tiszán innet nem tudok, a' kinek mind esze, mind katonasága megh volna, ha Tiszán túl való lészen penigh, most is roszsz ezer, de sokkal roszszabb lészen. Vicéjének Ujvárossi jó lészen. Kenyheczinek már az Sosé és Lubyé[22] kezinél vagyon.

52. Szappanos dögh,[23] vicéje nem eléghséges, eő Nagyságha provideállyon arrul is, mert sok rosz heverő tiszt vagyon.

53. Csáki László uram ezere is mint marad? mert ha kezénél maradna, Bik László[24] jó volna az hajdú várossi ezer kapitánnyának, mi haszna, ha nincsenek feők, csak tűvel-hegyel vadnak az ezerek. Teleki uramé sem tudom már, miben marad, mind ezekrül kegyelmed igyekezzék eő nagyságha kegyelmes resolutióját venni.

54. Pekri uram írja, hogy kegyelmes urunk eő Nagyságha Szappanos Mihálly ezerében lévő székelyeket is kegyelmednek conferálta volna, azért én adgyam ki. Én ha azokat ki adom, semmi sem lesz azon ezerbül. Inkább csekély opinióm az volna, ha hogy kegyelmes urunk eő Nagyságha azt parancsollya, mivel maga is dögh az kapitány, másként is Isten nélkül való, nem had közé, azért Hatházival mennyenek Bercsényi uram ispotállyában,[25] az székely had Pekri uramhoz, a' többi pedigh Vay László uram ezeréhez, ezt jobnak hagyom, mint sem ezer legyen az neve, semmi valósága. A török országhiak Nyuzó mellé mehetnek azon ezerbül.

55. Komlossi Sándort eő Nagyságha applicállya valamire, az hada légyen Fonáczié vagy Fonáczival edgyütt Drágulyé.

56. Vay László uram is írja, hogy nem szolgálhat, az ezere nagy fogjatkozással vagyon. Monoki seregej mégh is oda vadnak az regularis hadban, eő Nagyságha méltóztassék parancsolni Fáj Mihály seregestül más egy hadnagy Soós János ezerébül, Pécsi László seregestül mennyenek előbbeni ezerekre.[26]

57. Prinyi Miklós[27] uram szegény Szappanos hajdúit kívánnya, már penigh én Ecsedinek adtam, eő Nagyságha ha parancsol róla, viszsza adhatom s Ecsediét más honnét ki pótolom, csak az vicéjét, Ujvárosit

[21] Belányi János kuruc főtiszt, mint volt császári tiszt járt az örökösödési háború francia hadszínterein.

[22] Krucsay János, Domahidy László, Ujvárossy István, Kenyheczy János, Soós János, Luby György kuruc ezredesek.

[23] A „dögh" kifejezés ebben a vonatkozásban „beteg„-et jelent. Szappanos Mihály kuruc ezredes betegeskedő, döglődő ember, rövid idő múlva meg is halt.

[24] Gróf Csáky László, Bikk László, Hadházy lovasezredesek.

[25] A szécsényi országgyűlés után hadikórházak felállítására is sor került. Bercsényi intézkedett ebben és Besztercebányán, Gyöngyösön, Debrecenben, Pápán és más helyeken is állítottak fel „hadi ispitál"-t.

[26] Komlóssy Sándor, Fonáczy Mihály, Vay László, Monoky Ferenc ezredesek, Fáy Mihály és Pécsi László kuruc főtisztek.

[27] Báró Perényi Miklós kuruc brigadéros.

küldgye visza eő Nagyságha Forgács uram mellől. Úgy is, a' mint látom, nem úgy fogtanak az reguláris hadhoz, hogy légyen valami belőle.

58. Az huszti tisztek megh maradhatnak, mert az belényessiek mind csak czégér alá valók,[28] hanem a' belényessi hajdúk mennyenek be Husztban, az lovassa circiter 40 az mennyen Kárándi Mihálly[29] ezerében. Így tudóm, hogy mind az lovas, mind az gyalogh ezerek, valakik kezem alatt vadnak, alkalmasint complete és jó formában lésznek.

59. Eddigh eő Nagyságha informátiombul bővön megh érthette, hogy az rabok szabadulását[30] sem aluttam el, az Aradon levőkért már a' rabokat, kik Ecsedben voltanak, mind be küldöttem. Az erdélyieket is egészlen elaboráltam, csak Munkácsrul és Kassárul hoznák eőket, de az tisztek igen negligensek, eő Nagyságha méltóztassék megh fenyíteni eőket, az Isten megh vér bennünket.

60. A szatthmári és medgyessi nemesekrül eő Nagyságha tudósícson, hol lésznek, azokért szegény Csákit,[31] reménlem, ki szabadíthatnánk.

61. Naláczi György és Josika uramékrul is méltóztassék eő Nagyságha parancsolni, kiket ígérjek be?

62. Gönczi Jánost[32] Bercsényi uram mégh sem küldötte alá Orosz Pál uram ezerében, holott szükséges volna.

63. Sepochrul penigh Rabbutin mit replicált, eő Nagyságha láthatta, úgy az méltósághos urak kedves házas társaikról is.

64. Azt is alázatossan jelentheti kegyelmed, hogy ide circiter 2000 hajdúnak való puskák kívántatnának. Jól emlékezem az eő Nagyságha kegyelmes parancsolattjára az flinták el szedetése végett, közel telik az ezerekbül 600, de mivel mostanság az ellenségh előtt vannak, el nem küldhettem, hanem eő Nagyságha méltóztassék a' pulhákokat[33] ide küldetni, ezeket mindgyárt helyében küldöm.

65. Kard is kellene vagy 2000, kovábul is nagy szükséghe vagyon az hadnak, jóllehet eő Nagyságha parancsolt volt az eránt Munkácsra, de ottan sem tanáltatott. A mellett parancsolna eő Nagyságha vas és üvegh golyóbist is csináltatni, mind jó volna az hajdúnak az is.

66. A mundért mivel defalcáltatni kell az hadnak, tettem ollyan rendelést, hogy az fizető mester oszsza ki is, hogy defalcatióját is fizetésébül annak idején vehesse ki, csináltatását, készítését Krucsai Márton uram effectuállya.

67. Az mellettem lévő adjutántnak és hadi bírónak temérdek lévén dolga, hogy csak anyi légyen fizetések, mint egy regiment béli hadi

28 Itéletet alá valók, azaz felelősségre vonandók.
29 Kárándy Mihály ezredes.
30 A rabok kicserélése ügyében Károlyi többször levelezett Rabutinnal. Közleményemben közlök erről adatokat.
31 Gróf Csáky András dévai várkapitányt érti, aki azonban még kicserélése előtt megszökött fogságából.
32 Naláczy György, Jósika Dánihel, Gönczy János ezredesek.
33 „Pulhák"-nak hívták a kurucok a Lengyelországban vásárolt (polyák) puskákat.

bírónak, adjutántnak, lehetetlen, hanem eő Nagyságha kegyelmessen méltóztassék resolválni, miként fizettessek nékik.

68. A minap hír nélkül lineánkon által jött kereskedőknek[34] dolgát eő Nagyságha miben hadta, kegyelmed investigállya, ha eő Nagysághának teczenék, jó volna törvényre relegálni és ha mi esik rajtok, senki nem fogh bennünket okozhatni, de úgy sine exemplo condonálni rosz példa, el venni is nehéz, mert reváncsott adhatnak.

69. Szudricsánnak ha mestert találok, karó helye,[35] Moyses deákott[36] úgy hallottam, hogy eő nagysághához lett volna obligatus s eő Nagysághátul volt is mind gratiája, mind protectiója, kirül eő Nagysága méltóztatván informálni, ha úgy, eőtet is Szudricsány után küldöm s törvényeket Rabuttinnal communicálni foghom, ha csak mostanságh Abruk bánjáért reám megh nem haraghszik.

70. Mind Máramaros, Szabolcs vármegye revocálta Palocsai György[37] eöcsém tiszteire való tett qvereláját, kit Nagysághodnak, úgy hiszem, magha is fogh remonstrálni eő kegyelme, megh láthattya Nagysághod, minémű hamisságot követnek, mi nem a' réghi nemes vér vagyon mostan az vármegjékben, hanem némettel megh korcsozott,[38] hazugsággal tellyes, azért becsületet sem érdemelnek külömbet. Én bizony véres pallossal compellálnám eőket, mert se hiteknek, se confoederatiójoknak, se házájokhoz való szeretetnek semmi sikerétt és indulatra való szikráját nem látom.

71. Kegyelmessen méltóztatott vala kegyelmes urunk eő Nagysága committálni nekem, hogy az vármegyék colonellusinak instructiót csináltam volna. Heverésemben el is követtem volna, de hogy az vármegyék revocatiójának és ablegatiójoknak végétt nem tudhattam, hallasztottam, hanem alázatossan kérem eő Nagysághát, méltóztassék kegyelmessen intimálni az vármegyéknek, hogy válaszok reám relegáltatott, azért azon ablegatusok jőjenek hozzám, eörökké megh szolgálom az eő Nagysága kegyelmes gratiáját.

72. Noha én csekélly tehecségem szerént valamit tudtam, eő Nagysága kegyelmes parancsolattyábul és engedelmébül mindeneket el követtem, de mivel sokat kelletik költenem, fizettetnem és commissiókat adnom pro publico regni servitio, tartok az jövendőtül, hanem eő Nagy-

[34] Ezekben a napokban egy Mehemed nevű török kereskedő öt társával átjött a kurucok vonalán. A kurucok megsarcolták őket. Orvoslásért Rákóczihoz folyamodtak. Erről szóló levelek: Arch. Rák. I. o. I. k. 502. és Károlyi. Oklevértár. V. k. 442. és köv. o.

[35] Szudricsán István kapitány fegyelmetlenségért halált érdemelne. (Karóba kellene húzatni.)

[36] Miticzky Mózes deák császári alezredes március közepén kuruc fogságba esett. Érdekes kihallgatási jegyzőkönyvét közleményemben teljes tartalmában közlöm.

[37] Báró Palocsay György kuruc brigadéros.

[38] „Korcsozott", ebben az értelemben korcsá vált, hitvány.

ságha méltóztassék in scriptis ki adatni az éránt való kegyelmes annuentiáját, hogy jövendőben maradékim is remonstrálhassák, mi mellett procedáltam és cselekedtem.

73. Mint hogy kegyelmes urunk eő Nagyságha az postaj correspondentiáknak observátióját s cursussát kegyelmessen méltóztatott resolválni, az eránt concinnált postalis tabellának valósághos mássát alázatosan eő Nagysághának transmittáltam.[39]

Mind ezeket alázatos szolgálatomnak le tételével kegyelmes urunknak eő Nagysághának alázatossan repraesentálván, egész tehecségével azon légyen kegyelmed, hogy mindenekre punctatim viszont kegyelmes urunknak eő Nagysághának kegyelmes resolutióját vehesse.

Datum Abrudbányae die 29. mensis Martii anno 1706.

Kegyelmes urunknak generálissa

Károlyi Sándor.

A Fejedelem lelkiismeretesen áttanulmányozta Károlyi jelentésének minden pontját s megfogalmazta válaszát a következő címmel: „Hadadi György kapitány hívünk által proponáltatott punctumokra adatik válaszul." Majdnem minden pontra pontosan válaszol. Intézkedni fog megfelelő szakemberek küldéséről az arany és kéneső váltásához. A 15., 16., 17. pontokban javasolt pénzügyi műveleteket elfogadja. Bágyonit megerősíti állásában. Karancsi Zsigmondot kinevezi udvarbírájává. Károlyi panaszkodik, hogy Rákóczi egyik kedves tisztje nem érdemli meg a belé helyezett bizalmat, s folyton azzal kérkedik, hogy ő már a felkelés első napja óta a Fejedelem híve. A nevét nem említi s válaszában Rákóczi sem mondja meg. Erre az a válasza, hogy bármilyen vitézül is viselkedett valaki a felkelés kezdetén, ha később rosszá válik, nem érdemel kíméletet. Minden fegyelmetlen és kötelességét nem teljesítő tiszt ellen szigorúan fog eljárni személyválogatás nélkül: „vagyon törvény s igazság, s Ő Kegyelmének adatott hatalma, személyválogatás nélkül éljen vele." Károlyi jelentésének 40. pontjában felsorolt sérelmeket nem tartja indokoltaknak. A hadihelyzet sokszor nem engedi meg azt, hogy minden ezred élete egyforma legyen, a katonának néha nyomorogni kell, néha lehet dőzsölni is: „Hiszen Ő Kegyelme (Károlyi) is lakott az kismartoni aranyas palotákban, midőn mi Tokaj alatt az hóháton dudorgottunk a sátorban." Oktassa ki katonaságát, hogy a tisztességes katona nem nyereségért, zsákmányért szolgál, hanem hazafiúságához képest magáért, s gyermekeiért fegyvert fogván, azoknak szabadságáért harcol. De jól tudja, hogy a tisztek sok istentelenségeket követtek el a szegény katonák hátrányára. Ezt nem szabad tűrni.

[39] Károlyi a Fejedelem főhadiszállásához vezető postajárat rajzát mellékelte jelentéséhez.

A hadak elhelyezésével a javasolt helyeken egyetért. Az ezredparancsnokok beosztása, változtatása felől intézkedni fog. Puskák, mundérok küldéséről gondoskodni fog. A posta-vonal iránti javaslatot elfogadja, de ahol még harcok folynak, a katonák vigyék tovább a postát.

Hadady ezzel a fejedelmi válasszal azonnal visszament Erdélybe, április 13-án már nem volt Egerben.[40]

Markó Árpád,
a történettudományok kandidátusa.

[40] Rákóczi levele Károlyihoz. Eger. 1706. április 13. „... az kovákat Hadady elmenetelivel itt felejtették."

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1956. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

BIBLIOGRÁFIÁK

Béres András—*Módy* György: A hajdúság történetének és néprajzának irodalma. (Források, tanulmányok, cikkek.) (Bev. Balogh István.) Debrecen, 1956. 51 p.
/Alföldi füzetek 3./

Dezsényi Béla—*Falvy* Zoltán—*Fejér* Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954. (Szerk. — —) Bp. Művelt Nép, 1956. 159 p.
/Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 36./

Dokumentáció. (Külföldi levéltári szakfolyóiratok cikkeinek jegyzéke.) — Levéltári Híradó. 1956. 2—3. sz. 259—278. p.

Életrajzok — életművek. Folyóiratcikk-bibliográfia. 1955. szeptember — 1956. július. (Összeállította: E. Köves Erzsébet.) Kiadja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. [1956.] Soksz. 11 db.

Életrajzok — életművek. Index az 1955-ös évfolyamhoz. (Összeáll. E. Köves Erzsébet.) Kiadja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Bp. 1956. Soksz. 24 p.

Az 1955. évi hazai hadtörténeti irodalom bibliográfiája. Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár munkaközössége. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 361—381. p.

A Hadtudományi Könyvtárba érkezett külföldi művek jegyzéke. (1954. július 1.—1955. december 31.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 221—242. p.

Kőhalmi Béla: Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény „Hazánk felszabadulásáról" és a tömegekhez forduló bibliográfia problémái. — Társadalmi Szemle. 1956. 5. sz. 135—142. p.

Külföldi történeti folyóiratok repertóriuma. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 183—198. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1956. április—június.) — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 198—199. p.

A magyar munkásmozgalom történetével foglalkozó, 1955-ben megjelent könyvek. — Párttörténeti Közlemények. 1956. 2. sz. 192—194. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1955. július 1.—december 31.) — Századok. 1956. 1—2. sz. 292—307. sz.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1956. január 1.—július 30.) — Századok. 1956. 4—6. sz. 854—871. p.

Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888—1943. évfolyamaihoz 1—44. évfolyam. (Összeáll.: Kovalcsik József, Rázsó Gyula stb.) Bp. Hadtörténelmi Int. 1956. 311 p.

Sopron bibliográfiája. (1943. szeptember 1-től 1954. december 31-ig.) — Soproni Szemle. 1955. 1—4. sz., 1956. 1—2. sz.

Sopron bibliográfiája. (Pótlás 1943. szeptember 1-től, 1954. december 31-ig. (Összeáll.: Csapody István, Csatkai Endre stb.) — Soproni Szemle. 1956. 1. sz. 93—96. p.

ÁLTALÁNOS ÉS GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK

Birtalan Győző: Orvosi tanácsok katonák részére a XVII. század elején. (R. Mindener „Medicina Militaris"-ából.) — Katonaorvosi Szemle. 1956. 3. sz. 240—251. p.

Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve. 17. Szerk. Gerevich László. Bp. Akad. K. 1956. 367 p. 2 t.
A kötet tartalmából:
G. Magyar Mária: A budai vár fegyverleletei.
Gerő Győző: Adatok a budai vár törökkori építészetéhez. A Fehérvári rondella építéstörténete.

Csajnikov, I.: A hadtörténelem fontos kérdése. — Néphadsereg. 1956. 82. sz. 4. p.

Dömötör Gergely: A fegyverek története. I—II. — Néphadsereg. 1956. 10. sz. 4., 32. sz. 4. p.

Emlékkönyv hazánk felszabadulásának és az orosházi Szántó Kovács Múzeum fennállásának 10 éves évfordulójára. (Összeáll.: Nagy Gyula.) Orosháza, Szántó Kovács Múzeum Baráti Köre, 1955. [1956.] Soksz. 278 p. 1 t.
A kötet tartalmából:
Dénes György: Orosháza 1848—49-ben a forradalom és szabadságharc idején.

Engels [Friedrich] Frigyes: A hadsereg. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 3—39. p.

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem évkönyve 1955. (Fel. szerk.: Tamás Lajos.) Bp. Tankönyvk. 1956. 570 p.
A kötet tartalmából:

Galántai József: A szovjet hadsereg segítsége a magyar népnek a felszabadulás idején.
Siklós András: A Tanácsköztársaság történetével foglalkozó marxista irodalom.
G. Fazekas Erzsébet: A népi demokratikus forradalom előfeltételei érlelődésének néhány kérdése Magyarországon a felszabadulás előtt.

Az Esterházy-család hercegi ágának levéltára. Összeáll.: Bakács István. Bp. LOK, 1956. Soksz. 276 p.
/Levéltári leltárak 2./

A fegyverzet kialakulása és fejlődése, a korszerű hadviselésben alkalmazandó fegyverek. Kiad.: a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség. Bp. Szikra ny. 1956. 19 p.

Kommendi István: A hadtáp szerepe és jelentősége haladó katonai hagyományainkban. — Katonai Szemle. 9. sz. 192—194., 10. sz. 170—176. p.

Kumorovitz L[ajos] Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. (II., befejező közlemény.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 77—119. p.

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának évkönyve. Folia archaeologica. (Új-folyam.) 8. (Szerk.: Mihalik Sándor.) Bp. Művelt Nép, 1956. 214 p. 24 t.
A kötet tartalmából:
Éri István: Adatok a kígyóspusztai csata értékeléséhez.
Rózsa György: Rákóczi „fogadtatása" a szultánnál.
Király Ferenc: Szibériai magyar fogolytáborpénzek. (1916—1921.)

Magyar—orosz történelmi kapcsolatok. Szerk.: Kovács Endre. [Bev.] (Hanák Péter.) [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Művelt Nép, 1956. XV., 456 p. 2 térk.

Mátrai Károly: A Hadtörténelmi Intézetben. — Néphadsereg. 1956. 148. sz. 3. p.

Puskás János: A harckocsi fejlődésének története a II. világháború végéig. — Katonai Szemle. 1956. 9. sz. 177—191. p.

Razin E. A.: A hadművészet története. A rabszolgatartó társadalom kora háborúinak hadművészete. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 3—25., 2. sz. 9—26., 3—4. sz. 40—62. p.

Szijj Róbertné: Látogatás a kiállításokra készülő Hadtörténelmi Múzeumban. — Néphadsereg. 1956. 70. sz. 4. p.

Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon 1867—1918. Szerk. Pach Zsigmond Pál, Sándor Pál. [Kiad. a] Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Bp. Szikra, 1956. 391 p.
A kötet tartalmából:
Tokodyné, Puskás Julianna: A nemzetgazdaság militarizálásának hatása a parasztság helyzetére az első világháború idején.

Tanulmányok a népi demokráciák történetéből. 1. Szerk. Perényi József. Ford. [és kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Akad. K. 1956. 336 p.
A kötet tartalmából:
Angelov, Dimitar: A török hódítás és a balkáni népek harca a hódítók ellen.
Vianu, Simion: Részletek a román népnek a török iga lerázásáért és a függetlenség kivívásáért folytatott harcából. (Adalékok a XVIII. századvégi román-orosz kapcsolatok történetéhez.)

Vajda Gábor: Marx Károly a hadseregről és a hadviselésről. — Néphadsereg. 1956. 105. sz. 2—3. p.

I. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Hely- és vártörténet

Dercsényi Dezső—*Pogány* Frigyes—*Szentkirályi* Zoltán: Pécs. Bp. Műszaki K. 1956. 264 p. 1 t.
/Városképek — műemlékek./

Fitz Jenő: Csókakő vára. Székesfehérvár, Szfvári ny. 1956. 12 p.
/István Király Múzeum közleményei. B sor. 1. sz./

Fitz Jenő: Török erődítések Fejér megyében. 1. r. Székesfehérvár. 2. r. Párkányok. Székesfehérvár, Szfvári ny. 1956. 2 db.
/István Király Múzeum közleményei. B sor. 7—8. sz./

Fodor Ferenc: Szatmárvár. (Egy török- és kuruckori végvár életrajza.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 63—116. p.

(*Gerevich* László): A budai vár. Bp. Fővr. Emlékfelügyelőség. — TTIT, 1956. 15 p.

(*Gerevich* László—*Gerő* László): A budai várpalota története. Bp. Akad. K. 1956. 199—308., 785—836. p. 5 t.
/Kny. a Budapest Műemlékei c. kötetből./

Héjj Miklós: Visegrád. Bp. Képzőművészeti Alap, 1956. 69 p. 1 t.
/Műemlékeink./

Korompay György: Veszprém. Bp. Műszaki K. 1956. 234 p. 1 t.
/Városképek — műemlékek./

Lükő Gábor: A gyulai vár. — Élet és Tudomány. 1956. 36. sz. 1145—1150. p.

Rózsa György: Régi várképek. Bp. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma, 1955. [1956.] Soksz. 14 p. 22 t.

Somogyi Nóra: Tudósítás Kinizsi [Pál] várából. [Nagyvázsony.] — Új Világ. 1956. 32. sz. 4. p.

Magyar őstörténet. A rómaikori és népvándorláskori Magyarország. Magyarország hadtörténelme 1956-ig.

Alföldi M[ária]—*R[adnóti* Aladárné]: Providentia Augusti. To the question of limes fortifications in the 4th century. Bp. [Akad. K.] 1955. 245—260. p.

Balanyi György: Hunyadi [János] és Kapisztrán [János]. — Vigilia. 1956. 8. sz. 393—402. p.

Bónis György: István király. Bp. Művelt Nép, 1956. 171 p. 8 t. /Magyar Történelmi Társulat 6./

Csillag Ferenc: Hunyadi (János) törökverő serege. — Élet és Tudomány. 1956. 30. sz. 954—959. p.

Egy halhatatlan hadvezér. (Hunyadi János.) Írta: A. A. — (Magyar Rendőr. 1956. 32. sz. 7. p.

Elekes Lajos: Hunyadi János. — Századok. 1956. 4—6. sz. 509—516. p.

Elekes Lajos: Mátyás és kora. Bp. Művelt Nép, 1956. 188 p. /Magyar Történelmi Társulat 5./

Elekes Lajos: A nándorfehérvári diadal. — Szabad Nép. 1956. 202. sz. 4. p.

Esze Tamás: „A nép megvédi hazáját". A nándorfehérvári győzelem ötszázadik évfordulója. — Magyar Nemzet. 1956. 172. sz. 7. p.

Geréb László: Hunyadi János halála egykorú irodalmunkban. — Irodalmi Újság. 1956. 32. sz. 1. p.

Gosztonyi Péter—*Keserű* István: Kortársak Nándorfehérvárról. — Új Világ. 1956. 29. sz. 4. p.

Hollós Korvin Lajos: Hunyadi János 1398—1456. — Szabad Ifjúság. 1956. 189. sz. 4. p.

Horváth Miklós: A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 27—58. p. 1 t.

Hunyadi [János] emlék-kiállítás (halála 500. évfordulóján). [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztály[a]. Bp. [Házi soksz.] 1956. 13 p.

„Itt törtek össze rabigát..." (Hunyadi János.) Írta: V. B. — Magyar Rendőr. 1956. 30. sz. 7. p.

Komjáthy Miklós: A magyar nép és Európa Nándorfejérvár után. — Magyar Nemzet. 1956. 188. sz. 5. p.

Komjáthy Miklós: A nándorfehérvári győző. — Természet és Társadalom. 1956. 8. sz. 449—452. p.

Makkai László: Hunyadi János halálának ötszázadik évfordulójára. — Szabad Nép. 1956. 224. sz. 4. p.

Maksay Ferenc: Hunyadi [János] halálának évfordulóján. — Magyar Nemzet. 1956. 189. sz. 3. p.

Melich János: Szibinyáni Jank. [Hunyadi János.] — Magyar Nyelvőr. 1956. 2. sz. 129—138. p.

Mocsár Gábor: Hadak villáma — Hunyadi (János.) — Szabad Nép. 1956. 173. sz. 4. p.

Nagy Kálmán: A középkor legnagyobb magyar győzelme: a nándorfehérvári csata. — Szabadság. 1956. 28. sz. 5. p.

A nándorfehérvári diadal 500. évfordulójára. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 3—8. p.

Parragi György: A hazaszeretet és emberszeretet lovagja. (Hunyadi János.) — Magyar Nemzet. 1956. 190. sz. 1—2. p.

F. Petress Éva—*Fitz* Jenő: Fejér megye rövid története. 1. r. A legrégibb időktől a honfoglalás koráig. Székesfehérvár, 1956. 34 p. /István király Múzeum közleményei. B sor. 3. sz./

Rohonyi Gábor: A nándorfehérvári diadal. 1456. július 22. — Néphadsereg. 1956. 171. sz. 4. p.

Székely György: A huszitizmus és a magyar nép. — Századok. 1956. 3. sz. 331—367., 4—6. sz. 556—590. p.

Szücs Jenő: Hunyadi János. — Új Hang. 1956. 8. sz. 51—54. p.

Szücs Jenő: Hunyadi János. (Történelmi tanulmány. A szemelvényanyagot összeáll. Pálmai József.) Bp. Hazafias Népfront, 1956. 39 p. 4 t.

Szücs Jenő: Hunyadi János, a törökverő hős. — Politikai Értesítő. 1956. 7. sz. 239—245. p.

Szücs Jenő: Népek összefogása. — Hunyadi [János]. — Új Világ. 1956. 29. sz. 4. p.

Tóth Gyula: Hunyadi János halálának 500. évfordulója előtt. A nagy hadvezér életútja. — Néphadsereg. 1956. 181. sz. 4. p.

Tóth Sándor: Hunyadi [János] hadserege és harcászata. — Néphadsereg. 1956. 187. sz. 2—3. p.

Tóth Sándor: Hunyadi János hadvezéri művészete. — Katonai Szemle. 1950. 9. sz. 167—176. p.

Tóth Sándor: Népének védelmezője, a török egyetlen félelme: Hunyadi János. — Katonai Szemle. 1956. 8. sz. 107—116. p.

Váczy Péter: Hunyadi János. — Élet és Tudomány. 1956. 30. sz. 941—945. p.

R. Várkonyi Ágnes: A hazáját védő nép legyőzhetetlen. A nándorfehérvári csata 500-ik évfordulójára. — Szabad Ifjúság 1956. 172. sz. 7. p.

Magyarország hadtörténelme 1527—1847

Esze Tamás: A kuruc szabadságharc ábrázolása irodalmunkban. — Csillag. 1956. 8. sz. 345—355. p.

Cseh-Szombathy László: I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 43—76. p.

Csillag Ferenc: Budavár visszafoglalása 1686-ban. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 150—157. p.

Fitz Jenő: „Székesfejérvár veszéséről való história". Wathay Ferenc énekeskönyvéről. — Fehérvár. 1956. 4. sz. 403—416. p.

Fitz Jenő: Végvári harcok Fejér megyében. Székesfehérvár, Szfvári ny. 1956. 28 p.
/István király Múzeum közleményei. B sor. 12. sz./

Gottreich László: Egy példamutató kuruc ezredes (Winkler Vilmos.) — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 143—146. p.

Gottreich László—*Nagy* László: Testvérnépek a Habsburg elnyomók ellen a 17—18. században. — Néphadsereg. 1956. 38. sz. 4. p.

Kaposvári Gyula: „Oly igen szép, erős Szolnok vára vala..." A szolnoki vár a törökkorban. — Jászkunság. 1956. 1. sz. 36—40. p.

Klaniczay Tibor: „Zrínyi Miklós" c. doktori disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta Pirnát Antal.) — MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. 1956. 9. kötet. 3—4. sz. 391—401. p.

Köpeczi Béla: Hogyan látta [II.] Rákóczi [Ferenc] 1705. elején a szabadságharc helyzetét. — Századok. 1956. 1—2. sz. 211—220. p.

Krizsán László: Török vázlat Szigetvár 1566. évi ostromáról. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 147—151. p.

Makkai László: A kuruc nemzeti összefogás előzményei. (Népi felkelések Felső-Magyarországon 1630—32-ben.) [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Akad. K. 1956. 344 p. 1 térk.

Maksay Ferenc: Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 26—42. p.

Maksay Ferenc: A Thököly-szabadságharc levéltára. — Levéltári Közlemények. 1955. 65—79. p.

Manga János: A török háborúk emlékei a magyarországi szlovák népdalokban. — Ethnographia. 1956. 3. sz. 241—261. p.

Markó Árpád: Helyzetjelentések II. Rákóczi Ferenc szabadságharcából. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 177—188. p.

Nagy László: Adatok az edelényi-besenyői csata történetéhez 1604-ben. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 152—154. p.

Nagy László: A császári hadsereg támadása a Bocskai-szabadságharc ellen, 1604. őszén. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 117—149. p.

Nagy László: Drégelypalánki ütközet. — Katonai Szemle. 1956. 10. sz. 163—169. p.

Nagy László: Okmányok a Bocskai-szabadságharc idejéből. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 291—332. p.

Nagy László: Testvérnépek összefogása a Bocskai szabadságharc idején. — Néphadsereg. 1956. 26. sz. 2. p.

Palotás János: Bocskai István. — Népakarat. 1956. 39. sz. 4. p.

Procházková, Helena: A török a cseh-morva népköltészetben. Bp. Akad. K. 1955. [1956.] 509—520. p.
/Klny./

Rohonyi Gábor: Hajdúles. — Katonai Szemle. 1956. 5. sz. 109—118. p.

Rohonyi Gábor: A szomszéd népekkel együtt a török hódító ellen. — Néphadsereg. 1956. 28. sz. 2. p.

Szabó István: A hajdúság kialakulása. Debrecen, Alföldi ny. 1956. 11 p. 7 t.

Szabó István: A hajdúság kialakulása. — Alföld, 1956. 3. sz. 50—57. p.

Szendrey István: A szatmári béke első kihirdetése. /Gróf Pálffy János patense./ Debrecen. [Franklin ny.] 1955. [1956.] 56 p.

Sziklay László: A szlovák históriás énekek problémájához. — Filológiai Közlöny. 1956. 1—2. sz. 113—124. p.

Szücs Sándor: Háry János bajtársai. Verbunkos- és obsitos-történetek a Nagykúnságból. Szolnok, 1956. 56 p.
/Jászkúnsági füzetek 3./

Tóth Gyula: A kuruc táborozás. — Katonai Szemle. 1956. 7. sz. 105—112. p.

Tóth Gyula: II. Rákóczi Ferenc katonai munkásságáról. — Néphadsereg. 1956. 74. sz. 2. p.

Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Képek a törökvilágból. (Vál. és az előszót írta: Réz Pál.) Bp. Ifjúsági K. [1956.] 360 p.

A [tizenhetedik] XVII. századi és XVIII. századeleji függetlenségi harcok. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 138—139. p.

A végvárak falai alatt. Eger vára. — A Hazáért. 1956. 11. sz. 7. p.

Vita a Thököly-szabadságharc főbb kérdéseiről. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 124—125. p.

Magyarország hadtörténelme 1848—1919

Balázs József: Magyar katonák az 1918-as csehországi polgári demokratikus forradalomban. [Hadtörténelmi apróságok.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 179—181. p.

Balázs József: A magyar Vörös Hadsereg északi ellentámadásának előkészítése. — Katonai Szemle. 1956. 6. sz. 157—164. p.

Balázs József: Nemzetközi ezredek a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. — Néphadsereg. 1956. 60. sz. 2. p.

Bánhidi Lajos: Emlékezem Lenin elvtársra. — Telefon. 1956. ápr. 28. 2. p.

Barta István: Csányi László a szabadságharc kormánybiztosa c. kandidátusi disszertációjának vitája. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 99—107. p.

(Borcsik Salamon): Nagykállótól — Komáromig. /Egy 48-as szabolcsi honvéd naplója./ [Kiad. és] (bev. Soltész István.) [Nyíregyháza] 1956. Szabolcs-Szatmár m. ny. 25 p.

Borus József: A nép a Tiszavonal védelmében. /1849. január—április./ — Jászkúnság. 1956. 2. sz. 51—55. p.

A debreceni munkásmozgalom története. A munkásmozgalmi szervezkedés kezdetétől a Tanácsköztársaság leveréséig. (Írták: Fésüs Lajosné, Takács Emília, Irinyi Károly stb. Szerk. Varga Zoltán.) Debrecen, Alföldi Magvető, 1956. 303 p.

Dér Ferenc: Leninnel a Kreml folyosóján... — Néphadsereg. 1956. 95. sz. 3. p.
[Kiss Lajos dandárkomisszár, az SZKP. 8. kongresszusának delegátusa.]

Dezsényi Béla: Tábori nyomdák a szabadságharcban. — A Könyvtáros. 1956. 3. sz. 201—203. p.

Dienes András: Isaszeg (1849. február 27.) — Magyar Nemzet. 1956. 130. sz. 4. p.

Dienes András: Segesvár. — Magyar Nemzet. 1956. 219. sz. 4—5. p.

Dömötör Gergely: A Magyar Tanácsköztársaság hadigazdasága. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 120—149., 3—4. sz. 208—239. p.

Erényi Tibor: A magyar szakszervezeti mozgalom története 1848—1917 között. Bp. Népszava, 1956. 68 p.
/A SZOT Főiskola történelem-munkásmozgalom története tanszékének előadásai./

[Ezernyolcszáznegyvennyolc—negyvenkilenc] 1848—49. Kortársak népünk szabadságharcáról. — Szabad Hazánkért. 1956. 3. sz. 2—3. p.

Faragó Dezső: Beszélgetés Leninnel. — Magyar Nemzet. 1956. 96. sz. 3. p. [Faragó elvtárs részvétele a „Szociális Forradalom" c. hadifogoly újság szerkesztésében és terjesztésében. Küldetése Szamarába, Lenin elvtárs megbízatása alapján.]

Fenyves Imre: Harc a telefonközpontért. /1919. tanúi szólnak./ — Szabad Ifjúság. 1956. 148. sz. 2. p.
[A június 24-i ellenforradalmi kísérlet epizódja.]

Gaál Endre: A szegedi munkásság harca a Tanácsköztársaságért 1917—1919. Bp. Szikra, 1956. 232 p.

Gottreich László: Az aradi vértanúk emléke. — Néphadsereg. 1956. 235. sz. 4. p.

Hanák Péter: Rapporti storici italo-ungheresi verso la metà del secolo XIX. — Acta Historica. Tom IV. Fasc. 1—3. 211—234. p.

Hegyi Dezső: Május 1919-ben. — Generátor, 1956. ápr. 28. 2. p.
[Konecsek Ferenc emlékezése Landler Jenőről az Északi Főműhely toborzó gyűlésén.]

Horváth Mihály: Tanács-Magyarország repülői. Egy vöröspilóta visszaemlékezései. — Néphadsereg. 1956. 222. sz. 2—3. p.

Illés Sándor: Kossuth [Lajos] és a magyar emigránsok nyomában Bulgáriában. — Magyar Nemzet. 1956. 244. sz. 5. p.

Illés Sándor—*Varga* József: A Magyar Tanácsköztársaság vörös őrsége. — A Hazáért. 1956. 13. sz. 5. p.

Jónás Ibolya: Guyon Richárd. — Szabad Nép. 1956. 284. sz. 4. p.

Katona József: A Magyar Tanácsköztársaság munkásezredeinek disz-szemléje. — Néphadsereg. 1956. 77. sz. 2. p.

Képek a Magyar Vörös Hadseregről. — Szabad Hazánkért. 1956. 3. sz. 5. p.

Kerekes Zoltán: Az 1848—49-es szabadságharc honvédeinek esküje. — Néphadsereg. 1956. 4. sz. 2. p.

Kerekes Zoltán: A katonai eskü történetéből. A „Vöröskatona kötelezője". — Néphadsereg. 1956. 8. sz. 2. p.

Kolta László: Perczel Mór. Megemlékezés születésének 145. évfordulóján. — Sárköz. 1956. 3—4. sz. 37—39. p.

Komáromy József: A győzelmes miskolci csata, 1919. május 20—21. — Borsodi Szemle. 1956. 1. sz. 3—18. p.

Koncsek László: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolata 1919-ben. 1. r. — Soproni Szemle. 1956. 2. sz. 97—115. p.

Kovács Nándor: A Vörös Őrség. [Bp. 1956.] BM. ORK. Politikai Oszt., Vörös Csillag ny. 88 p. 15 t.

Kovács Endre: A magyar—délszláv megegyezés ügye 1849 tavaszán. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 158—185. p.

(*Kővágó* László): A nők szerepe az 1848-as szabadságharcban. [Bp.] Hazafias Népfront, 1956. 28 p.

Kozlowski, J.: Lengyelek részvétele az 1919-es magyar proletárforradalomban. — Magyar Munkásmozgalmi Int. Ért. 1955. 4. sz. 60—67. p.

Kupa Mihály: Az erdélyi főhadipénztár „váltójegy" tervezete 1849-ben. — Numizmatikai Közlöny. 1955—56. 60—62. p.

Lakatos István: Magyar önkéntesek — Buda felszabadításáért. — Néphadsereg. 1956. 229. sz. 3. p.

Lukáts Imre: Harcban a fehér monitorokkal. (1919.) — Szabad Ifjúság. 1956. 124. sz. 5. p.

Mezősi Károly: Mihálka Endre 48-as honvédaltiszt emlékirataiból. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 189—210. p.

Mikecz Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege. — Néphadsereg. 1956. 53. sz. 2—3. p.

Nagy Kálmán: A kassai áttörés. (1919.) — Szabadság. 1956. 12. sz. 7. p.

Nagy Kálmán: Perekop hőse: Zalka Máté. — Szabadság. 1956. 16. sz. 5. p.

Milei György: A szovjetoroszországi magyar kommunista mozgalom eszmei arculatának néhány kérdése (1918). — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 35—69. p.

L. Nagy Zsuzsa: Baranya megye történetének néhány vonása a Tanácsköztársaság idején. Gábor Sándorné, Hajdú Gyula stb. hozzászólásával. Pécs, Pécsi Szikra ny. 1955. [1956.] 30 p.

L. Nagy Zsuzsa: Az osztály-erőviszonyok alakulásának néhány kérdése a Dunántúlon a Tanácsköztársaság idején. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 52—78. p.

Paál Ferenc: A pákozdi győzelem. — Magyar Nemzet. 1956. 230. sz. 1. p.

Pamlényi Ervin: A pákozdi győzők. — Néphadsereg. 1956. 229. sz. 4. p.

A Petőfi [Sándor] eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött román—magyar akadémiai munkaközösség jelentése. — MTA Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közl. X. köt. 3—4. sz. 237—261. p. [Hadtörténelmi háttér.]

Repülők a Tanácsköztársaság védelmében. Írta: H. T. — Repülés. 1956. 3. sz. 4. p.

Réti László: A Magyar Tanácsköztársaság — hazánk történelmének dicső fejezete. — Szabad Nép. 1956. 81. sz. 3. p.

Sarle Erzsébet: Vöröskatonák előre! Katonák 1919. május elsején. — Néphadsereg. 1956. 103. sz. 3. p.

Spira György: A honvédsereg stratégiai ellentámadása és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának felbomlása 1849 tavaszán. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 59—86., 3—4. sz. 186—207. p.

(*Spira* György—*Arató* Endre:) Az 1848—1849-es magyar polgári forradalom és szabadságharc. Tananyag az MDP története tanfolyam hallgatói és propagandistái részére. (Összeáll. a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet Marxizmus—leninizmus tanszéke.) Bp. 1956. 77 p.
/Pedagógus továbbképzés 2./

Szabó László: A magyar vasipar szerepe az 1848—49-es szabadságharcban. — Iparitanulóképzés. 1956. 3. sz. 28—29. p.

Szaton Rezsőné: Stromfeld Aurél, a turista. — Új Március. 1956. 5. sz. 3. p.

A Tanácsköztársaság történetének igen lényeges kérdései. — MTA Történettudományi Intézet Értesítője. 1956. 1—2. sz. 132—133. p.

Újházi Lászlóné: Az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc a korabeli angol sajtó tükrében. — Filológiai Közlöny. 1956. 1—2. sz. 139—146. p.

Urbán Aladár: Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 333—356. p.

Útmutató pártunk története tanulmányozásához. A magyarországi munkásmozgalom az 1848—1849-es forradalomtól az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. — A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság. A 4. és 5. konferencia anyaga. Bp. Zuglói ny. 1956. 54 p.

Varga János: 1848 egyes kérdései. /Válasz Spira György viszontválaszára./ — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 251—267. p.

Veres Pál: Orosz katonák a Magyar Tanácsköztársaságért. — Új Világ. 1956. 12. sz. 3. p.

Magyarország hadtörténelme 1920—1945

Berend Iván—*Ránki* György: Az ipar háborús előkészítése és ennek hatása az ipari ciklus alakulására Magyarországon, 1933—1938. — Közgazdasági Szemle. 1956. 1. sz. 58—73. p.

Bögös László: Húsz éve történt Barcelónában... (Krajkovits József visszaemlékezései a spanyolországi harcokra.) — Szabad Ifjúság. 1956. 168. sz. 3. p.

Bokor: Két május. — Dinamó. 1956. ápr. 21. 2. p.
[1944. május 1. a Moszkva melletti antifasiszta táborban és 1945. május 1. a hajmáskéri magyar önkéntes hadosztály táborában.]

Dékán Sándor: A partizánok hősiessége. /1944./ — Szabadság. 1956. 6. sz. 5. p.

Emlékezés Zalka Mátéra. — Szabad Nép. 1956. 114. sz. 3. p.

Gárdos Miklós: Azon az őszön... Krónika a magyarországi partizánharcokról. [Ill.] (Kass János. A térk. mellékleteket készítette: Denke Gábor.) Bp. Ifj. K. [1956.] 183 p. 2 térk.

Gosztonyi Péter—*Keserű* István: A történelem lapjairól. /1945. február 13./ — Új Világ. 1956. 6. sz. 2. p.

Gyöngyös Iván: Podszosznovszkij utca — ha nem tévedek — 9. — Új Világ. 1956. 16. sz. 7. p.
[Visszaemlékezés Zalka Mátéra.]

Győri I. István: Embernek lenni!... Emlékezés Bajcsy-Zsilinszky Endrére. — Magyar Nemzet. 1956. 139. sz. 3. p.

Halas Lajos: Hősi múltunk. A budapesti partizánharcokról. — Néphadsereg. 1956. 211. sz. 2. p.

Harsányi János: Magyarok a belga nép ellenállási harcában a II. világháború idején. [Hadtörténelmi apróságok.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 1. sz. 182—184. p.

Harsányi János: A partizánmozgalomról. — Katonai Szemle. 1956. 4. sz. 119—127. p.

Harsányi János: Zalka Máté. Születésének 60. évfordulójára. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 122—142. p.

Kádár János: A Kommunisták Magyarországi Pártja feloszlatása körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről. — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 20—26. p.

Kerekes Zoltán: A katonai eskü történetéből. Partizánok esküje. — Néphadsereg. 1956. 11. sz. 2—3. p.

Kurta János: Magyarok a spanyol polgárháborúban. /Visszaemlékezés./ — Párttörténeti Közlemények. 1956. 2. sz. 162—167. p.

Lányi Márton: A „kishaza" emlékezik. Zalka Máté születésének hatvanadik évfordulójára. — Szabad Ifjúság. 1956. 97. sz. 2. p.

Ligeti Vilma: Emlékezés egy ifjú partizánra. — Esti Budapest. 1956. ápr. 14. 3. p.
[Elek Tamásról, a franciaországi ellenállási mozgalom mártírjáról.]

Magyar önkéntesek a spanyol nép hősi szabadságharcában. Kiad. a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség. [Bp.] Szikra, 1956. 20 p.

A második világháború néhány tanulsága. [A második világháború erkölcsi és gazdasági következményeiről.] — Új Idő. 1956. 26. sz. 3—6. p.

Mészáros István: Battonyától — Budapestig. /1944./ — Magyar Rendőr. 1956. 7. sz. 3. p.

Molnár Zoltán: Magyar partizánokról. — Csillag. 1956. 3. sz. 530—532. p.

Nagy Kálmán: A magyar szabadságért. — Szabadság. 1956. 14. sz. 5. p. /Az Abroncs-puszta—Monosza-hegyi partizánharc: 1944./

N[ógrádi] S[ándor]: Dokumentumok a magyar partizánharcok történetéhez. [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 357—359. p.

Pásztor Ferenc: Ahol a szovjet hősök vére hullott. /1944—1945./ — A Hazáért. 1956. 7. sz. 4. p.

Pethő Tibor: Bajcsy-Zsilinszky Endre. — Magyar Nemzet. 1956. 142. sz. 7. p.

Pintér István: Hozzászólás G. Fazekas Erzsébet: „Magyarország felszabadítása és népi demokratikus forradalmunk érlelődésének néhány kérdése" c. tanulmányához. — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 138—147. p.

Ráth Károly: Magyarok a spanyol polgárháborúban. /Visszaemlékezés./ — Párttörténeti Közlemények. 1956. 3. sz. 70—74. p.

Somlyó Zsuzsa: „Az életnek szabadság nélkül nincs értelme." Emlékezés a partizánharc belgiumi és franciaországi magyar hőseire. — Néphadsereg. 1956. 50. sz. 4. p.

Szebelkó Imre: Tizenegy esztendeje alakult a demokratikus magyar hadsereg első hadosztálya. — Néphadsereg. 1956. 55. sz. 3. p.

Sziklai Sándor: Szalvai Mihály — a magyar „Csapájev". — Új Március. 1956. 1. sz. 2. p.

Szilvási Lajos: Emlékezés Bajcsy-Zsilinszky Endrére. — Szabad Nép. 1956. 164. sz. 4. p.

Szilvási Lajos: Szőnyi Márton /1918—1944/. — Néphadsereg. 1956. 212. sz. 2. p.

Takáts Kálmán: Sopron város és megye felszabadulása 1945-ben. — Soproni Szemle. 1956. 1. sz. 1—15. p.

A tolmács emlékezik tábornokára. /Krajcsovics József Lukács Pál tábornokról./ [Zalka Máté]. — Szabadság. 1956. 17. sz. 5. p.

Tóth Sándor: Katonai kiképzés és nevelés a Horthy-hadseregben. — Katonai Szemle. 1956. 2—3. sz. 187—197. p.

Tóth Sándor: Zalka Máté, a forradalom katonája. — Néphadsereg. 1956. 94. sz. 3. p.

Zágoni Ferenc: Budapestért. /1945./ — Szabadság. 1956. 7. sz. 5. p.

Zalka Máté levele feleségéhez a spanyol polgárháború frontjáról. — Néphadsereg. 1956. 247. sz. 4. p.

Magyarország hadtörténelme 1945—

Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter elvtárs válasza Kiss András alezredes elvtárs levelére. [Néphadseregünk megalakulásával kapcsolatos kérdések.] — Néphadsereg. 1956. 224. sz. 3. p.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I. Kiad. a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. [Bp. Egyet. ny. — Október 23. ny. 1956.] 63 p.

Sziklai Sándor vezérőrnagy, a Hadtörténelmi Intézet igazgatója. 1895—1956. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 1—2. p.

II. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

Ábel Péter: Dmitrij Furmanov. Halálának harmincadik évfordulójára. — Néphadsereg. 1956. 64. sz. 4. p.

Artamanov, M. J.: Kazár vár a cimljanszki tengerben. — Természet és Társadalom. 1956. 5. sz. 290—293. p.

Burchett, Wilfred: A laoszi partizánharcok frontján. — Béke és Szabadság. 1956. 6. sz. 6—7. p.

Faragó József: Székely történeti ének Ipszilánti [Alexandru Ypsilanti] felkeléséről. — Ethnographia. 1956. 3. sz. 274—279. p.

Fenyő Béla: Másfél évszázad a halál szolgálatában. /A Krupp-dinasztia története./ [Bp.] 1955 [1956]. Soksz. 25 p.
/Útmutató a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat előadói számára./

Gárdos Miklós: Felhős ég. Jegyzetek a huszadik évfordulón. — Magyar Nemzet. 1956. 168. sz. 3. p.
[Spanyolországról.]

Gerő Zsolt: A román és bolgár hadsereg részvétele hazánk felszabadításában. — Néphadsereg. 1956. 132. sz. 3. p.

Harmincöt éves a Mongol Néphadsereg. — Néphadsereg. 1956. 67. sz. 1. p.

Huszák Sándor: 35 esztendős a Szovjetunió Határőrsége. — Magyar Rendőr. 1956. 7. sz. 3. p.

Illés Béla: Dmitrij Furmanov. /Halálának 30. évfordulójára./ — Szabad Nép. 1956. 74. sz. 4. p.

Illés Béla: Június 22. /1941—1956./ — Szabad Nép. 1956. 172. sz. 3. p.

A kínai nép harca a szabadságért. 1920—1950. [Bp.] Szikra, 1956. 32 p.

Kis Aladár: A spanyol polgárháború. — Élet és Tudomány. 1956. 39. sz. 1229—1233. p.

Kovalcsik József: A párizsi kommün fegyveres harcai. — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 2. sz. 87—121. p.

Moisiu, Spiro: Az Albán Néphadsereg megalakításának tizenharmadik évfordulója. — Néphadsereg. 1956. 160. sz. 2. p.

Platonov, V.: Az angol—szovjet együttműködés történetéből. /Az angol—szovjet haditengerészet együttműködése a második világháborúban./ — Uj Idő. 1956. 14. sz. 8—10. p.

Ráth Károly: Nem a spanyolok magánügye... 1936. július 18. évfordulójára. — Néphadsereg. 1956. 168. sz. 5. p.

Rázsó Gyula: August Wilhelm Antonius Neithardt von Gneisenau. /1760—1831./ [Hadtörténelmi apróságok.] — Hadtörténelmi Közlemények. 1956. 3—4. sz. 241—250. p.

Szebelkó Imre: Köszöntjük példaképünket, a 35 éves szovjet határőrséget. — A Hazáért. 1956. 7. sz. 3. p.

Szebelkó Imre: A Szovjet Határőrség ünnepe. — Katonai Szemle. 1956. 2—3. sz. 198—200. p.

Szilvási Lajos: És felkel a nép... — Szabadság. 1956. 28. sz. 10—11. p.
[Jugoszlávia a 2. világháborúban.]

Tarján Imre: Bela Crkvanál kezdődött... A jugoszláv partizánháború 15. évfordulójára. — Magyar Nemzet. 1956. 159. sz. 2. p.

Tito, Joszip Broz: A dicsőséges évforduló [1941. július 4.]. — Béke és Szabadság. 1956. 28. sz. 2. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg az orosz proletariátus harci hagyományainak örököse. — Néphadsereg. 1956. 42. sz. 2. p.

Vadovics József: Egy darab történelem. Ötéves a Csehszlovák Határőrség. — A Hazáért. 1956. 4. sz. 6. p.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

* * *	A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára — — — — — — — — — — —	3
A. SZTROKOV ezredes	Lenin és a szovjet haditudomány. (Fordította: *Mucs Sándor* alezredes) — — — — — —	10
GYÖRKEI JENŐ és JÓZSA ANTAL főhadnagyok	Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917—1922) — — — — —	21
BALÁZS JÓZSEF százados	Adatok a Kossuth-emigráció történetéhez — —	70
GOTTREICH LÁSZLÓ	Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai —	83
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ	I. Rákóczy György 1645. évi hadjárata — — —	101
NAGY LÁSZLÓ	A társadalom állásfoglalásának hatása a bocskai szabadságharc hadműveleteire — — — —	136

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

SZATMÁRI SÁNDOR	A vengerec szigete — — — — — — — — —	169
HABULA JÁNOS	Öt esztendő a vörös csapatokban — — — —	172
MÜLLER ERNŐ	Cseljabinszki epizód 1918-ból — — — — — —	175
PAGONYI ANTAL	Krasznojarszki folyóiratok — — — — — —	179
GISZL PÁL	A moszkvai eszer lázadás leverése és a főposta visszafoglalása — — — — — — — — — —	182
SZEPCSIK REZSŐ	A világszabadságért Kaukázusban — — — —	184

VITA

DR. MEZŐSI KÁROLY	Petőfi utolsó napja és halála — — — — — —	187
DIENES ANDRÁS	A bronzszobor, vagy a költő? — — — — —	223

SZEMLE

	V. I. Lenin a háborúról, a hadseregről és a haditudományról (ism. *Dér László*) — — — —	251
GYÖRKEI JENŐ és JÓZSA ANTAL főhadnagyok	Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban (ism. *Molnár Pál* százados) — — — — — — — — — — — —	262
HANS FRIESSNER	Elárult csaták (ism. *Borus József* százados) — —	272
LIDDELL HART	Stratégia (ism. *Rázsó Gyula*) — — — — — —	283
MAKKAI LÁSZLÓ	A kuruc összefogás előzményei (ism. *Kovalcsik József*) — — — — — — — — — — —	290

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Okmányok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idejéből. (Közli: *Kun József* százados) — — — — — — — — 297

Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kíss Miklóshoz. (Közli: *Kun József* százados és *Bőhm Jakab*) — — — — — — — — — — — — — 322

Károlyi Sándor tábornok beszámoló jelentése az erdélyi hadi helyzetről 1706 tavaszán. (Közli: *Markó Árpád*, a történettudományok kandidátusa) — — — — — — — — — — — — — 382

BIBLIOGRÁFIA

Az 1956. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája — — — — 397

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

* * *	40. годовщина Великой Октябрьской Социалистической Революции	3
полковник А. СТРОКОВ	Ленин и советская военная наука (Перевод: подполковник Муч Шандор)	10
ст.-лейтенант ДЬЕРКЕИ ЕНЕ и ст.-лейтенант ЕЖА АНТАЛ	К истории венгерских интернационалистов учавствовавших в Великой Октябрьской Социалистической Революции	21
капитан БАЛАЖ ЙОЖЕФ	Данные по истории эмиграции Кошута	70
ГОТТРЕЙХ ЛАСЛО	Диэта в г. Онод (1707) о военных вопросах	83
ЧЕХ-СОМБАТИ ЛАСЛО	Поход Ракоци Дьёрдь I. в 1645 году	101
НАДЬ ЛАСЛО	Влияние отношения общества к освободительной борьбе Бочкаи на боевое операции	136
	КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ	169
	ДИСКУССИЯ	187
	РЕЦЕНЗИИ	251
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ	297
	БИБЛИОГРАФИЯ	397

Ára: 16, — Ft